S'AU TRAS DIN ACEASTĂ CARTE, PE HÂRTIE VIDALON VĂRGATĂ, DOUĂZECI ŞI CINCI DE EXEMPLARE NEPUSE ÎN COMERŢ, NUMEROTATE DELA 1 — 25.

CONSTANTIN C. GIURESCU
Profesor la Universitatea din Bucureşti

ISTORIA ROMÂNILOR

III

PARTEA ÎNTÂI

DELA MOARTEA LUI MIHAI VITEAZUL PÂNĂ LA SFÂRŞITUL EPOCEI FANARIOTE (1601—1821)

Cu 143 de figuri în text şi 7 hărţi afară din text

FUNDAŢIA REGALĂ PENTRU LITERATURĂ ŞI ARTĂ
BUCUREŞTI 1942

PREFAȚĂ

Volumul de față, ca și cel precedent, se împarte în două părți; cea dintâi cuprinde istoria politică între 1601—1821, cea de a doua va privi instituțiile și cultura în același interval de timp.

Transilvaniei i-am consacrat trei capitole întinse, în afară de locul ce-l ocupă în expunerea privind ținuturile de dincoace de Carpați. Românii din Peninsula Balcanică au un capitol propriu.

Din ilustrațiile acestui volum, un număr însemnat mi-au fost puse la dispoziție, în mod grațios, de următoarele instituții și persoane: Ministerul Propagandei *(Direcția Propagandei: fig. 3, 6, 10, 25, 27, 29, 32, 37, 44, 48, 49, 54, 57, 60, 67, 71, 78, 83, 92, 98, 110, 115—117, 122, 124, 136; Oficiul Național de Turism: fig. 52, 53, 55, 56, 58, 61, 84—88);* Comisia Monumentelor Istorice *(fig. 1, 2, 7—9, 11—18, 23—24, 26, 28, 31, 38—43, 45, 46, 59, 62—66, 68, 70, 72, 76, 80, 81, 90, 91, 94, 101, 108, 118, 128—134);* Muzeul Militar *(fig. 5, 19, 20, 22, 33, 47, 69, 77, 82, 99, 100, 102—105, 112—114);* Muzeul Municipiului București *(fig. 4);* Profesor Victor Papacostea *(fig. 138, 142, 143);* Profesor Constantin Moisil *(fig. 21, 34—36, 74, 75, 93, 95—97, 106, 107, 109, 111, 119—121, 123, 125—127, ultimele patru provenind din lucrarea* A. Resch, *Siebenbürgische Münzen und Medaillen von 1538 bis zur Gegenwart, Sibiu, 1901);* Consilier de ambasadă Marcel Romanescu *(fig. 137, 139, 140);* Consilier de ambasadă Octavian Beu *(fig. 135) și* G. Nicolaiasa *(fig. 50, 51, 73, 89). Rog pe conducătorii instituțiilor amintite, pe colaboratorii acestora — și îmi fac o plăcută datorie să amintesc numele d-lor Al. Bădăuță, Adrian Corbu, Colonel I. Gr. Popescu, Profesor Victor Brătulescu,*

Dinu Rosetti și Frasin Munteanu-Râmnic — precum și toate persoanele de mai sus să primească încă odată viile mele mulțumiri.

Un număr de șapte hărți în afară de text și una în text îngădue localizarea evenimentelor povestite.

Datele sunt după stilul nou, excepțiile fiind menționate. Indicele de nume și lucruri va încheia partea a doua a acestui volum.

București, 30 Martie 1942.

CONSTANTIN C. GIURESCU

RADU ŞERBAN

« Şerban era om mintos, viteaz, bun, blând şi plin de omenie; săraci şi străini, toţi aflau loc în inima lui; ţara o cârmuia bine ».
(Mitropolitul Matei al Mirelor).

Luptele pentru tron. Simion Movilă. După moartea lui Mihai, boierii săi şi oastea, câtă mai rămăsese, trecură în Ţara Românească, pe la Căineni, şi aşezară tabăra la satul *Cârstieneşti*, din sus de mănăstirea Argeşului. (vezi şi harta nr. 1). Acolo veniră şi Buzeştii şi ceilalţi boieri şi cu toţi aleseră domn pe *Şerban*, fost mare paharnic şi stăpân al unei averi considerabile Acesta îşi luă numele de *Radu*; într'un hrisov din 29 Iunie 1604, îşi spune « nepot al răposatului Io Basarab Voevod bătrânul » adică, — pare-se — al lui Neagoe; într'o inscripţie contemporană, dela mănăstirea Dealului, din 27 Ianuarie 1608, se precizează chiar: « nepot de fiu al lui Băsărab voevod ». Cert este că se trăgea, prin maică-sa *Maria* fiica Ancăi dela Coiani, din Şerban, marele ban, ginerele lui Pârvu Craiovescu.

Domnia Ţării Româneşti era urmărită însă, în acelaşi timp, şi de *Simion Movilă*; acesta, ajutat de Poloni, ocupase mai înainte tronul timp de vreo opt luni (20 Octomvrie 1600: lupta dela Teleajen — 3 Iulie 1601), după care trebuise să fugă în Moldova, gonit şi învins de fraţii Buzeşti (vezi şi vol. II, ed. 3, p. 295). Un alt pretendent, ajutat de Turcii dela Dunăre, era şi tânărul *Radu Mihnea*, fiul lui Mihnea Turcitul. Deocamdată biruie Simion Movilă; armata lui, de Moldoveni, Leşi şi Tătari, bate pe Munteni, sub Râmnicul Sărat şi pe malul drept al Buzăului (15 August). Radu Şerban, ales tocmai atunci domn, nu izbuteşte să-l oprească şi e silit să treacă peste munţi, în Ardeal (Octomvrie

1601). În tabăra de lângă Dej, la 6 Noemvrie, domnul pribeag depune jurământul de credinţă către împăratul Rudolf şi-i cere, prin Stroe Buzescu, trimis la Praha, bani de oaste şi un castel ca loc de retragere, în cazul când n'ar putea reocupa tronul. În Martie 1602 — până atunci locui în oraşul Sătmar — Radu vru să treacă în Ţara Românească, având ajutor din partea Imperialilor; această încercare de a-şi recăpăta tronul nu reuşi însă, oastea fiind respinsă chiar la hotar. Nici celălalt pretendent, Radu Mihnea, nu avu mai mult noroc. Armata acestuia, alcătuită din Turci dunăreni, Ardeleni şi Munteni, fu bătută de comandanţii lui Simion Movilă la *Creţeşti*, în Oltenia, în ziua de 15 Martie; mulţi dintre ostaşi se înnecară în Jii. O nouă solie a lui Radu Şerban la împăratul Rudolf, în Aprilie 1602, avu drept urmare organizarea unei noi expediţii în Ţara Românească. La sfârşitul lui Iulie, o armată a lui trecea Carpaţii prin pasul Buzăului, în timp ce Buzeştii coborau pe la Câineni. Simion Movilă nu putu rezista acestor forţe şi se retrase spre Moldova. La 13 August se ştia în Ardeal că ţara e în mâna lui Radu Şerban; urmărind pe adversar, acesta trece peste Milcov şi dă foc târgului Tecuci şi câtorva sate din jur.

Lupta pentru tron nu se încheie însă aici. Simion nu voia să renunţe; el cere de aceea ajutor dela Tătari şi obţine un corp de vreo 40.000 de călăreţi, conduşi chiar de han. Radu avea şi el ceva ajutoare trimise de Basta, un corp de cavalerie valonă şi vreo 1000 de infanterişti. Lupta a avut loc în ziua de 13/23 Septemvrie 1602, la *Ogretin*, în judeţul Săcuieni şi a continuat a doua zi la *Teiuşani*, în acelaşi judeţ. La Ogretin, armata lui Radu Şerban îşi făcuse şanţuri de adăpost; ieşind, la un moment dat, din ele, era să fie bătută de Tătari. La Teiuşani, şanţurile nu mai fură părăsite şi izbânda rămase de partea lui Radu. A contribuit la aceasta şi vitejia boierilor Buzeşti, în special a lui Stroe Buzescu; acesta provocă la luptă pe cumnatul hanului şi în duelul care avu loc, Tătarul fu ucis; viteazul boier primi însă şi el o lovitură la cap, din care, peste trei săptămâni, muri. Pe lespedea care-i acoperă mormântul, la schitul *Stăneşti* din Vâlcea (vezi fig. 1), e înfăţişată scena luptei cu Tătarul. Inscripţia, în româneşte, alcătuită chiar de soţia răposatului, arată războaiele la care a participat Stroe, sub Mihai Viteazul şi sub Radu

Şerban şi insistă asupra celui din urmă, dela Teiuşani. Acolo, « jupânul Stroe atâta nevoe pre creştini văzând, stătu împotriva Tătarilor de să lovi cu cumnatul hanului şi-l junghe pre Tătar. Şi dintr'acel război să răni la obraz şi peste < trei > săptămâni să tâmplă morte, în luna lu Octovrie 2 zile vă leato 7110. Şi nu fu

Fig. 1. — Schitul Stăneşti, din judeţul Vâlcea, rezidit în 1536 de Giura logofătul şi intrat în stăpânirea Buzeştilor, prin căsătoria fiicei lui Giura cu Radul Buzea armaşul, feciorul lui Vlad banul.

pre voe câinilor de Tătari. Dumnezeu-l erte! Scrişi (în loc de: scrisei) eu jupâneasa Sima a stolnicului lu Stroe: Deaca voi muri, să mă 'ngrupaţi lângă dumniia lui aicea » (vezi fig. 2).

În urma celor două bătălii, Tătarii se retraseră; hanul, furios de înfrângere şi de uciderea cumnatului său, porunci ca Simion să fie pus în fiare « pre supt pântecele calului ». De unul din concurenţii la domnie Radu Şerban scăpase. Rămânea celălalt, fiul lui Mihnea Turcitul. Din cauza acestuia, avură loc mai multe ciocniri cu Turcii dela Dunăre. La 10 Octomvrie 1602 se ştia la Făgăraş că ei au fost bătuţi de către Radu. La începutul lui Fe-

vruarie 1603, oastea munteană trecea Dunărea pe ghiaţă şi ataca Silistra. Turcii sunt înfrânţi; comandantul Ahmed Paşa, ginerele Hanului, fuge, dar cetatea nu putu fi luată. Dobrogea avu de suferit, Hârşova fu arsă; la satul Dăeni, locuit de Români, un detaşament muntean fu atacat însă de săteni şi distrus. În urma acestor lupte, care se încheiară în primăvara anului 1603, Radu Mihnea trebui să renunţe pentru câţiva ani la visurile sale de domnie.

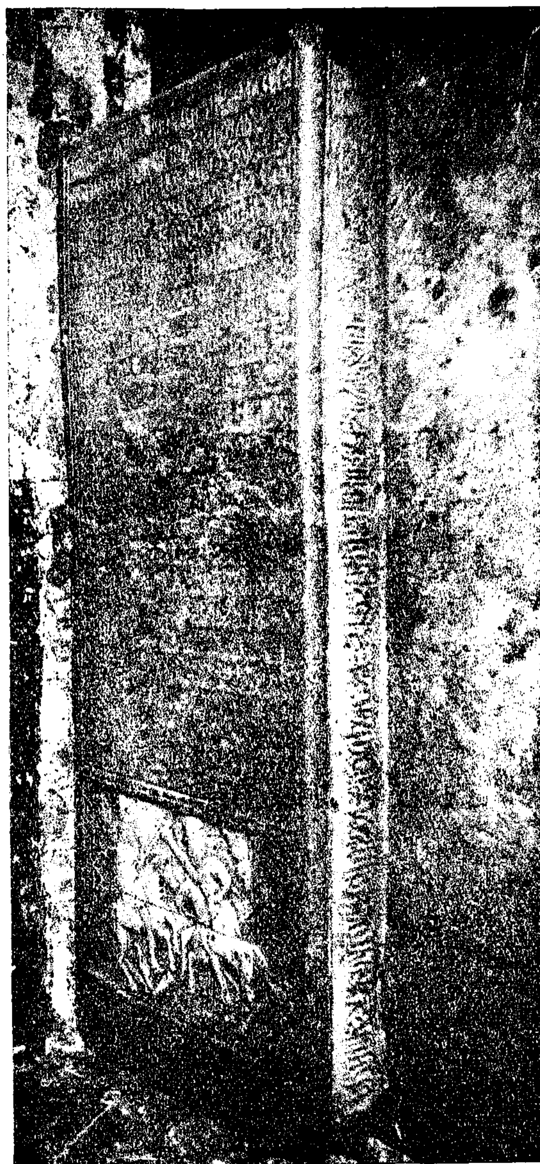

Fig. 2. — Lespedea de pe mormântul lui Stroe Buzescu. In partea inferioară e înfăţişată lupta cu Tătarul şi anume momentul când Stroe îl ucide, înfigând sabia în el.

Relaţiile cu Ardealul. Războiul cu Moise Székely. Dar abia se liniştiseră lucrurile în această parte, când atenţia lui Radu Şerban fu atrasă de evenimentele din Ardeal. Acolo, Sigismund Báthory, care, după moartea lui Mihai, izbutise a se întoarce din nou şi a relua tronul, abdică, *pentru a treia oară*, în

Iunie 1602. Ungurii din Ardeal nu mai voiau însă dominația imperială care se arătase aspră și de o fiscalitate apăsătoare. Ei se strâng deci în jurul lui Moise Secuiul (Székely), unul din trădătorii lui Mihai Viteazul, și, cu ajutorul Turcilor, pornesc din Banat să ocupe cetățile unde erau garnizoanele împăratului Rudolf. Caransebeșul și Lugojul se predau — ultimul la 11 Aprilie; Alba Iulia cade, după un asediu, la 9 Mai; la 8 Iunie se supunea și Clujul. Basta, cu trupe insuficiente, se retrage în cetatea Gherlei și trimite o scrisoare lui Radu Șerban, cerând ajutor. Acesta expedie mai întâi un detașament redus, apoi unul mai însemnat, de 3000 de oameni, în frunte cu Gheorghe Raț și cu căpitanii de lefegii; în cele din urmă, trecu el însuși, cu grosul oștii (8000 de oameni), pe la Rucăr. « Și când fu la purcesul lui din Târgoviște — povestește cronica — strânse preoții bisericii de făcură bdenii (adică rugăciuni) și slușbe dumnezeești și-l blagosloviră toți, rugând pe Dumnezeu să-l poarte într'această cale cu sănătate și cu biruință asupra vrăjmașilor. Și când fu a treia zi, trecu munții. Ear deacă înțelease Sekil Mosi, el începu a se lăuda, zicând: « Ea să vedeți acum acel Român gros ce va să pață, numai să-mi întinz aripa ceastă dreaptă, numai de cât îl voi birui ». Lucrurile ieșiră însă altfel decât crezuse fălosul Moise. După o primă biruință a lui Raț, la *Cârstian*, se ajunse la lupta decisivă, în marginea Brașovului, lângă « moara » — adică fabrica — de hârtie, în ziua de 17 Iulie 1603. Ostașii lui Radu atacară tabăra Ungurilor, sfărâmară carele legate unele de altele care o apărau și pătrunseră înăuntru. A fost un măcel grozav: peste 4000 de dușmani căzură, 32 de steaguri fură luate, Moise Secuiul, pe când fugea, fu lovit de un glonț și Gheorghe Raț îi tăie capul. Turcii și Tătarii care ajutaseră pe cel învins, văzând dezastrul, se retraseră, oprindu-se tocmai la Timișoara.

Radu nu îndrăzni să ocupe Ardealul așa cum făcuse Mihai, după Șălimbăr; era mulțumit să i se dea numai scaunele săcuiești. Dar trimisul împăratului nu-i aduse decât confirmarea în domnia Țării Românești și un steag. Oștile muntene trecură deci îndărăt munții; aci, ele avură mai multe ciocniri cu Tătarii cari năvăliseră din nou prin șapte locuri, arzând și Craiova. Pentru a curma odată aceste prădăciuni care amenințau să pustiască țara — ele s'au repetat și în 1604 — Radu trebui să facă o înțelegere cu Hanul,

plătindu-i o sumă de 15.000 galbeni anual. Nu avea încotro: ţara era sleită, locuitorii fugiţi, iar Imperialii departe şi greoi în mişcări. Din aceleaşi motive, făcu Radu pace şi cu Turcii. La 23 Noemvrie 1604, judele Sibiului anunţa această veste Bistriţenilor şi adăoga că domnul aşteaptă caftanul trimis de sultan. Iar într'un act din 28 Ianuarie (7 Fevruarie stil nou!) 1606, Radul Şerban, dăruind lui Costea Chehaia satul Glupavii, cu tot hotarul şi cu toţi vecinii, spune că face aceasta «pentru dreapta şi credincioasa slujbă, cu care au slujit Domniei Mele şi ţării Domniei mele pe lângă cinstitul Impărat la Ţarigrad de a închinat ţara cinstitului Impărat şi au făcut pace ţării întregi şi tuturor sărmanilor domnii mele».

Relaţiile cu Ştefan Bocskay. Războiul cu Gabriel Báthory. În Ardeal, după moartea lui Moise Székely, urmară frământări până când izbuti să ia puterea nemeşul *Ştefan Bocskay*, născut la Cluj, în 1557, şi unchiu, după mamă, lui Sigismund Báthory. El fu proclamat în 1604 principe al Transilvaniei de către refugiaţii de pe teritoriul turcesc; marele vizir îl recunoscu la 19 Noemvrie al aceluiaşi an, Secuii, prin dieta din Miercurea Mureşului, la 21 Fevruarie 1605, iar dieta ţării la 8 Mai, la Târgul Mureşului.

Radu Şerban a avut, la început, relaţii încordate cu Bocskay, deoarece acesta, pe deoparte sprijinea pe Movileşti, pe de altă parte era împotriva Imperialilor. Mai pe urmă însă, raporturile se îndulcesc şi se ajunge chiar la încheierea unui tratat de amiciţie şi alianţă, la 5 August 1605. Lui Radu i se asigură — prin acest tratat — şi un adăpost în Ardeal în caz de primejdie. Un şi mai mare succes pentru Bocskay este recunoaşterea împăratului Rudolf care renunţă în favoarea sa la stăpânirea Ardealului, ba îi dă şi comitatele Tokay, Bereg şi Ugocea (Iulie 1606). Indată după aceasta, urmează tratatul de pace între Imperiali şi Turci, încheiat la *Zsitvatorok*, la 11 Noemvrie 1606, tot prin intermediul dibaciului principe al Transilvaniei. Se părea deci că va urma o eră de linişte pentru regiunile noastre, care avuseseră atâta de suferit în ultimii ani. Previziunea nu se îndeplini însă, deoarece Bocskay muri — se zice otrăvit — la 29 Decemvrie 1606, şi competiţiunile pentru tron reîncepură. Dieta convocată la Cluj alese la 11 Fevruarie 1607 ca principe al Transilvaniei pe bătrânul *Sigismund Rákoczy*. Candidaţi mai erau şi *Valentin Homonnay*,

ginerele lui Rákoczy, și *Gabriel Báthory*, nepotul lui Ștefan Báthory, fostul rege al Poloniei (vezi și vol. II, p. 332). Dar domnia lui Rákoczy dură puțin, numai până la 5 Martie 1608, când el se retrase, din cauza unei revolte a *haiducilor*, un corp de oaste ungar cu o organizare specială. De această revoltă se folosește *Gabriel Báthory* care e proclamat principe, la 7 Martie 1608. In vârstă de numai 19 ani, Gabriel impresiona prin frumusețea, puterea și dărnicia sa, era însă afemeiat și ambițios fără măsură. Primit cu simpatie și de țară și de stăpânitorii vecini, el sfârșește totuși, din cauza firii sale, prin a-și face pretutindeni dușmani și pierde, în scurt timp, și domnia și viața.

Radu Șerban are la început, relații bune cu noul principe: tratatul încheiat cu Bocskay este reînoit, la 31 Mai 1608; în Noemvrie același an, Gabriel Báthory încheie un tratat de alianță și cu domnul Moldovei, Constantin Movilă. Curând după aceasta însă, raporturile cu vecinii se strică. Imperialii sunt nemulțumiți și se hotărăsc să-l înlocuiască. In realizarea acestui plan, Radu Șerban, care păstrase bune legături cu Rudolf, putea să aibă rolul principal, așa cum se întâmplase și mai înainte, în cazul lui Moise Secuiul. *De fapt*, Radu nu făcu nici un act de ostilitate împotriva vecinului său din Ardeal. Dându-și seamă însă că lucrul era posibil, împins apoi și de trufia sa, care-l făcea să se viseze stăpân al tuturor țărilor înconjurătoare, Gabriel Báthory hotărî să atace el pe Radu, pe neașteptate. Intr'adevăr, în mijlocul iernii, la 29 Decemvrie 1610, oastea sa porni din Țara Bârsei, prin Bran, asupra Munteniei. Trei mii de oameni desfundară, cu lopețile, drumul, de zăpadă, și armata trecu peste munți. Radu, nepregătit, trebui să se retragă în grabă spre Moldova. Mama sa și o parte din bogății căzură în mâinile năvălitorilor; el însuși, dacă n'ar fi fost vestit, în ascuns, în ultima clipă, de un trimis al judelui sas din Brașov, *Mihail Weiss*, ar fi avut aceeași soartă. Soldații lui Gabriel Bathory făcură mari jafuri și neorândueli; bisericile fură profanate, casele arse, populația schingiuită și necinstită; a fost o groază și un prăpăd, deoarece oamenii fuseseră surprinși în sate, de sărbători; nu putuseră fugi, după obiceiu, în codrii, mai ales că era iarnă grea.

Mitropolitul Matei al Mirelor, aflător în acea vreme, în mănăstirea Bistrița, descrie astfel cele întâmplate: «...Câte tică-

loşii şi vărsări de sânge şi profanări de biserici şi jafuri de mănăstiri [s'au făcut], nu se pot spune cu deamănuntul, multe fiind şi mai presus de orice măsură; căci, fiind neamul acesta neomenos, cu neomenie şi mare cruzime se purta cu cei ce-i avea în mână; prădau, ardeau, chinuiau, puneau cărbuni pe pântecele oamenilor, scoteau ochii, tăiau mânile, jupuiau pieile de pe genunchi... Şi mai ales se aprindea mânia lor împotriva monahilor şi preoţilor pe care, cu multe chinuri şi încercări, îi ucideau. Iar desfrânări şi lucruri ruşinoase se făceau multe...Şi năvălind ca hoţii în mănăstirea noastră, furând toate giuvaerurile câte le căpătase şi sfărămând mormintele domnilor şi stricând lespezile bisericii, crezând să afle bogăţie de aur, puindu-şi numele de furi de lucruri sfinte şi scormonitori de morminte, s'au întors... Au sfărâmat şi mitropolia dela Argeş, cea foarte scumpă, şi toate sfintele mănăstiri şi mănăstirile de călugăriţe şi bisericile le-au distrus ».

Gabriel Báthory intră în Târgovişte la 26 Ianuarie 1611 şi îşi luă titlul de « Principe, din mila lui Dumnezeu, al Transilvaniei şi Valahiei Transalpine ». Trimise apoi la Stambul un sol cerând domnia Munteniei pentru sine şi explicând expediţia sa prin aceea că Radu ar fi voit să-l răstoarne, de comun acord cu unii pribegi din Polonia. De aceea, el i-a luat înainte. Turcii nu încuviinţară însă cererea şi numiră ca domn al Ţării Româneşti pe Radu Mihnea, pretendentul din 1601—2. Báthory trebui să se retragă; la 16 Martie el era înapoi la Braşov, la 22, noul domn intra în Târgovişte.

Intre timp, Radu Şerban încheiase, în Moldova, la Roman, împreună cu Constantin Movilă, un tratat cu Imperialii (20 Fevruarie 1611). O nouă oaste trebuia să restabilească în tron pe domnul fugar şi să pedepsească pe Báthory. La începutul lui Mai, această oaste, cuprinzând şi Moldoveni, Cazaci şi Poloni, intră în Ţara Românească şi sili pe Radu Mihnea să se retragă, fără luptă, la Giurgiu. Târgoviştea primi cu bucurie pe fostul domn; îndată după aceea, armata porni împotriva lui Báthory. Carpaţii fură trecuţi nu prin trecătorile obişnuite, ci pe poteci, între Bran şi Timiş; la 7 Iulie, oastea era lângă Braşov. Gabriel Báthory, care nu se aşteptase la o sosire atât de rapidă, avea forţe mai numeroase decât acelea ale lui Radu Şerban. Lupta s'a

dat pe câmpia dintre oraş şi satul Sâmpietru, în acelaşi loc unde avusese loc şi lupta cu Székely. La început, se părea că biruinţa va fi a lui Báthory: atacul călăreţilor lui silise trupele noastre să se retragă până în şanţurile cetăţii. Când însă se produse izbitura călărimii grele polone, care aşteptase, nevăzută, în dosul morii de hârtie, şi când Radu dădu un contra atac, trupele lui Báthory, în primul rând Săcuii, se debandară şi zvârliră armele. Mii de morţi rămaseră pe câmpul de luptă. A doua zi, domnul, însoţit de Saşii din Braşov, vizitând locul bătăliei şi văzând mulţimea celor căzuţi, spuse: « Dumnezeu din cer a dat aceasta; eu sunt prea slab pentru a o săvârşi ». Porunci apoi să se strângă trupurile şi deasupra lor ridică o movilă, aşezând şi o cruce frumoasă de lemn, cu inscripţie în limba română, arătând faptele. Gabriel Báthory scăpă cu fuga în Sibiu; din goană, îşi pierdu — aşa cum arată cronica Ţării Româneşti — « cuşma din cap » cea împodobită cu pene de vultur; platoşa şi-o împodobise cu o piele de tigru.

Dacă Radu Şerban, după această biruinţă, ar fi procedat repede, ca odinioară Mihai Viteazul, Ardealul ar fi fost al lui. El nu îndrăzni însă să atace *imediat* Sibiul; n'avea, de altfel, nici artileria de asediu necesară. Imperialii, greoi de ca obiceiu, lăsară să treacă timpul; armata lor, comandată de Fórgach, făcu greşeala să se ocupe de alte cetăţi, în loc să termine cu Sibiul. Era totdeodată şi teama, din partea lor, ca nu cumva Radu Şerban să ocupe ţara şi s'o păstreze pentru el, cum se întâmplase cu Mihai. Intre timp, Báthory, ajutat de un fost căpitan al lui, Nágy, care trădă pe Imperiali, îşi refăcu o oaste; nobilimea nu voi să ajute pe Fórgach, iar Turcii, după ce aşezară din nou pe Radu Mihnea în scaun, pătrunseră, prin pasul Buzăului, la 15 Septemvrie, în Ardeal. In asemenea împrejurări, Radu Şerban şi Imperialii trebuiră să se retragă. Trecând îndărăt Carpaţii pela Rucăr, ei luară drumul Moldovei, hărţuiţi necontenit de Tătari, care izbutiră, într'o luptă la *Bacău*, să sfareme cavaleria polonă. Cu greu se atinse Suceava; de aci, Radu îşi luă familia şi ce-i mai rămăsese din vistierie şi trecu în Polonia, iar după aceea în Austria, la Viena (Decemvrie 1611). Fórgach se retrase prin Câmpulung, Cârlibaba, Maramureş în Ungaria superioară; abia un sfert din oastea iniţială ajunse acasă.

Pribegia şi moartea sa. Radu Şerban şi-a sfârşit viaţa între străini, la Viena. El a intervenit, e drept, în mai multe rânduri, pe lângă împărat, în 1612, 1614, 1616, ca să fie ajutat să-şi reia tronul, dar fără să izbutească a determina o expediţie. O încercare pe care o face, cu mijloace proprii, în vara anului 1616, se isprăveşte printr'o înfrângere, oastea sa fiind bătută rău de Skender Paşa, la hotarul de miazănoapte a Moldovei (pe acolo voia să coboare spre Ţara Românească, deoarece prin Ardeal era cu neputinţă, principele Gabriel Béthlen interzicând trecerea).

În 1614 şi 1617, găsim pe Radu locuind în oraşul *Tirnavia*, în 1619 în oraşul *Modor*, amândouă sub stăpânirea împăratului. În 1620 e din nou la Viena. Avea greutăţi băneşti, pensia de 200 de florini lunar pe care i-o servea cămara imperială, achitându-i-se neregulat şi, de obiceiu, cu întârziere.

A murit la Viena, se pare în ziua de 13 Martie 1620. O scrisoare din acest oraş, cu data 14 Martie, anunţă decesul. A fost îngropat în ziua de 16, în biserica Sf. Ştefan, rezervată marilor personalităţi, ceea ce arată prestigiul de care se bucura la Curte domnul pribeag. Ni s'a păstrat testamentul său, scris *în româneşte*, la 28 Fevruarie 1620, în prezenţa Mitropolitului Dionisie Rally Paleologul şi a mai multor martori.

Ctitoriile şi familia lui Radu Şerban. Pe când era boier, la leat 7097 — deci 1588 sau 1589 — a refăcut Radu Şerban mânăstirea *Comana*, ctitoria lui Vlad Ţepeş (vezi şi vol. II, p. 48). Aci au fost reînhumate, la finele lui Noemvrie sau în Decemvrie 1640, rămăşiţele sale pământeşti, aduse dela Viena; mai târziu, în 1667, Noemvrie 13, ele au fost aşezate în aceeaşi groapă cu ale lui Drăghici Cantacuzino, nepotul său de fiică, şi cu ale lui Constantin, fiul lui Drăghici. O altă ctitorie a lui Radu Şerban a fost biserica din *Coeni* (Vlaşca), refăcută în 1671 de fiică-sa Ilinca şi de feciorii ei. La Muntele Athos, el dărui mănăstirii *Xenofon*, prin hrisovul din 3 August 1607, nouă mii de aspri şi moşiile Raţca şi Siliştea (vezi şi harta nr. 6).

Radu a fost căsătorit cu *Elena*, fiica lui Udrişte vistierul din Mărgineni, şi a avut cu ea trei copii, două fete şi un băiat. Fata cea mai mare, *Anca*, s'a măritat la 10 Iulie 1618 cu *Nicolae Pătraşcu*, fiul lui Mihai Viteazul; împăratul îi dă ca dar de nuntă un pahar de argint în valoare de 200 de florini. Fata cealaltă,

Ilinca, născută la Suceava, când maică-sa a trebuit să fugă în fața oștilor lui Gabriel Báthory, s'a căsătorit cu *Constantin Cantacuzino postelnicul*; unul din copiii ei, *Șerban*, va ajunge domn al Țării Românești, în 1678. Băiatul lui Radu Șerban e numit, într'un hrisov din 1615, dela Radu Mihnea, *Io Basarab voevod*; a fost căsătorit cu *Arghira* și a avut un fiu *Alexandru*. A murit de tânăr și a fost îngropat la mitropolia din Târgoviște; pentru odihna sufletului lui, bunică-sa, doamna Maria, dă mitropoliei satul Șerbănești.

În afară de copiii legitimi, Radu a mai avut, cu o văduvă, « Elina, fata popei Costandin din oraș din București », stabilită în satul Tântava, și doi nelegitimi, pe *Constantin*, care va ajunge, în 1654, după Matei Basarab, domn, și pe *Alexandra*. Poate tot fiu nelegitim al lui Radu să fie și acel « Neagul voevod snă (adică fiul!) răposatul Basarab voevod » care se afla la Țarigrad în Aprilie 1633, urmărind tronul Moldovei.

Radu Șerban e una din figurile însemnate ale istoriei noastre. Fără să poată ajunge la înălțimea marelui său predecesor, el are totuși unele însușiri care amintesc pe acesta. Contemporanii l-au prețuit. *Mihail Weiss*, judele Brașovului, îl arată ca fiind « foarte priceput în meșteșugul războiului », iar mitropolitul *Matei al Mirelor*, care se bucurase de protecția și dărnicia domnului, îi face portretul următor: « Șerban era om mintos, viteaz, bun, blând și plin de omenie; săraci și străini, toți aflau loc în inima lui; țara o guverna bine ».

BIBLIOGRAFIE

Luptele pentru tron. Simion Movilă: 1. N. C. BEJENARU, *Domniea lui Simion Movilă în Munteniea*, în *Revista Critică*, III (1929), p. 173—188; 2. TH. HOLBAN, *Contribuții la istoria Domniei muntenești a lui Simion Movilă*, în *Rev. Ist.*, XXIII (1937), p. 147—154; 3. DIMITRIE CIUREA, *Domnia munteană a lui Simion Vodă Movilă*, în *Cercet. Ist.*, XIII—XVI, Iași, 1940, p. 113—132.

Radu Șerban: 4. JULIUS TEUTSCH, *Das Massengrab aus der Schlacht zwischen dem Fürsten G. Bathori und dem Woiwoden der Walachei Radul Scherban, den 9 Juli im Jahre 1611*, în *Korrespondenzblatt des Vereins für Siebenbürgische Landeskunde*, XXIV (1901), p. 1—3; 5. N. IORGA, *Legăturile Principatelor Române cu Ardealul dela 1601 la 1699*, în *Studii și Doc.*, IV, București, 1902, p. I—CCCXV; 6. ILIE NICOLESCU, *Din descendența « Cra-*

iovestilor», în *Rev. Ist. Arh. Fil.*, V (1903), p. 200—212; 7. GEN. P.V. NĂSTUREL, *Radu Şerban Basarab şi Matei Basarab. Schiţe genealogice*, în *Literatura şi Arta Română*, XI (1907), p. 373—382, 461—474 şi 557—573; 8. AL. LAPEDATU, *Mânăstirea Comana, I. Note istorice*, în *Bul. Com. Mon. Ist.*, I (1908). p. 9—22; 9. AL. LAPEDATU, *Din zilele de cădere ale lui Mihai Viteazul, XVI Naraţiuni istorice (18 Sept. 1600—17 Iul. 1603)*, Bucureşti, 1909, 173 p. în 8°; 10. GENERAL P. V. NĂSTUREL, *Luptele dela Ogretin şi Teişani din zilele de 13 şi 14 Septemvrie 1602 (7111)*, în *An. Acad. Rom. Mem. Secţ. Ist.*, s. 2, t. XXXII (1909—1910), p. 845—864; 11. N. IORGA, *Un biruitor: Radu Vodă Şerban*, Vălenii-de-Munte, 1911, 39 p în 8°; 12. ION D. TRAJANESCU, *Schitul Stăneşti (Vâlcea)*, în *Bul. Com. Mon. Ist.*, IV (1911), p. 13-23; 13. V. MOTOGNA, *Războaiele lui Radu Şerban (1602—1611)*, în *Mem. Secţ. Ist. Acad. Rom.*, t. VI (1927), p. 241—321 (lucrare esenţială); 14. N. IORGA, *Istoria armatei româneşti*, ed. II-a, vol. II, Bucureşti, 1930, 256 p. in 8°; 15. N. IORGA, *Un nou izvor cu privire la Mihai Viteazul şi Radu Şerban*, în *Mem. Secţ. Ist. Acad. Rom.*, t. XII (1932), p. 93—105; 16. IOAN C. FILITTI, *Despre doi candidaţi la domnie din prima jumătate a sec. XVII-lea, Mihai Cămăraşul (1602—3, 1611) şi Neagu Vodă (1633—4)*, în *Cercetări şi documente privitoare la istoria Principatelor Române*, Bucureşti, 1935, p. 17—19.

MOVILEŞTII ŞI ŞTEFAN TOMŞA

« Stătut-au la mare amestecătură şi zarvă scaunul ţării după moartea lui Simeon Vodă; că erau feciorii Eremiei Vodă trei... eară a lui Simeon erau feciori cinci... Deci se împerechiară boierii şi, cu dânşii, şi ţara în două părţi: o parte ţinea cu casa Ieremiei Vodă, eară altă parte cu casa lui Simeon Vodă ».

(Letopiseţul lui Miron Costin).

Simion Movilă. Lui Ieremia Movilă îi urmă pe tron fratele său Simion (10 Iulie 1606). Potrivit « uricelor » adică privilegiilor pe care Ieremia le obţinuse dela Poartă, ar fi trebuit să-i urmeze feciorii săi; aceştia erau însă nevârstnici: cel mai mare, *Constantin*, avea, după mărturia unui contemporan, 8 sau 9 ani. Turcii dădură deci domnia lui Simion care pe lângă daruri bogate, le trimise, îndată după investitură, şi tributul: 32.000 de scuzi, opt cai de trăsură şi diferite blănuri între care şi de zibelină.

Sub raportul politicii externe, nu-i de mirare deci că Simion se arată deplin supus sultanului; cu Polonii în schimb, relaţiile erau reci, deoarece aceştia susţineau pe fiii lui Ieremia. De altfel, domnia sa fu scurtă: un an şi ceva peste două luni. La 24 Septemvrie 1607, domnul murea, după unii otrăvit şi anume chiar de cumnată-sa, doamna Elisaveta a lui Ieremia Vodă. Un raport veneţian din Constantinopol afirmă că vinovaţi de această crimă ar fi boierii ţării cari nu iubeau pe domn « din pricina cruzimii sale ». Se poate însă ca să fi fost şi o moarte naturală, deoarece Simion, în momentul suirii pe tron, era, cum spune cronica, « om mare de zile, sosit la bătrâneţe ». Mormântul său se află la mănăstirea Suceviţa; o foarte frumoasă lespede, de marmură

sculptată, a fost aşezată deasupra de fiul său Gavriil, în 1620, Martie 15/25 (vezi şi fig. 3).

Fig. 3. — Acoperământul de mormânt al lui Simion Movilă, la mănăstirea Suceviţa. Inscripţia e în limba slavă.

Simion s'a căsătorit cu o catolică, *Margareta* sau *Marghita* care, după măritiş, şi-a schimbat numele în *Melania;* aşa i se spune în inscripţiile de pe mormântul unuia din fii şi mormântul soţului ei. Au avut şapte copii, şase băeţi: *Pavel,* mort la 24 Mai (stil vechiu) 1607, *Mihail, Gavril, Petru, Moise, Ioan* şi o fată: *Teodosia,* moartă în 1596. Mihail şi Moise au domnit în Moldova, Gavriil în Ţara Românească, iar Petru a ajuns mitropolit al Chievului, una din figurile cele mai de seamă ale ortodoxiei.

Mihail Movilă şi Constantin Movilă. Urmează, în istoria Moldo-

vei, după moartea lui Simion, o epocă de lupte pentru domnie, de « mare amestecătură și zarvă » cum spune Miron Costin, epocă ce amintește întru câtva aceea a urmașilor lui Alexandru cel Bun. În urma lui Ieremia Movilă, rămăseseră trei feciori, toți minori; în urma lui Simion, cinci, de asemenea minori; cele două văduve, Elisaveta și Marghita, femei aprige și ambițioase amândouă, voiau să asigure tronul fiecare copiilor ei. Se formară deci două partide, o seamă dintre boieri ținând cu feciorii lui Ieremia, altă seamă cu aceia ai lui Simion. Elisaveta avea sprijin și dela Poloni, deoarece măritase pe una din fetele ei cu nobilul Ștefan Potocki, iar pe alta cu nobilul Mihail Wiszniewiecki.

După moartea lui Simion luă tronul *Mihail* sau *Mihăilaș*, fiul său cel mai mare. Foarte curând însă, la sfârșitul lui Septemvrie sau începutul lui Octomvrie, *Constantin*, fiul cel mai mare al lui Ieremia, se întoarse și goni pe Mihăilaș. Dar tot în Octomvrie, acesta (de fapt, mama sa și boierii care-i sprijineau) reveni și sili pe văru-său să plece « cu fuga » din Iași; o sumă de care boierești fură ajunse și « jăcuite » la satul *Mălăești*, în timpul retragerii precipitate (vezi și harta nr. 2). La 16 Noemvrie 1607, Mihăilaș făcea o danie mânăstirii Galata. O lună după aceea, Constantin, ajutat de cumnații săi poloni și de un detașament de Cazaci, se reîntorcea și bătea pe Mihăilaș la *Ștefănești* (16 sau 19 Decemvrie), silindu-l să se refugieze în Țara Românească, la Radu Șerban. Aci, el muri după puțin timp, (27 Decemvrie stil vechiu 1607) și fu îngropat la mănăstirea Dealului, unde se vede și astăzi piatra lui de mormânt; avea numai 16 ani și jumătate.

Constantin Movilă a domnit dela 16 (sau 19) Decemvrie 1607 până la 20 Noemvrie 1611, sub tutela mamei sale, Elisaveta.

Fapte deosebite nu sunt de relevat sub raportul intern. Miron Costin, în letopisețul său, referindu-se la această domnie, spune că « după socoteala tinereților », Constantin Vodă « n'au păzit datoria sa deplin către împărăție. Ce... dintâiași dată birul anului dintâi nu l-au plinit; și așa, scârbindu-se împărăția, au mazilit pre Constantin Vodă și au dat domnia lui Ștefan Vodă Tomșa ». Explicația mazilirii e însă mai complexă decât o prezintă cronicarul. A contribuit la aceasta și sprijinul pe care Constantin l-a dat lui Radu Șerban, după năvălirea lui Gabriel Bá-

thory în Ţara Românească. Cu acest prilej, el încheie chiar şi un tratat de alianţă cu Imperialii (vezi mai sus, p. 8), fapt care desigur a ajuns la cunoştinţa Porţii. Pe de altă parte, legăturile strânse cu Polonii, tocmai într'o vreme când relaţiile dintre aceştia şi Turci merg înăsprindu-se, n'au fost nici ele de natură să-i consolideze tronul. Aşa se face că Sultanul hotărăşte înlocuirea şi numeşte ca domn al Moldovei pe Ştefan Tomşa (20 Noemvrie 1611).

Ştefan Tomşa. Acesta se dădea drept fiu al voevodului Tomşa, cel care înlăturase pe Despot şi isprăvise tăiat de Leşi la Lwów, în Mai 1564 (vezi vol. II, p. 196—7); filiaţia e însă nesigură. Dacă, într'adevăr, a fost fiul lui Tomşa, atunci n'a putut fi decât fiu nelegitim. Miron Costin îl arată « dirept Moldovean... din sat din *Oteşti*, de pe valea Răcătăului, din ţinutul Putnei »; un document, mult posterior însă, de pe vremea lui Constantin Mavrocordat, adaogă ştirea, transmisă prin tradiţie locală, că « fiind Ştefan Vodă Tomşa copil mic şi sărac... au învăţat carte aicea în sat în *Rădăşăni* şi miluindu-l Dumnezeu cu domnie, au venit aicea la Rădăşăni şi... au făcut biserică şi jăluind oamenii că li-i locul strâmt şi n'au unde se hrăni, le-au dat ş'o bucată de loc din hotarul târgului Băii ».

Tomşa a avut o tinereţe aventuroasă. Bun ostaş, el a luptat ca mercenar prin multe părţi, ajungând până în Pirinei, unde a luat parte la asediul cetăţii Jaca, şi în Asia, unde s'a luptat în armata turcă împotriva Persanilor. Înainte de a i se da domnia, era la Stambul, în slujba ţării, pe lângă capuchehaielele sau reprezentanţii diplomatici ai Moldovei.

In vara anului următor, 1612, Constantin Movilă veni să-şi reia tronul; oastea lui, alcătuită din Poloni, Cazaci şi oameni de ţară, era comandată de cumnatul Potocki. Tomşa avea şi ceva ajutor dela Tătari. Lupta s'a dat pe şesul din faţa Popricanilor, aproape de Prut, la locul numit *Cornul lui Sas* (19 Iulie 1612). « Intr'acel loc — spune Miron Costin — au făcut oştile lui Ştefan Vodă şi Tătarii năvală asupra Leşilor; şi n'au ţinut războiul nimică Leşii, de nice tunurile n'au apucat odată să sloboadă ». Atât Constantin cât şi cumnatu-său Potocki căzură prizonieri: cel dintâi fu luat de un Tătar şi, pe când era trecut peste Nipru, într'o luntre mică, se înecă; cel de doilea stătu

închis mai multă vreme la Stambul. O sumă dintre boierii cari ţineau de casa lui Ieremia şi veniseră cu oastea căzură şi ei prinşi; fiind duşi în faţa lui Tomşa, acesta puse să-i taie. Au pierit atunci Vasile Stroici logofătul, din vechia şi vestita familie a Stroicilor, Balica hatmanul, ctitorul mănăstirei Frumoasa, Chiriţă postelnicul Paleologul, a cărui soţie era rudă cu Constantin Movilă, Miron stolnicul şi alţii, treizeci şi doi la număr cu toţii. «Eară pre Vasile Stroici — povesteşte Miron Costin — îl ertase Ştefan Tomşa; numai învăţase pre Nicoriţă armaşul să-l ducă să vadă peirea celorlalţi, ca să-i hie grije mai pre urmă de moarte. Că era om tânăr Stroici, şi din casă mai vechiu şi cinsteş decât toate casele în ţară. Ce, zilele lui cele sfârşite, cum zice cuvântul, văzând că merge la peire, şi nu-i spusese armaşul povestea, s'au apucat de sabia unui daraban să moară cu răscumpărare, că era om de firea lui inimos. Ce îndată l-au împresurat darabanii şi n'au apucat să scoată sabia, care lucru dacă au spus armaşul lui Ştefan Vodă, îndată au pus de l-au omorît şi pre dânsul, răcnind Ştefan Vodă: «Ai, câinele; au vrut să moară cu soţi». Şi pre câţi îi aducea, pe toţi îi omora».

Tomşa avea dreptul să-i omoare, deoarece se ridicaseră împotriva domniei. Dar şi de felul său, el nu putea mistui pe boieri, în genere; se purta aspru cu ei, fiindcă, aşa cum arată mitropolitul contemporan Matei al Mirelor, «aceştia erau nedrepţi faţă de sărăcime». Miron Costin povesteşte de călăul lui Tomşa «un ţigan... gros şi mare de trup» care de multe ori striga domnului, arătând la boieri: «Doamne, s'au îngrăşat berbecii, buni sunt de junghiat? Ştefan Vodă, la aceste cuvinte, râdea şi dăruia bani ţiganului».

Astfel stând lucrurile, nu sunt de mirare cele ce s'au întâmplat în toamna anului 1615 (sfârşitul lui Septemvrie, începutul lui Octomvrie), când boierii s'au ridicat asupra lui Tomşa şi i-au cerut să părăsească domnia. Răsculaţii atrăseseră de partea lor şi pe slujitori adică armata de ţară; Tomşa avea pe dărăbanii unguri, cărora le dădu solda înainte; strigă şi târgul în leafă adică angajă pe târgoveţii care voiau să lupte contra plată; îi mai veniră în ajutor şi nişte steaguri de călăraşi din Ţara de Jos care tocmai sosiseră «la căutare» adică pentru a fi inspectaţi. Lupta s'a dat în marginea Iaşilor, «deasupra fântânii lui Păcurar» şi

boierii răsvrătiți fură învinși. Mulți dintre ei căzură în mâna domnului, între alții Bărboi vornicul și feciorul său; primul fu tras în țeapă chiar pe locul bătăliei, cel de al doilea fu spânzurat în fața casei părintești; în total pieriră atunci, după o scrisoare a cancelarului ardelean Simon Péchy, din 2 Noemvrie 1615, *șaptezeci și doi de boieri*, ale căror capete fură umplute cu paie. Alți trei mari boieri, Beldiman logofătul, Sturdza hatmanul și Boul vistiernicul, care izbutiseră, după luptă, să fugă în Țara Românească, fură prinși din ordinul marelui vizir, prieten cu Tomșa, și trimiși în obezi acestuia; numărul celor tăiați se ridică deci la șaptezeci și cinci.

Dar abia se isprăvi răscoala și o altă primejdie amenință pe Tomșa. Doamna Elisaveta, vrând să așeze în scaunul Moldovei pe cel de al doilea fiu al ei, pe Alexandru, porni cu armată spre Iași. Comandant era ginerele ei Wiszniewiecki: un viitor ginere, tot leah, Korecki, se afla și el printre căpetenii. Lupta se dădu la satul *Tătăreni*, în ziua de 12/22 Noemvrie 1615, începând dis-de-dimineață. Artileria lui Tomșa bătu prea departe, comandantul ei trădând pe domn. Călărimea nu putu rezista și se împrăștie; dărăbanii, rămași singuri, se retraseră la o râpă, deasupra Tăuteștilor, apărându-se. Erau un corp de elită, căruia Tomșa îi dăduse o deosebită atenție. Polonii le cerură să se predea, făgăduindu-le viața. Dar după ce dărăbanii — încrezându-se în cuvântul dat — depuseră armele, fură tăiați până la unul. Tomșa trebui să se retragă spre miazăzi; înfrânt a doua oară, în apropierea Tecuciului, la 24 Ianuarie 1616, el trecu în Țara Românească; de aci, partizanii săi făcură incursiuni repetate, ajungând până la Bârlad și chiar la Vaslui. Domn în Moldova rămase Alexandru Movilă.

Alexandru Movilă. Stăpânirea acestuia dură puțin, niciun an de zile (22 Noemvrie 1615 — 2 August 1616). Din punct de vedere intern, treburile le purtau boierii de divan, în fruntea cărora sta vornicul Nistor Ureche. Sub raportul extern, era necontenita amenințare din partea lui Tomșa; Leșii trebuiră să respingă incursiunile repetate ale oamenilor acestuia. Turcii socotiră însă că o asemenea stare de turburare și nesiguranță nu mai putea fi tolerată și recurseră la o măsură radicală: numiră ca domn al Moldovei pe Radu Mihnea care domnea în Țara Românească și însăr-

cinară pe Skender, pașa Silistrei, să-l instaleze în scaun, iar pe Tomșa îl puseră în obezi și-l trimiseră la Stambul unde sosi în ziua de 1 August 1616.

Peste două zile avea loc lupta între armata turcească și mica oaste a lui Alexandru Movilă. Wiszniewiecki murise între timp, se zice otrăvit, așa încât comanda trecuse asupra lui Korecki. Acesta avea numai vreo 600 de ostași, restul plecase în Polonia. In schimb, Skender Pașa dispunea de forțe însemnate, la care se mai adăogară și ajutoare ardelene. Normal ar fi fost ca Alexandru, Korecki și Doamna Elisaveta să se retragă din timp; mândria împiedecă însă pe fălosul comandant leah s'o facă. Când se hotărî, în sfârșit, era prea târziu: Turcii îi ajunseră cu o seamă de « oaste sprintenă » la *Dracșani*, în ținutul Hârlăului și, după o scurtă luptă, îi luară prinși mai pe toți (3 August 1616). Pe boieri îi răscumpără Radu Mihnea. « Eară Doamna — povestește Miron Costin — la mare ocară au sosit; de care singură au mărturisit către boieri: trecând cu carul, au văzut pe boieri și lăcrămând au zis: Boieri, boieri, rușinatu-m'au păgânul! » Inainte de a porni spre Stambul unde își sfârși zilele în haremul unui agă, Doamna Elisaveta își tăie părul și-l trimise mănăstirii Sucevița, ctitoria soțului ei; și astăzi, el poate fi văzut acolo, într'o cutie sferică de argint, atârnată sub policandru. Korecki a ieșit după câtva timp din robie « cu multă cheltuială »; Alexandru și fratele său mai mic Bogdan au fost duși la Stambul; ultimul a rămas pentru totdeauna între Turci, s'a făcut chiar mahomedan, căpătând, în schimb, demnitatea de capigibașe.

« La această ocară — încheie Miron Costin — au sosit casa lui Ieremia Vodă; și poate hi pentru răutățile <doamnei Elisaveta>, că era o femeie răpitoare, precum spun, și de vreme ce și pre cumnatu-său, pre Simeon Vodă ea l-au otrăvit (de va fi așa), și de frica lui Dumnezeu depărtată ».

BIBLIOGRAFIE

I. **Simion Movilă:** 1. N. IORGA, *Doamna lui Ieremia Vodă*, în *An. Acad. Rom. Mem. Secț. Ist.*, t. XXXII (1909—1910), p. 1019—1078; 2. SEVER ZOTTA, *Principii României descendenți din Movilești*, în *Arhiva Genealogică*, II (1913), p. 101—110.

II. **Mihail Movilă:** 3. AL. LAPEDATU, *O nouă narațiune a luptelor dintre Movilești, 1606—7*, în *Conv. Lit.*, XL (1906), p. 1143—1146; 4. VASILE

LUNGU, *Mihăilaş Vodă Movilă şi Moldova, în anul 1607*, în *Cercet. Ist.*, VIII—IX (1932—3), 1, p. 89—103.

III. **Constantin Movilă:** 5. VIRGINIA VASILIU, *Il principato moldavo e la curia papale fra il 1606—1620*, în *Diplomatarium Italicum*, II, Roma, 1930, p. 1—71.

IV. **Ştefan Tomşa:** 6. GHEORGHE I. BRĂTIANU, *O oaste moldovenească acum trei veacuri. Răscoala boerimii împotriva lui Ştefan Tomşa*, în *Rev. Ist.*, II (1916), p. 54—79; 7. VICTOR MOTOGNA, *Domnia întâia a lui Ştefan Tomşa după izvoarele ungureşti*, în *Rev. Ist.*, XI (1925), p. 78—88; 8. N. BEJENARU, *Ştefan Tomşa II (1611—1616 şi 1621—1623) şi rivalitatea turco-polonă pentru Moldova*, Iaşi, 1926, 92 p. in 8°; 9. I. MOGA, *Documente privitoare la domnia lui Constantin Movilă*, în *Anuar. Ist. Cluj*, IV (1926—1927), p. 391—417; 10. AUREL H. GOLIMAS, *Lupta decisivă dela Tătăreni şi capitularea darabanilor deasupra Tăuteştilor, 22 Noembrie 1615*, Iaşi, 1935, 30 p. in 16°.

V. **Alexandru Movilă:** 11. IULIU PEKSA, *Zolkiewski şi expediţia Doamnei Elisaveta Movilă în Moldova în anul 1615—16*, în *Rev. Ist.*, XIV (1928), p. 46—53; 12. MARYA KASTERSKA, *Les trésors des Movilă en Pologne*, în *Rev. Hist. Sud-Est*, XIII (1936), p. 69—77.

CREȘTEREA INFLUENȚEI GRECEȘTI: RADU MIHNEA ȘI URMAȘII SĂI PÂNĂ LA MATEI BASARAB. MIȘCĂRILE IMPOTRIVA GRECILOR

«... Aflatu-s'au și s'au adevăra cum toate nevoile și sărăcia țării se incep dela Grecii streini, carii amestecă domniile și vând țara fără milă... și daca vin aici în țară, ei nu socotesc să umble după obiceiul țării, ci strică toate lucrurile bune, și adaugă legi rele și asuprite».

(Așezământul lui Leon Vodă, 1631).

Radu Mihnea. Radu Mihnea era fiul lui Mihnea Turcitul (vezi vol. II, p. 230). Copil fiind, a stat câtăva vreme la mănăstirea *Iviron* dela Sfântul Munte, apoi timp mai îndelungat la *Veneția* și la *Padova* unde a învățat carte. După încercările nereușite din 1601—1602, el izbuti să ocupe scaunul Munteniei în 1611: numit în Ianuarie, intră la 22 Martie în Târgoviște. Silit apoi, în Maiu, să se retragă pentru scurt timp în fața lui Radu Șerban care scobora cu oaste din Moldova, el reluă domnia la 29 Septemvrie 1611 și o păstră până la 3 August 1616 (vezi și fig. 4).

Începuturile stăpânirii lui fură grele. Boierii nu vedeau cu ochi buni pe «acest domn turc» cum spun ei într'o mișcătoare scrisoare adresată pribeagului Radu Șerban. «In țara noastră — adaogă dânșii — acum strigă hogea, că-și ține acest domn frații și surorile în casă cu el și sânt Turci... (Faptul era exact!) Și robii cari au scăpat de prin catarge (adică din galere!) și de printr'alte robii, măcar dela Mihai Vodă, domnul cine este în țară el <îi> dă Turcilor și alte multe nevoi care nu le-am scris». Să facă deci știre Radu Șerban de toate acestea împăratului creștin și să vie cu oastea să-i scape; ei așteaptă cu credință «căci inima noastră nu se poate suferi cu păgânii».

Creşterea influenţei greceşti. Un alt motiv puternic de nemulţumire era faptul că domnul avea pe lângă sine *mulţi Greci* pe care îi numise în dregătorii, îndepărtând deci dela acestea pe boierii de ţară, băştinaşi. Şi mai înainte fuseseră dregători greci în Ţările noastre, îi constatăm încă de pe vremea lui Mircea cel Bătrân şi Alexandru

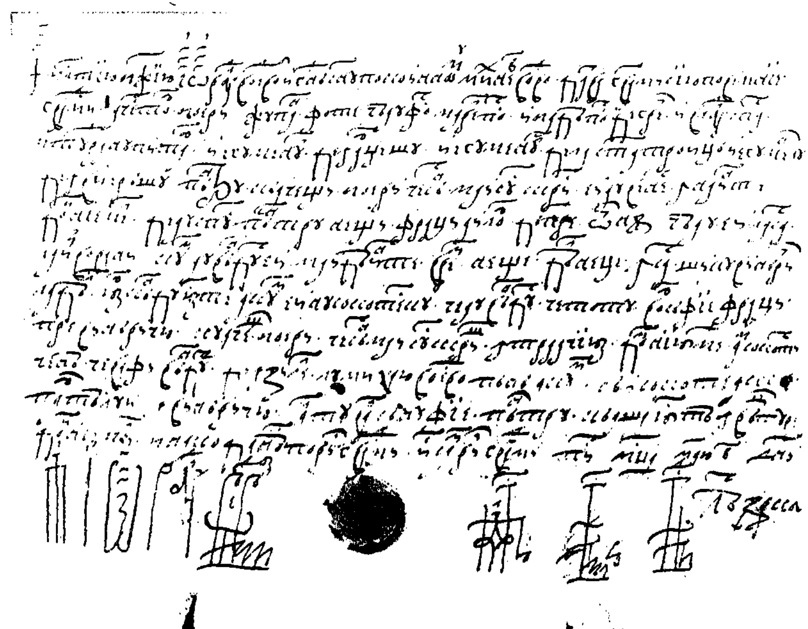

Fig. 4. — Carte domnească dela Radu Mihnea, în româneşte, având data 2 Mai 7122 (1614) Inceputul şi sfârşitul sunt în limba slavă.

cel Bun. În pamfletul bizantin «Coborîrea lui Mazaris în Iad», scris pe la 1415, se vorbeşte de un oarecare Πῶλος ἀργυρός (adică Arghiropol) care, slujind la curtea voevodului Valahiei, s'a îmbogăţit în scurt timp, ceea ce a decis şi pe alţii să se ducă acolo, în acelaşi scop. Logofătul *Filos* al lui Mircea cel Bătrân, judecând după nume, era, foarte probabil, grec. Tot aşa *Sarandino* logofătul pomenit în documentele anilor 1430—1431, tot aşa *Kirakola*, vistiernicul şi vameşul lui Ştefan cel Mare. *Manoil Grecul* (грьчина), un alt boier al lui Ştefan era sigur grec, după cum greci erau *Dumitru Chiriţă Paleologu*, ruda Movileştilor (vezi

mai sus, p. 17), *Iane* şi *Andronic Cantacuzino*, din timpul lui Mihai Viteazul.

Prezenţa dregătorilor de origine greacă se explică şi prin numeroasele legături pe care le-au avut ţările noastre cu lumea elenică sub raportul religios, economic şi social. Primii mitropoliţi ai Munteniei, *Iachint Critopol*, *Antim* (frate cu Iachint!) şi *Hariton* au fost Greci; *Nifon*, reorganizatorul bisericii muntene, sub Radu cel Mare, era de acelaşi neam; în timpul lui Neagoe Basarab «ctitor mare a toată Sfetagora» adică a Muntelui Athos, numărul clericilor greci aşezaţi în ţară sporeşte; mulţi din ei ajung egumeni în mănăstirile noastre. Cu vremea, şi desigur şi sub influenţa acestora, unele din mănăstiri sunt închinate marilor mănăstiri sau lavre din Orientul creştin, adică aşezate sub oblăduirea acestora. Prima mănăstire românească închinată e aceea din *Peri* (Maramureş), pe care ctitorii ei, Drag şi Baliţă, o aşează în 1391 sub ascultarea patriarhiei din Constantinopol. În Muntenia, schitul *Stăneşti* din Vâlcea e închinat în 1577 de ctitorul său, patriarhiei de Alexandria; în 1588 mănăstirea *Bucovăţ* de lângă Craiova, e închinată mănăstirii greceşti Sf. Varlaam; în 1599, Mihai Viteazul închină ctitoria sa din Bucureşti, mănăstirea *Mihai Vodă*, mănăstirii Simopetra dela Muntele Athos. Radu Mihnea face acelaşi lucru în 1615 cu ctitoria sa din Bucureşti pe care o pune sub ascultarea mănăstirii Iviron dela Sfântul Munte. Tot aşa în Moldova: Mănăstirea *Secul* e închinată de ctitorul ei, vornicul Nistor Ureche, mănăstirii Xeropotam dela Athos; tot de aceasta ascultă şi mănăstirea *Sf. Paraschiva* din Iaşi, în timp ce *Golia* ascultă, începând dela 1606, de mănăstirea Vatoped (tot la Athos), iar *Galata*, dela 1618, de Sfântul Mormânt (vezi şi harta nr. 6).

Sub raportul economic, legăturile sunt străvechi, din vremea cetăţilor greceşti şi se menţin în tot cursul evului mediu. În porturile şi oraşele noastre erau o sumă de negustori greci cari aduceau mărfuri străine, în special din răsărit, «de peste mare», şi exportau produsele locale. După căderea Constantinopolului, ei devin marii furnizori ai imperiului turcesc, ei procură mierea, ceara, oile, seul, lemnele, sarea şi celelalte produse necesare. Foarte multe din aceste produse, le iau dela noi, din ţările noastre, care şi capătă numele de «chelerul» adică locul de aprovizionare sau

cămara împărăţiei. În secolul al XVI-lea, negustorii greci sunt foarte numeroşi, atât în Muntenia cât şi în Moldova. Cercetând o listă moldovenească privitoare la goştina, adică dijma din oi, datată 12/22 Mai 1591, constatăm că marea majoritate a *gelepilor* adică a negustorilor cari strângeau această dijmă, în vederea exportului la Constantinopol, sunt greci. Întâlnim nume ca Lampos Katzikis, Tamiris Stanos, Teodor Speriliotis, Gherocharitos, Rhizos Kloneis, Andrei Vranas, Timos Turbantianos, Ioan Matzarakis, Teodor Uranitis, Chanterinos, Lampos Morpheas, etc. etc. La fel era şi în celelalte ramuri ale negoţului care interesau exportul în împărăţia turcească.

Se adăoga faptul că domnii, cu prilejul numirii, aveau cheltueli mari, cu darurile şi plocoanele pe care trebuiau să le împartă la toţi meghistanii din Stambul. Banii necesari se împrumutau de obicei dela bancherii de acolo, mulţi din ei greci; pentru a-i rambursa, domnii le concesionau strângerea unor impozite, ca de pildă goştina oilor sau dijma din miere şi ceară. Bancherii veneau, evident, cu oamenii lor de încredere, şi astfel numărul Grecilor sporea şi pe calea aceasta. Adesea, aceşti oameni de afaceri căpătau şi câte o dregătorie.

Sub raportul social, constatăm, mai ales în veacul al XVI-lea, legături de rudenie între domnii sau boierii noştri şi familiile de seamă greceşti. Una din fiicele lui Mircea Ciobanul s'a căsătorit cu fratele lui *Mihail Cantacuzino Şeitanoglu*, o alta a luat pe *Stamatie*, nepotul patriarhului Ioasaf din Constantinopol. Alexandru al II-lea, fratele lui Petru Şchiopul, a avut de soţie o greco-italiană, pe *Ecaterina Salvaressos* din Pera; Iancu Sassu pe o greacă din insule, *Maria*, Petru Şchiopul pe *Maria Amirali* din Rhodos; fiica lui Petru Şchiopul a luat pe *Zotu Tzigara*. Prin asemenea înrudiri, numărul Grecilor veniţi în ţară sporea; sporea de asemenea numărul dregătorilor de această origine.

Aşa dar, ca o urmare a multiplelor legături pe care le-am avut cu lumea elenică, legături religioase, economice, sociale, iar, înainte de căderea Constantinopolului, şi politice, au existat întotdeauna la noi şi un număr de dregători greci; el nu era însă prea ridicat, forma o minoritate faţă de dregătorii băştinaşi. Acest raport începe să se schimbe după 1600, iar deodată cu suirea pe tron a lui Radu Mihnea, ia un caracter îngrijorător.

De aceea se și produce o reacție, prima din cele care vor caracteriza istoria țărilor noastre în această epocă. Un grup de nouă boieri de seamă, având în frunte pe *Bărcan*, fost mare stolnic în timpul lui Radu Șerban, și de căpitani și iuzbași formează un complot spre a ucide pe domn. « Însă această rădicare — povestește cronica — n'au fost pentru alt... ci pentru mândriia și răotatea Grecilor. Că adusease Radul Vodă pre mulți, de-i cinstise și-i miluia; ci boiarii rumâni, acestea văzând, nu le-au fost pre voie: precum de multe ori, la mulți domni, s'au făcut răzmiriță și turburare pentru răotatia Grecilor ». Conjurații sunt însă descoperiți și plătesc cu capul îndrăzneala lor: prima încercare de a se ridica împotriva elementului străin dă așa dar greș.

Relațiile cu vecinii. Cu Gabriel Báthory, *dușmanul* lui Radu Șerban, Radu Mihnea are relații bune; el e nevoit totuși, în urma dispoziției primite dela Poartă, să ia parte cu oastea sa la o expediție ce avea de scop îndepărtarea neliniștitului și îngâmfatului principe ardelean căruia Turcii isprăviseră prin a-i spune « Deli-Chiral », « Craiul nebun ». Într'adevăr, Gabriel Báthory ajunsese să indispuie pe toți prin firea și acțiunile sale; avea dușmani numeroși și înlăuntru. Unul din ei, *Gabriel Bethlen*, izbuti să câștige încrederea Turcilor care-i dădură o armată, comandată de ungurul renegat, Ali Pașa Maghiaroglu, spre a-l instala în scaun. Domnii Țărilor Române, Mihnea și Tomșa, trebuiră să ajute și ei cu câte un corp de oaste. Totuși, și într'o asemenea împrejurare, Mihnea avu un gest prietenesc față de Báthory, trimițându-i o scrisoare de prevenire și sfătuindu-l în același timp să nu se opuie cu armele, ci să renunțe mai bine la tron, așteptând o altă împrejurare, favorabilă, spre a-l relua. Báthory nu vru să asculte însă și, neputând împiedeca înaintarea armatelor dușmane care ocupară orașele mai de seamă ale Ardealului — ni s'a păstrat scrisorile într'o românească foarte savuroasă trimise de Ali Pașa Brașovenilor, Sighișorenilor și căpitanului dela Bran — se închise în Oradea. Aci el fu ucis, în timpul unei plimbări cu trăsura prin suburbia Veneția, de către niște soldați aparținând corpului de haiduci (27 Octomvrie 1613): se pare că a fost un complot pus la cale chiar de Imperiali. Cu patru zile mai înainte (23 Octomvrie) dieta alesese ca principe

al Ardealului pe Gabriel Bethlen. Şi cu acesta, Mihnea a păstrat raporturi bune.

In vara anului 1616 avu loc expediţia împotriva lui Alexandru Movilă, domnul Moldovei. Dar cum Turcii nu voiau nici pe Ştefan Tomşa, ei hotărîră ca succesor chiar pe Radu Mihnea. Acesta însoţi deci armata lui Schender Paşa, şi după bătălia dela Dracşani (vezi mai sus, p. 19), ocupă tronul.

Alexandru Iliaş. In locul lui, boierii munteni voiau ca domn pe *Gavril Movilă*, fiul lui Simeon Movilă, un tânăr înţelept, care stătuse până atunci în Polonia şi care era agreat şi de Schender. Mai multă trecere pe lângă sultan avu însă *Alexandru Iliaş*, fiul lui Iliaş, domnul de foarte scurtă durată din 1591 (nici n'a apucat să vie în Bucureşti, vezi vol. II, p. 231). Sprijinit şi de Bethlen, Alexandru Iliaş fu numit domn, în Septemvrie 1616. Şi el veni dela Stambul înconjurat de o sumă de Greci; în fruntea lor era chiar socrul său, banul Ianake Catargiu; ultimii veniţi adăogându-se celor de mai înainte, provocară o nouă mişcare a boierilor de ţară (1617). Cap al mişcării era *Cârstea vornicul;* printre fruntaşi se găsea şi *Lupu paharnicul Mehedinţeanu.* Domnul era chiar în tabără, gata să meargă în ajutorul lui Skender Paşa, împotriva Leşilor, când află, prin lefegii sârbi şi bulgari, de complot. Lupu izbuti — în ultimul moment — să fugă în Ardeal, ceilalţi boieri negară a fi participat la mişcare. Iliaş amână sancţiunile, dar după întoarcerea din campanie, tăie pe vornicul Cârstea şi îi luă averea pe seama domniei. Curând după aceea, Lupu scobori cu oşti din Ardeal împotriva domnului (Iunie 1618). Acesta, nepregătit, deşi i se atrăsese atenţia în mai multe rânduri că vin răsculaţii asupra lui, părăsit şi de lefegii cari nu-şi primiseră de mult soldele, abia izbuti să scape, călare, — « mai gol, fără manta », spune Matei al Mirelor — la Brăila, în timp ce soţia lui se refugia la Giurgiu. In urma lui Iliaş, Lupu Mehedinţeanu intră în Bucureşti; îndată începu şi vânătoarea după Greci, atât în capitală cât şi în restul ţării. Boieri, negustori, prelaţi, chiar şi un arhiereu, fură ucişi, iar avuţiile lor prădate; un căpitan de ai lui Lupu, anume Buzdugan, arătă, în această privinţă, o deosebită ferocitate. Văzând aceste neorânduieli, Turcii maziliră pe Iliaş şi dădură tronul lui *Gavril Movilă*, cel pe care îl voiseră boierii, în urma transferării lui Radu Mihnea.

Gavril Movilă a domnit și el tot doi ani, ca și predecesorul său, anume din Iulie (înainte de 18 ale lunii!) 1618 — intră în Târgoviște la 24 August — până la sfârșitul lui Iulie (înainte de 28!) 1620. Odată cu numirea lui, mișcarea împotriva Grecilor încetă. Lupu Mehedințeanu plăti însă cu viața fapta sa, deoarece fiind trimis, în calitate de mare spătar, cu un corp de oaste, în ajutor lui Skender Pașa, acesta îl arestă și, în urma unui ordin primit dela Stambul, îl trase în țeapă (Noemvrie 1618); aceeași soartă avu și Buzdugan; un alt tovarăș al lor fu jupuit de viu. Execuțiile avură loc la satul *Ciocănești*, în fața Dârstorului, de unde trupul lui Lupu fu adus și înmormântat la mănăstirea Tismana.

In ce privește relațiile cu Ardealul, e de semnalat actul din 5 Mai 1619, încheiat la Târgoviște și confirmat de Bethlen la 20 Mai, la Alba Iulia, prin care cei doi stăpânitori — în condiții de perfectă egalitate — își făgăduiesc sprijin și ajutor reciproc la Poartă, și hotărăsc: lămurirea pricinilor dela hotare prin comisii mixte, apoi oprirea boierilor fugari, extrădarea țăranilor și a țiganilor fugari după ce-și vor fi plătit mai întâi dările, în sfârșit, libertatea negoțului.

Când Turcii, în urma unor daruri bogate, numiră domn în Țara Românească din nou pe Radu Mihnea, Gavril Movilă trecu în Ardeal, la prietenul Bethlen. Ni s'a păstrat scrisoarea, din 9 Iulie 1622, prin care el poftește pe Bistrițeni la celebrarea căsătoriei sale cu *Elisabeta Zolyomy de Albes*, văduva lui Mihail Imreffy. Ni s'au păstrat de asemenea acte de confirmări către mănăstirile din țară sau dela Sf. Munte; mai însemnate sunt cele din 24 Noemvrie și 8 Decemvrie 1618, acordate mănăstirii Cutlumuz și care cuprind înșirarea tuturor proprietăților pe care acest bogat sfânt lăcaș le avea la noi: zece sate, șase seliști sau locuri unde au fost sate și o sumă de bălți la Dunăre, cu tot venitul lor. Gavril Movilă a murit în Ardeal la sfârșitul lui 1635; cunoaștem testamentul său, datat Cluj, 19 Decemvrie acest an.

Radu Mihnea a doua oară. La 28 Iulie 1620 se scria din Constantinopol dogelui Veneției că Radu Mihnea a fost numit domn în Țara Românească în locul lui Gavril Movilă, după ce a dat mai întâi vizirului 10.000 de scuzi, chehaiei 25.000 și după ce a făgăduit un haraciu anticipat, ceea ce înseamnă aproximativ

40.000 de scuzi « care toate vor trebui să fie supte din sângele acelor sărmani supuşi creştini ».

Din punct de vedere intern, această de a doua domnie fu liniştită; boierii nu se mai ridicară: amintirea felului în care se isprăvise prima încercare era încă vie.

In schimb, Radu Mihnea, trebui să participe la campania împotriva Leşilor, din 1621, campanie condusă de sultanul Osman însuşi. El aduse acestuia 1800 de călăreţi şi un număr mai mare de pedestraşi; dădu apoi şi ţărani pentru paza podului de peste Dunăre. Având legături cu Leşii, şi servindu-se de un bun negociator, unul din oamenii săi, grecul *Vevelli*, Radu contribui esenţial la încheierea tratatului dela *Hotin* (9 Octomvrie 1621) prin care se isprăvi războiul.

Cu Gabriel Bethlen, raporturile au fost corecte. La 16 Mai 1622, se încheie chiar un tratat la Cluj, prin care Radu avea drept să stea în Ardeal, el, familia şi boierii săi, sau să treacă prin Ardeal mai departe, în cazul când ar trebui să părăsească scaunul. In anul următor, el trimise lui Bethlen, conform dispoziţiilor primite dela Poartă, o mie de călăreţi şi o mie de pedestraşi, sub comanda spătarului Mihu, spre a-l ajuta în campania pornită împotriva Imperialilor; în August 1623, acest detaşament, după ce luptase în Ungaria, era îndărăt în ţară.

Sfârşitul domniei lui Radu Mihnea e în legătură cu schimbarea care se produse în Moldova: Ştefan Tomşa, în urma repetatelor plângeri ale Polonilor, fiind mazilit, în locul lui, trecu domnul Munteniei. In scaunul din Târgovişte urmă însă chiar fiul lui Radu, anume *Alexandru*, un copil de 12 ani, aşa încât, se poate spune, cu bună dreptate, că, de fapt, ambele ţări sunt conduse de acelaşi domn. Schimbarea se produce la sfârşitul lui August 1623; la 4 Septemvrie, demnitarii turci cari instalaseră pe Alexandrul « Coconul » se găseau încă la Târgovişte.

Alexandru Coconul. Inceputul acestei domnii fu turburat de două răscoale interne şi de o pradă a Tătarilor. Prima răscoală fu aceea a *călăraşilor*, cari se ridicară în diferite centre ale ţării, unde-şi aveau reşedinţa steagurile lor, la *Măneşti* (în Prahova) la *Gherghiţa*, la *Ploeşti*, la *Ruşii de Vede*, (vezi şi vol. II, p. 508) şi cerură lui Alexandru să părăsească tronul. Motivul acestei răscoale nu-l ştim, dar îl bănuim: trebue să fi fost situaţia grea economică

şi fiscală pe care o aveau aceşti călăreţi cărora boierii din divan le arătau, se vede, puţină preţuire şi înţelegere. Că nu e vorba de o cauză accidentală, ci de una mai adâncă, organică, rezultă, credem, şi din faptul că, asemenea mişcărilor contra Grecilor şi poate şi în legătură cu ele, mişcările categoriilor diverse de ostaşi sau, cum se spunea atunci, de *slujitori*, se repetă la intervale periodice şi destul de des. In faţa revoltei călăraşilor, boierii lui Alexandru Coconul se strâng şi « împreună cu toată curtea » îi lovesc « la sat, la Măneşti » şi-i înfrâng.

Cam în aceeaşi vreme se ridică, peste Olt, un pretendent anume *Paisie*, cu o ceată de partizani — cronica le spune « lotri » adică hoţi. Boierii izbutiră să-i înfrângă şi pe aceştia şi să-i ucidă, cu pretendent cu tot.

Mai gravă fu năvălirea şi prada Tătarilor, în toamna anului 1623, se pare prin Septemvrie (alte izvoare dau anul 1624). « Au intrat Tătarii în ţeară fără veaste — povesteşte letopiseţul — de au robit ţeara pân'în Olt şi s'au întors de acolo cu mare plean, cât au rămas pân'astăzi tot pământul acela pustiiu ». Un document din 28 Iunie 1626 aminteşte într'adevăr pierderea unor zapise de moşie « când au venit Tătarii aici în ţară în timpul Domniei Mele... de atunci până acum 3 ani »; un alt document, din 10 Iulie 1626, arată de asemeni « când au venit păgânii de Tătari aici în ţara Domniei Mele şi în ţara Moldovei şi au robit jumătate de ţară şi sânt de atunci trei ani ». Pricina năvălirii era supărarea lui Cantemir Bey, căpetenia Tătarilor din Bugeac şi stăpân al Silistrei, pentru înlocuirea lui Tomşa, domnul Moldovei, prietenul său.

La începutul anului următor, la 23 Ianuarie 1626, murea în Moldova, la Hârlău, Radu Mihnea. Fiul său îi aduse trupul şi-l înmormântă cu mare pompă în mănăstirea ce poartă azi chiar numele de Radu Vodă, deoarece acesta zidise o nouă biserică, mai mare, în 1615, şi o împodobise, fiind al doilea ctitor al ei (primul fusese bunicul său Alexandru al II-lea, tatăl lui Mihnea Turcitul).

Odată cu moartea tatălui, Alexandrul Coconul pierdu sprijinul său cel mai puternic. Socrul său, bogatul grec *Scarlat Saegiu* din Stambul, pe a cărui fiică *Smaranda* o luase de soţie, putu să-i mai prelungească domnia încă un an şi ceva. In Noemvrie 1627 însă, înainte de 13 ale lunii, Turcii înlocuiră pe « Coconul » devenit

adolescent — nu împlinise încă 17 ani — cu *Alexandru Iliaş*, fostul domn. Banii necesari pentru numire, acesta îi împrumută chiar dela socrul predecesorului său, dela Scarlat Saegiu: faptul e caracteristic pentru moravurile vremii.

Sub influenţa mediului grec, în special a clericilor, şi desigur, cu ştirea şi cu voia tatălui său, închină Alexandru Coconul două din mănăstirile ţării, la Muntele Athos: mănăstirea *Clococioc* fu închinată Cutlumuzului (hrisovul din 14 Iulie 1625) iar mănăstirea *Glavacioc* mănăstirii Iviron (hrisovul din 8 Martie 1626).

Alexandru Iliaş a doua oară. Izvoarele nu arată vreun fapt mai de seamă în timpul acestei de a doua domnii a lui Alexandru Iliaş. Ea şi ţinu puţin dealtfel, din Noemvrie 1627 (vezi mai sus) până în Octomvrie 1629, înainte de 27 ale lunii. La această din urmă dată, un raport din Stambul către dogele Veneţiei anunţă că s'a numit un nou voevod în Ţara Românească, voevod care se dă drept fiu al lui Ştefan <Tomşa> dar despre care alţii spun că ar fi fiul unui pescar; scaunul l-ar fi obţinut contra unei făgăduieli de 140.000 de reali. E vorba de *Leon Vodă*, căruia ai noştri i-au zis şi *Alion Vodă*.

Leon Vodă. Filiaţia acestui domn este incertă. Cert este numai că făcând cheltuieli mari spre a obţine numirea trebui să pună biruri apăsătoare. Din cauza birurilor — povesteşte cronica — neputând să mai dovedească, « spartu-s'au toate judeţele de preste Olt, fugind care încotro au putut ». Boierii care luaseră sau, mai exact, trebuiseră să ia în arendă strângerea birurilor în aceste judeţe, ajunseră şi ei la mare nevoie, deoarece fură obligaţi să acopere lipsurile. Deci « ce avură, deteră tot, şi se îndatoriră pre la Turci şi pre la balgii » (negustorii de miere şi ceară!). In cele din urmă, nemai putând suporta, se hotărîră să pribegească în Ardeal. La 27 Octomvrie 1630 se ridicară deci boierii olteni, între dânşii Matei aga din Brâncoveni (viitorul domn Matei Basarab!), Aslan vornicul, Gorgan spătarul, Barbu paharnicul Brădescul, Mihai spătarul Coţofeanul, Dumitru Sulgerul Filişanul, Mitrea vistierul şi alţii mulţi din Romanaţi, din Dolj, din Mehedinţi; la 29 trecură prin pasul Vâlcanului în ţara Haţegului. Gheorghe Rákoczy, principele Transilvaniei, precum şi nemeşii ardeleni primiră bine pe fugari, ba le dădură şi mijloace să strângă oaste spre a veni împotriva lui Leon. Acesta încercase mai întâi

să atragă pe pribegi, trimițându-le în trei rânduri cărți cu jurământ să vie în țară, să nu se teamă, că nu le va face nimic, ci dimpotrivă îi va boieri. A patra solie se întâlni la Târgu Jiului cu străjile boierilor care tocmai coborau cu oastea din Ardeal. Situația lui Leon Vodă era grea. Nici el nu fusese un dușman al Grecilor. Soția sa, *Victoria*, era o Constantinopolitană sau o Levantină; el însuși închinase mănăstirea Dealului, prin hrisovul din 14 Fevruarie 1630, mănăstirii Iviron, dela Sfântul Munte, iar biserica lui Ghiorma banul din București mănăstirii din «Pogoniana», în «țara grecească». Pentru a putea reține lângă sine pe dregătorii cari îi mai rămăseseră și pentru a fi sigur de sprijinul armatei de țară, a *Roșilor*, cum li se spunea, el fu obligat să dea mai întâi, la 2 August (23 Iulie stil vechiu) 1631 un act solemn sau un așezământ împotriva Grecilor. Domnul arată că strângând «toată țara, boiari mari și mici, și roșii și mazâlii și toți slujitorii» și «văzând toți atâta sărăcie și pustiire țării», au căutat se afle «de unde cad acele nevoi pre țară». «Aflatu-s'au și s'au adevărat — continuă apoi așezământul — cum toate nevoile și sărăcia țării se încep dela Grecii streini, carii amestecă domniile și vând țara fără milă și o precupesc pre capete asuprite (adică luând dobânzi mari!) și daca vin aici în țară, ei nu socotesc să umble după obiceiul țării, ci strică toate lucrurile bune și adaugă legi rele și asuprite... și încă alte multe streinări au arătat spre oamenii țării, nesocotind pre niciun om de țară, înstreinând oamenii despre Domnia Mea cu pisme și cu năpăști și asuprind săracii fără milă». De aceea, domnul împreună cu tot sfatul face «legătură și jurământ mare, de am jurat Domnia Mea Țării pre sfânta Evanghelie și mare afurisanie denaintea cinstitului și prea luminatului părintelui nostru... kir vlădica Grigorie și dinaintea părintelui Teofil episcopul dela Râmnic, în sfânta biserică a Domniei Mele din București; și după jurământ, cu tot sfatul țării, călcat-am acele obicee rele și le-am pus Domnia Mea toate jos, și am scos acei Greci streini den țară afară ca pre niște neprieteni țării fiind și am tocmit Domnia Mea și alte lucruri bune care să fie de folos țării». In ce privește pe Roșii, se hotărăște, prin același așezământ, ca ei să fie «în pace de dijmă și de gorștină și de vinăriciu (vezi pentru aceste dări, vol. II, p. 559—60) și să dea bir Domniei Mele într'un an de două ori, de un cal câte ughi (adică galbeni ungurești!)

40, la Sf. Dimitrie şi la Sf. Gheorghe ». Se iau de asemenea măsuri în ce priveşte mănăstirile: ele nu vor putea avea decât călugări români; egumenii, ca şi episcopii, nu vor mai putea fi trimişi de patriarh; se stabilesc şi impozitele preoţilor, fixându-li-se birul anual şi scutindu-i de toate celelalte dări.

Intocmindu-şi astfel lucrurile, făcându-şi atmosferă printre boieri şi ostaşi prin aşezământul pe care-l dăduse, Leon se hotărî să primească lupta cu pribegii. Trimise mai înainte un trup de oaste, cu Mihail spătarul; acesta însă fu biruit « la sat, la *Ungureni* ». Apoi aşteptă el însuşi cu grosul oştirii, după ce plătise, mai întâi, dărăbanilor lefile; lupta avu loc Marţi 2 Septemvrie (23 August stil vechiu), în marginea Bucureştilor « deasupra viilor, din jos de mănăstirea lui Mihai Vodă », şi se isprăvi prin înfrângerea pribegilor. « Perit-au mulţi oameni de tot felul — povesteşte cronica — prins-au şi pre Preda Brâncoveanul, nepot lui Matei aga şi pre Radul logofăt de Desa şi şi-au răscumpărat viaţa cu bani dela Leon Vodă; tăiat-au şi pre Adam banul acolo în tabără şi pre Preda Floricoiul din Greci (ginerele lui Mihai Viteazul!) şi au înţepat pre Nuşa armaşul şi au trimis la împărăţie 40 de Unguri ». Matei Aga şi cu o sumă dintre boieri izbutiră să scape şi, după un scurt popas în mănăstirea Tismana, trecură din nou în Ardeal. O bună parte dintre pribegi răspunseră acum, după înfrângere, unui nou apel al lui Leon, veniră în ţară şi primiră într'adevăr boierii. Matei însă nu voi să se supună. El intrase de curând în legătură cu *Abaza paşa* dela Rusciuk şi acesta îi făgăduise sprijinul său spre a ajunge domn. Pe de altă parte, situaţia lui Leon, din cauza turburărilor ce avuseseră loc, era totuşi şubredă. Adăogându-se, probabil, şi pârile lui Abaza şi ale lui Rákoczy, la 31 Iulie 1632 îi sosi mazilia dela Poartă. In locul lui, fu numit, repetându-se cazul lui Radu Mihnea şi Alexandru Coconul, fiul lui Alexandru Iliaş, domnul Moldovei. Leon părăsi de îndată ţara, plecând la Stambul.

Radu Alexandru Iliaş, deşi numit, nu izbuti însă să ocupe tronul. Căci Matei Basarab, aflând de mazilia lui Leon, se grăbi să-i apuce el locul. Scobori, în August, prin Banat, pe la Caransebeş, în ţară, unde Oltenia întreagă i se alătură, se întâlni apoi cu Abaza, care îl recunoscu domn, dându-i şi caftan, deşi dreptul acesta îl avea numai Sultanul, şi, la 30 Septemvrie, intră în Bucu-

rești (vezi fig. 5). Intre timp, Radu se duse la tatăl său, în Moldova, și de acolo, cu Moldoveni, cu Tătari și cu boierii munteni pribegiți, care

Fig. 5. — Matei Basarab, după o gravură în aramă, contemporană. Inceputul celor două versuri latinești de jos este: « Hostes terret... » (Pe dușmani înspăimântă).

nu voiseră să recunoască pe Matei, porni împotriva acestuia. Lupta avu loc tot lângă București, « din jos de mănăstirea Plumbuitei ». In ziua de 4 Noemvrie 1632 se loviră străjile, acelea ale lui Radu fiind înfrânte; a doua zi avu loc ciocnirea principală, între grosul oștilor. Ea fu crâncenă și dură toată ziua, Tătarii atacând în mai multe rânduri. Spre seară « au dat Dumnezeu de au fost izbânda lui Matei Vodă; ear Radu Vodă au dat dosul, fugind cu mare spaimă și cu capul gol ». Intre cei căzuți s'a aflat și Nicola vistierul și Papa logofătul din Greci.

Matei strânse trupurile celor pieriți, făcând o movilă și apoi se întoarse în scaun « dând laudă mare lui Dumnezeu pentrucă l-au izbăvit de vrăjmașii săi și ai țării ». La 25 Noemvrie se duse de se întâlni din nou cu Abaza, « tocmindu-și » treburile; la 25 Decemvrie sosi capigiul dela Poartă cu hatișeriful de domnie și cu steagul care fusese destinat lui Radu; a doua zi, noul domn, însoțit de un alai strălucit, în frunte cu vlădicii Grigorie și Teofil, plecă la Stambul să se înfățișeze vizirului și sultanului. Acolo, el avu de susținut o adevărată judecată în divan cu socrul lui Radu Iliaș, bogatul și influentul grec *Curt Celebi*, precum și cu alți adversari; dreptatea rămase însă de partea lui și sultanul, la 23 Fevruarie 1633, îl îmbrăcă cu caftan, dându-i și steagul de domnie nouă. Pornit din Stambul la 28 Fevruarie, Matei intră în București la 20 Martie, începând o stăpânire care avea să dureze mai bine de douăzeci și unu de ani.

BIBLIOGRAFIE

I. **Creșterea influenței grecești:** 1. D. RUSSO, *Elenizmul în România*, în *Studii istorice greco-române*, t. II, București, 1939, p. 487—541; 2. CONST. C. GIURESCU, *Noi contribuțiuni la studiul marilor dregătorii în secolele XIV și XV*, București, 1925, 75 p. in 8°; 3. GHEORGHE CIORAN, Σχέσεις τῶν Ρουμανικῶν χωρῶν μετὰ τοῦ Ἄθω καὶ δῆ τῶν μονῶν Κουτλουμουσίου, Λαύρας, Δοχειαρίου καὶ Ἁγίου Παντελεήμονος ἢ τῶν Ρώσων, Atena, 1938, 304 p. în 8°.

II. **Radu Mihnea:** 4. C. SĂNDULESCU-VERNA, *Biserica Radu Vodă din București*, București, 1930, 26 p. in 8°.

III. **Alexandru Iliaș și Gavril Movilă:** 5. ILIE REMUS, *Date necunoscute în legătură cu moartea paharnicului Lupul Mehedințeanul*, în *Rev. Ist. Rom.*, IX (1939), p. 274—280; 6. I. MINEA, *Când a început domnia lui Gavriil Vodă Movilă*, în *Cercet. Ist.*, XIII—XVI, Iași, 1940, p. 690—691.

IV. **Leon Vodă:** 7. CONSTANTIN C. GIURESCU, *Câteva cuvinte asupra « Legăturii și așezământului lui Mihai Vodă »*, în *Conv. Lit.*, LII (1920), p. 370—380.

DOMNII MOLDOVEI DELA RADU MIHNEA LA VASILE LUPU. REACȚIA CONTRA INFLUENȚEI GRECEȘTI

« ...Herbând în greutăți și în netocmele... nu numai Curtea, ce și țărănimea, atâta mulțime s'au strâns den toate părțile, cât nu încăpeau în târg, ce împluse locul pe supt Miroslava pretutinderea, strigând pre Greci de pren toate ulițele ».

(Letopisețul lui Miron Costin).

Radu Mihnea. Prima domnie în Moldova a lui Radu Mihnea a durat doi ani și jumătate, dela 3 August 1616 (lupta dela Dracșani) până la 4 Fevruarie 1619. Sub raportul evenimentelor interne, nu e nimic deosebit de semnalat: boierii, bine tratați de domn, care le arată în toate împrejurările considerație și prețuire, stau liniștiți. Din punct de vedere extern, are loc campania contra Leșilor, a lui Skender Pașa, în vara anului 1617; la ea participă și Radu Mihnea. Alexandru Iliaș din Țara Românească și Gabriel Bethlen din Ardeal vin și ei cu oștile lor. Războiul nu s'a purtat însă cu prea mare strășnicie; după cucerirea cetății *Rașcov*, începură, în Septemvrie, prin intermediul lui Radu, tratative. Pacea se încheie la *Iaruga* sau *Bussa*, pe malul Nistrului (vezi și harta nr. 5); ea prevedea: împiedecarea atacurilor căzăcești pe coastele turcești ale Mării Negre, ajutor acordat Polonilor de către Tătari, în schimbul unei sume de 15.000 galbeni anual și oprirea, de către Poloni, a oricărei expediții, generale sau particulare, împotriva Moldovei, Țării Românești și Ardealului.

Pe când erau încă în tabără, la Soroca, Radu Mihnea și Gabriel Bethlen încheiară, la 26 Septemvrie 1617, un tratat de alianță, făgăduindu-și unul altuia credință în toate împreju-

rările, și ajutor în caz de nevoie « cu bani, cu oaste și din toate puterile ».

Pacea dela Iaruga nu fu respectată; atacurile căzăcești continuară ca și incursiunile Tătarilor cărora nu li se plăti suma cuvenită. Se putea prevede un nou conflict între Turci și Poloni. Pentru a nu fi obligat să mai participe la un atare conflict, din care putea ieși ruina casei sale — așa cum se întâmplase și se va întâmpla și pe viitor cu alți domni — Mihnea singur ceru să fie mazilit. Avea și un motiv aparent: boala de ochi de care începuse să sufere și care necesita un tratament mai îndelungat, posibil numai la Stambul. Sultanul îi îndeplini dorința și numi în locul său pe *Gaspar Grațiani.*

Gaspar Grațiani, era de neam Morlac sau Maurovlah, aparținea așa dar populației de origină românească din regiunile dalmate. Se numea Milostić; fiindcă însă a locuit în orașul *Gradacac* (se citește Gradațaț!), și-a zis « Gradczanin » adică din Gradacac sau, în formă latinizată, Gratiani. Intrase în slujba Porței; adusese acesteia servicii cu prilejul tratativelor diplomatice cu Imperialii, la Viena, în 1615; drept răsplată, primise la începutul anului 1617, ducatul insulelor *Naxos* și *Paros* (vezi fig. 6). El voia însă domnia Moldovei. În 1619, la 4 Fevruarie, în urma maziliei voluntare a lui Radu Mihnea, o obținu.

Grațiani prezintă unele analogii cu Despot: străin ca și acesta, lipsit de înțelegere față de religia țării, făcând planuri mari — visa, ca și celălalt, de un Stat care să cuprindă Moldova, Țara Românească și Ardealul — a avut același sfârșit mizerabil, fiind ucis — în mod mult mai ordinar însă — de boieri. Nu știa limba țării; pentru a se înțelege cu dregătorii se folosea de tălmaciu.

În scurta sa stăpânire, acest ciudat domn avu de reprimat o mișcare a unui pretendent la tron ce se ivi în părțile Orheiului. « Domnișorul » fu prins și plăti cu capul, împreună cu câțiva tovarăși, vina sa.

Deși ridicat prin Turci și depinzând de ei, Gaspar Grațiani făcu totuși o politică favorabilă creștinilor. El trimise astfel regelui Poloniei niște « cărți » adică scrisori ale lui Bethlen adresate hanului tătăresc prin care acesta era îndemnat să atace pe Leși. Faptul aflându-se, Bethlen pârî la Poartă pe domn prezentându-l ca hain, ceea ce făcu pe sultan să hotărască mazilirea

Fig. 6. — Gaspar Grațiani, duce de Naxos și Paros, după o gravură în aramă, contemporană.

lui Gaspar. Acesta trecu atunci pe față de partea Polonilor. Când ceaușul împărătesc purtând firmanul de mazilire, sosi în Iași, pe la începutul lui Septemvrie 1620, domnul puse să-l taie împreună cu toți Turcii care-l însoțeau și cu cei din oraș; aceeași soartă avură și boierii pe care Alexandru Iliaș, succesorul lui Gaspar, îi trimesese înainte, să cârmuiască țara, până la sosirea lui. Apoi Gaspar își tocmi oastea, așteptând pe Poloni cari, în frunte cu hatmanul Zolkiewski, trecuseră Nistrul. Ambele forțe, reunite, numărând și câteva corpuri de cavalerie grea, înzăoată, precum și infanterie germană « Nemți pedeștri », erau totuși inferioare ca număr acelora ale lui Skender Pașa, care împreună cu Muntenii, Tătarii și Ungurii, se ridicau la aproape șaizeci de mii, plus o mie de Eniceri. Lupta s'a dat la Țuțora, unde Leșii și Gaspar se întăriseră în vechea tabără a lui Zamoyski. Dacă ar fi rămas în această tabără — ca odinioară Radu Șerban la Teiușani — creștinii ar fi putut respinge atacurile dușmane. Ei făcură însă marea greșeală de a ieși din șanțuri. Tătarii, numeroși și iuți, izbutiră să rupă rândurile polone, ceea ce aduse după sine și înfrângerea Moldovenilor (19 Septemvrie 1620). În timpul nopții, producându-se panică în bivuacul Leșilor, spiritele fiind demoralizate, se hotărî retragerea spre graniță, « cu tabăra legată », adică apărați de jur împrejur de care (un fel de redută mișcătoare). Gaspar, în loc să însoțească pe Zolkiewski, crezu că e mai bine să plece separat și pe neștiute. Trecu deci peste Prut, însoțit numai de puțini oșteni și de câțiva boieri; când ajunse însă în Braniște, marea fâneață domnească dela sud-est de Iași, fu ucis chiar de însoțitorii săi, de Șeptelici hatmanul și Goia postelnicul. După un alt izvor, omorul ar fi avut loc în munți, aproape de Târgul Trotuș, în a cărui biserică ar fi fost apoi înmormântat trupul de către noul domn. Se pune întrebarea însă ce l-ar fi făcut pe Gaspar să o ia în spre Trotuș, *de unde nu putea scăpa nicăieri*, Bethlen ca și domnul Țării Românești fiindu-i dușmani. Tot în Braniște fu prins și marele vornic *Bucioc*; fiind dus la Skender Pașa, acesta porunci să fie tras în țeapă. Cât privește pe Leși, ei putură, hărțuiți necontenit de Tătari, să se retragă spre Nistru. În ultima noapte însă, când ajunseseră pe malul apei, se produse învălmășeală, vrând fiecare să treacă mai repede dincolo; cu acest prilej suferiră pierderi mari

(7 Octomvrie 1620). Hatmanul Zolkiewski, răzlețit de ai săi, fu ucis de un Tătar; ajutorul său Koniecpolski căzu prizonier.

Alexandru Iliaș pedepsi «pre lege dreaptă» pe cei doi ucigași ai lui Gaspar: ei fură tăiați, «eară trupurile le-au aruncat în eșitoare» «și cu cale au făcut — adaogă Miron Costin — că după spurcata faptă, scârnavă moarte vine».

Altfel, domnia lui Alexandru Iliaș, de numai un an de zile (20 Septemvrie 1620 — Septemvrie 1621) a fost, după expresia cronicei, «foarte slabă și cu purtatul trebilor peste obiceiurile țării». Domnul era înconjurat de Turci și de Greci, dările erau grele; se adăogă și foametea.

În vara următoare (1621), sultanul Osman hotărî să facă o mare expediție împotriva Leșilor, ca pedeapsă pentru ajutorul dat lui Graziani și cu gândul ca să-i supuie. Alexandru Iliaș trebuia să pregătească cele necesare în ce privește drumul și proviziile; ajungând însă armata turcească în Moldova, «n'au aflat nimic grijit, nici poduri, nice conace și țeara aflând-o fugită și stricată de Leși, s'au scârbit <sultanul> pre Alexandru Vodă foarte rău, așa cât era numai să-l omoare. Ce l-au scos vizirul den moarte; eară de urgie mare n'au hălăduit, că pân' la Hotin mergând împărăția, l-au dus în obezi și legat la puști (adică la tunuri!); și în toată vremea aceea cât au zăbovit împărăția la Hotin, tot la închisoare au fost, până s'au întors împărăția spre Țarigrad».

Campania dură până la 9 Octomvrie când se încheie pacea. Se prevedea, ca și la Iaruga, încetarea prădăciunilor, atât din partea Cazacilor cât și a Tătarilor. Hotinul ocupat de Leși și pe care Turcii nu-l putuseră cuceri, fu totuși restituit Moldovei. În schimb, sultanul anexă *Renii* împreună cu câteva sate și-l alipi de teritoriul cetății Ismail; veniturile respective fură închinate mormântului lui Mohamed, la Meca.

Ștefan Tomșa a doua oară. În locul lui Alexandru Iliaș fu numit Ștefan Tomșa (Octomvrie 1621, înainte de 27 ale lunii). De data aceasta, domnia se scurse liniștită, fără ucideri de boieri. «Era țara în pace și în tot bișugul — spune Miron Costin — cât părea hie cui că nu este domnia celui dintâi, tot în zarve». Mănăstirea *Solca*, începută în prima domnie, fu isprăvită și sfințită acum (1622). De asemenea fu zidită biserica *Sf. Voevozi* din

Roman, precum și *Biserica Domnească «de pe poartă»*, adică dela intrarea în Curtea Domnească. La 5 Decemvrie 1621, Tomșa comanda 3 clopote la Bistrița; de acolo adusese și pe meșterul țiglar.

Era în raporturi rele cu Leșii cari nu agreau pe fostul dușman al Movileștilor; ei făcură mai multe plângeri la Poartă din pricina cărora fu mazilit în primele zile ale lui Septemvrie 1623. Cu Ardealul, raporturile au fost normale; în Octomvrie 1622, un înșelător, dându-se drept Gaspar Vodă, intră, de prin părțile Reghinului și ale Giurgiului, cu mai mulți tovarăși, în Moldova, mulțumindu-se însă numai să prade prin munți și să fure oi și cai. Domnul cere Bistrițenilor să-i prindă și să-i pedepsească.

Tomșa a fost căsătorit cu fosta soție a unui «negustor grec de frunte și bogat»; informația o avem din izvor unguresc care adaogă și detaliul că această soție i-a fost dată de sultan.

Radu Mihnea a doua oară. Cea de a doua domnie a lui Radu Mihnea în Moldova (a patra în ambele țări!) este o frumoasă încununare a carierii acestui voevod. Fără ca să subscriem întru totul aprecierile hiperbolice ale lui Miron Costin — a cărui judecată a fost desigur influențată de atenția deosebită arătată de domn boierimii — trebue să recunoaștem însă că Radu Mihnea a dat dovadă, într'adevăr, în decursul stăpânirilor lui, de însușiri remarcabile. Dacă sub raportul vitejiei, nu e nimic deosebit de relevat, în schimb însă sub acela al tactului, al diplomației, al raporturilor personale, el a fost cu totul remarcabil. «Credință ca aceea avea Radul Vodă la Împărăție — observă cronicarul — care n'au mai avut nice mai nainte de dânsul, nice pre urmă alt Domn, câți au fost în țeară. Și crăiile creștinești, ales Leșii, Ungurii și alte țări creștinești, mult folos aveau de el; că de multe primejdii îi ferea, ca un creștin; păzind slujba direaptă către împărăție, și datoria creștinească păzea... că toate erau cu înțelepciune legate». Un caz fusese în 1617, când prin intervenția și mijlocirea lui, se încheiase pacea între Poloni și Turci, un alt caz, tipic, la Hotin în 1621 (vezi mai sus, p. 35 și 28).

Se adăoga apoi un spirit ales de *dreptate*. Judecățile lui erau cinstite, fără fățărie; sentințele se dădeau fără să fie influențate de starea socială a pârâșilor sau de hatâr.

Sub raportul culturii, era mult deasupra contemporanilor. Ştia turceşte, greceşte, latineşte şi italieneşte; învăţase la Veneţia şi la Padova.

In sfârşit, avea un simţ deosebit al ierarhiei, al etichetei, al fastului. « Nime din boieri — spune Miron Costin — până în cei al treia, cu haine cevaşi proaste să nu hie, că era de scârbă. Postelniceii, copii din case, cu mari podoabe şi cu fotaze (valtrapuri!) la cai... Şi aprozii de divan, cât mai de cinste, nice la o domnie n'au fost. Cu urşinice (catifele!) mulţi şi cu cabaniţă (mantie scumpă!) cu jder şi cu hulpi îmbrăcaţi; şi ori la cine, şi la ce boierin mergea cu carte domnească, în picioare sta boierinul până ce cetea cartea ».

Faţă de aceste însuşiri, trebuesc însemnate însă şi două scăderi: mai întâi *fiscalitatea* excesivă, determinată, pe deoparte, de fastul curţii, pe de alta, de darurile prin care a ştiut să-şi facă şi să-şi păstreze o bună atmosferă printre meghistanii din Stambul, apoi *atenţia* deosebită arătată, mai ales la început, străinilor greci. Din această pricină s'a şi format complotul lui Bărcan stolnicul (vezi mai sus, p. 25). Nu e mai puţin adevărat că, făcând suma, punând în cumpănă însuşirile şi scăderile, cele dintâi prevalează: Radu Mihnea rămâne o figură de seamă a istoriei noastre.

In timpul acestei ultime domnii, e de relevat, sub raportul relaţiilor cu vecinii, o ciocnire cu Tătarii. Aceştia, sub Cantemir bey, se învăţaseră să prade aproape periodic în ţinuturile înconjurătoare, în special în Polonia. In toamna anului 1623 ei fac o năvălire în Sudul Moldovei şi în Ţara Românească, până la Olt; pricina era înlocuirea lui Tomşa, prietenul lui Cantemir. Radu Mihnea reacţionă. « Şi au sărit Fălcienii şi Cuurluenii şi Tecucenii, cu porunca Radului Vodă de au lovit pre Tătari la întors şi le-au luat toată dobânda şi robii; şi au făcut Radul Vodă mare jalobă la Impărăţie, din care se apropiase lui Cantemir Paşa scârbă mare dela Impărăţie şi nu s'au scăpat mai pre urmă de dânsa pentru aceste fapte ». Un alt fapt e închinarea — la 24 Octomvrie 1624 — a mănăstirii lui Aron Vodă de lângă Iaşi, zisă şi « din ţarină » către mănăstirea *Prodromul*, dela Sozopole, pe ţărmul Mării Negre (golful Burgas; vezi harta Nr. 6).

Sub raportul intern, e de notat arderea Curţii Domneşti din Iaşi. De aceea, Radu Mihnea se mută la *Hârlău* unde repară atât

vechea așezare cât și bisericile. Aci îl ajunse și sfârșitul, la 23 Ianuarie 1626; nu era bătrân, însă bolile, mai ales guta generalizată — pe atunci se numea podagră și heragră, după cum se localiza la picioare sau la mâini — îi scurtară zilele. Trupul fu adus cu mare alai la București, unde domnea fiul său, Alexandru Coconul, și înmormântat, în ziua de 15 Fevruarie, în ctitoria sa, în mânăstirea care de aceea se și chiamă *Radu Vodă*. Deasupra, se așeză o lespede cu inscripție în românește.

Radu Mihnea a fost căsătorit cu doamna *Arghira*; au avut doi copii, pe *Alexandru* care a domnit în ambele țări și pe *Ecaterina* care s'a măritat cu Moise Movilă, domnul Moldovei.

Miron Barnowski era, — ne spune Miron Costin — «om de țeară și fără ficiori, cunoscut și la Poarta Impărăției pentru slujbele ce făcuse la Hotin în vremea lui sultan Osman și știut și căpiteniilor tătărești, ales... lui Cantemir, cu carele legase prietешug încă din mârzăcia lui... la o trecătoare a lui spre țeara leșească». Având asemenea relații, și dând și cuvenitele daruri — un raport olandez din Stambul, din 7 Martie 1626, vorbește de 100.000 de coroane ce urmează a se da sultanului și 50.000 caimacamului și celorlalți dregători — Barnowski care luase domnia, după moartea lui Radu Mihnea, fu confirmat de Poartă (28 Fevruarie 1626). Numele său, de factură polonă, vine — credem — dela o moșie a sa, *Bârnova*, în ținutul Iașilor, unde a și ridicat o mănăstire (vezi fig. 7). Moșia părintească era însă *Toporăuții*, lângă granița leșească; acolo a fost înmormântat tatăl său; mai avea și moșia *Șipotile*, la Hârlău.

Indată ce se sui în scaun, scăzu dările grele pe care le pusese predecesorul; satelor care se pustiiseră le dădu «slobozie» adică scutire de impozite. Și astfel, până într'un an, țara se umplu «de oameni și de tot bișugul». Iar fiindcă repetatele expediții turcești împotriva Leșilor, care se făcuseră prin Moldova, provocaseră o mare perturbare printre vecinii sau rumânii din satele boierești și mănăstirești, unii fugind și așezându-se aiurea, alții fiind luați robi, Barnowski, pentru a pune capăt cercetărilor și proceselor, și pentru a ușura și încasarea dărilor, făcu, la 16/26 Ianuarie 1628, un așezământ, asemănător celui făcut de Mihai Viteazul, după campania lui Sinan Pașa. El hotărî anume că vecinii fugiți *înainte* de expediția sultanului Osman, din 1621,

vor fi liberi să se aşeze unde vor; cei fugiţi *după*, se vor readuce la locul lor, cu cislă cu tot. Totdeodată, luă şi o serie de măsuri administrative, hotărând ca *duşegubinarii* adică acei ce percepeau amenzile pentru omor, răpire de fată sau adulter, să umble adică să le încaseze numai în luna Septemvrie, iar «*slugile*» sau subal-

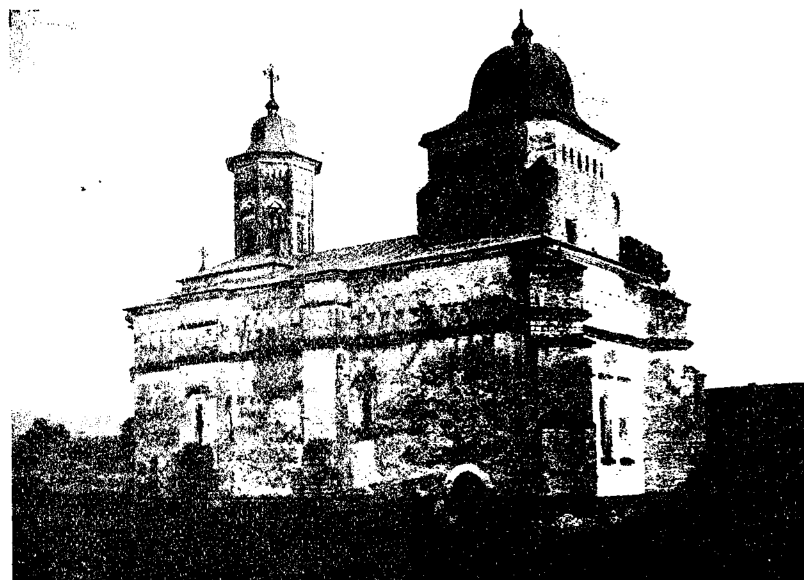

Fig. 7. — Biserica mănăstirii Bârnova. Aspectul e masiv: să se observe în special prima turlă şi contraforturile puternice.

ternii hatmanului şi *juzii* ţigăneşti să nu aibă treabă cu ţiganii mănăstireşti şi boiereşti. In felul acesta, făcu rânduială în gospodăria ţării.

In acelaşi timp, desvoltă o remarcabilă activitate ctitoricească. Barnowski era, de felul lui, un mare credincios. De multe ori, postelnicul al doilea care veghea asupra patului domnesc, îl vedea «pren miezul nopţii, îngenunchiat înaintea icoanei, la rugă, cu mare osârdie». El ridică deci sau începu numai o sumă de mănăstiri şi biserici. In târgul Iaşilor făcu în 1627 mănăstirea cu hramul *Adormirea Precistei* (vezi fig. 8) şi biserica Sfântului *Ioan Botezătorul*, aceasta din urmă fiind terminată la 9/19 Noemvrie 1635 de Vasile Lupu. Ridică apoi «din pajişte» biserica mănăstirii *Hangul* şi mănăstirea *Bârnova* pe care o isprăvi, peste

trei decenii, Eustratie Dabija. Desăvârşi mănăstirea *Dragomirna*, ctitoria mitropolitului Anastasie Crimca (vezi fig. 9 şi 10), şi bise-

Fig. 8. — Biserica fostei mănăstiri „Adormirea Precistei; după numele fondatorului, i se spune azi biserica Barnowski. Pridvorul, disgraţios, e un adaos târziu.

rica cea mare din *Lwów*, în Galiția; făcu, în sfârșit, o biserică în *Toporăuți*, pe care nu apucă să o isprăvească. Pe drept cuvânt, putea deci spune Miron Costin: « Mănăstiri și biserici câte au făcut în așa scurtă vreme, niciun domn n'au făcut. Făcut-au alți domni și mai multe, eară cu mai delungate vremi, unii în 40 de ani, alții în 20 de ani, eară el în trei ani ». Tot lui i se datorește un așezământ pentru mănăstirile țării, așezământ precizând normele de gospodărire (20/30 Septemvrie 1626) precum și « târgușorul » din marginea Iașilor, devenit azi cartierul *Nicolina*.

Fiind în bune relații cu Cantemir bey, Barnowski putu evita țării o năvălire și o pradă a Tătarilor, pe când se întorceau din Polonia. Fiindcă, nerespectându-se obligația pe care o contractaseră Leșii la Hotin de a da Tătarilor 30.000 de cojoace anual, aceștia din urmă își luaseră o compensație, prădând pe cei ce-și călcaseră cuvântul.

In al doilea an al domniei (1627), în Iulie, Barnowski, însoțit de 6000 de ostași, merse în urma unei dispoziții primite dela Stambul, la *Dașov* (*Oceacov*) să repare cetățile de acolo; lucrul dură vreo trei luni de zile, cu participarea și a Turcilor și a Muntenilor.

Raporturile cu Leșii au fost foarte bune, tot timpul. Barnowski știa bine limba polonă, avea legături cu nobilii dela hotar, obținuse indigenatul polon (20 Fe\ruarie 1629), luase chiar în căsătorie, în primul an de domnie, pe fiica guvernatorului Camenițeі. (Prima sa soție s'a numit *Antemia* și era sora unui boier de țară, Vasile sin Gavrilaș). Aceste fapte îl făcură dela o vreme suspect în ochii Turcilor, cari n'aveau interes ca domnul Moldovei să fie prieten cu dușmanii lor permanenți din ultimul timp. Ei hotărîră deci mazilia lui Barnowski. Miron Costin dă ca motiv faptul că acesta n'a vrut să plătească un adaos de 40 de pungi de bani peste haraciul obișnuit, spre a nu face « obiceiu ». Realitatea e că acest refuz a putut fi pretextul; pricina reală rămân legăturile prea strânse cu Leșii. La 8 Iulie 1629, un raport francez din Stambul arată că Barnowski a fost mazilit și că el și-a transportat deja cea mai mare parte a averii sale la Camenița. De fapt, domnul mazil, luându-și bogățiile, zăbovi câtăva vreme la Hotin, apoi trecu în Polonia, unde își cumpărase cu 320.000 de

zloți o întinsă moșie, *Ustia*, cuprinzând douăzeci și unu de sate, o cetate și două orășele, și se stabili pe această moșie, lângă Nistru.

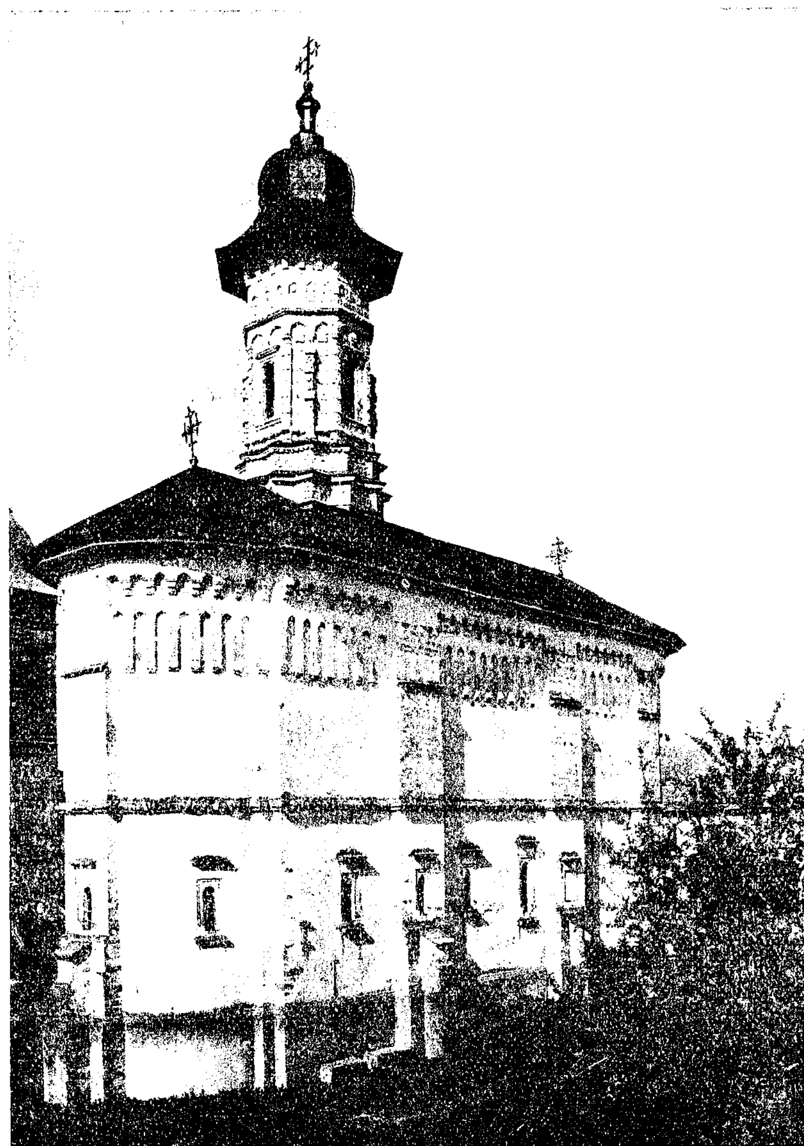

Fig. 9. — Biserica mănăstirii Dragomirna. E cel mai svelt lăcaș bisericesc din țară.

Alexandru Coconul. În locul lui, fu numit fiul lui Radu Mihnea, Alexandru Coconul. Acesta moștenise dela tatăl său

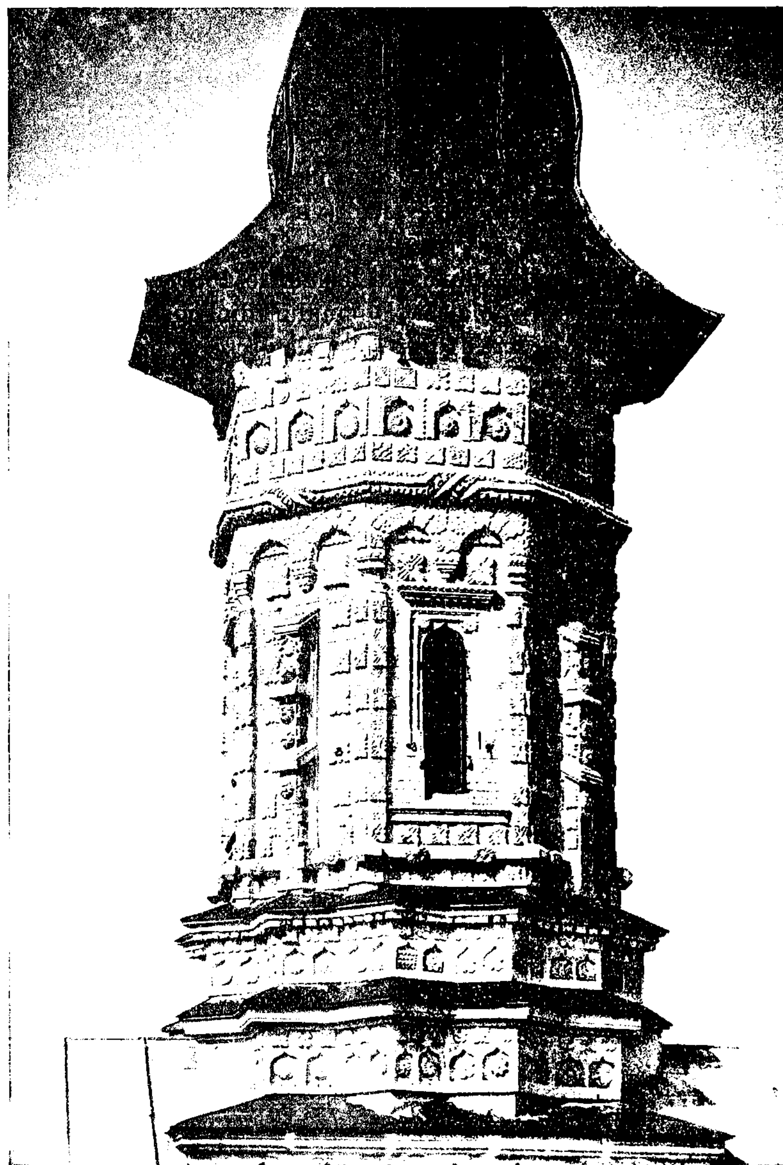

Fig. 10. — Turla bisericii mănăstirii Dragomirna. Să se observe profuziunea sculpturilor în piatră, prevestind pe aceea dela Trei Ierarhi.

numai slăbiciunea fizică; în ce privește calitățile, era departe; după Miron Costin, atât de departe chiar, « cât cerul de pământ ». În timpul scurtei sale domnii — a fost mazilit, tocmai din cauza insuficienții, a 28 Aprillie 1630, după nici zece luni de zile (înscăunarea în Iași avusese loc în ziua de 2 Oct. 1629) — Barnowski încercă să reia tronul, trimițând pe Nicoriță hatmanul la Toporăuți, la margine, cu ceva oaste. Încercarea nu izbuti însă, deoarece trimisul său fu respins de forțele domnești, conduse de Lupul vornicul (viitorul domn) și de Grama stolnicul.

Alexandru Coconul închină, la 20 Martie 1630, mănăstirea lui Aron Vodă mănăstirii Maicei Domnului din insula Halke, în Marea de Marmara. Mai înainte, lăcașul fusese închinat, chiar de către părintele său, mănăstirii Sf. Ioan din Sozopole; aceasta însă, în ultimul timp, se pustiise, fiind călcată de Turci.

Alexandru Coconul moare fără de veste, probabil otrăvit, la 6 Iulie 1632, la Stambul, în vârstă de 21 de ani. A fost căsătorit cu doamna *Catrina*.

Moise Movilă, urmașul la tron al lui Alexandru Coconul, era fiul lui Simeon Movilă. Cronica ni-l înfățișează drept « om blând la hire, ca un miel, nice lacom, nice cu rău nimănui. Multe case de gios, lipsite, a lăcuitorilor țării au rădicat, ales pe Ciogolești » — și, într'adevăr, ni s'a păstrat hrisovul, din a doua domnie însă, prin care dăruește logofătului Pătrașcu Ciogolea părți din satele Puțureni, Sipoteni și Pomârla. « Pace de toate părțile; numai de datornicii turci mare strânsoare și silă era; și de oameni răi așa se impluse țeara, cât aieve bulucuri îmblau de prădau, și jăcuiau oamenii și pre lângă orașe ».

Moise Movilă a fost mazilit (Noemvrie 1631), după un an și jumătate de domnie, pentru aceeași pricină ca și Barnowski: dușmanii săi îl prezentară la Stambul ca prieten al Polonilor și pe punctul de a trece la ei. Pâra fu crezută, deoarece familia Movileștilor avea într'adevăr puternice legături în Polonia; Moise însuși învățase acolo (ni s'au păstrat acte cu iscălitura lui în latinește!). De fapt însă, Moise era leal; când primi, prin Cantemir, care sosi la Țuțora « sprinten cu o seamă de oșteni ai săi », firmanul de mazilie, plecă îndată spre Stambul. De aceea, el și reveni, peste puțin timp, în scaunul Moldovei.

Alexandru Iliaş a doua oară. Când se auzi în ţară că a fost numit domn din nou Alexandru Iliaş, care, înconjurat de Turci şi de Greci şi punând dări mari, lăsase o rea amintire din prima domnie, boierii se hotărîră să meargă la Stambul să se plângă. Se formă deci o numeroasă delegaţie, — « până la 80 de capete numai den boieri, fără alte căpitenii de ţeară » — în frunte cu Lupu vornicul, Cehan vornicul şi Ureche spătarul. Iliaş, aflând de pornirea lor, încercă printr'un trimis al său, un grec iscusit, Batişte Vevelli, însoţit de ceauşi turci, să-i oprească. Încercarea nu izbuteşte; boierii ajung la Stambul, unde însă o parte din ei sunt închişi. În cele din urmă, se stabileşte o înţelegere cu noul domn. « Şi au mers la patriarşie şi au făcut giurământuri boierii lui Alexandru Vodă şi Alexandru Vodă boierilor şi aşa au purces din Ţarigrad spre ţeară ».

În vara anului 1632, Iliaş, având trecere deosebită la Poartă, izbuti să scoată numirea fiului său Radu ca domn în Ţara Românească. Acesta nu izbuti să ocupe scaunul însă, fiind bătut de Matei Basarab (4—5 Noemvrie; vezi mai sus p. 34).

Şi în această a doua domnie, Alexandru Iliaş puse biruri grele; o scrisoare din Rodna, cu data 3 Iulie 1632, arată că în Moldova se ia « mare dare dela sărăcime, pentru care se tulbură săracii ». Pe de altă parte, nu renunţă nici la sfetnicii greci; ei îi erau mai aproape, cu ei se sfătuia şi în special cu *Batişte Vevelli.* Boierilor de ţară nu le putea ierta faptul că veniseră să se plângă împotriva sa şi că fusese silit să ajungă la un compromis cu ei. La rândul lor, şi aceşti boieri erau porniţi contra Grecilor cari înconjurau pe domn şi se bucurau de încrederea lui. Un conflict trebuia să izbucnească. Cele petrecute în ţara Românească serveau drept pildă, iar izbânda rebelilor în frunte cu Matei Basarab era un imbold în plus. De aceea, când boierii aflară că Iliaş, după sfatul lui Vevelli, a hotărît să-i taie « în ziua de Paşti », ei trecură la fapte. Ţara « şi nu numai Curtea, ce şi ţărănimea », « herbând în greutăţi şi în netocmele » se mişcă; « şi atâta mulţime s'au strâns den toate părţile, cât nu încăpeau în târg, ce împluse locul pe supt Miroslava pretutinderea, strigând pre Greci de pren toate uliţele ». În fruntea mişcării era Lupu vornicul.

Alexandru Iliaş, văzând proporţiile revoltei, se hotărî să părăsească domnia (Aprilie 1633); chemă deci pe boieri şi le comu-

nică hotărîrea sa. Luându-și apoi familia și lucrurile ce avea, porni din Iași, înconjurat de boieri cari îl apărară de furia mulțimii. În șesul Bahluiului, lângă mănăstirea Balicăi, țăranii stri-strigau: « Dă-ne, Doamne, pre Greci ». Ca să scape el, Iliaș trebui să jertfească pe câțiva din sfetnicii străini care-l înconjurau. Vevelli, dat mulțimei, fu făcut fărâme cu topoarele; aceeași soartă avu cumnatul său *Alexandru Mamona*, dintr'o vestită familie peloponesiacă, și un dragoman *Ieronim Hores*. În învălmășeală, domnului însuși i se smulse mantaua din spinare de unul Bosie Lăpușneanu. Vornicul Lupu fu rănit, destul de greu, la cap, de un os svârlit din mulțime.

Pe un drum neobișnuit, prin Braniște, Iliaș putu ajunge la Huși, iar de acolo, prin Bârlad și Tecuci, la Galați. O corabie mică îl duse apoi la Stambul. Aci el a trăit încă multă vreme, murind în Mai 1666.

Miron Barnowski. După plecarea lui Alexandru Iliaș, boierii ar fi vrut ca domn pe Lupu vornicul; cereau însă ca acesta să precizeze « ce va lua den țară » adică ce biruri va pune. Lupu, care nu voia condiții, refuză; atunci, boierii trimiseră după Miron Barnowski, în Polonia, la Ustia. Fostul domn primi bucuros; amintirea primei stăpâniri rămăsese vie în sufletul său; nostalgia pământului natal îl îndemna și ea să se întoarcă. Spune Miron Costin că l-ar fi sfătuit un prieten polon să nu se ducă. « Dulce este domnia din Moldova » ar fi răspuns Barnowski. « Eară și obezile turcești încă sunt grele » ar fi replicat Leahul.

Din nefericire, se adeveri spusa acestuia. Noul domn, primit cu bucurie de țară, trebui să plece la Stambul spre a căpăta confirmarea sultanului. Aci însă el găsi o atmosferă ostilă. Dușmanii săi, și în primul rând vornicul Lupu care dorea domnia pentru sine, trimiseseră « cărți » în care se spunea că dacă va fi numit Barnowski, atunci « țeara Moldovei va hi cu Leșii una, că el este o iscoadă a Leșilor ». Pe de altă parte, i se imputa încercarea pe care o făcuse, în timpul lui Alexandru Coconul, de a-și relua scaunul. În sfârșit, — nenorocită coincidență — Cazacii, trecând, după obiceiul lor, cu luntrile, Marea Neagră, prădară iarăși coastele turcești. Divanul adoptă deci părerea marelui muftiu și hotărî « să peară Barnowski Vodă ». Sentința se execută în ziua de 2 Iulie 1633, prin decapitare, în prezența sultanului.

Cu câteva zile înainte de execuţie, Barnowski îşi făcu, în închisoare, testamentul: e o pagină mişcătoare, arătând înălţimea de suflet şi adânca credinţă a celui care-şi presimţea sfârşitul. El hotărăşte ca ocinele sale din Polonia să se vândă fostului proprietar; din banii rezultaţi, se vor da 5000 de zloţi bisericii din Lwów «care am sfârşit-o noi cu cheltuiala noastră»; se vor isprăvi apoi lăcaşurile dumnezeeşti începute şi se vor plăti toate datoriile. Averea mobilă «să se dea pe la mănăstiri şi biserici, pentru sufletul nostru şi al părinţilor noştri». În ce-l priveşte, roagă ca oasele sale să «nu zacă în păgâni», ci să fie aduse la Dragomirna.

Moise Movilă. Boierii cari însoţiseră pe Barnowski fuseseră închişi; ei aşteptau, îngroziţi, să le vie şi lor rândul, când vizirul le porunci să-şi aleagă domn pe cine vor. Moise Movilă era la Stambul şi se bucura de protecţia sultanului; firea lui blândă pe care ţara o putuse aprecia în prima domnie şi faptul că se înrudea, prin soţia sa, cu Radu Mihnea, făcură ca alegerea boierilor să se oprească asupra sa (5 Iulie 1633). Plecând spre ţară, el trimise înainte pe Cehan vornicul şi alţi doi dregători ca să prindă pe Lupul vornicul, ale cărui pâri se ştia că ajutaseră la pierderea lui Barnowski. Prinzând de veste, Lupu fugi însă din Iaşi «şi în câteva zile au fost tupilat pen păduri...; apoi, pen Ţara Muntenească, au trecut la Ţarigrad în chip de neguţătoriu».

A doua domnie a lui Moise Movilă a fost tot scurtă, ca şi cea dintâi: vreo nouă luni de zile. El trebui, abia sosit în ţară, să însoţească pe Abaza, paşa de Silistra, în campania pe care acesta, din ordinul sultanului, o făcu împotriva Leşilor. Armata îşi aşeză tabăra pe Nistru la vărsarea apei Cameniţa; atacurile împotriva taberei polone nu reuşiră însă. Atât Moldovenii cât şi Muntenii, cari şi ei trebuiseră să dea contingentul lor, n'aveau inimă să lupte. Ei făcură chiar printr'un vicleşug — răspândiseră vestea că nişte călăraşi ar fi văzut pe Cazaci venind, cu tabăra legată, spre a da ajutor Leşilor — pe Abaza Paşa să se retragă. La înapoiere, acesta, aflând de vicleşug, voi să prindă lângă Iaşi pe boieri, să-i puie în obezi şi să-i ducă la Stambul, spre a scuza retragerea; boierii vestiţi fiind, se ascunseră. Ţara avu însă de suferit: «începând dela apa Prutului şi până la Nistru — scrie învăţatul logofăt Toderaşcu Ianovici — n'a mai rămas o casă; toate le-au ars şi pe mulţi dintre ai noştri i-au dus în robie».

Desigur şi felul cum ajutase pe Abaza contribui la mazilirea lui Moise Movilă. În Aprilie 1634, înainte de 9 ale lunii, faptul era îndeplinit; totdeodată, sforţările lui Lupu Vornicul erau încununate de succes: el fu numit domn. Moise, luându-şi familia şi averea — 60 de poveri de bani — trecu în Polonia, însoţit de 1400 de oşteni. Acolo şi rămase între rudele şi prietenii săi, până la sfârşitul vieţii, pe vremea lui Dabija Vodă.

BIBLIOGRAFIE

I. **Gaspar Graţiani:** 1. N. IORGA, *Manuscripte din biblioteci străine relative la Istoria Românilor (Al doilea memoriu)*, în *An. Ac. Rom. Mem. Secţ. Ist.*, s. 2, t. XXI (1898—1899), p. 1—108; 2. DR. N. C. BEJENARU, *Gaşpar Graţiani, domnul Moldovei (1619—1620) şi luptele turco-polone din 1620*, în *Cercet. Ist.*, I (1925), p. 79—99.

II. **Ştefan Tomşa:** 3. G. BALŞ, *Bisericile moldoveneşti din veacurile al XVI-lea şi al XVII-lea*, Bucureşti, 1933, 655 p. in 4°.

V. şi p. 20, nr. 8.

III. **Miron Barnowski:** 4. AL. LAPEDATU, *Icoanele lui Barnovschi Vodă dela Moscova şi zugravii Trei Ierarhilor din Iaşi*, în *Bul. Com. Mon. Ist.*, V (1912), p. 110—112; 5. GH. UNGUREANU, *Mănăstirea Hangului sau Buhalniţa. Schiţă istorică*, în *Arhiva*, XXXVIII (1931), p. 322—357; 6. AUREL H. GOLIMAS, *Domnul Moldovei Miron Moghilă Barnovschi la tricentenarul morţii sale*, Iaşi, 1933, 79 p. in 8°; 7. I. MINEA, *Despre ferîia din aşezământul lui Miron Vodă Barnovschi*, în *Cercet. Ist.*, X—XII (1934—1936), p. 206—207; 8. MARYA KASTERSKA, *Les trésors des Movilă en Pologne*, în *Rev. Hist. Sud-Est.*, XIII (1936), p. 177—186; 9. GH. DUZINCHIEVICI, *Miron Barnovschi Moghilă şi Polonia*, în *Anuar. Ist. Cluj*, VIII (1936—1938), p. 166—222; 10. C. A. STOIDE, *Târgul lui Barnovschi Vodă*, Iaşi, 1941, 17 p. in 8° (Extras din *Analele Moldovei*, I).

IV. **Alexandru Coconul:** 11. N. IORGA, *«Coconul» lui Radu Mihnea şi capuchehaiaua Curt Celebi, cu prilejul unui document inedit dela Alexandru Coconul*, în *Rev. Ist.*, XVIII (1932), p. 97—102; 12. C. A. STOIDE, *Curt Celebi*, în *Revista Critică*, X (1936), p. 34—38.

MATEI BASARAB

« S'au nevoit Matei Vodă de au dres țara foarte bine, careși după rânduiala lor: boiarii, slujitorii, țăranii, cât tuturor le era bine în zilele lui, precum am auzit pre bătrânii noștri mărturisind de aciasta, că Țara iubia pre Domn și Domnul pre țară ».

(Cronica lui Radu Popescu).

Matei Basarab este tipul reprezentativ al domnului de țară: ieșit din rândurile boierimii, legat de pământ prin moșiile pe care le stăpânește, lăsate de un lung șir de strămoși, el are cele trei însușiri care au caracterizat pe toți marii noștri voevozi: e viteaz, credincios și gospodar. Ținându-și cuvântul și îndeplinindu-și datoria, el nu uită niciun moment că dreptul și autoritatea trebue să aibă în slujba lor o puternică armată. El știe de asemenea că nimic temeinic nu se poate face fără credință; în sfârșit, e pătruns de adevărul că stat înfloritor înseamnă bună gospodărie, vistierie plină, negoț și industrie prospere. Prietenii îl iubesc: dușmanii îl respectă. Și într'o vreme când domniile țin câteva luni, un an sau doi, el izbutește să păstreze scaunul peste două decenii. « Matei Vodă, domn muntenesc — spune Miron Costin — om fericit peste toate domniile acei țări, nemândru, blând, dirept om de țeară, harnic la războaie, așa neînfrânt și nespăimat, cât poți să-l asemeni cu mari și vestiți ośteni ai lumii ». Când Mihail Eminescu vrea să evoce figura domnului de țară, el se oprește asupra lui Matei Basarab: nu se putea o alegere mai bună (vezi fig. 11).

Relațiile cu Turcii și cu Ardealul. Relațiile lui cu Turcii pot fi rezumate și caracterizate în felul următor: împlinește obligațiile

Fig. 11. — Matei Basarab, Domnul Țării Românești; miniatură din 1643, de Antim ieromonahul pe un evangheliar grecesc (Biblioteca Patriarhiei din Ierusalim). Domnul e înfățișat în costumul de ceremonie, oferind evangheliarul.

pe care le are țara față de Poartă, dar cu demnitate, trimite banii și darurile necesare, dar « cu sabia în mână ». E gata chiar să ducă război împotriva lor, pe pământ turcesc.

In primul an de domnie, Matei dă ajutor lui Abaza Pașa în campania împotriva Poloniei. Plecat la 7 Septemvrie din capitală, el e la Galați la 20 Septemvrie: aci se face joncțiunea cu armata turcească. Se adaogă oastea moldovenească a lui Moise Movilă precum și Tătarii din Bugeac; cu toții împreună trec apoi Nistrul. Atacul asupra taberei dela *Camenița* nu reușește însă și Abaza trebuie să se mulțumească a lua numai cetățuia sau castelul — *costeiu* în vechea limbă românească — dela *Studenița*. (vezi și mai sus, p. 51). La 16 Noemvrie, Matei era întors în scaun, la București.

In Decemvrie 1635, el izbutește, împreună cu Vasile Lupu, domnul Moldovei, și plătind, bine înțeles, sumele necesare, să obțină condamnarea la moarte a dușmanului său *Curt Celebi*, influentul și bogatul grec, cu care trebuise să se judece în divan, la Stambul, la luarea domniei (vezi și mai sus, p. 34). Tot prin bani și daruri, îndepărtează Matei diferitele primejdii care-l amenințau la Poartă sau obține unele avantaje. Aflăm astfel dintr'o scrisoare cu data 26 Ianuarie 1643, că el a dat sultanului 40.000 de reali (10 reali făceau un leu !), vizirului 20.000, iar altor dregători mai puțin. Cam în aceiași vreme, dă încă 40.000 de reali pentru îndepărtarea unui pretendent cu numele de *Bogdan*; alte sume dă în 1644 trimisului turc care venise să cerceteze de ce ține Matei atâta oaste în jurul său. O scrisoare din 19 Ianuarie 1645 ne arată că a dat sultanului 50.000 de reali, iar lui câzlar aga (șeful eunucilor !) 20.000, spre a obține confirmarea domniei pe viață. In 1650, fiind chemat la Poartă, el scăpă de această primejdioasă vizită care dese ori se termina cu mazilirea, iar uneori chiar cu moartea, dând 50.000 de reali; aceeași sumă, în același scop, dă și Vasile Lupu.

Pe de altă parte, Matei ține armata gata pentru orice eventualitate. In 1636, Turcii ar fi vrut să-l mazilească; Chenaan Pașa venise cu oști și tăbărîse lângă București, în două locuri « la movila Cotrocenilor » și în spre Văcărești. Matei, înțelegând ce-l așteaptă, « au strâns toate oștile țării, stând toți înarmați, în zi și în noapte lângă domnul lor. Ear Turcii, dacă au văzut

că nu vor strica nimica, ei s'au întors ear înapoi, cinstindu-i și dăruindu-i Matei Vodă cu multe daruri scumpe ».

In anul următor, voiră să-l prindă, cu prilejul unei concentrări de oști la Cetatea Albă. Matei veni cu ai săi până la *Ialpug* în Bugeac; acolo, descoperind șiretlicul, se întoarse repede, înconjurat de trupe, la Târgoviște, nu însă fără a trimite, și de data aceasta, comandantului turc « multe daruri scumpe ».

In 1635, el era gata chiar a face războiu cu sultanul. In tratativele pe care le duce în acest an cu împăratul creștin, Matei propune, între altele, și o răscoală a sa, cerând în schimb un ajutor de 3000 de muschetari și un număr de soldați unguri. Să i se dea de asemenea un adăpost în cazul când ar trebui să părăsească țara. In 1636, e din nou gata a se război cu Turcii. Sultanul voia să înlocuiască pe Gheorghe Rákoczy, principele Transilvaniei, la care Matei aflase sprijin în vreme de nevoie, și de care era legat și prin tratate. Atunci, el propune prietenului și vecinului din Ardeal, în caz când nu se poate evita mazilirea, « să iasă înaintea oștilor puternicului împărat pe pământ turcesc și să se lupte acolo cu ele ». Ii va da întregul său sprijin, participând cu oastea sa care numără 6000 de călăreți buni și 2000 de pedestrași. Trecerea peste Dunăre să se facă prin țara sa, prin Muntenia. Idealul ar fi să se constituie chiar o coaliție creștină, condusă de împăratul dela Viena, la care să participe și regele Poloniei și Cazacii. Toate acestea rămaseră simple proecte, deoarece sultanul renunță la mazilirea lui Rákoczy. Importantă e însă starea de spirit a lui Matei, amintind pe aceea a gloriosului său predecesor, Mihai Viteazul.

Temeiul politicii externe a lui Matei Basarab a fost *alianța cu Ardealul.* El a păstrat relații strânse cu Gheorghe Rákoczy I, apoi cu fiul acestuia, Gheorghe Rákoczy al II-lea, încheind repetate acte și tratate cu ei și, ceea ce e și mai important, respectându-le. La 17 Iulie 1633, cu prilejul trecerii unui ambasador ardelean spre Stambul, se face o primă convenție, potrivit căreia cele două părți, păstrând întotdeauna prietenie, urmau să-și dea ajutor reciproc. Matei se obliga și să-i verse vecinului său, desigur ca o contravaloare a ajutorului primit pe când era pribeag, suma de 6000 galbeni anual. In primăvara anului 1635, la 16 Martie, un nou act de alianță din partea principelui Transilvaniei, după care

urmă apoi o legătură în forme solemne; actul muntean se dete în ziua de Sf. Petre (9 Iulie stil nou). Se făgăduia ajutor armat lui Rákoczy, informații, apoi un dar de doi cai de călărie, dintre care unul turcesc, și — ca o compensație pentru dijma din oi pe care o dădeau ciobanii ardeleni ce veneau să-și pască turmele în munții noștri — suma de 5000 de florini anual. Comandanții militari și armata întreagă — « căpitanii, iuzbașii, ceaușii, vătașii și toți cetașii, călărime și pedestrime » — întăresc și ei la 3 August înțelegerea făcută. La rândul său, Rákoczy făgăduește, la 16 Septemvrie, ajutor armat împotriva dușmanilor, excepție făcând, bine înțeles, persoana sultanului. Acest tratat a fost reînnoit în 1636 și 1640; după suirea pe tron a lui Gheorghe Rákoczy al II-lea, avură loc două alte reînnoiri, la 18 Fevruarie 1650 și la 10 Mai 1651.

Evident, în cei douăzeci și doi de ani de domnie ai lui Matei, au fost și momente de neîncredere, de bănuială, de nesiguranță față de principele din Ardeal; acesta din urmă a neglijat — sau n'a voit — uneori, să dea ajutorul făgăduit; alteori s'a ajuns chiar la plângeri și imputări reciproce; niciodată însă legăturile n'au fost rupte, necum să se recurgă la război. Se poate spune, deci, pe drept cuvânt, că alianța cu Ardealul a fost *o constantă* a politicii lui Matei Basarab.

Relațiile cu Moldova. Fiind asigurat din această parte, el a putut face față, cu toate mijloacele, primejdiei repetate care i-a venit din altă parte și anume dela mândrul și ambițiosul domn al Moldovei, Vasile Lupu. Acesta, de și încheiase în 1634 o înțelegere de prietenie cu Matei, schimbând solii, începu totuși, după scurt timp, să sape pe vecinul său, vrând a-l îndepărta din scaun. Scopul era să așeze în loc pe fiu-său, pe Ioan, deși acest fecior al lui Vasile Lupu, de o sănătate foarte șubredă, nu era apt pentru domnie.

Prima încercare se făcu în toamna anului 1637. Vasile Lupu, după ce ajută Turcilor la Cetatea Albă să facă ordine în treburile Tătarilor din Bugeac, care, cât timp trăise Cantemir-Bey, ajunseseră o adevărată pacoste pentru toți vecinii, se îndreptă cu oastea spre Țara Românească și ajunse până la Gherghița. Matei își așezase tabăra la gura Telejeanului și trimisese după ajutor la Rákoczy. Când un general al acestuia, *Ioan Kémeny*, scobori cu zece mii de oameni pela Bratocea, ajungând la 11 Noemvrie la

Vălenii de Munte și la 13 la Șoplea, Vasile Lupu socoti că e mai prudent să se retragă. Urmărindu-l deaproape, Matei merse cu ai săi « până la Putna »; Ardelenii trecură chiar, prădând, prin partea de miazăzi a Moldovei, întorcându-se pe la Trotuș.

A doua încercare avu loc în 1639. De data aceasta, Vasile Lupu voia să ia *pentru el* domnia Țării Românești, lăsând în Moldova pe fiul său Ioan. Având prieteni la Poartă, în special pe vizirul Mohamed Tabani Buiuc, și oferind sume mari: 300.000 de taleri, plus sporirea tributului ambelor țări cu 100.000 de taleri, el obținu, la 2 Noemvrie 1639, un firman de mazilie a lui Matei. Strângându-și oastea și cu ceva ajutor dela Tătari, porni deci împotriva vecinului său. La 22 Noemvrie era la Focșani; într'un document dat de aci, Lupu își zice domn al Moldovei și al Țării Românești. Sultanul trimisese cuvânt boierilor munteni să nu se opună. Altfel, spunea el « n'o să rămâneți nepedepsiți... Vă șterg de pe fața pământului vostru și pun Turci să locuiască în el, iar în biserică să strige hogea ».

Matei nu se spăimântă însă. Cu oastea sa bine tocmită, ieși el înaintea năvălitorului, care înaintase până la apa Ialomiței, în dreptul satului *Nănășiori* (azi Armășești!). Între acest sat și cel vecin numit *Ojogeni*, pe Prahova, avu loc lupta. O parte din armata lui Lupu se « rășchirase » adică se împrăștiase după jafuri « la podgorie, pre supt munte încătro era bejenită toată țara muntenească, de pren... acele olate » (adică ținuturi!). Matei profită de această împrejurare, trecu repede armata sa peste Prahova, fiecare călăreț luând cu sine un pedestraș, și atacă puternic. Oastea lui Vasile Lupu, surprinsă, nu putu rezista; de altfel, o parte a ei nici nu se întorsese dela podgorie, din pradă. Retragerea se transformă — după însăși mărturia lui Miron Costin — în fugă precipitată, « lăsând și corturile și puștile cu toată pedestrimea pe mâna lui Matei Vodă; și, de grija gonașilor, Vasile Vodă au lăsat calea pre care venise și dirept la Brăila au năzuit ». Aci, el fu pe punctul de a fi prins de agii turci locali care aflaseră de înfrângere. Prevenit în ultimul moment, pe când ședea seara la masă, a sărit peste gard într'o grădină și de acolo, călare, a fugit la Galați « lăsând toate în Brăila, câte nu rămăsese în Ojogeni ».

O consecință a războiului fu uciderea vizirului *Mohamed Tabani Buiuc*, protectorul lui Vasile Lupu. Căci Matei, plângându-se la Poartă de cele întâmplate, dușmanii vizirului făcură ca acesta să fie executat, prin strangulare, la Edicule (15 Decemvrie 1639). Se găsiră, în urma lui, 1.200.000 de scuzi, o sumă enormă pentru acea vreme, rezultat a câteva luni de slujbă. La 22 Decemvrie, un agă aducea lui Matei la București caftan nou și o scrisoare din partea Porței în care i se spunea că Lupul l-a atacat « fără știrea și voia puternicului împărat ».

După această a doua încercare neizbutită, urmă o lungă perioadă de liniște — până în 1653 — în relațiile dintre cei doi domni. Ioan, fiul lui Vasile Lupu, pe care acesta voise să-l vadă stăpânind într'una din țări, muri la începutul lui Noemvrie 1640, la Stambul, de rachitism. Matei se simți mai puțin amenințat. Peste câțiva ani, în 1645, ca un semn de pace și de înțelegere, cei doi domni făcură chiar câte un lăcaș bisericesc, fiecare în țara celuilalt. Vasile Lupu refăcu biserica Stelea din Târgoviște, unde era îngropat tatăl său, Aga Nicolae, iar Matei Basarab zidi mănăstirea *Soveja*, în Putna, unde găsi săteni veniți din Rucăr și Dragoslavele. (Cele două cătune ale satului Soveja se numesc și azi Rucăreni și Dragoslăveni!). Pisania spune că lăcașul s'a ridicat « cu bunăvoința... prea iubitului fratelui nostru domnului moldovenesc Io Vasilie voevod ».

Spre sfârșitul anului 1652 relațiile începură iar să se înăsprească. După unele izvoare, Lupu ar fi pornit să uneltească din nou împotriva vecinului său. După altele, Gheorghe Rákoczy al II-lea hotărînd, pentru mai multe pricini, să înlocuiască pe ambițiosul și mândru domn al Moldovei, ar fi câștigat la acest plan și pe Matei. Nu e de loc exclus ca Vasile Lupu, având ginere pe Timuș Hmielnițchi, dispunând deci de ajutorul Cazacilor, să fi reluat vechile gânduri de mărire. Cert este că în primăvara anului 1653, se ajunge la un nou conflict: Rákoczy și cu Matei sprijină cu armele pe Gheorghe Ștefan, marele logofăt al lui Lupu, pentru ca să îl răstoarne pe acesta din urmă din scaun. Detașamentul ardelean, sub comanda lui Ioan Kémeny, intră în Moldova trecând munții, pe poteci, prin părțile Trotușului; cel muntean, având în frunte pe spătarul Diicul Buicescu, pe la Milcov. Vasile Lupu fu surprins nepregătit. De aceea, când oștile

aducând pe Gheorghe Ştefan, ajunseră la Roman, el se retrase spre Hotin şi apoi peste Nistru, trimiţând după ajutor la ginerele său Timuş Hmielniţchi. Ardelenii şi Muntenii intrară în Iaşi, în Dumineca Floriilor. Îndată însă după aceasta, sosi şi Timuş. Trecând Prutul la 30 Aprilie, el bătu oastea lui Gheorghe Ştefan la *Popricani* şi ocupă scaunul. Vasile Lupu se reîntoarse şi-şi reluă domnia. Dacă s'ar fi mulţumit cu atâta, desigur lucrurile ar fi luat o altă desvoltare. Dar el vru să-şi răzbune asupra lui Matei; porni deci cu toată oastea împotriva acestuia. Focşanii munteni fură arşi; Diicul Buicescu şi cu Gheorghe Ştefan care stăteau la hotar, la Milcov, trebuiră, după câteva ciocniri, să se retragă. Matei, aflând de apropierea duşmanului, ieşi din Târgovişte şi îşi aşeză tabăra într'un loc bun, între Ialomiţa şi un pârâu « foarte tinos », greu de trecut, aproape de satul *Finta.* La Teleajen, avu loc o ciocnire între Cazaci şi Seimenii trimişi înainte în ajutor lui Diicul; aceştia din urmă se apărară bine şi se putură retrage în ordine. Lupta principală se dete pe locul ales de Matei, în ziua de 17/27 Mai 1653. În prima fază, Timuş se ţinu în rezervă, din gelozie, spunând că să se bată şi să învingă « vitezii Moldovenii » şi fără ei. Atacul cavaleriei moldovene sili pe o parte din Roşii munteni să se retragă; dacă ar fi fost atunci de faţă şi Cazacii, izbânda ar fi rămas de partea lui Lupu. Aceştia însă nevoind să intre deodată în luptă, Matei putu restabili situaţia. Bătrânul domn dădu el singur pildă de vitejie, stând în fruntea trupelor şi îndemnându-le. Un glonţ îl lovi « aproape de încheietura genunchiului »; fără să-i pese de rană şi izgonind « cu sudalmă » — cum spune Miron Costin — pe ostaşul care voise să-l sprijine, Matei continuă lupta « ca un deplin oştean ». Boierii, după pilda domnului, se luptară şi ei cu vrednicie, intrând « cu săbiile goale » în duşmani, tăindu-i şi răspândindu-i. Lupta dura încă înverşunată când se porni o furtună şi o ploaie repede « dirept în faţa oştii lui Vasilie Vodă, cât se părea că este anume urgia lui Dumnezeu sosită asupra acei oşti ». În cele din urmă Moldovenii cedară; Lupu, împreună cu Timuş, se retraseră în fugă; Cazacii, rămaşi fără hatman, putură totuşi să-şi lege tabăra şi să se retragă, fără prea mari pierderi. Pe câmpul de luptă zăceau 4000 — după un alt izvor 3000 — dintre ostaşii lui Lupu; 16 tunuri căzură în mâna lui Matei. O parte dintre prinşi fură

tăiați, de-a-lungul drumului, « dela Fântâna Țiganului până la Târgoviște ».

Îndată după aceasta, Gheorghe Ștefan, cu ajutor muntean și ardelean, reintră în Moldova și izbuti, în urma luptei dela *Sîrca*, să ocupe, definitiv, tronul (vezi mai jos, p. 90).

Turburările Dorobanților și Seimenilor. Ultimul an de domnie al lui Matei Basarab a fost turburat de neorânduelile Dorobanților, Seimenilor și a celorlalți « slujitori » (ostași). Bătrânul voevod avusese întotdeauna față de ei o deosebită atenție; le plătise « lefi » adică solde din destul, îi îmbrăcase bine — ni s'a păstrat o întreagă corespondență privind postavul comandat la Brașov — le dăduse putința să-și întemeieze gospodării și să strângă stare. Drept mulțumită, și sătui — se vede — de bine, ei se ridicară, după biruința dela Finta, împotriva domnului. « Că striga — povestește cronica — pen Curtea Domnească » « să le dea câte trei lefi », « că ei au bătut războiul... cu Vasilie Vodă, și zicia lui Matei Vodă să să ducă, să să călugărească, că nu le mai trebue să le fie el domn, bătrân fiind și bolnav; și atâta să îndârjise în nebunie, cât i-au luat tunurile și erbăriile și le-au scos afară den târg ». Doi dintre marii boieri, *Ghinea vistierul* și *Radu Verzarul armașul*, pe care Dorobanții și Seimenii îi bănuiau că sfătuiesc pe domn să nu le dea « lefi », fură luați chiar dela Curte, sub ochii lui Matei, și uciși afară la câmp, în fața tuturor oștilor. Un alt boier, *Socol clucerul Cornățeanul*, bolnav fiind, a fost și el ucis, iar casele, împreună cu ale celorlalți doi, prădate. Îndrăzniră chiar, într'o zi când Matei ieșise în plimbare spre Argeș, (20 Martie 1654) să oprească pe domn de a mai intra îndărăt în Târgoviște și îl ținură în afara zidurilor trei zile, nedând voie să-i aducă nici pâine și spunându-i « să iasă din țară sau să se călugărească ». Matei trebui să le făgăduiască « bani din destul » și numai așa putu reintra în cetatea de scaun. Avea de gând în primăvară să lovească aceste corpuri de Dorobanți și de Seimeni și să le pedepsească aspru pentru faptele lor ticăloase, tăind toate căpeteniile.

Moartea lui Matei. Familia sa. Bătrânul domn nu mai ajunse însă să-și puie planul în aplicare. Sănătatea sa scăzuse mult în ultimul timp. Il îndurerase mai întâi moartea soției sale, *Elina* — întâmplată în August 1653 — « după o conviețuire de 40 de

Fig. 12. — Doamna **Elina**, soția lui Matei Basarab. Miniatură pe un manuscris slav contemporan. **Doamna** e înfățișată în costumul de ceremonie, de brocard.

ani » (vezi fig. 12); avusese apoi de suferit luni de zile de pe urma rănii căpătate la Finta şi care — infectată — s'a vindecat foarte greu. Răscoala Dorobanţilor şi Seimenilor pusese vârf supărărilor; pentru sufletul viteazului oştean era o lovitură din cele mai dureroase. In primăvara anului 1654, Matei se îmbolnăvi; după câteva zile, la 9 Aprilie dimineaţa, într'o Duminică, pe când se odihnea într'un jilţ în loggia palatului din Târgovişte, închise ochii. Imbrăcat în vesmânt domnesc, «de brocard de aur, împodobit cu blană de samur de mare preţ, cu brandemburguri » şi « nasturi de argint aurit » şi acoperit de « un giulgiu de mătase albă, cu o cruce în foi de aur », trupul său fu înmormântat în biserica domnească din Târgovişte, lângă fiul şi soţia sa. Sub Constantin Şerban, lăcaşul a fost jefuit de Seimeni şi osemintele bătrânului voevod aruncate afară. Mai târziu, ele au fost duse la *Arnota*, ctitoria sa din judeţul Vâlcea, unde şi astăzi odihnesc, sub o lespede de marmoră (vezi fig. 13).

Fig. 13. — Piatra de mormânt a lui Matei Basarab, la mănăstirea Arnota. In partea superioară, stema ţării mărginită sus de două armuri iar jos de două tunuri. In partea inferioară şi pe margini, inscripţia în limba slavă.

Inscripţia, în limba slavă, are următorul cuprins: « Aici zace Matei Basarab, cu mila lui Dumnezeu odinioară stăpân şi domn al Ţării Româneşti, bărbat înţelept, îndurător şi milostiv, întemeietor şi înnoitor a multe biserici şi mănăstiri, niciodată biruit, ci biruitor, şi a multe războaie învingător, prea slăvit, duşmanilor înfricoşat, prietenilor de folos, îmbogăţitor al ţării sale, cel ce cu multă bogăţie şi întru toate îndestulat, în lină pace a domnit 23 de ani (sic!); a adormit întru Domnul la cinstea bătrâneţii, în anul 1654 ».

Matei Basarab a fost căsătorit cu *Elena* — obişnuit i se spunea *Elina* — fiica lui Radu postelnicul Năsturel din Fierăşti. Era o femeie cultă; ni s'au păstrat scrisori dela ea, între altele, una, în româneşte şi latineşte, adresată din Rucăr Sibienilor, prin care cere, a doua zi după lupta dela Finta, un bun hirurg pentru boierii răniţi. Preţuia cartea; fratele ei, *Udrişte Năsturel*, este personalitatea culturală cea mai de seamă din Muntenia, în prima jumătate a veacului al XVII-lea. Era adânc credincioasă; a zidit mai multe biserici şi a făcut milostenii pretutindeni. Doamna Elina a fost una din femeile cele mai de seamă ale neamului nostru.

Matei n'a avut copiii; de aceea a adoptat un nepot de soră al soţiei sale, numit tot Matei; acesta a murit de tânăr însă, puţin înainte de 10 August 1652, şi a fost înmormântat în biserica domnească din Târgovişte; alături e mormântul doamnei Elina (vezi fig. 14).

Ctitoriile. Niciunul dintre domnii Ţării Româneşti nu a ridicat atâtea lăcaşuri bisericeşti ca Matei Basarab. Numărul lor nu a fost stabilit până acum cu preciziune, deoarece nu s'a făcut încă o cercetare specială asupra ctitoriilor acestui voevod. Un contemporan, clericul sirian Paul de Alep, care a fost prin Muntenia în două rânduri în timpul domniei lui, dă cifra de « *o sută cincizeci de mănăstiri şi biserici, zidite magnific din piatră* ». Este, evident, o exagerare. Cronica ţării, scrisă mai târziu, dă numai *douăzeci* de biserici şi mănăstiri, ceea ce e sub realitate.

Lăcaşurile ridicate de Matei Basarab se pot împărţi în două categorii: unele care se datoresc *exclusiv* lui; altele, mai vechi, pe care el le-a refăcut numai sau cărora le-a adus diverse îmbunătăţiri. La cele mai multe ni s'au păstrat pisaniile.

In 1632, aşa dar chiar în anul luptei cu Radu Iliaş pentru ocuparea scaunului domnesc, Matei puse să se zugrăvească biserica din *Brâncoveni*, ridicată de înaintaşii săi. In anul următor, 1633, face el mănăstirea dela *Sadova* (Dolj), în locul vechiului lăcaş, de lemn, în care se adăpostise, în urma unor ciocniri cu Turcii. Pisania aminteşte şi de o biruinţă pe care Matei a repurtat-o asupra acestora «la Schela Ciobanului» — Bechetul de azi; faptul n'a putut avea loc, credem noi, decât cu prilejul venirii lui din Ardeal, prin Banat, în 1632 (vezi mai sus, p. 32-33). La 26 August 1633 (stil vechiu), noua ctitorie era gata.

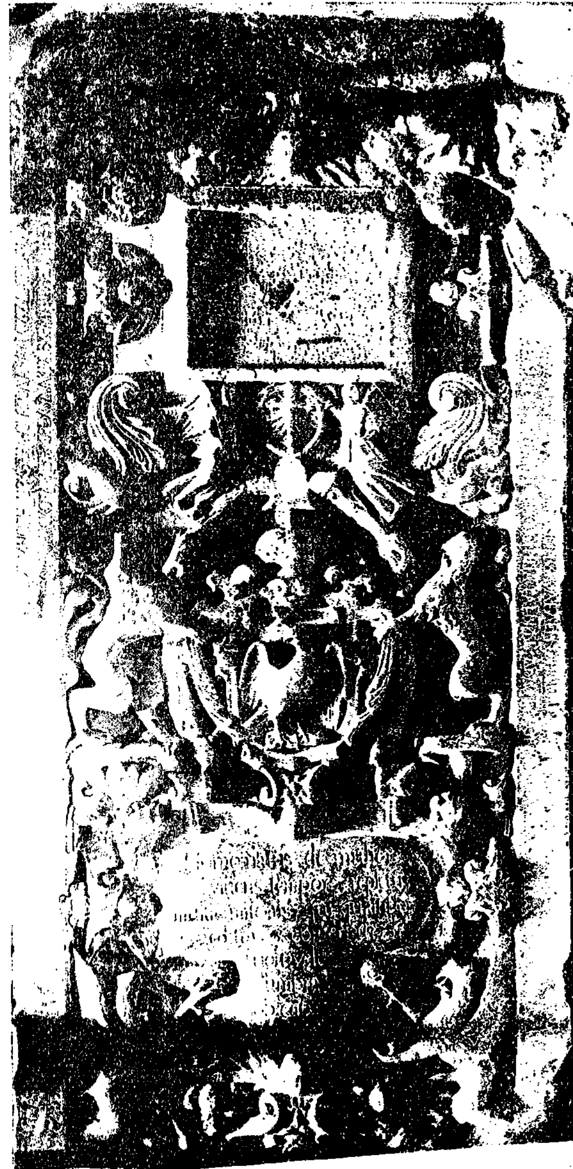

Fig. 14. — Piatra de mormânt a Doamnei Elina, în stil baroc. Doi lei ţin stema ţării, deasupra doi îngeri sprijinind o cruce. In partea inferioară în latineşte, un pasaj din Cartea lui Iov («Homo natus de muliere...»); pe margini, inscripţia în limba slavă, dând şi anul morţii 1653. Prea încărcată şi cu elemente atât de diverse, această piatră de mormânt este mult inferioară sub raportul artistic acelora din epoca lui Ştefan cel Mare sau epoca Movileştilor, elegante şi sobre.

In primul an de domnie, se zidește mănăstirea dela *Slobozia lui Enache postelnicul* (actuala Slobozie din Ialomița). In actul din 14 Septemvire 1634, prin care domnul închină mănăstirii *Dochiariu* dela Sfântul Munte noua sa ctitorie, se spune despre aceasta: « pe care am făcut-o acum Domnia Mea din temelie ». Urmează apoi refacerea *bisericii dela mănăstirea lui Negru Vodă*

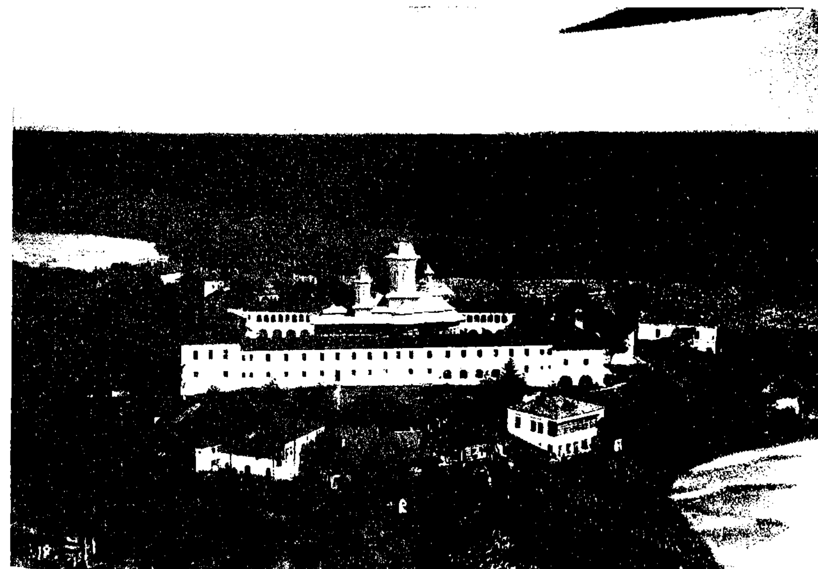

Fig. 15. — Mănăstirea Căldărușani, vedere din avion. Lăcașul și chiliile au fost refăcute în timpul domniei Regelui Carol I.

din Câmpulung; lucrările încep la 1 Iulie (22 Iunie stil vechiu) 1635 și se isprăvesc la 30 August (20 stil vechiu) 1636.

Mănăstirea *Căldărușani* este *întemeiată* de Matei; pisania ne arată că « s'a început a zidi în luna lui Iulie în 14 și s'a săvârșit în luna Octomvrie 20, leatul 1638 » (vezi fig. 15). Tot nouă, întemeiată acum, iar nu refăcută, este *Biserica Domnească din Gherghița*, înălțată în 1641 (7149 după cronologia bizantină) în amintirea biruinței dela Nănășiori. Cu privire la dată, observăm că în pisanie s'au păstrat numai luna: Mai 26 și primele trei cifre ale anului: 714, cea de a patra 9 fiind adaosă potrivit tradiției comunicate de preotul paroh. Nu știm anul fundării *Arnotei*, locul de veșnică

odihnă al voevodului; ea exista însă în 1636 deoarece e amintită într'un act purtând această dată. In 1639 ea e cuprinsă printre mănăstirile care, potrivit hrisovului solemn din acest an, nu pot fi închinate sub nicio formă la Muntele Athos sau la celelalte locuri sfinte. In 1641, Noemvrie 15, Matei Basarab și soția sa Elena dăruiesc Arnotei niște sfinte moaște cumpărate de ei, ferecate în aur și argint și împodobite cu pietre scumpe. Potrivit unui raționament similar, deducem că mănăstirile *Dintr'un lemn* sau *De un lemn* (Vâlcea) și *Măxineni* (Râmnicul-Sărat) au fost ridicate înainte de 27 Noemvrie 1640, deoarece ele figurează în hrisovul cu această dată, hrisov care e o repetire a celui din 1639 dar cuprinzând un număr mai mare de mănăstiri. Pentru mănăstirea Dintr'un lemn, tradiția, consemnată la începutul veacului al XVIII-lea, dă data 7143 deci 1634—1635. Cât despre Măxineni, iată, potrivit pisaniei, împrejurările în care a fost ridicat lăcașul: «Această sfântă și dumnezeiască biserică ci iaste hramul nașterii lu Svetă Ioanu Crăstitel (Sfântul Ioan Botezătorul!), făcut-o-am eu robul lui Dumnezeu Io Mateiu Basaraba Voievod i Gospojda (și Doamna) Ilina; mergând Dumniia Mea la oaste, am tăbărîtu prea malul Siretului, ci am văzut Dumniia Mea cest loc bun și tare și era o beserecă mică de nuiale, și lipită cu lut. Dici cu vrere lui Dumnezeu și cu ajutorul sfântului hram am făcut acestă beserecă de piatră să fie Dumnii Mele pomenă. Și au fost ispravnic și mult ostenitor și îndemnător jupan Radul Vel Cap(itan)...» Azi mănăstirea Măxineni nu mai există; biserica ei a fost distrusă în timpul războiului pentru întregirea neamului, cu prilejul luptelor din această regiune.

In 1645, se zidesc două noui mănăstiri: aceia dela *Strehaia*, cu aspect impunător, de cetate, și cea dela *Soveja*, din ținutul Putnei, în Moldova (vezi și mai sus, p. 59). Peste un an, în 1646, alte două lăcașuri noi: o biserică la mănăstirea *Plătărești*, având hramul marelui mucenic «Mercurie» și mănăstirea (azi schitul) *Lăculețe*, în Dâmbovița. Urmează, în ordine cronologică, biserica din *Drăgănești* (Teleorman). Mică dar elegantă, bine proporționată, ea este înălțată în 1647, într'o lună numai: dela 30 Iunie la 1 August stil vechiu, ispravnic fiind căpitanul Badea (vezi fig. 16 și 17). Din acelaș an e și refacerea bisericii dela mănăstirea *Plumbuita*. Pisania, ulterioară (din 1806), în grecește, arată ca fundator pe Radu Paisie; prima restaurare a avut loc sub Alexandru,

tatăl lui Mihnea; cea de a doua sub Matei, «în anul dela facerea lumii 7155 (1647), la 10 ale lui April» (stil vechiu).

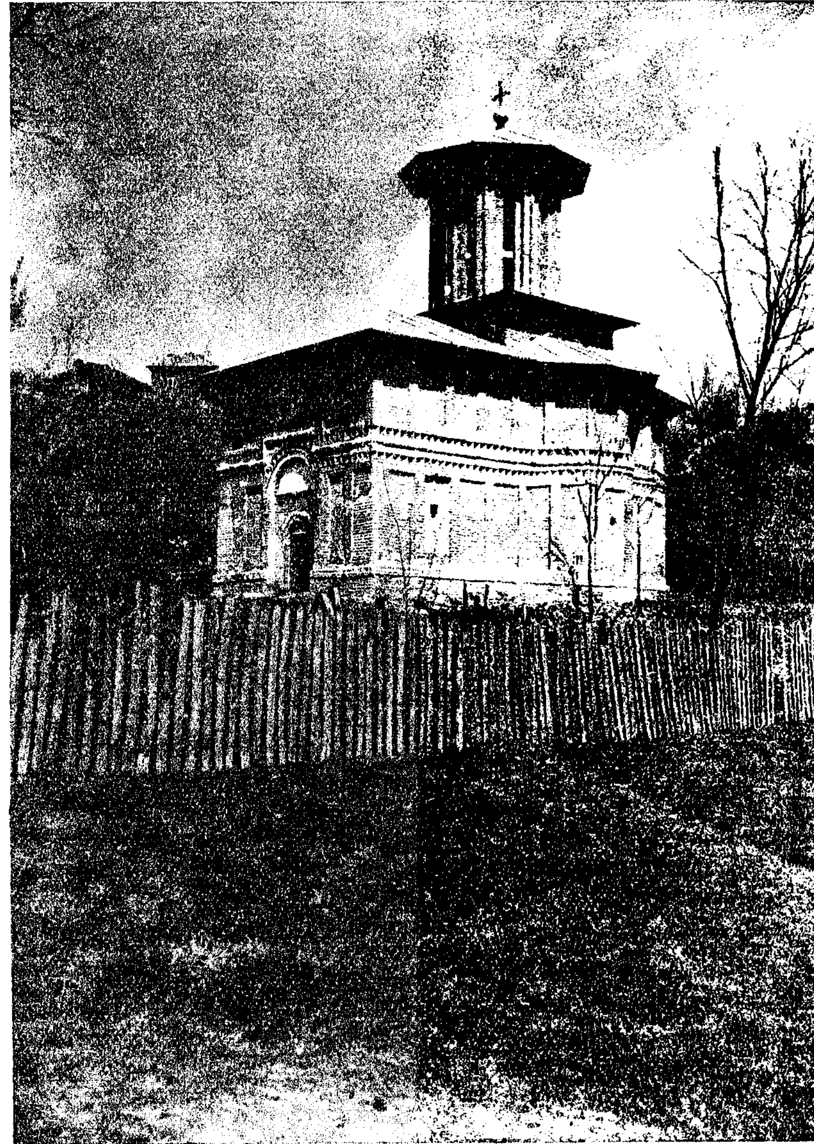

Fig. 16. — Biserica din Drăgănești (Teleorman), atribuită de tradiția locală lui Negru Vodă, refăcută de Matei Basarab.

Tot refăcută e și *biserica episcopală* din orașul *Buzău*. Pisania, de asemenea ulterioară (30 Decemvrie 1834), spune că lăcașul « s'a zidit din temelie de răposatul întru fericire Maftheiu Basarab Voevod, la leat 1649, după ce mai întâi au dărîmat din temelie pre cea veche, făcută de strămoșii săi, arsă și stricată de năvălirile varvaricești ». In 1650, voevodul înalță o biserică nouă la mă-

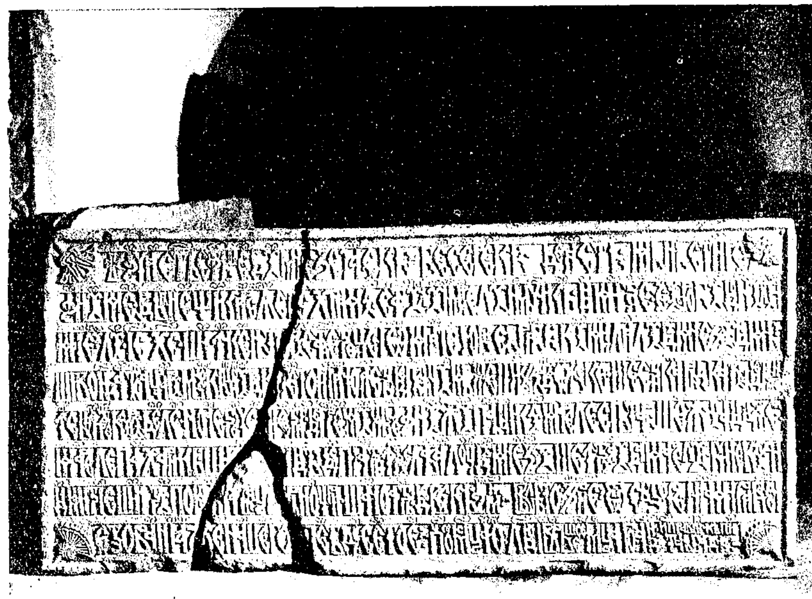

Fig. 17. — Pisania bisericii din Drăgănești (Teleorman). In rândurile 3—6 se poate ceti: « ...Io Mateiu Băsărabă... știind ctetoriia noastră despre mumă-me și văzându-o veche șe stricată, rădecatu-o-am den temelie, însă denpreună cu rudele noastre ce ni se trag despre mumă-me, anume jupan Diicul marele spătar și jupan Drăgușen marele paharnic... ». Scriere frumoasă, caracteristică pentru epoca lui Matei Basarab (Muzeul de Artă Religioasă).

năstirea *Brebu*, în județul Prahova; lucrările s'au început la 7 Iulie (27 Iunie stil vechiu); hramul Sfinții Arhangheli Mihail, Gavriil, Ozriil și Rafail. Tot nouă e și frumoasa *Biserică Domnească* din *Craiova*, cu hramul Sfântul Dumitru. Pisania arată că lăcașul s'a ridicat « din temelie, de iznoavă », isprăvindu-se în « Octomvrie » 1651 (7160); ctitori sunt Matei și soția sa Elena.

Târgoviștea, scaunul de domnie preferat, e și ea împodobită, acum spre sfârșit, cu două biserici noui de piatră: *ambele au hramul*

Sf. Nicolae. Una din ele a fost isprăvită la 15/25 Septemvrie 7159 (deci 1650); ceilaltă, ridicată în locul uneia mai vechi, din vremea lui Radu dela Afumați, la 12/22 Septemvrie 1653; și la aceasta de a doua, numele doamnei apare alături de al soțului ei.

La București, Matei a înălțat de asemeni două biserici: a *Sărindarului*, azi dispărută (a fost dărîmată în 1896) și a *Sfinților Apostoli Petru și Pavel*. Pisania celei de a doua nu dă decât data refacerii de sub Ștefan Cantacuzino: 1715.

Adăogăm, în sfârșit, că potrivit cronicei, evlaviosul voevod a mai zidit câte o biserică și la *Caracal*, *Pitești*, *Călugăreni* și *Ploești*. Pisaniile lor nu ni s'au păstrat însă. Biserica din Ploești, cu hramul Sfinții Apostoli, a fost prefăcută în veacul al XVIII-lea.

In afara hotarelor, Matei a ridicat trei biserici: una în Ardeal și două în Bulgaria. Biserica din Ardeal se află în satul *Porcești* (județul Sibiu) și a fost zidită în 1653, din Aprilie până în Septemvrie; cele două din Bulgaria se găsesc pe malul Dunării. Una e la *Vidin*, cu hramul Sf. Vineri (**ск. петка**); pisania n'a fost citită în întregime de învățatul bulgar care o menționează; nu e admisibilă în niciun caz însă data зрү pe care o reproduce; ea poate să fi fost **зрн** deci 7150 (1641—42) sau ceva asemănător; o cercetare la fața locului ne-ar lămuri. Cea de a doua biserică, având hramul Sfinților Apostoli Petru și Pavel, se află la *Sviștov;* chipul lui Matei și acel al doamnei Elina se văd încă, la locul de cinste, pe peretele ctitorilor.

Doamna Elina e ctitora bisericii din *Fierăști* (Ilfov) pe care a ridicat-o din temelie « cu osteneala și în parte... a... fratelui » ei Udriște sau « Iorest Năsturel... în anul dela facerea lumii 7152 » (1644). Tot ei i se datorește biserica din *Negoești* (Ilfov), zidită în 1648. La mănăstirea *Slătioarele*, doamna e înfățișată pe tabloul ctitoricesc împreună cu Ecaterina, soția lui Alexandru al II-lea (1568—1577), prima ctitoră; a dat mănăstirii o moșie în 1644 și a făcut probabil reparații și pictura bisericii. Numele doamnei Elina apare de altfel împreună cu acela al lui Matei pe multe din pisaniile mănăstirilor și bisericilor ridicate de acesta. Il întâlnim astfel la Strehaia, la Măxineni, la Lăculețe, la Plătărești, etc. (vezi și fig. 18).

După pilda domnului, înalță și boierii o sumă de lăcașuri dumnezeești. Cumnatul său Udriște Năsturel e ctitorul *Bisericii*

Fig. 18. — Matei Basarab şi doamna Elina, oferind un evangheliar. Miniatură pe un manuscris grecesc contemporan.

Târgului din Târgoviște, pe care o ridică «din temelie», isprăvind-o în 1654. Tot la Târgoviște face Buzinca vel sluger o biserică în 1639, punându-i hramul *Sfântului Dumitru*. Nepotul lui Matei, Diicul Buicescu, rezidește în 1645 mănăstirea *Clocociov*, ctitoria lui Mihai Viteazul. Constantin vel sărdar, fiul lui Radu Șerban, și soția sa Bălașa înalță o biserică la *Dobreni* (Vlașca), în 1646; Constantin Cantacuzino Postelnicul și soția sa Elena una la *Filipeștii de Târg* la «leat 7150» (1641—2); Dragomir, marele vornic, alta la *Plăviceni* (Olt), în 1648. În București, Nicolae vel agă, soția sa Ioana și fiul lor Călin spătarul ridică biserica *Sfânta Vinere a Hereștilor* în 1645. La *Răzvadul de Sus*, în Dâmbovița, găsim biserica lui Socol vel clucerul Cornățeanul, a soției sale Marula și a copiilor lor; începută la 1/11 Mai 1643, ea e gata la 25 August (4 Septemvrie) 1644. La Buzău, biserica *Negustori* se datorește lui «Badea Obredi», după toate probabilitățile, un simplu negustor; pisania, nouă, din 1850, ne arată că lăcașul s'a ridicat «în zilele prințului Mateiu Basarab». Menționăm în sfârșit, trei mănăstiri: cea dela *Mărgineni*, ctitoria din 1646 a marelui vornic Drăghici Mărgineanul «din vestitul neam al Filipeștilor» după cum spune pisania greacă ulterioară; mănăstirea *Topolnița* zidită de «jupan Lupul Buliga Vel Căpitan» și jupâneasa lui Stanca și fiii lui... «vă leat 7154» (1645—6) și mănăstirea *Măstănești*, ridicată de Apostolache comisul și închinată mănăstirii Dohiariu dela Muntele Athos.

Nu putem cita toate lăcașurile bisericești care se fac în această vreme; e de ajuns să spunem numai că domnia lui Matei Basarab e o epocă de intensă activitate constructivă, cea mai intensă, credem, împreună cu aceea a lui Constantin Brâncoveanu, din întreaga istorie munteană. Pretutindeni se ridică biserici și mănăstiri, pretutindeni se refac sau se măresc cele vechi.

Bineînțeles, domnul înzestrează cu odoare, veșminte, moșii și robi ctitoriile sale. Cu toate prădăciunile, incendiile și mai ales înstrăinările care au avut loc până în zilele noastre, timp de aproape trei sute de ani, avem încă o serie întreagă de odoare bisericești dela Matei Basarab. Unele se găsesc la ctitoriile sale, altele au fost aduse la Muzeul de Artă Bisericească din București. În prima categorie intră, de exemplu, un chivot de argint, dăruit mănăstirii din Câmpulung, în Decemvrie 1641; o cățuie dă-

ruită Arnotei și prefăcută mai târziu, în 1669—1670; o cruce dăruită mănăstirii Dealului (1648—9) (vezi fig. 19). Tot la Arnota se află și diferite moaște, ferecate în aur și argint și împodobite cu pietre scumpe, dăruite de domn și de soția lui, în 1641 (vezi și mai sus p. 67) și în 1646. Din cea de a doua categorie, menționăm două candele de argint date mănăstirii Bistrița, în 1643 și 1650; un disc pentru anafură și un potir, ambele de argint aurit, dăruite mănăstirii Brâncoveni. Inscripția, în grecește, din 1636, de pe potir, pomenește, pe lângă donatori: Matei Basarab și Doamna Elena, și pe meșterul făurar: « Alexandru Crivu din Trica, a doua Tesalie ». Menționăm de asemenea o placă de argint aurit, provenind dela o sfită și înfățișând Adormirea Maicei Domnului; se află la mănăstirea Tismana. Un deosebit interes prezintă cupa de argint aurit dăruită de domn și de soția sa în 1642 mănăstirii din Câmpulung. Ea are sculptată o scenă de vânătoare; tradiția atribuia — greșit — această cupă lui Negru Vodă.

Nici Sfântul Munte n'a fost uitat; Matei a făcut danii mănăstirilor de acolo și le-a întărit averile. Xenofonul, Ivirul, Dohiariu, Sf. Dionisie și Cutlumuzul primesc hrisoave din care putem vedea imensa avere imobiliară pe care unele din aceste lăcașuri o stăpâneau în țară (vezi și harta nr. 6), Astfel, de pildă, la 8 Iunie 1641, Matei întărește mănăstirii Cutlumuz satele Cireșovul, Călugăreni, Mărăcine, Dănești, Laiovul, Comanca, Giurgiu, Prislopul, Hrătești, apoi seliștile Sura, Saca, Cioara, Suhaia, și toate seliștile « câte sunt împrejurul bălților Călmățuiului până la drumul Sviștovului », de asemenea « toate bălțile și gârlele », « începând dela vadul Sviștovului în sus la Sichira ». Și mai mare era averea mănăstirii Iviron, căreia îi fusese închinată mănăstirea Sfânta Treime sau Radu Vodă « care este în jos de orașul București ». Prin hrisovul din 1649, i se întăresc acestei mari lavre dela Muntele Athos satele Mănești, Lupești, Grecii, Marutinul, Chiselețul, Critinești, Găunoși, jumătate din Hodopeni (azi Otopeni!) și jumătate din Glina, cu vecini și vaduri de moară, toate în județul Ilfov; apoi satele Parapani, Răcenii, Fundul Sacului și Băniești, iarăși cu vecini și cu tot venitul, în Vlașca; satele Dichiseni și jumătate din Pisculești în Ialomița; satele Bora și Unteni în Buzău. I se întărește de asemenea ocine în Obilești, Văcărești, Iabloiani și Cioplea din Ilfov, în Izvorani, Ștefănești și Gorgane din Muscel,

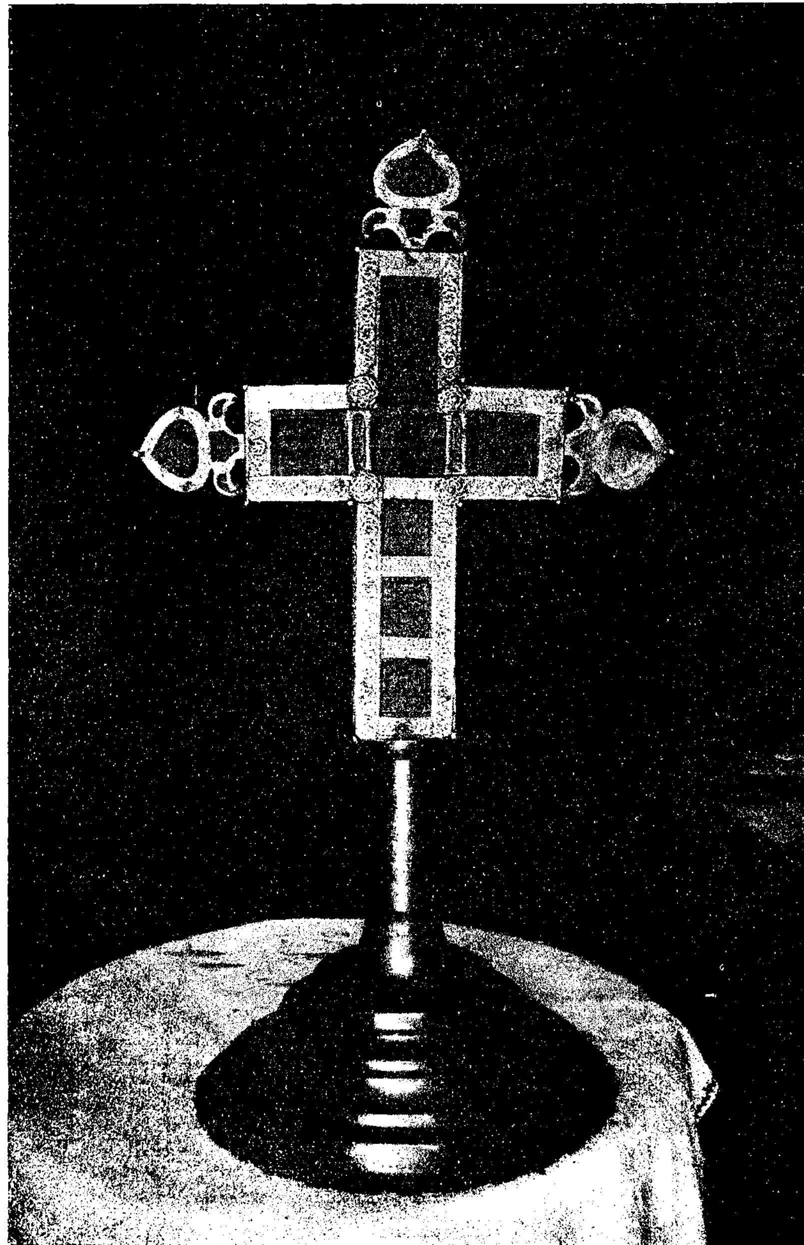

Fig. 19. — Cruce în lemn de chiparos, ferecată în argint. Dăruită de Matei Basarab mănăstirii Dealul.

în Ciumernicu și în orașul București. Apoi vama pentru care dela ocnele Vitioara și Telega, bălțile dela Cornățel și Nenciulești, vinăriciul domnesc din dealul Vălenilor, două vaduri de moară, la Ciutăria, lângă București și o ocină în Greci, șapte prăvălii și mai multe locuri de prăvălii în București, vecini și țigani în Nenciulești, Ilfov și foarte multe sălașe de țigani. O avere imensă, răspândită în atâtea județe și rezultând, în primul rând, din daniile a patru domni aparținând aceleiași familii, Alexandru al II-lea, Mihnea Turcitul, Radu Mihnea și Alexandru Coconul. Venitul acestei imense averi era administrat de călugării dela Athos; o mare parte, dacă nu cea mai mare parte a lui, ieșea afară din țară. Și ca mănăstirea Radu Vodă erau atâtea altele, închinate la diferitele locuri sfinte din Răsărit; curentul pentru asemenea închinări sporea mereu. Matei însuși, la începutul domniei, închinase ctitoria sa dela Slobozia lui Enache mănăstirii Dohiariu (vezi și mai sus, p. 66). Dacă nu s'ar fi pus o stavilă, risca să se ajungă, în scurtă vreme, ca toate sau aproape toate mănăstirile noastre, chiar cele mai vechi, cu imensele lor bogății, să depindă de străini. După cum reacționase în latura politică împotriva domnilor care se înconjurau de sfetnici sau dregători greci, tot așa reacționă Matei și în latura bisericească. El hotărî anume, împreună cu mitropolitul țării, cu episcopii și cu boierii, prin hrisovul din 1639, că nu vor putea fi închinate sub nicio formă la Muntele Athos sau la celelalte locuri sfinte următoarele mănăstiri: Tismana, Cozia, Argeșul, Bistrița, Govora, Dealul, Glavaciocul, Snagovul, Cotmeana, Valea, Râncăciovul, Mislea, Bolintinul, Câmpulungul, Căldărușanii, Brâncovenii, Sadova, Arnota, Gura-Motrului, Potocul, Nucetul, Tânganul, așa dar 22 de mănăstiri în totul, cuprinzând pe cele mai vechi, mai mari, precum și ctitoriile lui Matei. La 27 Noemvrie (st. v.) 1640, se dă un nou hrisov, similar, care adaogă, la cele înșirate mai sus, și mănăstirile Brădetul, Menedecul, Ezerul, Dintr'un lemn, Măxinenii, Drăgoteștii de la Roșe, Brebul și Plătăreștii. Patriarhul din Constantinopol întărește, printr'un act, dat la 9/19 Aprilie, hotărîrea domnului.

In afară de biserici și mănăstiri, Matei Basarab a ridicat și altfel de construcții. A refăcut mai întâi *cetatea* Târgoviștei, în 1645, reparându-i zidurile (vezi și fig. 20); a zidit apoi case domnești în diferite părți ale țării. Cronica pomenește de acelea dela

Caracal; ştim din alte izvoare, de curţile dela Brâncoveni, moşia părintească; de sigur, trebue să fi făcut diverse reparaţii şi

Fig. 20. — Ruinele palatului domnesc din Târgovişte, reşedinţa preferată a lui Matei Basarab. In fund, turnul de veghe, zis Chindia, refăcut înainte de războiul pentru întregirea neamului.

îmbunătățiri și la așezările domnești din București, Câmpulung și Curtea de Argeș.

Industria și comerțul. Matei Basarab a dat o deosebită atenție și desvoltării economice a țării. Din inițiativa lui se înființează o fabrică — sau, cum se spunea atunci — o « moară » de hârtie și o fabrică de sticlă; se reia de asemenea exploatarea minelor de aramă și de fier.

În ce privește fabrica de hârtie, ea a fost terminată, se pare, în 1644; exista sigur în 1646; un document din acest an, Aprilie 4 (st. v.) ne îngădue să deducem că era situată pe valea Oltului, în regiunea Călimăneștilor, poate chiar în Călimănești; ca materie primă se întrebuințau cârpe; locuitorii satelor erau obligați, printre alte dări, și la aceasta a « cârpei ». Hârtia fabricată era de bună calitate — ni s'au păstrat documente scrise pe atare hârtie; avea ca marcă stema Țării Românești, « acvila cruciată ».

Despre fabrica de sticlă, aflăm știri într'o scrisoare din 11/21 Aprilie c. 1644, a marelui vornic Dragomir, adresată județului Brașovului. « Având Măria Sa Domnu nostru — scrie Dragomir — *aciastă sticlărie* carea iaste de treaba Măriei Sale, scris-au Măria Sa pentru pământul ce se află în olatul cetății supt ascultarea dumnitale. . . ». Așa dar materia primă « pământul » silicios se aducea din ținutul Brașovului. Nu se precizează unde era așezată sticlăria lui Vodă.

In Oltenia, la satul Bratilov, lângă Baia de Aramă, începuse, încă din vremea lui Mircea cel Bătrân, exploatarea aramei. Mai târziu, într'o epocă pe care n'o putem preciza, și din motive pe care nu le cunoaștem, această exploatare a încetat. Matei o reia și-i dă o desvoltare remarcabilă. Sirianul Paul de Alep, de care a mai fost vorba mai sus, vizitează, cu prilejul călătoriei sale prin Țara Românească, exploatarea dela Baia de Aramă și face o descriere amănunțită a felului cum se prelucrează minereul. El constată că arama produsă e « foarte frumoasă ».

Fierul se scotea, pare-se, la Baia de Fier, tot în Oltenia. N'avem detalii asupra exploatării; existența ei o deducem dintr'un pasagiu al Antologhionului din 1643 în care Udriște Năsturel, enumerând « marile binefaceri » ale lui Matei, citează, pe lângă înălțarea de lăcașuri, tipografie, « moară » de hârtie, și producerea de « *felurite metale, aramă și fier* ». In ce privește locul de unde se scotea minereul, credem că el a fost în Gorj, la Baia de Fier: numele însuși

arată prezența aci a unei « băi » sau mine (acesta e înțelesul cuvântului în vechea limbă românească; vezi și Baia de Aramă!). *Aurul* se strângea din nisipul râurilor de către Țiganii zlătari; Doamna Elina primea dela aceștia anual suma de 1000 de ducați: știrea ne-o dă tot Paul de Alep.

E de mirare că Matei nu s'a gândit și la înființarea unei fabrici de postav; nevoile erau mari, atât pentru curte cât și pentru oaste; întreprinderea ar fi adus folos. Se vede însă că n'a putut să-și procure meșterii necesari. Postavul se aducea dela Brașov; avem o întreagă corespondență în privința aceasta. Intr'o scrisoare din 9 Mai 1651, domnul amintește lui Mihail, județul orașului ca « pân prea la Văznesenie Gospodine (Inălțarea Domnului!) să fie postavul tot gata, că iaste și vreamea să-l dăm dărăbanților ».

Schimbul de mărfuri cu Ardealul era viu, în special cu Brașovul și Sibiul. De asemenea, cu Turcii, cari luau dela noi o sumă din produsele necesare aprovizionării Stambulului. Răstimpul de liniște între 1639 și 1653 a ajutat mult desvoltarea comerțului și în genere înflorirea țării sub toate raporturile.

Inflorirea culturală. Unul din meritele cele mai mari ale lui Matei Basarab este impulsul și sprijinul necontenit pe care l-a dat el vieții culturale. Meritul e cu atât mai însemnat cu cât domnul nu aducea o pregătire deosebită: cine știe ce carte nu învățase, limbi străine nu cunoștea. A avut însă un bun simț deosebit și a fost însuflețit tot timpul de dorința de a crea.

Incă dela începutul domniei constatăm existența unei tipografii domnești la Câmpulung. Aci apare, la 30 Iulie 1635, cu caractere rusești, tipograf fiind Timoteu Alexandrovici, un *molitvenic slavonesc*. Alte tipărituri ies de sub teascuri în acest loc, în 1642, 1643 și 1650.

Incepând din 1637, există și *o a doua tipografie*, la mănăstirea Govora; ea lucrează aci câțiva ani, mutându-se apoi, între 28 Septemvrie 1642 și sfârșitul lui 1643 la Dealul, unde prima tipăritură poartă data 2 Septemvrie 1644 (anul începea cu luna Septemvrie!). Dela Dealul, ea se mută, din nou, la Târgoviște; în acest ultim loc, începe, la 27 Martie 1648 și se termină la 7 Iunie 1649, tipărirea, « din porunca și cu cheltuiala doamnei Elena », a unui Penticostar slavonesc: e prima carte care iese, sub domnia lui Matei, « în cetatea de scaun Târgoviște ».

De sub teascurile celor două tipografii au apărut, între 1635 și 1652, o serie de 18 cărți; ele sunt toate de caracter bisericesc; chiar și *Pravilele* dela Govora (1640), și Târgoviste (1652), de caracter juridic, se referă mai mult la treburile bisericești decât la cele laice. Detalii asupra acestor cărți se vor da în partea a doua a volumului, la capitolul despre «Tiparul muntean în secolul al XVII-lea».

Un mare ajutor a avut Matei Basarab, în ce privește activitatea culturală, în soția sa, *Doamna Elena*, și mai ales în cumnatul său, învățatul boier *Udriște Năsturel*. Acesta a avut un rol din cele mai însemnate: a pregătit manuscrise, a revăzut sau a făcut el însuși traduceri, a alcătuit prefețe, a fost, într'un cuvânt, sfătuitorul și diriguitorul în acest domeniu, al domnului său (vezi partea a doua a acestui volum).

Personalitatea lui Matei Basarab. Remarcabilele însușiri ale lui Matei Basarab au făcut ca el să fie unanim prețuit. Moldovenii, deși adversari, îl înfățișează prin pana lui Miron Costin, în culorile cele mai favorabile (vezi mai sus, p. 53). Rákoczy îl stimează și păstrează până la moarte legături de prietenie. Bulgarii văd în el pe eliberatorul de sub jugul Turcilor. O delegație a lor vine în țară în Fevruarie 1648, îl roagă să ia comanda luptei împotriva necredincioșilor și-i făgăduiește că, după biruință, va fi proclamat țar, la Târnovo. Regele polon, Vladislav al IV-lea, trimițându-i o scrisoare în aceeași chestiune a luptei de eliberare, îl numește «generalissimul Orientului». Rezidentul imperial german dela Stambul, Rudolf Schmidt, în raportul său din 20 August 1643 asupra celor doi voevozi români, spune despre Matei că stima pe care o au pentru el Turcii, îl ține în domnie mai mult decât darurile (textual: «unsoarea», Schmiraglien!) «In concluzie — rezumă Schmidt impresia sa — îl socotesc pe actualul voevod al Țării Românești ca pe un principe așa de viteaz încât prin el — dacă un mare potentat l-ar ajuta cum trebue — se vor face multe lucruri bune împotriva Turcilor»... Căci aceștia «se tem de Matei și-l consideră — nu se putea un elogiu mai frumos — aproape ca pe un al doilea Mihai Vodă». Faima bătrânului domn de țară ajunge până în Apus: un istoric francez, scriind în 1689, îl înfățișează ca un «prinț zelos pentru religia creștină și foarte iubit de supușii săi». Viteaz ostaș, ctitor desăvârșit, gospodar vrednic și diplomat încercat, iată cum se conturează figura lui Matei Basarab care a dat numele său unei întregi epoci a istoriei noastre, devenind totdeodată tip reprezentativ al domnului de țară.

BIBLIOGRAFIE

Matei Basarab: 1. ION SÂRBU, *Mateiu Vodă Băsărabăs auswärtige Beziehungen 1632—1654 (Zur Geschichte des europäischen Orients)*, Leipzig, 1899, XI + 356 p. in 8° (lucrare fundamentală); 2. **Борисъ Дяковичъ, Бѣлѣжки по археологията на краидунавска България,** în **Сборникъ за народни умотворения, наука и книжнина,** XVI și XVII, Sofia, 1900, p. 147—178; 3. AUGUST PESSIACOV, *Schițe din istoria Craiovei*, Craiova, 1902, 75 p. in 8°; 4. N. IORGA, *Răscoala Seimenilor împotriva lui Matei Basarab*, în *An. Acad. Rom. Mem. Secț. Ist.*, t. XXXIII (1910—1911), p. 187—210; 5. LT. COLONEL I. ANASTASIU, *Bătălia de la Finta*, Târgoviște, 1912, 48 p. in 16°; 6. VIRGIL DRĂGHICEANU, *Morminte domnești. Matei Basarab, Doamna Elena și fiul lor Mateiaș — ultime zile, meșteri și stil*, în *Bul. Com. Mon. Ist.*, VIII (1915), p. 170—175; 7. CONSTANTIN C. GIURESCU, *Uciderea vizirului Mohammed Tabani Buiuc, sprijinitorul lui Vasile Lupu. O scrisoare inedită*, în *Rev. Ist.*, XII (1926), p. 98—103; 8. T. G. BULAT, *O Mărturie a Doamnei Elina despre bătălia de la Finta*, în *Rev. Ist.*, XII (1926), p. 18—19; 9. V. BRĂTULESCU, *Comunicări. Țigănia Drăgănești*, în *Bul. Com. Mon. Ist.*, XIX (1926), p. 124; 10. I. LUPAȘ, *Politica lui Matei Basarab*, în *Studii, conferințe și comunicări istorice*, București, 1928, p. 139—164; 11. V. MOTOGNA, *Avut-a Matei Basarab un fiu*, în *Rev. Ist.*, XIV (1928), p. 39—41; 12. I. LUPAȘ, *Inceputul domniei lui Matei Basarab și relațiunile lui cu Transilvania*, în *Mem. Secț. Ist. Acad. Rom.*, s. 3, t. XIII (1932), p. 347—370; 13. N. IORGA, *Doamna Elina a Țării Românești ca patroană literară*, în *Mem. Secț. Ist. Aacd. Rom.*, s. 3, t. XIII (1932), p. 57—67; 14. I. C. FILITTI, *Biserici și ctitori*, București, 1932, 48 p. in 8°; 15. I. IONAȘCU, *Biserici, chipuri și documente din Olt*, Craiova, 1934, 272 p. in 8°; 16. VIRGIL DRĂGHICEANU, *Monumentele Olteniei. Al III-lea raport*, în *Bul. Com. Mon. Ist.*, XXVII (1934), p. 99—120; 17. V. BRĂTULESCU, REMUS ILIE, *Mănăstiri și biserici din județul Ilfov*, București, 1935, 80 p. in 8°; 18. P. P. PANAITESCU, *Biserica Stelea din Târgoviște. Note istorice*, în *Rev. Ist. Rom.*, V—VI (1935—1936), p. 386—393; 19. ION DONAT, *Fundațiunile religioase ale Olteniei. Partea I-a, Mănăstiri și schituri*, Craiova, 1937, 96 p. in 8°; 20. MIHAI POPESCU, *Fabricile de hârtie ale lui Matei Basarab*, în *Rev. Ist. Rom.*, VII (1937), p. 384—388; 21. PREOTUL D. CRISTESCU, *Sfânta mănăstire Arnota*, Râmnicul-Vâlcii, 1937, 168 p. in 8°; 22. CHRISTACHE GEORGESCU, *Matei Basarab*, București, 1937, 95 p. in 8°; 23. CONSTANTIN C. GIURESCU, *Inceputuri de industrie în Țările Românești*, București, 1938, 18 p. in 8° (Extras din *Analele Industriei și Comerțului*, Fevruarie—Martie 1938); 24. PREOT ION SACHELARESCU, *Din istoria Bucureștilor: Plumbuita*, București, 1940, 224 p. in 8°; cf. I. MUȘEȚEANU, *Recenzie-studiu asupra lucrării Plumbuita de Ioan Sachelarescu*, București, 1940, 32 p. in 8°. 25. ST. NICOLAESCU, *Mateiaș Voevod, fiul lui Matei Basarab Voevod 1635—1652*, în *Arh. Olt.*, XX (1940), p. 19-27; 26. K. . ., *Une vieille église à Svichtov. Le geste d'un prince roumain du XVII-ème siècle*, în *La Parole Bulgare*, nr. 706, cu data 13 Septemvrie 1941.

VASILE LUPU

> *« Om cu hirea înaltă și împărătească mai mult decât domnească ».*
>
> (Letopisețul lui Miron Costin).

Vasile Lupu s'a născut în 1593 în comuna *Arbănașii* de lângă Razgrad, în Bulgaria. Tatăl său se numea *Neculai Coci* și era albanez de neam; numele mamei era *Irina.* In timpul primei domnii a lui Radu Mihnea, Neculai trece peste Dunăre, în Țara Românească, și ajunge cu vremea la dregătoria de vel agă. Fiul său, Lupu, nu rămâne însă aici; el se duce în Moldova unde îl întâlnim, în timpul lui Gaspar Gratiani, vistiernic. Acest voevod îl și cunună, cu *Tudosca,* fiica marelui vornic Bucioc; repetatele semne de favoare n'au împiedecat însă pe Lupu să fie împotriva politicei antiturcești a domnului său, din care pricină e pus la închisoare — sub pretext că-i lipsește « o samă de bani a vistieriei » — ba chiar și « muncit » sau chinuit, fiind « ars pe piept cu fierul roșu ». In 1626, sub Barnowski, Lupu e vel vornic al țării de sus; în 1630 e hatman și pârcălab al Sucevii; apoi, sub Iliaș, îl găsim iar ca vel vornic. Am arătat mai înainte (vezi p. 49-52) partea pe care o ia el la răscoala împotriva Grecilor sub acest din urmă domn și peripețiile prin care trece până ajunge să ocupe tronul Moldovei. O însemnare în grecește pe o evanghelie dăruită de Lupu la Sfântul Mormânt arată ca dată a instalării sale, la Iași, 27 Aprilie stil vechiu, deci 7 Mai stil nou 1634; numirea avusese loc înainte de 9 Aprilie (vezi și fig. 21).

Noul domn își ia numele, amintind tradiția imperială bizantină, de *Vasile.* E un om mândru, « cu hirea înaltă » cum îl caracterizează Miron Costin. Iubește fastul, strălucirea; îi plac vesmintele și podoabele bogate. Numai nasturii, de diamante, dela

haina lui de ceremonie, fac 100.000 de galbeni; bijuteriile doamnei trec de 400.000. Dregătorii toți sunt îmbrăcați «splendid»; are

Fig. 21. — Pecetea cea mare a lui Vasile Lupu, cu legenda în limba slavă și cu data 7142 (1634). Capul de bour este flancat de o spadă și de o suliță, semn că domnul era șeful puterii judecătorești (jus gladii) și militare. Pecetea se aplica pe o bucată rotundă de ceară, atârnată de hrisov cu șnur de mătase

o gardă numeroasă și frumos echipată; grajdurile sale, sub raportul numărului și a calității cailor, întrec «cu mult» — cum spune

un călător englez contemporan — pe acelea ale ducelui de Florenţa sau ale regelui Angliei.

Pe de altă parte, domnul e iubitor de cultură şi evlavios. Introduce tiparul, întemeiază o şcoală superioară, ridică lăcaşuri dumnezeeşti care stârnesc admiraţia. Are însă şi cusururi, am putea spune cusururile calităţilor sale. E de o ambiţie şi de o mândrie care îl fac să comită multe greşeli şi îl duc, în cele din urmă, chiar la pierderea tronului. In totul, o figură pregnantă, de mare interes; o viaţă care poate inspira un adevărat roman senzaţional; o domnie bine caracterizată şi ocupând un loc însemnat în istoria Moldovei (vezi fig. 22).

Relaţiile cu Turcii, Tătarii, Cazacii şi Polonii. Faţă de Turci, Vasile Lupu şi-a îndeplinit întotdeauna obligaţiile, trimiţând regulat haraciul şi informând la timp Poarta de cele ce se întâmplă în vecini. El nu uită asemenea, să adaoge daruri însemnate pentru meghistanii dela Stambul; în primii ani de domnie, el se bizuie în special pe câţiva dintre dregătorii importanţi, cum e câzlar aga — şeful haremului — sau chiar vizirul.

Semnificativă pentru raporturile cu Turcii e o scrisoare memoriu din 14/24 Ianuarie 1643, trimisă Porţii. In această scrisoare, Vasile Lupu arată atitudinea sa permanentă de credinţă şi sinceritate faţă de sultan, încă din timpul lui Gaspar Gratiani, pe când era boier; expune apoi serviciile aduse în diferite împrejurări şi se arată gata de a fi călăuza armatelor turceşti atât în Polonia cât şi în Transilvania, dacă sultanul vrea să-şi întindă hotarele împărăţiei. In ce priveşte Transilvania — adaogă Vasile Lupu — «treaba e uşoară; cunosc foarte bine drumurile prin care se poate pătrunde într'însa din Moldova şi din Ţara Românească de către paşa de Timişoara, Turci, Tătari, Moldoveni, Munteni. Se adaogă faptul că în Transilvania mai mult de a treia parte sunt Români cărora, făgăduindu-le libertate, îi voi ridica fără întârziere asupra Ungurilor şi astfel, având războiu şi înăuntru şi în afară, nu vor şti încotro să se îndrepte».

In ce priveşte pe Tătari, Vasile participă la expediţia din 1637 care avea de scop să supună pe Cantemir-Paşa, conducătorul celor din Bugeac şi un permanent turburător al tuturor vecinilor. Văzând că va fi atacat şi de hanul din Crimeea şi de cei doi domni români, Cantemir fugi la Stambul unde, după puţin timp, pieri

Fig. 22. — Vasile Lupu. Gravură în aramă, contemporană (1651). Nasturii hainei de brocard, cheutoarea mantiei, tot de brocard, ca și surguciul cușmei sunt împodobite cu pietre prețioase.

sugrumat. Hoardele sale fură mutate din Bugeac; una din ele, numărând douăzeci de mii de oameni, se refugie în Polonia și se stabili acolo. Pentru Moldova, această mutare a Tătarilor era o mare binefacere; din nefericire, ea nu dură mult, deoarece, mai târziu, ei se stabiliră iarăși în vechile locuințe.

Până în 1649, relațiile cu prădalnicii vecini din Răsărit rămaseră bune. In acest an, întorcându-se Tătarii din Polonia, unde făcuseră o năvălire și luaseră «robi și plean», trecură prin Moldova, fără să prade, făcând însă stricăciunile inerente unei oști în mers. Vasile Lupu, la care veniseră să se plângă cei vătămați, și care se afla tocmai «la masă, vesel», dădu îndată ordin căpitanilor săi — fără să se mai gândească la urmări — ca împreună cu slujitorii și cu cine va voi să meargă din târg «în dobândă», să atace pe Tătari. Aceștia, loviți fără veste, la satul *Brătuleni*, lângă Rezina, pierdură toți robii și pleanul, ba chiar, mulți dintre dânșii, pierdură și viața. Cei scăpați se plânseră hanului; urmarea fu o cumplită năvală a Tătarilor din Crimeea, în anul următor.

Odată cu Tătarii și în înțelegere cu ei, năvăliră însă și *Cazacii*. Aceștia erau un amestec de diferite nații: Ucraineni, Moldoveni, Munteni, Ruși, etc., oameni îndrăzneți și viteji, trăind mai mult din război și pradă, decât din îndeletniciri pașnice; ei locuiau în părțile Niprului, în special în regiunea «pragurilor» sau cataractelor acestuia, din care pricină li se mai spunea și *Zaporojeni* (dela za poroji: la praguri!); ascultau de Poloni. Când aceștia însă începură să-i asuprească, schimbându-le rânduelile și obiceiurile și interzicându-le — spre a nu strica pacea cu sultanul — să mai prade, peste Marea Neagră, țărmurile turcești, atunci Cazacii se revoltară (1648). Având în frunte pe hatmanul *Bogdan Hmielnițki*, ei făcură mai multe incursiuni cu succes în Polonia. Bogdan voia să-și creeze și legături între vecini; se gândise deci să căsătorească pe fiul său *Timuș* cu *Ruxandra*, frumoasa fiică a lui Vasile Lupu. Acesta, solicitat printr'o solie, nu voise să dea un răspuns lămurit și pe drept cuvânt: feciorul hatmanului era doar un barbar față de rafinata domniță moldoveană. Ca mijloc de convingere, năvăliră Cazacii împreună cu Tătarii, în 1650. Țara fu arsă și prădată; oamenii, luați pe nevestite, nu avuseseră timpul să-și ascundă vitele și averea, nici să fugă ei, să se adăpostească. O parte a năvă-

litorilor — « o drâmbă de oști » cum se spunea pe atunci — lovi ținuturile dinspre miazănoapte: Soroca, Iașii, Hârlăul, Dorohoiul, Hotinul, Cernăuți și Suceava, până înspre munte; cealaltă drâmbă lovi Orheiul, Lăpușna și Fălciul până în Prut. Satele și orașele fură aprinse: Iașul însuși, de unde Vasile Lupu plecase, după ce-și trimisese mai înainte familia la Cetatea Neamțului, arse aproape în întregime; « unde și unde — povestește Miron Costin — au rămas câte o dugheniță; curtea domnească, casele boierești, tot orașul într'o mică de ceas cenușe s'au făcut; eară mănăstirile au hălăduit » adică au scăpat, afară de Trei Ierarhi, care s'a ajuns « den para focului » dela casele înconjurătoare. Foarte mulți robi, și din casele boierești, ajunseră în mâinile Tătarilor; a fost un adevărat prăpăd, aproape ca acela care a urmat uciderii lui Ioan Vodă Viteazul, în 1574.

Vasile Lupu, care, cu puțină oaste, se retrăsese în niște poeni ale codrului Căpoteștilor, în Vaslui, trebui să plătească o sumă de bani importantă hanului — un izvor polon dă cifra de 130.000 de taleri — și să-i facă daruri. Trebui de asemenea să se lege a da pe viitor o sumă fixă în fiecare an și o « cabaniță » adică o mantie scumpă domnească. Bogdan Hmielnițki primi numai 10.000 de taleri dar și făgăduiala încuscririi pe care o dorea. După retragerea năvălitorilor, pentru ca dezastrul să fie complet, izbucni și o molimă cumplită — probabil ciuma — care seceră multă lume. Biruința strălucită pe care o repurtară Polonii, la *Beresteczko*, în 1651, împotriva Cazacilor și a Tătarilor, făcu să creadă pe Vasile Lupu că va putea să treacă peste făgăduiala dată lui Hmielnițki. Dar un nou război, în 1652, în care oștile leșești suferiră un adevărat dezastru, la *Batow*, arătară că lucrul nu va fi cu putință. Mândrul domn al Moldovei trebui deci să primească înrudirea cu sălbatecul Timuș care, după aprecierea lui Miron Costin avea « numai singur chip de om, eară toată firea de heară ». Nunta se făcu la Iași, ca și a Mariei, cu mult fast, dar cu puțină bucurie. La 6 Septemvrie, Timuș și soția sa plecară spre casă, luând cu ei și zestrea: 200.000 de galbeni, dintre cari 50.000 în giuvaeruri. Această înrudire creă lui Vasile Lupu dușmănii pretutindeni. Turcii vedeau în Cazaci pe cei ce le jefuiau periodic țara; nu puteau privi deci cu ochi buni apropierea de aceștia a domnului Moldovei. Matei de asemenea se temea, ca nu cumva,

cu ajutorul lui Timuș, Vasile să încerce o repetire a campaniilor din 1637 și 1639. Gheorghe Rákoczy, la rându-i, se considera jignit, deoarece, la un moment dat, fusese vorba ca fratele său, Sigismund, să devie soțul Ruxandrei. Astfel, la sfârșitul anului 1652 și începutul lui 1653, Vasile Lupu se găsi într'o situație grea, având atâtea dușmănii în jurul său.

Cu Polonii, la început, relațiile fură reci, ba chiar încordate. Vasile se temea de pretențiile la tron ale Movileștilor, și temerea lui nu era lipsită de temeiu. De aceea, el puse să se ardă posesiunile dela hotar ale lui Potocki, ginerele Movileștilor. După ce însă încercările lui Ioan Movilă de a ajunge domn al Moldovei dădură greș (vezi mai jos, p. 87), relațiile se îmbunătățiră. In 1645, se ajunse chiar la căsătoria fiicei lui Vasile Lupu, *Maria*, cu cneazul Ianusz Radziwill care era calvin. Nunta avu loc la Iași (5 Fevruarie), cu mare fast, în prezența a numeroși invitați și oaspeți din Polonia, din Ardeal și din Țara Românească.

Relațiile cu Ardealul și cu Matei Basarab. Relațiile lui Vasile Lupu cu principii Ardealului — Gheorghe Rákoczy I și Gheorghe Rákoczy al II-lea, au fost profund influențate de faptul că aceștia erau prieteni și aliați cu adversarul său, cu Matei Basarab. De aceea relațiile n'au fost niciodată prietenești, iar uneori au ajuns chiar la ostilități, direct sau indirect. In 1635, la 17 Septemvrie, Gheorghe Rákoczy I scria că Lupu «este într'o stare de mare îngâmfare»; o înlăturare din scaun a acestuia i-ar fi convenit. De aceea, de comun acord cu domnul muntean, el și îngăduie pretendentului *Ioan Movilă*, fratele lui Gavril, fostul domn, ca, pornind din Ardeal, să încerce, în două rânduri, de a ocupa tronul pe care stătuseră atâția din familia sa. Prima încercare avu loc în 1637, iar cea de a doua în 1639, cu prilejul campaniilor lui Vasile Lupu împotriva lui Matei Basarab; niciuna nu izbuti însă, deoarece prima dată, mijloacele pretendentului erau insuficiente: nici Rákoczy nici Matei nu dădură trupe în număr îndestulător, iar a doua oară, aceste trupe fură retrase — pentru ce motive nu știm sigur — după ce Ungurii ajunseseră la Trotuș, iar Muntenii sosiseră la Milcov. Dar ceea ce nu izbutise cu Ioan Movilă, se va face, spre sfârșitul domniei, cu logofătul Gheorghe Ștefan care va înlătura pe Vasile Lupul, luându-i locul.

Am arătat mai înainte (vezi p. 57—61) care au fost relațiile cu Matei Basarab. Deși la începutul domniei, în 1634, are loc un schimb de solii și o înțelegere amicală cu acesta, totuși Vasile Lupu, după puțin timp, încearcă să-l îndepărteze din scaun. Prin prietenii săi dela Poartă, el izbutește în 1637 să scoată un firman de numire a fiului său *Ioan* ca domn în Țara Românească. Planul nu izbutește însă, deoarece Matei, având și ajutor dela

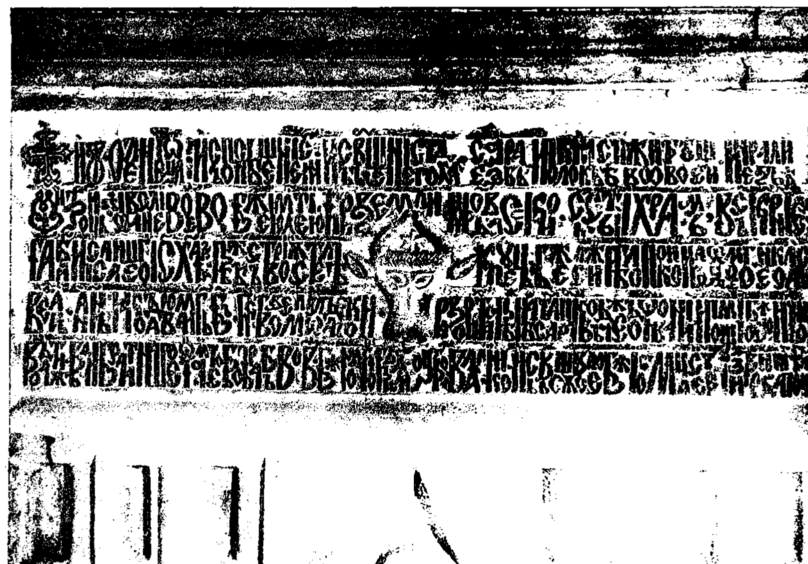

Fig. 23. — Pisania bisericii Stelea din Târgoviște, ctitoria lui Vasile Lupu.

Gh. Rákoczy, silește pe ambițiosul voevod moldovean să se retragă (vezi mai sus, p. 57).

Nici a doua încercare, din 1639, nu are mai mult succes. Ba, de data aceasta, după înfrângerea dela *Nănășiori*, Vasile Lupu e în primejdie să fie și prins de niște Turci la Brăila, unde scăpase cu fuga (vezi mai sus p. 58). Murind în anul următor, 1640, fiul său Ioan, relațiile cu Matei Basarab se înbunătățesc; în 1645, ca un semn de prietenie, are loc construcția celor două lăcașuri bisericești, *Soveja*, în Putna, înălțată de domnul muntean, și *Stelea*, la Târgoviște, de domnul moldovean (vezi fig. 23). Spre sfârșit, raporturile se înăspresc iarăși: Matei ajută logofătului Gheorghe Ștefan

să gonească din scaun pe Vasile Lupu. Logofătul mersese în mai multe rânduri cu solii atât în Ardeal, la Gheorghe Rákoczy al II-lea, cât și la Matei Basarab; el profitase însă de aceste drumuri spre a-și tocmi mai mult treburile sale decât ale stăpânului care-l trimisese. La începutul anului 1653, conjunctura era prielnică unei încercări de răsturnare a lui Vasile Lupu. Prin înrudirea cu Timuș Hmielnițki, acesta își făcuse o sumă de dușmani în vecini, iar Turcii îl priveau cu neîncredere. Pe de altă parte, în interior, starea de spirit era defavorabilă domnului. Năvălirea din 1650 fusese o catastrofă și foarte mulți știau că ea se datora hotărîrii nechibzuite care dusese la atacul dela Brătuleni. Boierii vedeau cu neplăcere cum sfetnicii greci erau din nou la preț, parcă nu Vasile Lupu — care de astfel știa grecește și se iscălea astfel — ar fi fost conducătorul mișcării împotriva lui Alexandru Iliaș, în 1633. Dările tot mai apăsătoare nemulțumeau lumea; moravurile libere ale nepoților domnului și chiar ale acestuia însuși care nu se sfiise a atinge cinstea multor case boierești, erau și ele o pricină însemnată de tulburare. In sfârșit, oștirea lăsa de dorit: în 1650, cu prilejul năvălirii Tătarilor și Cazacilor, dărăbanii încercaseră să jefuiască ei casele domnești pe care trebuiau să le păzească; pentru această faptă fuseseră pedepsiți, unii fiind trimiși chiar la ocnă.

Toate acestea la un loc ne explică de ce încercarea logofătului Gheorghe Ștefan reuși. In primăvara anului 1653, oști unguresti, comandate de Ioan Kémeny coborau munții, pe poteci, pela Oituz-Trotuș, în timp ce oști muntene, cu Diicul Buicescu, treceau Milcovul. Logofătul, pretextând că îi e soția bolnavă, la moșie, ceru voie să plece din Iași; Vasile Lupu, neștiind nimic, îi îngădui, dorindu-i « să afle lucrul pre voia sa ». Indată după plecare, complicii logofătului, Costin Ciogolea spătarul, Pătrașco Ciogolea stolnicul și Ștefan sărdarul sunt descoperiți, prin spaima celui dintâi care credea că au fost părăsiți de către Gheorghe Ștefan. După o confruntare în divan, li se taie capetele la câteși trei. Intre timp, oștile unguresti și muntene înaintează; Vasile Lupu, nefiind pregătit, iar țara nefiindu-i favorabilă, se retrage spre Hotin, iar de acolo peste Nistru, la Camenița, trimițând în același timp după ajutor la Cazaci. Gheroghe Ștefan intră în Iași la 13 Aprilie; i se citește « molitva de domnie» la Sf. Niculae, de

către Ghedeon, episcopul de Huși; îndată după aceea, repede oști la Hotin cu gândul să prindă pe Vasile; acesta însă apucă să treacă dincolo.

Stăpânirea lui Gheorghe Ștefan n'a ținut nicio lună încheiată, până la 8 Mai. Timuș se grăbește să treacă Nistrul, pe la Soroca, aducând 8000 de Cazaci și, fără să mai aștepte pe socrul său, pornește întins spre Iași. Oastea lui Gheorghe Ștefan, alcătuită din Moldoveni și din călărimea lui Kémeny — pedestrimea acestuia precum și Muntenii se întorseseră acasă — a încercat o oarecare rezistență la vadul dela Popricani al Jijiei, dar a fost respinsă; apoi s'a retras și, în cele din urmă, s'a împrăștiat, fără să dea o luptă propriu zisă. Timuș și-a așezat tabăra la curtea domnească, în timp ce Gheorghe Ștefan a trecut Milcovul pe la Focșani și s'a dus la Matei Basarab. Vasile Lupu, aflând de biruința ginerelui său, se grăbi să vie în Iași; dacă ar fi rămas aci, putea să domnească mai departe, deoarece la Poartă situația sa nu se clătinase. Voi însă să se răzbune asupra vecinului din Muntenia și asupra lui Rákoczy. Timuș îl îndemna spunând « că den Țeara Muntenească pren Ardeal se va întoarce ». Lucrurile ieșiră însă cu totul altfel. Lupta dela Finta se isprăvi printr'o strălucită biruință a lui Matei (vezi mai sus p. 66); Vasile Lupu trebui să să se întoarcă tot de-a fuga, urmat fiind, în scurtă vreme, de Gheorghe Ștefan care intră din nou în Moldova, pe la Focșani, cu ajutor muntean și se așeză la Răcăciuni, așteptând să-i vie și dela Rákoczy. Când acesta îi sosi, porni spre Iași. Oastea lui Lupu, deși superioară ca număr, nu fu în stare să reziste. În lupta care se dete la *Sîrca* (15—16 Iulie 1653), dela primul atac, ea se risipi. Neputând să-și mai ia familia și visteria care se aflau în cetatea Sucevei, Lupu trebui, pentru a doua oară, să treacă Nistrul, trimițând din nou după ajutor la cuscrul său, Bogdan Hmielnițki. Timuș sosi și de data aceasta, aducând 9000 de Cazaci și izbuti să intre în Suceava, după ce mai întâi ostașii lui prădară mănăstirea Dragomirna și altele din împrejurimi. Lui Gheorghe Ștefan îi vin de asemenea ajutoare, atât dela Rákoczy — vreo 10.000 de oameni — cât și dela Leși. Un prim atac nu reușește; asediul continuând, — a durat douăsprezece săptămâni — Cazacii ajung să nu mai aibă provizii. Foametea era așa de mare încât — povestește Miron Costin — « peile de pre

cai morți frigeau și mâncau și opincile și rădăcinile mâncau ». În ziua de 12 Septemvrie, Timuș e rănit la pulpa piciorului și din această rană, peste șase zile, moare. Vasile Lupu, care între timp, obținuse și dela hanul Tătarilor un corp de oaste, venea tocmai spre Suceava, când îi sosi veste că cetatea s'a închinat. Familia și averile sale căzură în mâna lui Gheorghe Ștefan; el trebui să treacă îndărăt Nistrul, adăpostindu-se la Cazaci. De aci, după puțin timp, se duse la hanul din Crimeea; acesta îl ținu câteva luni, până când, primind ordin dela sultan, îl trimise la Stambul.

Sosit aci în Iunie 1654, Vasile Lupu fu închis la Edicule. Regimul nu era însă aspru: putea primi vizite, de pildă, pe capuchehaiele domnilor noștri, putea da mese Venețienilor tovarăși de închisoare, putea trimite scrisori în afară. În 1658, după căderea lui Gheorghe Ștefan, încercă să ia din nou domnia, mai ales că marele vizir îl sprijinea; nu izbuti însă. E numit Gheorghe Ghica; acesta trimite la Stambul pe soția și pe copilul celui închis care stătuseră până atunci și ei sub pază la Buciulești, o moșie a lui Gheorghe Ștefan. Captivitatea la Edicule luă sfârșit abia la finele lui Noemvrie 1660; de fapt se schimbă numai locul deținerii, deoarece Vasile Lupu nu putea părăsi palatul său de pe țărmul mării. Creditul îi crescu însă mult; era vizitat mereu și împărțea daruri bogate. Între altele, dădu 20.000 de reali pentru a i se îngădui să reclădească bisericile din Constantinopol, distruse de ultimul incendiu. Avea de gând să ceară iarăși domnia Moldovei unde stăpânea în acel moment fiul său, când se îmbolnăvi. La 28 Martie 1661 era rău de tot; la începutul lui Aprilie închise ochii. Trupul său fu dus la Iași și îngropat la Trei Ierarhi; piatra de mormânt nu ni s'a păstrat însă.

Familia sa. Vasile Lupu a fost căsătorit de două ori; prima oară, cu *Tudosca Bucioc*, fiica marelui vornic, având cu ea trei copii: pe *Ion*, pe *Maria* și pe *Ruxandra*. Cel dintâi a murit de tânăr, fiind bolnav de rachitism; Maria a luat de soț pe Ianusz Radziwill și și-a isprăvit zilele în Polonia; Ruxandra, după moartea lui Timuș, a rămas ani de zile între Cazaci, la Rașcov, venind în țară abia sub Gheorghe Duca (1665—1666) și așezându-se pe moșia sa Delenii, moștenire dela doamna Tudosca. A murit în 1686, de moarte crâncenă, la Cetatea Neamțului, fiind tăiată de către Leșii și Cazacii cari veniseră cu Sobieschi în țară.

După moartea Tudoscăi, întâmplată în 1639 (la 6 Mai ea e amintită în pisania dela Trei Ierarhi, era deci încă în viaţă!), Vasile Lupu trimite pe Enache Catargiu să-i caute soţie în Caucaz; frumuseţea femeilor de acolo — de altfel şi a bărbaţilor — era vestită. Trimisul găseşte într'adevăr o Circasiană de rară frumuseţe, cu numele Ecaterina. Aducând-o în ţară, după o călătorie cu peripeţii şi care era la un moment dat să se isprăvească în haremul paşei de Silistra, Vasile Lupu o luă de soţie, spre finele anului. Un misionar italian, Niccolo Barsi, tovarăş de călătorie, spune despre ea că «avea ochi negri, mâini lungi şi fine, mijlocul subţire, gura mică, buze nu prea groase, tenul alb, astfel încât părea... întruchiparea graţiilor». Cu Ecaterina, Vasile Lupu a avut tot trei copii: pe *Ştefăniţă* — născut în 1641 — care a ajuns domn al Moldovei (1659—1661), pe *Ioan* şi pe *Alexandru*, morţi de timpuriu.

Vasile Lupu, sprijinitor al Bisericii Răsăritului. Ctitoriile sale. Intocmai ca şi Matei Basarab, Vasile Lupu a fost un mare ctitor: a înălţat o sumă de lăcaşuri sfinte, mai puţine la număr — e adevărat — decât vecinul său, dar mai împodobite, mai bogate. În plus faţă de acesta, s'a interesat de aproape de conducerea centrală a bisericii răsăritului, aşa dar de Patriarhia din Constantinopol, stabilind norme noi de gospodărie, plătindu-i datoriile, provocând chiar întrunirea unui sobor sau sinod la Iaşi, în care s'au discutat probleme dogmatice. El poate fi considerat deci — sub raportul bisericesc, cum era de altfel şi sub acela al fastului — ca un adevărat urmaş al împăraţilor bizantini.

În ce priveşte construcţiile, Vasile Lupu începe prin a isprăvi *biserica Sfântului Ioan Botezătorul din Iaşi*, ctitoria lui Miron Barnowski, pe care acesta nu apucase s'o facă decât până la înălţimea ferestrelor. Pisania ne arată că lucrarea era gata la 9/19 Noemvrie 1635. În anul următor, între 28 Martie (stil vechiu) şi 15/25 Noemvrie, domnul face *biserica din Şerbeşti* (judeţul Neamţ) cu hramul «marelui mucenic Gheorghe». Urmează, în 1638, *biserica Sfântul Atanasie dela Copou*; pisania, în limba slavă, pomeneşte pe domn, pe «iubita doamna noastră Teodosia şi iubiţii copiii mei Ion voevod şi Maria şi Ruxandra»; adaogă de asemenea ştirea că lăcaşul s'a sfinţit «cu mâna prea sfinţitului patriarh Chiril».

Cea mai frumoasă dintre ctitoriile lui Vasile Lupu este, fără îndoială, *mănăstirea Trei Ierarhi din Iași* (vezi fig. 24). Bogatul și ambițiosul voevod n'a cruțat mijloacele pentru a realiza o operă

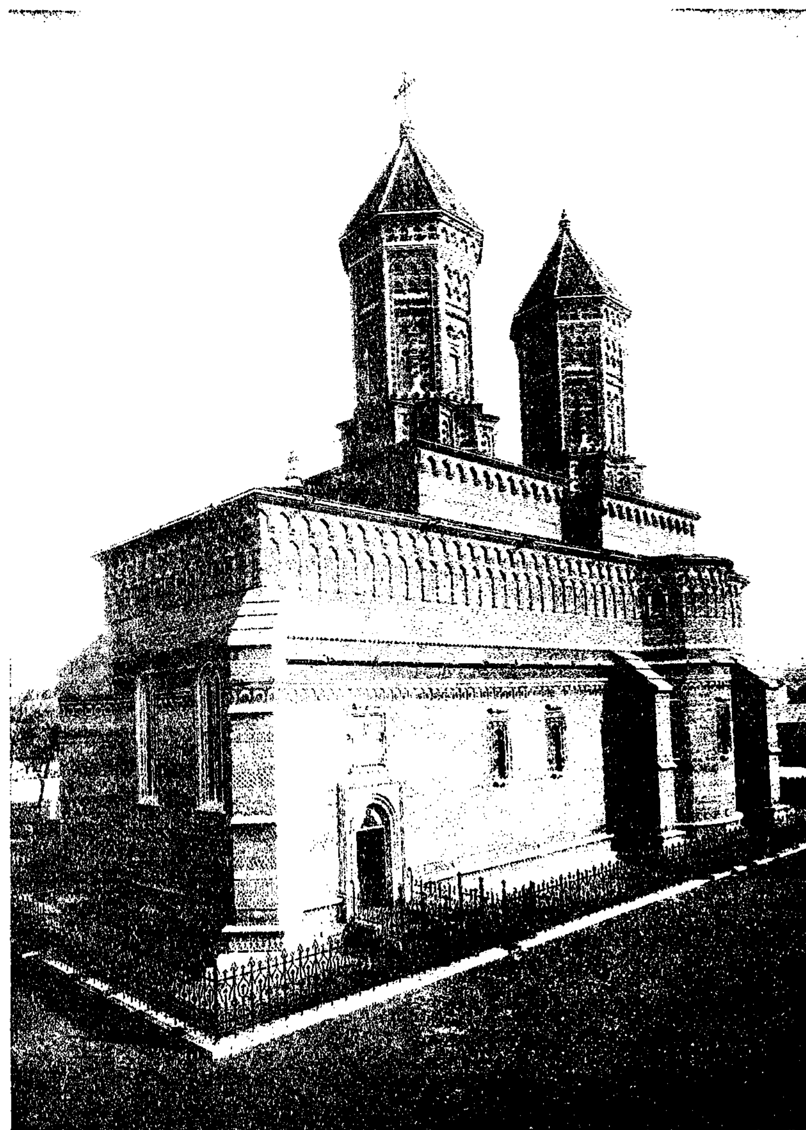

Fig. 24. — Biserica fostei mănăstiri Trei Ierarhi din Iași, refăcută sub Carol I.

care să impresioneze — și a impresionat într'adevăr atât pe contemporani cât și pe urmași — prin trăinicia și valoarea materialului — piatră și marmură — prin mulțimea și varietatea podoabelor. Bine proporționată, elegantă chiar, inspirându-se atât în linia generală cât și în diferitele detalii arhitectonice, din stilul caracteristic moldavo-bizantin al lăcașurilor anterioare, biserica e acoperită însă de sus până jos de sculpturi în piatră, dispuse în șiruri orizontale, niciunul la fel cu celălalt (vezi fig. 25). Este un exces de împodobire, deoarece nu se ține seama de *valoarea funcțională* a diferitelor părți ale clădirii. Nici profuziunea de aur nu este în avantajul ei. Totuși, nu se poate nega că Trei Ierarhii rămân una din operele reprezentative ale arhitecturii noastre bisericești. Păcat însă că nu mai avem întregul complex al ctitoriei lui Vasile Lupu, unele părți ale ei fiind distruse cu vremea (de pildă clopotnița), altele cu prilejul refacerii — greșite ca metodă și concepție — a lui Lecomte de Nouy. Biserica a fost sfințită la 6/16 Mai 1639; clopotnița era gata mai dinainte, la 16/26 Aprilie 1638. S'au păstrat până astăzi o serie de odoare și vesminte bisericești dăruite de domn; astfel un tetraevanghel manuscris cu data 7149 (1640—1641), o candelă din 1646, linguri de împărtășanie cu numele lui « Vasilie voevod » și al doamnei « Tudosca », un aier și un epitrahir din 1638, o perdea din 1639 și — meritând o deosebită atenție — portretul contemporan, cusut cu fir pe mătasă, al Tudoscăi (vezi fig. 26), acela al firavului fiu Ioan, precum și, într'o copie ulterioară, pe mușama, portretul domnului însuși.

Între Prut și Nistru, Vasile Lupu a ridicat două biserici: una în *Orheiu*, alta « *supt cetatea Chiliei* ». Pisania celei dintâi nu ne dă data zidirii; deoarece însă ea amintește numele Doamnei Teodosia, rezultă că lăcașul e cel mai târziu din 1639: în acest an, după 6 Mai, moare prima soție a voevodului (vezi și mai sus, p. 92). Pisania celei de a doua arată că lucrările s'au început la 1/11 Martie 1647 și s'au isprăvit la 30 Mai (9 Iunie) 1648. Biserica din Chilia poartă hramul sfântului Nicolae.

Vasile Lupu e ctitor și la *Pobrata* unde a refăcut zidul împrejmuitor, în 1645 sau 1646: inscripția poartă data 7154, după era bizantină.

Ultimul lăcaș pe care a apucat să-l isprăvească de zidit, fără însă a-l zugrăvi, este *Hlincea*; aci, în locul ctitoriei mai vechi,

Fig. 25. — Sculpturi în piatră împodobind zidul bisericii Trei Ierarhi.

Fig. 26. — Portretul Doamnei Tudosca. Ţesătură contemporană, cu fir pe mătase. Doamna poartă un triplu şirag de mărgăritare mari. Pălăria şi paftaua sunt de asemenea împodobite cu mărgăritare mari. Rochia şi mantia, de brocard, frumos brodat.

a lui Zotu Tzigara, ginerele lui Petru Şchiopul, a înălţat el o biserică, având hramul marelui mucenic Gheorghe. Zugrăveala se datoreşte lui Ştefăniţă Lupu, isprăvindu-se la 20/30 Noemvrie 1660.

Tot Ştefăniţă Lupu a isprăvit şi puternica şi înfăţişătoarea biserică a mănăstirii *Goliei:* e cea mai mare dintre ctitoriile părintelui său (vezi fig. 27). Pisania, în limba slavă, spune: «...Eu robul Domnului Dumnezeului nostru Iisus Hristos Io Vasilie Voevod,

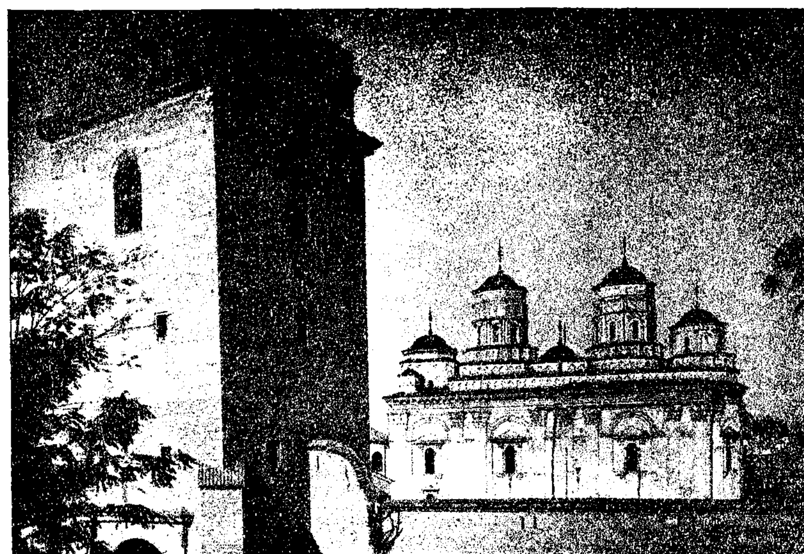

Fig. 27. — Biserica şi clopotniţa fostei mănăstiri Golia, din Iaşi.

am zidit această sfântă mănăstire şi nefiind săvârşită de mine, cu ajutorul lui Dumnezeu Io Ştefan Voevod, fiul lui Vasilie Voevod, am săvârşit-o, la anul 7168 (1660) Mai 24» (3 Iunie stil nou). Înfăţişarea acestui lăcaş se deosebeşte simţitor de aceea obişnuită a bisericilor moldovene contemporane; se simte o dublă influenţă străină: a barocului pe de o parte, rusească pe de alta; aceasta din urmă se observă şi în pictură care a fost făcută de meşteri ruşi, dela Moscova.

În afara hotarelor, Vasile Lupu a rezidit, din piatră, *biserica Sfânta Paraschiva din Liov* (1644, August 15/25) şi a înzestrat-o cu o moşie din apropierea oraşului, cumpărată dela un polon.

El e de asemenea ctitor la *mănăstirea Sfânta Lavră din Moreea*, în ținutul Kalavryta; o însemnare posterioară, grecească, arată că « a fost clădită acea mănăstire cu bani moldovenești, ai lui Vasile și ai lui Ștefan Voevod și ai lui Ioan Voevod și ai Ecaterinei Doamna și ai altor câțiva boieri din Vlahia ». Pomenirea celei de a doua soții ar indica o dată posterioară anului 1639. Iar faptul că în regiunea Kalavrytei locuiau și Albanezi ar întări spusele lui Dosoftei, patriarhul Ierusalimului, care afirmă că neamul lui Vasile Lupu nu era de fel din Arvanitochori (Arbănași), ci venise acolo din altă parte, dar în cazul acesta, nu *din Macedonia*, cum credea înaltul prelat, ci din Moreea sau Peloponez.

In afară de lăcașurile bisericești, trebuesc menționate și unele construcții laice care se datoresc lui Vasile Lupu. El a refăcut complet curțile domnești din Iași și anume, potrivit afirmației lui Miron Costin: « casele cele cu cinii — așa dar cu băi — grădini, grajduri de piatră, toate de dânsul sunt făcute și multe lucruri au așezat care au stătut multe vremi stătătoare ». Tot în Iași a mai construit domnul un edificiu pentru școala sa, edificiu pe care Paul de Alep îl califică drept « magnific », precum și niște băi, cu cupole și împodobite « cu marmură în abundență » după modelul turcesc. Aceste băi sau feredee existau încă întregi și funcționau în 1761. Și la Suceava, se refac curțile domnești, clădindu-se « de iznoavă niște case de piatră den temelie », după cum spune însuși Vodă într'o scrisoare către Bistrițeni. La Orhei, se mărește printr'o iezătură, heleșteul de lângă oraș și se fac mori: o știm din « Descriptio Moldaviae » a lui Dimitrie Cantemir. Paul de Alep afirmă că această iezătură e una din multele făcute de Vasile Lupu « pe cele zece lacuri ale Moldovei ». Tot acestui voevod i se datorește și o frumoasă fântână în Varna (Bulgaria), isprăvită la 5/15 Noemvrie 1646 și reparată în 1849 de Grigore Ghica, domnul Moldovei.

După pilda domnului, rudele sale și boierii ridică de asemeni lăcașuri bisericești. Astfel fratele său, *Gavriil Hatmanul*, și soția acestuia, *Liliana*, zidesc mănăstirea *Agapia*, pe locul unde încă din vremea lui Ioan Vodă Viteazul exista *Agapia Veche*; lucrările au început la 16/26 Iunie 1642, s'au sfârșit la 3/13 Septemvrie 1643, iar sfințirea a avut loc tocmai peste trei ani, la 12/22

Septemvrie 1646. Tot lui Gavriil Hatmanul și soției sale i se datorește și construcția podului — de piatră — dela *Cănțălărești*, în Vaslui, singurul pod vechiu care ni s'a păstrat; inscripția în limba slavă, are data 7144 deci 1635 sau 1636.

Un alt frate al lui Vasile Lupu, anume *Gheorghe Paharnicul* « a înnoit și a înfrumusețat din temelie » — după expresia hrisovului patriarhicesc din 1643 — *biserica Maicei Domnului din Ismail*; ea e făcută « stravropighie » a patriarhiei constantinopolitane — ascultă așa dar numai de aceasta — și îi dă anual « ca semn de supunere », « zece ocale de icre (negre !) și alta nimic ».

In Ismail mai era încă o biserică în aceeași situație: *Sfântul Nicolae*, care urma să fie reparată de călugării dela mănăstirea Karakallu din Athos și să dea « câte 40 de litre de icre sau 10 ocale » anual.

În Galați, pe locul unei bisericuțe de lemn datând de pe la începutul veacului al XVII-lea a lui Teodor Negustorul, ridică alți doi negustori români, din Brăila însă, Dia, fiul lui Coman și fratele său Șerbul, împreună cu Constantin, fiul ctitorului bisericuței, o mănăstire, punându-i hramul *Sfintei Preciste* (vezi fig. 28). Anul zidirii nu se cunoaște; știm însă că e în timpul domniei lui Vasile Lupu; în 1647, Septemvrie, mănăstirea e închinată la Vatoped, la Muntele Athos; cu acest prilej se arată și zestrea ei, dată de ctitori. Cei doi frați i-au dăruit: « oi una sută cincizeci; boi de plug zece; vaci zece, cu viței lor; epe zece, cu mânjii lor; stupi douăzeci; cai doi; să cumpărăm și o moară; două tocuri de tipsii cu talere și una de aramă; să cumpărăm și un caic șaică să lucreze la schele. Și eu Constantin dau la mănăstirea noastră epe cinci cu mânjii lor; un cal; jumătate vie la țară cu moșiia ei; vaci două, boi doi; tingiri tipsii trei mari; și în târg un loc care este pentru carvasara și dughene ».

Mitropolia Proilaviei. S'a crezut multă vreme, pe temeiul afirmației lui Neculai Iorga, că Vasile Lupu ar fi întemeiat « înainte de 1644 încă », o eparhie a *Proilaviei* sau a *Proilavului* — numele grecizat al Brăilei — « pentru orașele și ținuturile ce se țineau de raiaua turcească ». De fapt, această eparhie exista mai dinainte; de când anume precis, nu se știe; primul mitropolit al Proilaviei constatat în mod sigur în documente este *Nectarie*; acesta iscălește în 1590 în calitate de fost mitropolit al

Proilaviei, actul sinodal prin care se înființează Patriarhia Rusiei. Se pare că eparhia datează și mai de mult, și anume, după

Fig. 28. — Biserica fostei mănăstiri Precista din Galați. Pridvorul e un adaos târziu stricând fațada puternicei clădiri.

părerea lui D. Russo, încă de «pe la sfârșitul secolului al XV-lea... în orice caz înainte de 1500». Faptul că se numește a Proilaviei sau a Brăilei ar pleda însă pentru înființarea ei *după ce orașul a căzut în mâinile Turcilor*, deci după 1540, pe la jumătatea veacului al XVI-lea.

În timpul lui Vasile Lupu, în Mai 1639, este ales ca mitropolit al Proilaviei *Meletie*; în actul respectiv se spune că scaunul acestei eparhii era vacant de foarte multă vreme. Meletie a păstorit până în Octomvrie 1655 când e caterisit, deoarece își tăgăduise semnătura în fața unui tribunal turcesc.

De mitropolitul Proilaviei ascultau raiaua Brăilei, Ismailul, Renii, raialele Chiliei, Cetății Albe și Benderului, malul stâng al Nistrului și întreaga regiune dela răsărit de acest fluviu, formând Ucraina hanului tătăresc, deci și dincolo de Bug, apoi dela 1766 înainte, și raiaua Hotinului. Într'un act din Fevruarie 1769, acest ierarh poartă titlul de mitropolit al Proilaviei (sau Proilavului!) al Tomarovei (adică al Renilor: e cea de a doua numire a localității!), al Hotinului, al întregului țărm al Dunării și al Nistrului și al întregei Ucraine a hanului. Iar la 4 Iulie 1772 el își spune mitropolit al Proilavului, al Tomarovei, al întregului țărm al Dunării, al întregei Basarabii (în sensul vechiu al termenului, corespunzând aproximativ cu Bugeacul!) și al Ucrainei.

Mitropolia Proilaviei a durat până la 1828, când se desființează; în 1813 se reunește această eparhie cu aceea a Silistrei, titularul numindu-se mitropolit al Proilaviei și al Dristrei.

Vasile Lupu și patriarhia din Constantinopol. In primii ani de domnie ai lui Vasile Lupu, patriarhia din Constantinopol se găsea într'o situație din cele mai grele. Era mai întâi *strivită de datorii.* Întocmai ca și domnii, și patriarhii trebuiau să plătească, pentru a fi recunoscuți și menținuți, diferite dări Turcilor și mai ales să le facă daruri. Cei doritori să ajungă la această supremă demnitate bisericească sporeau mereu, supralicitând, sumele ce se dădeau Înaltei Porți și meghistanilor ei, astfel încât, pe la 1640, patriarhia era datoare milioane de aspri. Datoriile sporind mereu, *impozitele* puse asupra credincioșilor sporeau și ele. Pe de altă parte, exista o stare de permanentă intrigă și agitație între arhierei și mitropoliți, fiecare voind să ajungă patriarh,

căutând deci să-și facă partizani și denigrând pe ceilalți concurenți: sinodul ajunsese cu adevărat viespar. În sfârșit, pentru a pune vârf, se adăogau și disputele provocate de influența *calvină* care izbutise să câștige pe însuși capul bisericii, pe patriarhul *Kyril Lucaris*. Acesta alcătuise o « mărturisire » de credință în care se vădea amintita influență; de aceea și fusese îndepărtat de pe scaun și, în 1638, ucis chiar.

Vasile Lupu, văzând criza gravă prin care trecea biserica răsăriteană, trimite, la 5/15 Decemvrie 1640, o scrisoare arhiereilor, clericilor și nobililor din Constantinopol prin care le cere să-i încredințeze lui și patriarhului cârmuirea acestei biserici, fără amestecul altora, timp de șase luni. Arhiereii să plece fiecare în eparhia sa; el se va sili să îndrepte lucrurile, chiar de va trebui să rămâie numai « cu cămașa ». Propunerea e acceptată și drept recunoștință pentru interesul purtat bisericii, pentru binefacerile de până atunci și pentru făgăduelile făcute, patriarhul și sinodul trimit lui Vasile Lupu moaștele Sfintei Paraschiva. Ele sunt aduse cu mare solemnitate; domnul le iese înainte la Ismail, cu « toți vlădicii și egumenii », și le așează apoi la ctitoria sa din Iași, la Trei Ierarhi (13/23 Iunie 1641). La rândul său, Vasile Lupu ia asupră-și 20 de poveri de bani adică 2 milioane de aspri din vechea datorie a patriarhiei și 48.000 de aspri din cea nouă; dă tot odată, pentru aducerea moaștelor, 468.000 de aspri. Pe viitor, patriarhia nu va mai percepe niciun impozit sau dare, afară de « cererea » (ζητία) locală care nu va întrece 12 aspri de casă; va avea un comitet de 3—4 mitropoliți, cu cari se vor lua toate măsurile; simonia, certurile, discordia, trebue să dispară; la numirile noi de arhierei să se dea numai peșcheșul. Dacă primesc și urmează aceste norme și dacă țin seamă și de unele recomandări de ordin personal în favoarea mitropolitului de Monembasia care a însoțit în țară rămășițele pământești ale lui Ioan Voevod, fiul său, precum și în favoarea lui Meletie Sirigul care e « părintele meu duhovnicesc » și nu va avea de plătit pentru biserica sa nicio dajdie patriarhiei; dacă, în sfârșit, se va pomeni numele său și al tuturor neamurilor sale la slujbă, de trei ori pe zi, atunci el, Vasile Lupu, va acorda tot sprijinul său și pe viitor; dacă nu, va cere îndărăt sumele pe care le-a dat patriarhiei. În Septemvrie, sosea dela Constantinopol scrisoarea

prin care se acceptau cererile sale. În Ianuarie 1643, patriarhul Partenie întărește din nou măsurile luate în folosul gospodăriei financiare a patriarhiei și dă drept de control asupra administrației, domnului și agenților acestuia. Pestre trei ani, în Decemvrie 1646, sinodul din Constantinopol recunoaște iarăși binefacerile lui Vasile Lupu față de « Biserica cea mare ». De altfel, generosul voevod al Moldovei n'a plătit numai datoriile patriarhiei; el a făcut același lucru și cu acelea ale Sfântului Mormânt; a plătit de asemenea birul către sultan al mănăstirilor dela Muntele Athos. Nu-i de mirare deci că fostul patriarh al Constantinopolului, Athanasie Patelarie, califică pe Vasile Lupu în chip hiperbolic, considerându-l drept « unic apărător și unică glorie, bucurie a neamului grecesc »; « mila lui — spune Patelarie — se varsă din belșug peste toți săracii, precum râul Nilului adapă toată țara Eghipetului ».

Mai rămânea să se pună la punct și disputele dogmatice, provocate de influența calvină. In acest scop, Vasile Lupu convoacă la Iași, la 11/21 Martie 1642 un sinod restrâns la care iau parte mitropolitul Varlaam și episcopii Moldovei, apoi Porfirie, mitropolitul Niceii și Meletie Sirigul, ca reprezentanți ai patriarhului și trei reprezentanți ai mitropolitului Kievului, Petru Movilă. Acesta nu voise să participe personal; trimisese însă, prin reprezentanții săi, un text, o « mărturisire ortodoxă » opusă aceleia a lui Lucaris. Desbaterile asupra celor două texte durară mai multe luni; « mărturisirea » lui Lucaris fu osândită, cealaltă, a lui Petru Movilă, aprobată. Ultima ședință a sinodului avu loc la 9/19 Decemvrie; hotăririle luate se tipăriră, sub formă de decret sinodal și sub iscălitura lui Partenie patriarhul Constantinopolului, la Iași, în grecește, la 20/30 Decemvrie 1642: *e prima tipăritură moldoveană*. Ea s'a retipărit în anul următor la Paris, adăogându-i-se și o traducere latină.

Din pricina legăturilor multiple pe care le are Vasile Lupu cu întreaga ortodoxie, în special cu ierarhii greci, dintre cari pe unii îi și adăpostește la curtea sa, el nu se gândește să ia, ca Matei Basarab, o măsură împiedecând închinarea mănăstirilor noastre la locurile sfinte din Răsărit. Dimpotrivă, el însuși închină Dobrovățul, ctitoria lui Ștefan cel Mare, cu toate posesiunile ei, mănăstirii Zografos dela Muntele Athos (1651, 26 Martie și 29

Iunie stil vechiu), după ce, mai înainte, dăruise acesteia din urmă și niște moșii, peste Prut.

In toată activitatea sa bisericească, Vasile Lupu a avut un sfetnic priceput și devotat, pe mitropolitul *Varlaam*. Acesta era de fel din ținutul Putnei, din satul Căpoteștii, azi dispărut. Se numea *Moțoc*; nu se poate preciza dacă neamul e unul și același cu al lui Moțoc vornicul lui Lăpușneanu. A fost călugăr la *Secul*; a ajuns apoi egumen al acestei mănăstiri. Cunoștea pe Petru Movilă, la care fusese trimis de Miron Barnowski, spre a-i relata o minune săvârșită la mănăstirea Sucevița. In 1632, murind mitropolitul Athanasie, alegerea se oprește asupra lui Varlaam, deși nu era nici episcop; el e hirotonisit astfel la 23 Septemvrie stil vechiu, ca mitropolit al Moldovei. Meritele lui sunt deosebite și pe tărâmul cultural.

Activitatea culturală. Tiparul și școala. Până la Vasile Lupu n'a existat tipar în Moldova. Se pare că Miron Vodă Barnowski, care ajutase cu bani refacerea imprimeriei Frăției Ortodoxe din Lwów, distruse de un incendiu, voise să-l introducă; mazilirea lui l-a împiedecat probabil să-și realizeze gândul. Lacuna e împlinită în 1641 de Vasile Lupu. Acesta aduce, cu ajutorul lui Petru Movilă, o tipografie dela Kiew și o instalează la Trei Ierarhi. Literele — slave și grecești — sunt turnate la Lwów (moldovenește Liov), la Frăția Ortodoxă de acolo; în Decemvrie 1642, iese de sub teascuri prima tipăritură, decretul sinodal al lui Partenie, căreia-i urmează în 1643 prima *carte moldovenească*, vestita *Cazanie* a lui Varlaam. Conducător al tipografiei era *Sofronie Pociațchi*; el avea în același timp și calitatea de egumen al Trei Ierarhilor și aceea de director al școlii înființate de Vasile Lupu. Venea dela Kiew unde avusese tot așa, o triplă însărcinare: egumen al mănăstirii Frăției (Brațca), rector al colegiului de acolo și director al tipografiei dela lavra Pecerska. La Iași, s'au tipărit în vremea lui Vasile Lupu, numai cinci lucrări, mai puține așa dar ca în Țara Românească. Amănunte asupra lor vezi în partea a doua a acestui volum, la capitolul privind tiparul în țările noastre în veacul al XVII-lea.

La o mică distanță de mănăstirea Trei Ierarhi, pe «ulița ciobotărească», lângă heleșteul pe care îl forma atunci Bahluiul, se afla *școala* înființată de domn. Clădirea era de piatră, trainic

construită; ea a durat până în 1724, sub Mihai Racoviță, când a fost distrusă de un incendiu. Organizarea școlii imita pe aceea a colegiului dela Kiew; cursurile se făceau în grecește, în slavonește și, la început, și în latinește. In legătură cu această ultimă limbă de predare, călugărul misionar Bandini care ne-a lăsat o amplă descriere a Moldovei lui Vasile Lupu, ne spune că domnul « s'a silit mult și cu foarte mare cheltuială să introducă « studiile latine » (latinas litteras) în țară, ... dar toate încercările au fost zadarnice». Materiile care se predau la școala domnească erau: teologia, retorica, dialectica, gramatica, aritmetica, geometria, astronomia și muzica. Ca profesori, pe lângă *Sofronie Pociațchi*, care avea legături cu Teofil Koridaleu, reorganizatorul Academiei grecești din Constantinopol și învățat de seamă, nu mai cunoaștem decât pe *Ignațiu Ievlevici*; acesta se pare că a ținut cursuri în 1644—1645. In afară de școala domnească, mai erau în Iași și altele; Bandini le socotește pe toate la un loc *douăzeci*, cuprinzând în acest număr, desigur, și școlile elementare; adaogă însă că numărul tuturor elevilor abia este de *două sute* (vix ducenti). Iezuiții căpătaseră și ei în 1647 un teren întins și bine așezat pentru școală. Și sub raportul cultural așa dar, ca și sub acel religios, Vasile Lupu are merite deosebite; se poate spune chiar că e una din figurile cele mai însemnate ale întregului nostru trecut.

BIBLIOGRAFIE

Vasile Lupu: 1. N. IORGA, *O ctitorie necunoscută a lui Vasile Lupu*, în *Studii și Documente*, vol. XI, București, 1906, p. 113—117; 2. N. IORGA, *Vasile Lupu ca următor al Impăraților de Răsărit în tutelarea patriarhiei de Constantinopole și a bisericii ortodoxe*, în *An. Acad. Rom. Mem. Secț. Ist.*, t. XXXVI (1913—1914), p. 207—236; 3. N. IORGA, *Tapițeriile Doamnei Tudosca*, în *Bul. Com. Mon. Ist.*, VII (1915), p. 145—153; 4. C. MOISIL, *Două inele domnești*, în *Cronica numismatică și arheologică*, II (1921), p. 23—24; 5. V. BOGREA, *Pasagii obscure din Miron Costin*, în *Anuar. Ist. Cluj*, I (1921—1922), p. 310—317; 6. SEVER ZOTTA, *Mănăstirea Golia. Schiță istorică*, în *Ioan Neculce*, V (1925), p. 1—39; 7. CONST. C. GIURESCU, *Le voyage de Niccolo Barsi en Moldavie (1633)*, Paris—Bucarest, 1925, 56 p. in 8° (Extras din *Mélanges de l'Ecole Roumaine en France*, 1925); 8. P. P. PANAITESCU, *L'influence de l'oeuvre de Pierre Mogila, archevêque de Kiev, dans les Principautés roumaines*, în *Mélanges de l'École Roumaine en France*, 1926, I, p. 3—97; 9. N. C. BEJENARU, *Misiunea lui Leontin Szycik Zaleski*

și căsătoriea fiicii lui Vasile Lupu cu Ianusz Radziwil, în Revista Critică, I (1927), p. 222—225. 10. OLTEA I. NISTOR, O circasiană pe tronul Moldovei, Cernăuți, 1928, 61 p. in 8°; 11. GEORG HOFMANN, Griechische Patriarchen und römische Päste, II; Patriarche Kyril Lukaris und die römische Kirche, Roma, 1928, (utilizată indirect); 12. P.P. PANAITESCU, Fundațiuni religioase românești în Galiția, în Bul. Com. Mon. Ist., XXII (1929), p. 1—19; 13. N. IORGA, Cele două Chilii, în Bul. Com. Mon. Ist., XXII (1929), p. 188—191; 14. N. IORGA, Petrecerea lui Vasile Lupu în exilul dela Constantinopol, în Mem. Secț. Ist. Acad. Rom., s. 3, t. XI (1929—30), p. 161—163; 15. I. NISTOR, Contribuțiuni la relațiile dintre Moldova și Ucraina în veacul al XVII-lea, în Mem. Secț. Ist. Acad. Rom., t. XIII (1932—1933), p. 185—221; 16. N. IORGA, Domnitorii români Vasile Lupu, Șerban Cantacuzino și Const. Brâncoveanu în legătură cu Patriarhii Alexandriei, în Mem. Secț. Ist. Acad. Rom., t. XIII (1932—1933), p. 139—148; 17. FRANZ BABINGER, Robert Bargrave, un voyageur anglais dans les pays roumains du temps de Basile Lupu (1652), în Mem. Secț. Ist. Acad. Rom., s. 3, t. XVII (1935—36), p. 141—189; 18. AUREL V. URSĂCESCU, Numele de familie al voievodului Moldovei Vasile Lupu, în Universul, LII (1936), nr. 212; 19. C. I. ANDREESCU și C. A. STOIDE, Știri despre petrecerea în Moldova a Doamnei Ecaterina Cercheza după moartea lui Ștefan Vodă Lupu, Iași, 1937, 8 p. in 8° (Extras din Arhiva, 1937, nr. 1—2); 20. D. CONSTANTINESCU, Lucruri noui despre arhitectura mănăstirii Golia, Iași, 1937, 34 p. in 8°; 21. FRANZ BABINGER, Originea și sfârșitul lui Vasile Lupu, în Mem. Secț. Ist. Acad. Rom., s. 3, t. XVIII (1936—7), p. 63—82; 22. FRANZ BABINGER, Originea lui Vasile Lupu, în Mem. Secț. Ist. Acad. Rom., s. 3, t. XIX (1937), p. 137—146; 23. D. RUSSO, Mitropolia Proilavului și Lista mitropoliților Proilavului 1590—1828, în Studii istorice greco-române, vol. I, București, 1939, p. 247—254 și 255—285.

URMAȘII LUI MATEI BASARAB PÂNĂ LA ȘERBAN CANTACUZINO

Istoria Munteniei în epoca urmașilor lui Matei Basarab e caracterizată prin două fapte esențiale: mai întâi slăbirea puterii militare și apoi lupta între partidul boieresc al Bălenilor și acela al Cantacuzinilor.

Constantin Șerban Basarab era fiul nelegitim al lui Radu Șerban (vezi mai sus p. 11). I se mai spunea și *Cârnul*, deoarece Matei Basarab, bănuindu-l că umblă după domnie, îl « însemnase » la nas. Ocupase dregătoria de serdar și se bucura de multe simpatii; cronica îl califică drept « om bun și înțelept și blând ». La moartea lui Matei, boierii îl aleseră urmaș la tron și-i jurară, împreună cu ostașii, credință. Turcii recunoscură alegerea făcută și-i trimiseră steagul de domnie, primind în schimb haraciul și o sumă de 400.000 de taleri.

Găsind visteria plină, Constantin Șerban putu aduce unele ușurări și chiar scutiri fiscale. Astfel el iertă năpăștile, scuti de bir pe « slujitori » adică pe ostași, un an întreg, iar pe ceilalți contribuabili trei luni și iertă dorobanților și călărașilor dijma și oieritul. Armata primi postav bun pentru uniforme; căpitanilor li se dădură stofe scumpe, de mătase, și podoabe de fir. Soldele sau « lefile » erau plătite regulat; pe lângă acestea, primeau și daruri.

Normal ar fi fost ca față de un asemenea tratament, oastea de țară să fie cu totul devotată domnului. Când însă acesta, ținând seamă de excesele întâmplate în ultimul an al lui Matei, voi să dizolve corpul *seimenilor sârbi*, dorobanții se răsculară și făcură cauză comună cu ei (27 Fevruarie 1655). Incepu o adevărată vânătoare după boieri, acuzați că au îndemnat la desființarea seimenilor. Pieriră atunci Gheorma vel banul, Drăghici fiul Papei

vistierul dela Greci, descendent prin mamă din Mihai Viteazul, Gheorghe Carida vistierul, Papa Brâncoveanu, tatăl viitorului domn, Cristea fiul lui Socol clucerul Cornăţeanul, Udrea slugerul Doicescul, Preda Beca dela Maia, Sava şufarul Cusciureanul, Dumitraşcu Frejureanul, Dumitru comisul, Mihai ciohodarul şi patru căpitani: Gâdea, Băncilă, Ivan şi Iancu dela Călineşti. Răsculaţii prădară peste tot; nici bisericile nu fură cruţate, vesmintele servind pentru a face din ele contăşe şi altiţe, iar cărţile şi odoarele fiind vândute prin târg. « Şi au jăhuit — povesteşte cronica — toată ţeara din cap până în cap, şi curciş şi curmeziş; mai pe scurt să zicem, vecin pre vecin, fin pre naş, slugă pre stăpân ».

Constantin Şerban interveni şi la Turci şi la Rákoczy ca să-l scape de răsculaţi; o delegaţie de boieri, în frunte cu mitropolitul, merse chiar la acesta din urmă şi-i dădu un « zapis », la 20 Mai, adeverind că, în urma rugăminţii lor, are loc acţiunea, deci ei răspund de toate urmările. Sultanul hotărî să dea ajutor domnului muntean; Siavuş paşa dela Silistra primi deci ordin să treacă Dunărea; Rákoczy din Ardeal şi Gheorghe Ştefan din Moldova porniră şi ei cu oştile. Ciocnirea avu loc la *Şoplea* în Prahova, pe Teleajen, la 26 Iunie 1655. Constantin Şerban care, la început, se prefăcuse a fi alături de răsculaţi, fugi într'o noapte din tabără, pe când erau la Gherghiţa, şi se duse la paşa de Silistra. Seimenii şi dorobanţii ridicară atunci ca domn pe *spătarul Hrizea*, de fel din *Bogdănei* (Ialomiţa); sub conducerea acestuia se dete lupta, la care participă numai armata ardeleană; Gheorghe Ştefan şi Siavuş Paşa nu apucaseră să sosească încă. Răsculaţii fură înfrânţi cu totul, pierzând şi întreaga artilerie; Hrizea scăpă cu fuga la Brăila; aci însă fu prins şi dat pe mâna lui Rákoczy care îl duse cu el la Alba-Iulia. Mai târziu, în primăvara anului 1657, pe când Rákoczy se lupta în Polonia, Hrizea porni, împreună cu 500 de seimeni din cei ce fuseseră luaţi prizonieri, spre Ţara Românească. Intâmpinat la Târgul Bengăi (azi Cărbuneşti), în Gorj, de oştile domneşti, el fu învins însă şi isprăvi spânzurat de o roată (8 Aprilie); trei sute dintre însoţitorii săi avură capetele tăiate.

După lupta dela Şoplea, Constantin Şerban îşi reluă tronul; nici două luni însă mai târziu, în August, izbucni o nouă răscoală, a călăraşilor. Şi aceştia, în număr de vreo 2000, fură bătuţi, ciocnirea având loc la Călugăreni.

Rezultatul acestor turburări şi a sancţiunilor necruţătoare ce urmară, fu o slăbire considerabilă a puterii militare muntene. Temeiul oştii pe care se bizuise Matei Basarab dispăru; dispăru deci şi posibilitatea pentru domn de a se opune eventual cu armele la o hotărîre ce nu i-ar fi convenit. Dacă Brâncoveanu ar fi avut armata dela Finta, el n'ar fi isprăvit sub sabia călăului, la Constantinopol.

Ca urmare a ajutorului dat de Rákoczy, Constantin Şerban încheie cu acesta, la Târgovişte, un tratat de alianţă. Va avea aceiaşi prieteni şi duşmani ca principele din Ardeal, îi va da ajutor militar la nevoie, îi va comunica ştirile care-l interesează şi-i va face un dar anual de 3000 de bani vechi; totul întărit printr'un jurământ înfricoşat.

Constantin Şerban şi-a respectat cuvântul. Când Gheorghe Rákoczy, care voia să devie rege al Poloniei, începe războiul cu aceasta, în iarna anului 1656—7, el primeşte dela domnul muntean un contingent de 2000 de oameni sub comanda căpitanului Odivoianul. Războiul însă, după o serie de succese, se isprăveşte printr'o adevărată catastrofă, mai toată armata ardeleană fiind înconjurată şi prinsă de Tătari (31 Iulie 1657).

Turcii fuseseră dela început împotriva amestecului lui Rákoczy în treburile polone; după înfrângere, ei hotărăsc înlocuirea principelui ardelean şi chemarea la Poartă a domnilor din Ţara Românească şi Moldova care-l ajutaseră. Constantin Şerban, care ştia ce înseamnă o asemenea chemare (cazul lui Barnowski era încă viu în amintirea contemporanilor) refuză să se ducă. Atunci sultanul îl mazili şi numi în locu-i, la 29 Ianuarie 1658, pe *Mihnea*. Acesta intră în ţară cu o oaste numeroasă de Tătari; Constantin, neîndrăznind să dea lupta, se retrase spre Rucăr şi în cele din urmă trecu în Ardeal; la 14 Martie era la Codlea. Restul vieţii sale şi-l petrecu între străini; încercă odată să reia tronul Ţării Româneşti; în două rânduri izbuti chiar să ocupe pentru foarte scurt timp pe acela al Moldovei (vezi mai jos p. 134). Silit apoi să se retragă în Polonia, el îşi sfârşi acolo zilele, bătrân, la Waniowice, între 10 Martie şi 7 Iulie 1685.

Lui i se datoreşte biserica *Patriarhiei din Bucureşti*; pisania nu ni s'a păstrat (vezi fig. 29). Pe când era încă boier, ridică biserica din *Dobreni* (vezi mai sus p. 72), unde-şi avea şi o frumoasă

aşezare gospodărească. A zidit o biserică în Ardeal, în satul *Tinăud* de pe domeniul său Piatra Şoimului, domeniu cumpărat la 7 Mai 1658 dela Rákoczy cu 35.000 taleri, apoi biserica mănăstirii *Cerna-*

Fig. 29. — Biserica Patriarhiei din Bucureşti, restaurată în zilele noastre.

Gora, la Munkács (1661) şi, în aceeaşi regiune, o biserică de zid la *Msticicov*, în locul celei vechi, de lemn, a cneazului Teodor Koriatovici.

Prima sa soție, *Bălașa*, este ctitoră la mănăstirea *Jitianu* de lângă Craiova, și la biserica *Sfânta Vineri* din Târgoviște unde a și fost îngropată (12/22 Martie 1657); a murit în vârstă de 45 de ani. Tot ea a pus să se lucreze și o raclă de argint poleit moaștelor Sfântului Grigore Decapolitul, la mănăstirea Bistrița. Cronica țării păstrează acestei doamne o amintire frumoasă, pomenind de « multele bunătăți și odoare scumpe » ce au făcut « și le-au împărțit pre la svântul munte și printr'alte părți ». A doua soție a lui Constantin Şerban, de origină circasiană, s'a numit *Nedelea*; ea însoțea pe domn la trecerea în Ardeal, în Martie 1658 și a rămas lângă el până la moarte. In 1695, Nedelea nu mai trăia.

Mihail Radu (Mihnea al III-lea). Urmaşul lui Constantin Şerban Basarab e una din figurile cele mai curioase și mai interesante ale istoriei noastre; face parte din aceeași categorie cu Despot și Gaspar Gratiani. Ca și cel dintâi, el e străin — cronica țării îl numește « Grec cămătariu », feciorul lui Iane Surdul — dar caută să se prezinte înrudit cu domnii de țară, dându-se drept fiul lui Radu Mihnea. Ca și cel de al doilea, a trăit la Turci, dar odată suit pe scaun, se ridică împotriva lor și le face războiu, cu acelaș rezultat de altfel. Are însușiri: e poet, erudit, caligraf, cunoaşte turca, araba, persana, greaca, latina și româna. Işi ia ca model pe Mihai Viteazul și își schimbă, spre a-i semăna, numele; începând cu documentul din 13 Iunie 1658, își spune « Io Mihail Radu Voevod » (vezi fig. 30). Stema lui e vulturul bicefal purtând pe piept un scut cruciat.

După ce intră în Târgoviște, la 5 Martie 1658, el reorganizează armata, făcând « steaguri multe și tunuri și erbării multe și palancă împrejurul mănăstirii Radului Vodă ». In acelaş timp, caută să-și procure mijloace financiare, pe de o parte eliberând contra bani, satele de rumânie — nu numai cele domnești, dar chiar și cele boierești și mănăstirești —, pe de altă parte, atrăgând negustori turci mulți în țară în vederea activării negoțului. Apoi intră în legături cu *Gheorghe Rákoczy*, dușmanul Turcilor, încheind cu el o *alianță secretă* împotriva acestora. In Iulie 1658, se concentrară în Țara Românească forțele tătărești și turcești care urmau să scoată din tron pe Rákoczy. Mihail Radu ar fi vrut să se răscoale acum și în acest scop vorbi boierilor. Aceștia însă dădură înapoi, temându-se de urmări. Ceea ce văzând domnul, fu silit să-și amâne

planul şi să meargă *împreună* cu paşa de Silistra în Ardeal, *împotriva* lui Rákoczy. Ca să se răzbune totuşi, pârî pe câţiva dintre boieri că ar fi haini şi, obţinând încuviinţarea, le tăie capul. Au pierit astfel Pârvu Vlădescu vistierul, Istratie postelnicul, Preda Bâr-

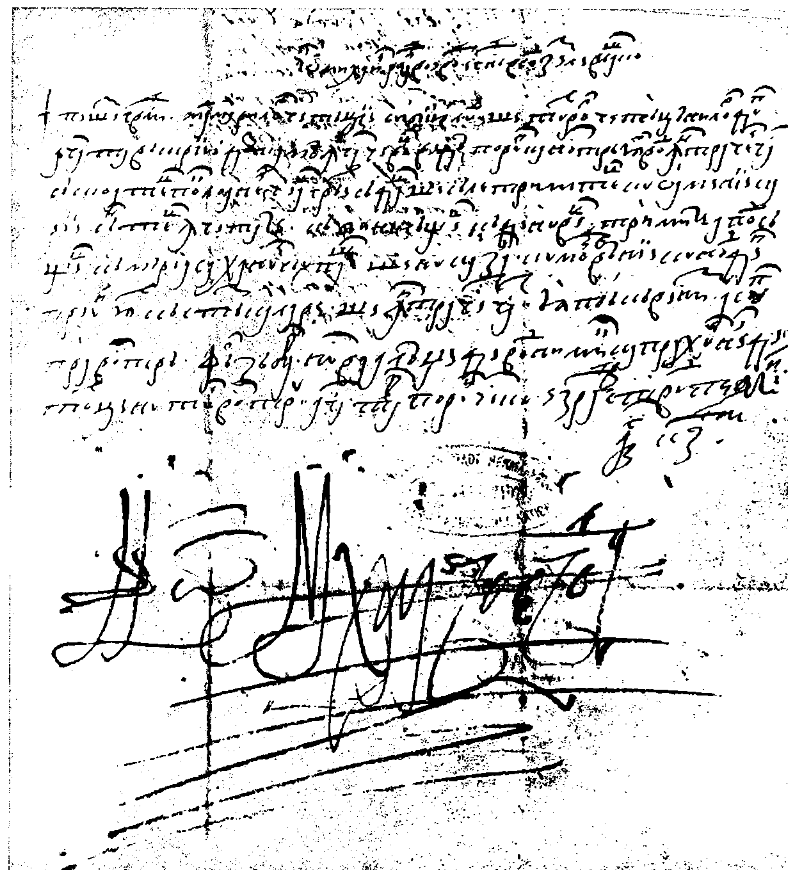

Fig. 30.— Document dela Mihnea al III-lea. In primul rând se poate citi, în limba slavă. titlul domnului: « Io Mihail Radu voevod şi domn a toată Ţara Românească ». Dedesubtul textului, iscălitura autografă a domnului: « Io Mihail voevoda ».

sescu vel agă, Vintilă căpitanul de roşii şi Badea « vătaful de puşcărie ». Preda Brâncoveanul, vel ban, fu executat, « în casele domneşti, în Târgovişte »; aceeaşi soartă era să o aibă şi Constantin Cantacuzino Postelnicul, dacă, prinzând de veste, nu fugea peste

munți. Campania în Ardeal se termină prin înlocuirea lui Rákoczy, principe fiind numit *Acațiu Barcsai*, român de origine, și prin cucerirea cetății *Ineului* care, împreună cu regiunea înconjurătoare numită «Valahia citerioară», trecu sub stăpânirea Turcilor.

Ceea ce nu izbutise a face de data aceasta, va face Mihail Radu în toamna anului următor. In prealabil, pentru a se asigura că boierii nu-l vor împiedeca în planurile sale, el îi poftește la un ospăț — ca odinioară Lăpușneanu — și îi ucide (între 25 Iunie și 25 Iulie 1659). Au pierit atunci — spune cronica — «trei zeci de boieri tot de frunte», între care Radul vel vornic Cândescul, cu cei doi frați ai lui, Negoiță și Moise, Udriște vel spătar, Diicul Buicescul vel clucer, Radu Fărcășanu vel stolnic, Danciul Pârâianul vel postelnic și alții. Apoi, la 12 Septemvrie, începe răscoala, tăind mai întâi pe creditorii turci pe cari — luându-se după modelul său, Mihai Viteazul, îi chemase să le plătească. Aceeași soartă au și Turcii răspândiți prin țară, în orașe și în schelele dela Dunăre. O mică oaste a pașei de Silistra e sfărâmată; Giurgiul și Brăila, atacate, cad. Orșova, Nicopolul, Rusciukul, pe țărmul drept, sunt prădate și arse; Hârșova rezistă însă. Păreau că se întorc vremurile glorioase de altă dată. Tratatul, încheiat la 4 Octomvrie, la Târgul Mureș, cu Gheorghe Rákoczy, prevede *deplină egalitate* între cele două părți; se hotărăște, de asemeni, să fie ajutat Constantin Șerban Basarab să ocupe tronul Moldovei. Incercarea acestuia din urmă nu izbutește însă: el e bătut rău de Tătari la 21 Noemvrie. In aceeași zi e bătută și oastea lui Rákoczy de către Turci la Porțile de Fier. Față de înfrângerea aliaților săi, Mihail Radu, care avusese între timp câteva ciocniri, cu rezultat schimbăcios, pe linia Dunării, ba repurtase chiar, la 23 Noemvrie, o biruință la Frătești, fu silit să se retragă spre munte și să treacă, în cele din urmă, pe la Bran, în Ardeal. La 3 Decemvrie 1659, era la Râjnov.

După o serie de deplasări prin Secuime, la Făgăraș, la Sibiu, la Vurpăr, îl aflăm, la începutul lui Aprilie, la Sătmar. Aci are loc, în ziua de 5, un banchet, dat în cinstea sa de Constantin Șerban Basarab. A doua zi, Mihail Radu fu găsit mort: otrăvit, susțin unii, de cel ce-l ospătase, în urma unui atac de apoplexie, cred alții.

Mihail Radu a desăvârșit Mitropolia din București și a târnosit-o, în Duminica tuturor sfinților, în 1658. Tot lui i se dato-

reşte şi reîngroparea rămăşiţelor pământeşti ale lui Matei Basarab la Arnota.

Gheorghe Ghica. In locul lui Mihail Radu, sultanul transferă pe Gheorghe Ghica, domnul Moldovei. Instalarea lui fu însoţită însă de o pradă cumplită a ţării, timp de trei zile şi trei nopţi, Turcii şi Tătarii având să răzbune pe cei căzuţi cu prilejul răscoalei predecesorului. Intăriturile Târgoviştei fură, din ordin, dărâmate; domnul îşi stabili reşedinţa la Bucureşti.

In primăvară, pribeagul Constantin Şerban Basarab încercă să-şi reia cu armele tronul. Coborî deci pe la Câineni, cu ajutor dela Rákoczy, şi intră în Bucureşti la 11 Mai 1660. Ghica, luat fără veste, se retrase la Giurgiu; fu atacat însă şi aci şi deabia putu scăpa în cetate, mulţi dintre oamenii săi înnecându-se sau fiind luaţi prizonieri. Când sosi însă oastea turcească şi tătărască, situaţia se schimbă. Constantin Şerban se retrase, după ce se abătu mai întâi pe la aşezarea sa dela Dobreni (Vlaşca), de unde-şi ridică avuţia ascunsă în butoaie ce fuseseră « înnecate » în heleşteul de acolo; la 25 Mai, el trecea îndărăt munţii în Ardeal, apoi se duse la Cazaci.

Ghica încercă să gospodărească ţara, cruţând pe săraci şi făcând judecăţi drepte. Pagubele produse însă de jaful armatelor care-l instalaseră precum şi acelea provocate de încercarea din primăvară a lui Constantin Şerban erau prea mari; haraciul nu putu fi strâns şi trimis la vreme. Din pricina aceasta, sultanul mazili pe Ghica. Un cronicar grec, Chesarie Daponte, spune că ar fi contribuit la mazilire chiar fiul însuşi al lui Gheorghe Ghica, anume Grigore sau Grigoraşcu, care ar fi ascuns scrisoarea prin care tatăl său se ruga să fie păsuit de plata a 30 de pungi de bani suplimentare, înlocuind-o printr'alta de refuz de a le plăti. Oricum se vor fi petrecut faptele, cert este că la 11 Septemvrie, paşa de Silistra sosea la Bucureşti şi ridica pe domn. Ca urmaş fu numit, prin stăruinţa postelnicului Constantin Cantacuzino, chiar fiul său, Grigore.

Grigore Ghica. Cele două partide boiereşti: Cantacuzinii şi Bălenii. Acesta sosi în ţară la 16 Decemvrie 1660, oprindu-se la Caracal. Găsi o stare de lucruri nenorocită: foamete, molimă şi mizerie. Ea se prelungi mult, ciuma bântuind, după spusele cronicei, trei ani, mai ales în Târgovişte şi în Bucureşti, iar foametea

doi. Apoi veni și un an de belșug: « și s'au făcut pâine și miere și vin mult și s'au deschis toată hrana săracilor ».

In 1661, Grigore Ghica trimise un corp de oaste sub căpitanul Odivoianul, acela care însoțise pe Rákoczy în Polonia, ca, împreună cu Turcii, să ajute pe Mihail Apaffy, principele Transilvaniei, împotriva lui Kémeny Ianos. Acesta se răsculase și, cu ajutorul Imperialilor, voia să cuprindă Ardealul și să li-l supuie. Pe câmpia dela *Seleușul Mare*, lângă Sighișoara, Kémeny fu lovit însă fără veste de către Turci și ucis (22 Ianuarie 1662).

Mai însemnate sunt cele două campanii, din 1663 și 1664, la care domnul trebui să participe în persoană. Imperiul turcesc, reorganizat sub conducerea destoinică a vizirului Ahmed Küprülü, începe acum un război ofensiv cu Austriacii, căutând să ocupe Ungaria Superioară, pe care o dețineau aceștia, și să împingă cât mai departe, spre apus, hotarul. Prima campanie se isprăvește în chip fericit prin cucerirea cetății *Ujvar* sau *Neuhäusel* (24 Septemvrie 1663) și a ținuturilor de prinprejur. Grigore Ghica dăduse ajutor cu oastea sa, lăsând în țară locțiitori în scaun pe Stroie Leurdeanul vornicul și pe Dumitrașco Țărigrădeanul vistierul. Aceștia erau adversarii familiei Cantacuzino, aparțineau deci partidului Bălenilor. Căci în această vreme se formează în Muntenia două partide boierești: unul al Cantacuzinilor, celălalt al Bălenilor. Primul grupa familia postelnicului Constantin Cantacuzino și familiile înrudite cu aceasta. Postelnicul, căsătorit cu Elena, fiica lui Radu Șerban, avea unsprezece copii, șase feciori și cinci fete. Primul dintre feciori, *Drăghici* vel spătar, era soțul Păunei, fiica lui Diicu Buicescu; cel de al doilea, *Mihai* vel spătar, luase întâi pe Maria Băleanu, apoi pe Maria Mogoșescu, a treia oară pe o Teodora. *Matei* vel agă era căsătorit cu Bălașa Drugănescu; *Iordache* vel spătar ținea pe Maria Fărcășanu; *Constantin*, marele stolnic, va fi soțul Saftei Buhuș; ultimul fecior, *Șerban*, e viitorul domn. Fetele erau căsătorite de asemenea cu reprezentanți ai celor mai de seamă familii boierești muntene. Astfel, de pildă, *Stanca* era soția lui Papa Brâncoveanu, *Maria* avusese ca prim soț pe Radu Crețulescu vel logofăt, apoi pe Pană Filipescu vel spătar; *Ilinca* ținea pe Vintilă Corbeanul vel ban. Așa dar, Cantacuzinii aveau legături puternice; dispuneau și de o avere uriașe încât reprezentau o forță de temut.

Partidul Bălenilor îşi luase numele dela marele ban Gheorghe Băleanu. Acestui partid aparţinea *Stroe Leurdeanul Vornicul*, una din figurile cele mai caracteristice ale vremii, de un temperament remarcabil, apoi *Dumitraşco vel vistierul Ţărigrădeanu* (Cantacuzino), grec de origine, viitor domn al Moldovei, *precum şi o sumă de alţi boieri greci.* Din cauza aceasta şi prin opoziţie, deşi la origine erau şi ei tot greci, Cantacuzinii reprezintă *partida naţională*, aceia a boierilor băştinaşi, de ţară.

In timpul campaniei la Ujvar, Grigoraşcu Ghica era însoţit de trei dintre feciorii postelnicului, anume de Drăghici, de Constantin şi de Şerban. Ultimul se pare că ar fi încercat să facă intrigi printre căpitani şi « slujitori », îndemnându-i să meargă la vizir să-l pârască pe domn, pentru ca, prin mazilirea acestuia, să ia el tronul. Faptul nu e absolut sigur însă, deoarece cronica de unde îl luăm, aceea a lui Radu Popescu, e părtinitoare faţă de Băleni. In acelaşi timp, îi sosesc lui Grigoraşcu Ghica scrisori din ţară, dela locţiitorii săi, Stroe Leurdeanul şi Dumitraşco Ţărigrădeanul, acuzând pe Constantin Cantacuzino postelnicul de atitudine ostilă domniei şi de purtare lipsită de respect faţă de doamna Maria. Postelnicul s'ar fi lăudat că el a pus în scaun pe Ghica, el îl va scoate; oamenii lui clevetesc pe domn, făcându-l « rău şi hain »; pe de altă parte, împiedecă pe birnici să-şi plătească « dăjdile împărăteşti », pentru ca, haraciul neputându-se strânge la timp, să fie şi Grigoraşcu mazilit, cum fusese tată-său. Rezultatul scrisorilor este că cei trei feciori ai Postelnicului sunt puşi sub pază; la întoarcerea în ţară a domnului, bătrânul postelnic îi iese înainte lângă Craiova şi-i arată că e vorba de o intrigă; totuşi nu izbuteşte să-l convingă. Ajuns în scaun, Ghica porunceşte ca Şerban Cantacuzino să fie « însemnat » la nas, ca unul ce umblase după domnie, iar postelnicul să fie executat. Ridicat, în cursul nopţii, de acasă, acesta e dus la mănăstirea Snagov; acolo ascultă slujba, se împărtăşeşte, apoi, spre seară, în vremea cinei, e sugrumat, « de stâlpul cel mare al trapezăriei » (30 Decemvrie 1663). Trupul i-a fost luat de ai săi şi îngropat în ctitoria dela Mărgineni. Familia trebui să plătească şi o sumă importantă, 24.000 de taleri.

Omorârea, fără judecată, deci fără vină dovedită, a postelnicului Constantin Cantacuzino este un fapt însemnat care va

influența istoria Țării Românești mai bine de un deceniu și jumătate, până sub domnia lui Șerban Cantacuzino. Familia celui ucis caută din toate puterile ei să dovedească nevinovăția acestuia; ea cere, în același timp, pedepsirea vinovaților. Cei patru domni cari stăpânesc între Grigorașcu Ghica și Șerban Cantacuzino, iau atitudine pro sau contra; rezultatul e o serie întreagă de persecuțiuni, de confiscări de moșii, de schingiuiri și chiar de execuții.

In anul următor, 1664, are loc a doua campanie împotriva Imperialilor, cunoscută sub numele de campania dela *Lewenz* sau — cum spun cronicile noastre — dela *Leva*. De data aceasta, soarta armelor nu e favorabilă Turcilor, aceștia fiind bătuți de vestitul general Montecuccoli. Ghica, voind să puie în valoare ajutorul militar adus de el, atacă la satul *Sf. Benedikt* și izbuti chiar să sfărâme un detașament german; biruința însă, în cele din urmă, rămase tot de partea cealaltă, domnul suferind pierderi mari (19 Iulie). Au căzut acolo sau în timpul retragerii, înămoliți într'o mlaștină, 22 de boieri; alții au fost luați prinși; corturile, tunurile, carele cu proviant, «ca trei-patru mii, toate câte cu 8 boi», atât ale Muntenilor cât și ale Moldovenilor — căci la această campanie a luat parte și Eustratie Dabija — ajunseră toate în mâinile Nemților. Lui Grigorașcu îi fu teamă să dea ochii cu vizirul; poate că și cugetul nu îi era tocmai curat, deoarece se pare că avusese mai dinainte unele legături cu Imperialii; destul că se hotărî să părăsească țara; își trimise deci mai întâi soția în Ardeal; apoi, la 20 Noemvrie, trecu el însuși în Moldova, iar de acolo, prin Polonia, la Viena (Martie 1665). E primit în audiență de împărat și rămâne în țara acestuia, zăbovind în capitală și prin diferite orașe: Budweis, Neustadt, Löcse, Cașovia. La 10 Aprilie 1667 trece la catolicism, confesiune în care-și botezase și o fiică născută în timpul pribegiei; apoi, peste patru ani, «sătul de binele Nemților» — ca să întrebuințez expresia unei cronici a noastre — pleacă în Italia, la Padua și la Veneția, iar de aci, prin Durazzo, la Constantinopol, unde îl găsim la finele lui Noemvrie 1671. In anul următor, el va fi din nou domn în Țara Românească.

Radu Leon. In urma pribegiei lui Grigorașcu Ghica, marii dregători se gândeau să aleagă domn pe un boier de țară, pe *Dumitrașco Buzoianul dela Căpățânești*; când ajunseră la Poartă

însă, găsiră treburile hotărîte pentru *Radu*, fiul lui Leon Vodă, cel din 1629. Noul numit, căruia i se spunea şi *Stridie* din cauză că se îndeletnicise cu negoţul de stridii şi peşte, sosi în Bucureşti la 22 Fevruarie 1665; el avu, în primii trei ani, o domnie liniştită. Dările erau — ce e drept — grele, pe de-o-parte trebuind să fie plătite datoriile făcute cu prilejul numirii, pe de altă parte din cauza dorinţei de a strânge avere a Grecilor care-l înconjurau; nu se ajunse însă la turburări.

Cantacuzinii izbutiră să obţină deocamdată două acte prin care se recunoştea nevinovăţia postelnicului; cel dintâi, datat 14/24 Aprilie 1666, este din partea mitropolitului ţării, Ştefan, a celor doi episcopi şi a boierilor din divan, *între cari însuşi Stroe vornicul Leurdeanul.* Se spune în act, că la puţine zile după ce poruncise execuţia, « căzu Gligorie Vodă la mare căinţă... şi veni înaintea smereniei vlădiciei noastre, îngenunchiând înaintea sfintei icoane şi mărturisind cu lacrămi... cum că nu i-au fost nimic vinovat, ci fără de nicio vină l-au omorît, nedându-i răsuflu acei răi îndemnători ». Cel de al doilea act, din 8/18 Septemvrie 1667, provine dela însuşi Radu Leon; domnul arată că postelnicul a fost ucis pe nedrept; tot pe nedrept a fost însemnat şi Şerban la nas şi s'au luat familiei 24.000 de taleri; vinovat e Stroe Leurdeanu. Ar fi urmat deci logic ca acesta să-şi primească pedeapsa; evenimentele însă precipitându-se, lucrul rămase neisprăvit.

Intr'adevăr, în urma experienţei făcute cu Mihail Radu şi cu Grigoraşcu Ghica, Turcii luaseră hotărîrea ca, după trei ani, domnii Ţărilor noastre să vie la Poartă spre a fi reconfirmaţi. Termenul împlinindu-se, Radu Leon porni la Stambul, trimiţând înainte însă pe Drăghici Cantacuzino ca să-i pregătescă terenul. După actele pe care el şi familia sa le căpătaseră, — şi oare domnul n'a avut în vedere atunci când le-a dat, şi sprijinul, la reconfirmare, al puternicei încă familii? — se înţelege că Drăghici îşi dădu toată silinţa; « gătise » deci banii necesari pentru numeroasele şi importantele plocoane; în câteva zile Radu, sărutând « poala Impăratului », obţinu din nou domnia.

La întoarcere, presiunea fiscală crescu. Trebuiau scoşi banii cheltuiţi cu prilejul reconfirmării; Grecii « leşinaţi », adică flămânzi, cari înconjurau pe domn erau acum şi mai numeroşi; doi

în special se deosebeau însă prin lăcomie: Nicola Sofialâul clucernul și Balasache paharnicul. Aceștia împinseră pe domn să puie dări grele; boierii trebuiră să plătească și ei; mănăstirilor li se luară « bucatele », mai mult chiar, unele odoare de argint care fură topite. Pe de altă parte, Stroe Leurdeanu era prieten cu Grecii, așa încât pedeapsa întârzia să-i vie. Toate acestea creară o stare de nemulțumire pe care, se pare, și Cantacuzinii o alimentau.

La un moment dat, se răspândi între boieri zvonul că domnul, după îndemnul lui Nicola și a lui Balasache, a hotărât să-i taie, și că ziua fixată e aceea de 13 Decemvrie (1668). Zvonul nu era de necrezut: dela Mihail Radu nu trecuse nici un deceniu. Atunci boierii se strânseră la mitropolie, împreună cu slujitorii și făcură sfat. Radu Leon, văzând că turburarea ia proporții, veni și el la fața locului; după o oarecare discuție, se ajunse, în ziua de 19 Decemvrie, la alcătuirea unui nou așezământ contra Grecilor care, în bună parte, e repetirea aproape cuvânt cu cuvânt, a acelui din 1631. Expunerea de motive e redactată identic; se afirmă din nou că « toate nevoile și sărăcia țării este dela Grecii streini cari amestecă domniile și vând țara fără de milă... ». Ca exemple pentru asuprirea « săracilor » sunt arătați « un Necula Sofialâul ce a fost clucer și Balasake ce a fost paharnic ». Drept aceea domnul, împreună cu tot sfatul țării, face « legătură și mare jurământ », « în sfânta mitropolie cea mare din scaunul Domniei Mele din București » hotărînd ca toate obiceiurile noi și rele introduse să fie « călcate » și « puse jos », iar acei « Greci streini » să fie scoși « din țară afară ca... niște oameni răi și neprieteni ai țării ». Mănăstirile neînchinate să aibă a-și pune numai « egumeni rumâni, după obiceiul și tocmeala lor » și să nu poată fi închinate nicăiri. In sfârșit, se întărește și vechiul așezământ al lui Leon Vodă, când de asemenea Grecii împresuraseră țara « cu vânzările și cu cametele ca și acum ».

Se părea că lucrurile s'ar fi liniștit. Boierii însă nu erau mulțumiți și hotărîră să se plângă direct la Impărăție. O numeroasă delegație — cuprinzând și pe Șerban spătarul Cantacuzino — trecu Dunărea și se duse la *Ienișer*, în Tesalia, unde se afla sultanul. Radu Leon trimise și el o delegație ca să neutralizeze plângerea nemulțumiților. Turcii, neputându-se lămuri, însărcinară atunci pe un agă să facă cercetare în țară; acesta, câștigat de boieri,

și primind, în drumul dela Dunăre până la București, și o sumă de jălbi dela țărani — ele fuseseră puse însă la cale tot de boieri — făcu un raport defavorabil domnului. Radu Leon e deci mazilit (Martie 1669); în anul următor, el moare la Constantinopol, lăsând în urmă-i un fiu, *Ștefan.*

Lui Radu Leon i se datorește zugrăvirea mitropoliei din București; o știm din hrisovul datat 1668, Iunie 8/18.

Antonie din Popești. Boierilor ce se aflau la Ienișer li se îngădui « să-și aleagă domn pre carele vor pohti ei ». Alegerea se opri asupra bătrânului vornic *Antonie din Popești* (în Prahova, lângă Ploești), « pentru căci îl știea toți că este om bun și blând » (vezi fig. 31). El era însă mai ales omul Cantacuzinilor care, în timpul domniei lui, stăpâniră de fapt țara. Indată după sosirea în București (19 Aprilie 1669), începu procesul care trebuia să ducă la pedepsirea lui Stroe Leurdeanul. In fața divanului fură aduse cele două acte obținute dela Radu Leon și — elemente esențiale — « trei răvașe » scrise chiar de mâna celui acuzat și adresate unui partizan, Constantin paharnicul Verzarul, prin care cerea ca « să facă lui Constantin postelnicul moarte, ear într'alt chip nu ». Răvașele fuseseră obținute de unul din fiii postelnicului, anume de Constantin, dela Grigore Ghica, pe când acesta se afla în străinătate. Față de dovezile aduse, Stroe, care nu putu să-și tăgăduiască scrisul, fu condamnat la moarte (30 Aprilie). Rugându-se însă de văduva celui executat, Elina, și plătindu-i o parte — 13 pungi — din banii pe care aceasta trebuise să-i dea după moartea soțului ei, pedeapsa se schimbă: vinovatul, îmbrăcat « numai cu antiriul și cu nădragii », fu purtat mai întâi prin târg, într'un car cu doi boi, apoi dus la Snagov și călugărit. Stroe însă care, în momentul călugăririi, strigase: « Doamne Doamne, fără voe îmi este », iar apoi, când i se schimbase numele, adăugase: « Nu Silivestru, ci Mahmet », nu era omul care să se resemneze; într'adevăr, după câtva timp, încă pe când domnea Antonie, fugi din mănăstire și trecu în Ardeal.

După proces, Cantacuzinii deveniră atotputernici. Pe domn îl țineau cu tain zilnic, « scurtându-i » veniturile. Și chiar dacă nu e adevărat ceea ce spune cronicarul Radu Popescu, partizanul Bălenilor, că ajunsese bietul Antonie Vodă de trimetea în târg cu urcioarele să cumpere vin să bea și că « nici de mâncare nu era

Fig. 31. — Antonie Vodă din Popeşti şi fiul său Neagu postelnicul. Frescă în biserica bolniţei dela Hurezi.

sătul », rămâne totuși afirmarea lui Neculce, cum că boierii dădeau domnului « pe zi de cheltuială cât zece potronici », ceea ce era foarte puțin.

Din cauza atitudinii Cantacuzinilor, în special a banului Mareș care aparținea partidului acestora, — era cuscrul postelnicului — Bălenii începură să se miște. Nu știm dacă s'a ajuns chiar la organizarea unui complot — cum susține cronicarul Stoica Ludescu — fapt cert este însă că, în urma unui divan ținut la București, o parte dintre ei fură scoși din dregătorii și trimiși să stea la țară, la moșiile respective. Mai apoi domnul reveni asupra măsurii și-i primi iar la curte.

Intre timp, se apropia împlinirea termenului de 3 ani, pe cât fusese dată domnia. Antonie Vodă trebui deci să plece la Poartă. Aci însă, în urma pârilor și intervențiilor făcute de Băleni, el nu putut obține prelungirea, deși adusese haraciul de 150.000 de reali și făgăduise chiar sporirea lui. La 22 Fevruarie 1672, bailul venețian scria din Adrianopol dogelui că domnia a fost dată lui Grigorașcu Ghica, că învestitura a avut loc la Demotica și că noul numit va porni peste puține zile spre țară.

Nu cunoaștem numele primei soții a lui Antonie Vodă. Știm însă că au avut doi fii *Pătru* și *Neagu*, și că o fiică a acestuia din urmă, anume *Marica*, s'a căsătorit cu Constantin Brâncoveanu.

Pe cea de a doua soție a lui Antonie a chemat-o *Ilinca*; era nepoata postelnicului Staico din Bucov, și mai fusese măritată odată, rămânând văduvă.

Neagu și Marica Brâncoveanu figurează printre noii ctitori ai bisericii lui Țepeș din Târgșor.

Grigore Ghica, a doua oară. Ales și cu ajutorul Bălenilor și consecvent și cu cele petrecute în prima domnie, Grigore Ghica favoriză pe aceștia și prigoni pe Cantacuzini. Chiar în ședința divanului turcesc în care se hotărî numirea, fură arestați Mareș banul, Gheorghe vornicul și alți boieri; Șerban Cantacuzino, mai șiret, care se prefăcuse bolnav și nu venise la divan, aflând de cele întâmplate, fugi în Moldova, și stătu acolo ascuns câtăva vreme, cu voia lui Gheorghe Duca, la mănăstirea Hangul. După ce sosi în București, la 30 Martie 1672, Ghica trimise la ocnă pe Gheorghe vornicul, pe Ghencea clucerul, socrul lui Șerban și pe Stoica Ludescu, logofătul și omul de casă al Cantacuzinilor. Doi căpitani fură

tăiați; aceeași soartă avu, peste vreun an, însuși Gheorghe vornicul. Radu logofătul, ginerele lui Mareș, și «coconii» săi, fură puși «la opreală mare, în turnul clopotniții»; alți boieri fură «prădați» adică trebuiră să dea sume mari de bani. In 1673, Șerban Cantacuzino, ducându-se din Moldova la Stambul, izbuti să facă, printr'un firman, ca ai săi să fie trimiși la Poartă; nu reuși însă să-i scape cu totul de prigonirea domnului, deoarece acesta, dăruind vizirului 200 de pungi, obținu, nu moartea lor — cum ceruse — dar mazilirea în Creta. Insăși Șerban suferi surghiunul în această insulă, la Stambul rămânând numai maică-sa, Elina și frații mai mici.

Sub raportul politicei externe, foarte interesant și semnificativ e demersul pe care îl face Ghica la Poartă, chiar în primul an de domnie, spre a căpăta și stăpânirea Transilvaniei. Trimisul transilvănean la Constantinopol scrie în Iulie 1672 că voevodul «reclamă» această țară și că «un agă turc vine în Transilvania ca să se informeze în orașele săsești și să vadă dacă populația e gata de revoltă și dispusă să primească pe Grigorașcu ca principe». Lucru nu avu urmare, dar în Ianuarie 1673 se vorbea de un nou demers la Poartă; de data aceasta se revendica numai Făgărașul, veche posesiune munteană.

Grigore Ghica luă parte la cele două expediții pe care Turcii le întreprinseră împotriva Polonilor în 1672 și 1673. Pricina conflictului a fost faptul că în Mai 1669, Cazacii, sub hatmanul lor Doroșcenko, recunoscuseră suzeranitatea sultanului care le garantase că nu vor mai fi atacați de Tătari; Leșii însă nu voiau să admită această situație.

In prima campanie, condusă chiar de sultan, Ghica se înfățișă cu o armată bine organizată și chipeșă, care produse mirare. Sosi și domnul Moldovei; se adăogară și Tătarii cu hanul lor și Cazacii cu Doroșcenko. Concentrarea se făcu la Țuțora la 20 Iulie. La 18 August începea asediul Cameniței, la 30, cetatea se preda. Lwów-ul fu înconjurat și se angajă să plătească o sumă însemnată drept răscumpărare. Deși hatmanul Ioan Sobieski — viitorul rege — izbuti să înfrângă pe Tătari, totuși pacea, încheiată la *Buczacz*, la 17 Octomvrie, fu defavorabilă Leșilor: ei cedară întreaga *Podolie*, «cu 40 de orașe și cu satele» și se obligară la un dar anual de 220.000 de ducați; Doroșcenko rămânea stăpânul Ucrainei tri-

butare. *E momentul de expansiune teritorială maximă a imperiului turcesc.*

Cea de a doua campanie, în vara anului următor — Leşii nu respectaseră pacea dela Buczacz, socotind-o ca un simplu armistiţiu — avu însă alt sfârşit. Domnul Moldovei, Petriceicu, trecu pe faţă de partea Leşilor; Grigore Ghica însuşi se înţelesese în ascuns ca atacul polon să nu fie înspre locul pe care-l ocupa oastea lui; unii boieri munteni părăsiră chiar tabăra, trecând la duşman. Concluzia fu o gravă înfrângere a Turcilor cari pierdură aproape întreaga armată.

Ghica, un moment prizonier — de voie — al Leşilor, trebui totuşi să se întoarcă — soţia şi copiii săi erau doar ostatici la Poartă. El izbuti să se justifice faţă de vizir, la Oblucița, şi porni apoi spre Stambul; aci dejucând pârile adversarilor, era să capete din nou domnia, când muri; « însă moarte groasnică » spune cronica lui Stoica Ludescu, fără să dea alte lămuriri, în timp ce Neculce are amănuntul: « zic unii să se fi agiuns Cantacuzineştii cu un doftor, şi să-l fi otrăvit ».

Grigore Ghica a fost căsătorit cu doamna *Maria*, vara spătarului Teodor Sturdza. Au avut mai mulţi copii. Unul a murit mic de tot, de boală, se pare epilepsie, în anul ce a urmat executării postelnicului, şi a fost îngropat în biserica Mihai Vodă din Bucureşti (piatra de mormânt poartă data 18 Ianuarie stil vechiu 1664); un al doilea copil s'a născut în pribegie, pe când doamna era în Ardeal; el a fost botezat la Viena cu numele *Leopold*; un al treilea s'a născut în 1672.

Grigore Ghica este ctitorul schitului *Fedeleşcioi* pe Olt (judeţul Argeş); început în domnia a doua, lăcaşul a fost terminat mai târziu, în 1700, de mitropolitul Varlaam.

Gheorghe Duca. In locul lui Grigore Ghica fu numit la finele lui Noemvrie 1673, *Gheorghe Duca*, fostul domn, în două rânduri, al Moldovei. Cantacuzinii îl sprijiniră; el veni în ţară — a intrat în Bucureşti la 16 Decemvrie — însoţit de unii dintre ei; interveni de asemenea ca să fie eliberaţi şi ceilalţi cari fuseseră surghinuiţi în Creta. In schimb, Bălenii trecură peste munţi în Ardeal. Duca trimise pe Pârvul logofăt ca să-i cheme îndărăt; ei refuzară şi nici Principele Mihai Apaffy nu voi să-i facă să plece cu sila. Mai târziu, în urma unei noi invitaţii a domnului, în 1674, la care se

adăogă și o scrisoare de asigurare din partea Cantacuzinilor, Bălenii se întorseră: mai întâi Hrizea vistierul, ginerele banului Gheorghe Băleanu, apoi acesta însuși. Stroe vornicul venise mai înainte încă de Hrizea; avusese însă de suferit, împreună cu un alt ginere al lui Gheorghe Băleanu, anume Radu Dudescu, — acesta din urmă a fost « muncit » adică chinuit « cu hiară arsă pre piept, până lângă moarte » — din cauza unei pâri mincinoase pusă la cale de vechii săi adversari.

Treptat-treptat însă, trecerea pe lângă domn a Bălenilor crescu și aceea a Cantacuzinilor scăzu. Va fi contribuit la aceasta și firea mândră, poruncitoare, a urmașilor postelnicului; cauza principală a fost, de sigur, însă dorința de domnie a lui Şerban care nu se sfia, spre sfârșitul stăpânirii lui Duca, să facă aluzii transparente. Astfel o cronică moldovenească povestește că fiind el însărcinat în 1678 să termine casele domnești din București și ducând lucrarea la bun sfârșit « zic să fie zis atunci Şerban logofătul: bune case de un domn tânăr ». De aceea, nu e de mirare că Duca, la un moment dat, în Decemvrie 1675, închise pe unii dintre Cantacuzini — între ei și pe Şerban; intervenția doamnei Anastasia care ținea la acesta din urmă — gura lumii spunea chiar că ar fi fost buni prieteni — și a doamnei Dafina, soacra lui Duca, îi scăpă însă, și ei fură eliberați. Mai rău pățiră doi boieri, vistierii Papa și Negoiță, cari fură pârâți de Voicu postelnicul cum că vor să fugă la Turci și să defaime pe domn. Judecați în divan, ei fură condamnați la moarte și executați prin sugrumare. Aceeași soartă avu însă și pârâșul Voico (1674).

Sub raport extrem, Duca s'a mărginit să aducă la îndeplinire dispozițiile primite dela Poartă; el n'a avut inițiative proprii. De altfel, în această vreme, așa stau lucrurile mai cu toți domnii; cele câteva cazuri în care unii dintrei ei își iau libertatea de acțiune, sfârșesc atât de rău, încât nu sunt de natură să provoace imitatori.

Duca a participat așa dar cu oastea la cele *cinci* campanii care au loc în timpul domniei sale: *câte una în fiecare an.* E vremea expedițiilor războinice ale imperiului turcesc, expediții puse la cale de energia vizirului reformator Küprülü; e și momentul culminant, militar și teritorial, al acestui imperiu, după care va începe — delà asediul Vienei (1683) înainte — declinul.

Prima campanie are loc în 1674, în Ucraina, sub conducerea sultanului; sunt cucerite cetăţile *Ladyszyn*, pe Bug, şi *Uman*, la răsărit de acest fluviu. La 8 Septemvrie, Duca era încă la Ladyszyn; pe la jumătatea lunei, oştile porniră îndărăt, spre ţară.

In 1675 soarta războiului e mai puţin favorabilă Turcilor. Campania se face în Podolia şi în Galiţia. E luată cetatea *Sbaraz*, nu însă *Trembowla*, nici *Lwów-ul*. In acest din urmă loc, regele Sobieski repurtă o strălucită biruinţă. Duca participa şi el; în Moldova, din cauza drumului greu, a noroiului şi a încărcăturii, mai multe care cu « zaherea » adică provizii, se rupseră, la un moment dat, la trecerea printr'un codru. Căpitanul de margine, care era « ispravnic » pe care, venind şi raportând domnului, acesta « atâta s'au mâniat de tare, cât îndată au pus de i-au tăiat capul: acest fel de mânie — povesteşte cronica — avea Duca Vodă ». După război izbucni, în amândouă ţările, ciuma; de frica ei, Duca nici nu cuteză să vie în Bucureşti, ci rămase la un sat Cocorăşti « până la Bobotează ».

A treia campanie, în 1676, tot împotriva Leşilor, se isprăvi victorios prin pacea dela *Juravna* (27 Octomvrie). Sobieski, înconjurat de forţe superioare, pe un deal lângă această localitate, şi constrâns de foamete, trebui să iscălească cedarea Ucrainei şi a Podoliei. Duca, printr'un căpitan ager al său, vesti cel dintâi sultanului, izbânda.

Ultimele două campanii avură loc iar în Ucraina. Cazacii, rupând legăturile mai vechi cu Turcii (vezi mai sus p. 85), se închinaseră în 1676, Ruşilor şi dăduseră acestora însemnata cetate a *Cehrinului*. Pentru a o relua şi a readuce pe răzvătiţi la ascultare, făcură Turcii două expediţii, în 1677 şi 1678. Prima n'avu succes, Cazacii apărându-se bine; cea de a doua se isprăvi însă prin cucerirea cetăţii (25 August), contribuind la aceasta atât o beţie cruntă a apărătorilor, bucuroşi că repurtaseră o biruinţă locală, cât şi trădarea unui general rus, Ramadanowski, care, cumpărat, s'a înţeles cu Turcii. Neculce adaogă că ţarul, aflând de « vicleşugul » generalului, i-a turnat aurul primit dela duşman, topit, pe gât.

La întoarcerea din cea de a doua campanie dela Cehrin, Duca nu mai găsi în Bucureşti pe Şerban Cantacuzino, pe care-l lăsase,

împreună cu alți trei, «caimacam» sau locțiitor în scaun; acesta trecuse peste Dunăre și se dusese la Adrianopol; aci, prin mijlocirea prietenului său, vizirul Cara Mustafa, care sosi victorios din Ucraina, obținu domnia Țării Românești. Un izvor contemporan precizează data numirii: 30 Noemvrie 1678. Gheorghe Duca fu strămutat în Moldova, în locul mazilitului Antonie Ruset.

BIBLIOGRAFIE

I. **Constantin Șerban Basarab :** 1. V. BOGREA, *Doamnele lui Constantin Vodă Șerban*, în *Rev. Ist.*, VI (1920), p. 183—184; 2. A. VERESS, *Cântece istorice vechi ungurești despre Români*, în *Mem. Secț. Lit. Acad. Rom.*, s. 3, t. III, p. 1—40; 3. N. C. BĂJENARU, *Răscoala Seimenilor (1655) și stabilirea supremației politice a lui Rákoczy asupra Țării Românești*, în *Arhiva* din Iași, XXXII (1925), p. 99—115; 4. N. C. BĂJENARU, *Domnia lui Constantin Vodă Șerban dela stabilirea supremației lui Rákoczy asupra Țării Românești până la mazilirea lui*, în *Arhiva* din Iași, XXXII (1925), p. 196—221; 5. N. C. BĂJENARU, *Pribegia lui Constantin Vodă Șerban*, în *Arhiva* din Iași, XXXIII (1926), p. 192—204; 6. N. C. BĂJENARU, *Natalia, a doua soție a lui Constantin Șerban*, în *Arhiva* din Iași, XXXIII (1926), p. 145—147; 7. A. VERESS, *Prefața* volumului X de *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei și Țării Românești*, București, 1938, XVI + 388 p. în 8°; 8. P. P. PANAITESCU, *Pribegia lui Constantin Șerban Basarab și a lui Ștefan Petriceicu și testamentele lor*, în *Mem. Secț. Ist. Acad. Rom.*, XXI (1939), p. 373—432 ; 9. I. MINEA, *Contribuții la domnia lui Constantin Vodă Șerban*, în *Comunicări* (Buletinul nr. 1 al Institutului de Istoria Românilor «A. D. Xenopol»), Iași, 1941, p. 27-40;

II. **Mihail Radu (Mihnea al III-lea) :** 10. AL. CIORĂNESCU, *Domnia lui Mihnea III (Mihail Radu) 1658—1659*, București, 1936, 181 p. în 8°. (Extras din *Bul. Com. Ist. a Rom.*, XIV, 1935).

III. **Gheorghe Ghica și Grigore Ghica:** 11. CONSTANTIN GIURESCU, *Contribuțiuni la studiul cronicelor muntene*, București, 1906, 160 p. în 8°; 12. N. IORGA, *Schitul Fedeleșcioiu*, în *Bul. Com. Mon. Ist.*, V (1912), p. 30-35; 13. IOAN C. FILITTI, *Arhiva Gheorghe Grigore Cantacuzino*, București, 1919, 352 p. în 4° + mai multe tablouri genealogice; 14. DR. ANDREI VERESS, *Pribegia lui Gligorașcu Vodă prin Ungaria și aiurea (1664—1672)*, în *Mem. Secț. Ist. Acad. Rom.*, t. II (1924), p. 269—336; 15. V. BRĂTULESCU, *Un fiu al lui Grigorașcu Ghica Vodă înmormântat la biserica Mihai Vodă din București*, în *Bul. Com. Mon. Ist.*, XXIV (1931), p. 43; 16. IOAN C. FILITTI, *Din iconografia noastră laică (Grigore I Ghica și Istrate Dabija)*, în *Cercetări și documente privitoare la istoria Principatelor Române*, București, 1935, p. 31—39.

IV. **Radu Leon:** 17. ION D. TRAJANESCU, *Mitropolia din București*, în *Bul. Com. Mon. Ist.*, V (1912), p. 137—176.

V. **Antonie din Popeşti:** 18. CONST. C. GIURESCU, *O biserică a lui Vlad Ţepeş la Târşor*, în *Bul. Com. Mon. Ist.*, XVII (1924), p. 74—75; 19. I. IONAŞCU, *Mânăstirea Târşor, un fost metoh al spitalului Pantelimon*, Bucureşti, 1938, 73 p. în 8° (în special cap. II: *Neamul lui Antonie Vodă din Popeşti*).

VI. **Gheorghe Duca:** 20. IOAN MOGA, *Rivalitatea polono-austriacă şi orientarea politică a ţărilor române la sfârşitul secolului al XVII-lea*, Cluj, 1933, IV + 240 p. în 8°.

URMAŞII LUI VASILE LUPU PÂNĂ LA GHEORGHE DUCA

Gheorghe Ştefan « om deplin, cap întreg, fire adâncă, cât pot zice că nasc şi în Moldova oameni ».
(Letopiseţul lui Miron Costin)

Gheorghe Ştefan. Inlocuitorul lui Vasile Lupu a fost şi el o personalitate bine caracterizată. Miron Costin îl descrie prin cuvintele: « om deplin, cap întreg, fire adâncă, cât pot zice că nasc şi în Moldova oameni ». « La învăţăturile soliilor, a cărţilor, la răspunsuri — adaogă cronicarul — am auzit pre mulţi mărturisind să hie covârşind pre Vasilie Vodă » (vezi fig. 32). Avea însă şi cusururi: răzbunător şi sensual, exagerând petrecerile de tot felul. De aceea, tot Miron Costin, deşi adânc îndatorat lui Gheorghe Ştefan « dela carele multă milă am avut » mărturiseşte totuşi: « mesele şi petrecăniile acestei domnii abie la vreo domnie să se hie prilejit, nu fără mari desfrânăciuni la lucruri preste măsură a curviei ».

Indată după instalarea în scaun, în urma luării Sucevei (vezi mai sus, p. 91), Gheorghe Ştefan taie pe *Ştefăniţă paharnicul*, pe *Alexandru paharnicul* şi pe *Ianachi comisul*, nepoţii lui Vasile Lupu, pentru multele lor « sile şi scârnăvii »; era în acelaşi timp însă şi un act de răzbunare. Din aceeaşi pricină, ţine el închisă tot timpul domniei, familia predecesorului său, pe doamna Ecaterina şi pe Ştefăniţă Lupu.

Din punct de vedere intern, are norocul unor ani îmbelşugaţi; se fac de toate, şi grâne şi vin şi miere, aşa încât lumea poate plăti dările cam mari pe care domnul le pune şi pentru întreţinerea numeroşilor săi « lefecii » sau ostaşi cu plată. O tulburare vine chiar dela aceştia; ea este însă repede potolită prin decapitarea

căpitanului de seimeni şi a trei bulucbaşi sau comandanţi de grupuri de o sută. O altă tulburare e făcută de un tâlhar, Detinca,

Fig. 32. — Gheorghe Ştefan, domnul Moldovei, după o gravură în aramă, contemporană.

ridicat în părţile Hotinului şi Cernăuţilor; oamenii lui sunt însă risipiţi de un detaşament domnesc comandant de Bucioc stolnicul. O seamă dinspre Lăpuşneni, mai ales *Hânceştii* — numiţi

astfel după căpetenia lor *Mihalcea Hâncul* — care la început, devotaţi fiind lui Vasile Lupu, erau cam neliniştiţi, cam *neaşezaţi* cum spune cronica, recunosc şi ei în urmă noua domnie.

Sub raportul extern, în afară de împlinirea obligaţiilor faţă de Poartă, Gheorghe Ştefan are drept normă, ca şi contemporanul său din Ţara Românească, alianţa cu Gheorghe Rákoczy al II-lea, cu ajutorul căruia ocupase de altfel tronul. Din această pricină, participă el şi la nenorocita campanie din Polonia, în 1657, trimiţând un corp de oaste de 2000 de oameni, sub comanda lui *Grigore Hăbăşescu serdarul* şi a lui *Frătiţa, căpitan de Fălciu.*

Cu Polonii, la început, raporturile au fost foarte bune, ca şi cu Ardealul, deoarece aceştia îl ajutaseră şi ei la luarea Sucevei. La rândul său, Gheorghe Ştefan le dă ajutor în campania pe care o fac ei împotriva Cazacilor, care, rupând vechile legături, trecuseră de partea Moscoviţilor; cu acest prilej, trimite el «700 de slujitori într'ales, cu *Voicehovschi* căpitanul» (iarna anului 1655).

Faţă de Constantin Şerban, e un bun vecin. Când se produce revolta seimenilor şi a dărăbanilor, intervine şi el cu o oaste aleasă de 5000 de oameni; nu ajunge la timp ca să ia parte la lupta dela Şoplea; îi lasă însă, după aceea, pe lefegiii săi leşi şi moldoveni ca să-i ajute dacă s'ar mai ivi pe undeva, — ceea ce s'a şi întâmplat apoi cu călăraşii — vreun focar de revoltă.

Un capitol nou şi interesant în istoria politică a lui Gheorghe Ştefan îl formează relaţiile cu Ruşii. Noi avusesem şi mai înainte, pe vremea lui Ştefan cel Mare, şi apoi, de curând, pe vremea lui Miron Barnowski şi Vasile Lupu, legături cu îndepărtatul stăpânitor dela Moscova. Erau legături de rudenie (vezi vol. II, p. 104—5), legături bisericeşti, artistice; acum are loc *primul tratat.* Ţarul *Alexie Mihailovici* (1645—1676) inaugurează politica de apărare a creştinilor din imperiul turcesc; el încearcă deci să atragă de partea lui pe domnii ţărilor române. Matei Basarab, prudent şi dându-şi seamă de situaţia reală, declină oferta făcută printr'un ambasador ocazional. Gheorghe Ştefan însă, dimpotrivă, se arată dispus să trateze. La începutul anului 1654 are loc un schimb de scrisori; apoi, în 1656 se ajunge chiar la încheierea unui tratat. Actul se subscrie la Moscova, în ziua de 17 Mai, în numele domnului iscălind *Ghedeon mitropolitul* şi *Grigorie Neaniul vtori logofăt.* Se prevedea respectarea aşezămintelor ţării, la domnie neputând

ajunge străini, apoi reluarea cetăților dela Dunăre și Mare, stăpânite de Turci, să nu se plătească tribut, ci numai « daruri mari, odată pe an » și ajutor de oaste, când armatele Țarului « vor porni împotriva păgânilor ». Dar dacă Moldovenii vor fi siliți de Tătari să meargă împreună cu ei la război, atunci să aibă crezământ, căci « inima noastră este curată ».

Acest tratat nu s'a aplicat însă; mai mult chiar, Gheorghe Ștefan n'a găsit, pribeag fiind, nici măcar atâta înțelegere și ajutor ca să-și recapete banii pe care i-i datorau niște negustori moscoviți.

In urma sfârșitului dezastruos al campaniei lui Rákoczy în Polonia, — campanie neaprobată de Turci — situația lui Gheorghe Ștefan se clatină. Vizirul îi trimite vorbă să vie la Poartă; el refuză însă, de teamă să nu aibă același sfârșit ca Barnowski. E mazilit atunci (13 Martie 1658), domnia dându-se reprezentantului său la Stambul, *Gheorghe Ghica*. Fiul acestuia, *Grigorașcu*, e trimis înainte, în Moldova, să ocupe scaunul; el întâlnește la Podul Iloaei pe fostul domn, în drum spre Ardeal, îi face chiar un serviciu, potolindu-i lefegii cari voiau să-i jefuiască averea.

Din Ardeal, Gheorghe Ștefan face o încercare, în vara aceluiași an, să reia cu armele domnia; au loc mici ciocniri, la *Crivești* și la *Scheia*, în urma cărora el se retrage « și de atunci — spune Miron Costin — n'au mai văzut Ștefan Vodă în toată viața sa Moldova ». Moartea lui Gheorghe Rákoczy, în 1660, îi taie orice posibilitate de ajutor din Ardeal; de aceea, el pleacă în pribegie mai departe. In Aprilie 1660 e la Viena, în Septemvrie 1662 îl găsim în țara Electorului de Brandemburg, Friedrich Wilhelm; prin Dorpat și Riga, trece apoi în Rusia. Aci, cu toate că are un tratat și că dă Țarului în dar o cruce de mare preț — valora, spune Neculce, patru sute de pungi de bani — nu obține ajutor. Desamăgit, se întoarce la *Stettin*, în Pomerania, de unde în vara lui 1665 pleacă în Suedia. A încercat, prin trimisul său, învățatul boier Nicolae Milescu, să câștige până și sprijinul Regelui Franței; toate sunt însă în zadar. El închide ochii departe de țară, la Stettin, în 1668; ultima scrisoare e din 21 Ianuarie; prin ea mulțumește Marelui Elector de ajutorul și înțelegerea ce i-a arătat. La începutul pribegiei, a fost întovărășit de soția sa *Safta* cu care se căsătorise, văduv fiind, în împrejurări romantice; ea s'a întors apoi în țară și a trăit încă multă vreme; în 1687, Martie 4, o găsim

închinând Sfântului Mormânt mănăstirea Bistrița. Printre puținii credincioși cari l-au urmat în pribegie au fost « colonelul » Constantin Nacu, căruia domnul îi dăruiește, din Dorpat, în 1662, satul Roznovul, și duhovnicul său, călugărul Antonie dela mănăstirea Moldovița. După înapoierea în țară a Saftei, Gheorghe Ștefan a cunoscut pe o străină, pe Ștefania Mihailovna, care l-a îngrijit și, mai târziu, i-a adus și rămășițele în țară, înmormântându-le lą mănăstirea *Cașinului*.

In afară de această ctitorie a sa, începută cu un an înainte de mazilire, și pe care a înzestrat-o cu două sate, Măneștii și Grozăștii din ținutul Trotușului, Gheorghe Ștefan a zidit și o biserică de piatră, în locul celei vechi, la mănăstirea ortodoxă din apropiere de *Munkács*, pe când era pribeag (1664). In altă ordine de idei, o mențiune merită și *tunurile*, bune și mari, făcute la Lwów, cu care a înzestrat armata sa, precum și grija deosebită ce a avut față de ostași, în special față de lefegii, cari însă nu i-au răspuns cu aceeași măsură.

Gheorghe Ghica, urmașul în scaun al lui Gheorghe Ștefan, era de neam albanez, ca și Vasile Lupu. Tradiția, transmisă nouă de Neculce, arată că plecând, mic copil, de acasă, spre Țarigrad, el s'a împrietenit cu un copil de Turc de seama lui, viitorul vizir Küprülü, și că mulțumită acestei vechi legături a ajuns apoi domn în Moldova. La început, s'a îndeletnicit cu negustoria; sub compatriotul său Vasile Lupu, a intrat în dregătorii, ajungând treptat până la aceea de vornic de Țara de Jos și apoi capichihaia la Constantinopol. Miron Costin ni-l înfățișează ca fiind măsurat și discret « om contenit la toate și scump... cum se cade fiecând capichihaiei să hie ». A păstrat această demnitate și sub Gheorghe Ștefan, care a căsătorit pe o nepoată a sa, Maria, « fata Sturzii vornicul » cu fiul lui Ghica, cu Grigorașcu.

In vara primului an de domnie (1658), Ghica respinge mai întâi o încercare a predecesorului său de a ocupa, cu un slab ajutor unguresc, scaunul. După mici ciocniri, la Crivești și la Scheia, acesta trebue să se retragă. Apoi, el participă personal la expediția făcută de Turci în Ardeal împotriva lui Gheorghe Rákoczy (vezi mai sus, p. 112). Plecat din Iași în Iulie, Ghica se întoarce abia în « Dechemvrie, pre la Sveti Nicolae »; și fiindcă în capitală bântuia molima, rămâne în Suceava. Ceva mai târziu, el trimite,

potrivit dispoziţiilor primite dela Poartă, şi un detaşament de o mie de oameni, sub comanda lui Nicolae Milescu, să fie de ajutor lui Acaţiu Barcsai, noul principe, numit de Turci, al Transilvaniei.

In toamna anului următor, are loc încercarea lui Constantin Şerban de a ocupa cu armele scaunul Moldovei. Având ajutor dela Gheorghe Rákoczy şi în înţelegere şi cu Mihail Radu din Ţara Românească, care tocmai atunci începuse răscoala împotriva Turcilor, pătrunde el pe la Oituz şi înaintează spre Iaşi. Ghica nu poate apăra capitala şi se retrage; la *Capul Stâncei*, aproape de Jijia, se produce ciocnirea şi el e învins (Noemvrie 1659). Indată însă după aceasta sosesc Tătarii cari fuseseră chemaţi în ajutor. Faţă de aceştia, seimenii şi dărăbanii lui Constantin Şerban nu pot rezista. Lupta care se dă în marginea Iaşului (21 Noemvrie), se isprăveşte deci printr'o gravă înfrângere a celui care izbutise să ocupe un moment scaunul. Ghica însă nu se mai întoarce în domnie, deoarece cu câteva zile mai înainte încă, primise dispoziţia că e mutat în Ţara Românească, în locul rebelului Mihail Radu. In Moldova e numit *Ştefăniţă*, tânărul fiu al lui Vasile Lupu.

Ştefăniţă Lupu era firav de trup; un document contemporan, din 5 Aprilie 1661, îi spune, în limba slavă χροωτ adică « slăbănogul ». I se mai zicea şi « Papură Vodă » deoarece, în timpul domniei lui, fiind foamete mare din pricina secetei şi a prădăciunilor, oamenii ajunseseră să mănânce pâine de papură şi de « rânsă » sau coaje de copac.

A fost numit la 12 Noemvrie 1659, fără solemnitatea publică obişnuită, şi a plecat în aceiaşi noapte la Iaşi; la 9 Decemvrie (29 Noemvrie stil vechi) dădea, din capitală, scutire pentru un sat din Neamţ.

Ştefăniţă Lupu trimite, în 1660, un detaşament de 1000 de ostaşi, sub Mihalcea Hâncul serdarul şi căpitanul de lefegii Voicehowski, spre a participa la ultima campanie a Turcilor împotriva lui Gheorghe Rákoczy al II-lea. Acesta e bătut, în lupta dela *Feneş*, aproape de Someş, în ziua de 22 Mai şi moare, în urma rănilor primite, la Oradia, la 8 Iunie. Intorcându-se în ţară, detaşamentul are unele ciocniri şi conflicte cu Bistriţenii, în rândul cărora răposatul principe număra prieteni devotaţi.

In acelaşi an, între 15 Iunie şi începutul lui Noemvrie, se face şi expediţia împotriva *Raşcovului*. Cauza acestei expediţii ar fi

fost, după Miron Costin, dorința lui Ștefăniță de a vedea reîntoarsă în țară pe sora sa Ruxandra, văduva lui Timuș Hmielnițchi, care-și avea reședința în acel loc. Alte izvoare arată însă că domnul Moldovei urmărea să prindă pe Constantin Șerban, refugiat la Cazaci și doritor cu orice preț să reia scaunul pe care-l ocupase un moment în Noemvrie 1659. Poate să fi fost și ambele dorințe la o laltă; fapt este însă că expediția nu reușește să împlinească pe niciuna. In schimb, peste puțină vreme, în prima jumătate a lui Ianuarie 1661, Constantin Șerban năvălește el, cu ajutor căzăcesc, în Moldova și ocupă Iașii. Ștefăniță, a cărui oaste, puțină la număr, nu putuse rezista, se retrage spre miazăzi, așteptând pe Tătari. Aceștia sosesc, sub *Șah Bolat*, aga din Bugeac, și resping pe năvălitori, într'o luptă dată tot în marginea capitalei. Constantin Șerban e silit să se retragă în Ardeal, de unde, nefiind primit, trece în Polonia, la Camenița. La 17/27 Fevruarie, Ștefăniță, reîntors în scaun, dădea un hrisov; a doua zi el dăruia lui Stamatie, fost postelnic, toată averea lui Vasile Gealalău, cămărașul de ocnă care fusese decapitat pentru « viclenie »: se alăturase, împreună cu alți câțiva boieri, lui Constantin Șerban.

In toamna aceluiaș an, Ștefăniță pleacă spre Nipru să dea ajutor pașei de Silistra care ridica acolo o cetate împotriva Cazacilor. Pe drum, până a nu ajunge la hotarul țării, el se îmbolnăvește însă de « lungoare » adică tifos și, la trei zile după trecerea Nistrului, moare (29 Septemvrie 1661). Trupul e luat de boieri, dus la Iași și înmormântat la Trei Ierarhi, ctitoria părintelui său.

Ștefăniță a terminat mănăstirea *Golia* (vezi mai sus, p. 97), i-a dăruit două sate, Clișcăuții și Mălineștii, și a închinat-o la *Vatoped*, mănăstirea vestită dela Athos. A zugrăvit apoi *Hlincea*, ctitoria de lângă Iași a lui Zotu Tzigara și a soției sale Maria, fiica lui Petru Șchiopul, și a închinat-o mănăstirii *Arghirocastron* din Peninsula Balcanică. A închinat de asemenea *Sucevița*, mândra ctitorie a Moviieștilor, mănăstirii Skit « din țara Rusiei ».

Lui Ștefăniță Lupu îi este dedicată lucrarea « *Călăuza locurilor sfinte dela Ierusalim* », tipărită în grecește la Veneția, în 1661, de ieromonahul Arsenie.

Eustratie Dabija, urmașul lui Ștefăniță, e una din figurile simpatice ale istoriei Moldovei. Boier de țară, de fel din ținutul Putnei, unde neamul său avea moșie în Soveja, el a lăsat o bună amintire.

« Venit-au Dabija Vodă — povesteşte Neculce — în scaunul domnesc în Iaşi, tuturor cu bucurie... şi nu era niciun boier în prepus sau în minciuni la acest domn, nici ţeara nu era împresurată cu dările pre acea vreme ». Făcea divanuri dese de judecată, ca să nu zăbovească împricinaţii; dar, adaogă cronicarul, divanurile de după masă « nu cădeau toate prea de laudă ». Căci domnului îi plăcea tare vinul bun şi avea obiceiu să-l bea, ca în podgorie, « mai mult din oală roşie decât din pahar de cristal », zicând că-i mai dulce aşa.

Eustratie Dabija a luat parte în persoană la cele două campanii ale Turcilor în Ungaria, din 1663 şi 1664 (vezi şi harta nr. 4). In cea dintâi, când s'au cucerit Ujvarul sau Neuhäusel (24 Septemvrie), oastea sa s'a împărtăşit din prada sau « dobânda » luată dela Nemţi, aducând în ţară care întregi încărcate cu haine, cu fier şi alte diferite lucruri. In cea de a doua, a suferit, împreună cu Muntenii şi cu Turcii, înfrângerea dela Sf. Benedikt (19 Iulie; vezi şi fig. 33). Spre deosebire însă de Grigore Ghica, Dabija, deşi nu luptase din toată inima, fiind, în sinea sa, ca şi domnul muntean, favorabil creştinilor, se hotărî totuşi să răspundă la convocarea făcută de vizir şi astfel îşi păstră scaunul. Unul din dregătorii săi, marele postelnic Stamati, îl sfătuise: « să nu fugi, Măria Ta, ce să te întorci înapoi la vezirul, că apoi poate să vie din urmă poroncă la ţeară să te prinză; ce să iaşi pe Grigorie Vodă să facă el ce ştie ».

In anul următor, la 21 Septemvrie, la două ceasuri din zi, Eustratie Dabija murea, de bătrâneţe; de mult nu se mai întâmplase în Moldova ca un domn să sfârşească astfel, în scaun. A fost înmormântat la mănăstirea *Bârnova*, începută de Miron Barnowski şi pe care el o terminase, lespedea care-i acoperă rămăşiţele pământeşti fiind aşezată de soţia sa, doamna *Dafina-Ecaterina*. Aceasta, înainte de a-l lua pe Dabija, mai fusese căsătorită încă de două ori: prima dată cu Dumitru Buhuş, cu care a avut un fiu, *Lupaşcu*; a doua oare cu Ştefan Sărdarul, cel tăiat pentru viclenie sub Vasile Lupu, cu care a avut o fiică, *Anastasia*, viitoarea soţie a lui Gheorghe Duca. Cu cel de al treilea soţ, cu Dabija, a avut pe domniţa *Maria*, căsătorită foarte de tânără cu Iordachi Ruset şi moartă în vârstă de numai 15 ani; mormântul ei se află tot la Bârnova. Dafina a mai trăit mult după ultimul ei soţ; în Iunie 1681 era încă în viaţă.

Ca o particularitate a domniei lui Eustratie Dabija trebue însemnată reînfiinţarea bănăriei sau monetăriei dela Suceava. Ea are loc în 1661 şi durează până în 1668, sub Iliaş Alexandru. Se bat

Fig. 33. — Steag moldovean, din vremea lui Dabija Vodă. In stânga, sus, e o inscripţie în limba română, cu următorul cuprins: « Vitejiia direaptă să biruiască ». (Muzeul Militar, Bucureşti).

monete de aramă, de tipul solizilor sau şilingilor, numiţi de popor « şalăi ». S'au descoperit până acum şapte tipuri de asemenea şalăi moldoveneşti. Diametrul lor e de 14,5 milimetri; au pe avers un călăreţ galopând spre stânga, dedesupt capul de bour şi, de jur-

împrejur, inscripţia IOHANN. ISTRAT. D. B. V. V. iar pe revers cuca domnească, împodobită cu trei pene, dedesupt două buzdugane încrucişate şi inscripţia: SOLIDUS SAC. B. M. D 18. La alte tipuri, pe revers e o coroană şi cu diverse litere, ca monogramă. In afară de şilingii moldoveneşti, s'au mai bătut însă, în monetăria dela Suceava — imitând, în privinţa aceasta, un procedeu aproape general întrebuinţat în Europa — şi şilingi polonezi — cei mai mulţi — apoi şilingi suedezi şi prusieni.

Dabija a introdus şi o dare nouă, anume *pogonăritul* pe vii. Ea s'a încasat în două rânduri, apoi s'a desfiinţat, «cu mare blestem», ceea ce însă n'a împiedecat pe domnii următori s'o puie şi ei.

BIBLIOGRAFIE

I. **Gheorghe Ştefan:** 1. AL. PAPADOPOL-CALIMACH, *Despre Gheorghie Ştefan Voevod, Domnul Moldovei (1653—1658)*, Bucureşti, 1886, 152 p. în 8°; 2. N. IORGA, *Din pribegia lui Gheorghe Ştefan-Vodă*, în *Rev. Ist.*, IX (1923), p. 97—103; 3. IOAN HUDIŢĂ, *Contribuţiuni la istoria spătarului Neculai Milescu şi a lui Gheorghe Ştefan*, Iaşi, 1929, 19 p. în 8°. (Extras din *Arhiva* din Iaşi, XXXVI); 4. AL. LAPEDATU, *Din grijile şi greutăţile unei Domnii...*, în *Mem. Secţ. Ist. Acad. Rom.*, t. XII (1932), p. 257—283; 5. DIMITRIE G. IONESCU, *Tratatul încheiat de Gheorghe Ştefan cu Ruşii în 1656. Contribuţii la cunoaşterea legăturilor noastre politice cu Rusia*, Bucureşti, 1933, 16 p. în 8°. (Extras din *Rev. Ist. Rom.*, III).

II. **Ştefăniţă Lupu:** 6. C. ANDREESCU şi C. STOIDE, *Ştefăniţă Lupu, Domn al Moldovei (1659—1661)*, Bucureşti, 1938, 199 p. în 8°.

III. **Eustratie Dabija:** 7. N. IORGA, *Geschichte des osmanischen Reiches*, vol. IV, Gotha, 1911, XVIII + 512 p. în 8°; 8. CONST. MOISIL, *Studii şi cercetări numismatice*, V. *Bănăria lui Dabija Vodă*, Bucureşti, 1915, 29 p. în 8°; 9. ŞTEFAN METEŞ, *Contribuţii nouă privitoare la familia boierească Buhuş din Moldova*, în *Mem. Secţ. Ist. Acad. Rom.*, t. VII (1927), p. 285—342; 10. CONSTANTIN I. KARADJA, *Steagul românesc al lui Istratie Dabija Voevod*, în *Mem. Secţ. Ist. Acad. Rom.*, t. XIX (1937), p. 75—87; 11. ANTON VELCU, *Steagurile României*, în *Enciclopedia României*, vol. I, Bucureşti, 1938, p. 73—82.

VREMEA DUCĂI-VODĂ (1665--1685)

Gheorghe Duca Vodă «Domn al Țării Moldovei și al Țării Ucrainei».
(Titulatura din hrisoave)

Gheorghe Duca era de origine grec, din Rumelia. A venit în țară de copil, intrând mai întâi «la dugheană, la abăgerie»; apoi, ajutându-l împrejurarea, s'a alipit pe lângă casa lui Vasile Vodă Lupu. Cu vremea a ajuns și la dregătorii, înaintând treptat până la aceea de vel vistiernic. La moartea lui Eustratie Dabija, fiind ginere al doamnei Dafina-Ecaterina — luase în căsătorie pe fiica acesteia, Anastasia — a fost susținut de soacră-sa, femeie energică și iscusită, care a mers cu el la Stambul, de rudele ei Rusetești sau Cupăreștii precum și de Cantacuzini și astfel a luat domnia. Numirea s'a făcut în Octomvrie 1665, înainte de 15 ale lunii. Candidat era și *Iliaș Alexandru*, fiul fostului voevod Alexandru Iliaș; deși protejat de ambasadorii Angliei și Germaniei — sau poate tocmai de aceea — n'a izbutit însă.

Venind în Iași, noul domn «le era tuturor cu bine... cât nu se plângea nime nici de o strâmbătate». Stăpânirea lui ține însă foarte puțin, vreo șapte luni, isprăvind din cauza unei neînțelegeri, fără ca Duca să fie vinovat. Vizirul îi dăduse însărcinarea anume ca să cerceteze ce gânduri are hanul Tătarilor despre care se spunea că ar vrea să se închine Moscoviților. Duca scrie atunci acestuia o scrisoare, dându-i a înțelege că ar fi și el dispus să facă o mișcare. Scrisoarea însă e interceptată de pașa dela Vozia (Oceacov), la gura Niprului, care era dușman lui Duca și trimisă direct sultanului. Acesta — în lipsa vizirului plecat la oaste — neștiind cele convenite și crezând că e vorba de o intenție reală de răscoală, îl mazilește pe Duca și numește în locul lui pe Iliaș Alexandru

(12 Mai 1666). Pe urmă s'au lămurit lucrurile, dar înlocuirea se consumase.

Iliaş Alexandru. Neculce povesteşte că Iliaş îngropa tocmai pe tată-său, când a sosit, fără veste, omul împărătesc să-l ia spre a fi îmbrăcat cu caftan domnesc. Din această pricină — adaugă cronicarul — «foarte rău se speriese, că nu ştia la ce-l duce». Fiind sărac, a trebuit să se împrumute — cu 50% dobândă, ne spune un raport contemporan — dela Greci, Evrei şi Turci, spre a plăti cei 200.000 de reali care i s'au cerut, în afară de darurile cuvenite meghistanilor.

Crescut la Stambul, Iliaş nu ştia limba ţării; de aceea, la divan, avea nevoie de tâlmaciu, ca şi Gaspar Gratiani. In asemenea condiţii, judecăţile mergeau însă mai anevoios, iar unele hrisoave s'au dat chiar greşit. Pentru a putea plăti datoriile făcute la numire, a obligat pe unii boieri, mai ales din cei apropiaţi lui Gheorghe Duca, să dea bani, sub formă de «*împrumută*»; de fapt, aceste sume nu se mai restituiau.

Altfel, faţă de cei nevoiaşi, era milostiv; cronica povesteşte că atunci când unul din aceştia, pârît în divan pentru vreo datorie, o recunoaştea dar cerea să fie îngăduit cu plata, fiind sărman, domnul scotea dela el din pungă şi achita pe creditor. «Care domn aşa de milostiv şi de îndurător ca acesta — încheie cronica — n'au mai venit altul la Moldova şi 'n zilele lui au fost mare bilşug şi linişte». Soţia sa avea aceeaşi fire.

Neîmplinind încă termenul de trei ani, i-a sosit mazilia, provocată, foarte probabil, de stăruinţele lui Gheorghe Duca, doritor de a-şi relua scaunul. Ultimul act, dat de Iliaş, e din 8/18 Noemvrie 1668; în cursul aceleiaşi luni, el pleacă la Stambul, unde, după puţin timp, moare. «Eară alţii — citim în aceeaşi cronică — spun cum moartea lui n'au fost curată, ci să-l fie otrăvit doctorii, cu învăţătura Ducăi Vodă». Cât adevăr e în această versiune, nu putem şti.

Gheorghe Duca a doua oară. In locul lui Iliaş, e numit din nou Gheorghe Duca. El vine în Iaşi, înconjurat de o sumă de Greci, rude şi cunoscuţi, şi, spre deosebire de prima domnie, începe să se poarte mai aspru. In dregătorii numeşte pe cei din jurul său; dările le sporeşte. Totuşi, în primii trei ani, ţara, «plină de oameni, şi cu hrană şi cu agonisită bună», nu reacţionează. In Decemvrie

1671 însă, în ziua de 9, izbucnește o mișcare a Orheienilor, Lăpușnenilor și Sorocenilor, în frunte cu *Mihalcea Hâncul*, fost mare serdar, *Apostol Durac*, mare fost medelnicer, și *Constantin*, fost clucer. La aceștia s'au adaos, mai târziu, ca simpatizanți, și « Ștefan Hăjdău, pârcălabul de Hotin, cu frații săi, apoi Grigore Hăbășescu, Prodan Drăgușescu și alții ». In genere însă, marii boieri rămân lângă Duca.

Răsculații, în număr de câteva mii, vin asupra Iașilor. Domnul trimite împotriva lor ceva oaste care, întâmpinându-i pe câmpia Ciricului, în preajma capitalei, nu-i poate opri și se retrage. «Ear Hâncul și Durac... au întrat în târg și au jăcuit casele negustorilor și a unora « din boieri ». Grecii cari pot fi prinși, sunt uciși; apoi răsculații, printr'o delegație de «12 oameni de țară», trimit vorbă lui Duca, închis în curtea domnească, să părăsească scaunul, deoarece « nu mai pot suferi dările cele grele și nevoile ce aveau de către dânsul, că au sărăcit și n'au rămas nemică în casele lor, și au stricat obiceiurile cele vechi a pământului și nu mai este cu putință să trăiască cu dânsul ». Duca răspunde cu semeție, la care delegația adaogă « că de nu va eși de bună voia sa, va eși și fără de voia sa ». Văzând că n'are încotro, Duca pleacă spre Țara Românească; soția, copiii și unii dintre dregători îl precedaseră. Incă de pe drum, dela Vaslui, el vestește însă la Stambul cele întâmplate și cere sprijin militar. Sultanul i-l acordă, însărcinând pe Halil-Pașa, seraschierul sau comandantul armatei dela Babadag și pe aga Tătarilor din Bugeac să-l ducă la Iași. Răsculații, care-și așezaseră tabăra « la sat, la Pașcani, pe valea Ichiului, două ceasuri dela Chișenău mai sus », trimit o delegație numeroasă ca să spună pașei că nu-l mai vor pe Duca. Ea nu e însă ascultată; șase membri ai ei sunt spânzurați, alții cad luptându-se, restul se retrage spre tabără. Aci, conducătorii nu se înțeleg între ei: Durac e pentru atacul imediat al armatei turcești, în timp ce Hâncul vrea să evite ciocnirea spre a nu fi hain față de Impărăție, și în consecință, se retrage cu 3000 de oameni, trecând peste Nistru la Rașcov. In urma acestui fapt, armata răsculaților se dizolvă și Duca poate reintra în Iași, fără să dea vreo luptă (începutul lui Fevruarie 1672). Urmează o sângeroasă represiune, printre locuitorii cari participaseră la mișcare; « și pre mulți din căpitenii, căpitani, hotnogi, prinzându-i, i-au spânzurat și pre unii i-au înțepat Duca Vodă ». Au

pierit însă, cum se întâmplă în asemenea împrejurări, și mulți nevinovați. Durac și Hâncu au scăpat cu viață, trecând peste hotar; și din această răscoală a lor a rămas vorba până azi «Vodă da și Hâncul ba».

In vară, are loc expediția sultanului împotriva Cameniței (vezi mai sus, p. 123). Gheorghe Duca trimisese la Poartă macheta cetății, făcută în ceară de un boier din ținutul Hotinului, anume Grigore Cornescu «foarte meșter de scrisori și de săpături la petre și la alte lucruri». Apoi el are grijă să pregătească toate cele necesare pentru mersul oștirii, provizii, conace și poduri, între care unul pestre Nistru, la satul Vârnovița, din jos de Hotin. Concentrarea oștilor — turcă, moldoveană, munteană, căzăcească, tătărească, — au loc la Țuțora. Sultanul vizitează și Iașii, primit fastuos de domn; se face, cu acest prilej, — lucrul ne mai întâmplat până atunci — o slujbă turcească la Sfântul Neculai Domnesc, pricină pentru care biserica a rămas închisă «pecetluită» câțiva ani de zile. După toată silința dată, Duca era în drept să se aștepte la un semn sau un cuvânt de mulțumire din partea sultanului; când colo, îndată după trecerea podului peste Nistru, acesta dădu ordin să-l ridice și să-l închiză, mazilindu-l.

Un izvor contemporan dă ca motiv al maziliei reaua construcție a podului; aceasta însă pare a fi fost pretextul; motivul real a fost pâra unora dintre boieri, în special a unuia Ursaki, pe care domnul îl «prădase», adică îl făcuse să dea, sub formă de amenzi, sume mari de bani. Se vor fi adăogat și plângerile rudelor celor căzuți în represiunea din iarnă, destul că Duca își pierde domnia. Era să-și piarză și capul, deoarece sultanul avea «măraz» adică pică pe el; l-a scăpat însă intervenția vizirului și un dar — o blană frumoasă de vulpe albastră — pe care sultanul — vânător pasionat — a admirat-o mult. Trimis îndărăt la Iași, de unde-și luă ce avea, Duca fu expediat sub pază la Stambul.

Ștefan Petriceicu. In locul lui, boierii voiau să aleagă pe Ilie Sturza; acesta însă refuză și atunci alegerea se opri asupra clucerului *Ștefan Petriceicu*, boier de țară; cronica adaogă: «om blând și slab la domnie, că cine cum grăia, îndată pe toți credea; și toți erau fără frică de către dânsul». Domnia lui începe la 20 August 1672; ne-o spune chiar el într'un act contemporan.

După căderea Cameniţei, se încheie pacea, la 17 Octomvrie, iar peste trei zile, Turcii pornesc spre Dunăre. Inainte de a pleca, vizirul cere să i se trimită un boier moldovean priceput care să-i poată da unele informaţii. E trimis Miron Costin. Vizirul îl întreabă mai întâi: « Pare-le lor bine că au luat Impărăţia Cameniţa au ba? Eară Miron au răspuns că se teme a spune drept. Vezirul s'au zâmbit a râde şi i-au zis să grăească, să nu se teamă. Atunce Miron au zis: « Suntem noi Moldovenii bucuroşi să se lăţească Impărăţia în toate părţile cât de mult; eară peste ţeara noastră nu ne pare bine să se lăţească ». Atunce Vezirul iar au râs şi i-au zis: « Drept ai grăit ». Apoi l-a întrebat dacă e bine să lase armată turcească la Hotin « să fie de paza ţării şi a Cameniţei până în primăvară şi nu va avea vreo primejdie de Leşi? » Miron, temându-se să nu se facă obiceiu, şi Turcii să se aşeze pentru mult timp, a spus că e mai bine să se retragă oastea. Ceea ce s'a şi făcut, rămânând grija Cameniţei şi a podului de peste Nistru în seama lui Petriceicu.

In anul următor, 1673, reîncepe campania (vezi şi mai sus, p. 124). De data aceasta însă, soarta armelor e defavorabilă Turcilor. Una din pricini e şi înţelegerea în ascuns a domnilor noştri, atât a lui Grigore Ghica din Muntenia, cât şi a lui Ştefan Petriceicu din Moldova, cu Polonii. Aceştia, conduşi de hatmanul Ioan Sobieski, viitorul rege, repurtează o strălucită biruinţă (10—11 Noemvrie 1673). Unsprezece mii — după Neculce optsprezece mii — de Turci sunt ucişi; douăzeci şi patru de tunuri, toate bagajele şi o sumă enormă de bani cad în mâinile învingătorilor. Petriceicu se aştepta ca Polonii să exploateze victoria şi să treacă peste Dunăre; aceştia însă, preocupaţi de alegerea unui nou rege, părăsesc Moldova, lăsând numai un corp redus de oaste. Boierii văzând aceasta şi ţinând seamă de faptul că Grigore Ghica, vinovat fiind, se dusese totuşi îndărăt la Turci, părăsesc şi ei pe domn. Intre timp, sosindu-i veste despre hainia lui Petriceicu, vizirul numeşte, în locul lui, chiar pe capichihaia trădătorului, pe

Dumitraşcu Cantacuzino. Acesta era nepot de frate lui Constantin Cantacuzino postelnicul; ocupase mai înainte dregătoria de mare vistier în Ţara Românească; apoi, fiind în duşmănie cu unchi-său, trecuse în Moldova. La numire (Noemvrie 1673, după 11 ale lunii),

date fiind împrejurările, n'a plătit niciun ban; dimpotrivă, Turcii i-au dat lui pentru primele cheltueli.

Petriceicu, deşi părăsit de boieri, n'a voit totuşi să cedeze domnia. Cu oastea ce-i mai rămăsese şi cu detaşamentul de Poloni rămas în ţară, el intră în Iaşi (3 Decemvrie) şi apoi se coboară spre Huşi; nu departe de acest oraş, la *Movila Răbâiei*, se întâlneşte cu oastea turcească şi cu cei 20.000 de Tătari care veneau să instaleze pe Dumitraşcu. Văzând că forţele sale sunt cu mult inferioare, Petriceicu n'are curaj să dea lupta şi, în timpul nopţii, folosindu-se de o stratagemă, se retrage. El trece apoi peste Nistru; din armata care-l însoţea lasă însă în Cetatea Neamţului şi în Suceava garnizoane « de Nemţi ». Aceştia rezistă mai multă vreme, trebuind însă, în cele din urmă, să le părăsească, din lipsă de alimente. Ca urmare, Turcii dau ordin să fie stricate cetăţile şi într'adevăr au fost stricate atunci Suceava, Neamţul şi Hotinul.

Tătarii care îl aduseseră pe Dumitraşcu au iernat în Moldova, mâncând tot, « şi pâne şi dobitoc » şi făcând nenumărate excese.

In vara anului 1674, a avut loc o nouă expediţie turcească, în Ucraina, combinată cu prădăciuni în Polonia (vezi mai sus p. 12). La acestea, domnul n'a participat direct, având de lucru în ţară, cu Nemţii din cetăţi; a făcut numai podul peste Nistru la Soroca, iar de acolo s'a întors în scaun. N'a participat nici la campania din 1675, în Polonia; la sfârşitul ei, Dumitraşcu e mazilit (Noemvrie, înainte de 20 ale lunii) trimis imediat la Stambul, închis şi torturat: i se cereau 800 de pungi spre a fi absolvit de acuzările ce i se aduceau. Amintirea lăsată în ţară de acest domn n'a fost bună. Ernatul Tătarilor fusese o nenorocire; a izbucnit apoi o ciumă în vara ultimului an (1675), care a secerat multă lume; în sfârşit, povestea veche, dările au fost grele; Dumitraşcu a scos şi « hârtii » pe fiecare locuitor, sărac sau bogat, a făcut adică un recensământ fiscal riguros, care suprima evaziunea. « Şi câţi bani venea din ţeară, nu-i trămitea la visterie... ci-i număra el singur şi-i strângea în casă la dânsul ».

Antonie Ruset urmaşul lui Dumitraşcu în scaun şi rudă cu acesta, era grec de neam, din Stambul; i se mai zicea şi *Chiriţă Draco.* A venit de tânăr în Moldova, şi a ajuns, sub Eustratie Dabija, capichihaia. Avea o fire blândă, bună; cronicile, fără

deosebire, îl prezintă într'o lumină favorabilă. Astfel, Amiras ne spune că « era om drept, bun, creștin și milostiv, cu milă asupra pământului și cu noroc: că în trei ani ce a domnit, era țara îndestulată de toată roada » (vezi și fig. 34).

Fig. 34. — Pecetea cea mare a lui Antonie Vodă Ruset, aplicată pe ceară; legenda e în limba slavă.

Intră în Iași în Decemvrie 1675; în primăvara anului următor, începe a repara biserica Sf. Nicolae Domnesc, care stătuse închisă de când « strigase hogea » într'însa, sub Gheorghe Duca; apoi o zugrăvește. Face de asemenea, mai târziu, o parte din zidul împrejmuitor al mănăstirii Sfântul Sava.

La campania din vară împotriva Polonilor, încheiată prin biruința și pacea dela Juravna (vezi mai sus, p. 126), nu participă;

ba, indus în eroare de un căpitan al lui Duca, trimite din Iași veste la Stambul că Turcii ar fi fost învinși. In schimb, ia parte la amândouă expedițiile împotriva *Cehrinului*, din 1677 și 1678 (vezi de asemenea mai sus, p. 126). La întoarcerea din cea de a doua, pe când se afla la un sat lângă Chișinău, primește firmanul de mazilie. E drept că îl părăsiră unii boieri — mai ales Buhuș hatmanul, cumnatul lui Gheorghe Duca, și Miron Costin — dar aceasta n'ar fi fost deajuns — Antonie dăduse vizirului « o sută de pungi de bani și mai bine » — ; cauza principală a fost schimbarea de domnie din Țara Românească: Șerban Cantacuzino fiind numit acolo, Duca a fost trecut în Moldova (intră în Iași, la 16 Decemvrie), iar Ruset mazilit. La Stambul, după un nenorocit obiceiu care se introduce acum, e închis și « muncit » sau chinuit în mod barbar, spre a-și spune averile; n'avea cine știe ce, căci nu fusese lacom de bani, a trebuit însă să dea tot, așa încât restul zilelor, până în 1684—5, l-a trăit în sărăcie; casa îi arsese chiar în ziua când Turcii îi dăduseră drumul din închisoare.

Soția lui Antonie Ruset s'a numit *Zoe* (numele de familie nu-l știm). Au avut cinci copii: trei băieți: *Alexandru*, *Ion* și *Iordache*, și două fete: *Elena* și *Zamfira*. Băieții, firi aprinse, temperamente puternice, au făcut multe « nebunii » și « giocuri » și « beții » și chiar alte isprăvi mai grave, pe când era tatăl lor domn; în special Alexandru, pe care cronica ni-l arată « libovnic... la băuturi și la alergături de cai ». Pârile celor atinși de « nebuniile » feciorilor vor fi contribuit și ele la mazilirea părintelui.

Gheorghe Duca a treia oară. A treia domnie a lui Gheorghe Duca în Moldova reprezintă un « summum » sub raportul puterii acestui voevod dar și sub acela al apăsării fiscale și a nemulțumirii supușilor. La început, timp de câteva luni, nu percepe impozitele, ca să se poată întrema țara, ci le plătește dela el; apoi le recuperează însă, făcând răspunzători pe boieri de încasarea lor. Pune o dare nouă, *mortasipia*, pe vitele tăiate, și obligă pe boieri și mănăstirile să dea, la fel cu ceilalți, *goștina de oi*. Scoate după aceea « hârtii » ca și Dumitrașcu Cantacuzino; dar sumele prevăzute inițial, sunt sporite ulterior *până la de șasesprezece ori atâta*. Oamenii dau tot ce au, vând vitele, își zălogesc odoarele și de multe ori nici așa nu pot scăpa: pentru restul dărilor neplătite

sunt puși la închisoare, bătuți și chinuiți. Boierii suferă același tratament, ba uneori, li se aplică pedepse deadreptul sadice: astfel, povestește letopisețul, « pre *Ioan Isar vistiernicul* și pe *Andrei Șipoteanul vornicul de poartă*, desbrăcându-i cu pielea goală și ungându-i cu miere, vara, i-au legat la stâlp, de-i mâncau muștele și albinele ». In schimb, bogatul boier Ursache, a fost legat de stâlp, gol, în mijlocul iernii, în ger; băgat apoi « în temniță », pe un an de zile și bătut la tălpi, a trebuit să dea 250 de pungi de bani ca să scape. Nici femeile nu aflau grație; câteva văduve de boieri — și între ele chiar o vară de a doua a doamnei — neputând plăti rămășița dărilor datorite de răposații lor soți, au fost legate « la pușci », adică de tunuri, noaptea fiind închise în odăile seimenilor. Cu alte cuvinte, spre a întrebuința chiar expresia letopisețului « nu cruța nici boier, nici sărac, nici țăran, nici femei ».

Această grozavă apăsare fiscală — una din cele mai grele din câte au cunoscut țările noastre — se explică *numai în parte* prin cererile turcești de tot felul — haraci, daruri, plocoane, aprovizionarea Cameniței și altele — pe care domnul trebue să le împlinească. A doua pricină e firea *apucătoare*, *lacomă* a lui Gheorghe Duca; ea îl face să nu se dea înlături dela nicio operație aducătoare de venit; într'atâta chiar, încât cronica spune că « și domn era, și visternic mare, și negutător și vameș, că toată hrana tutulor luase el și doamna, de precupea (adică precupeţea!) toate câte erau și da dela sine din casă unde ce trebuia țării ». In sfârșit, trebue să se ție seama și de dorința sa *de fast*, *de strălucire și de pompă*, depășind posibilitățile normale ale domniei. « Curtea lui, masa lui, cheltuiala lui ca un craiu ținea » ne spune letopisețul și într'adevăr așa a fost, mai ales după ce ajunge să stăpânească și Ucraina.

Din cauza regimului fiscal intolerabil și a vexațiunilor la care erau supuși, câțiva boieri încearcă, în al doilea an de domnie, să ridice pe Orheieni, pe Lăpușneni și pe Soroceni, asupra lui Duca. Incercarea e descoperită la timp și *Gheuca vel vistierul*, *Gheorghe Bogdan vel jicnicerul* și *Lupul sulgerul* plătesc cu capul vina lor (12 Octomvrie 1679). O seamă de boieri pribegesc în Polonia; alții, mai târziu, în Țara Românească.

Pe lângă acest aspect negativ, domnia lui Duca a avut însă și un altul, pozitiv. Prin talentul său diplomatic, făcând să se încheie

pacea dela Radzin între Ruși și Turci (11 Fevruarie 1681), prin încrederea pe care o inspira și unora și altora, el capătă, după pacea amintită, *hătmănia Ucrainei*. In vara anului 1681, sultanul îi încredințează conducerea acestui întins și mănos ținut, unde Moldovenii aveau numeroase și vechi așezări dându-i ca semn al stăpânirii, un sceptru de aur împodobit cu pietre scumpe și adăogându-i încă un *tui* la cele două pe care le avea ca domn al Moldovei (vezi fig. 35 și 36). Gheorghe Duca își face așezări la *Țigănauca*, în fața Sorocăi, peste Nistru, și la *Peștera*, aproape de *Niemirov*, lângă Bug (vezi și harta nr. 5); stă luni de zile în noua sa țară, o colonizează și organizează; se ocupă atât de mult chiar, încât Moldovenii au impresia că vrea să se stabilească definitiv în Ucraina. In hrisoave, titlul său este acum: « Domn al țării Moldovei și al țării Ucrainei » (vezi fig. 35 și 36). Cronicile — atât aceea a lui Neculce, cât și cea atribuită lui Nicolae Costin — ne spun că voia să ajungă și « Craiu în Țara Ungurească » adică Principe al Transilvaniei; lucrul este verosimil, dată fiind ambiția și mândria lui.

Ca și ceilalți voevozi din această vreme, Gheorghe Duca trebue să participe la expedițiile pe care Turcii le întreprind. La cea dintâi, înspre Nipru, la Dohan Ghecet (1679), având ca scop să ridice câteva cetăți de strajă împotriva Cazacilor, el trimite pe Jora sărdarul. La cea de a doua însă, marea expediție din 1683, împotriva Vienei, merge el însuși, în fruntea unei oști de câteva mii de oameni. In timpul asediului, găsește mijlocul să fie util și Nemților, trimițându-le vești și conducându-le curierii, fără însă a se compromite în ochii Turcilor. După înfrângere, se retrage împreună cu vizirul Kara Mustafa până la Belgrad, iar de aci, prin Ardeal, trece în Moldova, pe la Oituz, oprindu-se în satul *Domnești* (Putna) moșia soacrei sale (Decemvrie 1683).

Intre timp însă se produce năvălirea, dinspre miazănoapte, a lui Petriceicu Vodă care urmărea nu numai să-și reia tronul, dar și să recucerească, în cadrul unei acțiuni mai mari, a creștinilor, grupați în frunte cu Polonii, în « Liga sfântă », (vezi și mai jos, p. 155 și 161) cetățile dela Dunăre, Mare și Nistru, împreună cu raielele lor. Scrisorile trimise cu acest prilej boierilor de țară, spre a-i atrage de partea sa, precizează țelul urmărit: « să fărămăm păgânul, să

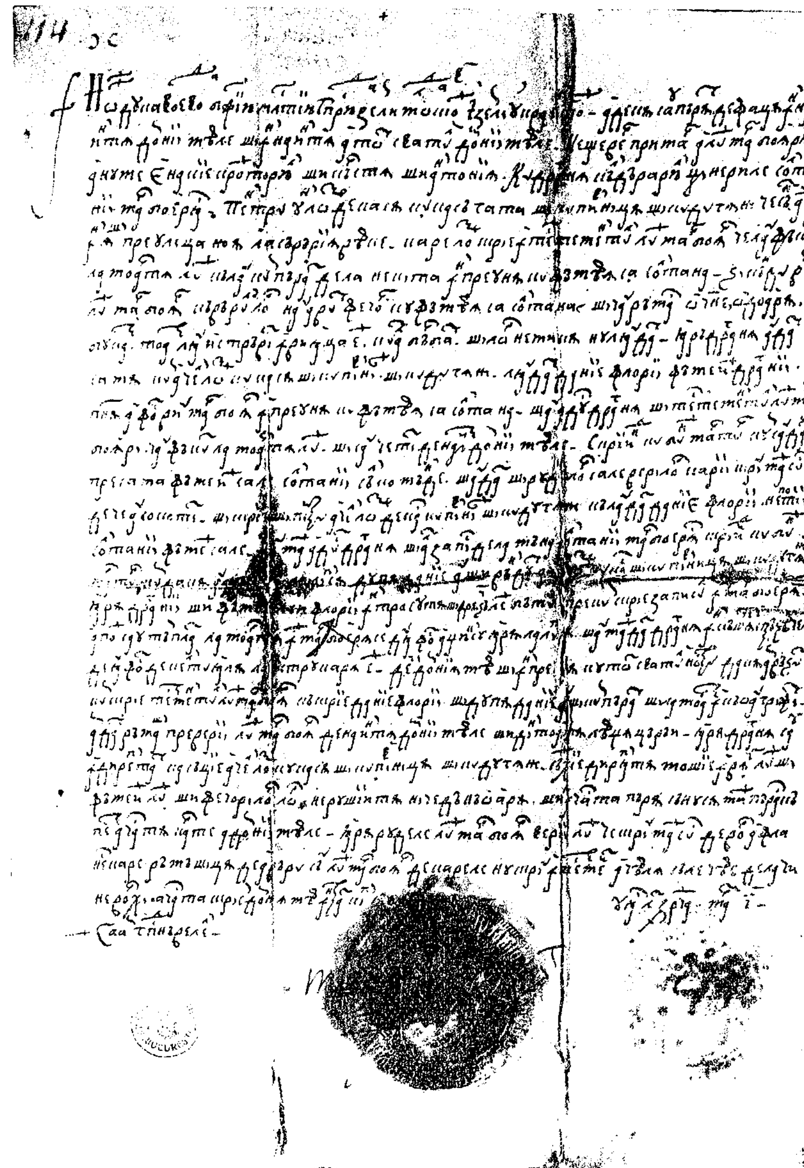

Fig. 35. — Document din 1683, Martie 10, dela Duca voevod, « domnul Țării Moldovei și al Țării Ucrainei ». Titlul, în limba slavă, se află chiar la început, în primul rând al documentului. Peste pecete, iscălitura autografă a lui « Miron vel log(ofăt) »: Miron Costin! (Arh. Statului, Buc.).

ne răscumpărăm pământul nostru care dentr'âns ne înstrăinaseră păgânii ». Suceava mai întâi, apoi Iașii (19 Decemvrie 1683) sunt ocupate. Odată cu Petriceicu și spre a-i da ajutor, năvălesc, pe la Soroca (vezi fig. 37) și Cazacii sub hatmanul Cunițchi. Bugeacul e prădat, familiile Tătarilor plecați în expediția din Austria sunt ucise, Tighina e arsă, iar o armată turco-tătară e zdrobită. Când

Fig. 36. — Pecetea lui Gheorghe Duca, domnul Țării Moldovei și al Țării Ucrainei. In mijloc, capul de bour, dedesubt, vulturul cu crucea în cioc, în dreapta, buzduganul, insemnul hatmanilor Ucrainei.

însă sosi hanul dela asediul Vienei, lucrurile se schimbară. Cazacii și Moldovenii încep să se retragă, cu tabăra legată, și, la gura Lărgii, ei se împrăștie. Expediția lui Petriceicu se încheie fără să fi atins scopurile ce-și propusese; el însuși părăsește țara, prin Cernăuți, în Martie 1684. Nici Duca însă nu poate să-și reia scaunul, deoarece un detașament sau — cum se spunea atunci — un « podghiaz » de 500 de Leși, sub comanda căpitanului Bainski, o rudă prin

Fig. 37. — Ruinele cetății Soroca. In față, apa Nistrului.

alianţă a lui Petriceicu, îl face prizonier la Domneşti (4 Ianuarie 1684) şi-l duce în Polonia. Pe drum, pe care l-a străbătut sub «ocări şi sudălmi», într'o sanie cu doi cai şi cu hamuri de tei, ajungând spre Suceava la un sat — povesteşte Neculce — «au poftit puţintel lapte să mănânce; eară femeia, gazda, i-au răspuns: «N'avem lapte să-ţi dăm că au mâncat Duca Vodă vacile din ţeară, mânca-l-ar viermii iadului cei neadormiţi». Că nu ştia femeia aceea că este el singur Duca Vodă; eară Duca Vodă, dacă au auzit aşa, au început a suspinare şi a plângere cu amar». In Polonia a mai trăit un an şi ceva; spera să scape, deoarece soţia sa trimisese preţul răscumpărării — 180 de pungi. Banii însă fură opriţi, pe drum, în Ardeal; când auzi de aceasta, Duca avu un atac de apoplexie şi, peste o săptămână, muri (10 Aprilie 1685), la Lwów.

Gheorghe Duca a fost căsătorit cu doamna *Anastasia* (vezi şi mai sus, p. 136). Au avut trei băieţi: *Constantin*, care a ajuns domn, în două rânduri, al Moldovei, *Matei* şi *Ştefan*, şi şase fete: *Catrina*, *Ileana* — soţia lui Neculai Costin — *Sanda*, *Maria*, *Safta* şi *Anastasia*. După moartea soţului ei, doamna Anastasia s'a remăritat, la Stambul, cu un grec Lybirake, un aventurier, care i-a luat ce bruma avere mai scăpase, şi apoi a părăsit-o. La 1700, era încă în viaţă.

Duca e ctitorul mănăstirii *Cetăţuia*, lângă Iaşi; începută în 1669, în a doua domnie, ea era gata în toama lui 1671 (vezi fig. 38, 39 şi 40). E de asemenea ctitorul mănăstirii *Sfântului Ioan Zlataust* (gură de aur) din Iaşi, ridicată în locul unei biserici mici a lui Ştefan Tomşa. Pisania are data Decemvrie 1682 — deci a treia domnie — şi menţionează, în afară de perechea domnească, şi pe fiul Constantin cu soţia lui Maria, fiica lui Brâncoveanu. Tot Duca a refăcut «biserica cea albă de lângă feredee» din Iaşi şi a isprăvit zugrăveala bisericii Sf. Niculae Domnesc. Doamna Anastasia e ctitoră la *Agapia*: ei i se datoresc casele şi beciul mănăstirii.

Dumitraşcu Cantacuzino a doua oară. După prinderea lui Duca, o parte dintre boieri cer ca domn pe *Constantin Cantemir*, un bătrân şi viteaz ostaş; e numit însă de Turci Dumitraşcu Cantacuzino; el primeşte caftanul la Babadag, la 8 Fevruarie 1684, iar în Martie intră în Iaşi, Petriceicu retrăgându-se în Polonia.

Noul domn găseşte în ţară o foamete cumplită; oamenii ajunseseră să-şi dea, pentru câţiva saci de mălai, copiii robi la Tătari; s'au înregistrat chiar şi cazuri de canibalism.

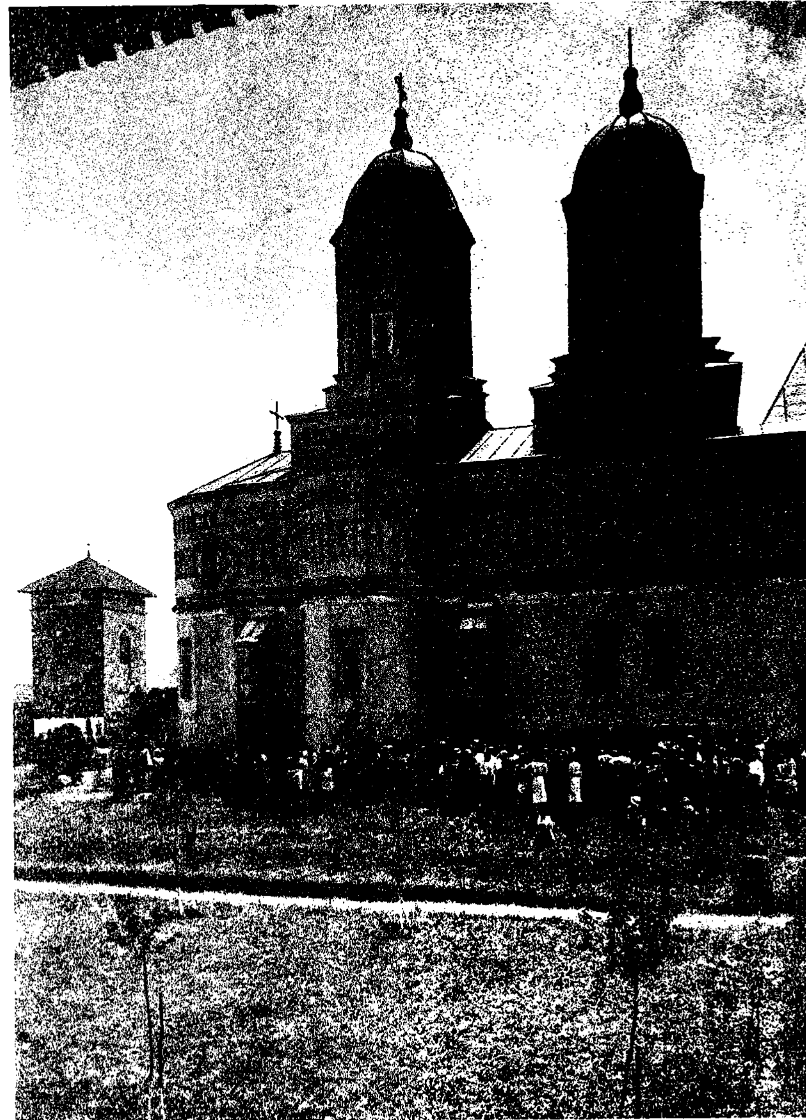

Fig. 38. — Biserica mănăstirii Cetăţuia, înainte de restaurare.

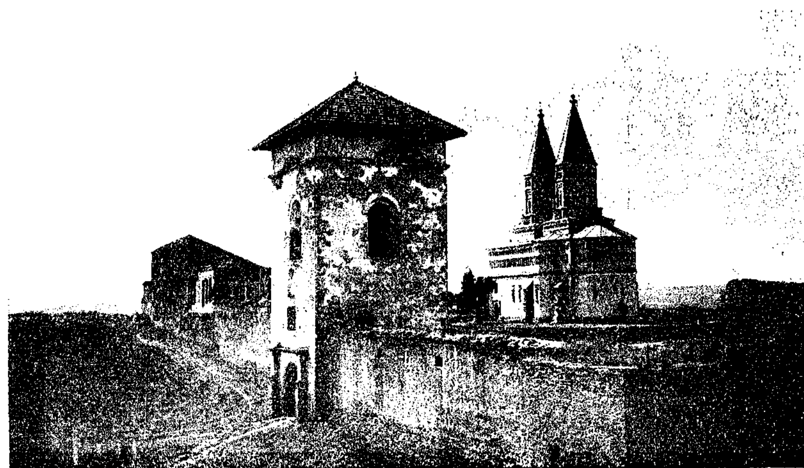

Fig. 39. — Biserica, zidul înconjurător şi clopotniţa mănăstirii Cetăţuia, după restaurare. Turlele au acum acoperişurile ascuţite.

Fig. 40. — Bolţile sălii «gotice» (sala soborului) dela casele egumeneşti ale mănăstirii Cetăţuia. Nervurile sunt de piatră sculptată.

Presiunea fiscală continuă; excesele împotriva unora dintre boieri, de asemenea. De aceea, Cantemir fuge în Muntenia, la Şerban Cantacuzino, împreună cu câţiva boieri din ţara de jos şi lucrează pentru a lua tronul.

In toamna anului 1684, regele Poloniei Sobieski a făcut, în cadrul acţiunei prevăzute de «Liga Sfântă», o nouă expediţie contra Turcilor. Ea nu atinse însă decât Hotinul, armata fiind oprită mult timp de revărsările Nistrului. Nu se ajunse la o luptă hotărîtoare şi, venind iarna, cele două oşti se retraseră. In vara următoare, silinţele pribegilor din Muntenia fură încununate de succes: Cantemir fu numit domn (25 Iunie 1685). De altfel, lupta împotriva lui Dumitraşcu era uşor de dus: el era lipsit de însuşiri, viţios — scandalizase lumea în Iaşi prin legătura lui cu fata unei rachieriţe de pe Podul Vechiu — «nestătător la voroavă» adică fără cuvânt, «telpiz» deci viclean şi «amăgitor». Pe deasupra, înconjurat de Greci apucători şi aroganţi. Neculce este indignat şi amărît peste măsură de un asemenea domn. «Oh! Oh! Oh! Săracă ţară a Moldovei — exclamă el — ce norocire de stăpân ca acesta ai avut! Ce sorţi de viaţă ţi-au căzut! Cum de au mai rămas om trăitor în tine, de mirare este, cu atâtea spurcăciuni de obiceiuri... ».

Trimis la Stambul, Dumitraşcu Cantacuzino a fost mai întâi închis; i se dă apoi drumul şi moare, scurt timp după aceea, în sărăcie.

BIBLIOGRAFIE

I. **Gheorghe Duca:** 1. N. IORGA, *Ucraina moldovenească*, în *An. Acad. Rom. Mem. Secţ. Ist.*, t. XXXV (1913), p. 347—360; 2. VIRGIL DRĂGHICEANU, *Cetăţuia din Iaşi, Studiu arheologic*, în *Bul. Com. Mon. Ist.*, VI (1913) p. 145—174; 3. GR. NANDRIŞ, *Les rapports entre la Moldavie et l'Ukraine d'après le folklore ukrainien*, în *Mélanges de l'École Roumaine en France*, 1924, I, p. 1—36; 4. I. NISTOR, *Un român iscoadă în 1683 în tabăra regelui Sobieschi la Viena*, în *Mem. Secţ. Ist. Acad. Rom.*, t. XII (1932), p. 55—73; 5. C. A. STOIDE, *Un episod din domnia lui Gheorghe Duca. Răscoala lui Hâncu şi Durac din 1671—2*, Iaşi, 1936, 27 p. in 8°. (Extras din *Arhiva* din Iaşi, 1—2, 1936); 6. AUREL V. SAVA, *Documente privitoare la târgul şi ţinutul Lăpuşnei*, Bucureşti, 1937, XXV + 324 p. în 8° (Despre Mihalcea Hâncul şi Hânceşti, o expunere la p. 81—86); 7. CONST. C. GIURESCU, *Populaţia moldovenească dela gura Niprului şi a Bugului în veacurile XVII şi XVIII*, în *Renaşterea*, XX (1941), p. 596—601.

II. **Ștefan Petriceicu:** 8. SEVER ZOTTA, *Serdarul Vasile Bainski, « nepotul » lui Ștefan Vodă Petriceico*, în *Arhiva genealogică*, II (1913), p. 84—93 și 110—122.

III. **Dumitrașcu Cantacuzino:** 9. C. A. STOIDE, *Contribuțiuni la cunoașterea « foametei celei mari » din 1684—1685*, în *Arhiva*, XLI (1934), p. 151—158.

Vezi și p. 127, Nr. 113.

IV. **Antonie Ruset:** 10. FR. BABINGER, *O relațiune neobservată despre Moldova, sub domnia lui Antonie Vodă Ruset (1676)*, în *Mem. Secț. Ist. Acad. Rom.*, s. 3, t. XIX (1937); 11. GENERAL R. ROSETTI, *Familia Rosetti I. Coborîtorii moldoveni ai lui Lascaris Rousaitos*, București, 1938, 296 p. in 8°.

Vezi și p. 128 Nr. 20.

ȘERBAN CANTACUZINO

Șerban Cantacuzino este, atât sub raportul politic cât și sub cel cultural, personalitatea cea mai puternică a istoriei muntene dintre Matei Basarab și Constantin Brâncoveanu.

Șerban Cantacuzino era înalt de statură, puternic, de o înfățișare impunătoare și majestoasă. Avea o voce impresionantă, « de tigru », de care s'au speriat mulți. Era tenace în ură, răzbunător, mergând până la cruzime, și violent. Pe de altă parte, accesibil ideilor înalte, iubind literele și artele, încurajându-le; ambițios și mândru, ținând la numele familiei sale, s'a visat împărat al Bizanțului. Abil, bun diplomat, a știut să-și prelungească domnia timp de zece ani — mult, când ne gândim la predecesorii săi; în același timp, a avut legături și cu creștinii, hotărît să treacă de partea lor, la momentul oportun. O personalitate complexă, care a atras atenția contemporanilor și care ocupă un loc bine precizat atât în istoria politică a noastră cât și în cea culturală.

Răzbunarea contra partidului Bălenilor. Imbrăcând caftanul de domn la 30 Noemvrie 1678, în Adrianopol, Șerban Cantacuzino sosește în București, la 16 Ianuarie 1679. Numirea lui e primită cu bucurie de popor; mai mulți fruntași ai partidei adverse, între care clucerul Ivașco Băleanul, trec însă peste Milcov în Moldova. Deocamdată n'au loc răzbunări; dimpotrivă chiar, Hrizea Popescu, ginerele lui Gheorghe Băleanu, își păstrează dregătoria de mare vistier; în vară, cât lipsește domnul, plecând împreună cu Turcii, în Ucraina, la Dohan Ghecet, e și ispravnic de scaun; apoi, la începutul anului 1680, e făcut vel vornic de țara de jos. Probabil, Șerban a lăsat acest interval de timp pe de-o-parte ca să-și consolideze domnia, pe de altă parte ca să atragă în țară pe pribegii din Moldova. Aceștia nevenind, începe prigoana îm-

potriva tuturor celor care-i făcuseră rău, lui şi familiei lui. Incă pe drum fiind, la întoarcerea dela Dohan Ghecet, dă ordin Tătarilor să-l ucidă pe *Drosul Sărdarul*, care îl arestase, din ordinul lui Gheorghe Duca în 1675 (vezi mai sus, p. 125). Copiii lui Drosul fură şi ei ucişi « ca să-i stingă neamul »: băiatul fu coborît legat într'o ocnă părăsită, iar fata omorîtă de nişte seimeni. Urmează apoi *Vâlcul vornicul*: închis şi judecat în mai multe rânduri, el e dus la Snagov şi acolo, după tortură, ucis. Aceeaşi soartă şi în acelaşi loc are căpitanul *Pătraşco Urziceanul*. *Radu vistier Ocnarul* e spânzurat la Ocnele Mari, « de poarta casii lui »: răzbunare, desigur pentru suferinţele suferite de partizanii Cantacuzinilor închişi la ocnă, în timpul lui Grigore Ghica (vezi mai sus, p. 122).

Cea mai însemnată dintre victime e însă *Hrizea Popescu*. Puţin timp după ce fusese făcut mare vornic şi anume « pre la Sfeti Teodor », în postul Paştelui, e închis, sub pretextul că ar fi mâncat banii ţării, pe când era vistier. Cercetarea dovedeşte însă, dimpotrivă, că a dat dela el şi încă o sumă considerabilă. I se pune atunci în seamă zahereaua trimisă la Cameniţa şi care ar fi fost găsită rea; el trebue să achite contra valoarea, 41.000 de taleri, vânzându-şi, în acest scop, satele, moşiile şi ţiganii. Eliberat un moment, după plata sumei, e închis apoi din nou, torturat şi, fiindcă otrava n'avea efect asupra lui, tras în ţeapă (Martie 1680).

In afară de aceştia, au mai fost ucişi şi chinuiţi şi alţii. E sigur că Şerban Cantacuzino nu ezita când era vorba să-şi răzbune vreo umilinţă sau suferinţă din timpul boieriei. Şi, lăsând la o parte afirmaţia cronicarului Radu Popescu — fiul lui Hrizea — cum că domnul « cu răotatea lui au spart şi au dezrădăcinat nenumărate case de boieri şi de slujitori şi de săraci », rămâne totuşi mărturia călugărului catolic Del Monte — neamestecat deci în luptele şi patimile interne — care scrie textual: « cât sânge nevinovat a vărsat şi câte jafuri, în chipul cel mai crud, a făcut, nu e cu putinţă a se povesti în puţine cuvinte ».

Cu omorîrea lui Hrizea se poate socoti încheiată lupta între Cantacuzini şi Băleni. Pentru a arăta că n'a mai rămas niciun resentiment, că deacum înainte vor fi cu totul alte raporturi, face Şerban, în ultimul an al domniei, în 1688, un gest într'adevăr simbolic: căsătoreşte pe una din fiicele sale, *Smaranda*, cu *Grigore Băleanu*, fiul lui Ivaşco şi nepotul lui Gheorghe, marele ban. Dar,

ca și cum ar fi fost un blestem, tânăra soție moare, de boală, după numai patru luni de zile (23 Mai 1688).

Fiscalitatea. Una din acuzările care i se aduc lui Șerban Cantacuzino este că a exercitat o presiune fiscală din cele mai grele. Cronica — e adevărat protivnică lui — a lui Radu Popescu, arată că în anul dintâi a luat din țară 2000 de pungi de bani, în al doilea 3000, în al treilea și mai mult « cât răsuflu boierii, slujitorii, birnicii nu mai avea: bătuți, căsniți în toată vremea, își vindia moșiile, țiganii, viile și tot ce avia, de le cumpăra Șerban Vodă și ai lui; iar săracii plângia și plinia tot ce le ceria, că era legați de stâlpii ce era înfipți la pușcărie, înlăuntru și afară, de-i bătea cumplit: pre boiari, pre căpitani, pre slujitori, pân i-au sărăcit pre toți; și care cum scăpa, umplia țărâle, cari nu muria de bătăi sau de necazuri ». Călugărul Del Monte, amintit mai sus, care a trăit la curtea lui Șerban, confirmă întru totul aceste excese fiscale și adaogă că, din cauza lor, « Țara Românească e deșartă de oameni ». Chiar cronica oficială, scrisă de Stoica Ludescu, omul de casă al Cantacuzinilor, recunoaște indirect presiunea fiscală când arată că pe domn « îl împresura Turcii cu dări de bani și cu zahareale ».

Aceste necontenite cereri turcești — mereu sporite — înghițeau într'adevăr cea mai mare parte din sumele adunate. S'a făcut socoteala că ele reprezentau la finele veacului al XVII-lea, « trei pătrimi din veniturile țării ». Se adăogau apoi nevoile curții, pe care Șerban o voia strălucitoare, cu lux și fast, cum se cuvenea pentru un descendent al împăraților bizantini, și în sfârșit, nevoile sale personale și ale familiei sale. Cantacuzinii pierduseră o parte din averea lor în timpul persecuțiilor lui Grigore Ghica și Gheorghe Duca și pe când fuseseră pribegi sau în surghiun. Căutau acum deci să și-o refacă și s'o sporească. Toate acestea la un loc explică de ce dările au fost mari și dece, nu numai sărăcimea, dar chiar și boierii au trebuit, sub diferite forme, să plătească sume însemnate.

Politica externă. Sub Șerban Cantacuzino are loc faptul care înseamnă începutul decăderii turcești: e asediul Vienii, în 1683, terminat prin catastrofala înfrângere a vizirului Kara Mustafa. Trei ani după aceea, cade cetatea Budei și pașalâcul din Ungaria se prăbușește, armatele împăratului dela Viena ajungând la hotarele Țării Românești. Aceste evenimente influențează puternic atitudinea lui Șerban, făcându-l să înceapă tratative cu

Imperialii, în vederea unei colaborări cu ei. Tratativele durează, punctul de vedere austriac deosebindu-se de cel al domnului muntean, care se gândea în primul rând la interesele țării și ale dinastiei sale; el moare înainte de a le vedea terminate.

In tot acest timp, Șerban a executat însă, ca și predecesorii săi, dispozițiunile venite dela Poartă. Astfel, în primul an de domnie, el merge cu oastea la Dohan Ghecet (sau Dohan Cale), în Ucraina, pe Nipru, unde dă ajutor la construirea a două cetăți împotriva Cazacilor. In Octomvrie era îndărăt, în scaun. In 1681, trimite un detașament de vreo 4000 de oameni, sub comanda sărdarului Coțofeanul, să ajute rebelilor maghiari, care în frunte cu Emeric Tököli, luptau împotriva Imperialilor. După asediul Vienei, în 1685, el pornește, e drept numai cu 1000 de ostași, spre Camenița să ajute pe Soliman Pașa împotriva Leșilor. Mergând foarte încet, la Iași îi sosește vestea că aceștia au fost înfrânți, așa încât se întoarce îndărăt. In sfârșit, în 1686, un alt detașament muntean, comandat de fratele său spătarul Iordache Cantacuzino, dă ajutor Turcilor în luptele cu Imperialii cari asediau cetatea Szegedinului, după căderea Budei.

Un deosebit interes prezintă participarea lui Șerban Cantacuzino la expediția din 1683, împotriva Vienei. Această expediție, făcută din îndemnul vizirului Kara Mustafa, trebuia să însemne apogeul puterii musulmane; ea a fost, în realitate, începutul decăderii ei. Turcii adunaseră totuși o armată uriașe la care se adaoseră Tătarii cu hanul lor, apoi Emeric Tököli, recunoscut, cu câteva luni înainte (16 Septemvrie 1682) de către sultan ca rege al Ungariei, în sfârșit domnii țărilor noastre, Gheorghe Duca și Șerban Cantacuzino. Acesta din urmă veni cu o oaste de 4000 de oameni; pe la mijlocul lui Iunie era la Alba Regală, în Ungaria, unde se afla tabăra turcească. Asediul Vienei începu la 14 Iulie și ținu până la 13 Septemvrie. Apărătorii erau în număr mult mai mic, nici a treia parte măcar din acela al asediatorilor; aveau însă avantajul comandamentului, superior, și a coeziunii, în timp ce Turcii erau divizați. Intr'adevăr, pașa de Buda, care se temea ca după cucerirea Vienei, să nu scadă însemnătatea pașalâcului său, sabota pe Kara Mustafa, iar domnii noștri doreau, în ascuns, izbânda creștinilor. Și Duca, dar mai ales Șerban Cantacuzino, aduseră servicii acestora, transmițându-le știri asupra situației din tabăra turcească, îndemnându-i la rezistență și îndrumându-le curierii. Șerban dădu

chiar asigurarea că, în caz de atac, trupele sale, uşor de recunoscut după steaguri care aveau pe o parte crucea, pe partea cealaltă chipul Maicii Domnului, vor face aşa încât biruinţa să rămâie Imperialilor. Insărcinate să repare un pod important şi fiind bombardate din cetate, trupele muntene şi moldovene, părăsiră într'adevăr lucrul şi se retraseră. Vizirul, bănuitor, puse atunci pe paşa de Bosnia şi cel de Magnezia să supravegheze mişcările alor noştri.

Asediul nu fu dus cu energie — Kara Mustafa vroia să cruţe oraşul, viitoarea cucerire — aşa încât regele Poloniei Ioan Sobieski, chemat în ajutor şi pe care-l lega de Leopold, împăratul Austriei, un tratat de alianţă împotriva Turcilor, încheiat la 31 Martie 1683, avu timp să sosească. Un atac puternic, dat în ziua de 12 Septemvrie, de către Poloni, sfărâmă pe Turci; aceştia, cuprinşi de panică, se retraseră în grabă, părăsind întreaga tabără, cu tunuri şi bagaje, în mâinile învingătorilor. Şerban, care ridicase spre sfârşitul asediului, într'o pădurice de lângă Viena, o cruce înaltă de lemn, cu o inscripţie, lăsând să se înţeleagă adevăratele sale sentimente, se retrase şi el împreună cu vizirul până la Belgrad, iar de aci veni în ţară. Kara Mustafa fu sugrumat din ordinul sultanului, drept pedeapsă pentru neizbânda expediţiei pe care el o provocase.

Tratativele lui Şerban Cantacuzino cu Imperialii. Victoria dela Viena avu un răsunet extraordinar în întreaga lume creştină. Se dovedise că Turcii pot fi înfrânţi; îşi făcea drum credinţa că o alianţă între statele creştine în vederea luptei în comun împotriva semilunei ar putea duce chiar la cucerirea peninsulei balcanice şi la gonirea musulmanilor din Europa. Proiectul « Ligei Sfinte » pe care Sobieski îl susţinea de mai multă vreme se realiză acum. Polonia, Austria şi Veneţia se legară să lupte împreună împotriva Turcilor şi să atragă în această luptă şi pe Moscoviţi. Operaţiile vor fi duse independent, fiecare îşi va păstra teritoriile ce va cuceri afară de acelea asupra cărora vreun aliat va dovedi un drept istoric. La 31 Martie 1684, Papa dădea binecuvântarea sa « Ligei Sfinte » şi punea la dispoziţie mijloace materiale însemnate.

In virtutea acordului încheiat, Sobieski urma să ducă lupta la Dunăre, atrăgând de partea sa Ardealul, Moldova şi Muntenia; aşa se explică expediţiile succesive polone care au loc în această vreme în Moldova. Pe de altă parte, Imperialii trebuiau să atace dinspre apus, ocupând Buda, desfiinţând paşalâcul din Ungaria

şi ajungând la Belgrad şi la hotarul Ţării Româneşti; aşa se explică tratativele diplomatice ale lui Şerban Cantacuzino, din ultimii ani ai domniei sale. Ambele acţiuni creştine se întâlneau însă pe pământul ţărilor noastre, asupra cărora ridicau pretenţii, invocând drepturi istorice, atât unii cât şi ceilalţi. De aci o surdă rivalitate între Poloni şi Austriaci pentru stăpânirea basinului Dunării de jos. Căci, pe lângă ţelul oficial, public, şi de efect, care era lupta împotriva necredincioşilor, mai exista şi ţelul celălalt, expansiunea teritorială, beneficiile, dacă se poate, maxime.

Şerban înclina spre creştini aşa cum, înaintea lui, făcuseră şi alţi domni. El înţelegea însă să nu se angajeze decât în condiţii optime, atunci când va avea certitudinea reuşitei. De aceea, ţinând legătura atât cu Polonii cât şi cu Austriacii, arătându-le că vrea să scuture « jugul otoman », el cerea, pentru a se angaja pe faţă, ca mai întâi să fie cucerită Timişoara iar armatele imperiale să ajungă la Orşova. Pe de altă parte, voia să evite o ocupare a ţării de către Austriaci sau Poloni şi o infeodare faţă de aceştia, căci atunci n'ar fi făcut decât să schimbe suzeranul.

Ceea ce urmărea Şerban ca realizare imediată era, sub raportul teritorial, *recâştigarea raielelor*, deci linia Dunării, iar sub raportul politic, *independenţa* — dacă se poate — a statului, sub dinastia sa, dacă nu, un uşor protectorat creştin, care, în schimbul unei sume anuale, nu prea ridicate, să-i asigure sprijin militar şi loc de refugiu, în caz de nevoie. Ca realizări ulterioare, el voia ridicarea creştinilor ortodocşi din Peninsula Balcanică, sub conducerea sa, şi la urmă, refacerea împărăţiei de răsărit peste care să stăpânească, aşa cum stăpâniseră odată înaintaşii săi.

Anii 1684—1686 se duc în corespondenţe şi tratative diplomatice, Şerban folosindu-se şi de rivalitatea dintre Poloni şi Austriaci, determinată de dorinţa stăpânirii ţărilor noastre. La 2 Septemvrie 1686 este cucerită Buda, iar peste aproape un an, la 11 August 1687, armatele împăratului Leopold repurtează o nouă biruinţă, strălucită, la Mohács. Solicitat iarăşi, Şerban trimite un sol la Viena; i se răspunde în Fevruarie 1688, prin recunoaşterea dinastiei sale ca ereditară în Ţara Românească, prin acordarea titlului de baron al imperiului pentru toată familia lui şi prin făgăduiala unui ajutor de 6000 de soldaţi în luptele cu Turcii. In schimb, se cere închinarea ţării şi un tribut anual de 75.000 de taleri. Şerban

nu vrea încă să se lege definitiv; el caută, în acelaşi timp, sprijin la Ruşi, trimiţând la Moscova pe arhimandritul Isaia dela Muntele Athos. Pentru a-l forţa să se pronunţe, Austriacii dau ordin atunci generalului Veterani, care se afla în Ardeal, să intre în Muntenia. Acesta coboară prin Banat, cucereşte Orşova şi pătrunde în ţară. La 24 August 1688 e la Cerneţi, apoi prin Craiova se îndreaptă spre Câmpulung. Şerban se angajează atunci să trimită o solie însemnată la Viena pentru a încheia actul de închinare şi în acelaşi timp se obligă a da lui Veterani provizii pentru întreţinerea pe timpul iernii a 12 regimente, în valoare de 4200 de taleri lunar. Obţinând ceea ce doriseră, armatele imperiale trec munţii îndărăt, în Ardeal, la 23 Septemvrie. Solia, alcătuită din 130 de persoane, în frunte cu spătarul Iordache Cantacuzino, fratele domnului, porneşte la rândul ei spre Viena; Şerban însă nu mai apucă încheierea actului, de oarece, între timp, moare (9 Noemvrie 1688). S'a spus de unii dintre contemporani că moartea domnului — bolnav încă din August — n'ar fi fost naturală, ci provocată de otravă şi că autorii acestei crime ar fi chiar fraţii săi, Constantin şi Mihai, împreună cu nepotul său Constantin Brâncoveanu. Ce temeiu are învinuirea, e greu de spus; ni se pare însă foarte puţin probabil ca binecredinciosul Brâncoveanu să fi luat parte la un asemenea act.

Şerban Cantacuzino sprijinitor al culturii. Şerban Cantacuzino a preţuit cultura şi a sprijinit-o. El întemeiază la Bucureşti, în 1679, — deci încă dela începutul domniei — o şcoală de învăţătură superioară, sau, cum se spunea atunci, o *Academie*, unde cursurile se făceau însă în limba greacă veche. Sediul era la mănăstirea Sfântul Sava, în faţa Universităţii de azi, unde e statuia lui Mihai Viteazul. Avea mai mulţi profesori, plătiţi cu salariu anual, dela vistierie; cunoaştem, pentru anii aceştia dela început, numele lui *Ioan Comnen*, în călugărie *Ierotei*, profesor de ştiinţele fizico-matematice. Se mai preda filosofia, teologia, gramatica, istoria şi limbile greacă şi latină. Elevii erau interni; o ştire din vremea lui Brâncoveanu ne arată că numărul lor atingea o sută cincizeci, uneori trecând şi de două sute.

Şerban Cantacuzino s'a interesat şi de tipar. Exista în Bucureşti, chiar în primul său an de domnie, o tipografie înfiinţată « de iznoavă » de Mitropolitul *Varlaam* care adusese şi « dascăli de tipografie »; ea era aşezată în cuprinsul mitropoliei. In această tipografie, apare în 1678, lucrarea « *Cheia Inţelesului* », tradusă

din rusește și cuprinzând «învățături» bisericești, cu «mărturii dentru Sfânta Scriptură». Urmează în 1680, 1682 și 1683, alte trei lucrări bisericești: *Liturghia* sfinților Vasile, Grigore și Ioan, *Evanghelia* și *Apostolul*, ultimile două fiind tipărite «den porunca și cu toată cheltuiala prea luminatului și prea înălțatului domn Io Șerban Cantacuzino». Tot aci se tipărește, în ultimul an al domniei, primele exemplare ieșind însă abia sub Brâncoveanu, vestita *Biblie* din 1688, cunoscută îndeobște sub numele de *Biblia lui Șerban* (pentru detalii, a se vedea partea a doua a acestui volum).

Relațiile cu biserica din Ardeal. Ctitoriile. Șerban Cantacuzino n'a neglijat treburile bisericești nici în alte privințe. El se interesează astfel de aproape de situația mitropolitului din Ardeal, *Sava Brancovici*, persecutat de calvini — i se făcuse proces pentru o gestiune bănească — și obține un decret de întărire din partea principelui Mihail Apaffy (4 Octomvrie 1679). Prigonirile contra lui Sava nu încetează însă; trimis din nou în judecată, sub acuzarea de imoralitate, el e condamnat, la 2 Iulie 1680, desbrăcat în biserică de odăjdiile arhierești, bătut cu vergi și închis. Această «nemai pomenită barbarie» provoacă o violentă reacție din partea lui Șerban care trimite vorbă lui Apaffy că, de ar trebui să cheltuiască și 500.000 de taleri, tot nu se lăsa până nu-l va mazili. De teamă, Sava e eliberat; slăbit de suferințele îndurate, el moare însă curând după aceea. Fratele său, *Gheorghe*, care fusese și el arestat, izbuti să treacă peste munți, în Țara Românească și rămase multă vreme la curtea domnească. Șerban îl întrebuință în legătură cu planurile de răscoală ale creștinilor din Balcani, în special pentru Sârbi, din al căror neam Brancovicii se trăgeau.

Urmașii lui Sava pe scaunul vlădicesc din Ardeal, un *Iosif*, apoi, acesta dispărând curând, un *Ioasaf*, fură întăriți și hirotoniți la București; mitropolitul muntean, *Teodosie*, era el însuși din Ardeal, anume din satul *Veștem*, de lângă Sibiu.

Șerban s'a amestecat și în treburile patriarhiei din Constantinopol, contribuind esențial la înlocuirea patriarhului Iacov prin *Dionisie* (Seroglanul), o rudă a Cantacuzinilor.

Sub raportul ridicării de lăcașuri bisericești, avem de menționat o singură ctitorie: *Cotrocenii*, începută la 26 Mai stil vechi 1679; «la care mănăstire — spune Șerban într'un hrisov — noi singuri am înfipt sapa la pământ și cu mâna noastră jos în temelie

cărămizi am pus pre chipul sventei și dumnezeeștei cruci» (vezi și fig. 41 și 42. In Aprilie, anul următor, Dosofteiu, patriarhul Ierusalimului, îi întărește toate posesiunile, drepturile și scutirile

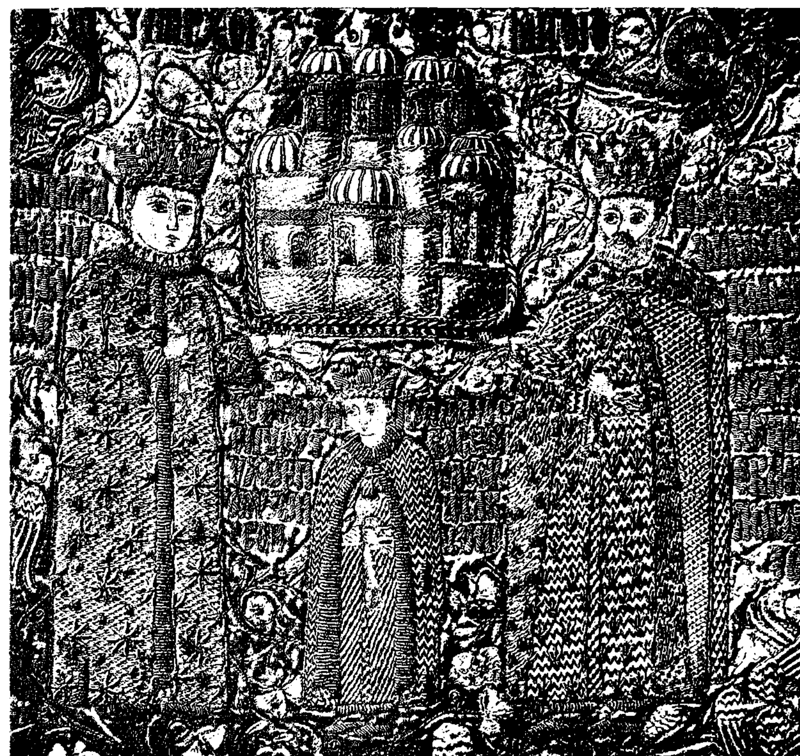

Fig. 41. — Țesătură bisericească înfățișând pe Șerban Cantacuzino, soția sa Maria și fiul lor Gheorghe. Domnul și doamna țin pe mâini, după obiceiul stabilit în tablourile ctitoricești, o reproducere în miniatură a fundației lor, mănăstirea Cotroceni. Inscripțiile sunt în limba greacă. (Muzeul de Artă Religioasă, București).

dăruite de domn. Iar la 25 Octomvrie 1682, Șerban însuși dă un așezământ pentru conducerea și gospodărirea mănăstirii, pe care o închină către întreaga obște a Muntelui Athos (vezi și fig. 43).

Ni s'a păstrat o însemnare a reparațiilor făcute în timpul domniei la palatul său din *Curu-Ceșme*, pe Bosfor, lângă Constantinopol. Examinarea detaliilor ne arată că era într'adevăr o așezare «strălucită», așa cum o califică autorul însemnării. Tot lui i se datorește și construirea unui «frumos și minunat pod» la Călugăreni; știrea și aprecierea o luăm din inscripția crucei de piatră

care şi astăzi se vede, în dreapta şoselei Bucureşti-Giurgiu, aproape de locul unde se afla podul.

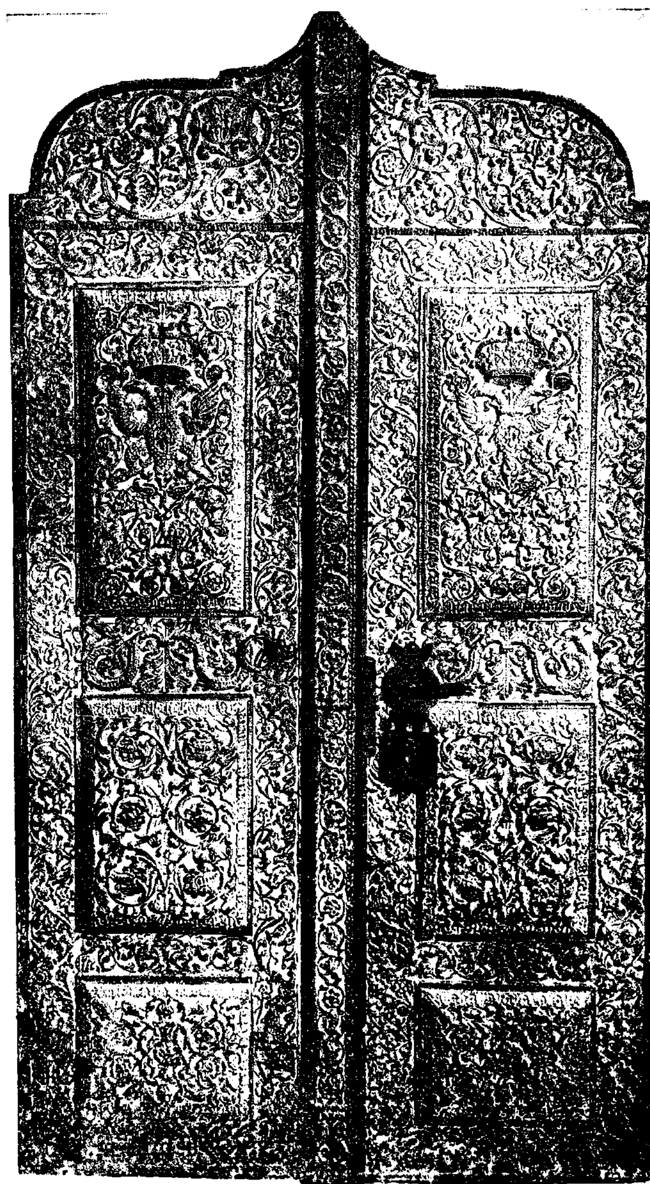

Fig. 42. — Uşi de lemn sculptat dela biserica mănăstirii Cotroceni. In panourile superioare stema Cantacuzinilor, vulturul bicefal.

Familia. Şerban Cantacuzino a fost căsătorit de două ori: prima dată cu *Maria*, fiica vornicului Stroe Leurdeanu; după

Fig. 43. — Pomelnicul mănăstirii Văleni, închinată mănăstirii Cotroceni. Primii pomeniţi sunt domnii « cei ce au miluit » având în frunte pe « Io Şărban Cantacuzino Voevod ».

moartea ei, a luat pe *Maria*, fiica lui Ghencea Rustea vornicul. Cu aceasta a avut mai mulţi copiii: un băiat *Gheorghe*, încă nevârstnic la moartea tatălui său, şi cinci fete: *Elena*, *Maria*, *Smaranda*, soţia lui Grigore Băleanu, (vezi mai sus, p. 158), *Casandra*, care s'a măritat în 1699 cu Dimitrie Cantemir, şi *Bălaşa*. Doamna Maria e ctitora *Bisericii Doamnei* din Bucureşti; în locul vechiului lăcaş de lemn, ea ridică unul de piatră în 1683.

Mama lui Şerban, postelniceasa Elena, a mai trăit aproape un sfert de veac după năpraznica moarte a soţului ei. In Septemvrie 1681, după ce-şi face testamentul, pleacă în călătorie lungă, la Sfântul Mormânt, însoţită de fiul ei Mihai şi de o impunătoare suită, numărând, între alţii, o sută de seimeni. Reîntoarsă cu bine în ţară, ea îşi sfârşeşte viaţa la 12 Martie 1687 şi e îngropată la mănăstirea Mărgineni, alături de soţul ei.

Mormântul lui Şerban Cantacuzino se află la mănăstirea Cotroceni; lespedea de marmură care-l acoperă dă data morţii: 29 Octomvrie stil vechiu şi vârsta celui răposat: 54 de ani.

BIBLIOGRAFIE

I. **Şerban Cantacuzino:** 1. G. M. IONESCU, *Istoria Cotrocenilor, Lupescilor (Sf. Elefterie) şi Grozăvescilor*, Bucureşti, 1902, XIX + 559 p. în 8°; 2. I. RADONIĆ, *Situaţiunea internaţională a Principatului Ţerii Româneşti în vremea lui Şerban Cantacuzino (1678—1688)*, în *An. Ac. Rom. Mem. Secţ. Ist.*, t. XXXVI (1913—1914), p. 949—971; 3. ŞTEFAN METEŞ, *Şerban Vodă Cantacuzino şi Biserica românească din Ardeal*, Vălenii de Munte, 1915, 51 p. în 16°; 4. VIRGIL ZABOROVSCHI, *Politica externă a celor trei Principate, Ţara Românească, Transilvania şi Moldova, dela asediul Vienei (1683) până la moartea lui Şerban Cantacuzino şi suirea pe tron a lui Constantin Brâncoveanu (1688)*, Bucureşti, 1925, 151 p. în 8°; 5. N. IORGA, *Crucea dela Călugăreni*, în *Bul. Com. Mon. Ist.*, XXII (1929), p. 101—105; 6. OTTO BRUNNER, *Oesterreich und die Walachei während des Türkenkrieges von 1683—1699*, în *Mitteilungen des Oesterreichischen Instituts für Geschichtsforschung*, XLIV (1930), Heft 2 u. 3, p. 265—323; 7. S. RELI, *«Crucea Moldovenilor» din Viena*, în *Codrul Cosminului*, VI (1929—1930), Cernăuţi, 1930, p. 465—480; 8. G. POTRA, *Averea lui Şerban Cantacuzino şi întemeierea mănăstirei Cotroceni*, în *Rev. Ist. Rom.*, IV (1934), p. 300—306.

II. 9. C. ERBICEANU, *Cronicarii greci carii au scris despre Români în epoca fanariotă*, Bucureşti, 1888, LXXII + 361 p. în 4°. (In Introducere: *Câteva cuvinte asupra şcoalelor greceşti*); 10. S. DRAGOMIR, *Fragmente din cronica lui Gheroghe Brancovici*, în *Anuar. Ist. Cluj.*, vol. II, (1923), p. 1—70. 11. N. IORGA, *L'«Académie» de Bucarest*, în *Rev. Hist. Sud Est*, 1929, p. 1—11.

Vezi şi p. 392 Nr. 6.

Gospodar, credincios, iubitor de artă și de cultură, Constantin Brâncoveanu este una din figurile cele mai de seamă ale trecutului nostru. El simbolizează epoca de strălucire a spiritului românesc.

Constantin Brâncoveanu a avut una din domniile cele mai lungi din istoria Munteniei; numai Basarab Întemeietorul și Mircea cel Bătrân au stăpânit mai mult timp țara. Nepot lui Șerban Cantacuzino, — mamă-sa, Stanca, era sora fostului domn — fruntaș între dregători — ajunsese vel logofăt — dispunând de o avere însemnată și deplin mulțumit cu situația sa, el nu voia tronul; a fost însă împins să-l primească de către ceilalți boieri care-i prețuiau firea chibzuită, pașnică și aleasă. Cronica țării ne arată cum s'au petrecut lucrurile: « Logofete — i-au spus boierii — noi cu toții pohtim să ne fii domn ». Brâncoveanu zise: « Dar ceași vrea eu cu domnia? De vreme ce ca un domn sânt la casa mea, nu-mi trebuește să fiu »; ear ei ziseră: « Ne rugăm nu lăsa țeara să intre alți oameni, sau răi sau nebuni, să o strice, ci fii! Și-l luară de mâni și-l împingea de spate și acolea fiind și un capegiu împărătesc pentru trebi împărătești, îl dusease și pre el la mitropolie; și duseră caftan la capegi-bașa al împăratului de au cetit molitvele de domnie și au mers de i-au sărutat mâna, zicându-i: mulți ani » (vezi fig. 44).

Relațiile cu Imperialii, cu Turcii și cu Moldova. Delegația trimisă de Șerban Cantacuzino la Viena (vezi mai sus, p. 163), sosește acolo la 10 Decemvrie 1688. Brâncoveanu îi reînoise mandatul așa încât, după discuțiuni care durează o lună și ceva, se ajunge, la 30 Ianuarie 1689, la întocmirea diplomei imperiale prin care țara se închina Imperialilor. Această închinare n'a de-

Fig. 44. — Constantin Brâncoveanu și cei patru feciori ai săi, Constantin, Ștefan, Radu și Matei după o gravură în aramă, posterioară morții lor.

venit însă fapt îndeplinit, deoarece nu s'a ajuns la realizarea condiției specificate în « Apendix »-ul cerut de Șerban Cantacuzino, condiție care prevedea că aplicarea celor convenite se va face numai atunci « când obștescul vrăjmaș de ajuns va fi înfrânt și ne vom încredința că este într'atât rușinat, încât să nu mai poată mai departe prăpădi și pustii cu totul aceste mult asuprite țări ». Nu era însă deloc acesta cazul. Turcii, dispunând de mari forțe militare, puteau oricând trece Dunărea, iar Tătarii nu așteptau decât un semn ca să năvălească și să prade. Așa încât Brâncoveanu a trebuit să facă abstracție de cele convenite la Viena; altfel punea în primejdie nu numai scaunul său, dar însăși existența Statului. Aceasta însă nu l-a împiedecat să aibă față de Imperiali o atitudine înțelegătoare, să le facă servicii, să le procure informații. A căutat, cu alte cuvinte, să ducă o politică de echilibru, care, ținând seamă în primul rând de *realitățile și interesele românești*, să nu prejudicieze asupra posibilităților viitorului.

Imperialii voiau însă să forțeze pe Brâncoveanu să li se închine, între altele și fiindcă aveau nevoie neapărată de provizii, în lungul lor războiu cu Turcii, provizii pe care Muntenia li le putea furniza. De aceea, la începutul lui Noemvrie 1689, trupele lor intră în țară, pe la Cerneți; în Decemvrie, un alt detașament, condus de generalul Heissler, coboară peste munți, pe la Bran. Se cerea domnului întreținerea, pe șapte luni, a 15.000 de soldați și o contribuție de 800.000 de florini, din care urma să se scadă prețul a 1500 de cai, ce trebuiau livrați. Brâncoveanu fu silit să admită o mare parte a acestor cereri și începu să le satisfacă; în acelaș timp, chemă însă în ajutor pe Tătari. Când aceștia sosiră, în Ianuarie 1690, Heissler trebui să treacă munții îndărăt, la Brașov. Prezența trupelor austriace în imediata apropiere a hotarului era însă o permanentă amenințare. De aceea, în vară, avu loc o expediție împotriva lor. Turcii, împreună cu oastea munteană comandată de domn și cu un corp de « curuți », ostași unguri, comandați de pretendentul Emeric Tököli (vezi mai sus, p. 160), scoborîră pe poteci, ocolind Branul, și dădură peste Heissler, între Zărnești și Tohani. Ciocnirea, scurtă, se isprăvi printr'o izbândă deplină: Austriacii, sprijiniți și de Secui, fură sfărâmați, Heissler căzu prizonier (11 August 1690); printre cei

rămași pe câmpul de luptă era și un ginere al lui Șerban Cantacuzino, Aga Constantin Bălăceanu, care fusese în delegație la Viena și care, dușman al lui Brâncoveanu, ar fi voit pe tronul țării pe cumnatul său, pe tânărul Gheorghe Cantacuzino. Tököli fu încoronat principe al Transilvaniei, în satul Cristian, lângă Sibiu. Se părea deci că toate scopurile expediției au fost atinse; bucuria nu ținu mult însă, deoarece apropierea unei alte oștiri imperiale, condusă de marchizul de Baden, determină pe biruitorii dela Zărnești să se retragă. Muntenia avu mult de suferit de pe urma «curuților» lui Tököli, care jefuiră fără milă și făcură tot felul de excese; ei trebuiră, în cele din urmă, să fie vânați de prin sate; comandantul lor, «craiul» de scurtă durată al Ardealului, trecu, de nevoie, la Vidin.

După 1690, Brâncoveanu n'a mai avut nicio luptă, cu nimeni. Relațiile lui cu Imperialii merg îmbunătățindu-se; le procură știri asupra situației dela Turci, le trimite, când poate, și provizii. La rândul lor, Imperialii, recunoscând aceste servicii, îi dau la 30 Ianuarie 1695 titlul de «principe al imperiului»; încă mai dinainte, pe când era boier, Brâncoveanu obținuse atât cetățenia transilvană, cât și, la 19 Mai 1688, titlul de conte (vezi și fig. 45 și 46). Toate acestea urmau să-i servească mai ales în eventualitatea unui refugiu în Ardeal sau în Austria, refugiu pe care domnul trăind în continuă grijă și teamă de Turci, a căutat să și-l pregătească din vreme. Așa se explică și moșiile pe care Brâncoveanu și le cumpără peste munți, precum și depozitele de bani pe care și le face la Veneția. Luase toate măsurile ca să-și asigure viața în cazul când va trebui să părăsească tronul și țara; n'a putut însă scăpa de tragica soartă care-l pândea.

Față de Turci, Brâncoveanu și-a împlinit obligațiile la care era ținut. A furnizat «zahereaua» sau proviziile de tot felul ce i se cereau, a dat nenumărate care cu boi pentru transportul lor, a ajutat la repararea sau ridicarea cetăților — așa de pildă, a *Cladovei*, pe malul drept al Dunării, în Serbia, a *Benderului* (1707), a *Giurgiului*, *Brăilei*, *Cetății Albe* (1710) — a informat repede și precis pe sultan asupra împrejurărilor din țările creștine. Ca să-și poată împlini această ultimă obligație, dispunea de o rețea întreagă de informatori, secretari, agenți, negustori, la Sibiu, la Viena, la Veneția, chiar și la Moscova; mulți dintre ei erau străini.

JOSEPHUS Divinâ favente Clementiâ Electus Romanorum Imperator, Semper Augustus. etc.

Illme Princeps Syncere dilecte. Nobis Lator praesentium, Syncaeritatis Vrae Secretarius ad Nos ablegatus et modo ad Eandem revertens Theodorus Dindar non solum devotas Ejusdem literas probe tradidit, verum et pluribus ea, quae â Syncaeritate Vrâ in commissis habuit, vivâ voce humillime exposuit. Et quia eundem ex mente Syncaeritatis Vrae debito laudabilique modo disserentem libenter audivimus non dubitavimus ipsi vicissim tanquam Viro multum fideli et experto, Nobisque plurimum commendato, animi quoque nostri sensa uberius benigne aperire Syncaeritati Vrae fusius recensenda, ad hunc proinde Nos referimus et de reliquo Syncaeritatem Vram gratia Nrâ Caesarea Regiaque in omne tempus securam fisce reddimus. Datum in Civitate Nrâ Viennae die 27.a Julij Ao 1709. Regnorum nostrorum Romani 20.o Hungarici 22.o Bohemici vero quinto.

Josephus

Fig. 45. — Scrisoare a împăratului Iosif către Constantin Brâncoveanu, din 27 Iulie 1709. Iscălitura e autografă. (Colecția Bibescu, Mogoșoaia).

Bine înțeles, haraciul a fost plătit regulat. De asemenea darurile, numeroase și însemnate, la toți meghistanii dela Poartă precum și la toți dregătorii cari veneau cu vreo însărcinare în țară. Se poate spune că niciun alt domn nu a dat Turcilor sume atât de mari ca Brâncoveanu; bogăția și « culanța » lui ajunseseră așa de vestite, încât se întreceau, la Stambul, care mai de care

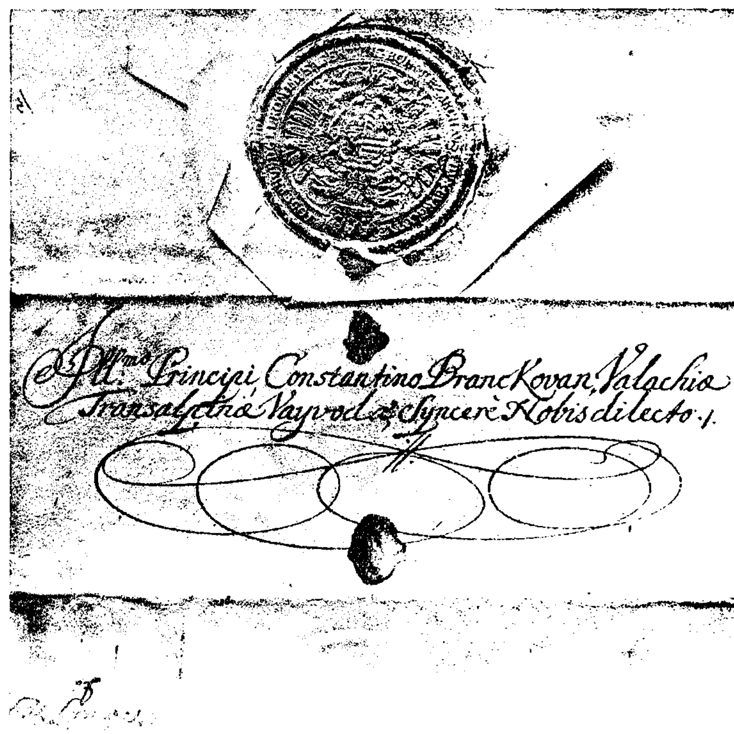

Fig. 46. — Adresa scrisorii din 27 Iulie 1709, adresată de împăratul Iosif, « Ilustrisimului Principe, Constantin Brâncoveanu, Voivodul Valahiei Transalpine ». (Colecția Bibescu, Mogoșoaia).

să aibă de aface cu stăpânitorul Valahiei, cu « altân beg », principele aurului », cum i se mai spunea.

Grație banilor — dar nu mai puțin și serviciilor aduse, — izbutește să-și reînoiască mereu domnia; în 1699 o capătă chiar pe viață.

În acest an se încheie și îndelungatul războiu dintre Turci și Imperiali, început prin asediul Vienei de către vizirul Kara Mu-

stafa, în 1683. Strălucita biruință dela *Zenta*, în 1697, câștigată de principele Eugeniu de Savoia face pe sultan să înceapă tratratativele care se încheie prin pacea dela *Karlovitz* (1699). Ungaria și Ardealul revin, prin această pace, Imperialilor, Turcii rămânând, la Nord de Dunăre, numai cu Banatul Timișoarei. Brâncoveanu calculase bine păstrând raporturi bune cu cei dintâi: armatele lor sunt acuma din nou la hotarele țării.

Cu domnul Moldovei, Constantin Cantemir (1685—1693), și cu sfătuitorii acestuia, Cupăreștii sau Ruseteștii, Brâncoveanu a avut relații încordate. Bogatul și mândrul voevod muntean considera pe Cantemir ca fiind om de rând; acesta, pe drept cuvânt, era iritat de pretențiile vecinului. Rezultatul e că fiecare caută să sape la Poartă pe celălalt. Cantemir primește la sine pe câțiva boieri munteni nemulțumiți, în frunte cu Staicu paharnicul din Merișani și cu Preda Prooroceanul, și-i trimite la Stambul ca să pârască pe Brâncoveanu. Dar relațiile și mai ales argumentele — sunătoare — ale acestuia din urmă sunt mai puternice și pribegii, puși «în fiară și în cătuși», sunt predați domnului lor spre judecată. Ea se face, cu toate formele, la București și, în urma sentinței, Staicu e spânzurat în marginea orașului, la « târgul de afară », în zi de bâlci, să-l vază toată lumea, Preda primește aceeași pedeapsă, la Rușii de Vede, iar ceilalți sunt băgați la ocnă (1693).

Ostilitatea față de Constantin Cantemir se resfrânge și asupra feciorilor acestuia, asupra lui Dimitrie, a cărui primă domnie nu e recunoscută de sultan tocmai în urma intervențiilor lui Brâncoveanu, și asupra lui Antioh. Abia când acesta din urmă va lua pentru a doua oară domnia, în 1705, va interveni o împăcare, precedată, de altfel de o împăcare și chiar o încuscrire cu Iordache Ruset (vezi mai jos, p. 214). Ea nu va fi însă completă, nici definitivă; în 1711, când domnește iarăși Dimitrie, relațiile sunt din nou încordate.

Brâncoveanu a căutat, după moartea lui Constantin Cantemir, să aibă în Moldova un domn al său, care să-i împărtășească gândurile și să-i urmeze indicațiile. De aceea el sprijină pe Constantin Duca, pe care și-l face și ginere, de aceea este apoi pentru Mihai Racoviță care-i venea și rudă de altfel, fiindu-i văr al doilea.

După confirmarea pe viață a domniei, obținută în 1699, ar fi trebuit ca să nu mai existe nicio grije din partea Turcilor. Totuși

nu fu așa. Brâncoveanu avea și dușmani la Stambul, între alții pe marele dragoman Alexandru Mavrocordat Exaporitul, care dorea să facă pe fiul său Nicolae domn în țara Românească. Tocmai din cauza puterii pe care o avea și a influenții de care se bucura, căutase Brâncoveanu să-și apropie pe acest meghistan al Porții; de aceea se încuscrise cu el, una din fiicele sale, *Ilinca*, devenind soția unui alt fiu al Exaporitului, anume *Scarlat*. Nunta avusese loc în Fevruarie 1698; zestrea era considerabilă: 100 de pungi bani, 200 de pungi giuvaeruri și moșii. Din nefericire, după un an și jumătate, Scarlat, îmbolnăvindu-se, muri (7 August 1699); legăturile între cele două familii se rupseră și Alexandru Mavrocordat începu să lucreze contra domnului. In primăvara anului 1703, vizir fiind Rami-Mehmed, numit de curând, Brâncoveanu fu chemat deci la Poartă « să sărute poala împărătească ». O asemenea chemare era întotdeauna cu primejdia tronului, ba chiar și a vieții. Mulțumită însă stăruințelor prietenilor săi dela Stambul, mulțumită mai ales numeroaselor pungi de bani și darurilor pe care le împarte, Brâncoveanu nu pate nimic de data aceasta; precedat de o delegație de mari boieri care arată Turcilor că țara e mulțumită, și însoțit de un strălucit alaiu, ajunge el la Adrianopol. Aci, după o așteptare de o săptămână, vede pe vizir care-i cere să sporească haraciul cu 240 de pungi; neavând încotro, Brâncoveanu acceptă, obținând numai suprimarea, în schimbul acestui adaos, a tuturor « angariilor, mâncăturilor, mucarerurilor, huzmeturilor, bumbașirilor cu porunci », adică a tuturor prestațiilor extraordinare. Primit apoi în audiență de sultan care-i spune « să chivernisească... țara... bine, precum și până acuma », el poate, în sfârșit, să se întoarcă în țară, fericit că a scăpat nevătămat din această încercare.

Urmează o epocă liniștită, de belșug, cea mai frumoasă epocă din domnia lui Brâncoveanu. Voevodul, înconjurat de o familie numeroasă, clădește palate, biserici și mănăstiri, încurajează arta, sprijină pe cărturari, duce o viață plăcută, în strălucire și lux.

Epoca aceasta fericită ține până în 1711 când izbucnește războiul dintre Ruși și Turci. Armatele celor dintâi, conduse de țarul Petru cel Mare, trec în Moldova unde Dimitrie Cantemir li se alătură numaidecât. Brâncoveanu, solicitat și el, stă în rezervă: era prima expediție a Rușilor în părțile noastre, rezultatul nu se

putea prevede cu certitudine, deși succesele de până atunci ale țarului, în special biruința dela Pultava asupra unui mare conducător de oști cum era *Carol al XII-lea*, regele Suediei, îndreptățeau toate speranțele. Pe de altă parte, domnul avea și o îndelungată experiență în ce privește cealaltă putere creștină. De aceea, prudent, își așează tabăra într'un punct bine ales, în «gura *Urlaților*» la *Albești*, de unde putea, eventual, să apuce și spre Ardeal, apoi se întoarce la Târgoviște, hotărît, cum arată cronica, «să păzească țara fără primejdie, de către amândouă părțile, adică și de către Turci și de către Muscali».

Se întâmplă însă că un boier al său, care-i era și rudă, *spătarul Toma Cantacuzino*, trecu fără ordin, cu o parte din călărime la Ruși și le ajută să cucerească Brăila. Cu tot acest succes inițial, războiul sfârși rău pentru țar: înconjurat de forțe superioare, lipsit de provizii, după o luptă de câteva zile, la Stănilești, Petru cel Mare trebui să ceară pacea și fu bucuros s'o obție. Turcii începură, din acest moment, să bănuiască pe domn de necredință; nu-și puteau închipui ca spătarul Toma Cantacuzino să fi plecat dacă nu fără voia, măcar fără știrea lui Brâncoveanu. Se adăogară apoi intrigile dușmanilor și printre aceștia erau chiar boieri din apropierea tronului, mai mult chiar — din nefericire — *rude* de ale sale, ca *stolnicul Constantin Cantacuzino*. Acesta, frate cu fostul domn Șerban Cantacuzino, având el însuși un fiu Ștefan pe care l-ar fi vrut pe tron, dispunând apoi de numeroase și însemnate legături atât la Poartă cât și în Ardeal, vedea cu părere de rău cum, prin întărirea casei nepotului său Brâncoveanu, se îndepărtează tot mai mult posibilitatea realizării dorinței sale. Se imputa domnului că întreține relații secrete cu puterile creștine, comunicându-le acestora știri care dăunează Porții, că stă mai mult la Târgoviște, spre a putea fugi la nevoie peste munți, unde și-a cumpărat moșii, că a depus, tot în vederea unei asemenea fugi, bani la Viena și la Veneția, țara fiind strivită de dări, în sfârșit, că a bătut în Ardeal medalii de aur cu chipul său, ceea ce e un semn de independență (de fapt le bătuse spre a sărbători împlinirea a 60 de ani care se apropia, căzând la 15/26 August 1714). Turcii erau bucuroși să pună mâna pe marile averi ale lui Brâncoveanu; se folosiră deci de gestul necugetat al lui Toma Cantacuzino, reținură și o parte din pârile trimise de dușmani și ho-

tărîră să-l mazilească. La 14 Aprilie 1714, în preajma Paştilor, sosi la Bucureşti un trimis al sultanului, capugi başa Mustafa-aga; Domnul, nebănuind nimic, îl primi a doua zi în divan, când deodată văzu că i se pune pe umăr năframa de mătase neagră a maziliei. O împotrivire nici nu se încercă măcar; boierii şi orăşenii, ameninţaţi că vor năvăli Tătarii, nu se mişcară. Peste alte două zile era numit domn Ştefan Cantacuzino, feciorul stolnicului; scopul urmărit de acesta din urmă se împlini deci. Mazilul, însoţit de întreaga sa familie, porni spre Stambul; aci, el fu închis la *Edicule*, unde stătuse şi Vasile Lupu. Urmă apoi, după obiceiul nenorocit de care am mai amintit, tortura, spre a-l face să-şi declare întreaga avere. Banii, giuvaerurile, hainele şi lucrurile de preţ se confiscară şi fură vândute la mezat (vezi fig. 47). Într'o casetă a doamnei se găsiră podoabe de o jumătate milion de taleri — o sumă uriaşă pentru acea vreme — precum şi un inel «cum nu se mai văzuse altul la Poartă». Zdrobit de chinuri, dădu nenorocitul şi înscrisul celor 400.000 de lei pe care-i avea depuşi la Veneţia. Se părea că lucrurile se vor opri aci; Brâncoveanu ar fi scris chiar în Ardeal să i se păstreze neatinse bunurile de acolo şi avea nădejde că va fi eliberat. Pârile duşmanilor însă şi setea de sânge a cruntului vizir Gin Ali paşa fură mai puternice. Se hotărî deci pieirea «hainului», — cât de nedrept sună acest cuvânt — a celor patru feciori şi a sfetnicului său de încredere «sluga (sa) cea bună şi dreaptă», bătrânul clucer *Ienache Văcărescu*. În ziua de 15/26 August, de Sfânta Maria, când împlinise 60 de ani, voevodul şi ai săi fură porniţi, în picioarele goale şi în cămăşi la locul de osândă. În prezenţa sultanului, a vizirului, a corpului diplomatic străin, avu loc execuţia: întâi căzu capul lui Văcărescu, apoi, pe rând, capetele celor patru feciori, la urmă, după ce văzuse toată grozăvia, capul lui Brâncoveanu însuşi. Trupurile fură expuse până seara, la poarta cea mare a seraiului, apoi aruncate în Bosfor. De aci le luară câţiva creştini şi le îngropară în mănăstirea din insula *Chalke*, în Marea de Marmara. Mai târziu, rămăşiţele pământeşti ale voevodului fură aduse în ţară şi îngropate în biserica Sfântul Gheorghe Nou din Bucureşti, ctitoria sa. Deasupra mormântului, nefericita soţie şi mamă, doamna Marica, aşeză o candelă cu următoarea inscripţie: «Această candelă ce s'au dat

la sfeti Gheorghe cel Nou luminează unde odihnesc oasele fericitului domn Io Costandin Brâncoveanu Basarab voevod și iaste făcută de doamna măriei sale Măria, carea și măria sa nădăjduiaşte în Domnul iarăşi aicea să i se odihnească oasele; Iulie în 12 zile, leat 7228» (1720) (vezi fig. 48).

Fig. 47. — Una din săbiile lui Constantin Brâncoveanu. Se afla mai înainte în Muzeul Luvru din Paris; fiindu-ne cedată de Statul Francez, ea face parte astăzi din colecțiile Muzeului Militar din Bucureşti. Se cunosc în momentul de față șaisprezece săbii de ale lui Brâncoveanu.

Activitatea culturală. Tiparul. Dintre voevozii Țării Româneşti, niciunul n'a prețuit și sprijinit cultura ca Brâncoveanu. El însuşi om cu carte, nepot al învățatului stolnic Constantin Cantacuzino care i-a fost tutore, a continuat mişcarea culturală începută de Şerban Cantacuzino și a amplificat-o. În vremea lui, se tipăresc zeci de cărți, nu numai bisericești, dar și de altă natură, nu numai pentru nevoile noastre, dar și pentru lumea greacă și orientală. La un moment dat, în 1701, funcționează simultan trei tipografii: la Bucureşti, la Snagov și la Buzău (vezi fig. 49). Domnul e înconjurat de cărturari, clerici și mireni; i se dedică numeroase lucrări; numărul şcoalelor sporeşte; o vie activitate culturală domnește în timpul stăpânirii lui (vezi și fig. 50).

Dintre personalitățile care militează în această direcție trebuesc pomeniți în primul rând *stolnicul Constantin Cantacuzino* (vezi fig. 51), *mitropolitul Antim Ivireanu*, *episcopul Mitrofan al Buzăului*, cronicarii *Radu Popescu* și *Radu Greceanu*. Expunerea vieții și activității lor o vom da la capitolele despre istoriografia și tiparul muntean (vezi partea a doua a acestui volum).

Şcoala superioară înființată de Şerban Cantacuzino își continuă cursurile și capătă începând dela 1 Septemvrie 1707, un statut precis. Domnul clădise un local nou, la mănăstirea Sfântul Sava; se hotărăşte acum că vor fi trei dascăli, cu salariu anual, care vor preda: logica, retorica, fizica, astronomia, psiholo-

Fig. 48. — Candela de deasupra mormântului lui Constantin Brâncoveanu, pusă de doamna Marica. Inscripţia e în româneşte. Stil caracteristic brâncovenesc.

Вершꙋри Политиче, ... асꙋпра Стемелор Лꙋминатꙋлꙋй, ши
ꙟналцатꙋлꙋй Домнꙋ Іѡ Костандин Басараб Воевод.

Микъ ши плекатъ слꙋга мъріей тале
Радꙋл Логофът

Fig. 49. — O pagină dela începutul uneia din tipăriturile lui Constantin Brâncoveanu, înfăţişând stema ţării şi opt «versuri politice», scrise de «mică şi plecată sluga măriei tale Radul logofăt».

gia (« despre suflet »), metafizica, gramatica, ortografia; se vor face lecturi din Xenofon, Plutarh și Tucidide; din cuvântările lui

Fig. 50. — Insemnarea autografă a lui Constantin Brâncoveanu, înainte de a ajunge domn, pe un manuscris (dela rândul 3 în jos): « A lu Costandin Brâncoveanul vel logofăt, leat 7195 (1687), Fevruarie 5. Dar dela dumnealui Costandin Cantacuzino biv vel stolnic ». (Academia Română, Manuscrise).

Isocrat, Demostene şi ale Sfântului Grigore din Nazianz; din cântecele lui Pindar, fabulele lui Esop, tragediile lui Sofocle şi Euripid; din cugetările lui Caton şi Pitagora; bineînţeles, se va citi din Evanghelie şi din Faptele Apostolilor, « până la sfârşit ». Nu vor lipsi exerciţiile practice, în scris, la gramatică, dându-se atenţie şi ortografiei; temele vor fi corectate; se vor face şi dialoguri, în contradictor. Cursurile vor avea loc numai cinci zile pe săptămână, Joia şi Dumineca fiind pentru « vacanţa şi odihna învăţăceilor ».

Alături de această şcoală superioară, mai erau şi altele, mai modeste. La *Sfântul Gheorghe vechiu* era o şcoală de slovenie unde

Fig. 51. — Autograf al lui Constantin Cantacuzino: « Ex lib(ris) Constantini Cantacuzeni ». (Academia Română, Manuscrise).

se pregăteau logofeţii care scriau hrisoavele în limba slavă — din ce în ce mai puţine de altfel — şi traduceau pe cele vechi, înfăţişate în divan, la judecăţi. Mihai Cantacuzino înfiinţează şi el o asemenea şcoală — prevăzând însă pe deasupra, şi un curs de muzică bisericească — la mănăstirea Colţea, ctitoria sa. Un document din 17 Aprilie 1708, dat de Mihai Racoviţă, domnul Moldovei, vorbeşte de această nouă creaţie, « unde cei ce poftescu a nu-şi pierde în zadar vreamea tinereţilor, în dar vistierul învăţăturii să poată să câştige »; el aminteşte şi de existenţa spitalului de acolo, « lăcaş dumnezeiesc, vrednic de laudă ».

Ctitoriile. Constantin Brâncoveanu a fost un mare credincios. Cronica îl arată ca pe un domn « creştin şi pravoslavnic, cu dragoste şi cu râvnă creştinească şi fierbinte »: nu e deloc o exagerare. Acest puternic sentiment l-a călăuzit întreaga sa viaţă şi i-a fost sprijinul cel mai tare în ceasul crâncen al morţii.

Numeroasele lăcaşuri dumnezeeşti pe care le ridică, le reface, le înzestrează pe întreg cuprinsul ţării şi în afara hotarelor ei sunt

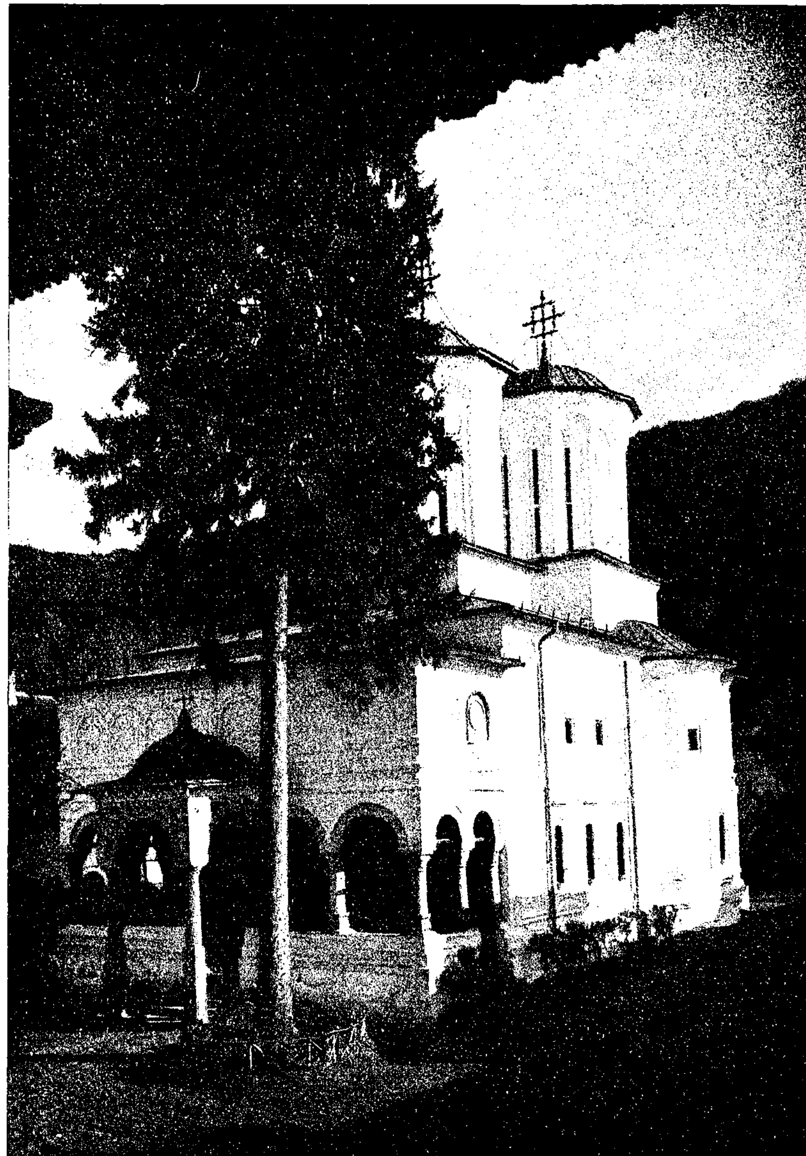

Fig. 52. — Biserica mănăstirii Hurezi; este reprezentativă sub toate raporturile pentru lăcașurile brâncovenești.

manifestări concrete ale credinței sale. Incă pe când era boier, înalță el două biserici pe proprietățile lui: una la *Potlogi*, în Dâmbovița, isprăvită în Septemvrie 1683, alta la *Mogoșoaia*, lângă București, isprăvită în ziua de 20/30 Septemvrie 1688, așa dar cu puțin înainte de a fi ales domn. Scurt timp după ce se suie pe scaun, în vara celui de al doilea an de stăpânire (1690), încep lucrările mănăstirii *Hurezi* (Vâlcea) punându-se temeliile. Acest lăcaș e cea mai de seamă ctitorie a lui Brâncoveanu (vezi fig. 52 și 53); construcția lui, cu modificările aduse ulterior, cu zugrăvelile, cu adaosele, cu diferitele paraclise, ține până în 1705 (vezi fig. 54—59); esențialul era gata însă la 18/28 Septemvrie 1697 când domnul, vizitând mănăstirea, o găsi «grijită de tot»; ispravnic a fost mai întâi Pârvul Cantacuzino stolnicul, apoi, după moartea acestuia (1692), Cernica Știrbei, biv vel armaș. Pe peretele ctitorilor, e întreaga familie a lui Brâncoveanu și înaintașii săi, atât dinspre tată cât și dinspre mamă; chipurile sunt zugrăvite cu o deosebită pricepere; se poate spune că e una din frescele cele mai reușite din întreaga noastră pictură bisericească (vezi fig. 60 și 61). Tot în Vâlcea, ridică credinciosul domn o nouă biserică, de piatră, în locul celei vechi, de lemn, la mănăstirea *Mamul*; începută în 1695, ea e gata la 1/11 August 1696.

La *Brâncoveni*, satul său de baștină, vechiul lăcaș este de asemenea înlocuit printr'unul nou; aceasta se face în 1699, între 9/19 Iunie și 5/15 August. Bucureștii se bucură, sub raportul ctitoriilor, de o deosebită grijă: trei mănăstiri, *Sfântul Gheorghe Nou*, *Sfântul Ioan Grecesc* — pe locul unde e azi Casa de Depuneri — și *Sfântul Sava* avură bisericile, neîncăpătoare sau întunecoase, înlocuite prin altele, de proporții mai mari și frumos lucrate (vezi fig. 62). La Sfântul Gheorghe Nou, unde aveau să i se odihnească oasele, sfințirea se făcu în 1707 de către patriarhul Ierusalimului și de o serie întreagă de ierarhi răsăriteni; biserica dela Sfântul Ioan, vestită prin vindecările minunate «de grele boale», fu înlocuită în 1703, lucrările isprăvindu-se la 10/21 Iunie; nu știm precis când se ridică noua zidire dela Sfântul Sava; în orice caz, ea era gata însă înainte de 1 Septemrive 1707.

Impreună cu unchiul său Mihai Cantacuzino, făcu Brâncoveanu între 1691 și 1697 o puternică mănăstire, la *Râmnicul*

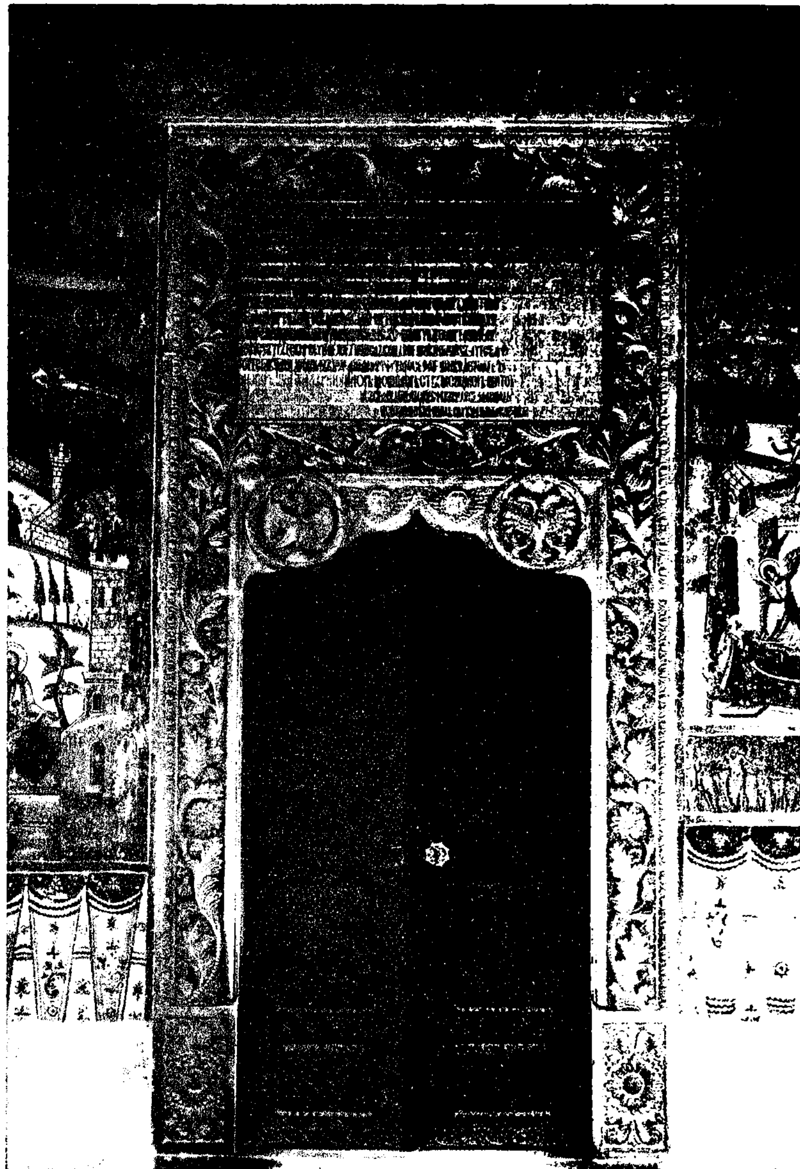

Fig. 53. — Pisania bisericii Hurezi. Un cadru splendid sculptat o înconjură. Deasupra uşii, stema Ţării Româneşti şi stema Cantacuzinilor, din cari se trăgea, după mamă, Brâncoveanu.

Sărat. Inconjurată de ziduri înalte de 8 metri, prevăzute la colţuri şi pe două din laturi cu turnuri pătrate sau octogonale, ea era şi un loc de «apărare» şi «multă scăpare» pentru populaţia de primprejur (vezi fig. 63 şi 64).

In afara hotarelor, credinţa şi dărnicia domnului ridicară biserici noi la *Făgăraş* (1698, între 17/27 Iunie şi Septemvrie), la *Ocna Sibiului* (1701), la *Ismail* (1698), şi la *Galata* (1698).

Fig. 54. — O parte din chilii şi intrarea la arhondaricul mănăstirii Hurezi.

Dar în afară de lăcaşurile zidite *în întregime*, mai sunt o sumă altele la care se făcură îmbunătăţiri, adaose sau prefaceri. Pe când era mare spătar, în 1683, repară *Bistriţa*, ctitoria Craioveştilor, rudele sale dinspre tată; pisania spune: «multe au înfrumuseţat şi den nou au făcut la această dumnezăiască şi sfântă casă». In 1695, «au mers la mănăstirea *De un Lemn* — povesteşte cronica — şi de acolo la mănăstirea *Argeşului*, pre care sfinte mănăstiri le-au mai adaos măria sa şi le-au întărit cu mile şi cu podoabe scumpe de biserică». Târgoviştei, ca şi Bucureştilor, i se acordă o atenţie deosebită. Trei biserici fură reparate: în 1698, *Biserica Domnească*, înoindu-i-se zugrăveala şi punându-i-se par-

doseală nouă, precum și *Biserica Sf. Dumitru*, iar în 1708, însăși *Mitropolia*. Pisania, păstrată fragmentar, dă ca dată a sfârșitului

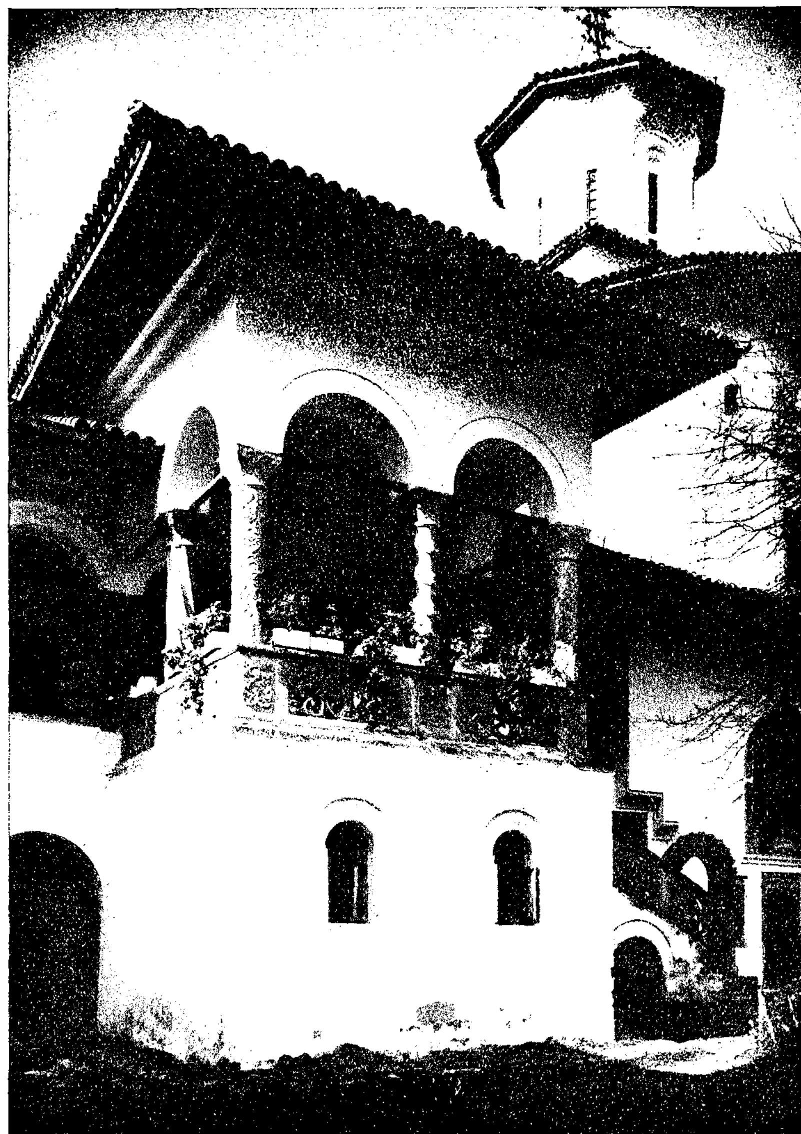

Fig. 55. — Foișorul arhondaricului mănăstirii Hurezi. Fiecare stâlp de piatră e sculptat altfel. Totul dă o impresie de eleganță și grație.

lucrărilor, pentru acest din urmă lăcaş, 27 August stil vechiu. Biserica mănăstirii *Dealul* fu învelită cu « table de aramă » şi înfrumuseţată « pre din lăuntru cu zugrăvele şi cu alte odoară »

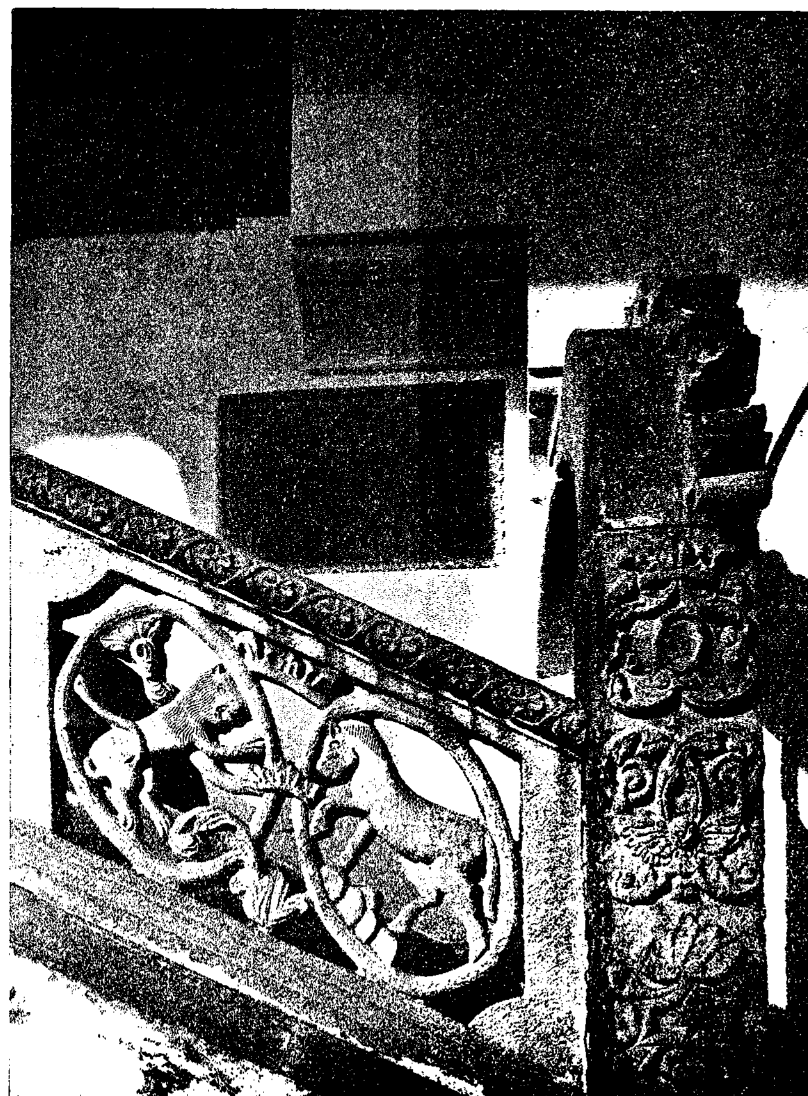

Fig. 56. — Detalii la scara de piatră ce duce la foişorul arhondaricului mănăstirii Hurezi.

(1713). Menționăm, în sfârșit, că pomelnicul schitului din *Sâmbăta de Sus* (Făgăraș) cuprinde, printre ctitori, și pe domn cu familia lui; cum însă înaintea acestuia, mai sunt trecute alte trei nume: « Nicolae, Mariia, Manolachie », rezultă sau că voevodul a ajutat numai la întemeierea schitului, cea mai mare parte a cheltuelii fiind suportată de cei ce îl preced în pomelnic, sau că el a înlocuit vechiul lăcaș, al acestora, cu unul nou (înainte de 1701).

Fig. 57. — Vedere din foișorul arhondaricului spre chiliile mănăstirii Hurezi.

Soția lui Brâncoveanu, Doamna *Marica*, adaose partea ei de ctitorii. Ea făcu în 1696—1699, *Bolnița* dela Hurezi; în același timp, restaură vechea biserică a schitului de călugărițe *Viforâta*, de lângă Târgoviște, lărgindu-i ferestrele, zugrăvind-o și adăogându-i chilii și o clopotniță. Urmă, în 1702, la București, zidirea *Bisericii dintr'o zi*, în locul celei vechi, de lemn, iar în 1706, refacerea, din temelie, a bisericii mănăstirii de călugărițe dela *Surpatele*; pisania, caracterizând noua construcție drept « frumoasă și iscusită », arată că lucrările s'au isprăvit la 1/12 August.

Rudele familiei domnești se întrec și ele în a ridica numeroase și frumoase lăcașuri dumnezeești. In frunte sunt *Cantacuzinii*. Mihail spătarul — om umblat și cult, cu deosebită râvnă pentru

geografie și arhitectură — în afară de partea pe care o ia la zidirea mănăstirii din Râmnicul-Sărat, înalță și mănăstirea *Sinaii*, nu-

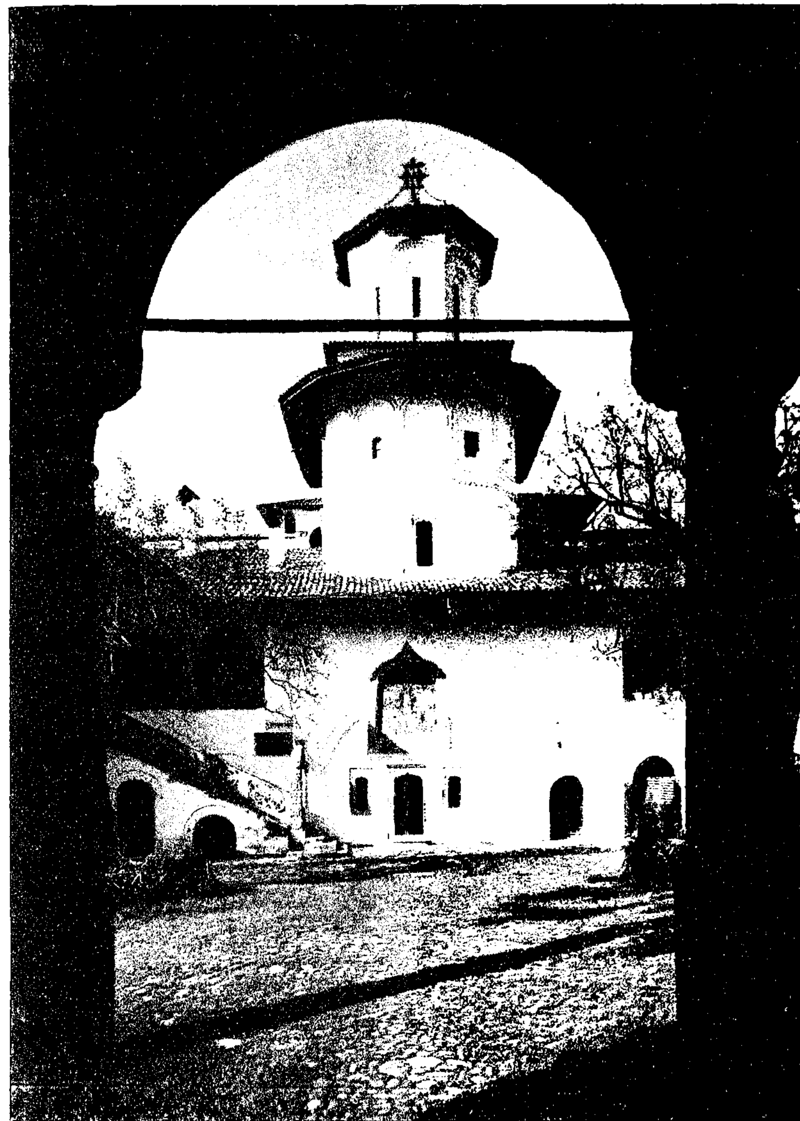

Fig. 58. — Paraclisul mănăstirii Hurezi, având hramul nașterii Maicii Domnului, înălțat de Brâncoveanu în 1697 (7205).

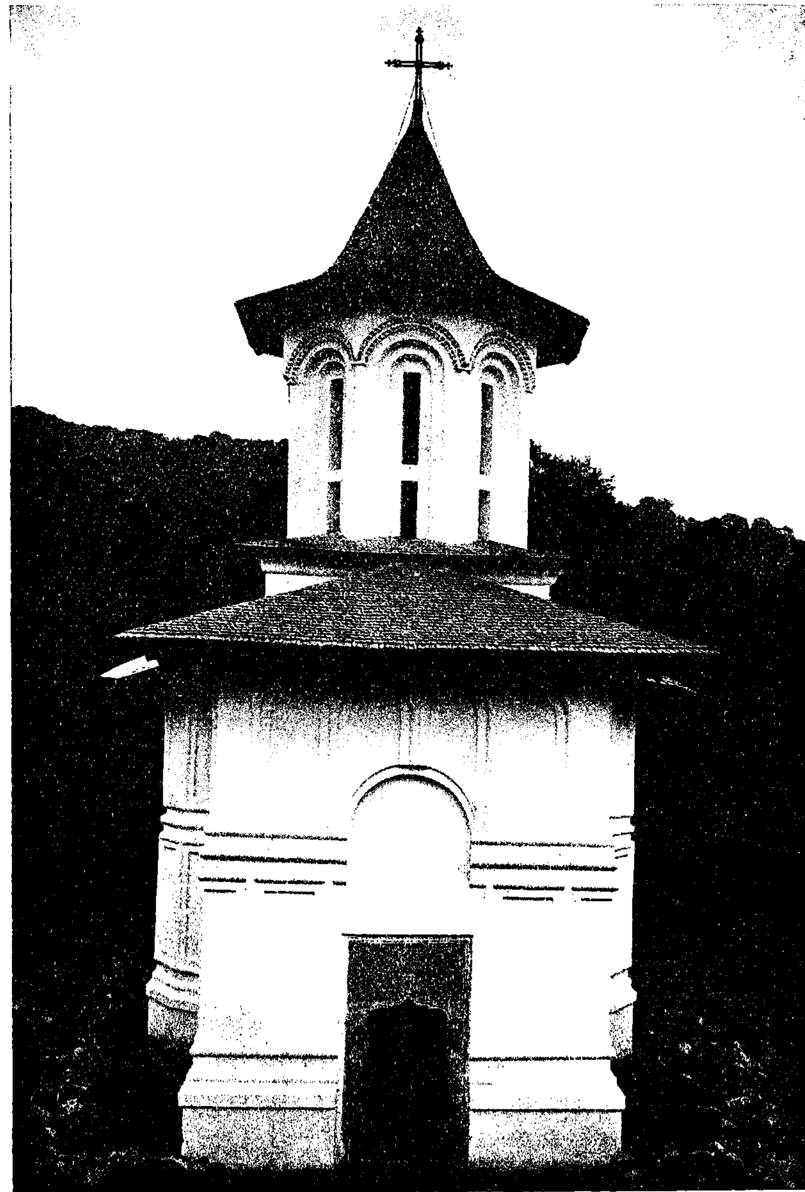

Fig. 59. — Schitul Sfinții Apostoli, înălțat cu ajutor dela Constantin Brâncoveanu de arhimandritul Ioan în 1698 și isprăvit de zugrăvit la 6/17 Iulie 1700. Ține de mănăstirea Hurezi și se află în pădurea vecină.

mită astfel după muntele *Sinai* și în amintirea călătoriei făcute acolo, apoi mănăstirea *Colțea* din București (1701—1702) cu o biserică și trei paraclise, adăogându-i ulterior (1703—1707) și un spital cu 24 de paturi, spițerie, școală, odăi pentru dascăli precum și alte ecarete. Tot lui i se datorește schitul *Titireciu* din Ocnele Mari, biserica *Fundeni Gherasi*, terminată la 1/11 Mai 1699 și împodobită cu delicate stucaturi exterioare, precum și o serie de biserici de piatră în satele de pe moșiile lui.

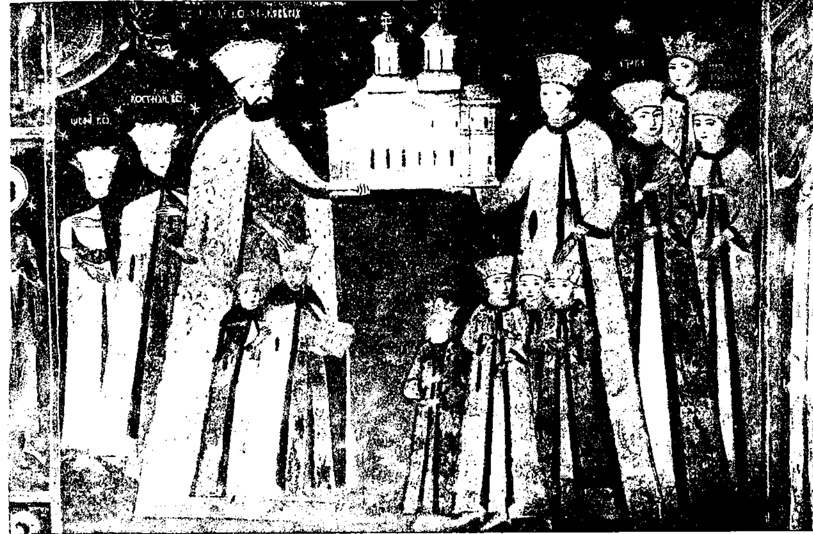

Fig. 60. — Constantin Brâncoveanu, doamna Marica și copiii lor. Frescă în biserica mănăstirii Hurezi.

Toma Cantacuzino spătarul, cel care a trecut de partea Rușilor în 1711, începe o mănăstire la *Poiana*, în Prahova, în fața Câmpinii; nu apucă să ridice însă decât biserica și trebue să ia calea pribegiei, în urma înfrângerii dela Stănilești. Pană Negoescu, cumnatul domnului, și soția sa Safta sunt ctitorii *Bisericii Ienei* din București; lăcașul s'a isprăvit însă târziu, după moartea lui Pană, la 1/12 August 1724.

Dintre celelalte biserici și mănăstiri, ridicate în vremea lui Brâncoveanu de către boieri, clerici sau simpli orășeni și săteni, merită să fie pomenite *Biserica Antim* din București, ctitoria

mitropolitului cu acest nume, terminată în 1715, sub Ştefan Cantacuzino, *Biserica Brezoianu*, clădită de doi mari boieri, clucerul Mărăcineanu şi vistierul Bujoreanu, pe locul marelui vornic Pă-

Fig. 61. — Frescă dela Hurezi.

trașco Brezoianu, și terminată în Octomvrie 1710; în sfârșit *Biserica lui Ștefan cel Mare*, din *Râmnicul Sărat*, refăcută «den ferestri în sus» de către «vecinătate» adică de poporeni, ajutând «cine cu ce s'au îndurat» (1704).

Ar fi prea lung să înșirăm toate donațiile și întăririle pe care le-a făcut Brâncoveanu mănăstirilor din țară și de peste hotare. E

Fig. 62. — Biserica mănăstirii Sf. Ioan Grecesc, din București. A fost dărâmată prin 1895, pe locul ei ridicându-se Casa de Depuneri.

de ajuns să spunem numai că mila domnului s'a revărsat din belșug asupra lor și că n'au fost uitate nici vechile ctitorii ale înaintașilor, nici lăcașurile din Ardeal, — între care și biserica *reformată* din Făgăraș care primește 400 de florini, pentru a fi reconstruită — nici acelea dela Athos, Constantinopol, Chalke, Ierusalim, Muntele Sinai, Alexandria și, în genere, din întreg orientul creștin. Cărți bisericești, odăjdii și odoare, pomenind numele sau uneori având chiar reprezentat chipul generosului voevod se întâlnesc până astăzi în număr apreciabil în aceste locuri (vezi fig. 64 și 65).

Brâncoveanu și biserica din Ardeal. In timpul lui Brâncoveanu se produce «unirea» unei părți a bisericii românești din Ardeal

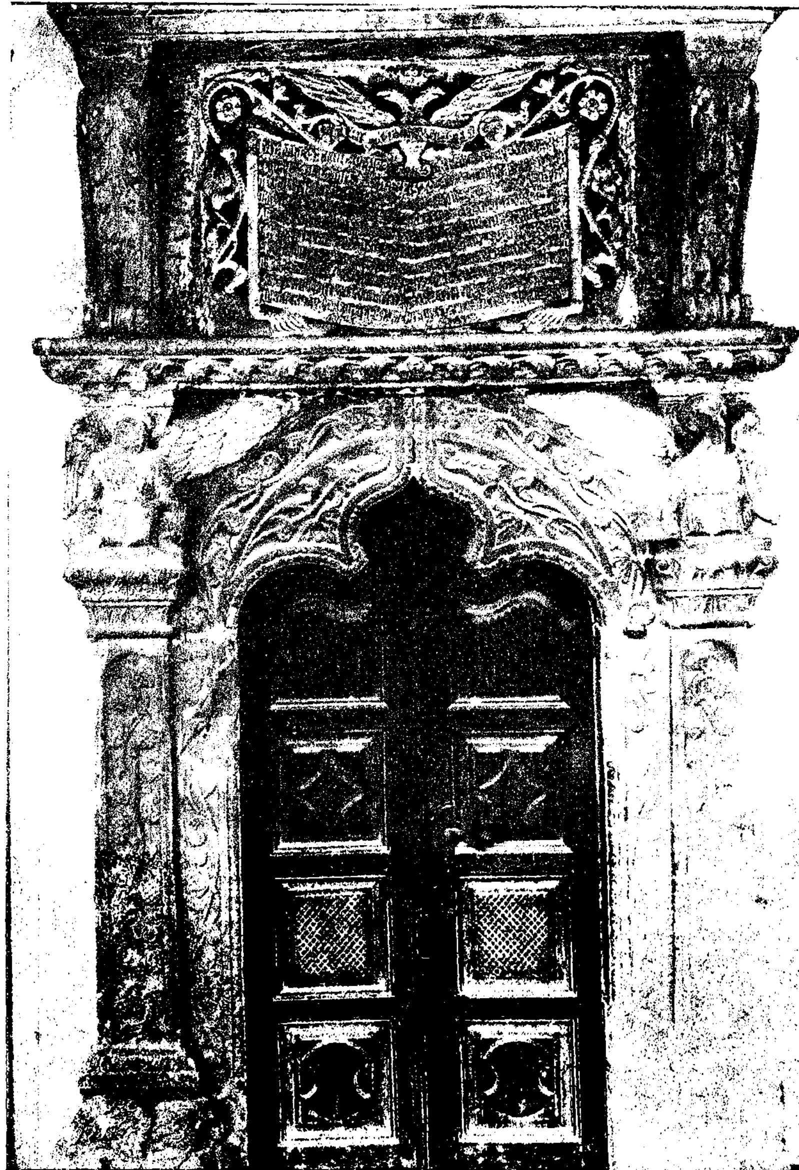

Fig. 63. — Intrarea în biserica mănăstirii din Râmnicul Sărat. Deasupra uşii, pisania şi stema Cantacuzinilor, vulturul bicefal.

cu Roma, unire acceptată de clerul ortodox numai pentru a ieși din situația de inferioritate socială și economică în care se afla (vezi mai jos, p. 373). Ca domn pravoslavnic, apărător al ortodoxiei și legat de ținuturile de peste munți atât prin proprietățile pe care le avea acolo cât și prin ctitoriile și daniile făcute, Brâncoveanu a căutat, cât i-a stat în putință, să împiedece această desbinare. Astfel, la hirotonisirea lui Atanasie (1 Fevruarie 1698) s'a cerut acestui nou ierarh să iscălească normele și instrucțiunile date de patriarhul Ierusalimului, prezent și el la solemnitate, și să-și ia angajamentul că va păzi « neschimbat » în eparhia sa

Fig. 64. — Postament de jilț arhieresc dela Râmnicul Sărat; se pare că provine din mănăstirea ridicată de Brâncoveanu și Mihai Cantacuzino. Inscripția dă numele ispravnicului: Mihail igumenul Cozianul, și data: 1712. (Muzeul de Artă religioasă din București).

« tocmelile » adică rânduielile scaunului Ungrovlahiei. Atanasie s'a supus, dar, întors acasă, n'a împiedecat acțiunea pentru unire. Chiar după ce apăruse, în acest sens, manifestul protopopilor și, drept urmare, prima diplomă leopoldină (16 Fevruarie 1699), Brâncoveanu tot spera să mai poată reține pe Atanasie; așa se explică donația moșiei Merișani din Argeș pe care o face el « mitropoliei » din Alba Iulia, la 15/26 Iunie 1700; mai înainte îi dăruise și « un rând de odăjdi vlădicești ». Totul e însă în zadar; unirea se perfectează și Atanasie e hirotonisit din nou episcop, la Viena (25 Martie 1701).

Dacă Brâncoveanu n'a reacționat mai puternic în urma acestui fapt, explicația stă în împrejurările politice ale vremii, în aceea că Austria, după un șir întreg de biruințe asupra Turcilor și după tratatul dela Karlovitz, era în plină ascendență; o stricare a relațiilor putea fi deci deadreptul primejdioasă. De aceea, domnul s'a

mărginit numai în a lăuda pe Braşovenii cari nu primiseră unirea şi în a lăsa pe mitropolitul Ţării Româneşti să-l afurisească pe Atanasie.

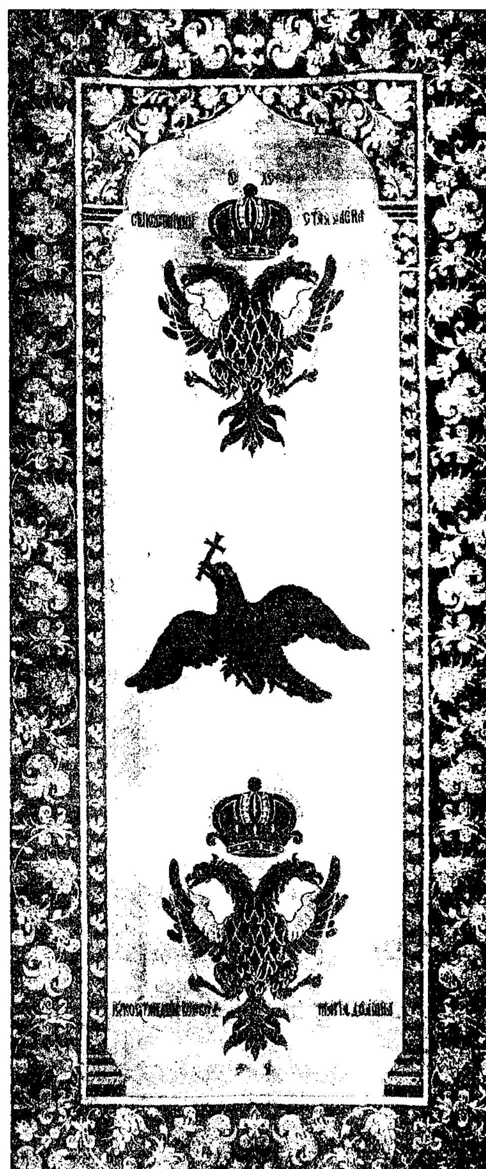

Fig. 65. — Perdea de biserică din 1692, dăruită de Constantin Brâncoveanu şi de doamna Marica. Numele lor precum şi data (7200) se află în partea inferioară.

Construcţiile laice. Pe lângă religiozitate, o altă trăsătură caracteristică a lui Brâncoveanu a fost *simţul gospodăresc*. El i-a dat putinţă să chivernisească ţara cu pricepere, timp de un sfert de veac, împlinind întotdeauna cererile nesfârşite ale Turcilor, în bani, zaherea, salahori şi mijloace de transport, dar găsind, în acelaşi timp, chipul să facă şi diferite îmbunătăţiri reşedinţelor domneşti şi altor oraşe. Nu s'a uitat nici pre sine, ridicând aşezări frumoase pe moşiile sale şi sporindu-şi necontenit averea, atât cea mişcătoare cât şi cea nemişcătoare. De altfel, pentru întreaga ţară, domnia îndelungată a lui Brâncoveanu înseamnă o perioadă de spor material, după cum înseamnă şi una de înflorire artistică, de lux şi rafinament (vezi şi fig. 67—68).

Incă din 1689 se încep reparaţiile şi adaosurile la *Curtea Domnească din*

București. Bisericei de a doua — zisă a Doamnei sau de jos, azi dispărută, — i se adaogă o turlă, cu tindă, și înfrumusețări interioare; se construește apoi, spre a se mări palatul, o casă cu stâlpi de piatră; se reface clopotnița, punându-i-se și ceas și, în 1707, se aranjează grădinile care se întindeau pe o distanță de 800 de metri, până la malul Dâmboviței. Urmează restaurarea și amenajarea *Curții Domnești din Târgoviște* care fusese părăsită după răscoala lui Mihnea, zidurile caselor fiind atunci dărâmate din ordinul Turcilor. Brâncoveanu le reface între 1692 și 1694; mai târziu, în 1697—8, repară și turnul de observație, *Chindia*. Biserica Domnească e refăcută (vezi mai sus, p. 180); de asemenea « casele coconilor », corpul de gardă al seimenilor și zidul înconjurător (1712). Nici curțile lui Mihai Vodă, dela *Caracal*, nu sunt uitate; și aci se fac reparații, domnul oprindu-se uneori în acest loc, în drumurile lui prin țară.

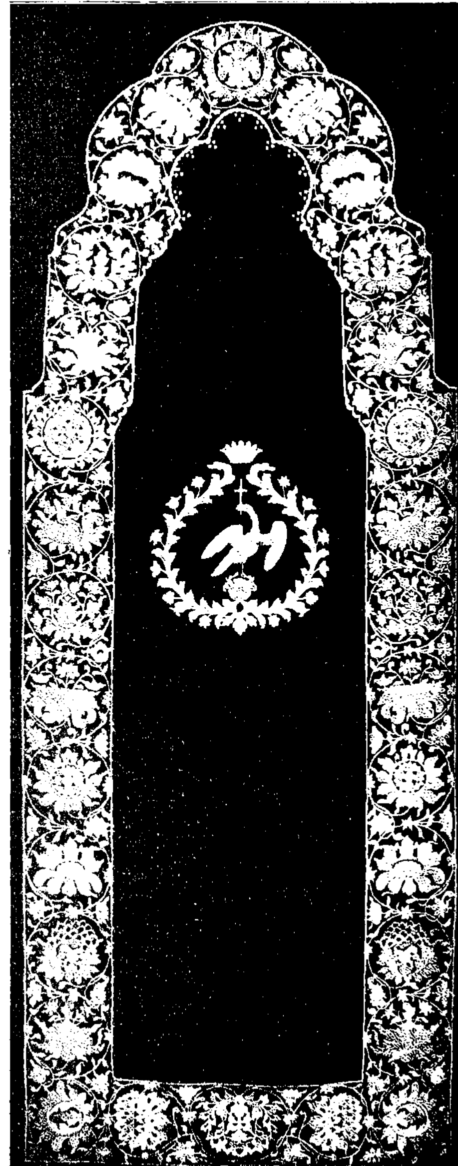

Fig. 66. — Perdea de biserică, dăruită de Constantin Brâncoveanu. In mijloc, stema țării.

Caracteristice însă pentru felul de construcție al vremii, prin proporțiile, frumusețea și eleganța lor, sunt palatele pe care Brâncoveanu și le face pe moșiile sale, la Potlogi și la Mogoșoaia, precum și palatul din București, vecin cu reședința domnească dela Curtea Veche; așezări însemnate se aflau și la Doicești, la Brâncoveni, la Sâmbăta de Sus; conace, mai modeste, în multe alte părți. La *Potlogi*, el ridică un palat în 1698, destinându-l, așa

Fig. 67. — Detaliu dela biserica mănăstirii Hurezi: chenarul de piatră frumos sculptată al ușii de intrare. Stema țării: vulturul cu crucea în cioc; deasupra, sfârșitul pisaniei.

cum ne arată pisania, păstrată până azi, fiului său cel mai în vârstă Constantin (vezi fig. 69). Clădirea, de proporții potrivite (32 × 25 m), avea două rânduri, dintre care cel de jos, mai scund, era destinat serviciului, iar cel de deasupra, mai înalt, stăpânilor. Pereții unora dintre odăi erau împodobiți cu stucaturi (vezi fig. 70); odaia domnului avea și un tablou înfățișând pe proprietar — tânărul Constantin — alături de părinții săi. O frumoasă « loggia », cu stâlpi bogat sculptați, se afla pe fațada care dădea spre lac sau heleșteu. Un alt palat, asemănător, ridică Brâncoveanu la *Mogoșoaia*, pentru cel de al doilea fiu al

său, Ștefan; construcția era gata la 1 Octomvrie 1700. Pe pereții și bolțile uneia din odăi puse el să se picteze la întoarcere, scena drumului său la Adrianopol, în 1703, drum care-i produsese atâta grijă. Palatul dela Mogoșoaia, bine restaurat în zilele noastre, este cel mai însemnat monument de arhitectură laică din câte ni s'au păstrat în Țara Românească (vezi fig. 71 și 72). In ce privește palatul din București, el a fost zidit, la o dată ce nu se poate preciza, în orice caz înainte de Aprilie 1702, pe locul caselor strămoșești, între dealul mitropoliei și Dâmbovița (actuala Piață a Națiunii). Englezul Chisthull, găzduit aci, îl descrie ca un palat « frumos, încăpător, zidit din piatră... pitoresc acoperit, după obiceiul țării, cu șindilă », și « mobilat după felul caselor din țările creștine, ceeace îi dă o înfățișare strălucită dacă îl punem alături de casele... Turcilor din provinciile vecine». Din

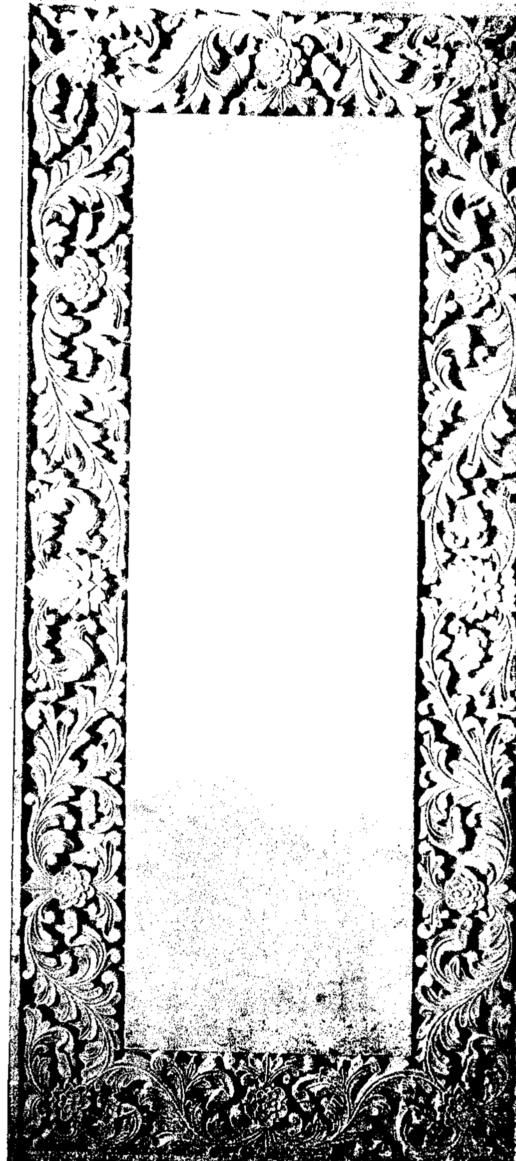

Fig. 68. — Piatra de mormânt a domnițelor Smaranda și Ancuța din biserica mănăstirii Hurez. Stil caracteristic brâncovenesc.

acest palat s'au păstrat numai câteva coloane cu bazele lor și un fronton cu armele Cantacuzinilor, toate frumos sculptate; ele au fost utilizate la restaurarea din vremea noastră a palatului dela Mogoșoaia. La *Doicești* și la *Brâncoveni*, domnul repară numai și îmbunătăți vechile așezări, în 1706—1708. La *Sâmbăta de Jos* făcu în 1714 o casă nouă care însă nu ni s'a păstrat, fiind dărâmată la sfârșitul veacului al XVIII-lea; coloanele cu capitele rămase sunt ca la Mogoșoaia.

Fig. 69. — Pisania, pe o placă de marmură, a palatului dela Potlogi, având următorul cuprins: « Aceste case den temeliia lor sânt înalțate de luminatul domn Io Constantin Basarab voevod fiului său Constantin Brâncoveanul; începându-le și sfârșindu-le la leat 7206 (1698) și la al zecelea an al domniei sale, ispravnic fiind Mihai vt(ori) post(elnic) Corbeanu. (Muzeul Militar, Buc.).

Dar Brâncoveanu mai avea și numeroase alte așezări, atât în țară cât și peste hotare. În primul rând, cea din București, pe malul Dâmboviței, unde sunt azi Așezămintele Brâncovenești; apoi cele de la *Obilești* în Ilfov, *Scăeni*, pe dealurile dela miazănoapte de Ploești, *Valea Schiailor*, lângă Mizil, *Sărata*, în Buzău, *Tătărani*, în Prahova, *Mătăsaru*, în Dâmbovița, *Pitești*, *Mușetești* în Gorj, *Drincea* în Mehedinți, și multe altele. Testamentul prin care domnul își împarte în 1708 averea între copii, ne arată că el stăpânea la acea dată *55 de sate întregi* — unele având curți de piatră, mori și vii — apoi *56 de moșii sau părți de sate*, și o sumă de vii, afară de casele din București — 5 rânduri — și din Târgoviște. Peste hotare, el avea așezări la *Brașov*, la *Poiana-Mărului* și la *Recea* în Ardeal, la *Arbănași*, în Bulgaria de azi și la *San Stefano*, pe țărmul Mării de Marmara.

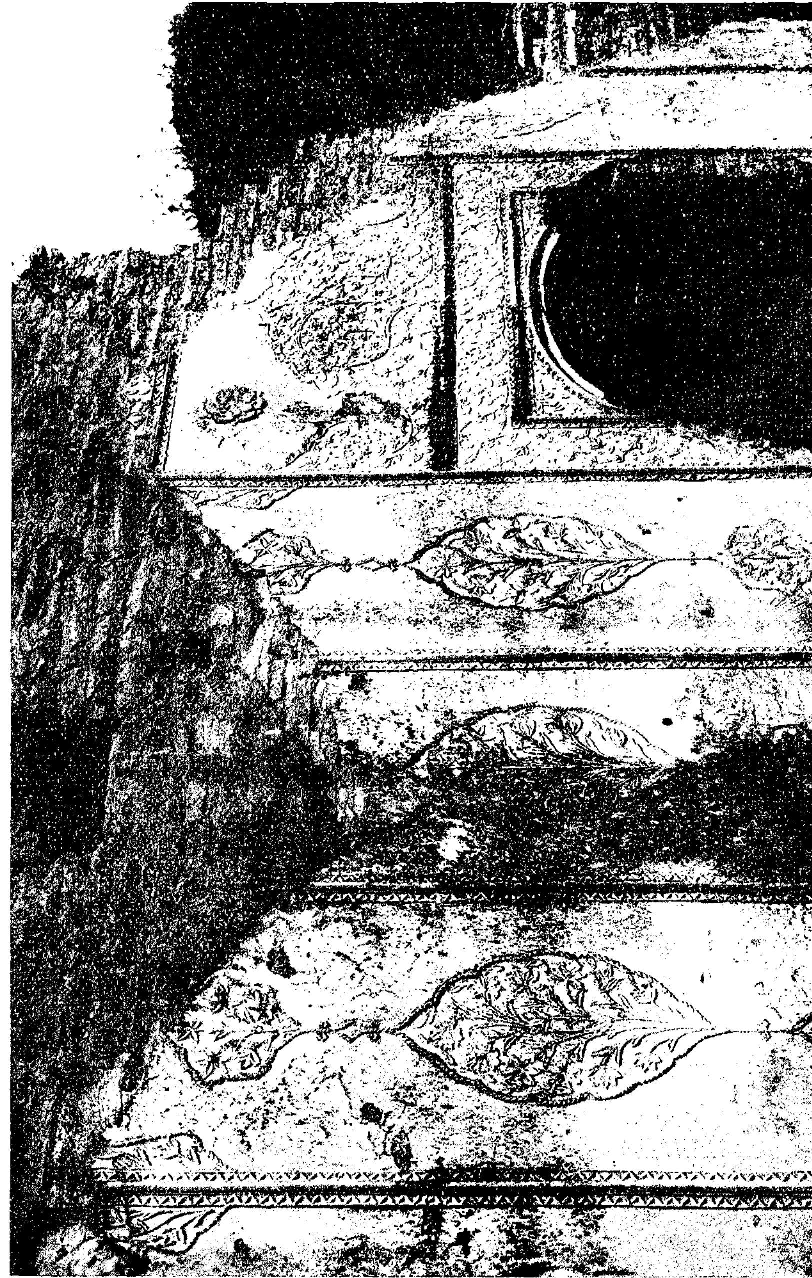

Fig. 70. — Resturi din stucaturile ce împodobeau pereţii unora dintre odăile palatului dela Potlogi; influenţă orientală.

Dintre realizările gospodăreşti ale lui Brâncoveanu, cronica aminteşte refacerea heleşteului celui mare din Ilfov, dela Fântâna Ţiganului, care se stricase de pe vremea lui Radu Leon, apoi aducerea apei la Târgovişte şi la Focşani, în acest din urmă loc, dela o distanţă de două ceasuri, în sfârşit, punerea din nou în exploatare a ocnei dela Teişani (Prahova).

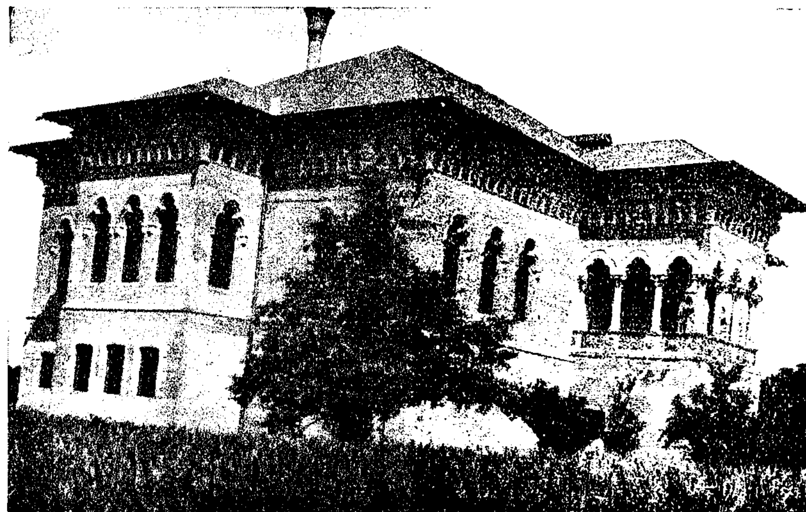

Fig. 71. — Palatul dela Mogoşoaia, clădit de Brâncoveanu şi restaurat în zilele noastre. E o clădire tipică pentru stilul brâncovenesc.

Gospodar, credincios, iubitor de artă şi de cultură, Constantin Brâncoveanu este una din figurile cele mai de seamă ale trecutului nostru. El simbolizează epoca de strălucire a spiritului românesc. Iar sfârşitul său tragic, suportat cu tărie de suflet adevărat creştinească, adaogă chipului său aureola de martir.

Ştefan Cantacuzino. Pentru a-şi consolida tronul şi a face imposibilă o revenire a lui Constantin Brâncoveanu, Ştefan Cantacuzino îşi dădu toate silinţele ca să se ajungă la o condamnare a acestuia. Trimise deci, îndată după numire, pe cumnatul său Radu Dudescu şi pe banul Stirbei la Poartă ca să pârască pe domnul mazil, scoase înaintea dregătorului împărătesc ţărani pe care-i învăţă să se plângă de grelele biruri la care fuseseră supuşi, stărui cu bani pe la meghistanii Porţii, puse şi pe alţii să

intervină, până ce în sfârşit, obţinu cumplita condamnare. Este aceasta o sdrobitoare vină şi o pată ruşinoasă pe memoria urmaşului în scaun a lui Brâncoveanu. De altfel nu-i folosi multă vreme sângeroasa biruinţă. Stăpânirea sa nu ţinu nici doi ani de zile şi isprăvi într'un chip asemănător predecesorului său. După ce pro-

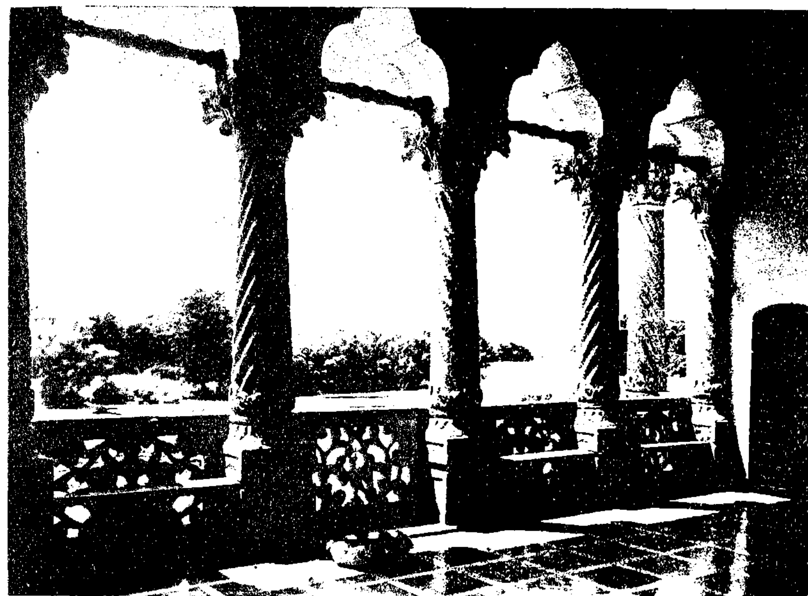

Fig. 72. — Loggia palatului dela Mogoşoaia, cu vederea spre lac.

tectorul dela Stambul, marele imbrohor, fu ucis din ordinul vizirului care-şi temea locul, Ştefan Cantacuzino, rămas fără sprijin, primi firmanul de mazilie. Înlocuirea se hotărî chiar în ziua de Crăciun a anului 1715 (5 Ianuarie 1716, stil nou); la Bucureşti, ordinul sosi în ziua de 21 Ianuarie. Ridicat şi dus la Stambul, mazilul se bucură la început de libertate; când însă acelaşi crud vizir care tăiase pe Brâncoveanu, primi din ţară o scrisoare compromiţătoare a Imperialilor către fostul domn şi informaţii asupra legăturilor pe care acesta le avusese cu puterile creştine, Ştefan Cantacuzino fu închis, împreună cu tatăl său; în noaptea de 6 spre 7 Iunie 1716, urmă sugrumarea amândurora; aceeaşi soartă avură în ziua de 9 Iunie, la Adrianopol, unchiul domnului, *Mihai*

spătarul Cantacuzino, ctitorul mănăstirilor Colţea şi Sinaia, precum şi cumnatul său, *Radu Dudescu*. Soţia lui Ştefan, doamna *Păuna*, şi copiii săi, *Răducan* şi *Constantin*, scăpară, ascunzându-se la nişte creştini, în Stavrodrom, un cartier al Constantinopolului, apoi, pe mare, ajunseră în Apus. După peregrinări la Roma, Viena, Petersburg, Păuna îşi sfârşi zilele la Braşov, în 1740. După Ştefan Cantacuzino încep, în Muntenia, domniile fanariote.

BIBLIOGRAFIE

I. **Constantin Brâncoveanu:** 1. C. GIURESCU, *Introducere* la volumul CONST. GIURESCU şi N. DOBRESCU, *Documente şi regeste privitoare la Constantin Brâncoveanu*, Bucureşti, 1907, L p. în 8°; 2. N. IORGA, *Mănăstirea Hurezului. Desvoltarea şi vieaţa ei*, Vălenii de Munte, 1912, 77 p. în 8°; 3. N. IORGA, *Constantin-Vodă Brâncoveanu. Viaţa şi domnia lui*, Vălenii de Munte, 1914, 213 p. în 8°; 4. VIRGILIU N. DRĂGHICEANU, *In amintirea lui Constantin Brâncoveanu 1714—1914. Locaşurile Voevodului. Privire arheologică*, Bucureşti, 1914, 112 p. în 8°; 5. N. IORGA, *Donaţiile româneşti pentru mănăstirile din Marea de Marmara*, în *Rev. Ist.*, VII (1921), 143—147; 6. C. MARINESCU, *Trei săbii ale lui Constantin Brâncoveanu*, în *Bul. Com. Mon. Ist.*, XIX (1926), p. 93-99; 7. VIRGIL DRĂGHICEANU, *Palatul lui Constantin Vodă Brâncoveanu din Bucureşti*, în *Bul. Com. Mon. Ist.*, XIX (1926), p. 1-8; 8. GENERALUL R. ROSETTI, *Câteva săbii ale lui Constantin Brâncoveanu*, în *Mem. Secţ. Ist. Acad. Rom.*, t. X, 1929, p. 1—9; 9. VIRGIL DRĂGHICEANU, *O ctitorie brâncovenească dispărută: biserica Sfântul Ion Grecesc din Bucureşti*, în *Inchinare lui Nicolae Iorga*, Cluj, 1931, p. 138—142; 10. DAN SIMONESCU, *O însemnare românească pe o carte din Asia Mică*, în *Rev. Ist. Rom.*, IV (1934), p. 293-4; 11. G. T. KIRILEANU, *Ştiri de acum o sută de ani despre mormântul lui Constantin Vodă Brâncoveanu*, Bucureşti, 1934, 13 p. în 8°. 12. EMIL VÂRTOSU, *Odoare româneşti la Stambul*, în *Bul. Com. Mon. Ist.*, XXVIII (1935), p. 1-19; 13. I. LUPAŞ, *Mucenicia Brâncovenilor*, Cluj, 1937, 16 p. în 8°; 14. VALER LITERAT şi MARTIN JARAY, « *Vizite* » *calvineşti la preoţii români din Ţara Făgăraşului. Un dar al lui Constantin Brâncoveanu la Făgăraş*, în *Anuar. Ist. Cluj*, VIII (1936—1938), p. 582—620; 15. I. IONAŞCU, *Şcoala dela Colţea în veacul al XVIII-lea*, Bucureşti, 1938, 15 p. în 8°. (Extras din *Biserica Ortodoxă Română*, LVI (1938), nr. 11—12); 16. DAN SIMONESCU şi EMIL MURACADE, *Tipar românesc pentru Arabi în secolul al XVIII-lea*, în *Cercetări Literare*, III, Bucureşti, 1939, p. 1—32.

CANTEMIREŞTII

> *« Cam rar 'domn au fost şi a mai fi ca Antioh Vodă (Cantemir) în Moldova : nelacom nici la sânge, nici la bani, nici la minciuni, ce, iubitor la dreptate. Şi belşug în ţeară la toate era în zilele lui ».*
>
> (Letopiseţul lui Ion Neculce)

Răstimpul dintre 1685 și 1711 poate fi numit, în istoria Moldovei, răstimpul Cantemireștilor. La început, e domnia relativ lungă — dacă ținem seama de predecesori și succesori — a lui Constantin Cantemir; la sfârșit, e aceea a fiului său, învățatul Dimitrie Cantemir, o podoabă a culturii românești; între ele sunt cele două domnii ale celuilalt fiu, Antioh Cantemir și prima domnie, nerecunoscută de Poartă, și foarte scurtă de altfel, a lui Dimitrie. Din cei douăzeci și șase de ani ai acestui răstimp, Cantemireștii stăpânesc aproape șasesprezece.

Constantin Cantemir era dintr'un neam modest de răzăși, din satul *Siliștеni*, în județul Fălciului. S'a născut la 8/18 Noemvrie 1612 și a îmbrățișat de tânăr cariera armelor; a servit timp de șaptesprezece ani în armata polonă, ajungând « rohmistru » sau căpitan de cavalerie; a stat și în Muntenia, având dregătoria militară de ceauș spătăresc; întors în Moldova, îl găsim « căpitan mare », apoi serdar, deci comandantul cavaleriei și păzitorul marginei din spre Tătari; a avut și dregătorii civile, fiind numit vel clucer, și chiar *capichihaia* sau reprezentant al țării la Poartă.

Tronul l-a luat cu ajutorul lui Șerban Cantacuzino, făgăduind acestuia să-i urmeze directivele. Numirea se face în ziua de 25 Iunie 1685 la Babadag; noul domn era om bătrân: avea șaptezeci și trei de ani. Cronicarul Ioan Neculce ni-l înfățișează, foarte

sugestiv, în chipul următor: Cantemir Vodă « carte nu ştia, ce numai iscălitura învăţase de o făcea; practică bună avea; la voroavă era sănătos; mânca bine şi bea bine. Semne multe avea pe trup dela răsboaie, în cap şi la mâni, de pe când fusese slujitor în ţeara leşească. La stat, nu era mare; era gros, burduhos, rumen la faţă, buzat, barba îi era albă ca zăpada ».

Toată domnia lui se desfăşoară sub semnul luptelor dintre Turci şi Poloni. Aceştia din urmă, membrii ai Ligei Sfinte (vezi mai sus, p. 161) fac o serie de încercări de a ajunge, prin Moldova, la Dunăre; ele nu izbutesc; ţara însă are foarte mult de suferit de pe urma prădăciunilor şi a focului. Chiar în toamna anului 1685, trupele polone trecură Nistrul, trimiţând înainte detaşamente izolate sau « podgheazuri » care ajunseră la Baia şi chiar până la Iaşi, bătând pe hatmanul moldovenesc Velicico Costin, fratele lui Miron. Lupta principală avu loc lângă *Boian*, pe Prut; Turcii, Tătarii şi Cantemir, a cărui oaste dovedi vitejie, atacară pe Leşi şi-i siliră să se întoarcă, în condiţii grele, îndărăt, peste Nistru (1—18 Octomvrie).

Campania din anul următor, condusă de regele Sobieski în persoană, deşi începută sub auspicii promiţătoare, nu dădu nici ea rezultatele aşteptate. Armata ajunse, ce e dreptul, până la Iaşi (16 August 1686), de unde domnul, solicitat necontenit să treacă de partea creştinilor, dar temându-şi fiul zălog la Turci, se retrăsese. Ea coborî chiar mai în jos, pe Prut, până la gura văii Sărata; aci însă, silită, pe de o parte de Turci şi Tătari, pe de altă parte de secetă şi lipsuri, trebui să ia calea întoarsă. În cursul retragerii, Iaşii fură prădaţi şi arşi de Poloni şi Cazaci; unii istorici poloni cred că focul ar fi fost pus de iscoade ale Turcilor sau chiar ale lui Cantemir, spre a nimici depozitele armatei, ceea ce nu pare însă probabil. Mitropolitul Dosofteiu care primise pe Sobieski ca pe un liberator şi făcuse slujbă în cinstea lui, trebui să-l urmeze; el luă cu sine şi moaştele Sfântului Ioan cel Nou, aduse dela Cetatea Albă, cu aproape trei sute de ani înainte, de către Alexandru cel Bun. La 15 Octomvrie, Polonii erau îndărăt peste Nistru.

În 1687, avură loc numai incursiuni de pradă ale podgheazurilor; în 1690, fu ocupată Suceava, lăsându-se acolo o garnizoană de 900 de soldaţi. În 1691, Sobieski voi să extindă stăpânirea sa

în Moldova; făcu deci o nouă expediție, asemenea celei din 1686. Nici de data aceasta însă, el nu putu ajunge până la Dunăre, Tătarii oprindu-l mai sus de Iași. El se întoarse atunci spre apus, atacă Cetatea Neamțului apărată numai de o mână de « vânători » (nu « plăeși » cum s'a spus multă vreme) și după patru zile de asediu, izbuti s'o ia. Mănăstirile din apropiere, Agapia, Secul și Hangu, primiră și ele garnizoane leșești, apoi urmă, pe o vreme cumplită, retragerea. Din lipsă de cai, tunurile fură părăsite la *Ropcea*, în Bucovina, fiind reluate abia după vreo trei luni. Bagajul se pierdu tot; mulți dintre soldați pieriră de frig și de boală. Partea de Nord-Vest a Moldovei, plus Soroca, rămase însă sub ocupația leșească, în timp ce Tătarii stăpâneau Orheiul și Lăpușna. Lui Cantemir îi rămăsese numai Iașul și țara de jos.

Necontenitele războaie avură drept urmare și o înmulțire a tâlharilor. Bande întregi, folosindu-se de împrejurări, prădau și făceau tot felul de blestemății. Trebuiră măsuri drastice pentru ca răul să fie stăvilit. Miron Costin, de pildă, fiind staroste de Putna și prinzând patruzeci de asemenea tâlhari, puse să-i taie pe toți în câte patru bucăți și-i atârnă « pin prepelece, pe la drumuri ». Domnul, de asemenea, îi « înțepa » și-i spânzura pe cei care-i cădeau în mână.

Relațiile lui Constantin Cantemir cu Șerban Cantacuzino au fost bune, la început. Deși se legase, la suirea pe tron, să-i urmeze directivele — și acestea urmăreau alianța cu creștinii — el nu scăpă din vedere totuși, niciodată, interesele proprii țării sale. De aceea, el nu trecu de partea Polonilor; iar în tratatul secret pe care trimișii săi îl încheiară cu Imperialii, la Sibiu, în 15 Februarie 1690, se specifică lămurit că renunțarea la protecția Porții se va face numai după ce armatele creștine vor fi la Brăila sau la Siret. Tratatul, de altfel, rămase « literă moartă », în urma victoriilor turcești din 1690. Spre sfârșit, relațiile cu Șerban se stricară din cauza protecției acordate de domn familiei Rusețeștilor sau Cupăreștilor, dușmanii Cantacuzinilor. Incordate rămaseră ele apoi și sub Constantin Brâncoveanu. Acesta căută să se folosească de nemulțumirile unora dintre boierii moldoveni cari erau supărați că domnul chiamă în slujbe, la curte, « tot feciori de mojici, Codreni și Gălățeni ». O consfătuire a nemulțumiților, cu prilejul

unei nunţi, la Băcani, din sus de Bârlad, duse la hotărîrea de a fugi cu toţii la Brâncoveanu şi de a stărui să fie numit domn în Moldova, Velicico Costin, marele vornic. Unul dintre participanţii la consfătuire, *Ilie Ţifescu*, poreclit mai pe urmă « Frige-Vacă » desvălui însă lui Cantemir cele hotărîte. Urmarea fu executarea lui Velicico; i se taie capul, noaptea, în faţa porţii domneşti, după ce mai întâi fusese bătut cu buzduganul. Fratele său Miron, vestitul cronicar, nu era amestecat în complot; se găsea la moşie, la Barboşi, îndurerat de moartea soţiei sale pe care se pregătea tocmai s'o înmormânteze. Pe neaşteptate sosiră slujitori domneşti să-l ridice; dus la Roman, fu şi el decapitat, cu toate rugăminţile de a i se îngădui să vază pe domn şi să-şi dovedească nevinovăţia (Decemvrie 1691). Omorîrea lui Miron Costin rămâne o pată pe memoria lui Cantemir; bătrânul voevod fu cuprins de altfel, îndată după aceea, de remuşcări: « şi de multe ori plângea între toată boierimea — spune Neculce — şi blăstema pe cine l-au îndemnat de au grăbit de i-au tăiat ». Cu această povară pe suflet, închide el ochii, în vârstă de 81 de ani, la 27 Martie 1694. Inmormântat la Sf. Neculae Domnesc din Iaşi, trupul său fu strămutat mai târziu, în timpul domniei lui Antioh, la mănăstirea *Mera*, ctitoria sa de pe valea Milcovului (Putna).

Constantin Cantemir a fost căsătorit de trei ori: prima dată, în 1646 pe când era în Muntenia, cu *Anastasia*, o nepoată de văr a lui Grigore Ghica; ea moare de ciumă la patruzeci de zile după nuntă; a doua soţie a fost *Ruxandra Gane*, cu care a avut o fiică, tot *Ruxandra*; nici cea de a doua soţie nu trăeşte mult; după moartea ei, întâmplată la 3 ani dela căsătorie, Cantemir ia pe o nepoată a Anastasiei, soţia lui Duca Vodă, pe *Ana Bantăş*; cu aceasta a avut trei copii: pe *Antioh* şi pe *Dimitrie*, cari au ajuns amândoi la domnie în Moldova şi pe *Safta*, căsătorită cu spătarul Mihai Racoviţă. Cealaltă fiică Ruxandra, s'a măritat cu Lupu Bogdan hatmanul.

Dimitrie Cantemir. După moartea lui Constantin Cantemir, e ales domn de către boieri şi slujitori, *Dimitrie*, fiul cel mai mic al răposatului. I se citeşte molitva de domnie, e îmbrăcat cu caftan de către un agă al vizirului care se nemerise cu trebi împărăteşti în Iaşi, şi domneşte trei săptămâni (29 Martie — 18 Aprilie 1693)

(vezi și fig. 73). După aceea, e ridicat de un trimis al Porții și dus la Stambul; sultanul numise, în urma stăruințelor lui Brâncoveanu, care voia să și-l facă ginere, pe *Constantin Duca*, fiul lui Gheorghe Duca, fostul domn.

Constantin Duca, zis și *Duculeț* — avea vreo șaptesprezece ani — primise o educație și o instrucție aleasă; știa foarte bine greaca veche și latina, poseda cunoștințe întinse de filosofie; personalități culturale renumite ale vremii, ca, de pildă, *Spandoni*, mare retor al patriarhiei din Constantinopol, și *Ioan Comnen*, îi fuseseră

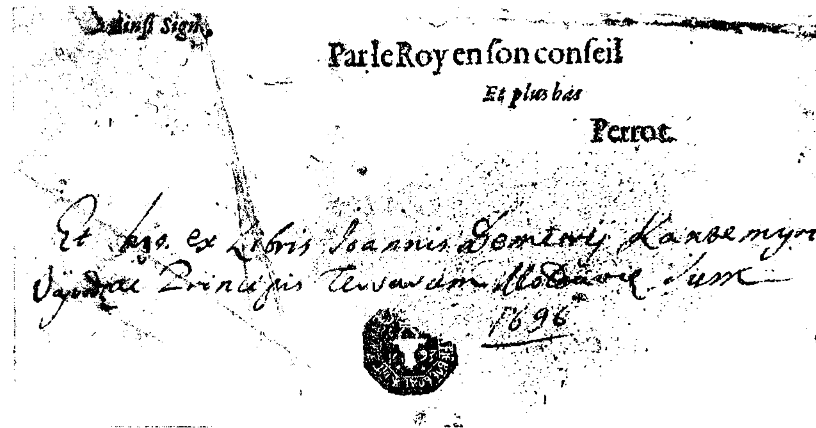

Fig. 73. — Insemnare autografă din 1696 a lui Dimitrie Cantemir pe o carte franceză din biblioteca sa. Pecetea a fost făcută în timpul foarte scurtei domnii din 1693; ea poartă, în limba slavă, următoarea legendă: «[Io Dimi]trie voevod cu mila lui Dumnezeu domnul Țării Moldovei». (Academia Română, Manuscrise).

profesori. A fost numit domn la începutul lui Aprilie 1693, înainte de 11 ale lunii; a sosit la Iași însă abia la 4 Iulie, după ce contractase datorii însemnate la Stambul, garantate de Brâncoveanu.

In toamnă, se căsătorește cu domnița *Maria*, fiica domnului muntean; influența socrului său era foarte simțită, atât de simțită chiar, încât Neculce afirmă că, de fapt, stăpânea acesta: «și pe cine ziceau Muntenii să-i boierească, pe aceia îi boierea; și ce ziceau Muntenii, aceea făcea». Din cauza datoriilor, și după pilda lui Brâncoveanu, pune și el *văcăritul* «de vacă un zlot și de cal un leu», dare nepopulară în special printre boieri cari aveau cirezi

şi tamazlâcuri numeroase. A mai pus şi un impozit de un zlot pe pogonul de pârîng şi de « popuşoiu » — e prima menţiune a cultivării porumbului în Moldova — precum şi de patru lei pe pogonul de tutun.

Domnia lui Constantin Duca a durat mai puţin decât termenul obişnuit de trei ani după care trebuia o reconfirmare; la 18 Decemvrie 1695, el este mazilit. S'a ajuns aci din cauza unor greşeli ale tânărului domn pe care nici puternicele mijloace ale lui Brâncoveanu nu le-au mai putut acoperi. Mai întâi, zahereaua pornită la Cameniţa în 1695, nefiind suficient apărată, a fost atacată de Leşi lângă Nistru şi jefuită, rămânând cetatea fără provizii; apoi a fost ucis, chiar în Iaşi, un Turc însemnat, capegi-başă, ce fusese trimis de vizir să ia banii birului şi în acelaşi timp să facă o anchetă discretă asupra domnului. Acesta, aflând de însărcinarea ultimă a Turcului, pune să fie atacat de o ceată de joimiri, chipurile străini, care pradă totdeodată şi « cărvăsăriea turcească », adică locul unde trăgeau cei veniţi cu porunci dela Stambul şi negustorii turci. Dându-şi seamă apoi de greşeala făcută, Duculeţ încearcă să-şi câştige bunăvoinţa sultanului, lovind garnizoanele leşeşti din mănăstiri şi dela Neamţ; are chiar unele succese. Ele nu mai pot împiedeca însă mazilia care se produce în 18 Decemvrie. La plecarea din Iaşi, tânăra doamnă, bocindu-se, ar fi spus « munteneşte »: « Aolio! Aolio! că va pune taica pungă dă pungă din Bucureşti până în Ţarigrad şi, zău, nu ne va lăsa aşa şi iar ne vom întoarce cu domnia îndărăpt ». Dar n'avu noroc să vadă împlinindu-i-se zisa: scurtă vreme după ce ajunse la Stambul, îmbolnăvindu-se de ciumă, muri (August 1697).

Antioh Cantemir, fiul cel mai mare al lui Constantin, avea, la suirea pe tron, douăzeci şi patru de ani (vezi şi fig. 74). Era — ne spune Neculce — « om mare la trup, cinstiş, chipiş, la minte aşezat, judecător drept; nu era prea cărturar, numai nici era om prost. Minciunile şi telpijicurile (adică vicleniile) nu le iubia; la avere nu era lacom; obicee nouă nu primea să le facă prea peste seamă; era vânător şi slujitor (ostaş?) bun, după firea tătâne-său ».

A vrut să curme vrăjmăşia cu Constantin Brâncoveanu; a trimis deci la acesta să facă pace şi să-i dea pe una din fiice drept

soţie. Bogatul şi mândrul domn muntean care ţinea pe Cantemireşti drept oameni de jos, a pus însă asemenea condiţii pentru căsătorie — cerea, între altele, să fie ucis Iordache Ruset vistiernicul — încât Antioh renunţă la planul său şi-şi luă doamnă din ţară, pe *Ecaterina*, fiica logofătului Dumitraşco Ceaurul dela Valea Seacă. Duşmănia între cele două familii continuă, spre paguba ambelor ţări şi spre mulţumirea meghistanilor dela Poartă care avură prilej să ia multe pungi de bani. Spre a putea să strângă sumele însemnate trebuitoare pentru a contrabalansa demersurile lui Brâncoveanu, Antioh fu nevoit să perceapă şi el văcăritul «în două ierni», ba chiar să-l mărească. Pe urmă însă, îl desfiinţă, cu blestem înfricoşat.

Fig. 74. Pecete dela Antioh Cantemir, din prima domnie, cu data 1696. (Academia Română, Secţia Numismatică).

In timpul domniei lui se încheie pacea dela Karlovitz (1699, Ianuarie 26); printre stipulaţiunile ei sunt unele care privesc direct şi indirect Moldova. Astfel se hotărăşte ca Turcii să evacueze Podolia, Ucraina şi cetatea *Camenitei*, pe care o stăpâneau de 27 de ani, spre marea pagubă nu numai a Poloniei, dar şi a Moldovei, obligată să care mereu zaherea într'acolo şi să apere drumul de podgheazuri. In schimb, Polonii vor evacua cetăţile şi mănăstirile ocupate din Moldova, Nistrul rămânând hotar. Cele hotărîte sunt aduse la îndeplinire; Cameniţa e predată la 12/22 Septemvrie 1699; Neamţul şi mănăstirile învecinate, Câmpulungul, Suceava şi Soroca sunt părăsite şi ele de Leşi şi de Cazaci; pe de altă parte, Tătarii se retrag din judeţul Orheiului şi din acela al Lăpuşnei, unde se aşezaseră până aproape de Chişinău. Antioh e stăpân pe întreaga ţară, afară, bine înţeles, de Bugeac şi de raielele din miazăzi.

Pentru a aduce o uşurare bieţilor locuitori care ani de zile fuseseră îngreunaţi cu dările şi sărăciţi de războaie şi podgheazuri, făcu domnul acum o reformă fiscală anticipând pe aceea a lui Constantin Mavrocordat: stabili anume o sumă globală pe care trebuia s'o plătească fiecare, — boier, mazil, ruptaş, ţăran — potrivit averii, anual, *în patru sferturi*, desfiinţând toate celelalte dări. Era evident o uşurare; dar când să se simtă în ţară urmările ei, sosi mazilia lui Antioh. Brâncoveanu, continuând vrăjmăşia, izbutise a-l înlocui prin Constantin Duca, fostul domn. Firmanul

de înlocuire sosi la Iași la 14/25 Septemvrie 1700; mazilul plecă spre Stambul, lăsând în urmă numai regrete.

Constantin Duca a doua oară. Și de data aceasta, Constantin Duca făcu cheltuieli mari pentru a lua domnia; adăogându-se și sumele vechi, neplătite, datoria sa crescu enorm. De aceea, el amanetă, încă la Stambul fiind, dările pe oi, pe miere, pe ceară și reînființă, bine înțeles, văcăritul. Spori apoi darea pe vin, în târguri, și desetina. Rezultatul fu o nemulțumire generală. Boierii, instigați de Iordache Ruset, pe care domnul îl primise totuși la curte, — mai târziu îl va face chiar mare vornic al țării de jos — începură a pribegi în vecini: unii în Țara Românească, alții în Ardeal, alții în sfârșit în Polonia. Văzând că nici de data aceasta Duca nu poate să-și apropie țara și că nu-i ascultă sfaturile, Brâncoveanu se hotărî să-l înlocuiască. El trimise deci în Moldova la Iordachi Ruset, dușmanul său de până atunci, făcu pace cu el, făgăduindu-i chiar încuscrire și stabili să susțină amândoi pe *Mihai Racoviță* spătarul.

Acesta aparținea unei vechi familii și era văr de al doilea, după mamă, cu domnul muntean. Cu prilejul mergerii la Adrianopol, în 1703, se puse problema înlocuirii lui Duca. Vizirul ar fi vrut ca să fie tot Brâncoveanu și în Molodva; stolnicul Constantin Cantacuzino, consultat, se opuse însă. Candidat era și Antioh Cantemir, susținut puternic de Ienicer aga; birui însă Mihai Racoviță, după cum se stabilise. Constantin Duca, chemat la Poartă cu aproape 3 luni mai înainte, — firmanul a sosit la Iași la 26 Iunie — fusese trimis surghiun la *Cavalla*, pe țărmul mării Egee. După numirea lui Racoviță, avu apoi judecată, în divan, în fața vizirului, și în alte părți « zicând boierii că au stricat țeara »; în aceste judecăți pierdu tot și rămase sărac. A murit în « mare lipsă », la Țarigrad.

Deși a domnit puțin — nici trei ani — și cu greutăți financiare, Constantin Duca găsi timp și mijloace să ridice câteva lăcașuri. Astfel el făcu o mănăstire în Galați, — cu hramul Adormirea Maicei Domnului — și o închină la *Mavromol*, deasupra Fanarului. Transformă apoi biserica Danco din Iași în mănăstire și o închină « la Rumeli, la o mănăstire unde este hramul patruzeci de mucenici ». Refăcu mănăstirea dela *Copou*, ctitoria lui Vasile Lupu; refăcu « feredeul » sau băile din Iași, clădite de același; în sfârșit,

zidi case domnești la Mitropolie, la Biserica Albă, ctitoria mamei sale, doamna Anastasia.

Constantin Duca a fost căsătorit de două ori: prima dată cu *Maria*, fiica lui Brâncoveanu (vezi mai sus, p. 213); fiul născut din această căsătorie a murit tânăr. A doua oară a luat pe *Eufrosina*; cu ea a avut — ne spune Neculce — doi feciori: unul s'a dus «la Moscali»; altul a rămas în Țarigrad.

Mihai Racoviță. După plecarea lui Duca la Poartă, țara fu cârmuită de logofătul *Ioan Buhuș*, vărul său, lăsat caimacam. Mihai Racoviță primi caftanul în Septemvrie 1703, înainte de 12 ale lunii; nu sosi la Iași însă decât la 30 Noemvrie, zăbovind la Stambul din cauza judecăților cu predecesorul (vezi fig. 75).

Fig. 75. Pecetea mică a lui Mihai Racoviță ca domn al Moldovei (1703). Legenda în limba slavă.

Domnia aceasta — cea dintâi — a lui Mihai Racoviță, domnie altfel liniștită și blândă, n'are mare însemnătate; a și durat puțin, nici un an și jumătate, încheiându-se la 23 Fevruarie 1705 (firmanul de mazilie s'a dat de fapt la Stambul cu zece zile înainte, la 13 Fevruarie. In acest răstimp, domnul reface biserica dela poarta curții domnești, mărind-o ca să încapă nu numai dregătorii, dar și mazilii și slujitorii; face de asemenea o biserică *de lemn*, în ograda vămei, lângă casele tatălui său, vornicul Ion Racoviță; dă, în sfârșit un hrisov solemn patriarhiei de Ierusalim, specificând mănăstirile închinate acesteia (Galata, Barnowski, Sf. Sava, Cetățuia, Bârnova din orașul și ținutul Iași, Sf. Gheorghe din Galați) și obligațiile lor fiscale. Doamna, la rândul ei, «tocmește» adică repară mitropolia cea veche, în care nu se mai slujea de mult.

Mihai Racoviță e scos din domnie de către Antioh Cantemir. Acesta, care fusese cât pe aci să fie numit în Septemvrie 1703 — cronica arată că a fost atunci o chestie de un «cifert (sfert) de ceas» ca să izbândească — nu încetă cu stăruințele și obținu într'adevăr tronul. Mazilit, Racoviță veni la Poartă; aci fu pârît — după un nenorocit obiceiu — că n'a trimis Impărăției «două biruri» și « două bairamlâcuri» pe care le-ar fi luat din țară. Pus la închisoare, el trebui să răspundă suma, pe care poate nici n'o luase.

Antioh Cantemir a doua oară. Și Antioh Cantemir zăbovi la Stambul până să-și tocmească treburile; numit la 13 Februarie (1705), abia la 1 Iunie își făcu el intrarea în Iași. Cu Brâncoveanu era acum în relații bune; se înțeleseseră, încă înainte de a pleca spre țară, să nu se mai pârască; bogatul domn muntean se angajase chiar să-i dea lui Dimitrie, fratele lui Antioh « câte zece pungi de bani » pe an, spre a avea pace, economisind astfel sume mult mai mari care ar fi trebuit vărsate Turcilor.

Cu toate acestea, impozitele trebuiră sporite, din cauza datoriilor. « Scoase Antioh Vodă — arată Neculce — nevoi grele pe țeară... orânduele multe și satarale și hârtii și fumărit, câte un zlot de toată casa »; înființă *vădrăritul*, câte doi bani de vadra de vin, plătit numai de țărani; înființă și *cornăritul*, câte un leu de fiecare bou ce se vindea. Mazilii în special fură apăsați. N'ar fi fost nevoie de un efort atât de mare, dar vistiernicul pe care-l avea domnul, Ilie Cantacuzino, era un om lacom și apucător: lua din bani « și fățiș și furiș, cum îi era voia ». La ieșirea din dregătorie, acesta rămase cu șaptezeci de pungi, în timp ce Antioh care « nu era prea sameș, nici lacom » plecă, la sfârșitul domniei, numai cu « vr'o cincizeci—șasezeci ». Mănăstirilor li se făcu însă un așezământ fiscal favorabil, « cu ruptă » stabilind adică sume pe bază de înțelegere, plătibile în sferturi.

In primăvara anului 1707, la 1 Mai, porni el, în urma unei dispoziții primite dela Poartă, la Tighina, spre a da ajutor la repararea și mărirea cetății. Dar pe când lucra aci, împreună cu toată curtea și slujitorii, îi sosi mazilia (31 Iulie); ea fusese provocată de Mihai Racoviță, doritor de a-și relua tronul și de a-și răzbuna pentru cele suferite. Fără să se mai întoarcă pe la Iași, Antioh porni, împreună cu familia sa, direct la Constantinopol; aci a și murit, mai târziu, în 1723. Doi din băieții săi, *Constantin* și *Dimitrașco*, s'au așezat în Rusia; un al treilea *Ioniță*, a rămas în Moldova. O fiică a sa, *Maria*, a fost logodită cu Radu, fiul lui Brâncoveanu. Lui Antioh Cantemir i se datorește înlocuirea lăcașului de lemn dela *Mera*, ctitoria tatălui său, printr'unul de zid, în anul 1706.

Amintirea lăsată de acest voevod, în urma celor două stăpâniri ale sale, a fost din cele mai bune. Cronicarul Ion

Neculce e interpretul sentimentului general al țării atunci când spune: « Cam rar domn au fost și a mai fi ca Antioh Vodă în Moldova: nelacom nici la sânge, nici la bani, nici la minciuni; ce, iubitor la dreptate. Și belșug în țeară la toate era în zilele lui ».

Mihai Racoviță a doua oară. Caftanul de domnie îl îmbracă Mihai Racoviță a doua oară la 23 Iulie 1707; sosește în Iași însă abia la 24 Noemvrie. Familia Rusețeștilor, în frunte cu Iordache Ruset, e acum atotputernică; din pricina ei, se pare, începe noua stăpânire cu o execuție și anume cu sugrumarea lui *Panaiotache Morona*, un grec foarte abil, fost mare postelnic și pe cale de a deveni un concurent primejdios pentru Iordache. Motivul oficial era însă că acest Morona « pre toți domnii pârăște ».

Din cauza exigențelor turcești și din cauza cheltuielilor curții — un capitol îl formează și toaletele și bijuteriile doamnei Ana — se sporesc din nou dările. La *pogonăritul* pe vii se adaogă un zlot de pogon, *vădrăritul* e dublat, dela 2 la 4 parale, se înființează *fumăritul*, câte doi ughi (sau galbeni unguresti) de fiecare horn al casei; *desetina*, pe stupi și mascuri, e extinsă și asupra boierilor, mazililor și mănăstirilor.

In timpul acestei domnii are loc vestita luptă dela *Pultava* (8 Iulie 1709), în urma căreia Carol al XII-lea, regele Suediei, bătut de țarul Petru cel Mare, se refugiază la Tighina. Victoria rusească impresionează adânc; Mihai Racoviță începe a se orienta spre Ruși și se gândește chiar să se refugieze la ei, la nevoie. Adversarii săi dela Poartă simt însă aceasta și conving pe vizir să-l mazilească. Ridicat din Iași, la 28 Octomvrie 1709, de un detașament de spahii, domnul e dus la Stambul, și închis la Edicule. In locul lui — spune Neculce — ar fi putut veni din nou Antioh Cantemir, dacă dădea cele trei sute de pungi ce i se ceruseră; acesta nu făgăduiește însă decât o sută cincizeci și atunci e numit Neculae Mavrocordat, fiul marelui dragoman Alexandru Mavrocordat « Exaporitul » adică « tainicul din lăuntru ».

Neculai Mavrocordat. Mai mult decât de chestia materială, numirea lui Neculai Mavrocordat a fost determinată de nevoia Turcilor de a avea în Moldova — în acest moment de expansiune

rusească, — un om *sigur*, al lor, care să nu treacă de partea cealaltă, în caz de conflict. Această nevoie explică de astfel, după gestul lui Dimitrie Cantemir şi după sfârşitul lui Brâncoveanu — acuzat tot de înţelegere cu Ruşii — şi a lui Ştefan Cantacuzino, de ce s'au introdus în ţările noastre domnii zişi « fanarioţi ». Turcii au vrut să se asigure de o surpriză din partea noastră — în timpul războaielor cu Austriacii şi cu Ruşii — şi, de fapt, au izbutit: în tot timpul acestor domni — dela 1711, respectiv 1716 până în 1821 — n'a avut loc nicio încercare de revoltă sau de colaborare armată cu creştinii; linia Dunării a fost asigurată.

Prin mama sa Sultana (vezi fig. 76), Neculai Mavrocordat era strănepot lui Alexandru Iliaş; se înrudea deci cu vechea dinastie a Moldovei. Primise o educaţie şi o instrucţie îngrijită; ştia latineşte, putând ţine şi cuvântări în această limbă, nu ştia însă, când a venit în scaun, româneşte, aşa că, la început, a avut nevoie de tâlmaciu. Ocupase timp de 12 ani, după tatăl său, însemnata funcţie de mare dragoman sau terziman al Porţii. Preţuia fastul şi avea o înaltă idee de demnitatea domniei; numit la 17 Noemvrie 1709, el intră în Iaşi la 5 Fevruarie 1710 « cu mare pohfală, cu alaiu împărătesc şi cu iscusite podoabe ».

Scurta sa stăpânire — durează abia un an de zile — se distinge prin câteva măsuri luate în folosul păturii de jos, a celor nevoiaşi. Desfiinţează darea pe popuşoi, sileşte pe « zlotaşi » — strângătorii de dări numiţi astfel dela moneta zlot — să restituie oamenilor banii birului ce începuse a se strânge cu puţin înainte de mazilirea lui Racoviţă, bir la care el renunţă; pune şi pe Turcii negustori de vite la darea cornăritului. Are grijă ca judecăţile să se facă pe dreptate; întemeiază o sumă de slobozii la marginile ţării.

Pe boieri, în schimb, îi ţine la oarecare distanţă; sfetnicii săi de taină sunt trei Greci; pe Iordache Ruset îl închide chiar, până la sfârşitul domniei, luându-i şi zece pungi de bani. O parte dintre boieri fug la Iaşi, alţii în Ardeal. Mazilia lui Nicolae Mavrocordat nu e provocată însă de aceştia, ci de stăruinţele lui Dimitrie Cantemir, ajutat şi de hanul tătăresc din Crimeea. Firmanul de înlocuire soseşte în Iaşi la 4 Decemvrie 1710; după trei zile — termenul prevăzut pentru pregătirile de plecare — fostul domn

Fig. 76. — Alexandru Mavrocordat Exaporitul și soția sa Sultana, părinții lui Neculai Mavrocordat. Frescă în biserica mănăstirii Văcărești.

pornește spre Stambul; la Galați, el se întâlnește cu succesorul său și — spre deosebire de ceea ce se făcea în alte cazuri similare — îl vizitează, despărțindu-se apoi în termeni buni și cu angajamentul de a nu se săpa sau pârî unul pe altul.

Dimitrie Cantemir. După foarte scurta sa domnie din 1693, nerecunoscută de sultan (vezi mai sus, p. 210), Dimitrie Cantemir a locuit la Stambul, unde stătuse, de altfel, și mai înainte. El își completează acum cultura și leagă prietenii prețioase cu înalții demnitari turci care-i prețuiau cunoștințele bogate și variate, talentul său muzical și felul ales și afabil de a primi. Mulțumită acestor prietenii, la care se adaogă și stăruința hanului tătăresc, Dimitrie Cantemir e numit domn al Moldovei; un raport al ambasadorului francez ne arată că hotărîrea s'a luat cu puțin înainte de 21 Noemvrie 1710. Misiunea precisă pe care o avea noul domn era de a supraveghea și a prinde, la momentul indicat, pe Constantin Brâncoveanu, bănuit — și nu fără temeiu — că vrea să treacă de partea Rușilor. In războiul care, în urma stăruințelor lui Carol al XII-lea, refugiat la Tighina, și a lui Ludovic al XIV-lea, se pregătea împotriva Rușilor, țările noastre trebuiau să aibă în frunte domni siguri, de o credință neclintită față de Poartă. De aceea, misiunea încredințată lui Cantemir, socotit, după întreaga sa viață de până atunci, ca fiind complet devotat.

De fapt însă, tocmai fiindcă pătrunsese așa de adânc în mijlocul vieții turcești, și cunoștea atât de bine pe fruntașii ei, noul voevod avea motive serioase să se îndoiască de viitorul imperiului otoman și să-și îndrepte speranțele spre puterile creștine. Dezastrul dela Zenta (1697) la care participase, ca tânăr ostaș, în anturajul vizirului, îl impresionase în gradul cel mai înalt, făcându-l să piardă încrederea în valoarea militară a oștirii turcești. Se explică așa dar de ce — împotriva tuturor așteptărilor — Dimitrie Cantemir a trecut de partea Rușilor.

La început, tratativele se duc acoperit, ba chiar, sub pretext că iscodește, cu știrea Porții; Luca vistiernicul întâlnește pe țarul Petru cel Mare la Luck și încheie la 24 Aprilie o convenție, cu următoarele puncte mai însemnate: Moldova trece sub protecția imperiului rusesc; ea va avea vechile hotare, deci inclusiv Bugeacul și raielele; domnia va fi ereditară, în

familia lui Cantemir; domnul și dregătorii își păstrează vechile drepturi; în caz de înfrângere, se va da ospitalitate în imperiu și întreținere.

Operațiunile militare încep la 10 Iunie 1711, prin trecerea trupelor feldmareșalului Șeremetov peste Nistru, pe la Soroca. Țarul sosit mai în urmă, face însă greșeala de a nu concentra toate forțele sale în Moldova, ci trimite o parte însemnată a lor împotriva Crimeii; încă și pe cele din Moldova le mai împarte, expediind înainte un detașament important, sub generalul Rönne, să ia Brăila. O altă greșeală a fost plecarea din Iași în spre Bugeac, înainte de a se fi strâns proviziile necesare, mai ales că fusese secetă și *împotriva părerii lui Cantemir* care insistase în sensul asigurării aprovizionării. Trupele pornesc totuși pe Prut în jos, în timp ce Turcii și Tătarii, cu forțe mult superioare, circa 200.000 de oameni și 250 de tunuri, grăbesc în întâmpinarea lor. Contactul are loc la 18 Iulie, iar lupta principală se dă în zilele de 19—21 Iulie, la *Stănilești*, în județul Fălciu. Rușii sunt înconjurați de mulțimea adversarilor; încercările lor de a rupe rândurile acestora dau greș; slăbiți de nemâncare, cu munițiile pe sfârșite, ei sunt nevoiți să ceară începerea tratativelor de pace. Vizirul — se zice cumpărat — și influențat și de faptul că o parte din oștirea sa, greu încercată în luptă, voia încetarea ostilităților, consimte. Se ajunge astfel la tratatul dela 23 Iulie, de «lângă vadul Hușilor», prin care țarul restituia Azovul, dărîma o serie de cetăți dela hotarul Ucrainei, plătea o despăgubire de război și îngăduia lui Carol al XII-lea reîntoarcerea neturburată în Suedia prin Polonia. Dimitrie Cantemir, pe care Turcii îl cerură în zadar, își luă familia dela Iași și, împreună cu o sumă de dregători și ostași, între care și hatmanul Ion Neculce, viitorul cronicar, porni pe calea pribegiei, însoțind pe Petru cel Mare în Rusia. Aci a trăit el, încă doisprezece ani, mai întâi la Charkov, apoi la Moscova și la Petersburg. În 1713 îi muri soția, *Casandra*, fiica lui Șerban Cantacuzino; după șase ani, în 1719, se căsători cu frumoasa *Nastasia Trubetzkoi*. Țarul îi dă la început cincizeci de sate, șase mii de ruble anual și două rânduri de case la Moscova; îl face apoi, mai târziu, consilier intim și-i arată întotdeauna o deosebită prețuire (vezi **fig. 77**). În 1722, Cantemir pleacă în campania împotriva Persiei; pe drum, se îmbolnăvește

Fig. 77. — Dimitrie Cantemir, în timpul șederii în Rusia. Gravură în aramă, făcută după moartea sa. Legenda, în limba franceză, îl numește: « Principe al Moldovei, numit Principe al Sfântului Imperiu rus, Senator și Consilier privat al Majestății Sale Împăratul Petru-cel-Mare ».

însă — suferea de diabet — şi trebuie să se întoarcă. Ajuns la moşia sa, în satul Dimitrovca, unde-şi avea aşezarea, el mai trăieşte câteva luni de zile, închizând ochii la 1 Septemvrie 1723, în vârstă de 50 de ani. A fost înmormântat în «biserica de jos» a mănăstirii greceşti din Moscova, acolo unde odihnea şi prima sa soţie; el este chiar ctitorul acestei biserici. A mai ridicat, făcând însuşi planurile, încă două biserici în satele de pe moşia sa, precum şi o mănăstire la Dimitrovca.

Din cea dintâi căsătorie Dimitrie Cantemir a avut patru băieţi, pe *Matei*, *Constantin*, *Şerban* şi *Antioh* şi două fete, pe *Maria* şi *Smaragda*. Antioh a ajuns vestit în lumea literelor; Maria a inspirat o puternică pasiune lui Petru cel Mare. Din cea de a doua căsătorie s'au născut doi fii, *Petre* şi *Ion*, morţi de mici, şi o fiică *Smaragda-Ecaterina*. A mai avut şi un fiu nelegitim, *Augustin Mirov*, născut în 1715.

Pentru activitatea literară şi ştiinţifică a lui Dimitrie Cantemir, vezi partea a doua a acestui volum.

BIBLIOGRAFIE

I. **Constantin Cantemir:** 1. C. GIURESCU, *Tratatul lui Constantin Cantemir cu Austriacii (1690)*, Bucureşti, 1910, 19 p. în 8°. (Extras din *Conv. Lit.* XLIV); 2. SEVER ZOTTA, *Despre neamul Cantemireştilor*, în *Revista Arhivelor*, I (1924), p. 61—72; 3. AL. LAPEDATU, *Jurnalul Principelui Iacob Sobieski, fiul Regelui Ioan, asupra campaniei polone în Moldova la 1686*, în *Mem. Secţ. Ist. Acad. Rom.*, t. XIII (1932—1933), p. 279—314; 4. MARIE KASTERSKA-SERGESCU, *L'expédition de Sobieski en Moldavie en 1686*, în *Rev. Hist. Sud-Est*, X (1933), p. 17—30; 5. N. IORGA, *Sobieski et les Roumains, 1683—1696*, în *Rev. Hist. Sud-Est*, X (1933), p. 287—306.

II. **Constantin Duca:** 6. D. RUSSO, *Mitrofan Grigoràs, Cronica Ţării Româneşti (1714—1716)* în *Rev. Ist. Rom.*, IV (1934), p. 1—43 (a se vedea p. 8—13).

III. **Antioh Cantemir:** 7. AUREL V. SAVA, *Schimbare de domnie în Moldova 1707*, în *Rev. Ist. Rom.*, VII (1937), p. 163—170.

IV. **Mihai Racoviţă:** 8. D. RUSSO, *Din corespondenţa Doamnei Ana Racoviţă (1708—1709)*, Bucureşti, 1911, 18 p. în 8°. (Extras din *Conv. Lit.*, XLV); 9. N. IORGA, *Note ateniene*, în *Rev. Ist.*, XVI (1930), p. 193—206. 10. GENERAL M. RACOVIŢĂ-CEHAN, *Familia Racoviţă-Cehan, genealogie şi istoric*, Bucureşti, 1942, 158 + 151 p. în 8°, cu VI + XIV planşe şi 4 tablouri genealogice (Academia Română, *Studii şi Cercetări*, LVI).

V. **Nicolae Mavrocordat:** 11. ALEXANDRE A. C. STOURDZA, *L'Europe orientale et le rôle historique des Maurocordato 1660—1830*, Paris, 1913, VIII + 463 p. în 4°.

VI. **Dimitrie Cantemir:** 12. ŞT. CIOBANU, *Dimitrie Cantemir în Rusia*, în *Mem. Secţ. Ist. Acad. Rom.*, t. II (1925), p. 381—548; 13. I. MINEA, *Despre Dimitrie Cantemir. Omul. Scriitorul. Domnitorul*, Iaşi, 1926, 421 p. în 8°; 14. CONST. C. GIURESCU, *Une relation inédite sur la campagne de Pierre le Grand en Moldavie (1711)*, Cluj, 1927. 8° p. în 8°. (Extras din *Mélanges d'histoire générale*).

EPOCA FANARIOȚILOR. DOMNII MOLDOVEI INTRE 1711 ȘI 1741

Privită în general, epoca Fanarioților este o epocă de decădere politică și morală.

La Constantinopol, pe malul de miazăzi al *Cornului de Aur*, minunatul golf al Bosforului, a existat și există și astăzi cartierul *Fanarului*, numit astfel dela un far sau fanar, pus acolo pentru orientarea corăbiilor. În acest cartier, în mijlocul căruia se află Patriarhia ortodoxă, locuiau mai cu seamă Grecii; se întâlneau printre ei și urmași de ai vechilor familii bizantine, de dinainte de cucerirea Constantinopolului, precum și alții de origine mai nouă, dar îmbogățiți prin negoț. Erau oameni pricepuți în afaceri, cu multe relații, cunoscând bine pe fruntașii împărăției cărora le furnizau tot felul de mărfuri, ambițioși, dar, în același timp, intriganți și lacomi. Din mijlocul lor, și-au recrutat Turcii *dragomanii* sau tâlmacii de cari aveau nevoie în relațiile cu celelalte state (Coranul interzice mahometanilor să învețe limbi străine!); șeful acestor tâlmaci, *marele dragoman*, ar corespunde azi ministrului de externe. Grecii ocupau, așa dar, la Înalta Poartă, locuri de mare încredere, erau deținători ai secretelor de Stat.

După trecerea lui Dimitrie Cantemir, în care Turcii puseseră atâtea speranțe, la Ruși, sultanul hotărăște să nu se mai încredințeze tronul Moldovei unui domn de țară, ci să-l dea unui Grec dintre cei legați, prin slujbă, familie și interese, de împărăție, spre a-l avea astfel întotdeauna în mână. Persoana aleasă este *Nicolae Mavrocordat*, care mai domnise odată, chiar imediat înainte de Dimitrie Cantemir. Același lucru se întâmplă și în Muntenia după înlăturarea lui Ștefan Cantacuzino, ei numesc

iarăși un Grec care este tot Nicolae Mavrocordat, mutat din Moldova. Epoca Fanarioților începe deci, atât într'o țară cât și în cealaltă, cu acest domn; ea ține până în 1821, așa dar mai bine de un secol.

Caracterizarea epocei Fanarioților. Privită în general, epoca Fanarioților este o epocă de *decădere*. Teritoriul țărilor românești este ciuntit; se iau de către vecini *provincii întregi*. Domnii ajung niște simpli funcționari ai sultanului care-i schimbă foarte des; fiscalitatea se accentuează; atmosfera morală e grea; intriga, bacșișul, mita au tot mai mare preț; în schimb, *caracterele* devin din ce în ce mai rare. Sunt și unele aspecte pozitive: astfel, în ordinea socială, se desființează *rumânia*, cu alte cuvinte, se dă libertate țăranilor; se înființează școli și spitale; se fac legiuiri noi; toate acestea nu compensează însă marile scăderi ale epocei fanariote care rămâne o epocă tristă a istoriei noastre.

În răstimpul de peste o sută de ani cât ține ea, au fost nu mai puțin de 40 de domnii în Muntenia și 36 în Moldova, în afară de diversele ocupații ruse și austriace. Media unei domnii era deci foarte scurtă. Turcii, de altfel, și fixaseră în practică, încă de mult, la *trei ani* durata unei domnii: pentru înnoirea ei trebuia plătită o sumă importantă numită *mucarer*. Era și un *mucarer mic* care se plătea în fiecare an. Domnii se schimbau dintr'o țară în cealaltă: astfel Constantin Mavrocordat a domnit de șase ori în Muntenia și de patru ori în Moldova. Aceste schimbări aveau însă un bine: ele ușurau apropierea între cele două țări, pregăteau unirea lor; se vedea din ce în ce mai limpede că e același popor, aceeași limbă, aceeași organizare, aceleași moravuri.

Domnii fanarioți aparțin câtorva familii. Majoritatea acestor familii sunt de origină greacă; astfel, *Mavrocordații*, înrudiți totuși prin femei cu Alexandru Iliaș, deci cu vechea dinastie, *Moruzi*, *Sutzu*, *Caragea*, *Ipsilanti*; câteva sunt de altă origine etnică, dar grecizate, ca *Ghica* (albanezi, înrudiți însă cu Sturdzeștii!) și *Callimachi* (români, numindu-se la început, Calmășul!); în sfârșit, familia *Racoviță* e curat românească.

Nicolae Mavrocordat a doua oară. După înfrângerea dela Stănilești și plecarea, pe ascuns, a lui Dimitrie Cantemir în Rusia, nu s'a numit numaidecât un nou domn în Moldova. Vizirul a trimis la Iași mai întâi pe *Curt Mehmet Pașa*, ca să scoată pe negustorii

și ceilalți Turci robiți; acesta încercă să-și creeze o situație stabilă, dar găsi, cum era și firesc, împotrivirea băștinașilor (1—11 August 1711). Fu numit apoi caimacam *Lupu Costaki vornicul*, pe lângă care se adăogă *Maxut postelnicul*, de origine grec, și, ceva mai târziu, *Antiohie Jora hatmanul*. Aceștia girară treburile timp de patruzeci de zile (11 August — 20 Septemvrie), urmându-le în căimăcămie *biv vel vistierul Gheorghe Apostol* (21 Septemvrie — 7 Octomvrie). In sfârșit, sosi dela Stambul ultimul caimacam, *Ion Mavrocordat terzimanul*; el cârmui până la 19 Noemvrie când își făcu intrarea în Iași fratele său *Nicolae Mavrocordat*, numit domn al Moldovei în ziua de 6 Octomvrie.

Stăpânirea acestuia a ținut patru ani și ceva; în timpul ei, se produce *prima pierdere teritorială* pe care o suferă țările noastre în epoca fanariotă: e vorba de *cetatea și raiaua Hotinului*. Faptul s'a petrecut astfel: Turcii voiau să ajute cu oaste pe regele Poloniei, Stanislas Leszczynski, care trebuise să-și părăsească țara și venise în Moldova prin Ardeal; în schimb, urmau să primească cetatea Cameniței. Trupele porniră spre miazănoapte; nu se ajunse la o campanie dincolo de Nistru, din cauza forțelor însemnate ale adversarului; *Hotinul însă fu ocupat* (1713); în primăvară, se anexă cetății ținutul înconjurător, iar în anul următor și porțiunea din județul Cernăuți dela Nord la Prut. In felul acesta, *o nouă raia* se înființă pe pământul Moldovei (1715); pe lângă pierderea teritorială se adăogară și pagubele produse de Turcii cari treceau mereu prin țară spre și dela Hotin (vezi fig. 78).

Alte pagube fură provocate de soldații lui Carol al XII-lea, așezați prin sate și târguri; cu greu putură fi scoși; în ce privește învinsul dela Pultava, trebui să se dea o adevărată luptă, la satul *Varnița*, lângă Tighina, unde-și avea așezarea, pentru ca el să poată fi luat și dus peste Dunăre (Fevruarie 1713).

Sub raportul fiscal, Neculai Mavrocordat luă măsura ca mazilii și mănăstirile să nu mai dea desetina « țărănește », pentru stupi și mascuri; scoase însă într'un an, la « o nevoie ce au avut atuncea », *țigănăritul*, pe care apoi îl desființă cu blestem.

Sfârșitul domniei e în legătură cu mazilia lui Ștefan Cantacuzino din Țara Românească; în locul acestuia fu strămutat Nicolae Mavrocordat din Moldova. Firmanul ieși în ziua de Crăciun a anului 1715, deci, după stilul nou, la 5 Ianuarie 1716.

Mihai Racoviță a treia oară. Ca urmaș al lui Mavrocordat, sultanul numi pe Mihai Racoviță, fostul domn. Plecat din Țarigrad la 27 Ianuarie 1716, acesta sosi la Iași la 23 Fevruarie; domnia sa avea să dureze aproape unsprezece ani, cea mai lungă domnie în răstimpul dela Vasile Lupu până la Mihai Sturza, în veacul al XIX-lea.

Chiar din primul an, Racoviță avu de suferit de pe urma Austriacilor. Aceștia începuseră tocmai un nou război cu Turcii

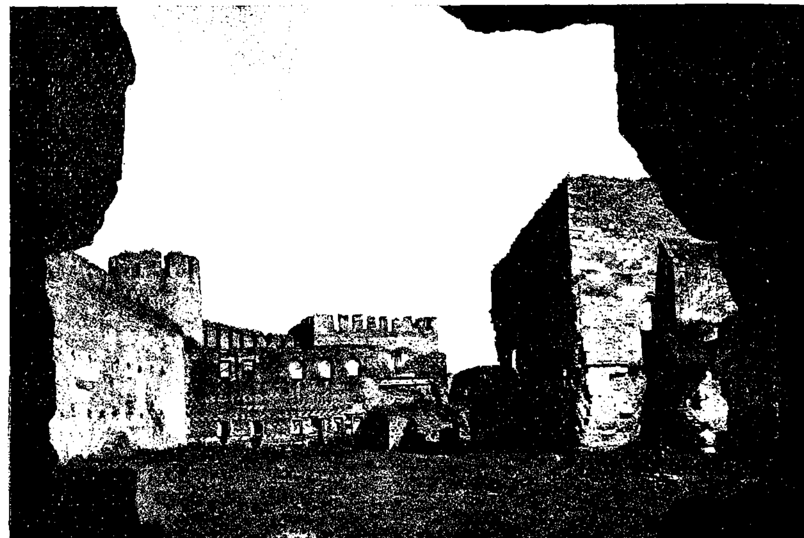

Fig. 78. — Ruinele cetății Hotinului: vedere luată din curtea interioară.

și voiau să-și asigure o bază și în țările noastre. Nicolae Mavrocordat, domnul muntean, opunându-se acestui plan, fusese luat prizonier de către un detașament ce scoborîse repede pe la Turnul Roșu; aceeași operație urma să se repete și în Moldova; ea se bizuia și pe sprijinul localnicilor: un mare boier, biv vel stolnicul Vasile Ciaurul, în legături strânse cu generalul comandant din Brașov, ridicase steagul răzvrătirii și adunase pe lângă sine « o samă de boieri și mazâli de țară », întărindu-se în mănăstirea Cașinului și la Cetatea Neamțului. Racoviță află însă de cele ce se plănuiau; și când detașamentul sau podgheazul de « catane », pornit dela Neamț, sosi în Iași și lovi curtea, la 10/21 Ianuarie

1717, el găsi, pe lângă domn, care se retrase apoi sus, în mănăstirea Cetățuii, și pe Tătarii chemați de acesta în ajutor. Ciocnirea principală avu loc în marginea orașului « pe dealurile mănăstirii Cetățuia și Hlincea »; ea se isprăvi prin înfrângerea completă a podgheazului; comandantul lui, căpitanul Ferentz, luat prizonier, fu decapitat. O movilă de pământ peste trupurile celor căzuți, un cerdac, și o cruce de piatră însemnară locul acestei lupte. Urmă apoi un atac al domnului asupra cetății Neamțului care căzu și asupra mănăstirii Cașinului, care nu putu fi luată; Tătarii, în schimb, prădară cumplit ținutul dintre Siret și munți « și s'au împlut de robi și de dobitoace; cum erau săniile cu bejăniile, așa le aduceau încărcate de muieri și de copii, și pe drum copiii degerați și fete mari, cum era mai amar ». Un nou atac, mai pe vară, în Iunie, izbuti să scoată catanele din mănăstirile Cașin și Mera, ale căror ziduri fură dărâmate. In August, oastea moldovenească în număr de 3700, împreună cu 700 de Turci din Hotin și cu 9000 de Tătari ai sultanului din Bugeac, trecu peste munți, dela Câmpulung spre Rodna. Ținutul Bistriței fu ars și prădat; Tătarii ajunseră până spre Sătmar și Baia Mare precum și în Maramureș; la întoarcere, fură însă loviți de localnici și avură pierderi serioase. Domnul dăduse ordin să fie cruțați țăranii români din Ardeal; suferiră totuși și ei pagube. In amintirea acestei expediții, se ridică la *Vama*, în Bucovina, după întoarcerea din Ardeal, un monument în formă de stâlp cu o inscripție în românește.

In timpul campaniei lui Petru cel Mare, din 1711, satele din apropierea Bugeacului se pustiiseră; după biruința dela Stănilești, Tătarii începură să le ocupe depășind astfel hotarul cel vechiu fixat, se pare, pe la 1672, « al lui Halil-Pașa ». Neculai Mavrocordat nu izbutise să-i scoată de acolo; Mihai Racoviță, stăruind la Poartă, obținu un firman de evacuare; el nu fu aplicat însă, deoarece Tătarii — știind partea slabă a domnului — se obligară să plătească dijmă și dări pentru locul de care se foloseau. *Se produse deci o nouă încălcare teritorială.* Locul râșluit era « în lungiș cale de 32 de ceasuri și deacurmeziș, în lat, cale de două ceasuri »; el începea dela raiaua Tighinei sau Benderului și mergea dealungul Troianului, apoi dealungul Ialpugului, până aproape de satul *Tobac* (vezi fig. 79).

Mihai Racoviţă iubea banul; de aceea putuseră Tătarii să-l convingă să le lase pământul; tot de aceia, spori el unele dări sau scoase altele noi. In 1724, puse desetina de stupi îndoită, obligând pe toţi s'o plătească, inclusiv boierii şi mănăstirile. In

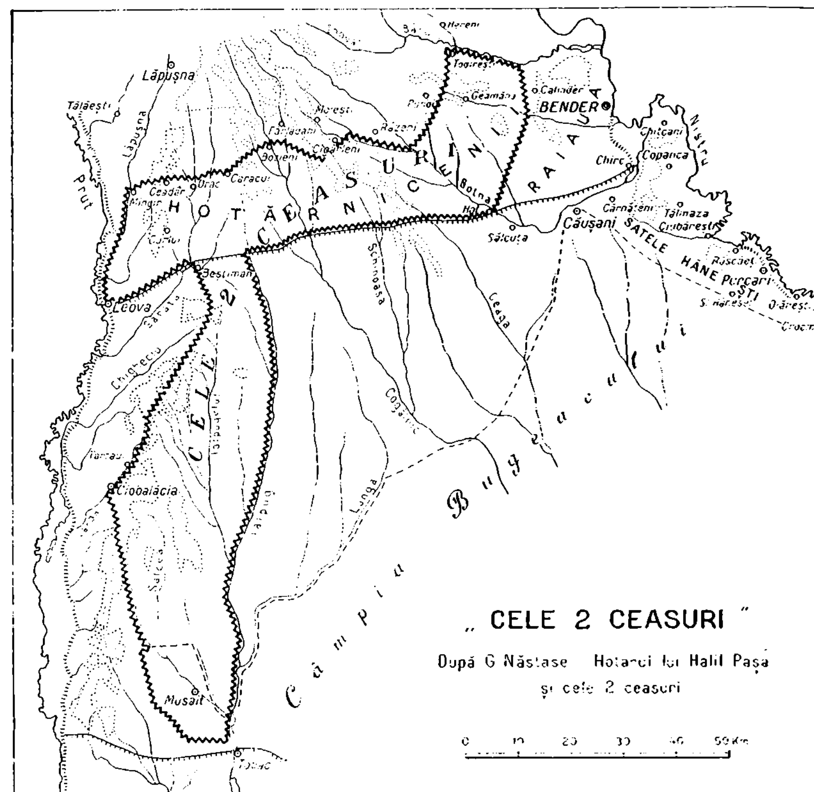

Fig. 79. — « Cele două ceasuri ».

1725 scoase văcăritul « câte un zlot de bou şi de vacă şi de cal câte un leu », punând iarăşi la plată pe toată lumea; în iarnă, adăogă, peste aceasta, o nouă dare asemănătoare, câte doi orţi de vită. Un detaliu caracteristic pentru firea strânsă a domnului e că la ridicarea bisericei dela *Olăşeni*, ctitoria sa, s'au luat « laviţele şi scândurile » de pe la « dughenile jidovilor din Iaşi » şi s'au întrebuinţat ca material de construcţie. La ridicarea curţilor domneşti noi, în locul celor vechi, arse de focul care a mistuit, la 20 Aprilie

1723, o mare parte a orașului, nu se făcu însă economie: ele ieșiră « foarte frumoase și deschise ». Tot din cauza arghirofiliei domnului, nu se dădu pedeapsa pe care o meritau mai mulți Evrei din Onițcani, cari comiseseră în ziua de Paști a anului 1726 un omor ritual asupra unui copilaș de cinci ani. In loc să fie spânzurați, cum se cuvenea, ei fură băgați la închisoare, urmând să plătească un număr de pungi de bani. Intre timp însă, Evreii din Stambul, preveniți, obținură dela vizir un firman de eliberare și vinovații scăpară.

In același an, se încheie și stăpânirea lui Mihai Racoviță. Ea e pricinuită în primul rând de Neculae Mavrocordat, domnul din Țara Românească, care se plânge Porții că vecinul său din Moldova, care primise la sine pe mai mulți boieri munteni pribegi, n'a vrut să-i predea trimisului împărătesc venit să-i ridice. Se adaogă apoi și plângerile Evreilor, cari pretindeau că au fost calomniați și spoliați. Rezultatul e mazilirea lui Racoviță; acesta pleacă din Iași spre Țarigrad la 6 (după un alt izvor la 11) Octomvrie 1726.

Grigore al II-lea Ghica. Urmașul în scaun al lui Mihai Racoviță, Grigore al II-lea Ghica, era nepot de fiu lui Grigore Ghica, fostul domn al Țării Românești și al Moldovei; prin mamă-sa, *Ruxandra*, fiica lui Alexandru Mavrocordat Exaporitul, era nepot și lui Neculai Mavrocordat. A ocupat demnitatea de mare dragoman timp de 11 ani, după Ioan Mavrocordat; apoi a îmbrăcat caftanul de domnie al Moldovei (5 Octomvrie 1726). Se bucura de o trecere deosebită la Poartă; om cult, avea înțelegere pentru trecutul țării; era iubitor de frumos, sub toate formele, afemeiat chiar; îi plăceau plimbările la câmp și vânatul. Vine în țară pe la Măcin, Brăila, Galați, drumul între aceste două din urmă orașe făcându-l pe apă, « în două șăici », « cu multă pohvală »; intrarea în Iași are loc la 29 Decemvrie. La început, nu pune dări grele, reduce chiar din cele găsite; mai pe urmă însă, strânge și el șurupul fiscalității și încă tare. Un impozit nou este acela pe preoți, numit « mucarea », variind între trei și opt galbeni de față; a fost scos numai « odată ».

În Octomvrie 1727 izbucnește o revoltă a Tătarilor din Bugeac împotriva hanului din Crimeea. Pentru potolirea lor, sunt trimise trupe numeroase, din toate părțile; participă și Grigore

Ghica cu oastea sa — peste șapte mii de oameni — reorganizată și bine echipată. Tătarii se potolesc, fără să se ajungă la luptă; ei recunosc pe han, iar Moldovenilor — lucru nemai întâlnit până acum — le întorc pagubele făcute, dându-le după Neculce, șapte sute, după un alt izvor, numai două sute douăzeci de pungi de bani. Mai târziu, ei se plâng însă la Poartă împotriva lui Grigore Ghica că i-ar fi nedreptățit. Judecata care urmează, în 1729, și care se termină prin hrisoavele din 17 Septemvrie, îl costă pe domn aproape îndoit decât primise; mai grav este că se dă voie Bucegenilor să depășească «cele două ceasuri», obținute sub Mihai Racoviță, întinzându-se, pentru pășunatul vitelor lor, și mai spre miazănoapte. Ei se obligă a plăti dările respective și a nu se folosi decât de terenurile indicate de către serdar și căpitanul de Codru; nu-i mai puțin adevărat că pământul Moldovei *e din nou îngustat.*

În toamna anului 1730, răscoala izbucnită în Constantinopol și care are drept urmare înlocuirea sultanului Ahmed al III-lea și a unui mare număr de dregători turci, era să-l coste scaunul și pe Grigore Ghica. Șeful răscoalei sau — cum se spunea atunci — a «zorbalei», Patrona Halil, cere să fie făcut domn o creatură a sa, un om de rând, casapul *Ianaki Buțukaki;* acesta e numit chiar. Față de protestele unanime însă ale Moldovenilor și fiindcă, între timp, noul numit nu plătise banii la care se obligase, e închis și, înainte de 3 Decemvrie, decapitat.

Grigore Ghica a refăcut din temelie mănăstirea lui Balica, de lângă Iași, și a construit, în vecinătatea ei, case domnești, după felul celor din Stambul, și o grădină de toată frumusețea, cu jocuri de apă sau «havuzuri» și flori de tot felul. Așa i-a și rămas numele «*Frumoasa*», iar dela grădină s'a numit astfel apoi și mănăstirea (vezi fig. 80). A mai făcut diferite reparații și adaose la mănăstirea Bârnova, la biserica Bărboi, la curtea domnească; aci a construit, între altele, un turn foarte înalt, deasupra porții, prevăzut cu ceasornic. A reparat «feredeul» sau băile; a făcut două fântâni, cu apă adusă de departe, pe olane (vezi fig. 81); a făcut case domnești la Galata. Un merit deosebit îl constitue reorganizarea, cu ajutorul lui Hrisant, patriarhul Ierusalimului, a școlii domnești din Iași, care ajunge să fie frecventată și de copiii de peste hotare.

După şase ani şi jumătate de domnie, Grigore al II-lea Ghica e strămutat în Ţara Românească, iar vărul său, Constantin Mavrocordat, fiul lui Niculae, trece în Moldova. Firmanul iese în ziua de 16 Aprilie 1733; la 24 soseşte la Iaşi, iar la 4 Mai, domnul

Fig. 80. — Biserica mănăstirii Frumoasa. Forma de astăzi nu e aceea dată de Grigore Ghica; lăcaşul a fost complet refăcut în 1836.

porneşte, prin Focşani, unde se întâlneşte cu succesorul său, spre Bucureşti.

Constantin Mavrocordat, născut în Constantinopol, la 27 Fevruarie 1711, primise o educaţie şi o instrucţie îngrijită. Tatăl său îl iniţiase de timpuriu în treburile publice, pregătindu-l pentru domnie. Ni s'au păstrat « Instrucţiile » pe care el i le dă, în acest scop, încă din 1727 şi care cuprind principii sănătoase politice, etice, administrative şi economice.

Intrarea în Iaşi are loc la 18 Mai 1733; Mavrocordat vine înconjurat de Greci, mai mulţi decât avusese Grigore Ghica; ei

ocupă în special dregătoriile economice. La început, dările nu sunt prea mari; după câteva luni însă, pe toamnă, « au scos văcărit și vădrărit totdeodată și de iarnă civerturi și hârtii; eară de primăvară pogonărit și cunițe, câte opt potronici de vită, ca și văcăritul. Aceste toate nevoi — spune Neculce — într'un an le-au luat ».

Fig. 81. — Inscripție în românește și în limba arabă, dela una din fântânile făcute de Grigore Ghica în Iași. Dedesubtul stemei data 7239 adică 1731 dela Hristos. (Muzeul Golia, Iași).

Această primă domnie moldoveană a lui Constantin Mavrocordat nu are mare importanță; de altfel, ea nici n'a ținut mult: doi ani și jumătate. Domnul voia să se reîntoarcă în Țara Românească, de unde fusese mutat; el lucrează în acest sens la Poartă și, în cele din urmă, izbutește. Un raport al bailului venețian din Constantinopol, datat « Pera... 28 Noemvrie 1735 » arată că în ziua precedentă, deci la 27, s'au făcut schimbările de domnie, Mavrocordat fiind strămutat în « Valacchia », iar Grigore al II-lea Ghica în Moldova.

Grigore al II-lea Ghica, a doua oară, domnește aproape șase ani de zile. Impins de aceleași nevoi financiare și de aceleași obligații care revin ca un leit-motiv în toată epoca Fanarioților,

pune și el, chiar dela începutul domniei, dări apăsătoare. Astfel, în Ianuarie, « au scos banii steagului — adică banii ce se plăteau la investitură — grei bani pe toată țeara, și au scos dăjdi pe boieri mazili și pe popi și pe mănăstiri, și... au scos și cârcimărit, câte cinci lei de cârciumă în toată țeara; și... au stricat blăstemul ce era făcut de mai înainte să nu dee ». În Fevruarie se scoate văcăritul « câte un leu de cal și câte un zlot de vită... cu mare grabă ». În Aprilie, în săptămâna mare, când « n'apucase a istovii nici banii steagului, nici văcăritul bine, ...au și scos și hârtii grele, de nu puteau oamenii nici la biserică să meargă, să-și caute de suflet, să se pricistuiască, sau la Pasci să păscuiască; ce păscuiau prin păduri, cu ferele sălbatice, ascunzându-se, săracii, de hârtii ». Se cer apoi salahori și care pentru cetatea Vozia, « cai împărătești », în două rânduri, câte patru sute de cai și tot atunce « oameni să taie lemn și să-l scoată, să-l ducă la Cartal pe Dunăre (în fața Isaccei!), să facă pod ». Iar pe vară, venind vizirul la Cartal, « eșit-au grele ialovițe pe țeară (vaci grase, pentru tăiere!), de 2 ug. (adică galbeni unguresti!) ce era în visterie la banii steagului, o ialoviță, și chile de pâne (grâu!) și de orz, în doă-trei rânduri... și au scos cinci civerturi întru acel an ». Adunându-se atâtea, nu e de mirare, că, așa cum spune Neculce, « le era prea cu greu oamenilor ».

Războiul dintre Turci, Ruși și Austriaci. În timpul acestei domnii a lui Grigore Ghica, izbucnește războiul dintre Turci de o parte, Ruși și Austriaci de cealaltă. Rușii voiau să ajungă la Marea Neagră și să anuleze tratatul, defavorabil, din 1711; Austriacii, la rândul lor, bizuindu-se pe succesele de până atunci, voiau să împingă mai departe, spre miazăzi și răsărit, hotarul față de Turci. La știrea că armatele țarului se îndreaptă spre Crimeea și spre Azov, Poarta declară război Rusiei, la 28 Mai 1736; ea nu poate împiedeca însă, cucerirea și arderea *Bakce-Saraiului*, a *Sultan-Saraiului*, reședința hanului, a *Perekopului*, a *Kimburunului*; la 1 Iulie se predă însăși *Azovul*. Austriacii cari aveau o mai veche legătură cu Rușii, reînnoită în 1726, în sensul de a sprijini cererile acestora față de Turci, și cari încheiaseră cu ei, la 9 Ianuarie 1737, chiar o alianță ofensivă, declară, la rândul lor, război Porții la 6 Iunie 1737. O conferință convocată la *Niemirov*, în Ucraina, în vederea unui aranjament

paşnic, conferinţă ale cărei şedinţe au loc între 16 August şi 14 Octomvrie, nu reuşeşte şi războiul începe pe ambele fronturi (vezi şi fig. 82). Austriacii, cari nu mai aveau acum un comandant de talia lui Eugeniu de Savoia, învingătorul dela Zenta, suferă însă mai multe înfrângeri, cea mai gravă fiind la Belgrad. Dimpotrivă, Ruşii obţin succese. Oceakovul cade la 17 Iulie 1737; un mare măcel face 20.000 de victime în populaţia acestui însemnat centru, populaţie alcătuită în bună parte din Moldoveni. În 1738, campania urmează cu mai puţină vigoare; în 1739, trupele ruseşti, reluând ofensiva, pornesc asupra Moldovei. Nistrul e trecut la sfârşitul lui Iulie; la 28 August are loc lupta dela *Stăuceni*, pe Şulaneţ, în care Turcii sunt înfrânţi (vezi şi fig. 82). Urmarea este căderea, peste trei zile, a Hotinului.

Grigore Ghica înaintase, la început, cu o mică oaste până la Leurda, în Dorohoi; văzând însă superioritatea armatei ruseşti, se retrage la Dracşani, în Botoşani, apoi la Ţuţora, în cele din urmă prin Huşi, la Galaţi. Armata rusă, comandată de generalul *Münnich* şi numărând printre ofiţerii ei superiori şi doi fii ai lui Dimitrie Cantemir, anume pe *Dumitraşco* şi pe *Constantin*, ocupă Iaşii (13 Septemvrie 1739) şi împinge detaşamente, având în frunte pe cei doi fii de domn, de o parte şi de alta a Siretului, spre Sud, până la Bacău şi Vaslui. Un al treilea detaşament coboară la Focşani care e prădat cumplit, înaintează în Muntenia, pe sub dealuri, până la Câmpina, jefuind, şi se întoarce prin Ardeal.

După ocuparea Iaşilor, Münnich pune pe boieri să iscălească un act care prevedea credinţă deplină faţă de Ruşi, iernarea în ţară şi hrănirea unei oştiri de 20.000 de oameni; procurarea a 3000 de salahori anual; excluderea Grecilor şi a Ruşilor dela dregători, ei putând fi numai negustori; primirea cu leafă, în oastea rusească, a boierilor fără dregătorii şi a urmaşilor acestora; un dar imediat pentru generalul rus de 90 de pungi şi o sumă fixă anuală de 100 de pungi. Acest act rămase însă — cu excepţia darului — literă moartă, deoarece, în curând, Ruşii se retraseră din Moldova. Austriacii, în urma înfrângerilor suferite, încheiaseră, la 18 Septemvrie 1739, *pacea dela Belgrad*, restituind, între altele, Oltenia. În aceeaşi zi se semnase tot la Belgrad şi pacea dintre Ruşi şi Turci. Ratificarea acesteia din urmă are loc la 16 Octomvrie. Peste opt zile, la 24, oastea rusă părăsea Iaşii,

după ce prădase mai întâi mănăstirea Galata; odată cu ea pleca și mitropolitul țării, Antonie, care primise pe Münnich cu prea multă căldură. Grigorie Ghica își reluă scaunul; Hotinul fu reo-

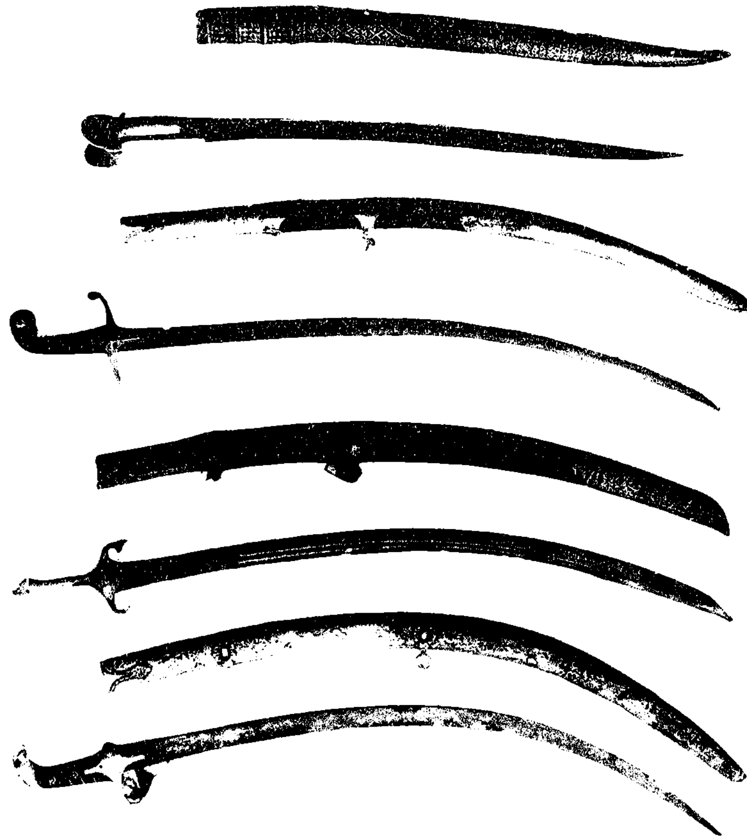

Fig. 82. — Săbii orientale, turcești și tătărești, și hanger din veacul al XVIII-lea. (Muzeul Militar, București).

cupat în Noemvrie; raiaua din jurul lui, desființată pentru moment, se refăcu și ea, peste un an.

Sfârșitul acestei de a doua domnii a lui Grigorie al II-lea Ghica cade în Septemvrie 1741; la 24 ale lunei îi sosește firmanul de mazilie în Iași; îndată după aceea, fostul domn e pornit «cu cinste» la Poartă.

BIBLIOGRAFIE

I. **Fanarioții:** 1. JOSEPH GOTTWALD, *Phanariotische Studien*, în *Leipziger Vierteljahrsschrift für Südoesteuropa*, V (1941), p. 1—58.

II. **Nicolae Mavrocordat:** 2. VASILE LUNGU, *Despre olatul Hotinului (1715—1806)*, în *Cercet. Ist.*, V—VII (1929—1931), p. 253—290; 3. REMUS ILIE, *Drumul regelui Carol al XII-lea prin Țara Românească și Ardeal în anul 1714*, în *Rev. Ist.*, XX (1934), p. 23—26.

III. **Mihai Racoviță:** 4. TEODOR V. STEFANELLI, *Stâlpul lui Mihai Racoviță Vv. în Bucovina*, în *An. Acad. Rom. Mem. Secț. Ist.*, s. 2, t. XXXVI (1914), p. 1027—1042; 5. N. IORGA, *Lupta lui Mihai Racoviță cu boierii rebeli, — după un act nou*, — în *Rev. Ist.*, VII (1921), p. 62—67; 6. IORGU G. TOMA, *Monumentul « Stâlpul lui Vodă » din Vama*, Cernăuți, 1923, 70 p. în 8°; 7. VIRGIL ȘOTROPA, *Tătarii în valea Rodnei*, în *Anuar. Ist. Cluj*, III (1924—1925), p. 255—274; 8. GH. I. NĂSTASE, *« Hotarul lui Halil Pașa » și « cele 2 ceasuri »*, București, 1932, 44 p. în 8°. (Extras din *Bul. Soc. Geogr.*, I); 9. D. RUSSO, *Cronica Moldovei de N. Chiparissà (1716—1717)*, în *Rev. Ist. Rom.*, III (1933), p. 133—151 (Retipărit în *Studii istorice greco-române*, II, București, 1939, p. 463—485); 10. AUREL H. GOLIMAS, *O informație nefolosită despre luptele Nemților cu Moldovenii și Tătarii pe dealul Cetățuei și Hlincea*, în *Arhiva*, XLIII (1936), p. 224—227; 11. IOANA R. ROSETTI, *Iordache Ruset* în *Rev. Ist. Rom.*, VII (1937), p. 300—322.

IV. **Grigore al II-lea Ghica:** 12. D. RUSSO, *Cronica Ghiculeștilor (1695—1754)*, în *Bul. Com. Ist. Rom.*, II (1916), p. 1—85; 13. N. IORGA, *Cea dintâi visită domnească la monumente istorice și opera lui Grigore Matei-Vodă Ghica*, în *Bul. Com. Mon. Ist.*, XIX (1926), p. 143—146.

MAVROCORDAŢII IN MUNTENIA PÂNĂ LA 1741

Nicolae Mavrocordat « homme de beaucoup d'esprit et fort appliqué aux sciences».
(Raport francez din 22 Martie 1719)

Nicolae Mavrocordat. În urma mazilirii lui Ştefan Cantacuzino, tronul Ţării Româneşti fu ocupat de Nicolae Mavrocordat, strămutat din Moldova (vezi fig. 83). Numit la 5 Ianuarie 1716, noul domn îşi făcu intrarea în Bucureşti la 10 Fevruarie; stăpânirea sa nu ţinu însă niciun an măcar. La începutul verii, în Iunie, izbucni războiul dintre Austriaci şi Turci; aceştia din urmă, încurajaţi de succesele avute în Moreea şi Creta, visau redobândirea Ungariei. Dar comandantul armatelor austriace, vestitul general Eugeniu de Savoia, izbuti să bată şi de data aceasta oastea sultanului; în lupta dela *Petrovaradin* (5 August 1716) pieri însuşi marele vizir, sângerosul Gin Ali; 170 de steaguri şi 156 de tunuri rămaseră în mâinile învingătorului. Nicolae Mavrocordat trimisese o mică oaste de 3000 de oameni sub serdarul Petre Obedeanu, la Orşova, să împiedece «cătanele» de a intra în Oltenia. Acestea, înţelese cu serdarul, pătrunseră totuşi; un alt detaşament intră — cu concursul boierilor Barbu Brăiloiul şi Staico Bengescu — pe la Vâlcan. Domnul, retras un moment la Rusciuk, revine cu ajutor turcesc; el pedepseşte pe câţiva din cei cari trecuseră de partea Nemţilor; boierii *Bălăceanu*, *Ion Brezoianu* şi *Lupu Costachi* sunt decapitaţi; mitropolitul *Antim Ivireanul*, caterisit şi trimis în surghiun la muntele Sinai, piere pe drum, înnecat de garda turcească ce-l însoţea, în râul Tundja, un afluent al Mariţei. Apoi Mavrocordat trimite împotriva Austriacilor, în Oltenia, mai toate forţele de care dispunea. De această împrejurare profită comandantul trupelor austriace din Ardeal; în înţelegere

cu boierii cari voiau să scape de dominația turcă — un Șerban Bujoreanu vornicul, un Ilie Știrbei vistierul, un Grigore Băleanu și alții — repezi el un detașament de cătane, sub căpitanul

Fig. 83. — Nicolae Mavrocordat, după o gravură în aramă, contemporană.

Ştefan Dettine zis Pivoda care intră pe neaşteptate în Bucureşti şi luă prizonier pe domn şi familia acestuia (25 Noemvrie 1716). Nicolae Mavrocordat fu dus la Sibiu, şi acolo, tratat cu deferenţă, trebui să rămâie doi ani, în care răstimp alcătui o lucrare filosofică, « Despre datorii » (Περὶ τῶν καθηκόντων βίβλος) mult apreciată în întreaga Europă.

Ioan Mavrocordat. Pe tronul rămas astfel liber, Turcii trimiseră, la 2 Decemvrie 1716, în calitate de caimacam, pe fratele lui Nicolae, pe Ioan Mavrocordat, care ocupase până atunci demnitatea de mare dragoman; la scurt interval, îi dădură apoi însuşi caftanul de domnie. O mare parte dintre boierii pribegiţi de frica unei năvăliri turceşti sau tătăreşti, se reîntorsese; alţii însă — în frunte cu Radu Golescu, Grigore Băleanu, Şerban Bujoreanu — rămaseră în Ardeal, urmărind să închine ţara Austriacilor; o delegaţie merse chiar în acest scop la Viena şi ceru ca domn pe Iordache Cantacuzino, feciorul lui Şerban, fostul voevod.

În timpul domniei lui Ioan Mavrocordat, războiul dintre Turci şi Austriaci continuă. Eugeniu de Savoia repurtează o nouă şi strălucită izbândă la *Belgrad*, în urma căreia, această puternică cetate, poartă de intrare atât în Ungaria cât şi în imperiul sultanilor, capitulează (18 August 1717). În Muntenia, Ioan Mavrocordat obţine, e adevărat, prin bani, evacuarea de de către Austriaci a mănăstirilor Mărgineni şi Câmpulung ce fuseseră ocupate; el face însă marea greşeală de a recunoaşte totdeodată prin convenţia încheiată la 24 Fevruarie 1717, că Oltenia « rămâne fără discuţie la dispoziţia şi sub conducerea imperială ». Văzând că soarta armelor le e continuu defavorabilă, Turcii se hotărăsc să încheie pace. Plenipotenţiarii, între cari era şi Ioan Mavrocordat, se întâlnesc la *Passarovitz* sau *Pojarevac*; după opt şedinţe, se ajunge la iscălirea tratatului (21 Iulie 1718). Austriacii câştigau Banatul, Oltenia, Belgradul şi o porţiune din Serbia, până aproape de Niş. În felul acesta, ţinutul dela apus de Olt ajunge sub stăpânirea Imperialilor; el va rămâne aşa timp de douăzeci şi doi de ani, până la tratatul din Belgrad (1739).

După înfrângerea din vara anului 1717, o parte dintre Tătari, întorcându-se dela Belgrad spre casă, jefuiră şi robiră în Oltenia şi chiar în Muntenia; Mavrocordat, însoţit de un paşă turc, trebui

să le iasă înainte, la Cornățel, « la podul de piatră », și să-i silească să elibereze pe robi.

Spre deosebire de predecesorii săi, Ioan Mavrocordat își sfârși zilele în scaun; e adevărat că el muri tânăr, la treizeci și cinci de ani, de ciumă sau — dacă e să credem pe cronicarul Radu Popescu — de « lungoare » adică tifos. Decesul se produse în ziua de 23 Fevruarie 1719; trupul fu înmormântat în biserica Sf. Gheorghe Nou din București.

Soția sa a fost doamna *Zamfira*; la 29 Iulie, câteva luni după pierderea soțului, ea scria Patriarhului Hrisant Notara, arătându-i că e fără mijloace, că dorește să fie plătiți creditorii și adăugând că de educația și instrucția copiilor se va ocupa ea personal.

Nicolae Mavrocordat, a doua oară. Îndată ce sosi la Constantinopol știrea morții lui Ioan Mavrocordat, fu numit domn, la 2 Martie 1719, fratele său *Nicolae* care se întorsese, de câteva luni numai, din captivitatea austriacă, dela Sibiu. Intrarea în București avu loc la 7 Mai, în împrejurări grele, fiind foamete și ciumă.

Această de a doua domnie a lui Neculai Mavrocordat în Muntenia ține *unsprezece ani și jumătate*: cea mai lungă stăpânire din epoca Fanarioților. E și una din cele mai bune, domnul luând o serie de măsuri folositoare țării. El obține mai întâi, dela Turci, reducerea haraciului cu 240 de pungi, adaosul la care trebuise să consimtă Brâncoveanu, în 1703, când cu mersul la Adrianopol. Această reducere se menține integral timp de cinci ani; apoi, ea rămâne de numai 140 de pungi. Mai însemnată e însă restabilirea hotarului țării față de Turcii din raiaua Brăilei care se întinseseră treptat-treptat până la gura Ialomiței și la apa Buzăului, și față de aceia din Dârstor care încălcaseră bălțile de pe țărmul stâng, până la Greaca, întemeindu-și sate și luând dijmă. Mavrocordat obține un firman dela Poartă și-i silește să revie la vechile hotare.

Sub raportul intern el se arată un bun gospodar. La venirea în țară fiind foamete, aduce făină dela Turci și o împarte celor lipsiți. Pentru încasarea birului, face, în 1723, o reformă fiscală, hotărînd — ceea ce nu constituia o inovație de altfel (vezi mai sus, p. 213) — ca plata să aibă loc în patru sferturi și stabilind o nouă impunere sau « ruptoare » *pe sate*, potrivit cu averea locui-

torilor. În 1728, trebui să se revină însă la sistemul «pecetluiturilor», *pe cap de om*, spre a se împiedeca fluctuația țăranilor care se strămutau mereu din satele impuse mai mult în cele impuse mai puțin; aceste pecetluituri nu fură însă nici ele apăsătoare.

În latura religioasă, Nicolae Mavrocordat are un deosebit merit prin înălțarea frumosului lăcaș dela *Văcărești* vezi fig. 84—88).

Fig. 84. — Biserica mănăstirii Văcărești. Vederea naosului.

Temeliile acestei mănăstiri s'au pus încă din prima domnie, în 1716; construcția se întrerupse apoi, cât timp domnul stătu prizonier în Ardeal. Reluată în 1719, ea fu gata în Septemvrie 1722: așa ne spune pisania, în limba română, de deasupra ușii de intrare. Târnosirea se făcu la 24 Septemvrie 1724, în prezența mitropolitului țării, Daniil, a episcopului de Buzău, a unor arhierei străini și unui mare număr de egumeni și preoți; în anul următor se isprăvi și zidul înconjurător. Domnul înzestră bogat această ctitorie a sa și hotărî printr'un așezământ solemn, ca, din veniturile ei,

«streinii să-i primească, pre goli să-i îmbrace, flămânzii să-i sature, bolnavii să-i caute, pre cei din temniţe să-i cerceteze cu milă». Se adăogă şi o bibliotecă pe care domnul o îmbogăţi necontenit cu manuscrise şi cărţi rare, achiziţionate, la preţuri mari, din tot Orientul şi dela Muntele Athos (vezi şi fig. 89); ea va spori sub Constantin Mavrocordat, fiul lui Nicolae.

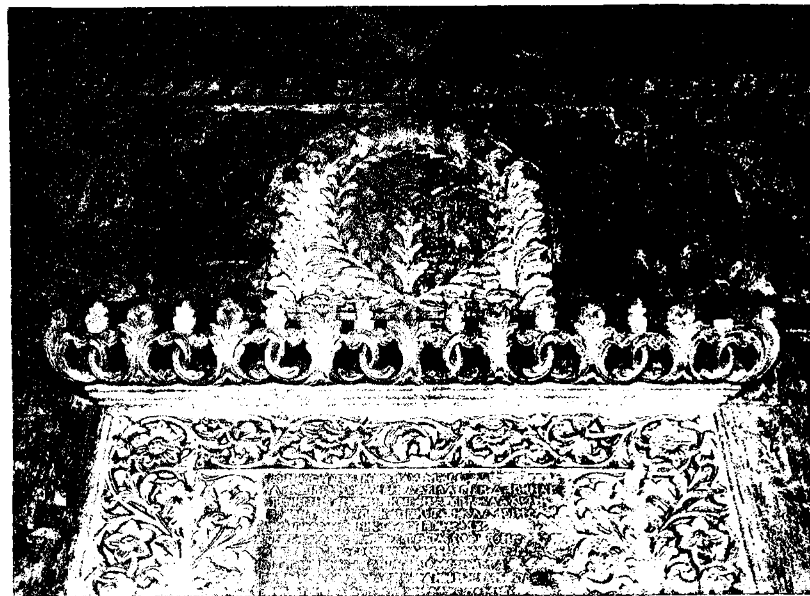

Fig. 85. — Pisania bisericii Văcăreşti, înconjurată de un cadru splendid sculptat.

Mitropolia din Bucureşti pierzând moşiile de peste Olt, unde stăpâneau acum Austriacii, domnul îi dărui alte moşii şi venituri, dincoace; el înălţă, de asemenea, în 1723, paraclisul metropolitan (vezi fig. 90). Episcopia din Buzău primi un dar anual de 200 de taleri, cu obligaţia însă «să facă şcoală grecească şi slovenească» ceea ce se şi aduse îndată la îndeplinire. Mănăstirea Banului, tot din Buzău, obţinu scutire de dăjdii, iar biserica Creţulescu din Bucureşti (vezi fig. 91) locul înconjurător necesar, luat din «locul domnesc». În sfârşit biserica Domnească din Câmpulung fu înnoită, zugrăvită şi înzestrată cu odăjdii (vezi şi fig. 92).

În tot răstimpul domniei, Nicolae Mavrocordat făcu o singură expediţie militară: aceea împotriva Tătarilor din Bugeac care se revoltaseră împotriva hanului. Nu se ajunse însă la luptă; domnul,

Fig. 86. — Stàlp de piatră frumos sculptat din naosul bisericii Văcăreşti

plecat din București la 7 Ianuarie 1728 și mergând încet, cu popasuri lungi, primi la *Măxineni*, în județul Râmnicul Sărat, aproape de hotar, dispoziția să se întoarcă îndărăt, deoarece « zurbaoa » se potolise.

Cu vecinul său din Moldova, Mihai Racoviță, relațiile au fost bune până aproape de sfârșitul domniei acestuia; cei doi domni

Fig. 87. — Detaliu dela biserica Văcărești. Sculptură în piatră.

urmau să se și înrudească, deoarece un fiu al lui Nicolae Mavrocordat era logodit cu o fiică a lui Racoviță. În Martie 1726, câțiva boieri munteni pribegiră peste Milcov; când sosi un trimis al Porții ca să-i ridice, Racoviță însă nu-i predă, ci îi vesti să fugă în Ardeal. De aci, relațiile se stricară; în toamnă, urmă mazilia domnului moldovean.

Neculai Mavrocordat a fost căsătorit în trei rânduri; prima dată cu *Casandra Cantacuzino*; a doua oară cu *Pulkeria Tzoukis*, dintr'o familie de seamă din Constantinopol; după moartea acesteia, întâmplată în 1716, el luă pe *Smaragda Panaiotakis Sta-*

vropoleos. A avut din aceste căsătorii mai mulţi copii: pe *Scarlat*, mort în 1722, în vârstă de 21 de ani, o fire studioasă, pe *Constantin*, viitorul domn, pe *Ioan* sau *Iancul*, de asemenea viitor domn, pe *Marioara*, căsătorită în 1722 cu Ianache cămăraşul; cu Smaragda, a avut pe *Alexandru*, născut la 23 Decemvrie 1720, pe *Sultana*, în 1721, pe *Ştefan*, în 1722, mort de mic, şi un alt *Ştefan*.

Fig. 88. — Detaliu dela biserica Văcăreşti. Sculptură în piatră.

Neculai Mavrocordat a murit în scaun, ca şi fratele său, şi tot de boală: a fost răpus de ciumă la 14 Septemvrie 1730. Trupul odihneşte la mănăstirea Văcăreşti, într'un frumos mormânt de marmură.

Constantin Mavrocordat, tânărul fiu al lui Nicolae — împlinise 19 ani — fu ales domn de către boieri la moartea tatălui său. Poarta îşi dădu încuviinţarea, în schimbul unei sume enorme — un raport olandez precizează: *două mii de pungi*, adică un milion de lei — împărţită la cei ce hotărau. Imediat însă după aceea, la 28 Septemvrie 1730, izbucnea la Stambul răscoala lui

Patrona Halil (vezi și mai sus, p. 230); de acest fapt se folosi Mihai Racoviță și, în schimbul a 170 de pungi, date unei căpetenii a răsculaților, izbuti să înlăture pe Constantin și să-i ia el locul. Schimbarea se produse la 17 Octomvrie 1730.

Mihai Racoviță se menține numai un an de zile; el purta ponosul de a fi fost numit de către răsculați. De aceia, după uciderea lui Patrona Halil, situația sa se clatină și Constantin Mavrocordat, bucurându-se de sprijinul marelui vizir, izbutește să-și reia tronul. Mazilirea lui Racoviță se produce la 24 Octomvrie 1731; adus la Constantinopol, el este închis și în primejdie de a-și pierde și

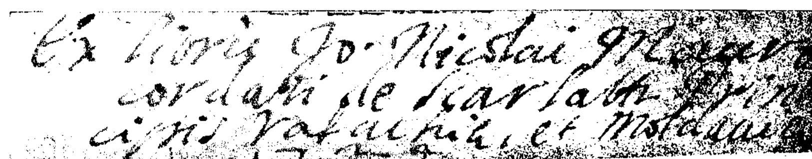

Fig. 89. — Autograf al lui Neculae Mavrocordat: « Ex libris Io Nicolai Maurocordati de Scarlatti, Principis Valachiae et Moldauiae ». (Academia Română, Manuscrise).

viața; scapă însă, dând cinci sute de pungi și punând chezași pe prietenii ce avea la Poartă.

Constantin Mavrocordat a doua oară. A doua domnie a lui Constantin Mavrocordat ține un an și jumătate, până la 16 Aprilie 1733, când e strămutat în Moldova. Ca fapt mai însemnat e de notat doar căsătoria sa cu *Ecaterina*, fiica marelui vornic moldovean Constantin Ruset. Nunta are loc la București, la 23 Noemvrie 1732; cronicarul Ioan Neculce spune despre mireasă că era « foarte frumoasă și înțeleaptă ». Pețirea se făcuse prin domnul Moldovei, Grigore al II-lea Ghica, văr cu Constantin; acesta îi mulțumește pentru « slujba ce i-au făcut », iar când se produce, în Aprilie 1733, strămutarea celor doi domni, unul în locul altuia, ei se întâlnesc la Focșani, își fac vizită reciproc și se despart în chip prietenesc.

Grigore al II-lea Ghica domnește doi ani și jumătate, până la 27 Noemvrie 1735, când are loc o nouă strămutare, el trecând iarăși în Moldova și Constantin Mavrocordat revenind în Muntenia. Acesta din urmă stăruise la Poartă să se facă schimbarea; de aceea, raporturile între cei doi domni, atât de bune la început, devin treptat încordate. De altfel e o tendință aproape generală

în vremea aceasta la domnii Moldovei de a fi strămutați în Muntenia, care era mai avută, cu venituri mai mari, îngăduind deci o îmbogățire mai rapidă.

Fig. 90. — Paraclisul metropolitan din București. Alăturea locuința Patriarhului.

Lui Grigore al II-lea Ghica i se datorește «carvasaraua» sau vama din București (1733); el a reorganizat de altfel întregul sistem vamal al țării (1734), sporind taxele și revizuind cotele pe care le aveau mănăstirile, în urma diferitelor donații domnești, din aceste taxe.

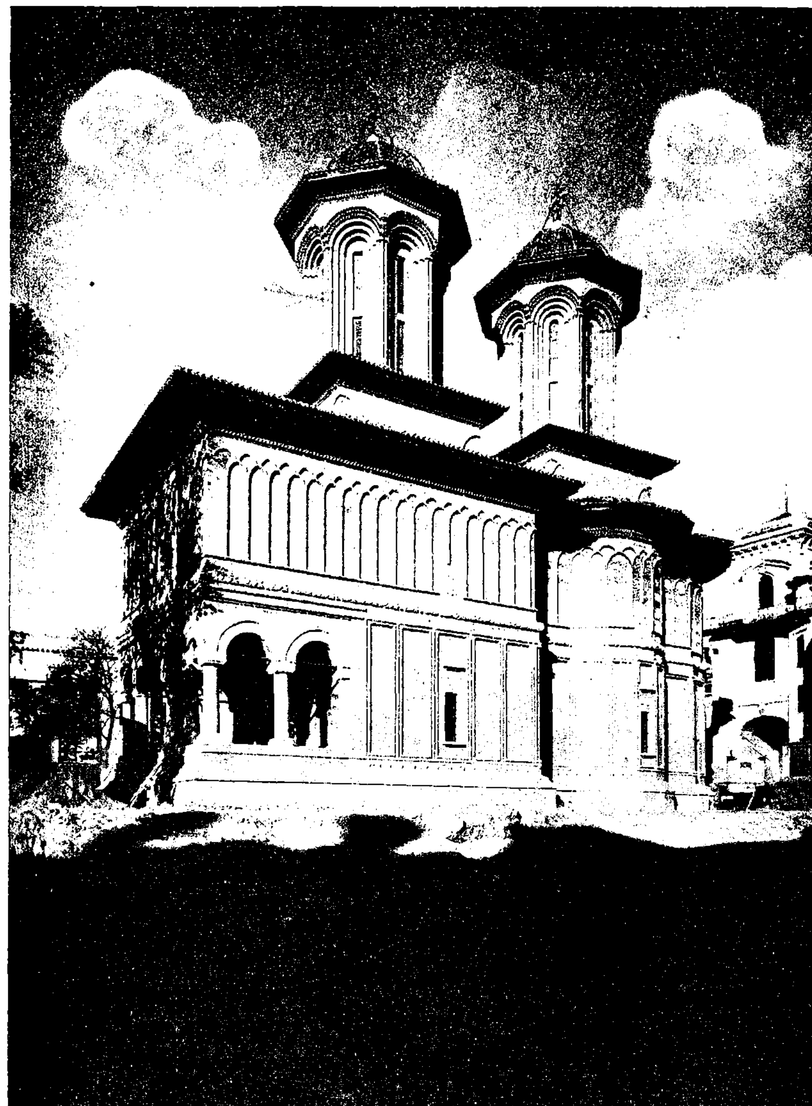

Fig. 91. — Biserica Crețulescu din București, restaurată în ultimii ani.

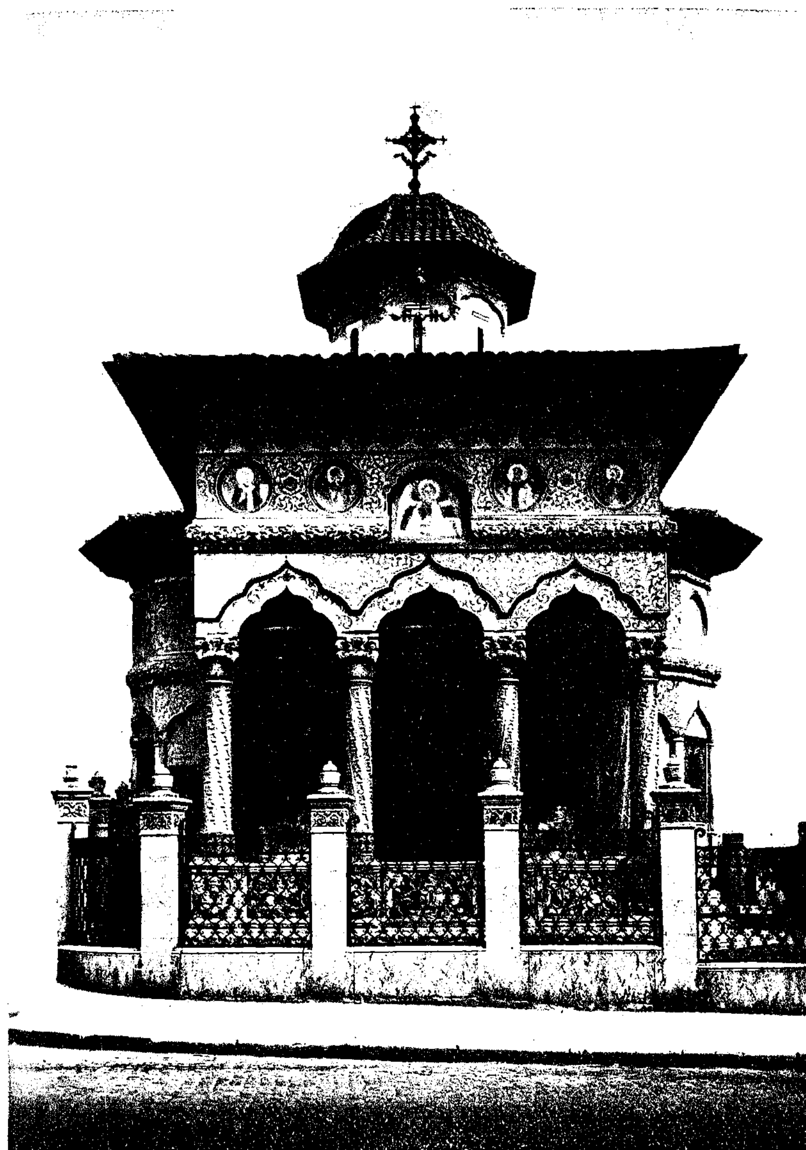

Fig. 92. — Biserica Stavropoleos din Bucureşti (peste drum de Poşta Centrală), ridicată în timpul lui Neculai Mavrocordat. Pisania arată că lucrările s'au sfârşit la 30 Octomvrie stil vechiu 1724. Stâlpii pridvorului şi chenarele uşilor şi ferestrelor din piatră frumos sculptată. Restaurată înainte de războiul pentru întregirea neamului.

Constantin Mavrocordat a treia oară. Cea de a treia domnie a lui Constantin Mavrocordat e cea mai însemnată dintre toate domniile lui. Ea durează aproape șase ani (27 Noemvrie 1735 — Septemvrie 1741); în acest răstimp au loc evenimente importante atât sub raportul extern cât și intern.

Are loc, în primul rând, războiul ruso-austriaco-turc, încheiat prin pacea dela Belgrad (vezi mai sus, p. 233). Austriacii încep ostilitățile în Muntenia în vara anului 1737. La 12 Iulie, un corp de oaste, sub comanda generalului Wallis, pătrunde în țară, ocupă Curtea de Argeș și Câmpulungul și înaintează spre București. Constantin Mavrocordat, ca să evite soarta tatălui său, prins de catane, se retrage la Oltenița, de unde trece apoi la Turtucaia. Austriacii ajung la Cotroceni la 22 Iulie; ei nu rămân însă mult timp în capitală, ci sunt nevoiți s'o evacueze în fața detașamentului turcesc care însoțea pe domnul reîntors (5 August). Târgoviștea și Câmpulungul sunt și ele părăsite și au de suferit mult, fiind prădate și arse. Apoi armata turcească, la care se adăogaseră și 6000 de Tătari, se îndreaptă spre Oltenia. Mavrocordat dă, cu acest prilej, un manifest către locuitorii ei, anunțându-i că forțele sultanului vin ca să gonească pe Austriaci și că viața și averea localnicilor vor fi cruțate, neluându-se « dela nimini măcar un grăunțu fără bani ». Deci, « voi toți, numai decât, cu inimă neîndoită și cu toată voia, să alergați și să năzuiți... către Măria Sa Seraschiari Pașa, spre închinăciunea și supunerea supt ascultarea și stăpânirea otomăneștii măriri și supt oblăduirea noastră ». Cine va rămâne însă cu Austriacii sau va ține cu aceștia, să știe că va fi prădat, jefuit, robit și trecut « prin ascuțitul sabiei ». Catanele se retrag din Craiova: bătute pe drum de oastea pașei de Vidin care intrase și ea în Oltenia, trecând Dunărea, ele părăsesc aproape întreaga provincie; în fruntea acesteia e pus de către domn, în calitate de ban, Matei Cantacuzino.

In urma înfrângerilor suferite — cea mai gravă a fost la Belgrad, la 23 Iulie 1739 — Austriacii încep tratative de pace; preliminările se iscălesc la 1 Septemvrie, iar tratatul se încheie la 18 Septemvrie 1739, chiar la Belgrad; tot aci și în aceeași zi se semnează și tratatul cu Rușii. Turcii reiau Serbia, Oltenia și o fâșie de teritoriu în Banat, în dreptul Orșovei. Apoi, în schimbul sporirii haraciului cu două sute de pungi anual (100.000 lei), ei re-

alipesc Oltenia de restul țării, refăcând unitatea teritorială a Munteniei. Reîntoarcerea la vechea stăpânire a produs pretutindeni peste Olt o mare bucurie; toată lumea era doritoare să scape de administrația imperială care, deși animată de bune intenții, nu izbutise totuși, prin rigiditatea și caracterul ei fiscal, să-și apropie pe băștinași, dimpotrivă, și-i înstrăinase.

Oltenia sub Austriaci. Temeiul organizării acestei provincii, cât timp a stat sub Austriaci (1718—1739), a fost decretul din 22 Fevruarie 1719, dat de împăratul Carol al VI-lea. El constituia răspunsul la cererile pe care le formulaseră boierii prin delegația trimisă la Viena și care se afla acolo în August 1718. Decretul prevedea constituirea unui administrații civile având în frunte, cu titlul de ban, pe Gheorghe Cantacuzino, fiul lui Șerban, fostul voevod. El urma să fie ajutat de patru consilieri, numiți, ca și banul, pe trei ani, și de un secretar; toți vor primi lefuri anuale. Libertatea religioasă era garantată; episcopul de Râmnic urma să depindă însă, pe viitor, nu de mitropolitul din București, ci de mitropolitul Serbiei; se întrerup totdeodată legăturile cu patriarhul de Constantinopol și, în genere, cu ierarhii din Răsărit. Se organizează împărțirea dreptății, numindu-se *vornici* pentru cercetarea pricinilor mai mici; pedepsele cu moartea privind pe boieri nu se vor putea pronunța însă fără aprobarea împăratului. Dările se vor stabili cu nepărtinire, produsele boierești și mănăstirești fiind scutite de orice taxă, iar casele boierilor, de încuartiruire. In sfârșit, se numește un « director superior » al Olteniei, în persoana generalului *Steinville*, comandantul forțelor austriace din Transilvania; « lui trebue să i se adreseze atât administrația civilă cât și particularii pentru rezolvarea chestiilor curente; dela el trebue să aștepte și să ceară, mai ales acum la început, instrucțiuni și directive ». De fapt, acesta era adevăratul conducător al provinciei; și cum ședea mai mult în Ardeal, la Sibiu, el își va numi în Oltenia ca locțiitor, un general subaltern.

Decretul nu satisfăcea decât în parte cererile boierilor. Gheorghe Cantacuzino se aștepta să fie numit « voevod »; el nu fu nici măcar ban cu adevărat, deoarece avea, peste el, pe « directorul superior »; de aceea, cronicarul Radu Popescu spune în cronica sa: « din cal, l-au făcut măgar ». Apoi nu se încuviință formarea unei miliții sau oștiri românești, iar în fruntea « ministerului » economic nu fu numit un român, ci un străin, Ignațiu Haan.

Județele, având în frunte câte un *vornic*, fură împărțite fiecare în câte patru *plăși*: de sus, de jos, de mijloc și de margine, conduse de *ispravnici*. Satul e cârmuit de un *pârcălab* sau *provizor*, ajutat de 4, 2 sau 1 *jurat*, după cum are 100, 50 sau 25 de case. Orașele depind de administrația financiară imperială, nu de administrația civilă; ele au în frunte un *județ* și numai 4 *jurați*, în loc de 12 pârgari ca mai înainte. *Boierii* sunt împărțiți în trei clase; se face un catalog al lor, la 14 Noemvrie 1719. Cu privire la *rumâni*, se precizează că ei vor lucra proprietarului pe moșia căruia stau, *trei zile pe săptămână*, două cu brațele și una cu plugul. Bulgarilor veniți cu două decenii mai înainte dela Kiprovaț și așezați în trei locuri, în Oltenia, la *Craiova*, *Râmnic* și *Brădiceni*, li se dă un statut special. Se organizează *un serviciu al poștelor*, cu un conducător, 20 de postași și 80 de vătafi, având leafă anuală. Se întreprind, în sfârșit, lucrări de drumuri și, în primul rând, șoseaua dealungul Oltului, prin Carpați, numită « Șoseaua Carolina », după numele împăratului. Incepută încă înainte de încheierea păcii dela Passarovitz, în 1717, ea e gata în partea principală, din munți, în 1719, fiind continuată apoi până la Râmnic (1721). Două inscripții latinești, săpate în stâncă, preamăresc această operă.

Un deosebit preț puneau Austriacii pe organizarea fiscală. Se păstrară, în genere, vechile categorii fiscale, se făcură însă recensăminte stricte — fără să se ție adeseaori seamă de bătrâni, de neputincioși, de invalizi, — și se fixă cifra impozitului, *plătibil în patru sferturi*, pentru fiecare categorie. Impozitul era ridicat; într'o plângere din 1731, cei patru consilieri propuseseră ca megiașii, de pildă, să plătească 5 florini anual, birnicii 3, iar mărginașii 2 florini. Față de aceste propuneri, constatăm că, în 1735, megiașii plăteau 12 florini, birnicii 8, iar mărginașii 6, deci *între dublu și triplu*. De aci, nemulțumiri împotriva noii stăpâniri.

O altă pricină, foarte însemnată, de nemulțumire, era noul curs al zlotului. Administrația imperială îl fixase la 51 de creițari, pe când în Turcia și în Muntenia el era cotat 1 florin și 6 creițari; deci o pagubă pentru locuitorii Olteniei de 15 creițari sau 25 *la sută*, ceea ce era considerabil. Țărănimea era nemulțumită și de numeroasele cărături sau transporturi pe care trebuia să le execute; negustorii se plângeau că nu mai pot face negoț peste Dunăre și Olt; clerul era nemulțumit de atârnarea de mi-

tropolitul sârbesc și de infiltrarea și propaganda catolică: Steinville ceruse chiar să se introducă și inchiziția, ceea ce, din fericire, Curtea dela Viena nu admise; boierimea protesta împotriva atingerilor ce se aduceau vechilor ei drepturi. Ni s'au păstrat mai multe asemenea plângeri de ale boierilor; una din ele, dela 23 Iunie 1731, adresată generalului conte de Wallis, directorul superior al Olteniei, cuprinde o enumerare a tuturor neajunsurilor de care sufere populația, în genere. Aceste neajunsuri sunt recunoscute de însuși șeful administrației; într'un raport adresat la Viena, el arată pe larg motivele principale de nemulțumire și relevă faptul că, din cauza impozitelor prea mari și a repartiției nedrepte, au fugit din județul Romanați 2300 de familii, iar din județul Vâlcea 1500 de familii. Cere și el reducerea acestor impozite, fără însă a o putea obține. Semnificativă, sub raportul stării de spirit, este încheierea plângerii pe care o adresează, tot în 1731 și tot generalului conte de Wallis, cei patru consilieri. După ce enumără greșelile și abuzurile care se comit în administrația financiară și fiscală, ei conchid: «ne temem că dacă vom fi supuși și în viitor atâtor mizerii, oprobrii, calamități, dureri și injurii, ca în acești doi ani care au trecut, să nu pierim cu totul și să ne stingem».

Nu e de mirare deci că atunci când, prin pacea dela Belgrad, Austriacii trebuiră să se retragă, fu o mulțumire generală în întreaga Oltenie. După douăzeci și doi de ani de dominație străină își dădeau seama cu toții — și boieri și țărani și negustori și clerici — că era mult mai bună stăpânirea veche, cu toate lipsurile ei, decât administrația împărătească, minuțioasă și exactă, dar foarte rigidă și mai ales apăsătoare sub raportul fiscal.

Reformele lui Constantin Mavrocordat. În domniile sale precedente, atât în Muntenia cât și în Moldova, Constantin Mavrocordat, cu pregătirea aleasă pe care o avea, observase o sumă de scăderi, lipsuri și nepotriviri în diferitele domenii ale organizării de stat și sociale. Administrația, cu numeroasele ei ramuri, în special cea financiară și fiscală, boierimea, cu structura și privilegiile ei, țărănimea, cu necazurile și îndatoririle ei, viața culturală și bisericească, toate puneau probleme cari-și așteptau rezolvarea. Se făcuse între timp și o vastă experiență în Oltenia, în timpul ocupației austriace; se aplicaseră măsuri noi, se dăduse o nouă organizare administrativă. Retrocedarea din 1739

era prilejul binevenit pentru ca, plecându-se și dela nevoia de a se reîncadra ținuturile de peste Olt în sistemul general al țării, să se pășească la o serie de reforme în diferitele părți ale acestui sistem. Spre sfârșitul anului în care se încheiase pacea dela Belgrad, domnul, care-și avea fixate în minte mai de mult, pe temeiul experienței și studiului, o sumă de principii directoare, le aduse deci la cunoștința boierilor din divan. Aceștia le discutară, își dădură aprobarea, mai ales că o sumă dintre noile măsuri veneau în favoarea lor, și redactară un « hrisov » solemn cuprinzând noul « așezământ ». Domnul îl iscăli la 7/18 Fevruarie 1740; o traducere franceză a lui apăru în « Mercure de France », numărul pe Iulie 1742.

Hrisovul începe printr'o întărire a lui Constantin Mavrocordat și un apel către urmași ca să respecte « acest așezământ »; urmează mulțumirea boierilor față de domn pentru cele hotărîte. Vin apoi cele 13 articole sau puncte cuprinzând măsurile luate; la sfârșit, lista martorilor din divan și data.

Primul articol prevede scutirea « de dajdie » a mănăstirilor, așa cum e și în « alte părți creștinești ». Al doilea institue un organ de control al mănăstirilor, alcătuit din « zece epitropi » aleși dintre egumenii mai însemnați, în fața cărora toți stareții dela toate mănăstirile și schiturile din țară vor da socoteală de veniturile și cheltuelile lăcașurilor respective. Articolul trei suprimă « dajdia » preoților; al patrulea interzice protopopilor de a mai băga pe cineva la gros, adică la închisoare. Prin articolul cinci se hotărăște să fie aleși boieri veliți mazili — adică din cei cari n'au dregătorii — cari să cerceteze pricini și să împartă dreptate, primind în schimb, *leafă* anuală dela visterie. Articolul șase cuprinde suprimarea dajdiei pentru neamurile de boieri veliți; al șaptelea prevede delegarea de către domn a unor « boieri ispravnici la toate județele », care să împartă dreptatea în aceste județe, să apere pe săraci de abuzurile agenților fiscali și să supravegheze pe pârcălabii din sate « la cislă », precum și pe alții dintre slujbași. Prin articolul opt se hotărăște ca boierii slujbași și alți dregători când merg în țară, cu slujbe, să cheltuiască din leafa ce primesc, fiindu-le interzis să mai încarce satele cu cheltueli de întreținere și deplasare, izvor de « mâncături » din partea pârcălabilor. Articolul nouă desființează *văcăritul*, iar zece *pogonăritul pe vii*. Cu privire la cel dintâi se face un istoric al acestei

dări, se arată consecințele rele ale ei; domnul adaogă că tatăl său l-a povățuit s'o suprime. Articolul unsprezece se referă la țărani; ei trebue să « clăcuiască » și să-și dea dijma « după obiceiu » proprietarului moșiei pe care sunt stabiliți. Penultimul articol stabilește că fiecare își va plăti darea în satul în care locuește, iar ultimul articol precizează modalitatea plății în « patru sferturi pe an, cu cisle drepte la tot omul, pe capete și pe bucate », adică pe cap de contribuabil și potrivit cu averea.

Acest așezământ cuprinde o serie de măsuri concrete precum și principii generale dela care a pornit altă serie de măsuri; nu se poate însă spune că el sintetizează *întreaga activitate reformatoare* a lui Constantin Mavrocordat. Într'adevăr, în acest hrisov nu se vorbește nimic despre *desființarea rumâniei*, o măsură capitală pe care domnul o va aplica în ambele țări; nu se precizează de asemeni *împărțirea dregătorilor și a urmașilor lor pe categorii*, fiecare categorie bucurându-se de un anumit regim fiscal. Era de altfel și greu să se cuprindă într'un singur hrisov toate măsurile de înnoire și reglementare pe care le-a luat domnul. Căci nu e vorba de *o reformă* a lui Constantin Mavrocordat, așa cum se spune și se crede în deobște, ci de *o serie întreagă de reforme, întinzându-se pe un interval de vreo douăzeci și cinci de ani.* Aceste reforme ating mai toate domeniile organizării de Stat și sociale; expunerea lor amănunțită o vom face în partea a doua a acestui volum, la capitolele respective, unde vom trata desvoltarea instituțiilor și culturii noastre în secolele XVII și XVIII.

Sfârșitul domniei. Sfârșitul acestei însemnate domnii a lui Constantin Mavrocordat e în legătură pe de o parte cu schimbarea care are loc în Moldova, pe de alta cu manevrele lui Mihai Racoviță. Marele dragoman al Porții, Alexandru Ghica, e executat în 1741 sub acuzarea de a face jocul Rusiei; fratele său, Grigore Ghica, domnul Moldovei, trebue să părăsească scaunul; făcându-și însă prin daruri bogate atmosferă, el e bine primit la Poartă, nu ca ruda unui trădător. În locul său e numit Constantin Mavrocordat, care trece astfel dela București la Iași; schimbarea îl costă pe noul domn cinci sute de pungi; ea are loc în Septemvrie 1741, cu puțin înainte de 16 ale lunii, când știrea e comunicată din Pera de bailul venețian. Bătrânul Mihai Racoviță își vede încununate de succes demersurile sale: el capătă acum tronul muntean, după care dorise atâta.

BIBLIOGRAFIE

I. **Nicolae Mavrocordat:** 1. N. IORGA, *Știri nouă despre biblioteca Mavrocordaților și despre viața muntenească în timpul lui Constantin Vodă Mavrocordat*, în *Mem. Secț. Ist. Acad. Rom.*, s. 3, t. VI (1927), p. 135—170; 2. N. IORGA, *Zece inscripții de mormânt ale Mavrocordaților*, în *Mem. Secț. Ist. Acad. Rom.*, s. 3, t. XX (1937—8), p. 1—9; 3. V. MIHORDEA, *Biblioteca domnească a Mavrocordaților. Contribuții la istoricul ei*, în *Mem. Secț. Acad. Rom.*, s. 3, t. XXII (1940), p. 539—419; 4. DAN SIMONESCU, *Epigrame omagiale scrise domnitorului Nicolae Mavrocordat, în Serbia*, în *Arhiva Românească*, VI (1941), p. 389—394.

V. și p. 223, nr. 6 și 11.

II. **Ioan Mavrocordat:** 5. N. IORGA, *Știri despre veacul al XVIII-lea în Țerile noastre după corespondențe diplomatice străine I. 1700—1750*, în *An. Acad. Rom. Mem. Secț. Ist.*, s. 2, t. XXXII (1909—1910), p. 1—39; 6. CEZAR ȘERBU, *Contribuții privitoare la domnia lui Ioan Mavrocordat și la unele evenimente contemporane ei*, Galați, 1939, 79 p. in 8°.

V. și p. 223, nr. 11.

III. **Constantin Mavrocordat:** 7. HAUPTMANN JACUBENZ, *Die cis-alutanische Walachei unter kaiserlicher Verwaltung 1717—1739*, în *Mittheilungen des k. und k. Kriegs-Archivs*, XII, Viena, 1900, p. 171—250; 8. IOAN C. BĂCILĂ, *Oltenia sub Austriaci 1718—1739. Un document cartografic*, Craiova, 1924, 16 p. in 8°. (Extras din *Arh. Olt.*, III, 1924); 9. AL. A. VASILESCU, *Oltenia sub Austriaci 1716—1739, vol. I. Istoria politică a Olteniei sub Austriaci. Teză de doctorat*, București, 1929, 240 p. in 4° (lucrare de căpetenie). 10. I. MINEA, « *Reforma* » *lui Constantin Vodă Mavrocordat*, Iași, 1927, 155 p. în 8° (Extras din *Cercetări Istorice*, II—III); 11. HANS PETRI, *O scrisoare necunoscută a domnitorului Constantin Mavrocordat din anul 1740*, în *Mem. Secț. Ist. Acad. Rom.*, XXII (1939—1940), p. 199—211.

V. și p. 258, nr. 5.

DOMNII MOLDOVEI DELA 1741 PÂNĂ LA 1774 (TRATATUL DELA KUCIUK-KAINARGI)

Constantin Mavrocordat, domnul reformator.

Constantin Mavrocordat a doua oară. Numit cu puțin înainte de 16 Septemvrie 1741, Constantin Mavrocordat își face intrarea în Iași peste o lună, la 12 Octomvrie. Printre cele dintâi măsuri pe care le ia, este introducerea reformei din Țara Românească. Se desființează deci și aci văcăritul, cunița (tot o dare pe vite mari), pogonăritul, și se hotărăște ca impozitul personal să fie plătit în patru sferturi, adăogându-se la fiecare sută de parale, încă cinci drept «răsură» sau taxă pentru cei ce strâng darea.

Cu acest prilej, al reformei fiscale, cere domnul lui Ioan Neculce, cronicarul, un tratat despre vechile dări moldovenești și evoluția lor; Neculce se execută și trimițând, la scurt interval, lucrarea comandată, scrie lui Mavrocordat: «După poronca Măriei Tale ca să fac trătaz de câte oi ținia minte că s'au făcut în țară, și obiceile și bune și proaste, la ce Domn ar fi ieșit, iată că ț-am scris cât am ținut minte și le știu că sânt adevărate. Așijdere și câte am auzit den oamnei bătrâni, iarăși li-am scris; ce de aceli ce-am audzit, chizeș nu sînt». Se introduc apoi și celelalte reforme din Țara Românească. Se numesc astfel trei judecători dintre boierii veliți mazili, dându-li-se câte 50 lei leafă lunară, se numesc ispravnici în fruntea județelor, se scutesc de dări mazilii veliți și urmașii lor, neamurile; celorlalți mazili li se acordă ușurări fiscale; mănăstirile și preoții sunt scutiți complet de dajdie. Față de țărănime, domnul are o atitudine înțelegătoare, de ocrotire; un cronicar contemporan relevă chiar, cu ciudă, că «atâta le dedese

obraz, cât nu putea nime din boieri ca să zică măcar cât de puțin lucru vreunui țăran, că îndată striga la Vodă și pentru un lucru de nimica a unui țăran cât de prost, făcea pe un boier mare mascara și-l închidea ». « Și mai dăduse o poruncă în țeară — adaogă cronicarul — ca să nu fie volnic nime a lua cuiva măcar un ou fără de bani, nici slujbași, nici altul nime ». In administrație și la judecătorii, atât în Iași cât și la isprăvnicii, în județe, se introduc condici în care se trece corespondența și procesele. Ni s'a păstrat o astfel de condică de corespondență oficială; ea îmbrățișează intervalul Septemvrie 1741 — Decemvrie 1742 și cuprinde un număr de 1702 acte, scrisori și ordine, unele și dela domni anteriori: e o adevărată oglindă a societății moldovenești, cu toate aspectele ei, din acea epocă. Ni s'a păstrat de asemenea un « catastih » cuprinzând « sămile tuturor mănăstirilor de țară... din leat 7250 până la leat 7251 Ghenarie 20 », deci 1742 — 20 Ianuarie 1743. Și hrisoavele și zapisele de moșii trebuiau trecute într'o condică specială: domnul luase această măsură « ca să se mai curme gâlcevele ».

Corespondența se purta în mod obișnuit în românește; numai când era vorba de ordine observatorii sau dispoziții speciale, secrete, se întrebuința limba greacă. Unii dregători voiau însă să-și pună în evidență cultura, și trimiteau și rapoartele obișnuite tot în grecește, închipuindu-și, se vede, că vor impresiona plăcut pe domn. Acesta însă, de și grec de origine, le face dimpotrivă, observație. Astfel, pârcălabului de Galați care raportase despre ciuma ce bântuia atunci în oraș, îi spune: « pentru o pricină ca aceasta, de ce să ne scrii grecește? » Vel căpitanului de Soroca, la fel: « Carte ce ni-ai trimis, am luoat și cele scrisă am vădzut; dar pentru ce să ne scrii grecești? Au aștepți să-ți dăm noi logofăt, să scrie româneaște? Să-ți cauți logofețăl, să ne scrii rumâneaști! Să nu ne mai scrii grecește! In sfârșit, pârcălabului de Galați, din nou: « Și de acmu, când ni-i mai scri, să nu mai scrii grecește, ce românește să ni scrii! ».

O atenție deosebită arătă învățatul Constantin Mavrocordat culturei. El « întări » școalele existente, unde se învăța grecește și slavonește; făcu apoi, ne spune Neculce, altele noi « lătinești și arăpești ». Afirmația trebue înțeleasă, credem noi, în sensul că s'au adăogat cursuri de limbă latină și limbă turcă și scriere arabă,

acestea din urmă desigur pentru pregătirea diacilor cari urmau să citească firmanele venite dela Poartă și să scrie răspunsurile. Preoții fură supuși unui control sever, în ce privește învățătura: se numiră inspectori cari să-i cerceteze; cei găsiți nepregătiți, trebuiră să plătească bir, la rând cu țăranii, « care nu putem scrie ce frică trăgeau bieții preoți — exclamă un cronicar contemporan — că se apucau la bătrânețe să învețe carte ».

Fiindcă nu erau îndestul cărți de slujbă bisericească *în românește*, Constantin Mavrocordat aduse mai întâi din Muntenia; apoi dădu poruncă să se înființeze tipografii atât la mitropolie cât și la episcopii. Ordinul fu ascultat; în 1742 ieșea de sub teascurile tipografiei din Iași prima tipăritură: hrisovul domnesc pentru locuitorii de pe moșiile mănăstirești, urmat în 1743, de o *Psaltire* și apoi de un șir întreg de cărți de slujbă. O a doua tipografie se înființă la Rădăuți; aci se tipări în 1744 un *Catavasier* adică o carte de cântări bisericești, după care urmă, în 1745, un *Ceaslov* și o *Liturghie* a Sf. Ioan Gură de Aur.

Un alt titlu de merit al lui Constantin Mavrocordat, în această domnie, sunt măsurile împotriva negustorilor turci care începuseră să se așeze statornic și să-și cumpere chiar moșii. Cunoaștem din Condică ordinele categorice care se dau în această privință; astfel pentru un Turc Chiurd Osman, căruia îi vânduseră niște călugări o moșie, dispoziția e să fie ridicat, iar « câșla » sa, adică adăposturile de vite, să fie arse. La fel se va proceda cu Turcii cari au făcut câșle pe moșiile dela Soroca ale mănăstirii Sf. Sava.

Mavrocordat putea să-și îngădue gesturi de acestea, deoarece avea credit la Poartă, fiind cunoscut ca bun administrator și executant conștiincios al ordinelor primite. El trimisese astfel, atunci când i se ceruse, opt sute de salahori și o sută cincizeci de care la cetatea Vozia, spre a o zidi din nou; dăduse, de asemenea, întreținere completă, timp de trei luni, solului rusesc care, în drum dela Stambul la Sf. Petersburg, se oprise, împreună cu întreaga sa suită — de peste o mie cinci sute de oameni — la Tighina. Nu-i vorbă, din cauza acestor cheltueli excepționale — « havalele » cum le spune cronica — trebuise să se scoată șase « sferturi » într'un an, în loc de patru.

A doua domnie moldoveană a lui Constantin Mavrocordat se sfârșește la 29 Iunie 1743; la mazilire a contribuit probabil și

o reclamație a trimisului suedez la Poartă care era supărat pe domn deoarece acesta oprise hârtiile și lucrurile unui emisar al său, decedat la Iași, emisar care însă era totdeodată și secretarul fostului domn Grigore Ghica. Știrea maziliei ajunge la curte la 17 Iulie; la 31 sosește și capigibașa cu firmanul; la 12 August, mazâlul pornește spre Stambul.

Ioan Mavrocordat. In locul lui Constantin, e numit fratele său *Ioan*, care mai fusese odată domn, în Țara Românească. Acesta nu respectă noua reformă fiscală, ci reintroduse *văcăritul*, luându-l chiar de câte două ori pe an, și uneori și de trei ori. Goștina fu întreită, ajungând la 11 parale de oaie «care greutate și nevoie —spune cronicarul — nu pociu arăta cât au făcut pe bieții săraci; căci de când au fost acest pământ, câte 11 parale n'au dat; și mulți din prostime își ucidea vitele cele mai proaste ca să nu le plătească...» Boierii, în schimb, sunt favorizați; domnul le acordă scutiri; mulți dintre ei se ridică și se îmbogățesc, în special boierii de țară, cari ședeau la moșiile lor. De altfel, conducerea treburilor este toată pe mâna boierilor, domnul ținându-se mai mult de petreceri, de «mese mari și zeefeturi și primblări și... alte desfătări a lumii».

Lui Ioan Mavrocordat i se datorește zugrăvirea — prin «meșteri streini» — a bisericii celei mari dela curte, precum și înzestrarea acestui lăcaș cu o serie de vesminte și odoare. Tot el a făcut și un foișor «foarte frumos», împreună cu o cișmea, «de cea parte de heleșteul Frumoasei, sub Cetățuie», unul din locurile unde mergea «în primblare».

După aproape patru ani de stăpânire, epicureul Ioan Mavrocordat este mazilit (Mai 1747). Puțin mai înainte avusese loc o judecată cu un Ovreiu, fugar din țară, care reclamase sultanului că ar fi fost atins în onoarea lui și deposedat de către domn. Cercetarea, făcută la Iași, în prezența unui cadiu și a negustorilor turci cari se aflau în oraș, arată însă că totul e o calomnie și Ovreiul, vinovat, e spânzurat. Rudele sale din Polonia nu se lasă însă, se duc la Stambul, pun în mișcare comunitatea de acolo și pe dregătorii cari o sprijineau și creează lui Mavrocordat o atmosferă grea. Rezultatul e mazilirea: al doilea caz — primul fusese cu Mihai Racoviță (vezi mai sus, p. 231), în care Ovreii intervin pentru a îndepărta din scaun pe un domn al nostru. In locul său,

e numit Grigore al II-lea Ghica, care avusese până atunci « domiciliu obligator » în insula *Tenedos*. Ioan Mavrocordat părăsește Iașii, spre mulțumirea săracilor striviți de dări — o bătrână svârle chiar la plecare, cu o piatră în el, nemerindu-i calul — și se stabilește în locuința sa de pe malul Bosforului; aci își petrece restul zilelor, ajungând, după mărturia cronicarului Ioan Canta, « la grea sărăcie ».

Grigore al II-lea Ghica a treia oară, domnește scurtă vreme, nici un an de zile: din Mai 1747 (în Iași intră la 21 Iulie! până în Aprilie 1748. Vreun fapt deosebit nu e de relevat; dările sunt tot grele, pentru a acoperi cheltuielile făcute la numire; nu ating însă nivelul de sub predecesorul său. Prin stăruinți și bani, Grigore Ghica izbutește să fie mutat în Țara Românească; în locul său e numit

Constantin Mavrocordat a treia oară. In această domnie, care nu ține nici un an și jumătate, Constantin Mavrocordat realizează totuși două fapte însemnate: mai întâi *izgonirea Lajilor* — negustori turci de pe țărmul anatolian al Mării Negre, în regiunea Trapezundului — din marea majoritate a târgurilor și orașelor moldovene, unde se așezaseră în chip statornic, făcându-și case și strângând avere, apoi *desființarea rumâniei*, una din cele mai vechi și mai însemnate instituții ale noastre.

Incă din a doua domnie, Mavrocordat începuse a lua măsuri împotriva Turcilor cari voiau să se stabilească în țară, cumpărându-și moșii (vezi mai sus, p. 261). Acum, el se hotărește a îndepărta pe negustorii turci mult mai numeroși — câteva mii — din orașe care ajunseseră, prin excesele lor — o adevărată calamitate. Ei nu se mărgineau numai să facă negustorie de vite și diferite produse; erau și adevărați cămătari ai satelor luând dobânzi grele — « patru parale de leu pe lună » spune cronica — și, fapt foarte grav, își băteau joc de casele oamenilor, necinstind femei și fete. Mavrocordat, încurajat de pașa de Hotin, se plânge la Poartă și obține un ordin de expulzare a acestor « negustori ». Operația se face cu ajutorul pașei de Babadag care trimite un detașament de patruzeci de Bosniaci; aceștia scot pe Laji din târguri și orașe, le ard casele și le vând « bucatele ». Cei din nordul țării se retrag în raiaoa Hotinului; o mare parte se adună în ținutul Fălciului, aproape de Tătari. Deocamdată, domnul se mulțumește cu atât, rămânând ca, mai târziu, să fie lichidați și aceștia.

In ce privește *desființarea rumâniei*, ea face parte din complexul de reforme ale lui Constantin Mavrocordat, care urmărea să dea statului și societății o mai bună așezare și organizare. Determinată de numeroasele procese dintre rumâni sau vecini și stăpânii lor, de nesfârșitele reclamații dintr'o parte și din alta, această măsură s'a luat în felul următor: La 6/17 Aprilie 1749, e convocată o mare adunare de boieri, clerici și « altă obște » la mănăstirea Trei Ierarhi; după slujbă, « la scosul sfintelor moaște » (Sf. Paraschiva !), cei de față sunt întrebați asupra vechimei, caracteristicei și îndatoririlor vecinilor; la care întrebări, « toți cu un glas » au răspuns, « mărturisind adevărul că vecinii robi nu sunt, nici să stăpânesc cu nume de robie; fiindcă numai țiganii au acea robie carii cu femeile și cu copiii lor slujesc pe toate zilele stăpânilor săi. Iară vecinii numai partea bărbătească slujesc, scoțând la lucru numai un om dintr'o casă, măcar câți feciori va avea omul; ... iară partea femeească nu slujește... că vecin va să zică sătean megieaș fără de moșie, atâta numai că din sat nu este volnic ca să iasă...». Se hotărăște ca pe viitor, vecinii să nu poată fi vânduți odată cu moșia, nici mutați, nici despărțiți de familiile lor, ci să rămâie « ca niște săteni a satelor... făcând slujba obișnuită ». Această slujbă e fixată la 24 de zile pe an « ori la ce lucru se va pune »; vor da de asemenea *dijmă*.

Intrunirea, răspunsurile și hotărîrile luate sunt consemnate într'un hrisov cu data 1/12 Iunie 1749 căruia domnul îi dă « întăritura » sa. Nu se afirmă nicăieri, în acest hrisov, în mod explicit, că s'a *desființat* rumânia sau vecinia; aceasta rezultă însă din chiar măsurile luate și așa s'a înțeles de toți, atât boieri cât și rumâni. Cronica atribuită lui Enache Kogălniceanu, relatând adunarea dela Trei Ierarhi, spune lămurit: « Atuncea au poruncit Vodă cu mare hotărîre să nu mai fie vecini de aci înainte, numai pentrucă șed pin satele boierești și se hrănesc pe moșiile lor, să lucreze câte douăzeci și patru de zile într'un an... au să dee câte doi lei de fieștecare casă — ceea ce nu s'a mai specificat în hrisov ! — și să lucreze câte 12 zile pe an... și hotărînd într'acest chip, s'au mulțămit și boierii, învățând domnul ca să se dee vecinilor și câte o țidulă domnească cu pecete gospod, arătând că de aice încoace să nu se mai numească vecini... dând pe acele țidule un leu lui treti logofăt și câteva parale scriitorului ».

In aceeași vară, la 31 August, Constantin Mavrocordat e mazilit. El nu voise să dea trei sute de pungi cerute de marele vizir pentru prelungirea domniei, deși capichehaelele sale dela Stambul îl sfătuiseră s'o facă. Exilat la *Lemnos* și închis, tot trebui însă, până la urmă, să plătească această sumă, spre a fi eliberat. In locul său, fu numit *Constantin Racoviță*, fiul cel mai mare al fostului domn Mihai Racoviță și având strânse legături cu ambasadorul Franței la Constantinopol; un al doilea fiu, *Ioniță*, își serba tocmai la Iași nunta cu fiica lui Constantin Mavrocordat, domnița Smaranda, când sosi vestea maziliei. « Și erau toți la masă — povestește cronica — unde și-au cam stricat chieful și nunta, auzind de mazilie, eară pe urmă, înțelegând cine au luat domniea, s'au bucurat ».

Constantin Racoviță, deși numit la 31 August 1749, intră în Iași abia la 18 Decemvrie. El trimite înainte ca baș-caimacam pe *Iordache Stavarache spătarul*, un grec semeț și lacom, prototip de fanariot. Acesta scoate goștina întreită « câte unsprezece parale de oaie », provocând o adâncă nemulțumire. După ce sosește Racoviță, se scoate și văcăritul, câte « 92 de parale de vită », apoi cunița, tot un fel de văcărit, în timpul verii, câte « șaptezeci de parale de vită », precum și sferturi « de agiunsu, încă și îndoite ». Dările pe de o parte, dar mai cu seamă situația preponderentă și insolența consilierilor greci, a lui Iordache Stavarache în special, pe de alta, provoacă reacția boierilor de țară. Aceștia, sub pretextul că merg în ținuturi spre a reorganiza așezarea dărilor, fug la Tătari, la Căușani. Erau ca « la patruzeci de boieri mari și bătrâni » și mai bine de atâția tineri, cu toții laolaltă trecând « peste sută ». Domnul, speriat, trimite după ei, îi convinge să se întoarcă și le dă dregătoriile însemnate. Pe de altă parte, cei doi Greci care-și atrăseseră ura băștinașilor, Iordache Stavarache spătarul și Iordache Genet postelnicul, sunt siliți să plece cu mare iuțeală la Țarigrad, « crăpând două părechi de telegari până în Galați ».

Constantin Racoviță continuă scoaterea Lajilor din țară. Aceștia, văzând domnie nouă, începuseră iar a se întinde din raiaua Hotinului în județele vecine, în Dorohoi, Botoșani și Hârlău. Un nou firman dela Poartă, dat spre executare lui Casim Aga, Inicer Agasi de Hotin, puse însă capăt înaintării lor. Lajii fură

scoşi de pretutindeni, mulţi pieriră de sabie, casele lor se arseră iar averile fură vândute. Cei din Lăpuşna, Soroca şi Huşi plecară de frică. Tot cu acest prilej se risipiră şi « odăile » pe care Turcii benderlii — din Bender, Tighina — le făcuseră pentru turmele şi cirezile lor de vite în judeţele Lăpuşna, Soroca şi Orhei.

Fig. 93. — **Bula de argint aurit în care se află pecetea unui hrisov din 1753, dela Constantin Racoviţă Voevod. Iniţialele de pe bulă înseamnă: « Io(an) |C(onstantin) M(ihai) R(acoviţă) V(oevod) ».**

Sub raportul bisericesc, e de însemnat înzestrarea cu mai multe moşii a bisericii din Păpăuţi, ctitoria lui Ştefan cel Mare, transformarea ei în mănăstire şi închinarea la patriarhia din Antiohia (vezi şi fig. 93); ajutoare primi şi mănăstirea Precista din Roman. La Focşani, domnul ridică o biserică de lemn, cu hramul Profetul Samuil.

După aproape patru ani de stăpânire, Constantin Racoviţă primi vestea că a fost mutat în Ţara Românească. Schimbarea se făcuse în urma unui aranjament intervenit între capichihaelele muntene şi moldovene dela Stambul, capichihaele care capătă

în această vreme tot mai mare importanță. Spre a evita mazilirea domnului muntean, Matei Ghica, ajuns în conflict cu boierii, mazilire care ar fi avut drept consecință și ruina reprezentanților săi la Poartă, el e trecut, în urma aranjamentului amintit, în Moldova, iar Racoviță mutat la București. La 3 Iulie 1753 hotărîrea era luată: așa aflăm dintr'un raport al bailului venețian dela Constantinopol.

Fig. 94. — Schitul lui Tărâță, refăcut din piatră de Matei Ghica.

Matei Ghica era un epicureu: îi plăceau petrecerile, cu mese, jocuri și « zicături », cu plimbări, « iubind — adaogă cronica — și partea muierească ». Foarte adesea mergea la Copou, unde refăcuse « foișorul » tatălui său; de asemenea, pe dealul din fundul Socolei, « lângă Poiana lui Păun » unde zidi din piatră vechiul schit de lemn, al lui Tărâță (vezi fig. 94). Boierii erau poftiți la aceste petreceri domnești; pentru a-i apropia și mai mult, el le hotărî « lefi îndestule », potrivit rangului; le făcu și daruri și « ridicături » adică scutiri. Anturajul grec al lui Matei Ghica arătă de asemenea multă atenție boierilor băștinași: nu voia să se repete conflictul din

Ţara Românească, în urma căruia, domnul trebuise să plece. Cu toate acestea, Ghica nu putu obţine o înnoire a domniei; nu ajunse nici chiar la capătul termenului de trei ani. Intr'adevăr, murind sultanul Mahmud şi venind în locul lui sultanul Osman, se schimbă şi vizirul; cel nou, prieten al lui Constantin Mavrocordat, numi pe acesta domn în Ţara Românească, iar pe Constantin Racoviţă îl mută îndărăt în Moldova, mazilind pe Matei Ghica. Contribui la mazilie şi reputaţia pe care şi-o făcuse acesta prin nesfârşitele petreceri şi « cele multe lucruri necuvioase ce le urma ». Firmanul se dădu în ziua de 19 Fevruarie 1756: aşa ne informează un raport al reprezentantului Austriei la Poartă. Ajuns la Constantinopol, Matei Ghica avu o serie de procese cu Grecii din anturaj care mânuiseră de fapt veniturile în timpul domniei, şi chiar cu socrul său, hatmanul Başa Mihalopol. Rezultatul fu sărăcia, chiar mizeria; letopiseţul spune: « au rămas la rea stare, care n'am mai văzut domnie, trăind cu milostenia creştinilor ».

Constantin Racoviţă a doua oară, domni scurtă vreme: un an de zile. Trebui să scoată şi el, la început, văcărit şi cuniţă, pentru a acoperi cheltuelile; apoi însă — răspunzând dorinţei generale — hotărî să le desfiinţeze, cu blestem înfricoşat. Obţinu deci un hrisov solemn dela patriarhia din Constantinopol, făcu slujbă mare la mitropolie, « fiind de faţă câte şapte mazili şi ruptaşi dela toate ţinuturile » şi în timpul slujbei, « la ieşitul cu sfintele daruri », puse să se citească hrisovul precum şi un altul alcătuit de mitropolitul, episcopii şi egumenii ţării. Actele fură apoi tipărite; exemplarul aflător la Academia Română poartă data 1757, Fevruarie 20, îndreptată apoi în 1 Martie. Se desfiinţă şi *vădrăritul*, tipărindu-se de asemenea hrisovul respectiv.

În timpul acestei scurte domnii, începu să se zidească mănăstirea Sf. Spiridon din Iaşi; se făcu din piatră biserica Profetul Samuil din Focşani, se zidiră şi « casele despre doamna, la curte », arse în prima domnie.

Mazilia lui Constantin Racoviţă se datoreşte *chiar reprezentantului său la Poartă*, Iordache Stavarache; acesta, nemulţumit de faptul că domnul mai avea încă un reprezentant mai agreat şi deci mai răsplătit, pe Manole spătarul, socru de altfel lui Iordache, profită de o schimbare a marelui vizir şi lucrând ca un adevărat fanariot, răstoarnă pe stăpânul său, făcând să fie numit

domn *Scarlat Ghica*, fiul lui Grigore al II-lea Ghica (13 Martie 1757; la 20 Martie, firmanul de mazilie al lui Racoviţă soseşte la Iaşi).

Scarlat Ghica domneşte şi el puţin, niciun an şi jumătate. Iubitor de petreceri, ca şi frate-său Matei, dar fără excesele acestuia, el pune dări grele: « sferturi şi dăjdii mai pe toate lunile şi mai de multe ori îndoite » spune cronica; ar fi vrut să scoată şi văcăritul şi cuniţa, mitropolitul rezistă însă, fiind gata chiar să plece, decât să deslege jurământul şi blestemul ce se făcuse sub Constantin Racoviţă. Domnul hotărît să puie totuşi darea pe vite, obţinu în acest sens, un firman împărătesc; nu avu însă vremea să-l aplice, deoarece, puţin după aceea, îi sosi vestea că e mutat în Ţara Românească, în locul lui Constantin Mavrocordat. Schimbarea se decise în August 1758, înainte de 14 ale lunii.

Sub raportul bisericesc, e de însemnat întărirea pe care o dă Scarlat Ghica mănăstirii « care este în părţile Trapezuntului, pe muntele Sumela » de a lua în fiecare an câte o sută de lei de argint « din cămara ocnelor de sare », douăzeci de lei dându-se pe deasupra acelui « ce se va trimite să iea mila ».

Ioan Teodor Callimachi. Noul domn era de origine curat moldovenească. Tatăl său, Teodor Calmăşul era de fel din părţile Orheiului « din mazilii cei de gios »; stabilit apoi ca dregător la Câmpulung, unde ridică o biserică de lemn, în 1688, proprietar şi în Baia, el ajunsese cu timpul, pârcălab de Hotin. Pe fiul său *Ioan* îl trimite la învăţătură, la Lwów, de unde se întoarce cunoscător al limbii latineşti şi leşeşti. Mulţumită acestor cunoştinţe, tânărul intră în slujbă pe lângă marele dragoman al Porţii Ioan Mavrocordat; aci învaţă turceşte, greceşte, italieneşte şi franţuzeşte. Când Grigore Ghica e numit domn în Moldova, Ioan îl însoţeşte; făcut logofăt al treilea, apoi medelnicer, el ajunge în cele din urmă, graţie însuşirilor ce avea, capichihaia la Poartă. Urmează o perioadă de şase ani, în care Ioan Calmăşul e locţiitorul marelui dragoman, apoi o alta de şasesprezece în care el e chiar titularul acestui însemnat post. Când, ca o încununare a carierei şi o recunoaştere a serviciilor aduse împărăţiei, e numit domn al Moldovei, el era om bătrân. Îşi schimbase şi numele între timp, greceşte, devenind din Calmăşul, *Callimachi*.

Până a nu sosi în țară, Tătarii din Bugeac, cari se răsculaseră sub conducerea unei căpetenii, Crâm-Gherei, venite din Dobrogea, cer să li se dea o sumă de bani și diferite daruri; caimacamul, un grec, Vidale, refuză: rezultatul e că răsculații pradă o bună parte a Moldovei, făcând mari pagube. Ioan Callimachi își face deci intrarea în Iași, în împrejurări triste, după ce străbătuse o țară jefuită și arsă. Din această pricină, nici dările nu pot fi, la început, strânse. Reprezentantul domnului la Poartă, influentul și lacomul Iordache Stavarache, avea nevoie însă de bani. El vine deci în persoană la Iași și începe să strângă șurupul fiscalității, impunând și pe boieri și mănăstirile. Urmarea e că unii din cei atinși încep a « murmurisi ». Pentru a curma opoziția, Stavarache obține un firman de mazilirea celor nemulțumiți și izbutește, într'adevăr, printr'un « tertip », să trimită legați la sultanul tătăresc, 12 mari boieri.

Dar această măsură stârnește revolta mulțimii. Într'o zi de iarmaroc, se strâng la Iași mii de oameni de pretutindeni și pornesc la curte, cerând pe Iordache Stavarache. Intrarea e forțată; grecul, îmbrăcat turcește, abia scapă « pe poarta grajdului », urmărit fiind, pe drumul Galaților, timp de 12 ceasuri, de unii dintre răsculați.

Nevoia de bani, pentru diferitele cheltueli și daruri la Stambul, rămânea totuși. Domnul ar fi voit să reintroducă văcăritul; mitropolitul Iacov continuând să reziste, se ajunse la demisia acestui înalt ierarh, fiind numit în locul său, chiar fratele domnului, *Gavril*, fost mitropolit al Salonicului. Nici Gavril însă nu vru să-și ia asupră-și călcarea celor hotărîte cu blestem înfricoșat, sub Constantin Racoviță. De aceea, se recurse la altă soluție și anume se înființă o dare nouă, numită *ajutorință*, care se plătea « pe ogiaguri » — deci tot una cu fumăritul; ea era de trei categorii: unsprezece lei, cinci lei și jumătate și trei lei, nefiind nimeni scutit.

Lui Ioan Teodor Callimachi i se datorește întinderea orașului Iași înspre Copou; el împărți locul domnesc de aci boierilor, obligându-i să-și facă « vii și grădini »; chiar fiii săi dădură exemplu. Tot în timpul lui, se ridică mănăstirea Sf. Spiridon din Iași, ctitoria hatmanului Vasile Ruset, a jitnicerului Ștefan Bosie și a lipscanului chir Anastase.

În ultimul an al domniei sale, Ioan Teodor Callimachi a fost ajutat de frații Sutzu din Fanar, «feciorii Dracului», un grec cu trecere și iscusit.

Unul dintre ei, *Enachi*, îi aduse caftanul de reînnoire a domniei, în toamna anului 1760, un altul, *Neculachi*, puse la cale căsătoria fiului celui mare al domnului, *Grigore*, cu Ileana Mavrocordat, și obținu dela Poartă chiar și domnia pentru acesta, în locul bătrânului său părinte. Schimbarea se făcu în Iunie 1761, înainte de 8 ale lunii (vezi fig. 95—96).

Fig. 95. — Pecetea mică a lui Grigore Callimachi, făcută în primul an de domnie (1761). (Academia Română).

Grigore Callimachi tânăr fiind — avea 24 de ani la suirea pe tron — stătu sub influența permanentă a Sutzeștilor; tată-său se retrăsese în locuința sa de pe Bosfor. În această domnie, care ținu aproape trei ani, nu e niciun fapt politic mai însemnat de relevat. Sub raportul fiscal, se constată o sporire a «ajutorinței»; sub cel bisericesc, mărirea și înfrumusețarea mănăstirii Sf. Spiridon, căruia i se adaogă și un spital sau o bolniță. Patriarhul de Constantinopol, prin gramata sa din 1763, ridică această mănăstire la rangul de stavropighie patriarhicească, face pe egumenul ei arhiereu de Irinupolis și hotărăște ca epitropii să dea socoteală anual de veniturile și cheltuelile mănăstirii pentru bolnavi și pentru medici.

Mazilia lui Grigore Callimachi se produce la 29 Martie 1764; ea e determinată, în mare parte, de manevrele lui Stavarache, dușman «de moarte» al lui Neculachi Sutzu, care voia înlocuirea acestuia din capichehaialâc. Domn al Moldovei e numit *Grigore Alexandru Ghica*, nepot al lui Grigore al II-lea Ghica (vezi fig. 97).

Grigore Alexandru Ghica poate fi socotit drept unul din cei mai buni stăpânitori pe care i-au avut țările noastre în epoca Fanarioților. Fire dreaptă, fără lăcomie, apărând mulțimea împotriva abuzurilor celor mari, bun gospodar, el a făcut o excelentă impresie asupra contemporanilor. Cronicarul Ioan Canta îl arată ca «om foarte înțelept și învățat», adăogând că în timpul domniei lui «au știut și boierii și țeara că este stăpân». Iar cealaltă cronică, atribuită lui Enache Kogălniceanu, îl înfățișează astfel: «Întreg era acest domn la toate, plin la minte, învățat, știa

toate trebile cum le va purta...; şi cuvântul ce grăia era grăit şi era lăudat de către toţi şi plăcut prostimei ».

Grigore Ghica, de cum intră în ţară, văzând starea de spirit a boierilor, renunţă la serviciile lui Stavarache care rămâne ca-

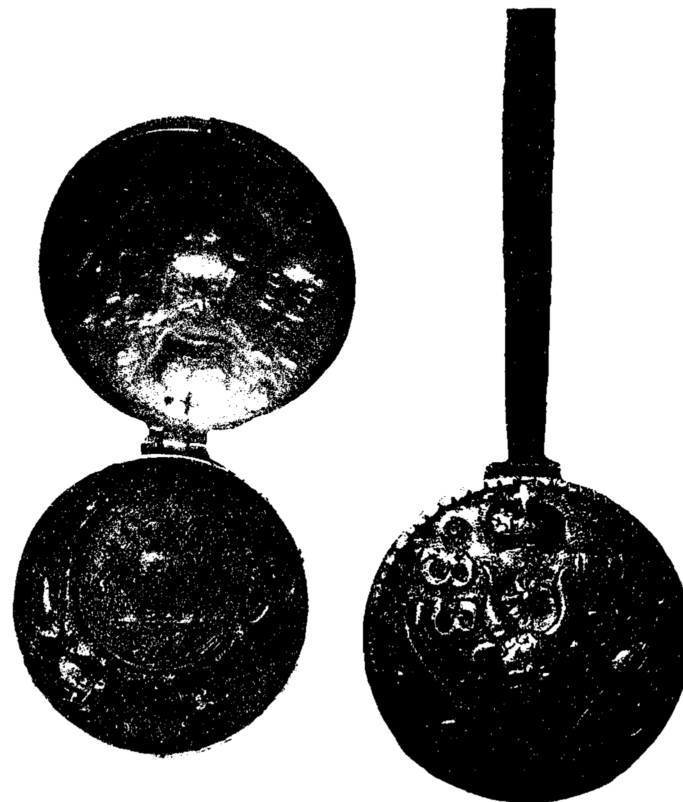

Fig. 96. — Bula de argint aurit în care se află pecetea unui hrisov din 1762, Mai 30 (st. v.) dela Grigore Callimachi. (Academia Română).

pichihaia numai a Munteniei. Scade apoi dăjdiile şi ţine o socoteală riguroasă a încasărilor şi a plăţilor care se făceau la Constantinopol. Hatârul şi mita sunt sancţionate aspru; mulţimea e ocrotită, căci — spunea Ghica — « Dumnezeu l-au trimis într'acest pământ ca să păzească pre săraci şi să-i fie milă de dânşii ».

Acestui domn i se datoreşte şi reorganizarea şi extinderea învăţământului în Moldova. El clădeşte mai întâi, pe cheltuiala

sa, lângă mitropolie, o « Academie <a> învăţăturilor şi a epistimiilor »: titlul îl luăm chiar din hrisovul de reorganizare, datat 1766. In această Academie, condusă de « dascălul cel mare » grec, se vor preda cursuri în « elineşte », în « greaca bisericească » în latineşte şi în moldoveneşte; corpul profesoral va primi un salariu anual care variază între 1500 lei — conducătorul instituţiei — şi 120 lei — dascălul de moldoveneşte şi bibliotecarul. Vor fi şi 20 de bursieri. Se înfiinţează apoi şcoli pe lângă fiecare episcopie; de asemeni, câte una în fiecare ţinut sau judeţ, deci douăzeci şi şase de toate, afară de Academia din Iaşi. Un ajutor de 500 anual va primi şi şcoala grecească din Constantinopol.

Fig. 97. — Pecete mică, inelară, dela Grigore Al. Ghica, aplicată pe un document din 1766, Martie 29 (st. v.). (Academia Română).

Spiritul de gospodar al lui Grigore Ghica se dovedeşte nu numai în măsurile sale administrative şi edilitare — el face « poduri pe toate uliţele » în capitală şi două cişmele bogate în apă şi frumos împodobite (vezi fig. 98) — dar şi în combaterea luxului, pricină de ruină pentru mulţi boieri « ales din cei... însuraţi » şi în începutul de industrie mare pe care-l iniţiază, înfiinţând, cu meşteri aduşi din străinătate, o fabrică de postav « la Chipăreşti, unde intră Bahluiul în Jijiea ». Produsele erau reuşite; se fabrica « fel de fel de postav »; un bal « prea frumos » e trimis şi la Constantinopol, sultanului « ca să vadă ce odor s'au făcut acestui pământ ».

Toate aceste titluri de merit nu opresc însă pe Turci, care — după vorba cronicarului — ştiau « numai bani să ceară », să-l mazilească pe Grigore Ghica, puţin chiar înainte de împlinirea termenului de trei ani. Schimbarea are loc în Fevruarie 1767, înainte de 14 ale lunii: aşa aflăm dintr'un raport al trimisului francez la Poartă. Succesorul său e Grigore Callimachi care ajunge astfel pentru a doua oară pe tronul Moldovei.

Grigore Callimachi a doua oară. Spre deosebire de predecesorul său, Grigore Callimachi este, de altfel ca şi în prima domnie, dominat de boieri şi în special de capichehaia sa, lacomul Neculai Sutzu: acesta ia sume mari, ba nu se sfieşte să oprească chiar şi 200 de pungi trimise de visteria împărătească domnului spre a

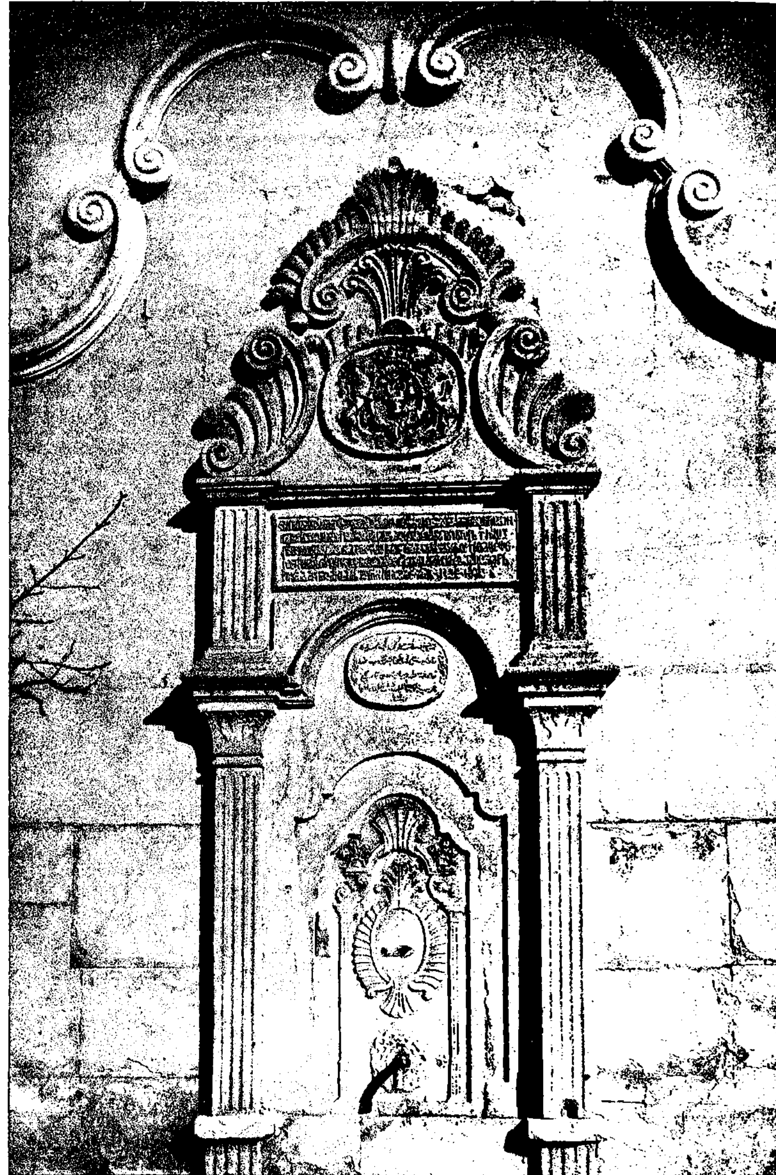

Fig. 98. — Cişmea făcută de Grigore Ghica Vodă în Iaşi. Inscripţia românească poartă data 1765, Iunie 20 (st. v.). Dedesubt, în medalion, o inscripţie arabă.

strânge zaherea adică provizii, în vederea războiului ce se prevedea cu Rușii. Când — din cauza complicațiilor polone — acest război isbucnește — el e declarat de Poartă la 30 Octomvrie 1768 — Callimachi care nu știuse să informeze exact pe sultan, nu e în stare nici să asigure o aprovizionare normală oștilor turcești dela Hotin, Bender și Dunăre. De aceea, când vizirul, comandând grosul forțelor, ajunge la *Movila Răbâiei* (Han Tepessi, pe turcește), el arată domnului că e mazil și îl închide (14 Iunie 1769). Dus la Constantinopol, Grigore Callimachi după un scurt popas în fioroasa închisoare a lui Bostangibașa — anticamera supliciului — e strangulat, apoi decapitat (8 Septemvrie 1769). Nicolae Sutzu are aceeași soartă. Pe tronul Moldovei sultanul trimite acum pe bătrânul Constantin Mavrocordat.

Constantin Mavrocordat a patra oară. Două rapoarte din Constantinopol, datate 3 Iulie 1769, ne arată că numirea lui Constantin Mavrocordat avusese loc; el pleacă la 4 Iulie spre Moldova, primind suma de 50.000 lei pentru zaherea; la 24 Iulie e în tabăra dela Bender, a doua zi pornește spre Iași. Măsurile pe care le ia el pentru aprovizionarea oastei turcești dau roade; ele nu pot împiedeca însă înfrângerea acesteia. Dela Hotin, ea se retrage (25 Septemvrie) spre Țuțora, apoi spre Movila Răbâiei și, de acolo, peste Dunăre, la Babadag. Mavrocordat, părăsind Iașii, coboară și el la Galați; aci este ajuns de Ruși cari iau cu asalt întăriturile orașului, apărate de Turci, și prind pe domn care zăcea bolnav în mănăstirea Sfânta Precista (1 Decemvrie 1769). In cursul unei discuții cu un ofițer rus, uitând situația în care se găsea, Mavrocordat face în mod repetat aprecieri jignitoare pentru învingători; ofițerul, înfuriat, îl rănește atunci cu sabia la cap. Rana, din pricina frigului și a lipsei de doctor, se cangrenează în timpul reîntoarcerii spre Iași; sosit aci, domnul, după puține zile, moare (15 Decemvrie) și e înmormântat cu toată pompa cuvenită unui stăpânitor de țară. Nu cunoaștem locul unde e îngropat Constantin Mavrocordat; nu ni s'a păstrat nici piatra lui de mormânt, admițând că, în acele vremuri tulburi de războI, boierii sau Rușii îi vor fi pus una.

BIBLIOGRAFIE

I. **Constantin Mavrocordat :** 1. N. IORGA, *Două hotărîri domnești tipărite din secolul al XVIII-lea*, în *Noua Revistă Română*, 1900, p. 353—355; 2. I. BOGDAN, *Sămile mănăstirilor de țară din Moldova pe anul 1742*, în *Bul. Com. Ist. Rom.*, I (1915), p. 217—279.

Vezi și p. 258, nr. 10.

II. **Constantin Racoviță:** 3. GH. DUZINCHEVICI, *Jean Baptiste Linchou (Contribuții la istoria Românilor în secolul al XVIII-lea*, în *Arhiva*, XLII (1935), p. 137—146; 4. V. MIHORDEA, *Giuseppe Antonio Pisani, medicul lui Constantin Racoviță*, Vălenii de Munte, 1936, 18 p. in 8° (Extras din *Rev. Ist.*, XXII (1936); 5. V. MIHORDEA, *Politica orientală franceză și Țările Române în seolul al XVIII-lea 1749—1760. După corespondența agenților dela « Secret du roi »*, București, 1937, 552 p. in 8°.

III. **Ioan Teodor Callimachi** și **Grigore Callimachi:** 6. AL. XENOPOL, *Istoria și genealogia casei Callimachi*, București, 1897, VII + 311 p. in 8°; 7. N. IORGA, *Documentele familiei Callimachi*, vol. I—II, București, 1902—3, CCXV + 605 și XXXVIII + 763 p. in 8°; 8. N. IORGA, *Prădăciunea Tătarilor dela 1758, după un nou document*, în *Rev. Ist.*, II (1916), p. 26—27; 9. TEODOR BĂLAN, *Originea câmpulungeană a Callimachi-lor*, în *Codrul Cozminului*, II—III (1925—1926), p. 614—618; 10. N. IORGA, *Incă un act privitor la tatăl lui Ioan Vodă Callimachi*, în *Rev. Ist.*, XVII (1931), p. 299—300; 11. N. IORGA, *La istoria Callimachilor*, în *Rev. Ist.*, XVIII (1932), p. 215—6.

IV. **Grigore Alexandru Ghica:** 12. CONSTANTIN I. ANDREESCU, *Știri noui asupra aducerii apei în Iași in cursul secolului XVIII și la începutul secolului XIX*, în *Arhiva Românească*, III (1939), p. 193—273.

DOMNII MUNTENIEI DELA 1741 PÂNĂ LA 1774 (TRATATUL DELA KUCIUK-KAINARGI)

In 1746, Constantin Mavrocordat, domnul reformator, desfiinţează rumânia, instituţie socială străveche în ţările noastre.

Mihai Racoviţă a doua oară. Intrucât numirea ca domn, întâmplată cu puţin înainte **de** 16 Septemvrie 1741, îl costase o sumă importantă şi cum avea de plătit şi datorii mai vechi, Mihai Racoviţă nu poate respecta aşezământul fiscal întocmit de predecesorul său, Constantin Mavrocordat (vezi mai sus, p. 257); el scoate deci — aşa cum ne spune Dionisie Fotino în a sa *Istorie a Daciei vechi* — « mai multe sferturi decât patru şi un văcărit ». Rezultatul e o emigrare în masă a ţăranilor: numai din Oltenia fug peste Dunăre 15.000 de locuitori. Boierii se plâng la Poartă şi Mihai Racoviţă e în primejdie să fie mazilit; mai erau trei luni până să i se împlinească termenul de domnie. O intervenţie a partizanilor săi dela Stambul, a « Mihaliţilor » cum li se spunea, amână măsura; schimbarea se produce totuşi, înainte de 13 August 1744; un raport din această zi a bailului veneţian anunţă că Racoviţă a fost înlocuit, că era în primejdie să-şi piardă capul, dar că, dând o mie de pungi de bani, adică cinci sute de mii de lei, pedeapsa i s'a schimbat cu exilul în insula Tenedos. Vreo ctitorie nouă nu se menţionează în timpul acestei domnii; sunt de relevat însă două danii: una de 50 de lei anual pe care Racoviţă o face, la 28 Ianuarie 1743, bisericei « aflătoare în enoria aşa-zisului Balinos, în Constantinopol », cealaltă, de 100 lei anual, mitropolitului de Valievo, supus arhiepiscopiei de Peć (Ipec), în Serbia.

Constantin Mavrocordat a patra oară. Nici Constantin Mavrocordat însuşi nu poate respecta aşezământul fiscal pe care-l întoc-

mise în domnia sa anterioară: nevoile erau prea mari. De aceea, e silit și el să meargă pe drumul tras de Mihai Racoviță și să depășească cele patru sferturi fixate. Continuând însă reformele sale care trebuiau să dea o nouă înfățișare administrației și societății românești, Constantin Mavrocordat ia, într'această domnie, o măsură de însemnătate capitală și anume *desființează rumânia.* Acest eveniment în istoria noastră socială, prin care se pune capăt unei instituții ce exista dinainte de întemeierea Principatelor, are loc în anul 1746 și comportă *două etape.* Plecându-se dela necesitatea de a se readuce în țară locuitorii fugiți din cauza birurilor mari — în care scop se obținuse și un «hatișerif» al sultanului — domnul, înalții ierarhi și boierii hotărăsc, mai întâi, la 1/12 Martie, că instreinații cari se vor reîntoarce vor fi scutiți complet de dări timp de șase luni, plătind, după aceea, numai câte cinci taleri de om pe an, în patru sferturi, dând dijmă din semănături și lucrând stăpânului moșiei pe care se vor așeza câte șase zile anual. Și pentru ca ei să nu fie supuși din nou «rumâniei», «să nu cază iarăși de iznoavă — după expresia hrisovului — «supt jugul robiei», se hotărăște de asemeni ca toți acești înstrăinați reîntorși «*să fie slobozi de rumânie și să nu se mai numească rumâni*». Dar această măsură creia, de fapt, *un regim de favoare* fugarilor față de cei cari rămăseseră locului, lucrându-și mai departe pământul. Intr'adevăr, aceștia din urmă constatau că făcuseră mai bine cei cari fugiseră, de vreme ce acum scăpau de rumânie, deveneau sub raportul personal oameni liberi. Iar concluzia firească era să facă și ei la fel, să fugă, spre a scăpa, la rândul lor, de rumânie. Măsura luată risca deci să dea rezultate exact contrarii celor așteptate, să provoace deplasări și mai mari de populație. De aceia, eliberarea de rumânie trebui, după câteva luni, *să fie generalizată, la toți sătenii cari se aflau în această situație*, nu numai la cei care emigraseră. In ziua de 5/16 August se dădu deci un nou hrisov în care boierii și înalții ierarhi constatând că «acest vechiu obiceiu al rumâniei» rămas «dela moșii și strămoșii noștri» nu este «de niciun folos», ba chiar «de mare pagubă sufletului creștinesc», de vreme ce «frații noștri cei întru Hristos» nu trebue să fie «supt jugul robiei noastre», hotărăsc *desființarea cu totul a rumâniei.* Potrivit acestei hotărîri «ori la cine den neamul boeresc sau la mănăstiri vor fi rumâni cu

moşiile lor, moşiile să rămâe la stăpânirea noastră, să le stăpânim cum şi până acum. Dar cât pentru capetele rumânilor fără de moşie, care dintre noi va vrea din bună voinţa lui ca să-i iarte pentru a sa pomenire, bine va face; iar de nu va vrea să facă această facere de bine sufletului său, să aibă a face acei rumâni cum vor putea şi să dea bani de fieştece cap câte taleri zeace şi să se răscumpere, şi cu voe de va fi stăpânului său şi fără de voe ». Iar dacă stăpânul nu va vrea să primească banii, rumânii să facă jalbă la divan. Domnul întăreşte, « cu pecetea şi cu iscălitura » sa... « această hotărîre ce s'au făcut pentru slobozirea şi răscumpărarea rumânilor, atât de către toată obştea bisericească, cât şi de către toţi boiarii ţării ». In felul acesta se puse capăt instituţiei rumâniei care însemna *legătură personală* faţă de stăpânul moşiei: e primul act în opera de eliberare treptată, juridică şi materială, a ţărănimei.

Sub raportul ctitoriilor, merită să fie menţionată *biserica mănăstirii sfântului Spiridon* din Bucureşti (lângă podul Senatului). Pisania, în limba greacă şi *arabă*, dă anul 1747 şi amănuntul că lăcaşul s'a ridicat « fiind de faţă » patriarhul Antiohiei, chir Silivestru. O icoană a acestei biserici, cu o inscripţie tot în limba arabă, precizează că domnul a destinat ctitoria sa « pentru ierarhii şi călugării arabi ».

Sfârşitul celei de a patra domnii muntene a lui Constantin Mavrocordat se datoreşte colegului său din Moldova, Grigore Ghica. Acesta voia să fie adus la Bucureşti; stărui deci şi «cu foarte îmbelşugată dare de bani » izbuti să-şi realizeze dorinţa. Schimbarea se produse în Aprilie 1748; Mavrocordat fu mutat în Moldova.

Grigore al II-lea Ghica, a doua oară. Spre deosebire de predecesorii săi, Grigore al II-lea Ghica reuşeşte să se ţină de aşezământul fiscal al lui Mavrocordat; sporeşte numai oieritul, dela cinci la şase parale şi jumătate de oaie. E o domnie liniştită, fără turburări externe sau interne, câte un boier doar mai viu, ca Niculae Dudescu e trimis să reflecteze în liniştea Snagovului, Cotrocenilor şi Văcăreştilor. Ghica are răgazul să ridice două mănăstirii, *Pantelimon* şi *Visarion* şi să întemeieze câte un spital pe lângă fiecare din ele. Mănăstirea « Sfântului marelui mucenic şi tămăduitoriu fără de argint Pandeleimon », de lângă Bucureşti, se înalţă în anul 1750, ispravnic fiind « Sandu Bucşănescul vel clucer za arie » (de arie!). Pisania adaogă: « unde şi spital

pentru bolnavi au așăzat a fi, cu toate împrejurerile — adică ecaretele — câte se cade ». Pe lângă mănăstirea Visarion se întemeiază un spital pentru ciumați; el s'a desființat cu vremea, în timp ce celălalt, dela Pantelimon, există și astăzi.

După o domnie de aproape patru ani și jumătate — a șasea domnie, patru dintre ele fiind în Moldova — Grigore al II-lea Ghica, moare în scaun, eveniment rar în epoca fanariotă. Decesul se produce în ziua de 3 Septemvrie 1752, în urma unei doctorii foarte scumpe « așa zisa teriacă cerească », rău administrate de « doctorul cel mare, Mihail Manu ». Trupul fu îngropat în ctitoria dela Pantelimon, în naosul bisericii, în dreapta; mormântul are o inscripție în versuri românești, corecte.

Grigore Ghica a fost căsătorit cu doamna *Zoița*; ea a încetat din viață la 25 Martie 1759 și a fost înmormântată lângă soțul ei. Au avut mai mulți copii, între care *Scarlat*, fiul cel mai mare, și *Matei*, au domnit amândoi.

Matei Ghica. Dorința lui Grigore al II-lea Ghica, exprimată lămurit în testamentul său, întărită cu blestem și agreiată și de boieri, era ca să-i urmeze la tron *Scarlat*; o delegație plecă chiar în acest scop la Poartă; aci, ea găsi însă numit pe *Matei*, al cărui socru, influentul Grec Gheorghe hatmanul, izbutise, prin sume mari de bani, luate împrumut cu dobândă ridicată, să convingă pe meghistanii Porței. Firmanul de numire se dă în ziua de 10 Septemvrie; în București *Matei Ghica* intră la 12 Octomvrie.

Tânărul domn — avea 25 de ani — nu putu ține în frâu însă pe Grecii din anturajul său care făcură o sumă de operații nepermise și purtară — după expresia unei cronici contemporane — « cu totul pe dos » treburile. Astfel postelnicul Alexandru Sutzu nu se sfii să facă, în trei luni numai, « treizeci de stolnici, douăzeci de paharnici și cincizeci de serdari », luând, bineînțeles, dela fiecare, bani sau daruri. Boerii de țară, nemulțumiți și loviți în interesele lor, trimiseră atunci, prin medelnicerul Stefanachi, tot grec și el, dar romanizat, o plângere sultanului, arătând ilegalitățile și excesele — de tot felul — ale domnului și anturajului său. Rezultatul fu mazilirea lui Gheorghe hatmanul; contra lui Matei — considerat ca acționând după sfatul și îndemnul socrului său — se luă însă numai măsura transferării în cealaltă țară, în Moldova (3 Iulie 1753).

Constantin Racoviță, mutat dela Iași la București, avea ca oameni de încredere doi Greci, pe *spătarul Manolache Gelepul,* numit bașcapichehaia și pe ginerele acestuia, *postelnicul Iordache Geanet,* însărcinat cu strângerea dărilor. Lacomi și aroganți, aceștia ridicară împotrivă-le restul boierimei care în 1755 organiză un complot: se hotărî anume ca boierii dela Craiova împreună cu însuși episcopul de Râmnic să fugă peste Dunăre și să reclame la Poartă pe domn și oamenii lui. Când Racoviță află că boierii au pornit într'adevăr spre Constantinopol, el se temu să nu-și piardă tronul; intrând deci în tratative cu fruntașii nemulțumiților, anume cu Constantin Dudescu și cu banul Barbu Văcărescu, ajunse la următoarea înțelegere care însemna, de fapt, înfrângerea sa: postelnicul Geanet și alți boieri greci, dați pe listă, vor fi isgoniți; capichehaia va fi numit Iordache Stavrache spătarul, ginere al lui Manolache Gelepul, dar în relații reci cu acesta; la Constantinopol, pe lângă capichehaiele vor fi și doi boieri români aleși de boierii din țară; în sfârșit, clauză foarte importantă, domnului i se va da o sumă fixă anuală, anume 3000 de pungi, plus vămile, ocnele și venitul cămării; iar « mai mult să nu se supere țara ».

Boierimea își impusese punctul ei de vedere; ea nu fu în stare însă să-și păstreze solidaritatea care o dusese la izbândă. Din cauza dregătoriei de vel spătar pe care o revendicau în același timp doi fruntași anume Constantin Brâncoveanu și Ștefan Văcărescu — tatăl poetului Ienăchiță, — izbucni o ceartă; urmă inevitabila pâră la Constantinopol de care se folosi Manolache Gelepul care căuta prilej de răzbunare; rezultatul fu exilarea lui Ștefan Văcărescu și a fratelui său Barbu în Cipru, exilarea lui Stavrache și trimiterea în țară, în lanțuri, a celor doi boieri ce fuseseră alăturați capichehaielelor. Toate acestea impresionară pe Constantin Racoviță; spre a scăpa de necontenitele intrigi, plângeri și pretenții ale boierimii muntene, ceru și izbuti el să obțină, la 19 Fevruarie 1756, strămutarea îndărăt în Moldova.

Constantin Mavrocordat a cincea oară. În locul său fu numit, pentru a cincea oară, Constantin Mavrocordat; intrarea în București avu loc la 26 Aprilie 1756. Cei doi Văcărești fură rechemați din surghiun; în țară nu ajunse însă decât Ștefan, Barbu murind pe drum, la Konieh, în Asia Mică. În această domnie, de doi ani

și jumătate, Mavrocordat nu făcu nicio reformă; e de altfel o stăpânire fără vreun fapt mai deosebit. Sfârșitul ei se datorește împrejurării că sultanul, plimbându-se deghizat la o margine a Constantinopolului, întâlni niște călărași care duceau domnului câteva scrisori din partea capichehaielelor și a unor meghistani turci; luând, printr'un șiretlic, aceste scrisori și citindu-le, constată că ele cuprindeau secrete de Stat, planuri de intrigi și dovezi de corupție. Înfuriat, ordonă imediata mazilire a lui Mavrocordat, închiderea capichehaielelor și surghiunirea meghistanilor vizați (August 1758, înainte de 14 ale lunei). Ajuns la Constantinopol, Mavrocordat fu pus la închisoarea celor Șapte Turnuri de unde el trimise un raport sultanului arătând suma enormă — o mie de pungi — pe care o primeau, sub diferite forme, « regealele » adică miniștrii Porții, din Țara Românească.

Scarlat Ghica, strămutat din Moldova, domni aproape trei ani de zile, din August 1758 până la 16 Iunie 1761. Titlul său de merit este că a izbutit, întocmai ca odinioară Nicolae Mavrocordat, să obțină îndepărtarea Turcilor cari începuseră iar a se întinde și a se așeza în stânga Dunării, făcându-și « câșle » pentru turmele și cirezile lor de vite. Operațiunea costă suma de patru sute de mii de lei.

Mazilia lui Scarlat Ghica se datorește propriului său reprezentant la Poartă, *Iacovachi Rizu*, care spera să obțină domnia pentru ginerele său, *Grigore Ghica*, marele dragoman. Planul nu reușește însă; tronul e luat din nou de Constantin Mavrocordat, acesta dând sultanului mia de pungi pe care altfel ar fi trebuit s'o împartă « regealelor ». Scarlat Ghica e surghiunit pentru puțin timp, în insula Lemnos; reîntors la Constantinopol, el are un proces cu Iacovachi Rizu, care voia să-l scoată pe fostul domn dator; până la urmă, se dovedește însă contrariul.

Constantin Mavrocordat a șasea oară. Numit la 16 Iunie 1761, Constantin Mavrocordat are de luptat, în această domnie, întocmai ca și predecesorii săi Constantin Racoviță și Matei Ghica, cu boierimea munteană, veșnic nemulțumită și gata să facă opoziție. Bătrânul și ambițiosul Constantin Dudescu, nemulțumit anume că nu avea primul rol — domnul se sprijinea în special pe Cantacuzini — se înțelese cu fiul său Nicolae care era la Constantinopol și cu Dumitrache Ghica, marele spătar și trimiseră o delegație de patru boieri mai mici la Poartă să pârască pe domn.

Acesta fu acuzat că ar fi luat din țară în 16 luni «10.000 de pungi de bani». Deși neîntemeiată, pâra impresionează pe sultan care hotărăște să-l scoată pe Mavrocordat. La sorocul înnoirii anuale a domniei, el trimite deci un capigibașă, chipurile să-i ducă firmanul de înnoire, în realitate însă spre a-l mazili și aduce cu toată averea la Constantinopol. Așa se și întâmplă; cercetarea scriptelor dovedi însă că nu se încasaseră în realitate decât 7200 de pungi și chiar din acestea, domnul nu mai avea nimic, nici măcar bani de drum: mâncaseră tot meghistanii, capuchehaielele și boierii. Mazilit pe nedrept, Mavrocordat fu, pe deasupra, închis din nou în cele Șapte Turnuri, aceeași soartă avură capuchehaielele sale și câțiva dintre boieri: li se cerea să spună totuși unde sunt cele zece mii de pungi și cui s'au dat.

Constantin Racoviță a doua oară fu numit în ziua de 20 Martie 1763. El avu la început drept capichehaia pe *Bașa Mihalopol*; curând însă i se impuse de către Sultan *Iordache Stavrache* (sau Stavracoglu) cu titlul de baș capichehaia, deci superior lui Mihalopol; acesta din urmă, fu de altfel îndată exilat în Cipru, la Famagusta, sub pretextul că a prezentat socoteli inexacte și încărcate. Rămas singur stăpân, Stavracoglu, tip reprezentativ de fanariot: lacom, intrigant, fără scrupule, vanitos și despotic, începe să exercite o adevărată teroare. El se folosește de un conflict care izbucnise din nou între boierii munteni, mai precis între tabăra având în frunte pe ambițiosul Constantin Dudescu și între Cantacuzini — Mihai și Pârvu — pentru ca, înțeles cu domnul și autorizat de sultan, să scoată un firman de punere la închisoare a lui Dudescu și a mulți alți boieri. Justificarea era că aceștia vor fi siliți să spuie astfel ce s'a făcut cu cele 2800 de pungi care lipseau din cele 10.000 atribuite lui Constatin Mavrocordat. Firmanul e adus la îndeplinire; cei închiși sunt ținuți la urmă chiar în lanțuri. Această purtare samavolnică produce însă o reacție din partea populației bucureștene; îndemnat de boierii rămași liberi, norodul se răscoală, dă drumul celor închiși și apoi pornește o parte să se plângă unui capigibașă turc ce se afla în capitală, altă parte spre curtea domnească. De câteva zile, Constantin Racoviță căzuse bolnav; era și alcoolic — bea cantități mari de spirt de melisă; speriat de cele întâmplate și temându-se de urmări, el se sinucise, luând o cantitate mare — «trei-patru sticle» spune

un izvor contemporan — din băutura lui preferită. Peste şase ceasuri, înceta din viaţă (7 Fevruarie 1764).

Constantin Racoviţă a fost căsătorit de două ori, a doua oară cu *Sultana*, fiica slugerului Iorgu din Viza (lângă Constantinopol). Fire bolnăvicioasă, Sultana moare din cauza unor medicamente prescrise şi e înmormântată în mănăstirea Golia, din Iaşi, la 13 Ianuarie 1753.

Ştefan Racoviţă. Pe tronul devenit vacant, fu numit, prin stăruinţa lui Stavrache, pe care cele întâmplate nu-l putuseră clinti, fratele lui Constantin, Ştefan Racoviţă. Pentru a băga groaza în boieri şi a-i face să nu mai reclame, noul domn, urmând indicaţiile başcapichehaielei sale care era — de fapt — adevăratul domn, îşi începe stăpânirea tăind pe stolnicul Ştefanachi Cremidi, fire de intrigant, şi pe medelnicerul Iordachi Băjescul, acesta din urmă chiar fără nicio vină (7 Mai 1764). Apoi urmează stoarcerea ţării şi expedierea pungilor de bani la Constantinopol. Se trimite şi averea lui Constantin Racoviţă, preţuită la 600 de pungi, după aceea, din aşa zisa rămăşiţă a lui Constantin Mavrocordat, 200 de pungi. Pentru restul de 2600 de pungi, care nu se puteau împlini cu nici un chip, sunt puşi din nou la închisoare, potrivit indicaţiilor lui Stavrache, optsprezece mari boieri, legaţi « de gât şi de picioare » (13 Ianuarie 1765). Se produce, e drept, o nouă răscoală a Bucureştenilor, în special a breslelor sau, cum se mai spunea pe atunci, a « rufeturilor »; de data aceasta însă, mulţimea e şarjată de garda domnească — arnăuţi şi beşlii turci, iar trei dintre răsculaţi au capetele tăiate; boierii închişi sunt mutaţi « dela cămară la beciurile din dărăt »; paza e întărită (24 Maiu 1765).

Dar, prin această din urmă ispravă, Stavrache depăşise orice limită. De pretutindeni se ridică pâri împotriva lui. Una, a Muntenilor, trimisă prin paşa de Vidin, Moldovangi, şi o a doua, a Moldovenilor, trimisă prin hanul tătăresc, deslănţuie reacţia. Incercările, de ultimă oră, de a se salva, eliberând pe boieri şi micşorând dările, nu izbutesc. Chemat la seraiu, el e strangulat în închisoare şi apoi spânzurat, de poarta unuia din palatele sale de pe Bosfor (28 August 1765); averea confiscată se ridică la 3000 de pungi, adică un milion şi jumătate lei, o sumă enormă pentru vremurile acelea.

Odată cu Stavrache, cade şi creatura sa Ştefan Racoviţă. Firmanul de mazilie soseşte în Bucureşti la 29 August 1765; la

12 Septemvrie, fostul domn, căruia aga turc ce-l însoțea îi va lua și ultimii bani — cincisprezece pungi — pornește, huiduit și blestemat de mulțime, în surghiun spre Mitilene; de aci, se va elibera în 1766, plătind, bine înțeles. Un singur aspect luminos în această sumbră domnie: dania de o mie lei anual făcută «înaltei școli de învățături grecești din Constantinopol» și ajutoarele de o sută cincizeci și două sute lei anual acordate mănăstirii Pantelimon și bisericii Sfinții Voevozi de pe marele canal din Constantinopol.

A fost căsătorit cu fiica hatmanului Constantin Ipsilanti; au avut mai mulți copiii, din care însă niciunul n'a mai ajuns la domnie.

Scarlat Ghica a doua oară. Succesorul lui Ștefan Racoviță căpătă tronul mulțumită însușirilor sale personale; de aceea, fapt subliniat de un izvor contemporan, el trebui să dea «mai puțini bani».

In scurta sa stăpânire — un an și vreo trei luni — sunt de relevat două fapte: aranjamentul cu privire la «*Odaia Vizirului*» și zidirea mănăstirii *Sf. Spiridon Nou* din București. Odaia Vizirului era un domeniu foarte întins, la marginea raelii Brăilei, proprietatea unei sultane și administrat de aceasta prin bostangii — un fel de soldați — turci. Cu vremea, grație protecției de care se bucura domeniul, se strânseseră aci o sumedenie de țărani fugiți din județele învecinate, sustrăgându-se deci dela plata birului; bostangiii, pe de altă parte, provocau multe neorândueli în aceleași județe învecinate. Pentru a curma această stare de lucruri, Scarlat Ghica oferi sultanei suma de 25.000 lei anual și luă sub administrarea sa domeniul, întocmai ca și celelalte ținuturi ale Țării Românești.

Mănăstirea Sfântul Spiridon Nou fu începută în 1766; pe când se lucra însă, domnul se îmbolnăvi «de boală năprasnică» și muri (12 Decemvrie). Trupul i se odihnește în ctitoria sa, într'un mormânt acoperit cu marmoră și având o inscripție grecească, în versuri.

Alexandru Scarlat Ghica. După cererea mitropolitului și a boierilor, puși la cale de doamna, Poarta numi ca urmaș al lui Scarlat Ghica pe fiul său, tânărul *Alexandru.* Acesta continuă zidirea mănăstirii începute, o isprăvi și o înzestră cu toate cele necesare, inclusiv câteva prăvălii aducătoare de venit. Prin hrisovul pe care-l dădu în 1768, Alexandru Ghica hotărî apoi așezământul acestei ctitorii, specificând că ea se va cârmui independent «ca o mănăstire domnească de țară slobodă»; fixă după

aceea slujba de pomenire a părintelui său, în ziua morții acestuia — « la luna lui Decembre 1 » — statornici, în sfârșit, că din venitul mănăstirii să se înzestreze în fiecare an nouă fete sărace și anume « trei fete de neam de boieri scăpătați », primind fiecare câte 250 taleri, « trei fete de a doua stare, de boierinași sau de negutitori » câte 200 taleri și « trei fete de a treia mână », câte 50 de taleri.

In toamna anului 1768 izbucni războiul dintre Turci și Ruși. Hanul tătăresc, care trebuia să aibă un rol însemnat în acest războiu, convinse pe sultan că tânărul Alexandru nu va putea face față nouii situații și recomandă în locul lui pe Grigore Ghica, dela care primise, ce-i dreptul, pentru aceasta intervenție, trei sute de pungi. Schimbarea avu loc la 28 Octomvrie 1768.

Grigore al III-lea Ghica era fiul fostului mare dragoman Alexandru Ghica, decapitat în 1741 sub învinuirea de înțelegere cu Rușii; venea deci nepot de frate lui Grigore Ghica al II-lea. Sosit în țară, el constată că Rușii își făceau atmosferă favorabilă atât printre boieri — câștigând prin emisari ca maiorul Nazarie Carazin pe Cantacuzini — cât și printre cei de jos cari așteptau o ușurare a greutăților. Preveni deci pe Turci să trimită oaste spre a putea ține în frâu detașamentele rusești care, pornind dela Focșani, făceau incursiuni până la *Gherghița* și la *Odaia Doamnei*, la șase, respectiv opt ceasuri, de București. Vizirul Moldovangi îi expedie însă abia opt sute de oameni, mult prea puțin ca să poată rezista în chip serios. De acest fapt profită Carazin; înțeles cu spătarul Pârvu Cantacuzino, el trimise un corp de « volintiri » adică voluntari români și arnăuți, împreună cu câțiva Cazaci; aceștia atacă, la 16 Noemvrie 1769, în revărsatul zorilor, prin surprindere, Bucureștii, gonesc, ajutați de orășeni, pe Turcii buimăciți de somn și prind pe însuși domnul care se refugiase în hanul lui Șerban Vodă, « într'o prăvălie lipscănească ». Este evident că Grigore Ghica, dacă ar fi vrut, putea scăpa, retrăgându-se spre Dunăre; realitatea este că i-a convenit să fie luat prizonier, deoarece se temea ca, ducându-se la Turci, să n'aibă soarta lui Grigore Callimachi, decapitat numai cu două luni mai înainte. Indată sosi în București și colonelul Carazin — fusese înaintat — cu trupe rusești; el împărți puști și praf la mulți localnici, (vezi și fig. 99 și 100), iar pe domn îl expedie, prin Iași, la Petersburg, unde fu bine primit de împărăteasa Ecaterina.

Desfășurarea războiului ruso-turc. Emanuel Giani Ruset, domn al Munteniei. După ocuparea Bucureștilor, Carazin cu un corp de Cazaci și o mie de « volintiri » pornește împotriva Giurgiului. Întâmpinat pe drum de forțe mult superioare, el se închide în mănăstirea Comana și trimite la București după ajutor. Acest ajutor, având în frunte pe Pârvu Cantacuzino, e surprins însă de Turci noaptea într'o pădure lângă Comana și distrus; Pârvu împreună cu toți ofițerii cad pe câmpul de luptă. Turcii, bucuroși de izbândă, se reîntorc la Giurgiu; în felul acesta, Carazin scapă.

Fig. 99. — Puști cu cremene, fără rotiță, din secolele XVII și XVIII, întrebuințate și la noi. Unele din ele au patul împodobit cu sidef. (Muzeul Militar, București).

Între timp, în Oltenia se producea o reacțiune. Banul Craiovei *Emanuel* (*Manolache*) *Giani*, ajutat cu ceva oaste de către pașa de Vidin, curăță cele cinci județe din dreapta Oltului de « volintiri » sau — cum li se mai spunea fiindcă împrumutaseră acest cuvânt de comandă dela Muscali — de « stupai ». Apoi, el se îndreaptă împotriva Bucureștilor, făcând, la 26 Ianuarie și la 5 Fevruarie 1770, două încercări — e drept neizbutite — de a-l ocupa. Prin aceste fapte, Giani atrage atenția Turcilor asupra sa; contribuind și recomandațiile pașei de Vidin, câștigat cu daruri, vizirul îl numește domn al Munteniei (Mai 1770). Curând după numire, în Iunie, noul domn își poate face intrarea în capitală: Rușii se retrăseseră de aci, concentrându-și toate forțele în Moldova, în vederea ciocnirii cu grosul armatei turcești.

Ciocnirea se produce lângă Cahul, în ziua de 1 August 1770, și se termină printr'o mare înfrângere a vizirului care e silit să treacă Dunărea îndărăt, pierzând 140 de tunuri și întreaga tabără. Ismailul e luat la 6 August, Chilia la 30; Benderul sau Tighina se predă la 27 Septemvrie, Cetatea Albă în Octomvrie. Mârzacii tătari din Bugeac fac act de supunere formală, dând și ostateci. Urmarea acestor continui biruințe este ocuparea din nou a Munteniei de către Ruși; la 21 Noemvrie, e ocupată Brăila, pe care

Fig. 100. — Pistoale din secolul XVIII, întrebuințate și la noi. (Muzeul Militar, București).

garnizoana turcească o părăsise, la 25 ale aceleiași luni, Bucureștii. Giani se retrage peste Olt.

În anul următor, 1771, ostilitățile continuă. Chiar în Ianuarie, la 28, Rușii pătrund în Craiova, domnul trebuind să se retragă în Ardeal, de unde se duce apoi la Vidin; la 5 Martie cade Giurgiul; el va fi însă reluat de Tătari în Iunie. Și pe celelalte fronturi, în Crimeea și în Georgia, armatele țarinei repurtează succese; o flotă a sa, intrând în Mediterană prin Gibraltar, sfărâmă pe cea turcă în golful *Ceșme*, din Marea Egee (Iulie 1771).

Îngrijată de aceste succese, Austria se oferă ca mijlocitoare a unei păci fără pierderi teritoriale pentru Turci. Pentru acest serviciu, Poarta se obliga, prin convenția din 6 Iulie 1771, să-i plătească 20.000 de pungi, adică 10 milioane și să-i cedeze Oltenia.

Prusia intervine şi ea ca mediatoare. Se ajunge astfel, la 10 Iunie 1772, la un armistiţiu care apoi va fi prelungit până în Martie 1773. Totdeodată se hotărăşte ţinerea unui congres pentru pace la Focşani; deschiderea şedinţelor lui are loc, într'adevăr, la 7 August; nu se poate ajunge însă la nicio încheiere; nici şedinţele ulterioare, ţinute la Bucureşti, nu au un rezultat mai bun; ele sunt deci întrerupte la 22 Martie 1773. Între timp însă, se procedase, fără scrupule, la prima împărţire a Poloniei: era — în ce priveşte Rusia — o compensaţie ca să renunţe la pretenţii teritoriale împotriva Turciei, potrivit planului austriac.

Cererile boierimei româneşti. Încă din Ianuarie 1769, Ecaterina a II-a lansase un manifest tipărit în greceşte, româneşte şi sârbeşte şi adresat «tuturor noroadelor slavoneşti de legea pravoslavnică ce se află sub stăpânirea turcească» — noroade între care se cuprindeau, în concepţia ţarinei, şi Moldovenii şi Muntenii —; manifestul anunţa desrobirea de sub jugul otoman şi cerea să fie ajutate oştile pravoslavnice liberatoare. Propaganda rusă, făcută prin emisari dibaci, prinse; în sânul boierimei şi a clerului înalt se desemnă o mişcare favorabilă Ruşilor. După ocuparea Iaşilor, se pretinse un jurământ de credinţă, care fu depus la Mitropolie; jurăminte identice avură loc şi în ţinuturi, în fiecare sat şi oraş. Apoi, potrivit iarăşi sugestiei făcute de autoritatea militară, se alcătui atât în Moldova cât şi în Muntenia, câte o delegaţie de clerici şi înalţi boieri cari merse la Petersburg să exprime omagiul de credinţă împărătesei şi să formuleze cererile fiecărei ţări. Delegaţia moldoveană era alcătuită din Inochentie, episcopul de Huşi, arhimandritul Vartolomeu Măzăreanul, egumenul Solcăi, Benedict, egumenul Moldoviţei, Ioan Paladi biv vel logofăt şi Ienachi Milu biv vel spătar; delegaţia munteană cuprindea pe mitropolitul Grigorie, pe arhimandritul Chesarie, cărturar de seamă, pe arhimandritul Filaret, (viitorul mitropolit!) pe biv vel vistiernicul Mihai Cantacuzino şi pe vel logofătul Nicolae Brâncoveanu. Delegaţiile fură primite la curte, de Ecaterina a II-a, la 8 Aprilie 1770; răspunzând la mulţumirile şi urările lor, ţarina declară, prin glasul vice cancelarului, că «amândouă cneziile, moldovenească şi muntenească, întru toate să fie după a lor judecăţi şi rânduele». Ni s'au păstrat dorinţele exprimate de ambele delegaţii. Muntenii cereau o contopire aproape completă cu Rusia: «Ţara noastră — spuneau ei — să se

facă tot una cu eparhiile ce stăpânește prea puternica împărăția Rosiei », să avem « legile și rânduelile Rosiei prea deplin »; partea « mirenească și bisericească să fie subt îndreptarea Sf. Sinod, după obiceiurile Sf. biserici din Rosia »; «judecătorii ce se vor rândui pe la țânuturi și orașe să fie jumătate Munteni », cealaltă jumătate putând fi deci Ruși. Aceeași asimilare și în ce privește veniturile Statului, afară de zeciuiala din stupi, vin, oi și râmători care rămâne « tot după cum au fost ». Ea mai cerea apoi înființarea unei oștiri de țară: 15.000 pedestrime și 5000 călărime, înființarea unor « Academii de epistimii (științe!), meșteșuguri și limbi », întărirea proprietăților și a privilegiilor, regularea vechilor datorii, ștergându-se cele nedrepte, în sfârșit, voie pentru boieri și negustori de a trece în Rusia. Moldovenii sunt mult mai rezervați și în același timp mai particulariști: ei cer ca «la ocârmuirea țării să fie aristocrație adecă să se aleagă 12 boieri mari din starea întâi care să fie cu aceeași cinste și nume de boierie, precum și mai înainte, începând dela vel logofăt ». Din aceștia 12, 6 vor hotărî judecățile, iar 6 vor strânge dările. De domn nu se amintește nimic; boierii vor fi îmbrăcați cu caftan de către generalul rus, comandantul oastei ce va păzi hotarele; el va trimite la curtea împărătească și « dăjdiile țării »; tot prin el se vor înainta și « anaforelele » adică cererile sau plângerile obștești. La ținuturi să fie câte 2 sau, dacă-s întinse, 4 « ispravnici »; dregătoriile să fie date feciorilor de boieri « după rânduiala de mai înainte »; durata lor, de un an sau trei, ca să poată intra toți, pe rând, în slujbe. Vor fi patru categorii de boieri, numirea în dregătorii începându-se dela prima. Într'un cuvânt, *o cârmuire pur boierească*, cu menținerea tuturor privilegiilor și fără vreun cuvânt despre celalalte categorii sociale. Prin acte deosebite, Moldovenii adaogă că se va putea face o oaste de 12.000 de oameni, cu cheltuiala țării, dându-se, pe deasupra și întreținerea pentru 8000 de ostași împărătești. Ei cer de asemenea vechile hotare ale țării, până la Dunăre, inclusiv Benderul care « stă ca nevindecată rană în spinarea țării » și Hotinul.

Acestea erau cererile boierimei noastre, în ipoteza că stăpânirea rusească va cuprinde și Țările Românești. Dacă însă tratatul de pace va lăsa aceste țări tot sub suzeranitatea turcească — ipoteză care, în urma mediațiunei Austriei, apărea ca foarte probabilă — atunci boierii cereau să se revină la vechile condiții ale

închinării, suprimându-se toate adaosele și prestațiunile ulterioare. Întrebați de Ruși cu prilejul conferințelor dela Focșani, în 1772, care erau aceste condiții originare, boierii, în lipsa unor texte autentice vechi, redactară o serie de acte, cuprinzând presupusele condiții din timpul lui Mircea cel Bătrân și Laiotă Basarab, pentru Muntenia, din timpul lui Bogdan « cel Orb », fiul lui Ștefan cel Mare, pentru Moldova. Actul moldovean, care se întemeia de fapt pe cele spuse de Dimitrie Cantemir, fu atribuit chiar, pentru mai multă temeinicie, cronicarului Nicolae Costin. În felul acesta au luat prin urmare naștere așa zisele tratate de închinare față de Turci; ele sunt, după cum se vede, plăsmuiri târzii, interesate (vezi și vol. I, ediția a treia, p. 470 și vol. II, ediția a treia, p. 136).

Continuarea războiului în 1773 și 1774. Tratatul dela Kuciuk-Kainargi. Tratativele dela București neducând la niciun rezultat și fiind întrerupte (vezi mai sus, p. 291) ostilitățile fură reluate în primăvara anului 1773. Se dădură lupte de-a-lungul Dunării și în Dobrogea, cu rezultat schimbător. Turtucaia căzu și fu arsă de Ruși; aceștia suferiră însă, spre sfârșitul anului, o înfrângere serioasă la Cernavodă. În Ianuarie 1774, Turcii împrăștiară o armată rusă care se afla în fața Varnei; în Mai însă situația se schimbă complet. La 20 ale lunei, Turcii sunt grav bătuți; Rusciucul și Silistra sunt asediate, iar marele vizir e înconjurat în Șumla. Descurajat, deși războiul ar mai fi putut continua, acesta cere un armistițiu care nu i se acordă; se încep atunci tratative de pace și, sub presiunea împrejurărilor, ele se încheie foarte repede: după două ședințe ținute în tabăra rusească, la satul Kuciuk-Kainargi din sudul Dobrogei, se ajunge la iscălirea tratatului de pace (21 Iulie 1774). Prin acest tratat, de o deosebită însemnătate și care ștergea amintirea celui încheiat la Prut, sub Petru cel Mare, cu șaizeci și trei de ani mai înainte, se prevedeau următoarele: 1. Recunoașterea independenții Tătarilor de pretutindeni, deci și a celor din Bugeac; ei vor avea pe viitor numai relații de ordin religios cu sultanul. 2. Libertatea completă a navigației, pentru vasele de comerț, pe Marea Neagră, în strâmtori și pe toate fluviile; 3) Cedarea către Rusia a cetăților Azof, Ienikale, Kertch și Kimburun cu teritoriile lor și cu fâșia de pământ cuprinsă între Nipru și Bug. 4. Rusia, în schimb, restitue Porții toate cuceririle făcute, deci și țările noastre; acestea din

urmă vor beneficia însă de o serie de dispozițiuni dintre care cităm: amnistie generală și libertate pentru cei ce vor voi — cazul lui Mihai Cantacuzino, fratele lui Pârvu — a pleca din țară cu averea lor; restituirea moșiilor uzurpate din jurul raelelor; scutirea, pe timp de doi ani, de haraciu; în afară de acesta, trimis apoi la doi ani odată, nu se va mai cere nicio altă dare sau prestație; *Rusia să poată interveni la Poartă în favoarea Principatelor, iar Poarta să ție seamă de aceste intervenții.* Ultima dispoziție e de mare însemnătate; ea deschide calea pentru amestecul rusesc în treburile țărilor noastre, amestec ce va merge mereu crescând. Se poate spune dar că tratatul dela Kuciuk-Kainargi înseamnă un moment important în istoria modernă românească.

BIBLIOGRAFIE

I. **Constantin Mavrocordat:** 1. PR. VASILE RADU, *Mânăstirea Sf. Spiridon și patriarhul Silvestru al Antiohiei*, în *Rev. Ist. Rom.*, III (1933), p. 11-31. V. și p. 258, nr. 10.

Grigore al II-lea Ghica: 2. N. IORGA, *O prigonire politică sub Fanarioți*, în *Mem. Secț. Ist. Acad. Rom.*, s. 3, t. IV, (1925), p. 377—380.

II. **Matei Ghica:** 3. IOAN C. FILITTI, *Un grec românizat, stolnicul Stefanachi Cremidi († 1764)* în *Cercetări și documente privitoare la Istoria Principatelor Române*, București, 1935, p. 46—51.

III. **Constantin Racoviță:** 4. V. MIHORDEA, *Giuseppe Antonio, medicul lui Constantin Racoviță*, Vălenii de Munte, 1936, 18 p. in 8° (Extras din *Rev. Ist.*, XXII, 1936, nr. 7—9).

IV. **Ștefan Racoviță:** 5. CONSTANTIN C. GIURESCU, *Istoria lui Iordache Stavracoglu*, București, 1927, 16 p. in 8° (Extras din *Omagiu lui I. Bianu*).

V. **Scarlat Ghica și Alexandru Scarlat Ghica:** 6. — *Șapte biserici cu averea lor proprie*, București, 1904, 255 p. in 4°; 7. GRIGORE IONESCU, *București, ghid istoric și artistic*, București, 1938, 421 p. in 8°.

VI. **Grigore al III-lea Ghica:** 8. AL. T. DUMITRESCU, «*Trâmbiță Românească*», *manifest public, patriotic și revoluționar, compus în versuri și tipărit la 1769 de Ienăchiță Văcărescu pentru strângerea volintirilor români sub steagurile pol-polcovnicului* (sic!) *Nazarie Carazin, cu studiu introductiv de* —, în *An. Acad. Rom. Mem. Secț. Lit.*, s. 2, t. XXXVII (1914), p. 21—47.

VII. **Războiul ruso-turc din 1768—1774:** 9. CONST. GIURESCU, *Capitulațiile Moldovei cu Poarta Otomană*, București, 1908, 65 p. in 8°.

V. și p. 138, nr. 7.

VIII. **Emanuel Giani (Ruset):** 10. N. IORGA, *O scrisoare a lui Manoli-Vodă*, *Rev. Ist.*, XI (1925), p. 1—4; 11. GENERALUL R. ROSETTI, *Familia Rosetti, II. Celelalte ramuri*, București, 1940, 135 p. în 8°.

Vezi și p. 156, nr. 11.

DELA KUCIUK-KAINARGI PÂNĂ LA PACEA DELA ŞIŞTOV (1774—1791)

Incepând cu pacea dela Kuciuk-Kainargi, influenţa rusă devine tot mai puternică în ţările noastre.

Emanuel Giani, domnul numit de Turci în timpul războiului cu Ruşii, nu putu să se menţină. Silit să plece din Craiova, în Ianuarie 1771 şi să se adăpostească în Ardeal şi apoi la Vidin, el reveni în Mai—Iunie în Oltenia, pentru ca, în Octomvrie, să părăsească definitiv ţara, prin pasul Vâlcanului.

Incheiendu-se pacea dela Kuciuk-Kainargi, boierii conveniră, după multe discuţii, să ceară ca domn pe vel vornicul Ştefan Pârşcoveanu. Delegaţia trimisă la Constantinopol în acest scop, găsi numit însă pe *Alexandru Ipsilanti* (26 Septemvrie 1774).

Alexandru Ipsilanti, grec de origine, din Fanar, ocupase mai înainte demnitatea de mare dragoman al Porţii; era un om foarte învăţat şi, în acelaşi timp, înţelept şi bun gospodar. A cârmuit cu blândeţe şi pricepere ţara timp de şapte ani; poate fi considerat ca unul dintre cei mai de seamă domni ai noştri din epoca modernă; în ce priveşte epoca fanariotă, el este, credem, cel mai însemnat şi, în orice caz, cel sub care ţara s'a simţit mai bine. Izvoarele contemporane sunt unanime în a lăuda liniştea, belşugul, eftinătatea din timpul lui, precum şi gospodăria şi reformele pe care le-a introdus.

Chiar în primul an de domnie, el ia o serie întreagă de măsuri: caută şi liberează pe locuitorii robiţi de Turci — unii fuseseră duşi tocmai în Mesopotamia, alţii în împrejurimile Smirnei; face un aranjament pentru Câşla sau Odaia Vizirului, de lângă Brăila, asemenea celui de sub Scarlat Ghica (vezi mai sus, p. 285); stabileşte modalitatea cumpărării de produse româneşti de către ne-

gustorii turci însărcinaţi cu aprovizionarea Constantinopolului, fixând în acelaşi timp şi maximum de dobândă; dă o atenţie deosebită meseriilor. Sub raportul fiscal, scade oieritul dela 16,5 la 12 bani de oaie şi înlocuieşte « sferturile » care, de fapt, ajunseseră, sub unii domni, să fie scoase *în fiecare lună*, prin patru « *sămi* »: una destinată plăţii haraciului, iar celelalte trei, de câte un galben fiecare, acoperirii cheltuielilor generale. Reorganizează aparatul administrativ, fixând precis lefurile şi veniturile tuturor dregătorilor, mari şi mici; reorganizează serviciul « menzilurilor » sau poştelor, stabilind în amănunţimi modul de funcţionare şi tariful. Sporeşte numărul instanţelor de judecată, înfiinţând patru « departamenturi » şi anume unul pentru « judecăţile de criminalion » iar celelalte pentru pricinile de « lucruri şi datorii ». Judecătorii erau recrutaţi dintre boierii mazili, începând cu cei mari, « din treapta întâia », pentru unul din departamente, şi continuând cu ceilalţi pentru rest. Printr'un hrisov special, domnul hotărăşte modul de judecată şi impune reguli stricte, morale, celor chemaţi să împartă dreptatea. Iar fiindcă lipsea un cod scris, el dă ordin să fie alcătuit; în Septemvrie 1780, ieşea, într'adevăr, de sub teascurile tipografiei mitropoliei din Bucureşti acest cod, având textul şi prefaţa în două limbi: greceşte şi româneşte.

Un merit deosebit îşi câştigă Alexandru Ipsilanti şi prin reorganizarea învăţământului. Găsind şcoala superioară din Bucureşti părăsită şi numai cu doi dascăli, el o reorganizează, construind un local încăpător la Sf. Sava (terminat în 1779) şi stabilind, printr'un act solemn dat în Ianuarie 1776 şi întărit şi de patriarhia din Constantinopol, modul ei de funcţionare. Şcoala va avea pe viitor *nouă dascăli* « doi de gramatică, doi de matematici, adică de artimetică, geometrie şi astronomie şi, pe lângă acestea, şi de istorie, unul de fizică, unul de teologie şi trei de limbile latină, franceză şi italiană. Cursurile vor dura în totul *doisprezece ani*, şcolarii începând la vârsta de şapte ani; se va studia la început numai gramatica, apoi treptat, latina şi greaca, poetica, retorica şi etica, limba italiană şi franceză; la urmă, matematicile, istoria şi geografia istorică, filosofia lui Aristotel şi astronomia. După care, absovlenţii vor putea să-şi aleagă o carieră în « partea bisericească sau politicească », după cum va voi fiecare. Şaptezeci şi cinci de bursieri vor primi întreţinerea zilnică şi vesminte de două

ori pe an. Fondurile se vor strânge din contribuția mănăstirilor — 10.000 de lei anual, acestea fiind scutite de orice altă dare — și a preoților cari vor plăti, iarăși ca singură dare, numai trei lei de cap, jumătate din suma strânsă dela aceștia din urmă mergând la școli, iar jumătate la cutia milelor, pentru orfani și văduve. Se mai face o școală de preoți la mitropolie, două școli inferioare, la Craiova și Buzău, și se asigură plata dascălilor de românește și slavonește în fiecare târg. Peste hotare, Al. Ipsilanti, reface școala elinească din *Arvanitochori*, lângă Târnovo, în Bulgaria, care funcționase și sub Constantin Mavrocordat, tot cu ajutorul nostru, și asigură un venit anual de 1800 lei școlii celei mari din Constantinopol. Sub raportul construcțiilor, e de relevat ridicarea în 1775—6, a unei noi curți domnești în București, din sus de mănăstirea Mihai Vodă, pe locul viilor acesteia, între strada Militarilor și strada Cazărmii; tot în capitală, face Ipsilanti o « orfanotrofie » adică un azil pentru orfani, la mănăstirea Tuturor Sfinților precum și mai multe cișmele. Se repară și se înfrumusețează mănăstirea Mărcuța, se ridică încă un rând de case domnești, la Afumați, în Ilfov, pe moșia cumpărată dela Mihai Cantacuzino, se taie, în sfârșit — lucru nemai întâlnit până atunci — un canal pentru derivarea apelor Dâmboviței, atunci când ele veneau mari, în dreptul satului Lunguleți (județul Dâmbovița). Se reînnoiesc hrisoavele de milă și merticuri ale mănăstirilor și bisericilor; cităm, de pildă, pe acelea privind mitropolia din Dârstor, biserica Sf. Dumitru din Babadag, biserica Sf. Nicolae din « satul Cernavoda, la Boazchioi », biserica Sf. Voevozi din Constantinopol, mănăstirea Șișman din munții Târnovei, în Bulgaria, și mănăstirea din insula Proti sau Chalke, în Marea de Marmara.

La sfârșitul anului 1781, în ziua de 28 Decemvrie, cei doi fii ai lui Ipsilante, *Constantin*, de vreo 19 ani, și *Dumitru*, de vreo 17, fug, sub pretextul unei vânători pe valea Prahovei, peste hotar, în Ardeal. Pricina acestei isprăvi, neașteptate din partea unor tineri cari primiseră o educație și o instrucție foarte îngrijită, a fost, se pare, o neînțelegere de ordin familiar, determinată însă nu de tatăl lor, om înțelegător, ci de bunica lor care voia pentru Constantin, o căsătorie politică. Se va fi adăogat, desigur, și curiozitatea, naturală la vârsta lor, dorința de a vedea locuri străine. Dușmanii lui Ipsilante prezentară însă la Poartă chestiunea

în sensul unei înţelegeri cu Austriacii; pentru a preveni urmările grave ale unei asemenea acuzaţii, domnul îşi ceru el singur mazilia şi o obţinu (15 Ianuarie 1782). Ajuns la Constantinopol la 15 Martie — fiii se reîntorc pe la începutul lui Mai — el e totuşi surghiunit — în urma stăruinţelor succesorului său pe tron, Nicolae Caragea — la Rhodos, la 2 Octomvrie, de unde se reîntoarce în Fevruarie anul următor, plătind, bineînţeles, preţul necesar. Alexandru Ipsilante a fost căsătorit cu doamna *Ecaterina*, fiica lui Constantin Moruzi, domnul Moldovei.

Nicolae Caragea, mare dragoman al Porţii, e numit domn în ziua de 15 Ianuarie 1782; plecarea spre Bucureşti are loc la 18 Martie. Incă înainte de a pleca, dă ordin să se pună o dare de zece lei pe fiecare casă, redusă apoi la şase lei; se strâng, în felul acesta, şase sute de mii care sunt trimişi noului domn, la Constantinopol. Nevoia de bani — pentru plata datoriilor şi pentru a strânge avere: avea şi familie numeroasă — e de altfel, trăsătura caracteristică a lui Neculae Caragea care pune dări grele asupra ţării; pârît la Poartă, el îşi va pierde tronul, din pricina aceasta, după un an şi jumătate. Firmanul de mazilie soseşte în Bucureşti în seara zilei de 17 Iulie 1783. Din cauza datoriilor mari contractate la instalare, se pare totuşi că n'a plecat cu bani din ţară; un raport austriac ne înfăţişează pe mazâl declarând «cu lacrimi în ochi» că n'are nici măcar suma necesară pentru drum.

Una din numeroasele fiice ale lui Nicolae Caragea — a cincea — s'a căsătorit, spre sfârşitul domniei tatălui ei, cu Ienăchiţă Văcărescu.

Mihail Sutzu. La îndepărtarea lui Caragea contribuise şi succesorul său în funcţia de mare dragoman, Mihail Sutzu; acesta, originar dintr'o veche familie grecească, îi ia locul acum şi pe tronul Ţării Româneşti. Intrarea solemnă în Bucureşti are loc în ziua de 7 Septemvrie 1783, după o oarecare zăbavă la Cotroceni. Stăpânirea lui Sutzu a fost omenoasă; domnul era o fire blândă şi dreaptă; dările n'au apăsat ţara. Ar fi putut domni mai mult; un înalt demnitar turc, marele amiral sau capudan-paşa — care se bucura, din cauza izbânzilor repurtate, de multă trecere — voi să dea însă unui protejat al său — Neculai Mavrogheni — un semn deosebit de preţuire; ceru deci pentru acesta locul lui Sutzu. Cererea provocă la început o reacţiune vie

între Grecii din Fanar cari obiectau că Mavrogheni nu e de neam; în special se opunea bogatul Petraki Celebi «tarapanagiul», adică inspectorul monetăriei imperiale. Patronul lui Mavrogheni fu însă mai tare: și în ziua când acesta din urmă a primit investitura, se tăie, la poarta seraiului, chiar în prezența sa, capul lui Petraki. Firmanul de mazilie al lui Mihai Sutzu sosi în București în ziua de 11 Aprilie 1786.

Fig. 101. — Nicolae Mavrogheni, domnul Țării Românești. Frescă în biserica Almăj, jud. Dolj.

Nicolae Mavrogheni era de fel din insula Paros (arhipelagul egeic). Slujise sub marele amiral turc, ajungând dragomanul acestuia; nu era lipsit de însușiri, mai ales sub raportul militar. Numit domn în ziua de 6 Aprilie 1786, el își face

intrarea în Bucureşti la 28 Mai. Un cronicar contemporan, Dionisie Eclesiarhul, ni-l înfăţişează ca un «om înalt, uscăţiv la obraz şi strajnic». (vezi fig. 101). N'a făcut casă bună cu boierii, pe care i-a impus sub diferite pretexte, la sume mari de bani. A impus şi pe negustorii bogaţi; poporul însă n'a avut de suferit, dimpotrivă, a fost ocrotit. Pentru a-şi da seama de starea reală de lucruri, Mavrogheni făcea adesea, travestit, inspecţii: cerceta prăvăliile, bisericile, uneori şi curţile dregătorilor; cei prinşi că nu-şi făceau datoria sau că înşelau, erau pedepsiţi pe loc. Pe hoţi îi spânzura în uliţă, lăsându-i câte o zi să-i vază lumea. Avea şi ciudăţenii; aşa, de pildă, se plimba prin târg într'o trăsură trasă de doi cerbi; altădată, spre a-şi arăta dispreţul faţă de boieri, şi-a numit calul clucer. Din cauza acestor ciudăţenii, adăogându-se şi vrăjmăşia boierilor umiliţi şi uşuraţi de parale, Mavrogheni a fost înfăţişat în genere într'o lumină cu totul defavorabilă: judecata nu e dreaptă. Căci sub raportul militar, el a dovedit însuşiri pe care nu le întâlnim la niciun alt domn fanariot; sub raportul bisericesc şi filantropic a fost de asemenea activ: e ctitorul bisericii din Bucureşti ce-i poartă numele, biserică închinată mănăstirii «ce să numeşte Ecatontepileani — adică având o sută de porţi (᾿Εκατονταπυλιανή) — dela ostrovul Paru» (1787) şi a spitalului din vecinătate (azi Filantropia); dările nu se constată a fi fost sporite; iar banii pe care i-a luat dela dregători, dela negustori şi dela cei pe care i-a boierit fiindcă aveau avere, au slujit, în mare parte, la alcătuirea şi întreţinerea unei armate de peste zece mii de oameni, necesară în împrejurările prin care trecea atunci ţara.

Războiul ruso-turco-austriac. Într'adevăr, în timpul domniei lui Mavrogheni, izbucneşte un nou război între Turci şi Ruşi, război în care intră, după puţin timp, de partea acestora din urmă, şi Austriacii. Contrar prevederilor tratatului dela Kuciuk-Kainargi, Rusia ocupă, în Aprilie 1783, Crimeea. Această ocupare la care Poarta trebuise să convie de nevoie, printr'un act încheiat în 1784, creiase o stare de iritaţie în Turcia; ea era sporită de amestecul necontenit al consulilor ruşi în treburile interne ale împărăţiei. Se adăogase apoi faptul că domnul Moldovei, Alexandru Mavrocordat, ademenit, fugise peste Nistru, la Ruşi; în sfârşit, împrejurarea că aceştia din urmă cereau acum sultanului

să le cedeze şi *Georgia*, în Caucaz. Toate acestea la un loc determinară pe Turci să declare la 24 August 1787, războiu Rusiei; ambasadorul ţarinei la Constantinopol fu condus ca «musafir» la Edicule, iar vasele de comerţ, sechestrate.

Impăratul Austriei, Iosif al II-lea, era însă aliat cu Ecaterina a II-a, pe care o şi vizitase de curând; ei se înţeleseseră să împartă Turcia europeană. De aceea, Austria intervine şi ea în conflict şi, la rândul ei, declară, la 9 Fevruarie 1788, războiu Porţii.

Ţările noastre urmau să devie acum teatru de luptă, ca de obiceiu. Pentru a face faţă situaţiei, Mavrogheni îşi organiză o oaste de ţară de peste zece mii de oameni, cuprinzând 90 de steaguri de seimeni, 8 steaguri de scutelnici, 4 steaguri de arnăuţi şi un număr — neprecizat — de steaguri «spătăreşti» şi «căpităneşti»; toţi ostaşii primeau soldă lunară; se dă atenţie aprovizionării şi organizării de depozite. Pe de altă parte, el exilează, cu firman împărătesc, pe acei dintre marii boieri cari ar fi putut, la un moment dat, să treacă de partea Austriacilor sau Ruşilor; între ei se află şi Enăchiţă Văcărescu.

In cursul anului 1788, se produc mici ciocniri pe linia munţilor. Austriacii care-şi răspândiseră trupele pe un front enorm, dela Hotin până la Adriatica, n'aveau în niciun punct trupe numeroase pentru ca să dea o lovitură decisivă. Ei ocupă pentru câtva timp mănăstirile Sinaia, Cozia şi Tismana, care suferă pagube mari, apoi localitatea Baia de Aramă şi Cerneţii. Au loc ciocniri repetate la trecători, în special la trecătoarea Buzăului, la Predeal-Timiş, la Bran-Rucăr, la Jiblea, la Porceni, pe valea Jiului şi la Vâlcan. Oastea munteană şi detaşamentele turceşti ce i se adăogaseră — Mavrogheni avea comanda şi asupra acestora — rezistă bine, silesc pe Austriaci să se retragă din mănăstirile ocupate şi le cauzează pierderi, în special în lupta dela 12 August, la trecătoarea Buzăului.

O parte din oastea comandată de Mavrogheni înaintează şi în Moldova, ajungând în stânga Siretului până aproape de Vaslui, unde are un uşor succes, în Mai, iar în dreapta lui, până în Valea Trotuşului pe care Austriacii sunt siliţi, în Iulie, s'o părăsească, pierzând, la Comăneşti, patru tunuri şi «multe calabalâcuri» (vezi fig. 102). În Banat, Austriacii suferă câteva înfrângeri serioase; Mehadia, Caransebeşul sunt ocupate, partea dinspre

miazăzi, în jurul Palancăi, Bisericii Albe şi Panciovei, e prădată. În schimb, în Moldova de Nord, se înregistrează, spre toamnă, unele succese: Hotinul capitulează la 19 Septemvrie (vezi fig. 103), Iaşii sunt ocupaţi la 3 ale aceleiaşi luni de aliaţi; în sfârşit, pe ţărmul Mării Negre, Oceakovul cade la 17 Decemvrie în mâinile Ruşilor (vezi fig. 104).

În 1789, până în toamnă, Austriacii nu depăşesc zona muntoasă a Ţării Româneşti. Au loc ciocniri la Câmpulung, Rucăr

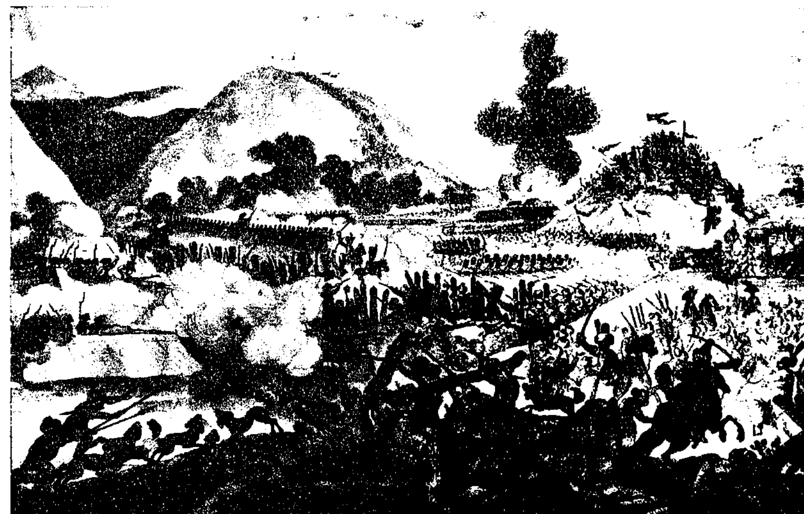

Fig. 102. — Lupta de pe valea Trotuşului. Litografie în culori, contemporană. (Muzeul Militar Bucureşti).

şi Bran (8 Martie), la Gura Lotrului şi mănăstirea Cornet (27 Martie), la Sărăcineşti, lângă Câineni (1 Maiu), la Predeal (15 Iulie), la Şuici şi Cepari, în Argeş (17 Iulie şi 23 August). După ce însă armata marelui vizir, la care se adăogase şi Mavrogheni cu o parte din ostaşii lui, este greu bătută la *Martineşti*, în Râmnicul Sărat (22 Septemvrie), pierzând peste douăzeci de mii de oameni, o sută de steaguri şi şaizeci şi opt de tunuri (vezi fig. 105). Austriacii iau ofensiva şi scoboară spre câmpie. La 8 Noemvrie, colonelul Kray ocupă Craiova; la 10, principele de Coburg îşi face intrarea în Bucureşti. Mavrogheni părăsise capitala încă dela 18 Octomvrie şi se retrăsese spre miazăzi. La 15 Noemvrie, după

ce-şi ia rămas bun dela boieri şi dela norod, el trece pe la Zimnicea, peste Dunăre, la Şiştov. Între timp, pe celelalte fronturi de luptă, avusese loc capitularea Belgradului (8 Octomvrie) şi a Cetăţii Albe (11 Octomvrie). Anul se isprăvea rău pentru Turci.

În 1790, au loc câteva lupte pe linia Dunării. Cetatea Orşova nouă capitulează (17 Aprilie), în schimb Austriacii sunt surprinşi şi bătuţi la Giurgiu (8 Iunie). Mavrogheni trece, în două rânduri, pe malul stâng la Calafat, nu se poate menţine însă şi e silit să

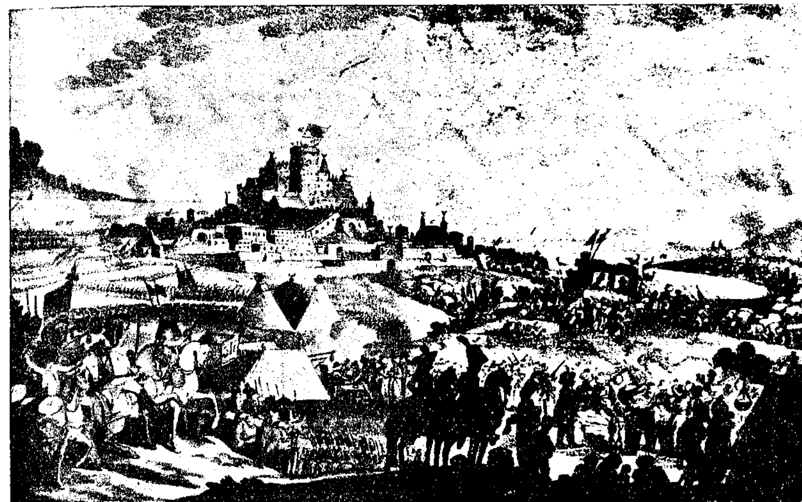

Fig. 103. — Capitularea Hotinului. Litografie în culori, contemporană. (Muzeul Militar, Bucureşti)

se retragă (12 Aprilie şi 26 Iunie). Alte ciocniri au loc la Turnu Măgurele (13 Mai şi 2 Iulie), la Izlaz (19 Iunie), în regiunea Silistra-Hârşova (26 Iulie), la ostrovul Florentinul din Dunăre şi la Cetate (28 Iulie). Aceste două din urmă sunt şi ultimele ostilităţi dintre Turci şi Austriaci; urmează un armistiţiu la 19 Septemvrie; pacea nu se va încheia însă decât abia peste un an, la 4 August 1791, în localitatea Şiştov. Deşi în ultimul timp repurtaseră biruinţe şi deşi războiul îi costase o sumă enormă pentru vremurile acelea: 137 de milioane de fiorini, Austriacii se mulţumesc numai cu două rectificări neînsemnate de frontieră: la Orşova şi la râul Unna, în Croaţia; pricina este că trebuiau să sfârşească

ostilitățile aci, având probleme mai importante de rezolvat în Apus, în urma izbucnirii Revoluției Franceze.

Mavrogheni nu mai văzu încheierea păcii. La 31 Martie 1790 murea protectorul său, marele amiral; când și vizirul fu schimbat, numindu-se în locul lui, Hasan Rusciucliul, un vechi dușman al domnului muntean, acesta își dădu seama că e pierdut. Ar fi putut să fugă peste Dunăre, la Austriaci; nu voi s'o facă însă. Pe temeiul pârilor primite dela boieri — Ienăchiță Văcărescu

Fig. 104. — Cucerirea Oceakovului. La luptă ia parte și populația civilă. In primul plan o femeie având într'o mână o secure în cealaltă un iatagan. Litografie în culori contemporană. (Muzeul Militar București).

avu un rol activ în privința aceasta — noul vizir, invocând un firman împărătesc care se dovedi însă în urmă a nu fi fost autentic — dădu ordinul de executare. Trimișii găsiră pe Mavrogheni în localitatea *Beala*, pe Jantra, între Rusciuc și Șiștov; aci avu loc uciderea sa (sfârșitul lui Septemvrie 1790); capul acestui credincios servitor al sultanului fu trimis la Stambul și țintuit de poarta seraiului. Dar în curând, dovedindu-se că vizirul a umblat cu vicleșug, avu și el aceeași soartă, fu executat prin împușcare la Șumla (Fevruarie 1791). Văduva — doamna *Maria*, născută Scanavi — și cei nouă copiii, trei băieți și șase fete, ai

nenorocitului domn muntean putură astfel păstra averea care altfel ar fi trebuit să fie luată pe seama vistieriei împărătești. Rămășițele pământești ale lui Mavrogheni au fost reînmormân-

Fig. 105. — Lupta dela Martinești. Trupele aliate ruso-austriace atacă în formațiuni strânse. Litografie în culori contemporană. (Muzeul Militar, București).

tate mai târziu, după 1821, la *Brusa* (Asia Mică), în biserica Sfinților Apostoli; alături de ele odihnește doamna Maria, decedată în 1829.

BIBLIOGRAFIE

I. **Alexandru Ipsilanti:** 1. G. I. IONESCU-GION, *Din istoria Fanarioților, studii și cercetări*, București, 1891, 260 p. 8°; 2. V. A. URECHIĂ, *Memoriu asupra perioadei din istoria Românilor dela 1774—1786, însoțit de documente cu totul inedite*, în *An. Acad. Rom. Mem. Secț. Ist.*, s. 2, t. XII (1889—1890) București 1893, p. 117—1234 (și extras); 3. N. IORGA, *Știri despre veacul al XVIII-lea în Țerile noastre după corespondențe diplomatice străine*, II, în *An. Acad. Rom. Mem. Secț. Ist.*, s. 2, t. XXXII (1909—1910), p. 569—

640; 4. N. IORGA, *O hartă a Țerii Romănești din c. 1780 și un geograf dobrogean*, în *An. Acad. Rom. Mem. Secț. Ist.*, s. 2, t. XXXVI 1913—1914), p. 923—930; 5. AL. BUSUIOCEANU, *Un palat domnesc din vremea Fanarioților: Curtea nouă din București*, Vălenii de Munte, 1930, 16 p. in 4°; 6. PANAIOT I. ZEPOS, ***Συνταγμάτιον νομικὸν Ἀλεξάνδρου Ἰωάννου Ὑψηλάντη Βοεβόδα Ἡγεμόνος πάσης Ὀυγγροβλαχίας*** *1780*, Atena, 1936, *ί* + 267 p. in 4°; 7. CONST. C. GIURESCU, « *Canalul lui Alexandru Vodă Ipsilanti* », în *Rev. Ist. Rom.* XI (1941), p. 1—7.

II. **Mihai Sutzu.** 8. < EUGENE RIZO-RANGABÉ >, *Livre d'or de la noblesse phanariote*, Athènes, 1892, X + 160 p. în 8°.

III. **Nicolae Mavrogheni. Războiul ruso-turco-austriac:** 9. THÉODORE BLANCARD, *Les Mavroyéni. Histoire d'Orient*, t. I-II, Paris, 1909, XV + 757 și 817 p. în 8° (lucrare fundamentală); 10. N. DOCAN, *O povestire în versuri încă necunoscută despre domnia lui Mavrogheni*, în *An. Acad. Rom. Mem. Secț. Lit.* s. 2, , t. XXXIII (1911), p. 417—516 (și extras); 11. N. IORGA, *Geschichte des osmanischen Reiches nach den Quellen dargestellt*, t. V, Gotha, 1913, XX + 633 p. in 8°; 12. C. I. KARADJA, *Mormântul lui Mavrogheni-Vodă la Brusa*, în *Rev. Ist.*, IX (1923), p. 91—92; 13. ALEXANDRU ELIAN, *Conspiratori greci în Principate și un favorit mavroghenesc: Turnavitu*, în *Rev. Ist.*, XXI (1935), p. 337—372 (și extras); 14. ȘTEFAN CHICOȘ, *Cum se făcea aprovizionarea armatelor lui Mihai Viteazul, Matei Basarab și Nicolae Mavrogheni*, București, 1939, 80 p. in 8°.

Vezi și p. 223, nr. 9.

DELA KUCIUK-KAINARGI PÂNĂ LA PACEA DELA IAȘI (1774—1792)

> *« In afacerile moldovenești n'avem deloc dreptate... Mărturisesc că nu știu cum o să ieșim din ele; va fi greu să o facem cu cinste și mă doare de n'o pot spune în cuvinte... ».*
>
> (Declarația împărătesei Maria-Tereza în timpul tratativelor pentru cedarea de către Turci a Bucovinei)

Grigore al III-lea Ghica. Pierderea Bucovinei. Numit domn cu sprijinul Rușilor la 26 Septemvrie 1774, în aceeași zi cu Alexandru Ipsilanti al Munteniei, Grigore al III-lea Ghica primi investitura la Iași, la 9 Octomvrie, când armatele țarinei nu evacuaseră încă deplin pământul Moldovei; caftanul fusese dat fiului său, aflător la Stambul. In aceeași vreme, și anume la 1 Octomvrie, avea loc intrarea trupelor austriace în partea de miazănoapte a țării.

Lacomă și perfidă, Austria cerea Porții, drept plată pentru ajutorul diplomatic acordat în războiul încheiat prin pacea dela Kuciuk-Kainargi, pe lângă suma de bani pe care o primise, și o rectificare de frontieră în partea de miazănoapte a Moldovei. Justificarea era stabilirea unei comunicații lesnicioase între Galiția de curând anexată și Ardeal. O asemenea cerere n'avea — evident — niciun temeiu juridic, etic, istoric sau etnic; dându-și seama de aceasta, Austria se grăbește să creeze o *stare de fapt*: ocupă deci cu armata regiunea revendicată și mult încă pe deasupra; sub pretextul unui « cordon » sanitar împotriva bolilor molipsitoare, trupele ajung până la Roman și Botoșani. Impărăteasa Maria Tereza a Austriei își dădea foarte bine seamă că se comite o ticăloșie; la 4 Fevruarie 1775, ea declara: « In afacerile moldovenești n'avem de loc dreptate... Mărturisesc că nu știu

cum o să ieșim din ele; va fi greu să o facem cu cinste și mă doare de n'o pot spune în cuvinte». Miniștrii ei însă, în frunte cu Kaunitz, și în primul rând, fiul ei, Iosif al II-lea, împingeau din răsputeri la această nouă rotunjire a hotarelor împărăției. Tratativele Austriei cu Poarta durează câteva luni, cea dintâi răspândind cu profuziune sume de bani și cumpărând prin daruri pe demnitarii turci și pe mareșalul rus Rumianzow. Grigore Ghica împreună cu boierii moldoveni protestează, e adevărat, vehement, printr'un memoriu trimis la Stambul împotriva răpirii ce se plănuia; el spune că teritoriul ocupat de Austriaci întrece în productivitate și valoare tot restul țării; face însă greșeala să adaoge că dacă Poarta nu le va apăra efectiv interesele, atunci Moldovenii, în disperare de cauză, vor fi siliți să se adreseze la o altă putere străină, subînțeles: Rusiei. Această amenințare subliniată și speculată de Austriaci, irită pe vizir și-i îndepărtează atenția dela esențial, adică dela cesiunea teritorială. Astfel se ajunge la convenția din *7 Mai 1775*, în 4 articole, prin care Austria primește un teritoriu mărginit spre Moldova de o linie care trece *la răsărit* de Cândreni, Stulpicani, Capu Codrului, Suceava, Siret, Cernăuți și Cernauca. Pe de altă parte, prin articolul 3 al acestei convenții, se ratifică și încălcarea însemnată pe care, în cursul anilor trecuți, o făcuseră cătanele împărătești la granița de apus a Moldovei, în munți, împingând necontenit înainte pajurile ce serveau drept semne de hotar. Așa dar, o dublă răpire. Și, ca și cum atâta n'ar fi fost deajuns, la delimitarea pe teren a teritoriului din miazănoapte — numit de Austriaci *Bucovina*, după numele unei imense păduri de fag, vestită încă din veacul al XV-lea — se mai luară, prin mită și intimidare, încă un număr de câteva zeci de sate. Așa încât, fu nevoie de încă două noi convenții, la 12 Mai și la 2 Iulie 1776, pentru a se stabili definitiv hotarul. Ținutul pierdut spre miazănoapte era în suprafață de 10.441 kilometri pătrați, cuprinzând vechile reședințe dela Suceava și Baia, mormântul lui Ștefan cel Mare și ctitoriile cele mai de seamă ale voevozilor; cel dela hotarul de vest, dealungul județelor Neamț, Bacău și Putna, n'a fost măsurat; și el avea însă o suprafață considerabilă.

La început, Bucovinei i se dădu o administrație militară; în timpul acesteia, în 1783, se secularizară averile mănăstirești, alcătuindu-se așa zisul «Fond religionar». In 1786, administrația

militară încetă; patru ani mai târziu, în 1790, Bucovina fu alipită Galiției, deschizându-se astfel, largi, porțile invaziei evreiești și rutene. Cât a fost de puternică această invazie, se poate deduce din faptul că, potrivit raportului generalului Enzenberg, nu existau în Fevruarie 1786, în întreaga Bucovină, decât 175 (una sută șaptezeci și cinci) de familii evreiești. Iar puținii Ruteni, din regiunea dela Nord de Prut, erau pe cale de românizare.

Situația internă. Uciderea lui Grigore Ghica. Sub raportul intern, domnia aceasta a lui Grigore Ghica e însemnată prin reglementarea precisă pe care o introduce în veniturile și lefurile dregătorilor, mari și mici, civili și militari, dela curte și din ținuturi. Fiecare dregător primește o leafă lunară, plătibilă între 15 și 30 ale lunei; fondul necesar, administrat separat, la mitropolie, e asigurat de răsura «ciferturilor și agiutorinții» precum și de răsura «dăjdilor mazililor, negutitorilor și a ruptașilor»; din leafă, se oprește o jumătate de leu la sută pentru cei lipsiți sau, cum spune cu discreție hrisovul din 1/12 Septemvrie 1776 ce însoțește noua condică de lefuri și venituri, pentru a se da «la locuri scăpătate». In «veniturile» dregătorilor erau cuprinse și «pocloanele»; acestea sunt de asemenea precis reglementate.

Continuând politica sa culturală (vezi și mai sus, p. 272), Grigore Ghica trimite pe boierul Saul «în Germania, Franța și Italia, cu ordin de a cumpăra în aceste țări tot ce va crede de cuviință a contribui la propășirea științelor, literelor și artelor în Moldova»; Saul aduce într'adevăr cărți în valoare de peste 1000 de florini.

Sfârșitul sângeros al lui Grigore Ghica, uciderea sa în plin Iași de către un trimis al sultanului, e rezultatul unei serii întregi de împrejurări și dușmănii. Turcii, în primul rând, îl suspectau, ca fiind omul Rușilor; aceștia doară îl «prinseseră» în 1769 în București, aceștia stăruiseră să fie numit domn al Moldovei; la aceștia se referea Ghica în nedibaciul său protest împotriva cedării Bucovinei. Austriacii, la rândul lor, îl detestau, ca unul ce încercase să se opuie la planurile lor hrăpărețe. Intre boieri se formase o partidă ostilă, din cauza anturajului grec al domnului; o parte dintre ei pribegesc chiar la Hotin. In sfârșit, marele dragoman, Constantin Moruzi, vroia să-i ia, cu orice preț, locul. Așa se face că în toamna anului 1777, înlăturarea lui Ghica fu hotărâtă. Un trimis al Sultanului anume Kara Hissarli Ahmed sosi în Iași și,

pretextând că e bolnav, rugă pe domn să vie să-l viziteze. Deși familia și anturajul — bănuind ceva suspect — îl sfătuiră să nu răspundă invitației, Ghica totuși se duse. In casele Beilicului, unde trăgeau dregătorii turci cari veneau în țară, avu loc drama. Poftit singur într'o odaie retrasă, unde stătea « bolnavul », la un semn al acestuia, în cursul conversației, Ghica fu sugrumat cu lațul de mai mulți eniceri și apoi decapitat (12 Octomvrie 1777; în aceeași zi — stranie coincidență — Bucovinenii erau chemați să presteze jurământul de credință stăpânirii austriace). Capul celui ucis fu trimis la Stambul, spre a fi țintuit de poarta seraiului, iar trupul său, îngropat în pridvorul bisericii Sf. Spiridon din Iași.

Fig. 106. — Pecete dela Constantin Moruzi (1777).

Sfârșitul tragic al lui Grigore Ghica impresionă adânc pe contemporani. Unul dintre ei — nu știm cine anume, poate vreun dascăl dela școlile de care voevodul avusese atâta grije — alcătui o povestire în versuri asupra acestui sfârșit; ea ni s'a păstrat în mai multe versiuni. Avem și o povestire în proză pentru același fapt.

Grigore al III-lea Ghica a fost căsătorit cu *Catrina*, fiica lui Iacovachi Rizo, un grec de seamă. Au avut mai mulți copii, doi băieți, cari n'au mai ajuns la tron, și trei fete, *Elenco*, *Ruxanda* și *Marioara*.

Constantin Moruzi, numit în ajunul morții lui Ghica (11 Octomvrie), intră în Iași la 5 Decemvrie 1777 (ve i fig. 106). Și în timpul lui se formează o opoziție boierească și chiar puternică. Dar Moruzi nu se intimidează, ci, obținând un firman dela Poartă, pășește hotărît la reprimarea ei. Doi fruntași, Manolache Bogdan vel vornic și Ion Cuza biv vel spătar, sunt decapitați (29 August 1778), un al treilea, paharnicul Dărmănescu, francmason, e lovit cu topuzul, bătut la falangă și apoi surghiunit la mănăstire, alți doi boieri, spătarul Iordache Cantacuzino și biv vel logofătul Roset Bălănescu sunt ținuți câtva timp la închisoare. In urma acestei represiuni, boierimea se liniștește și domnia lui Constantin Moruzi se scurge fără complicațiuni, dar și fără fapte deosebite.

Sfârșitul acestei domnii se datorește plângerilor consulului rusesc dela București, Serghie Lașcarev; mazilia se produce — după două știri contemporane — în ziua de 8 Iunie 1782 (un alt

izvor dă data de 7 Iunie). Mai târziu, la 22 Iunie 1787, Moruzi e surghiunit în insula Tenedos; reîntors din surghiun, el moare după patruzeci de zile, la 12 Mai 1788.

A fost căsătorit cu Doamna *Smaragda*, rudă de aproape cu Grigore al III-lea Ghica. Au avut trei fii, pe *Alexandru*, viitorul domn, pe *Dimitrașcu* și pe *Iorgache* și două fiice, *Sultana*, măritată cu aga Scarlatache Sturdza, și o alta al cărei nume nu-l cunoaștem.

Fig. 107. — Pecete mică dela Alexandru Mavrocordat (Academia Română).

Alexandru Mavrocordat I (Deli-Bey). In locul lui Constantin Moruzi fu numit Alexandru Mavrocordat, fiul lui Constantin; (vezi fig. 107). Era un tânăr nu lipsit de calități; avea însă și o doză de extravaganță, din care cauză Turcii îi spuneau *Deli-Bey* adică prințul nebun. El arată zel față de Poartă, trimițând, în toamna primului an, cu o treime mai multe provizii de cât i se ceruse. In timpul lui, comerțul supușilor austriaci, în special Evrei, ia o mare desvoltare, producând îngrijorarea localnicilor, care încep să reacționeze. Atunci consulul austriac trimite un raport la Viena, la26 Iunie 1784, cerând ca protecția împărătească să se facă simțită în țară; într'un atare caz — spune el — « negustorii noștri vor pune mâna pe aproape tot comerțul acestor regiuni ». Se știe că,din nefericire, așa s'a și întâmplat.

De altfel, în această vreme, consulii străini încep să aibă tot mai mare importanță. Pe lângă cel rus, care ajunge să determine chiar și maziliri de domni (vezi mai sus, cazul lui Constantin Moruzi), și pe lângă cel austriac, se mai înființează și unul prusian; un raport din 8 Ianuarie 1785 arată ca prim titular pe profesorul König. Indată după aceea, la 12 Ianuarie, are loc mazilirea lui Alexandru Mavrocodat; raportul prusian din Constantinopol care o anunță, adaogă: « Rușii și Austriacii se laudă că această disgrație le-o datorește lor »; prin urmare — precizăm noi — consulilor respectivi. Fără să mai poată ajunge vreodată la domnie, « Deli-Bey » a murit în 1812, Aprilie 8, în casa sa de țară, de pe Bosfor.

Alexandru Mavrocordat II (Firaris). Urmașul lui Alexandru Mavrocordat purta exact aceleași nume; era fiul lui Ioan Mavrocordat, fostul domn (vezi fig. 108 și 109); din cauză că, după

mazilie, a fugit la Ruși, i s'a mai zis și *Firaris* adică Fugarul. Avea experiența treburilor, stătuse vreme îndelungată la Peters-

Fig. 108. — Alexandru Mavrocordat II (Firaris), după o gravură în aramă, contemporană.

burg şi bine înţeles, după regula stabilită de decenii, înainte de a ajunge domn, fusese mare dragoman. Stăpânirea lui nu prezintă nimic deosebit sub raportul intern; sub cel extern, se pare că începuse tratative în ascuns cu Rusia spre a le închina ţara. Aşa s'ar explica dece, după ce în Octomvrie 1786, dăduse opt sute de pungi şi obţinuse confirmarea domniei, e mazilit totuşi, în Decemvrie, la 14 ale lunii; se pare că Poarta simţise ceva de aceste tratative, fără să aibă însă o dovadă precisă. La 5 Fevruarie 1787 soseşte în Iaşi un capugiu, cerând 250 de pungi pentru plata garnizoanei din Bender; domnul, căruia i se îngăduise să mai rămână, după mazilie, încă un interval de timp în ţară spre a strânge impozitele care tocmai atunci trebuiau încasate, temându-se ca să nu aibă soarta lui Ghica, fuge, în noaptea de 5 spre 6 Fevruarie, din Iaşi, cu o mică suită, de 24 de persoane; trecerea Nistrului se face aproape de Raşcov, sub protecţia unui detaşament de husari care-i ieşise înainte; apoi fugarul se duce la Moscova, părăsindu-şi în ţară soţia, rudele şi curtea sa de mai bine de o sută de persoane. A murit la 8/20 Februarie 1819; mormântul i se află în mănăstirea Sf. Daniil din *Moscova.*

Fig. 109. — Pecete mică dela Alexandru Mavrocordat II Firaris (Academia Română).

Războiul ruso-turco-austriac. Alexandru Ipsilanti, fostul domn al Ţării Româneşti, ia locul lui Alexandru Mavrocordat; în drum spre Iaşi, el trece Dunărea pe la Silistra la 1 Martie 1789; noaptea de 2 spre 3 o petrece la Focşani; peste câteva zile e în scaun (vezi fig. 110).

In cursul acestui an, izbucneşte, la 24 August, războiul dintre Turci şi Ruşi; la 9 Fevruarie următor (1788), Austria, aliată cu Rusia, declară, la rândul ei, război Porţii (vezi şi mai sus, p. 299). Alexandru Ipsilanti înclina spre Austriaci; consulul din Iaşi al acestora raportează încă la 24 August 1787, Vienei, că domnul «i-a dat a înţelege limpede cât de mult doreşte el, atât pentru linştea sa proprie cât şi pentru binele ţării, ca Inalta Curte să ocupe de îndată acest principat cu trupele sale». Pe de altă parte, mitropolitul Moldovei, Leon, într'o petiţie, datată Iaşi, 1/12 Fevruarie 1788, cere protecţia şi ajutorul austriac împotriva

Turcilor. Intrarea trupelor austriace în țară se face prin mai multe puncte: la 9 Martie, ele pătrund în raiaua Hotinului, la 12 înaintează, pe mai multe coloane, spre Herța, Dorohoi, Litenii

Fig. 110. — Alexandru Ipsilanti, domnul Moldovei. Gravură în aramă, contemporană.

Mari, Baia; la 22 sunt ocupaţi Botoşanii, iar la 19 Aprilie Iaşii. Aci, Austriacii « prind » pe Ipsilanti cu întreaga sa curte, aşa după cum în 1769, Ruşii « prinseseră » la Bucureşti pe Grigore Ghica; părăsind Moldova, domnul « prizonier » se stabileşte în Austria, la Brünn, unde bustul său, având, dedesupt, inscripţia « Ipsilandi, Fürst v. Moldau » şi data 1788, se vede şi astăzi deasupra porţii clădirii cu nr. 4 din Grillewitz Gasse. Continuându-şi înaintarea, Austriacii coboară spre miazăzi; la 12 Iunie 1788, consulul din Iaşi raporta Prinţului de Coburg, comandantul suprem, că armatele au ocupat întreaga Moldovă dintre munţi şi Prut, cu excepţia judeţelor Covurlui, Tecuci şi Tutova (vezi şi fig. 111).

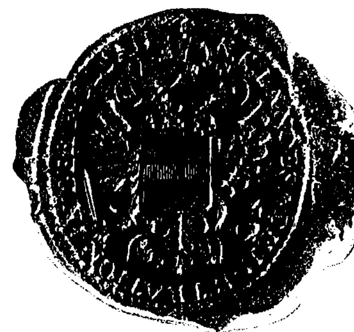

Fig. 111. — Pecetea administraţiei imperiale austriace în Moldova. Pe un act scris la Roman, la 16 Fevruarie 1791 (Academia Română).

Dar în curând, situaţia se schimbă. Turcii, aducând forţe mai mari, silesc pe Austriaci să se retragă din Iaşi (noaptea de 1 spre 2 Iulie), care e prădat de Tătari. In urma armatelor turceşti vine şi noul domn al Moldovei *Emanuel Giani Ruset*, numit de Poartă, la 11 Mai, îndată ce s'a aflat de « prinderea » lui Ipsilanti; el îşi face intrarea în capitală la 19 Iulie; în August dă un manifest, invitând pe mitropolit şi pe boieri să se întoarcă; apelul său nu e ascultat însă.

Intre timp, la sfârşitul lui Iunie, în zilele de 27 şi 28 ale lunii, Ruşii trec Nistrul prin trei locuri, spre a ajuta pe Austriaci. In faţa forţelor combinate ale aliaţilor, Turcii, cu tot sprijinul dat de Mavrogheni, domnul Ţării Româneşti, care repurtase chiar unele mici succese, pe valea Trotuşului (Iulie) şi aproape de Vaslui, sunt siliţi după înfrângerea dela Belceşti, lângă Târgul Frumos, să evacueze Iaşii (3 Septemvrie) care e ocupat din nou de Austriaci, dar, simultan, şi de Ruşi. Aceştia din urmă rămân chiar singurii ocupanţi ai capitalei, Austriacii retrăgându-se după vreo trei săptămâni (22 Septemvrie). Anul se sfârşeşte favorabil aliaţilor: Hotinul capitulează la 19 Septemvrie, garnizoana având însă dreptul de a se retrage cu arme şi bagaje (vezi fig. 112); la Adjud, Turcii sunt bătuţi, la 14 Octomvrie, pierzând trei steaguri.

Şi în 1789, soarta războiului le e defavorabilă Turcilor în Moldova; în Mai, Ruşii ard Galaţii în aşa hal încât numai zidurile

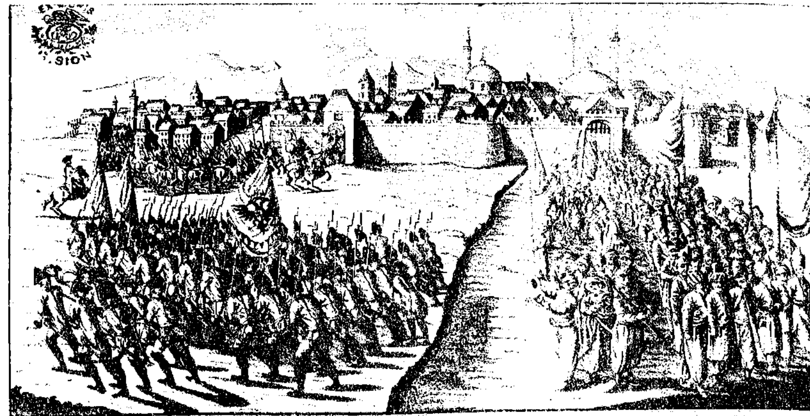

Fig. 112. — Capitularea Hotinului. In timp ce trupele turceşti ies pe o poartă a cetăţii, trupele austriace intră pe alta. Litografie în culori contemporană.

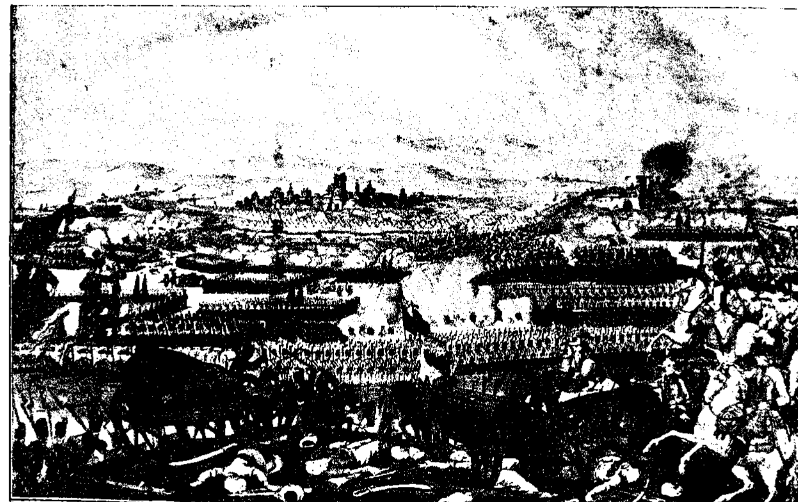

Fig. 113. — Lupta dela Focşani. Trupele aliate atacă în formaţiuni strânse. Litografie în culori contemporană. (Muzeul Militar, Bucureşti).

înconjurătoare ale mănăstirilor mai arătau locul oraşului; la 1 August are loc înfrângerea dela Focşani (vezi fig. 113), iar la

22 Septemvrie, aceea, hotărâtoare, dela Martineşti, în Râmnicul-Sărat (vezi şi mai sus, p. 300). Benderul capitulează la 14 Noemvrie, îngăduindu-se însă şi aci garnizoanei să se retragă cu arme şi bagaje. Incă din Martie, Emanuel Giani Ruset, părăsit de Poartă şi fără mijloace, trecuse şi el peste Nistru, ca, mai înainte, Alexandru Mavrocordat; el va muri, pribeag, în Rusia,

Fig. 114. — Asediul Ismailului pe uscat şi pe apă. Gravură contemporană.

mormântul aflându-i-se la Cherson. In 1790, în timp ce Austriacii, prin mijlocirea Angliei, Olandei şi Prusiei, încheie armistiţiul cu Turcii, Ruşii continuă ostilităţile. Ei repurtează o mare victorie prin cucerirea Ismailului de către armata comandată de generalul *Suvarof*. Cetatea era asediată şi pe uscat şi pe Dunăre (vezi fig. 114); la 21 Decemvrie, în urma unui asalt puternic ordonat de generalissimul prinţ Potemkin care, după biruinţa dela Martineşti, se vedea stăpân al unui regat dacic, este cucerită poarta prin care trecea drumul spre Bender; începe o luptă cumplită de stradă, măcelul şi jaful durează trei zile. A pierit aci nu numai întreaga garnizoană turcă, dar şi populaţia civilă a oraşului: în afară de trupurile aruncate în Dunăre, au fost îngropaţi 22.700 de morţi. In urma acestei victorii şi a succeselor locale repurtate în primăvara şi vara

anului următor în nordul Dobrogei, la Babadag și Măcin, intervenind iarăși cele trei puteri occidentale, la care se adăogară și Spania și Neapolul, se ajunse, la 11 August, la semnarea, în Galați, a unui armistițiu pe opt luni și a preliminariilor de pace. Tratatul însuși se iscăli la Iași, în ziua de 9 Ianuarie 1792. Prin acest tratat, Turcii cedau Oceakovul și întregul teritoriu dintre Bug și Nistru. *Rușii ajung astfel vecini nemijlociți cu noi, la hotarul de răsărit al Moldovei :* e un fapt de cea mai mare însemnătate pentru istoria contemporană românească; urmările lui se vor face imediat simțite și vor atârna greu în întreaga noastră desvoltare ulterioară.

BIBLIOGRAFIE

I. **Grigore al III-lea Ghica :** 1. PETRE RĂȘCANU, *Lefile și veniturile boierilor moldoveni în 1776. Document dela Grigorie A. Ghica Vv.*, Iași, 1887, CXX + 81 p. in 8°; 2. I. C. NEGRUZZI, *Cântecul sau « Stihuirea » lui Grigore Ghica Vodă*, în *An. Acad. Rom. Mem. Secț. Lit.*, XXXII (1909—1910), p. 67—77; 3. ION I. NISTOR, *Der nationale Kampf in der Bukowina, mit besonderer Berücksichtigung der Rumänen und Ruthenen, historisch beleuchtet*, București, 1919, XVIII + 227 p. in 8°; 4. LECA MORARIU, *Codicele Pătrăuțean și asasinarea lui Grigore Ghica (un manuscris inedit)*, Botoșani, 1922, 14 p. in 8° (Extras din *Revista Moldovei*, I, 1921—1922, nr. 12); 5. V. BOGREA, *Cordun*, în *Daco-romania*, III (1923), p. 814; 6. N. IORGA, *Din originile politicianismului român: o acțiune de opoziție pe vremea Fanarioților*, în *Mem. Secț. Ist. Acad. Rom.*, s. 3, t. VIII (1927—1928), p. 361—374; 7. L. BAIDAF, *Uciderea lui Grigore Ghica (Octombre 1777). Ecouri din presa contemporană*, în *Rev. Ist.*, XVI (1928), p. 96—130; 8. ION I. NISTOR, *Grigore Vodă Ghica la aniversarea de 150 de ani dela moartea sa*, în *Codrul Cozminului*, IV (1927), Cernăuți, 1929, p. 399—444.

II. **Constantin Moruzi:** 9. P. P. PANAITESCU, *Un manuscript al « Efimeridelor » lui Constantin Caragea Banul*, în *Bul. Com. Ist.*, vol. 3, București, 1924, p. 113—171; 10. N. IORGA, *Francmasoni și conspiratori în Moldova secolului al XVIII-lea*, în *Mem. Secț. Ist. Acad. Rom.*, s. 3, t. VIII, (1927—1928), p. 301—304.

III. **Alexandru Ipsilanti:** 11. N. IORGA, *Prefața* la vol. X din colecția de documente Hurmuzaki: *Rapoarte consulare prusiene din Iași și București (1763—1844)*, București, 1897, p. I—LXXXVIII.

IV. **Războiul ruso-turco-austriac:** 12. HANS UEBERSBERGER, *Russlands Orient-politik in den letzten zwei Jahrhunderten I Band. Bis zum Frieden von Jassy*, Stuttgart, 1913, X + 380 p. în 8°; 13. M. POPESCU, *Harta a cinci județe din Moldova ocupate de Austria în timpul războiului dintre Turcia cu Rusia și Austria între anii 1787/88, 1791/92*, în *Rev. Ist. Rom.*, IX (1939), p. 280—282.

V. și p. 304, nr. 11.

SFÂRȘITUL EPOCEI FANARIOTE IN MUNTENIA (1791—1821)

> *« Iar slujbașii închidea oameni și muieri prin coșeri și-i inneca cu fumuri de gunoi și cu ardei-i afuma și-i ținea închiși zioa și noaptea flămânzi să dea bani; pe alți-i lega cu mâinile îndărăt și cu spatele de garduri și-i bătea cu bicele; pre alții legați-i băga cu picioarele în zăpadă geroasă, așa chinuia pe creștini » pentru plata dărilor.*
>
> (Cronograful lui Dionisie Eclesiarhul).

Mihai Sutzu a doua oară. În urma păcii dela Șiștov, fu numit domn în Țara Românească Mihai Sutzu care mai stăpânise odată, în 1783—1786. Un raport prusian din 25 Martie 1791, prezintă numirea ca iminentă sau foarte apropiată, adăogând că locuitorii vor fi încântați, deoarece păstrează o bună amintire din prima domnie. Așteptările nu sunt, într'adevăr, înșelate: Sutzu domnește și de data aceasta cu blândețe și fără lăcomie. De aceea, Dionisie Eclesiarhul, cronicarul oltean contemporan, scrie că în timpul stăpânirii lui « a mai răsuflat țeara de greutățile și necazurile cele nenumărate ale răsmiriților ». Sultanul îi trimite chiar, la 6 Fevruarie 1792, un firman prin care îl laudă pentru serviciile aduse, îi spune că e un model printre domnii Țării Românești și-i dă dreptul să pedepsească pe boierii care ar face acte de neascultare. Un singur aspect întunecat în această domnie, dar și el datorindu-se unei împrejurări de forță majoră: molima ciumei care bântuie în anul 1792, secerând multe vieți.

În 1793, dragomanul Porței *Gheorghe Moruzi*, obținu strămutarea fratelui său *Alexandru* din Moldova în Muntenia, ceea ce

constituia un avantaj; Mihai Sutzu fu trecut domn la Iași. Ordinul de transferare, dat — potrivit unui raport prusian din Constantinopol — în ziua de 10 Ianuarie sau puțin înainte, sosește la București la 15 Ianuarie.

Alexandru Moruzi, fiul lui Constantin Moruzi, fostul domn al Moldovei (1777—1782), nu era lipsit de calități; avea simțul gospodăriei și era întreprinzător. Face astfel o fabrică de hârtie la Afumați, în Ilfov; oprește exportul lânei în Austria, până ce, mai întâi, se vor aproviziona cele două fabrici de postav locale; construește instalații pentru încărcarea produselor la Dunăre, o flotilă comercială, de « șăici măistrite și bolozane » precum și o flotilă de șalupe canoniere; colonizează câteva mii de țărani care trecuseră din Bulgaria la noi, împinși de foamete și de răul tratament al Turcilor; interzice importul de trăsuri străine care ajunsese o adevărată manie, ruinătoare, pentru boierimea mică și mijlocie. Din nefericire, are și un cusur, fundamental: lăcomia de bani. Ea îl face să speculeze până și o împrejurare nenorocită ca foametea din 1795, când obligă pe morarii din București să cumpere grâul numai dela magazia domnească sau « gospod », cu 40 de lei chila, grâu pe care el îl achiziționase cu 7 lei. Cumpără apoi porumb, cu bani împrumutați dela mănăstiri — împrumutați, vorba vine, căci de fapt n'au mai fost restituiți niciodată — și-l revinde celor lipsiți cu preț « îndoit și întreit ». Odată cu foametea bântuie în țară și ciuma: în capitală — unde domnul înființează, la margine, un spital pentru ciumați având și biserică proprie — au murit, după catastifele cioclilor, zece mii de oameni; în Craiova « ca la două-trei mii ». Și pentru ca nenorocirea să fie completă, în același timp, apar și lăcustele, făcând « mare stricăciune în bucate ».

Tot sub Alexandru Moruzi, încep și turburările lui *Pasvan-Oglu*, dela Vidin, care vor ține mai bine de doisprezece ani, constituind pentru Oltenia o adevărată teroare și pentru țara întreagă un permanent prilej și pretext de cheltueli și rechiziții apăsătoare. Acest Osman Pasvan-Oglu se distinsese în timpul ultimului războiu turco-austriac, la apărarea Vidinului. Îndrăzneț și întreprinzător, știind bulgărește și românește, el profită de starea de slăbiciune în care se afla imperiul după atâția ani de campanie, și urmând pilda și a altor coman-

danți locali cari erau, de fapt, ca și independenți, își creează un corp desvoltat de ieniceri și « cârjalii », cu cari pradă și impune la dări ținuturile înconjurătoare. În Septemvrie 1794, el sprijină pe rebelii turci din Orșova și rechiziționează zahereaua strânsă de domn la Islaz; optzeci de căruțe de grâne sunt luate de asemenea, pe un preț arbitrar, dela mănăstirea Sadova.

Mazilirea lui Alexandru Moruzi e consecința îndepărtării din postul de mare dragoman a fratelui său Gheorghe. Dușmanii acestuia din urmă obțin și înlocuirea domnului muntean care, dacă ar mai fi rămas în scaun, putea să influențeze, cu mijloace convingătoare, cercurile constantinopolitane. Firmanul de mazilie sosește în București în noaptea de 31 August spre 1 Septemvrie 1796; fostul domn pornește spre Stambul, încărcat de multă avuție, ca unul ce fusese — cum spune cronica — « foarte măestru a strânge bani ».

Alexandru Ipsilanti, a doua oară. În locul lui, e numit la 28 August, Alexandru Ipsilante care lăsase o excelentă amintire, sub toate raporturile, din prima lui domnie (1774—1782); intrarea solemnă în București cu alaiul obișnuit, are loc la 10 Noemvrie 1796. Această de a doua stăpânire, foarte scurtă de altfel, un an și o lună, nu seamănă însă cu cealaltă. Domnul era bătrân, « alb ca oaia », cum spune, în stilul său atât de colorat și personal, Dionisie Eclesiarhul. Puterile îi slăbiseră; sănătatea îi era șubredă. De aceea nu e exclus, după cum afirmă unii contemporani, ca el însuși să-și fi cerut mazilirea. După alții, ea s'ar fi produs în urma insistențelor lui capudan pașa, marele amiral turc, care voia să așeze pe tronul Munteniei pe un devotat al său, dragomanul marinei Constantin Hangerli. Ori care ar fi motivul, cert este că în noaptea de 8 spre 9 Decemvrie 1797, la orele 2 dimineața, sosește în București, știrea înlocuirii.

Constantin Hangerli, numit la 3 Decemvrie 1797, și-a legat numele de o fiscalitate excesivă, una din cele mai neomenoase din câte au existat la noi vreodată. Printr'o hotărîre dată « cu sfatu de obște », la 4 Iulie 1798, se îndoește oieritul, dijmăritul și tutunăritul. Cam în același timp, la 23 Iunie, se decide ca toți breslașii, adică toți subalternii marilor dregători — spătărei, vor-

nicei, comişei, postelnicei, etc. — constituind mica boierime a satelor, să se treacă la dajdie, în rând cu ţara. O singură excepţie: boernaşii mazili. Se desfiinţează, în felul acesta, o foarte veche instituţie care alcătuise pe vremuri o puternică armătură administrativă şi militară a Statului. Mănăstirile sunt obligate să plătească şi ele vinăriciul. În sfârşit, pentru a pune vârf, se reînfiinţează în Decemvrie 1798, sub numele de *goştinărit*, vechiul văcărit, cerându-se câte doi zloţi de vită în Oltenia şi câte doi lei — ceva mai mult deci — dincoace de Olt. Agenţii fiscali încasează dările în chip sălbatec. « Iar slujbaşii — povesteşte Dionisie Eclesiarhul — închidea oameni şi muieri prin coşeri şi-i îneca cu fumuri de gunoi şi cu ardei îi afuma şi-i ţînea închişi zîoa şi noaptea flămânzi, să dea bani; pe alţi-i lega cu mâinile îndărăt, şi cu spatele de garduri şi-i bătea cu bicele; pre alţii legaţi-i băga cu picioarele în zăpadă geroasă, aşa chinuia pe creştini; o amar de bieţii creştini că plângea şi se văeta... dar nu era milostivire la varvarii de slujbaşi ». Unii ţărani sunt ucişi chiar de mumbaşirii turci cari însoţeau pe agenţii fiscali domneşti.

În afară de dări, se mai făceau apoi numeroase rechiziţii de grâne, vite, oi, etc., pentru nevoile armatei turceşti care în frunte cu capudan paşa, protectorul lui Hangerli, fusese trimisă să combată pe Pasvan-Oglu. Cu tot ajutorul, în bani şi zaherea, dat de domn, campania nu reuşeşte însă, deoarece unii din comandanţii subalterni, ca Alo paşa de Kütajeh, erau înţeleşi cu rebelul. Oastea lui capudan paşa e sfărâmată lângă Vidin, pierzând toată tabăra, armamentul şi proviziile. Creditul protectorului lui Hangerli scade considerabil prin aceasta. Între timp, se produc numeroase plângeri împotriva domnului care, prin dările lui grele, sărăcise şi « mâncase » ţara. Ele sunt susţinute puternic de Grecii de seamă din Fanar; Hangerli era considerat doar drept un intrus. Rezultatul e un firman, secret, de mazilire (11 Fevruarie 1799) şi unul de executare. Peste câteva zile, la 1 Martie, apare la curtea domnească din Bucureşti un capigiu turc, însoţit de un arap « groaznic la chip... mare » şi « buzat »; ei sunt primiţi de domn în etacul său; după o scurtă convorbire, acesta e împuşcat de capigiu şi apoi decapitat de arap; slujitorii şi boierii cari alergaseră la strigătele celui atacat, nu îndrăznesc să

intervină, când aud cuvântul magic « firman ». Capul lui Hangerli e dus la Stambul, iar trupul îngropat prin îngrijirea văduvei, doamna Ruxandra, fiica lui Alexandru Ghica, fostul domn al Țării Românești.

Alexandru Moruzi, a doua oară. Numit în ziua de 11 Februarie 1799, acesta își face intrarea în București la 25 Martie. În primul an de domnie, el are raporturi pașnice cu Pasvan-Oglu căruia-i dă bani: se pare 75 de pungi lunar. În același timp, el își organizează însă și o oaste de vreo 9000 de oameni, « mai mult strânsură dintre streini », cuprinzând și lefegii turci. Totuși, Moruzi — care bizuindu-se pe oastea sa, întrerupsese acum subsidiile — nu poate împiedeca un raid de pradă al trupelor din Vidin, comandate de Cara Mustafa; ele jefuesc și ard aproape în întregime Craiova: din 7000 de case scapă abia vreo 300 (Decemvrie 1800).

În cursul anului următor (1801) are loc în București, în preajma Paștilor, o mișcare populară împotriva Evreilor: o sută douăzeci și opt dintre aceștia sunt bătuți; se produc devastări, se pare chiar și o ucidere. Cauza: bănuiala băștinașilor că Evreii ar fi comis un omor ritual asupra unui copil, ca să-i ia sângele. Principalul ațâțător la mișcare, unul « Gheorghe Conduragiul holteiu din mahalaoa Răzvan » e trimis la ocnă « fără soroc ».

Temându-se ca intrigile și eventuale reclamațiuni să nu-i pregătească o soartă asemenea aceleia lui Hangerli, Alexandru Moruzi își cere singur mazilia și, *plătind o sumă apreciabilă*, o obține (19 Octomvrie 1801). Retras la Constantinopol, cu « avuția multă » pe care izbutise s'o strângă, el reușește, după un an numai, să fie numit în Moldova.

Mihai Sutzu a treia oară. Și în timpul acestuia, Oltenia are de suferit o prădăciune, din partea « pasvangiilor » și « cârjaliilor ». Bandele se împart, acum, în două: una, condusă de *Cusanizal*, jefuiește dela Calafat la Caracal, arzând și prădând din nou Craiova; cealaltă, sub *Manaf Ibraim*, primul ofițer al lui Pasvan Oglu, lovește întâi Târgul Cleanovului, în Mehedinți, unde prinde pe serdarul Dincă Bibescu și pe soția acestuia, apoi Târgul-Jiului și mănăstirea Polovragi, după aceea Târgul Ocnei, coborînd și ea, în cele din urmă, tot la Caracal. Domnul, care venise cu așa zisa oaste a sa la Slatina, ca și trupele turcești care « păzeau » chi-

purile linia Dunării, în Oltenia, în faţa Vidinului, fură incapabile să oprească pe jefuitori; aceştia se întoarseră îndărăt, încărcaţi de prăzi (iarna 1801—1802). In Mai 1802, la 31 ale lunii, Mihai Sutzu, pretextând că se teme de un nou atac al cârjaliilor — de astă dată împotriva Bucureştilor — părăseşte capitala şi, luându-şi familia şi bogăţiile, trece în Ardeal, la Braşov şi apoi la Sighişoara.

Această de a treia domnie nu se aseamănă cu celelalte două, sub raportul fiscalităţii: pricina este fiul — şi tot deodată sfetnicul principal — al domnului, beizadeaua Grigore, care, fire lacomă, «nu grijia alt, fără numai să-şi umple punga». Intors după câteva luni la Constantinopol (August 1802), — Poarta între timp, la stăruinţa nepotului său Alexandru Suţu, domnul Moldovei, îl iertase — Mihai Sutzu e silit să-şi vândă averea spre a-şi plăti datoriile şi ajunge sărac; scurtă vreme după aceea, moare.

In afară de Grigore, Mihai Sutzu a mai avut încă doi fii, pe *Ioan* şi pe *Alexandru*.

Alexandru Sutzu, Caimacam. Până la numirea unui nou domn, Poarta însărcină pe Alexandru Sutzu al Moldovei, să gireze şi scaunul muntean. Un document al său e datat: Iaşi 20 Iunie/2 Iulie 1802, «întru cea dintâi domnie a noastră la Moldaviea i Ţara Românească»; la 11 Iulie are loc intrarea în Bucureşti. Căimăcămia lui durează însă numai până în ziua de 30 August, acelaşi an, când sultanul, în urma cererii boierilor refugiaţi la Braşov, a stăruinţelor ruseşti şi a recomandării trimisului prusian dela Constantinopol, dă domnia lui Constantin Ipsilanti, fiul lui Alexandru.

Constantin Ipsilanti intră în ţară la 26 Octomvrie 1802 şi, în aceeaşi zi, în timpul popasului făcut la moşia *Radovanul* din Ilfov, lângă Budeşti, se produce un puternic cutremur de pământ, care dărîmă o sumă de clădiri atât în Bucureşti cât şi în celelalte oraşe. Nu e singura calamitate în timpul acestei stăpâniri; în 1804, la 9 Septemvrie, izbucneşte un foc năpraznic în capitală care durează 12 ore şi preface în cenuşe vechea curte domnească, piaţa şi o bună parte din mahalale: pagubele reprezintă 30.000 de pungi, adică 15 milioane lei, o sumă enormă! In anul următor, 1805, Dâmboviţa se revarsă în două rânduri «nimicind — cum spun

însemnările contemporane ale lui Naum Râmniceanu — toată lunca... și casele din ea ».

Dările sunt grele; vinăriciul, dijmăritul și oieritul se dublează, eparhiile, mănăstirile și boierii trebuind să le plătească și ei, dar numai odată; se strâng « zaherele nesfârșite », în special vite și oi, din care o parte sunt desfăcute de domn « în țara nemțească » prin postelnicul Grigore Caliarh. Din partea lui Pasvan-Oglu nu se produce, în timpul lui Constatin Ipsilanti, nicio incursiune; domnul îi dă daruri, în bani și provizii.

Sfârșitul acestei domnii se datorește diplomației franceze care, dată fiind lupta grea dusă de Napoleon împotriva Rușilor, voia ca în imperiul turcesc și în țările noastre să nu fie la cârmă persoane favorabile acestora. Dar Constatin Ipsilanti era tocmai o asemenea persoană, nefăcând un secret din simpatiile lui; el căpătase de altfel tronul, mulțumită și stăruințelor rusești.

In 1806, trece prin București generalul Sebastiani, numit ambasador al Franței pe lângă Inalta Poartă. El își dă seama de înclinările lui Constantin Ipsilanti și, ajungând la Stambul, stăruie să fie mazilit. I se reproșau domnului muntean simpatiile sale pentru Ruși și legăturile cu răsculații sârbi cari, sub Caragheorghe, se ridicaseră împotriva stăpânitorilor turci locali, abuzivi. Firmanul de mazilie iese într'adevăr, în ziua de 24 August 1806; un capigiu e trimis spre țară pentru aducerea lui la îndeplinire; se pare că i se dăduse și un firman secret de executare a « hainului ». Ipsilanti însă, prevenit de către ambasadorul rus la Constantinopol, printr'un curier tătar al domnului moldovean, care, mergând în goană, sosește la București în « trei zile și trei nopți », o ia înainte. El se aștepta mai de mult la un asemenea desnodământ și își făcuse preparativele de plecare; când primește cuvântul ambasadorului, reunește pe boierii din divan, le recomandă să cârmuiască țara în lipsa sa — căci, adaogă el, se va întoarce îndărăt — și, înconjurat de garda sa personală, vreo câteva sute de ostași, pornește spre Brașov (28 August). La 30, frontiera e trecută; din Ardeal, fugarul se îndreaptă spre Chiev, unde își lasă familia, apoi spre Petersburg.

La aflarea celor întâmplate, tatăl lui Constantin, bătrânul Alexandru Ipsilanti, care locuia la Stambul și care avusese de

suferit și mai înainte, de pe urma isprăvilor fiilor săi (vezi mai sus, p. 295) este închis (22 Decemvrie 1806). Torturat treizeci și patru de zile pentru a-și declara toată averea, el e, în cele din urmă, decapitat (25 Ianuarie 1807). Așa sfârșește una din figurile de seamă ale veacului al XVIII-lea, unul din puținii domni fanarioți sub care țara s'a simțit bine.

Alexandru Sutzu e numit, la 24 August 1806, în locul lui Constantin Ipsilanti; el nu vine însă imediat în țară, așteptând să vadă cum se vor desvolta evenimentele. Intre timp, Pasvangiii, profitând de faptul că nu este domn în București, fac o nouă incursiune de pradă în Oltenia, jefuind Craiova (25 Septemvrie). Ei iau, cu acest prilej, două mii de pungi de galbeni, dintre care cinci sute numai dela logofătul Bibescu, iar o sută zece dela un negustor bogat, Tănăsuică.

Când Alexandru Sutzu sosește în sfârșit și se pregătește să-și facă intrarea în Capitală, îi vine, chiar în clipa când alaiul era gata să pornească, știrea că e mazilit, tronul dându-se din nou fugarului Constantin Ipsilanti (23 Octomvrie 1806). Ce se întâmplase? Rusia, aflând de înlocuirea protejatului ei care, la Petersburg, știuse să-și pledeze bine cauza, amenințase Poarta cu război dacă nu se revine asupra măsurii luate; se adăogaseră și amenințările ambasadorului englez dela Constantinopol; se răspândise, în sfârșit, și zvonul unei noi coaliții contra Franței; toate acestea, adăogate la venalitatea unor miniștri turci, cumpărați de agenții celor interesați, făcuseră pe sultan să revie asupra mazilirii lui Constantin Ipsilanti din Muntenia și a lui Alexandru Moruzi în Moldova, și să le redea tronurile pe un timp de șapte ani (15 Octomvrie 1806). Era o mare umilință pentru Inalta Poartă; ea nu putu totuși împiedeca războiul dintre Ruși și Turci care izbucni încă înainte de sfârșitul anului.

Războiul ruso-turc (1806—1812). Deși sultanul consimțise la restabilirea pe tron a foștilor domni, Rușii pătrund totuși cu trupele lor prin patru locuri în Moldova (22 Noemvrie); peste o săptămână, la 29 Noemvrie, avangarda generalului *Michelson* intra în Iași. Pretextele, neîntemeiate, bine înțeles, erau că știrea despre revenirea sultanului — răspunsul acestuia fusese așteptat până la 27 Octomvrie — a sosit prea târziu, că de altfel această

revenire a fost dată în mod nesincer, că în sfârşit, Rusia trebue să se asigure faţă de uneltirile Franţei care vrea s'o atace trecându-şi o armată prin imperiul turcesc; în realitate, ţarul Alexandru I relua vechiul plan al Ecaterinei: drumul spre Stambul. Hotinul e ocupat la 26 Noemvrie, de asemenea Benderul, Cetatea Albă şi Chilia (6 Decemvrie), nu însă şi Ismailul care rezistă. Faţă de aceste grave încălcări, Poarta declară războiu Rusiei (24 Decemvrie 1806) şi numeşte din nou ca domn al Ţării Româneşti pe *Alexandru Sutzu* (28 Decemvrie 1806); acesta nu va putea însă ocupa efectiv tronul; la 10 Iunie 1809, el era tot la Dunăre, aşteptând prilejul să treacă dincoace.

Continuându-şi înaintarea, trupele lui Michelson intră în Muntenia; două ciocniri cu Turcii, la Fierbinţi şi la Olteanu, pe Ialomiţa (23 Decemvrie), sunt defavorabile acestora din urmă, silindu-i să evacueze Bucureştii şi să se retragă spre Dunăre. Ruşii, în frunte cu generalul Miloradovici, intră în capitală la 25 Decemvrie; după două zile, la 27, pe la orele nouă seara, îşi face apariţia şi Constantin Ipsilante în tovărăşia lui Michelson. Urmează apoi ocuparea Olteniei; generalul Isaiev intră în Craiova şi stabileşte legătura cu răsculaţii sârbi ai lui *Caragheorghe*. Tocmai în această vreme moare, tânăr, Pasvan-Oglu (5 Fevruarie 1807) care ar fi putut aduce, ca şi în celălalt război, servicii contra « necredincioşilor ».

Constantin Ipsilanti sub Ruşi. Îndată ce-şi reia tronul, Ipsilanti ordonă să se depună de către boieri, bresle şi poporul de rând un jurământ de credinţă faţă de ţar (22 Ianuarie 1807); în acelaşi timp, procedează la alcătuirea unui corp de oaste pământeană, cu uniforme căzăceşti; printre noii ostaşi e, în Oltenia, Tudor Vladimirescu; acesta va ajunge în 1810 comandantul « primului batalion de panduri », iar în 1811 va conduce spre Calafat un corp de « peste şase mii de panduri ». Era şi un corp de dragoni moldoveni, purtând pe coifuri stema Moldovei, precum şi un « polc » de Sârbi, numit al lui Caragheorghe, cu steagul lui deosebit.

Stăpânirea lui Ipsilanti — care se visa rege al « Daciei », ba chiar şi al Sârbilor — întâmpină totuşi dificultăţi din pricina stării de război, care impunea cheltueli şi rechiziţii însemnate, precum şi din cauza fricţiunilor cu generalii ruşi cari, având ar-

Fig. 115. — Doamna Safta Ipsilanti, născută Văcărescu, soţia lui Constantin Ipsilanti. De remarcat numeroasele bijuterii. Portret în ulei dela finele secolului XVIII.

mata, se considerau stăpâni de fapt ai țării, cum și erau, de altfel. Când trupele turcești iau ofensiva în Mai 1807, Ipsilanti e silit să se retragă; la 31 ale lunii, el părăsește Bucureștii, pornind spre Focșani; la Buzău era să fie prins de un detașament din Brăila care arde târgul, ucide 230 de locuitori ai lui și robește două sate, *Săgeata* și *Gălbinei*, întorcându-se cu prada nesupărat. În August, Ipsilanti care stătuse până atunci la Bârlad, se reîntoarce; la 8 ale lunii e iarăși în București; după douăzeci de zile, la 28, e silit însă din nou să-l evacueze, în fața pericolului turcesc; de data aceasta se duce la Iași, de unde, luându-și soția (vezi fig. 115) și copiii, pornește spre Chiev. Cariera lui domnească e acum încheiată și, pe drept cuvânt, deoarece nu fusese în stare să se menție; la 7 Aprilie 1808 se citește la mitropolie nota generalului *Prozorovski*, urmașul lui Michelson, anunțând că prin ordin imperial, Constantin Ipsilanti e scos din scaun, președinte al amânduror Principatelor în cele politice fiind de aci înainte un rus, Cușnicov. Fostul domn se retrage în Rusia; mormântul său se află la *Chiev*.

Armistițiul dela Slobozia. Continuarea războiului. Încercarea ofensivă a Turcilor din Mai-Iunie 1807 nu izbutește să ducă la cucerirea Bucureștilor, *Miloradovici* respingând avangarda vizirului la Obilești. Pe de altă parte, Francezii încheie pace cu Rușii la Tilsit (8 Iulie 1807), deci nu mai au interes să împingă Turcia la continuarea războiului. În aceste împrejurări, se ajunge la semnarea armistițiului dela Slobozia (24 August 1807), prin care se prevedea evacuarea Principatelor de către Ruși în 35 de zile. Ea nu se execută însă: țarul voia să păstreze țările noastre și Napoleon sfătuește pe sultan să consimtă la această cedare. Mai mult încă, relațiile dintre împăratul francez și cel rus devenind din ce în ce mai strânse, acesta din urmă propune chiar o împărțire a Turciei; dacă nu se ajunge până acolo, totuși prin tratatul dela Erfurt (12 Octomvrie 1808), Napoleon își dă asentimentul la încorporarea Principatelor și a Finlandei la imperiul rusesc. Față de noua situație, ostilitățile se reiau în primăvara anului 1809. În Aprilie, Giurgiul e atacat, dar cetatea din insulă nu poate fi luată; în schimb, Prozorovski ocupă în Dobrogea Isaccea, Tulcea și Babadagul (August); sub generalul *Bagration*, succesorul lui Prozorovski, se iau Măcinul, Hârșova, Constanța

şi Kuciuk-Kainargi. La 25 August capitulează Ismailul: prada cuprinde şi 221 de tunuri; la 2 Noemvrie, Brăila e silită şi ea să se predea, din lipsă de provizii. La Silistra însă, Bagration suferă o serioasă înfrângere, la 22 Octomvrie. Tânărul său succesor, generalul Kamenski, continuă operaţiunile la Dunăre în cursul anului 1810. Silistra, asediată, capitulează la 11 Iunie; după biruinţa dela *Batin*, nu departe de Beala, Ruşii ocupă Şiştovul, Rusciucul şi Giurgiul (27 Septemvrie), apoi Turnul şi, ceva mai târziu, Nicopoli. În primăvara lui 1811, Turcii reiau însă Şiştovul, Nicopoli şi Silistra; la 3—4 Iulie e reluat şi Rusciucul, iar la începutul lui Septemvrie, armata vizirului se află la Giurgiu. Dar o nouă biruinţă rusească (14 Octomvrie), având drept consecinţă ocuparea lagărului turcesc dela Rusciuc, înconjurarea garnizoanei din Giurgiu care trebue să se predea şi căderea Turtucaei şi Silistrei, schimbă iarăşi situaţia.

Pacea dela Bucureşti. Pierderea Basarabiei. Tratativele de pace, începute încă din Iunie la Bucureşti, continuă acum la Giurgiu; marele vizir e dispus să cedeze Moldova până la Prut; Ruşii cereau ambele Principate şi independenţa Serbiei. În timpul iernii, tratativele se întrerup; Turcii voiau să vadă şi ce atitudine va lua Napoleon ale cărui relaţii cu Ruşii se înrăutăţiseră în ultimul timp şi care proiecta o mare expediţie contra lor. Tocmai în legătură cu această expediţie, împăratul francez trimite un ambasador special, pe Andréossy, la sultan spre a-l determina să reia războiul contra Rusiei, în vederea recâştigării Principatelor şi Crimeii. Andréossy întârzie însă în chip nepermis pe drum; pe de altă parte, sultanul nu mai avea încredere în Napoleon ale cărui planuri se schimbau repede şi total, dovadă cele petrecute în ultimii ani (Tilsit, Erfurt!); în sfârşit, interpretul delegaţiei turceşti de pace, *Dumitraki Moruzi*, era omul Ruşilor. Toate acestea explică de ce s'a ajuns totuşi la *Pacea dela Bucureşti (28 Mai 1812)*, iscălită, din partea ţarului, de către bătrânul şi lacomul general Kutusov, succesorul lui Kamenski, pace prin care, fără ruşine şi în dispreţul oricărui drept, ni se ia jumătate din Moldova. Astfel, cu răpirea Basarabiei, începe marea dramă a istoriei noastre contemporane, şi problema cea mai grea a politicei noastre externe: relaţiile cu Rusia.

Dumitraki Moruzi plăti scump atitudinea sa, interesată de altfel: chemat la Şumla, la lagărul vizirului, fu îmbrăcat cu un caftan îmblănit pentru «slujba» făcută şi apoi, imediat, decapitat (8 Noemvrie 1812). Între hârtiile sale se găsi şi un ucaz al ţarului prin care i se dăruia în Basarabia o moşie de 100.000 lei, iar între lucrurile sale, un inel cu briliante în valoare de 15.000 de piaştri. Aceeaşi soartă avu şi fratele său, *Panaiotaki*, marele dragoman al Porţii (20 Noemvrie); un al treilea frate, *Alexandru*, fostul domn al Moldovei şi Ţării Româneşti, fu trimis la galere.

Ioan Vodă Caragea e numit domn la 8 Septemvrie 1812; data ne-o arată în mod precis un raport prusian din Constantinopol. Noul stăpânitor era fiul lui Gheorghe Caragea, fostul dragoman al Porţii şi ocupase el însuşi această înaltă demnitate, timp de o lună, înainte de a ajunge la domnie (vezi fig. 116). Intrarea solemnă în Bucureşti are loc la 24 Decemvrie; Ruşii plecaseră de mai bine de două luni şi această plecare dăduse naştere în capitală la mari manifestaţii de bucurie, timp de trei zile (15—18 Octomvrie): se făcuseră luminaţii; mai multe păpuşi îmbrăcate ruseşte fuseseră mânjite cu noroi şi apoi arse.

Ioan Vodă Caragea era inteligent şi cult, preţuind literatura şi artele; el însuşi a tradus din italieneşte în greceşte opt comedii ale lui Goldoni; avea însă cusurul mai tuturor Fanarioţilor: lăcomia. Nu-i vorbă, numirea în scaun îl costase o sumă impresionantă: 8000 de pungi adică patru milioane, pe care trebuia să şi le scoată. Pe lângă aceste patru, el a mai adunat însă multe altele, aşa încât la plecarea din ţară, un raport francez din Bucureşti putea să afirme, pe bună dreptate, că fostul domn a dus cu el «bogăţii imense» («des richesses immenses»). Afară de ce depusese, din timp, la băncile importante din Europa, în special la Viena.

Se explică deci fiscalitatea accentuată din timpul lui; dările existente se strâng cu mare străşnicie; se înfiinţează şi altele noi, dintre care cităm, pentru caracterul lor special, *birul temniţei* şi *birul «femeilor rele»* sau de moravuri uşoare; acesta din urmă trebuia să producă la 100.000 de piaştri anual. Pe lângă greutatea dărilor, mai erau şi *abuzurile* agenţilor fiscali şi a dregătorilor de tot felul; pe timpul lui Ion Ghica, se spunea încă:

«se fură ca în vremea lui Caragea». Acest domn și-a mai legat numele și de o epidemie cumplită de ciumă care izbucnește în

Fig. 116. — Ioan Vodă Caragea.

1813, adusă dela Constantinopol unde, în toamna anului precedent, făcea peste trei mii de morți zilnic. Bucureștenii fug; din locuitorii săraci ai mahalalelor, cari rămăseseră pe loc, mor

câte o sută pe zi. «Ciuma lui Caragea» a durat mai un an de zile în capitală; în restul țării, și mai mult; se crede că au pierit peste șaptezeci de mii de suflete.

Raporturile cu boierii au variat; în genere însă, ele n'au fost dintre cele mai bune. In 1813, Iulie, surghiunește pe câțiva dintre dânșii și le confiscă averile; în 1817, aflând de reclamația pe care o făcuseră împotriva sa la Poartă, prin intermediul consulului rus, trimite iarăși în surghiun, la moșiile respective, pe mai

Fig. 117. — Insula Adakaleh, pe Dunăre. Aci era o fortăreață turcă, ale cărei ruine se mai văd și astăzi.

mulți fruntași și anume pe marele vistier *Constantin Filipescu*, pe marele vornic *Constantin Bălăceanu* și pe marele logofăt *Grigore Ghica*.

Fața de Poartă, raporturile sale înregistrează de asemenea oscilații: în primăvara lui 1813, capichehaiaua sa, *Rosetti Bibica*, e exilată la Ankara, ceea ce putea avea consecințe neplăcute și pentru sine însuși. In schimb, în 1815, mijlocind supunerea revoltaților turci dela Adakaleh, (vezi fig. 117), el primește dela sultan un firman de mulțumire, datat 26 Decemvrie (stil vechiu), o blană de samur și un

cal; în firman, se precizează: «şi blana, după ce vei săruta-o cu căzuta supunere, o vei îmbrăca şi asemenea, sărutând şi scările calului, îl vei încăleca». In 1816, încep să iasă zvonuri de mazilie, care nu se confirmă însă. Caragea totuşi nu se simţea sigur; de aceea, fără ca să aştepte împlinirea termenului de 7 ani pe care fusese numit, el ia hotărîrea să părăsească din timp domnia, punându-se la adăpost pe sine, familia şi marile bogăţii acumulate. La 11 Octomvrie 1818, el strânge deci la curte pe boieri, îşi ia rămas bun, şi înconjurat de o gardă de cinci sute de arnăuţi, pleacă spre Braşov, unde ajunge fără incidente. După ce zăboveşte câtva timp aci, se duce în Elveţia; stă la Geneva şase luni, apoi se stabileşte în Italia, la Pisa, unde rămâne până în 1830; sfârşitul vieţii şi l-a petrecut la Atena. A murit la adânci bătrâneţe, în 1845.

Lui Ion Vodă Caragea i se datoreşte legiuirea ce-i poartă numele. La 14 Octomvrie 1816, el însărcinează pe *Atanasie Hristopol* «logofătul pricinilor străine» şi pe clucerul *Nestor* «boieri cu ştiinţă şi cu praxis la ale pravililor» care întocmiseră fiecare câte un anteproect, să se întrunească şi cu alţi doi boieri şi să alcătuiască, pe baza acestor anteproiecte, un text de legi definitiv. Lucrarea durează mai mult timp, trece prin mai multe forme, fiind cercetată şi de divan, până când la 9/21 Iunie 1818, ea e înaintată domnului care încuviinţează tipărirea. Legiuirea s'a tipărit în greceşte la Viena şi în româneşte la Bucureşti, s'a promulgat la 21 August 1818 şi s'a aplicat, începând dela 1 Septemvrie acelaşi an.

Tot în timpul lui Caragea, îşi începe şi Gheorghe Lazăr cursurile la şcoala dela Sfântul Sava. Incă la 10/22 Dechemvrie 1817 mitropolitul şi boierii efori înaintaseră domnului o «anafora» sau petiţie, propunând o nouă organizare a învăţământului, atât în capitală cât şi în restul ţării şi cerând, între altele, înfiinţarea în Bucureşti a unei şcoli «româneşti», cu trei dascăli, la mănăstirea Sfântul Gheorghe. Unul dintre aceşti dascăli şi anume al treilea, cel mai înalt, va trebui să predea «aritmetica şi geometria înainte de amiază şi un mic curs de geografie după amiază». Tot el va fi însărcinat şi cu «exercitarea ucenicilor — adică a elevilor — la măsurarea pământului», făcând practica pe locurile virane din oraş. Era deci un curs similar celui deschis cu vreo patru ani

mai înainte la Iași, de Gh. Asaki. Caragea aprobă, la 15/27 Decemvrie, propunerile boierilor care, câteva luni după aceea, la 6/18 Martie 1818 recomandă domnului, pentru postul de dascăl al treilea « pe un *Lazăr inginer* ce a venit acum de curând din părțile Transilvaniei ». Era Gheorghe Lazăr. Născut în satul *Avrig* în 1781 (alții admit data 5 Iunie 1779), acesta se pregătise la început pentru preoție și făcuse studii bune la școlile din Sibiu, Cluj și Viena. Neputând însă îmbrățișa, din cauza greutăților și a intrigilor, această carieră, el ajunse profesor la Sibiu. Dar nici aici nu putu rămâne mult timp — i se făceau mizerii pentru simpatia pe care o arăta față de Francezi și de ideile revoluției lor — și fu nevoit să treacă peste munți, în Țara Românească. Dând, la început, lecții în familia boierească Bărcănescu, măsurând apoi moșii, el făcu acum cunoștința lui Constantin Bălăceanu, unul dintre eforii școalelor; acesta, câștigat de ideile lui Lazăr, dintre care unele apar și în anaforaua din 22 Decemvrie 1817, stărui să fie numit ca dascăl al treilea la nou înființata școală. Caragea își dădu la 5 Aprilie (24 Martie stil vechiu) 1818 aprobarea; ca local se hotărî însă nu mănăstirea Sf. Gheorghe, așa cum se propusese la început, ci câteva chilii la Sfântul Sava — în fața Universității de azi, unde e statuia lui Mihai Viteazul. Lazăr făcu, pe lângă matematici și « gheomesie practică » sau agrimensură, și cursuri de « geografie istoricească pe harte » (hărți !), apoi cursuri de gramatică și filosofie; astfel putu el să expună ideile învățaților școalei ardelene și să inspire elevilor săi — printre cari erau și oameni mai în vârstă — dragoste pentru trecutul neamului și încredere în viitorul lui (vezi și partea a doua a acestui volum).

Ioan Caragea a fost căsătorit cu Doamna *Elena*; au avut doi fii, pe *Constantin* și pe *Gheorghe* și trei fiice, *Smaranda*, *Ruxandra* și *Ralù*; aceasta din urmă, inteligentă și cultă, ca și tată-său, a fost protectoarea literelor grecești și întemeietoarea unui « teatru de societate, în sala dela Cișmeaua Roșie ».

Alexandru Sutzu, a doua oară. După fuga lui Ioan Caragea, Poarta zăbovește cu numirea unui nou domn mai bine de o lună, voind să cunoască bine împrejurările fugii și mai ales amestecul Rusiei și Austriei în această chestie. În cele din urmă, la 17 Noem-

vrie, ea dă tronul lui *Alexandru Sutzu* care mai domnise odată în Ţara Românească (vezi fig. 118).

Fig. 118. — Alexandru Sutzu, Domnul Ţării Româneşti. Portret contemporan, în ulei, aflător la Atena.

Această a doua stăpânire a lui nu se deosebeşte prin nimic excepţional. Ea durează până la finele lui Ianuarie 1821, când,

în noaptea de 30 spre 31, domnul moare de urmările unui «erisipel phlegmonos». Unii afirmă însă că această moarte n'ar fi fost naturală și că Sutzu a pierit otrăvit de doctorul său, deoarece se opunea planurilor Eteriei care tocmai se pregătea să-și înceapă acțiunea. Care-i adevărul, e greu de spus.

Alexandru Sutzu încheie șirul domnilor fanarioți. Urmașul său, Scarlat Callimachi, deși numit, nu ocupă efectiv tronul, deoarece, în țară, izbucnește mișcarea lui Tudor Vladimirescu. Se încheie astfel o epocă de scădere în viața poporului nostru și începe, prin lupta și jertfa marelui oltean, o alta nouă, care se va desvolta apoi, necontenit, timp de un veac întreg.

BIBLIOGRAFIE

I. **Constantin Hangerli:** 1. CONST. C. GIURESCU, *Uciderea voevodului Constantin Hangerli. O povestire în versuri necunoscută*, Vălenii de Munte, 1926, 10 p. in 8° (Extras din *Rev. Ist.*, XII).

II. **Alexandru Moruzi,** 2. V. A. URECHIĂ, *Fapte din domnia lui Alexandru Moruzi în Muntenia 1799—1801*, București, 1897, 158 p. in 4°.

III. **Constantin Ipsilanti și Alexandru Ipsilanti:** 3. SP. GOPCEVIĆ, *Russland und Serbien von 1804—1916, nach Urkunden der Geheimarchive von St. Petersburg und Paris und des Wiener Archivs*, München, 1916, 188 p. in 8°; 4. N. IORGA, *Constantin Vodă Ipsilanti și revoluția sârbească*, în *Rev. Ist.*, VII (1921), p. 139—143; 5. P. P. PANAITESCU, *Corespondența lui Constantin Ipsilanti cu guvernul rusesc 1806—1818; pregătirea Eteriei și a renașterii politice românești*, București, 1933, 125 p. în 8°; 6. N. IORGA, *Sfârșitul lui Alexandru Vodă Ipsilanti*, în *Revista Istorică*, XX (1934), p. 305—307.

IV. **Ocupația rusească (1806—1812):** 7. RADU ROSETTI, *Arhiva Senatorilor din Chișinău și ocupația rusească dela 1806—1812*, în *An. Acad. Rom. Secț. Ist.*, s. 2, t. XXXI (1908—1909), p. 359—527; 8. STANCU BRĂDIȘTEANU, *Die Beziehungen Russlands und Frankreichs zur Türkei in den Jahren 1806 und 1807*, Berlin, 1912, 319 p. in 8° (Teză de doctorat); 9. Dr. ARNOLD WINKLER, *Contribuții la istoria păcii din 1812 dela București*, în *Rev. Ist.*, X (1924), p. 241—245; 10. D. BODIN, *Insemnări cu privire la Tudor Vladimirescu în războiul ruso-turc din 1806—1812*, București, 1939, 7 p. in 8° (Extras din *Rev. Ist. Rom.*, IX).

V. **Ioan Caragea:** 11. V. A. URECHIĂ, *Domnia lui Ioan Caragea 1812—1818. Biserica, Școalele, Cultura Publică*, în *An. Acad. Rom. Mem. Secț. Ist.*, s. 2, t. XX (1897—1898), p. 1—112; 12. V. A. URECHIĂ, *Justiția sub Ioan Caragea*, în *An. Acad. Rom. Mem. Secț. Ist.*, s. 2, t. XX (1896—1898), p. 275—434;

13. C. I. CARADJA, *Corespondenţa lui Capodistria cu Ioan Caragea Voevod*, în *Rev. Ist.*, VII (1921), p. 181—189 şi VIII (1922), p. 27—44; 14. Dr. ARNOLD WINKLER, *Inceputul Domniei lui Vodă Caragea. După actele Arhivelor Statului din Viena*, în *Rev. Ist.*, X (1924), p. 1—7; 15. CONSTANTIN C. GIURESCU, *Legiuirea lui Caragea. Un anteproiect necunoscut*, Bucureşti, 1923, 32 p. in 8° (Extras din *Bul. Com. Ist.* III); 16. DAN SIMONESCU, *Ioan Vodă Caragea şi traducerile lui Goldoni*, Bucureşti, 1935, 23 p. in 8° (Extras din *Studii Italiene*, II).

SFÂRȘITUL EPOCEI FANARIOTE ÎN MOLDOVA
(1792—1821)

Când se apropie ziua pentru strămutarea populației care voia să părăsească Basarabia, răpită de Ruși, « ceasurile acelea au fost de plângeri, un timp de neuitat; pentrucă poporul cu cârdul, ca turmele de oi, încinsese toată marginea Prutului dela un capăt la altul, mergând și venind de prin sate și de prin târguri săptămâni încheiate, cu luare de ziua bună dela părinți, dela frați și dela rudenii, cu care crescuse și viețuise dimpreună până în vremea aceea, când se despărțeau unii de alții pentru totdeauna ».

(Cronica lui Manolache Drăghici)

Alexandru Moruzi. În urma păcii dela Iași, e numit domn al Moldovei Alexandru Moruzi, fiul lui Constantin, fostul voevod (Martie 1792). Vine în țară înainte de retragerea Rușilor din Iași, de aceea trebue să aştepte câtva timp la Roman; Austriacii plecaseră mai de mult. Scurta sa stăpânire — nici un an — e ocupată cu regularea socotelilor vistieriei, pentru cheltuelile făcute cu oștirile străine. Totdeodată, el încearcă să stăvilească curentul de *emigrare* al țărănimii moldovenești care, atrasă de făgăduelile rusești, trece peste Nistru și se așează în ținutul cuprins între acest fluviu și Bug; aci urma să ia naștere un principat cu numele de *Moldova Nouă*, având în frunte pe Alexandru Mavrocordat Firaris. Rapoarte din Constantinopol arată — evident în mod exagerat — că Rusia ar fi « smomit » *două treimi* a populației vechii Moldove pentru ca să colonizeze ținutul dela răsărit de Nistru, câștigat prin pacea dela Iași.

La 10 Ianuarie 1793 se anunţă, tot din Constantinopol, că Alexandru Moruzi a fost trecut în Muntenia, în locul său fiind numit Mihai Sutzu.

Mihai Sutzu. Acesta stăpâneşte ceva mai mult: doi ani şi vreo patru luni; la început, primeşte dispoziţii de a întări cetăţile dela Dunăre (Ismail, Chilia şi Tulcea), de a face depozite de provizii de-a-lungul Nistrului şi al Prutului şi de a îngriji de construirea unui pod la *Isaccea*: se credea că va izbucni un nou război cu Ruşii, ceea ce însă, din fericire, nu s'a adeverit. Impozitele sunt grele, domnul însă acordă însemnate avantagii sloboziilor, adică satelor întemeiate cu colonişti veniţi — cei mai mulţi — din afara hotarelor, ceea ce are drept urmare o puternică *imigrare* a ţărănimii din Transilvania şi Galiţia. E o compensaţie — nu însă întotdeauna şi sub raportul etnic — pentru Moldovenii cari, în timpul domniei precedente, trecuseră peste Nistru.

Mihai Sutzu e mazilit în ziua de 6 Mai 1795, într'o formă curtenitoare; firmanul vorbeşte de chemarea lui la Stambul spre a se odihni — dată fiind vârsta înaintată — de oboselile slujbei credincioase făcute sultanului. Ceea ce nu împiedecă Poarta ca, mai târziu, în Fevruarie 1799, să-l surghiunească în insula Tenedos: bătrânul încercase o intrigă împotriva viitorului domn al Moldovei, Constantin Ipsilanti.

Mihai Sutzu a avut mai mulţi copii: unul dintre ei, *Grigore*, e tatăl ultimului domn fanariot al Moldovei, numit, ca şi bunicul său, tot Mihai.

Alexandru Callimachi, numit la 6 Mai 1795, intră în Iaşi în ziua de 2 Iulie (vezi fig. 119). Era un om în vârstă — avea 57 de ani — blajin şi se pricepea în ale gospodăriei. În timpul stăpânirii lui, de aproape patru ani, ţara a progresat economiceşte: agricultura şi comerţul au sporit. Produsele agricole — grâne, piei, lână, vite — încep să fie exportate în cantităţi mai mari în Europa centrală; un număr însemnat de cai se cumpără de remontele din Prusia şi Austria: atât era de mare faima hergheliilor noastre.

În ultimul an al domniei, starea de mulţumire şi prosperitate a ţării e întunecată însă prin epidemia de ciumă care izbucneşte atunci şi care seceră «mult norod».

Obosit și din motive de sănătate, Alexandru Callimachi își cere în două rânduri mazilia; a doua oară, sultanul i-o acordă (18 Martie 1799). Peste o lună, la 20 Aprilie, bătrânul domn pleacă din Iași și se stabilește la Stambul; aci el va mai trăi încă multă vreme, până în 1821, când izbucnirea Eteriei aduce asupra lui și familiei lui o adevărată catastrofă. Acuzat de complicitate, la 83 de ani și orb fiind, el e asvârlit în închisoare și trebue să-și cerșească hrana de toate zilele. Unul din cei doi fii, *Ioan*, surghiunit la Cesareea, în Siria, la începutul revoluției, este decapitat; celălalt fiu, *Scarlat*, aflând de cele întâmplate lui Ioan, are un atac de apoplexie — unii susțin însă că a fost otrăvit — și moare și el. Zdrobit, bătrânul Alexandru Callimachi închide ochii la 24 Decemvrie 1821.

Fig. 119. — Pecetea mică a lui Alexandru Callimachi, pe un document din 1798, Mai 27, st. v. (Academia Română).

În afară de cei doi fii, el a mai avut — din căsătoria cu domnița Ruxandra, fata lui Scarlat Vodă Ghica, încă două fiice: pe *Ralu*, măritată cu Constantin Ipsilanti și moartă tânără, «înainte de 20 de ani», și pe *Eufrosina*, al cărei soț, Alexandru Sutzu, va ajunge domn în ambele țări.

Ni s'a păstrat testamentul lui Alexandru Callimachi, făcut în Constantinopol, la 10/22 Ianuarie 1810, și scris de fiul său Ioan. El cuprinde dispoziții privitoare la împărțirea averii și o serie de îndemnuri și povețe către copiii săi, care alcătuesc o adevărată pagină de antologie.

Constantin Ipsilanti, fiul lui Alexandru Ipsilanti, ia domnia la 18 Martie 1799 și o păstrează până la 10 Iulie 1801 când este mazilit. Stăpânirea lui n'a fost rea; domnul e înfățișat în ultima cronică moldovenească, aceea a lui Manolache Drăghici, ca având «un caracter vesel și priincios pentru țară». Un fapt deosebit, ce merită a fi semnalat, e alcătuirea unui corp de oaste, în Fevruarie 1801, spre a fi trimis împotriva Pasvangiilor; ni s'a păstrat ordinul adresat, la 1/13 ale lunii, lui Ioniță Bașotă, biv vel căminar, ca să strângă, în ținutul Dorohoiului «din oamenii streini, cu bună învoire, încât se va pute mai mulți ascherlii —

adică ostași — și călări și pedeștri ». Motivul: « să-i trimitim în Țara Româniască asupra zurbalilor ci s'au răsculat la Vidin și cu împotrivire și nisupunire au trecut și în hotarele Țării Românești asupra Craiovii ».

Mazilirea lui Constantin Ipsilanti e rezultatul unei intrigi fanariote, în legătură și cu patriarhul Constantinopolului, al cărui protector era. Neavând vreo altă vină, el și reușește, după numai un an, să fie numit din nou domn, de astădată însă, în Muntenia.

Alexandru Sutzu, nepot de frate lui Mihai Sutzu, are o domnie scurtă, de numai un an și vreo trei luni (10 Iulie 1801—1 Octomvrie 1802). Manolache Drăghici îl înfățișează într'o lumină deosebit de favorabilă, atribuindu-i « mare înțălepciune și blândețe »; stăpânirea lui a durat însă prea puțin ca să se vadă roadele acestor însușiri.

Domnul Țării Românești, Mihai Sutzu, fugind, la 31 Mai 1802, în Ardeal, Alexandru Sutzu este însărcinat de Poartă, ca să gireze, în calitate de caimacam, și această de a doua țară. El vine chiar la București (11 Iulie) și rămâne aci câteva săptămâni. În toamnă însă, deși primise numai cu puțin înainte acest semn de încredere, e mazilit și înlocuit prin Alexandru Moruzi.

Alexandru Moruzi, a doua oară. A doua domnie a lui Alexandru Moruzi durează aproape patru ani (1 Octomvrie 1802—24 August 1806) și se caracterizează printr'o serie de măsuri gospodărești. Sub raportul fiscal, el face ca toate « treptele privilegiete » adică « ruptașii, ruptele vistieriei, ruptele cămării și mazâlii » care depindeau până atunci de diferite foruri, să fie grupate toate la un loc, numai la visterie. Sub raportul agrar, pentru a curma neînțelegerile dintre proprietari și sătenii cari ședeau pe moșiile acestora, dă el, la 3/14 Ianuarie 1805, un așezământ prin care, pe de o parte precizează obligațiile sătenilor în muncă, dijmă și diferite servicii față de proprietari, pe de altă parte, fixează suprafața de teren pe care aceștia din urmă sunt datori s'o pună la dispoziția sătenilor. Se hotărăște astfel că, în ce privește *fânațul*, se va da 8 fălci fruntașului (cu 16 vite), 6 fălci mijlocașului (cu 12 vite) și 3 fălci codașului (cu 6 vite); aceasta între Nistru și Prut, unde e pământ mai mult; suprafața se reduce la 6, res-

pectiv 4 și 2 fălci între Prut și Siret și la 3, respectiv 2 și 1 falce între Siret și munți, unde satele fiind dese, locul e mai strâmt. Pentru *imaș*, se va da iarăși câte o jumătate de falce de vită, socotindu-se că între Nistru și Prut, fruntașul are 16 vite, mijlocașul 12, iar codașul 6; între Prut și Siret, 12, respectiv 8 și 4 vite, iar între Siret și munți, numai 6, respectiv 4 și 2 vite. Este *pentru prima dată* când se precizează și se limitează suprafața care trebue pusă la dispoziția sătenilor; mai înainte, aceștia nu erau supuși la vreo restricție, afară de aceea care rezulta, în mod natural, din întinderea moșiei pe care stăteau. Semnificativ totuși, pentru nivelul de viață al țărănimii, e faptul că era socotit *codaș*, țăranul care între Nistru și Prut, aveau *numai* 6 (șase) vite, iar între Prut și Siret, 4 (patru!) Câți dintre fruntașii și mijlocașii de azi ai satelor noastre au același număr de vite?

O deosebită atenție a dat Alexandru Moruzi, în această domnie, Iașilor. A adus cu meșteri suiulgii — adică fântânari — de Țarigrad, apă din două locuri, captând izvoare dela Ciric și dela Copou. A pus să se podească ulițele, unele cu podele de stejar, altele cu moloz, înființând și o dregătorie specială, *naziriea de poduri*, care să aibă grijă de întreținerea și facerea « podurilor ». A aliniat o sumă de ulițe, dărâmând baracele și cerdacele care înaintau, a regulat luminatul public, așezând felinare la fiecare 25 de case; de asemenea paznici sau « culuccii » la răspântii și trei străji care să patruleze în timpul nopții prin oraș și prin mahalale. Cine avea vreo plângere, găsea ușă deschisă la domn care, deși aspru, « era drept la giudecăți ».

In sfârșit, Moruzi a vrut să înzestreze Moldova și cu o nouă condică de legi. La 13/25 Iunie 1804, el scria mitropolitului și marilor boieri să cerceteze anteproectul paharnicului Toma Carra care tradusese în românește codicele bizantin al lui Constantin Armenopol și să-l completeze cu dispozițiile din « obiceiul pământului ». Lucrarea n'a ajuns însă până la sfârșit, nu știm să fi fost promulgată, poate și din motivul că în Moldova se întrebuințaseră mai înainte « Vasilicalele », iar nu codicele lui Armenopol. Nici o a doua încercare de a se alcătui, în 1806, tot cu ajutorul lui Carra, un codice civil și penal, nu are mai mult succes.

Alexandru Moruzi a fost mazilit, la 24 August 1806, în urma stăruinţelor ambasadorului francez care îl considera ca partizan al Ruşilor. Firmanul a sosit în Iaşi la 8 Septemvrie, tocmai când se pregătea să inaugureze, cu mare pompă, frumoasele curţi domneşti, care — arse şi părăsite din vremea lui Alexandru Mavrocordat Firaris — fuseseră restaurate şi mărite prin lucrări importante, ce duraseră ani de zile.

Scarlat Callimachi capătă tronul, mulţumită influenţei franceze; investit la 24 August 1806, el îşi face intrarea în Iaşi la 26 Octomvrie; chiar a doua zi însă îi şi soseşte vestea maziliei şi a restabilirii predecesorului său, Alexandru Moruzi. Am arătat mai sus (p. 324) împrejurările în care Poarta a trebuit să consimtă la acest gest umilitor. Scarlat Callimachi, adânc mâhnit şi jignit, se reîntoarce la Stambul.

Alexandru Moruzi, a treia oară. Dar nici Alexandru Moruzi, numit la 15 Octomvrie 1806, nu reuşeşte să-şi menţină tronul. El pleacă din Constantinopol spre Iaşi la 4 Noemvrie; de abia ajunge în ţară însă, şi trupele ruseşti trec peste Nistru. Faţă de înaintarea lor, Moruzi se retrage la Focşani, unde rămâne scurt timp, apoi se reîntoarce la Stambul. Războiul cu Rusia e declarat la 24 Decemvrie 1806; la începutul primăverii următoare şi anume la 19 Martie, sultanul revine asupra numirii făcute sub presiune, cu câteva luni mai înainte, mazileşte deci pe Alexandru Moruzi. Acesta nu mai ajunge de aci înainte la domnie; dimpotrivă, are de suferit, în 1812, din cauza trădării fratelui său Dimitrie, fiind trimis la galere (vezi mai sus, p. 329). Eliberat — n'avusese doar nicio vină — moare în 1816, în noaptea de 4 spre 5 Iulie.

Alexandru Hangerli, numit domn în locul lui Moruzi, nu stăpâneşte efectiv, ţara fiind ocupată de Ruşi. Dela 2 Mai, el se găseşte la Rusciuc, îndemnând pe comandantul armatei turceşti de acolo să ia ofensiva. Revoluţia din Constantinopol, dela sfârşitul lunei (29 Mai), în urma căreia sultanul Selim al III-lea, reformatorul, e înlocuit prin Mustafa al IV-lea, are drept urmare şi slăbirea poziţiei lui Hangerli: protectorii săi fuseseră ucişi sau îndepărtaţi de către revoluţionari. Aşa încât, la 5 August 1807, este şi el mazilit, fiind înlocuit cu Scarlat Callimachi.

Alexandru Hangerli a avut de soție pe *Smaranda*, fiica lui Grigore Callimachi.

Scarlat Callimachi, a doua oară. Nici în acest rând, Scarlat Callimachi nu izbutește să domnească efectiv ; el vine la Dunăre și stă la Rusciuc, unde rapoartele franceze îl menționează dela 4 Noemvrie 1807 până la 29 August 1808; în 1810, el se află la Razgrad, pe lângă pașa comandant al garnizoanei turcești; împreună cu acesta cade prizonier în mâinile Rușilor la 15 Iunie.

Ocupația rusească. Răpirea Basarabiei. Moldova a resimțit mai puțin ocupația rusească decât Muntenia, ea fiind și mai depărtată de teatrul de operațiuni. Un raport francez adaogă că și pătura conducătoare de aci era mai unită și mai cu iubire de țară decât dincoace de Milcov. Prezența armatelor face să crească prețurile la produse: țăranii câștigă pe ele bani buni. Circulația monetară e foarte vie; la sfârșitul războiului, în 1812, se afla o mare cantitate de monetă în Moldova. Cronica lui Manolache Drăghici afirmă: «nu era văduvă ce lucra cu mânile spre a se hrăni să nu aibă în legăturica sa rubiele și carboave păstrate pentru comând, nici țăran să nu se joace cu galbini... iar boierii cumpăra la moșii, făcând stări colosale...; atunci au luat toate moșiile clirosului din Bucovina unii din boieri, ce s'au vândut cu îngiosite prețuri...».

Dar alături de acest aspect al războiului din 1806—1812, este celălalt, cumplit, pe care-l determină pacea dela București: *pierderea Moldovei dintre Prut și Nistru*, numită de Ruși impropriu *Basarabia* (acest nume, derivând dela Basarabii munteni, s'a dat în veacurile XIV—XVIII *numai părții dela miazăzi* peste care s'a întins, la început, stăpânirea voevozilor din Țara Românească). Când s'a aflat de această clauză a păcii, a fost o adevărată stupoare în întreaga Moldova: lumea nu voia să creadă, mai ales că Poarta nu avea dreptul să dispună de teritoriul țărilor noastre. Boierii au trimis o serie de plângeri sau «jalobe» la Poartă, împotriva cedării Basarabiei; ele n'au avut urmare însă. Multe luni după încheierea tratatului, s'a tot așteptat să se revină asupra cedării, să se reînceapă, eventual, războiul; de aceea, o sumă dintre proprietari nici n'au luat măsurile necesare pentru a-și lichida la timp averile. Când expiră termenul fixat pentru strămutarea

populației care voia să părăsească Basarabia, când sosi « ziua fatală » — cum spune cronicarul Manolache Drăghici — « ceasurile acelea au fost de plângeri, un timp de neuitat; pentrucă — adaogă el — poporul cu cârdul, ca turmele de oi, încinsese toată marginea Prutului, dela un capăt la altul, mergând și venind de prin sate și de prin târguri săptămâni încheiate, cu luare de ziua bună dela părinți, dela frați și dela rudenii, cu care crescuse și viețuise dinpreună până în vremea aceea, când se despărțeau unii de alții pentru totdeauna ». Trupul Moldovei, ciuntit greu prin răpirea Bucovinei, se rupea, de astădată, în două.

Scarlat Callimachi, a treia oară. In primele două rânduri, Scarlat Callimachi nu putuse să domnească efectiv; de data aceasta, el păstrează tronul aproape șapte ani de zile. Numirea are loc la 8 Septemvrie 1812: ne-o spune un raport prusian din Constantinopol, datat cu două zile mai târziu.

« Scarlat Voevod Calimah au fost un om învățat, blând și cu minte »: astfel îl caracterizează, și pe dreptate, cronicarul Manolache Drăghici. El a dat o deosebită atenție culturii, în general, și a luat o serie de măsuri bune în ce privește gospodăria. Din pricina răpirii Basarabiei, a trebuit să se procedeze la o nouă arondare a județelor: unele din ele, cum erau Fălcii și Iașii, rămăseseră cu prea puțin, cea mai mare parte a suprafeței lor căzând în stânga Prutului. Din punct de vedere agricol, s'a introdus, din Ardeal, cultivarea *cartofilor*; « și s'au întrebuințat — spune cronica — mare silință din partea guvernului, până au înduplecat pe săteni de a să da la această muncă ».

Sub raportul cultural, trebuesc amintite trei fapte de seamă: alcătuirea codului civil, înființarea primului teatru de societate, în Iași și, întrecând cu mult în importanță pe aceste două, întemeierea și ținerea, timp de cinci ani de zile, a cursului de inginerie practică, în românește, a lui *Gheorghe Asaki*.

Codul civil s'a alcătuit în urma ordinului domnesc, de către o comisie din care făceau parte juriștii *Cristian Flechtenmacher* și *Ananias Kouzanos*. Cel dintâi era sas de origine, din Brașov, și venise în Moldova în 1813; cel de al doilea era grec. După o muncă susținută, în care lui Flechtenmacher îi revine, în special, fondul și anume în primul rând utilizarea izvorului principal, codul

civil austriac, iar lui Kouzanos forma, redactarea în limba greacă, manuscrisul e dat la tipar în 1816; lucrarea apare la Iași, în cursul acestui an și a celui următor, în 4 volume, în grecește; traducerea românească s'a tipărit abia în 1833. Circa opt zecimi din cuprinsul codului Calimah sunt luate din codul civil austriac, cu mici modificări, ici și colo; circa două zecimi provin din texte bizantine, schimbate în unele puncte; patruzeci și opt de dispoziții sunt arătate ca fiind luate din « obiceiul pământului » sau modificate în spiritul lui; în sfârșit, articolele 947 și 948, referitoare la copiii nelegitimi, sunt luate după codul civil francez al lui Napoleon.

În 1813, sosește în Iași, venind dela Roma, tânărul *Gheorghe Asaki*, fiul preotului Lazăr Asaki. Făcuse studii la Lwów, unde-și luase diploma de inginer, fusese și la Viena și în Italia. La 15 Noemvrie 1813, e numit de către Callimachi « profesor științelor trebuincioase unui inginer politicesc » la « Școala Domnească » din capitală. Cursul — de geometrie teoretică și practică, cu « instrumente aduse dela Paris și dela Viena » — durează cinci ani; la 12 Iunie 1818 are loc « examenul obștesc », în urma căruia, absolvenții sunt declarați ingineri. Ei făceau în primul rând hotărnicii de moșii; e vremea în care asemenea lucrări se cereau mult în țările noastre; în Muntenia, Gheorghe Lazăr deschide un curs asemănător. Dar, pe lângă geometrie, Asaki mai preda și arheologia; vorbea despre artă, despre trecutul noastru, toate acestea *în românește*, în timp ce restul cursurilor dela Școala Domnească erau în grecește. El poate fi, pe drept cuvânt, socotit deci ca *întemeietorul școalei superioare în limba națională*. Asaki e însărcinat și cu reorganizarea seminarului dela Socola, întemeiat în 1803 de mitropolitul Veniamin Costachi. În sfârșit, tot el este și inițiatorul primului teatru de societate, în Iași. Reprezentațiile aveau loc în casele hatmanului Constantin Ghica; se jucau piese în franțuzește și în românește, traducerile datorindu-se lui Asaki; actori erau fii și fiice de boieri, în special din familia Ghica și Sturdza. Prima piesă jucată a fost *Mirtil și Hloe*, în românește, la 8 Ianuarie 1817 (27 Decemvrie 1816 stil vechiu). Sfârșitul epocei fanariote coincide așa dar cu redeșteptarea spiritului național, manifestat mai întâi în cultură, dar care va apare în curând, prin Tudor Vladimirescu, și în latura politică.

Aproape de împlinirea termenului de şapte ani, răstimp pe care fusese numit, Scarlat Callimachi e înlocuit prin *Mihai Sutzu* (24 Iunie 1819). Această înlocuire se face însă într'o formă foarte curtenitoare pentru fostul domn: i se trimite un hatişerif elogios, iar, după sosirea la Constantinopol, e îmbrăcat din ordinul sul-

Fig. 120. — Pecetea cea mare a lui Mihai Sutzu (1819). In mijloc, stema ţării; de jur împrejur, stemele judeţelor moldoveneşti.

tanului, cu o blană de zibelină, favoare ne mai pomenită pentru un domn mazîl.

În 1821, izbucnind revoluţia grecească, familia Callimachi, bănuită că sprijină pe răsculaţi, e sângeros lovită. Bătrânul Alexandru e aruncat în închisoare, fiul său Ioan e decapitat; Scarlat, care fusese numit domn al Munteniei, aflând de cele întâmplate, are un atac de apoplexie şi moare (26 Octomvrie 1821); nu e însă exclus ca şi el să fi fost otrăvit sau chiar strangulat, apoplexia fiind numai versiunea oficială.

Scarlat Callimachi a fost căsătorit cu Doamna *Smaranda*, fiica lui Nicolae Mavrogheni. Au avut mai mulţi copii: un fiu

Alexandru care a ajuns principe de Samos, și două fiice *Ralu* și *Eufrosina*.

Mihai Sutzu, nepot de fiu al domnului cu același nume (vezi mai sus p. 338) şi ginere lui Ioan Vodă Caragea, ia tronul mulțumită pe de o parte sprijinului lui Halet Efendi, favoritul sultanului, pe de altă parte, cheltuind sume enorme (vezi și fig. 120 și 121). Era iubitor de fast și lux: șalurile, ciubucile, blănurile și argintăria sa — luate de altfel pe credit — prețuiau peste un milion; avea de asemenea cai de călărie vestiți.

Fig. 121. — Pecetea mică a lui Mihai Sutzu (1819).

Spre deosebire de predecesorul său, Mihai Sutzu e interesat, caută să strângă avere; în timpul lui, dările se sporesc şi ceea ce e mai grav, se comit o serie de abuzuri; se înnoiesc « cărțile » adică titlurile tuturor mazililor și privilegiaților, luându-se dela fiecare câte 10 lei și se creează o sumă de noi asemenea privilegiaţi, în schimbul unei sume de 50—100 lei, de persoană, după starea fiecăruia.

Mihai Sutzu a fost francmason şi partizan al « Eteriei »; el favorizează planurile acestei societăţi; permite alcătuirea de comitete în toate reşedinţele de judeţe din Moldova și sprijină propaganda făcută de emisarii ei, în frunte cu « greco-bulgarul » Duca. Când izbucneşte mişcarea, el primeşte în Iaşi pe conducătorul ei Alexandru Ipsilanti şi îndeamnă pe boieri să i se alăture; văzând că aceştia — faţă de desaprobarea oficială rusească — se sustrag invitaţiei şi încep a părăsi Iaşii, fugind în Bucovina sau peste Prut, Sutzu, spre a nu se expune răzbunării turceşti, părăseşte şi el scaunul, retrăgându-se la Chişinău. Totdeodată, el trimite, în Aprilie 1821, o scrisoare mitropolitului ţării, arătându-i că a luat această hotărîre deoarece, pe de o parte nu se putea împotrivi lui Alexandru Ipsilanti, pe de altă parte nu voia să dea impresia că s'a răsculat alături de acesta împotriva Inaltei Porţi.

Cu Mihai Sutzu se încheie în Moldova epoca fanariotă.

BIBLIOGRAFIE

I. **Alexandru Moruzi:** 1. GH. UNGUREANU, *Incercările lui Alexandru Constantin Moruz Vevod de a da Moldovei o condică de legi* în *Arhiva*, XL (1933), p. 136—140; 2. CONSTANTIN I. ANDREESCU, *Inițiative particulare de aducere a apei potabile la Iași*, în *Arhiva Românească*, VI (1941), p. 311—323.

II. **Alexandru Callimachi:** 3. N. IORGA, *Viața lui Alexandru Vodă Callimachi, Domn al Moldovei, cu prilejul descoperirii testamentului său*, în *An. Acad. Rom. Mem. Secț. Ist.*, s. 2, t. XXVII (1904—1905), p. 79—98.

III. **Scarlat Callimachi,** 4. V. A. URECHIĂ, *Istoria Românilor*, vol. X, B, București, 1902, 504 p. in 4°; 5. ANDREI RĂDULESCU, *Pravilistul Flechtenmacher*, în *Mem. Secț. Ist. Acad. Rom.*, s. 2, t. I, 1923, p. 191—252; 6. ANDREI RĂDULESCU, *Isvoarele Codului Calimach*, în *Mem. Secț. Ist. Acad. Rom.*, s. 3, t. VIII, 1927—1928, p. 63—95; 7. G. D. TRIANTAPHYLLOPOULOS *Sur les sources du Code Callimaque*, în *Rev. Ist. Rom.*, I (1931), p. 32—49; 8. H. DJ. SIROUNI. *O corespondență necunoscută în limba turcească a lui Scarlat Callimachi, Domnul Moldovei*, în *Rev. Ist.*, XVII (1931), p. 177—185.

IV. **Mihai Sutzu:** 9. G. PASCU, *Die Geschichte der rumänischen Freimaurerei* 1. *Von ihren Anfängen bis 1822*, în *Südostdeutsche Forschungen*, IV (1939), p. 297—306.

ISTORIA POLITICĂ A PRINCIPATULUI TRANSILVANIEI DELA MOARTEA LUI MIHAI VITEAZUL PÂNĂ LA PACEA DELA KARLOVITZ (1601—1699)

In veacul al XVII-lea legăturile politice dintre cele trei ţări româneşti ating maximum; ele sunt determinate în parte de situaţia similară faţă de imperiul turcesc, în parte de amintirea faptei lui Mihai Viteazul.

Istoria politică a Principatului Transilvaniei în veacul al XVII-lea e determinată de câţiva factori fundamentali. Cel dintâi este *lupta pentru moştenirea statului ungar*, sfărâmat în urma dezastrului dela Mohács (1526) şi a ocupării Budei (1541), moştenire care constitue cauza principală a războaielor turco-austriace din acest veac. Principii Transilvaniei vor să ocupe cât mai mult din teritoriile pe care le deţine Casa de Austria; unii dintre ei, ca Gabriel Bethlen şi Gheorghe Rákoczy I vor să ajungă chiar regi ai Ungariei.

Al doilea fapt este *legătura, din ce în ce mai strânsă, cu ţările româneşti de dincoace de Carpaţi*, legătură sporită prin *situaţia similară faţă de imperiul turcesc* şi prin *amintirea faptei lui Mihai*. Reunirea celor trei ţări româneşti sub aceeaşi conducere, realizată de marele voevod, a constituit pentru o serie întreagă de principi şi domni, atât de o parte cât şi de alta a munţilor, un ideal politic. Gabriel Báthory, Gabriel Bethlen, Gheorghe Rákoczy al II-lea în Transilvania, Vasile Lupu şi Gheorghe Duca în Moldova, Grigore Ghica şi Constantin Brâncoveanu în Muntenia s'au străduit să-l atingă, fie direct, fie indirect, fie în întregime, fie parţial (numai două ţări). In-

fluenţa pe care a exercitat-o Mihai chiar în primul secol ce urmează faptei sale e mult mai mare decât se bănueşte. Tot aşa a influenţat pe principii Transilvaniei din veacul al XVII şi un alt fapt asemănător, anume *alegerea lui Ştefan Báthory ca rege al Poloniei*, întâmplată în 1575. Gabriel Bethlen a urmărit şi el acelaşi scop, iar Gheorghe Rákoczy al II-lea a fost chiar victima încercării de a impune, cu armele, ceea ce reuşise, prin prestigiu şi însuşiri personale, predecesorului său din veacul al XVI-lea.

Chestiunile religioase, luptele şi persecuţiile pentru credinţă, prozelitismul calvin şi ofensiva catolică împotriva confesiunilor protestante, influenţează şi ele istoria Transilvaniei în acest răstimp, făcând ca ţara să fie amestecată în războiul de 30 de ani, determinând în bună parte, politica lui Mihai Apaffy.

Bine înţeles, şi în veacul al XVII-lea ca întotdeauna, şi în Transilvania ca în toate celelalte ţări, *personalitatea* — acest « noroc suprem » cum o defineşte Goethe — şi-a păstrat însemnătatea ei deosebită, supunând oameni şi împrejurări, creând şi rezolvând situaţii, imprimând, într'un cuvânt, *pecetea ei* vremii. E un factor de căpetenie în înţelegerea succeselor lui Gabriel Bethlen şi Gheorghe Rákoczy I, ca şi în înţelegerea prăbuşirii lui Gabriel Báthory sau Gheorghe Rákoczy al II-lea.

Frământările după moartea lui Mihai Viteazul. Ştefan Bocskay. După moartea lui Mihai Viteazul, Sigismund Báthory, care în urma înfrângerii dela Gorăslău, fugise în Moldova, se întoarse îndărăt în Ardeal şi fu ales din nou principe. Dar, schimbăcios cum era şi faţă de greutăţile pe care i le făceau oraşele, abdică iarăşi, cedând ţara împăratului Rudolf şi primind în schimb ducatele *Oppeln* şi *Ratibor* şi un apanagiu anual de 50.000 de florini (Convenţia din Cluj, 29 Iunie 1602). Schimbarea provoacă însă noi turburări în Ardeal; stăpânirea austriacă nu era deloc iubită, din cauza fiscalităţii ei exagerate şi mai ales a exceselor soldatescei, adesea neplătite. Nemeşii se ridicară având în frunte pe *Moise Secuiul* (Székely) şi cu ajutor turcesc, siliră pe Basta să se retragă în cetatea Gherlei, în nordul Ardealului. Dar intervenţia lui *Radu Şerban*, domnul muntean, chemat în ajutor de generalul împărătesc, schimbă

situația: în lupta de lângă Brașov (17 Iulie 1603) răsculații fură zdrobiți, iar Moise își pierdu viața (vezi mai sus, p. 5; vezi și harta nr. 3).

O a doua mișcare a nemeșilor, sub *Ștefan Bocskay*, unchiul după mamă al lui Sigismund Báthory, avu mai mult succes. Învinși în lupta dela Almosd (4 Octomvrie 1604), și față de generalizarea răscoalei, imperialii sunt siliți din nou să se retragă. Bocskay e proclamat principe al Transilvaniei de către răsculații pribegi la Turci, ceea ce marele vizir recunoaște la 19 Noemvrie 1604, dându-i cuvenita «athname» sau hotărîre. Dieta din 8 Mai 1605, dela Târgul Mureșului, îl proclamă și ea principe; la 10 Noemvrie următor are loc chiar pe câmpul Rákos încoronarea sa de către marele vizir ca rege al Ungariei. Bocskay se mulțumi însă numai cu titlul de principe; el izbuti în Iulie 1606 să încheie pace la Viena cu Împăratul Rudolf, acesta renunțând la Ardeal, recunoscând pe Bocskay, cedându-i comitatele Tokai, Bereg și Ugocea și făgăduind libertăți constituționale și religioase protestanților din Ungaria. Tot prin intermediul lui se încheie și pacea dela *Zsitvatorok* (11 Noemvrie 1606) între Austriaci și Turci, punându-se astfel capăt îndelungatului războiu care pustiise ținuturile dunărene. Curând după aceasta, Ștefan Bocksay muri (29 Decemvrie 1606), se zice otrăvit de dușmani; avea 59 de ani. A fost înmormântat în Alba Iulia, la 22 Fevruarie 1607.

Gabriel Báthory. La tronul rămas vacant fură propuși mai mulți candidați: bătrânul *Sigismund Rákoczy*, care avea averi mari în Ungaria superioară, în comitatul Zemplen și care nu ținea mult să fie ales, ginerele acestuia *Valentin Homonnai*, și tânărul *Gabriel Báthory*, nepotul lui Ștefan Báthory, fostul rege al Poloniei. Alegerea se opri asupra celui dintâi (dieta din Cluj, 11 Fevruarie 1607); dar după numai un an de stăpânire, Rákoczy, bolnăvicios și desgustat de intrigi — izbucnise și o revoltă a haiducilor — își dădu demisia (5 Martie 1608) și se retrase pe întinsele sale domenii. In locul său, fù proclamat principe *Gabriel Báthory* care n'avea decât 19 ani; își câștigase simpatii prin înfățișarea și forța sa fizică și prin firea sa foarte darnică. Avea însă și cusururi: era afemeiat și peste măsură de ambițios: voia — după pilda lui Mihai — să stăpânească și Țara Românească și să aibă

sub autoritatea sa și Moldova. Am arătat mai înainte (p. 7) felul în care atacă el pe Radu Șerban, silindu-l să se retragă peste Milcov, precum și înfrângerea pe care o suferi apoi dela acesta lângă Brașov (7 Iulie 1611). Dacă domnul muntean ar fi continuat campania cu hotărîre și repeziciune, ca odinioară Mihai, Gabriel Báthory era lichidat încă de atunci; el făcu însă greșeala de a aștepta pe Austriaci; aceștia, neîncrezători și mișcându-se încet, dădură putință îngânfatului principe să se mențină încă doi ani, până în 1613. De data aceasta însă, se produse o adevărată concentrare de forțe împotriva lui. Turcii aveau la îndemână un candidat potrivit: pe *Gabriel Bethlen*, originar de fel din *Ilia*, localitate pe Mureș, în județul Huniedoara; tată-său, Francisc, venise de dincolo de Tisa, mamă-sa Drusiana Lazăr, era din Secuime. Bethlen luase parte, ca adolescent — s'a născut pe la 1580 — la campania din Muntenia împotriva lui Sinan Pașa; se ridicase apoi împreună cu Bocskay, în 1604, împotriva Habsburgilor. Era oacheș la față — de aceea i se mai zicea și «Țiganul»; avea însușiri remarcabile și a dat dovadă de mult simț politic. In 1613, o armată turcească, sub comanda lui Skender Pașa, și armatele noastre, cea din Muntenia având în frunte pe Radu Mihnea, cea din Moldova pe Ștefan Tomșa, intră în Ardeal și asigură alegerea lui Gabriel Bethlen ca principe (23 Octomvrie). Situația e foarte bine caracterizată de către cetățenii din Târgul Mureș care scriu că membrii dietei din Cluj «de frică l-au ales liber pe Bethlen». Peste două zile, la 25 Octomvrie, i se remit de către Skender Pașa insemnele domniei, un steag, un buzdugan, o sabie și un caftan (vezi și fig. 122), iar peste alte două zile, la 27, Gabriel Báthory este ucis de către soldații săi la Oradia Mare, unde se retrăsese.

Gabriel Bethlen a avut planuri mari: a voit să fie *rege al Ungariei* și să reia părțile din această țară pe care le ocupau Imperialii. Spre a-și atinge scopul, a purtat nu mai puțin de trei războaie cu aceștia, încadrate toate în marele războiu european de 30 de ani, în care se poate spune deci că Transilvania a jucat un rol bine precizat. A avut și dibăcia de a prezenta lupta sa ca o acțiune pentru apărarea libertăților religioase și constituționale, încălcate de Habsburgii catolici și autocrați. Deși n'a izbutit

— din cauza condițiilor puse de Turci — să se încoroneze rege al Ungariei, a realizat totuși importante câștiguri teritoriale, Imperialii recunoscându-i, prin tratatul dela *Mikulov*, ratificat la 6

Fig. 122. — Gabriel Bethlen, principele Transilvaniei, după o gravură în aramă, făcută în 1620.

Ianuarie 1622, stăpânirea asupra celor șapte județe limitrofe Transilvaniei și acordându-i, pentru apărarea cetăților dela graniță, o subvenție anuală de 50.000 de florini.

Bethlen a sperat, în 1618—1620, să devie rege al Cehilor; speranța sa a fost spulberată însă prin victoria decisivă a Habsburgilor dela *Muntele Alb* (1620), în urma căreia Cehii și-au pierdut libertatea pentru trei secole, până în 1918. Spre sfârșitul domniei, el s'a gândit la coroana polonă; opoziția din Polonia i-o și oferi; nu se ajunse însă la acțiune, deoarece firul vieții i se curmă.

Mai important pentru noi este planul pe care l-a avut Bethlen de a ajunge *rege al Daciei* («rex Daciae»), reunind câte și trele țările românești sub stăpânirea sa. O corespondență din Decemvrie 1627 ne arată că el făcea în acest sens demersuri la Poartă. Turcii, cari n'aveau însă niciun interes să creieze un asemenea organism puternic în coasta lor și care nu uitaseră cele pățite sub Mihai, nu aprobară cererea. Bethlen nu încercă s'o realizeze cu armele; relațiile lui cu Muntenia și Moldova au fost pașnice. De altfel, la alegerea sa ca principe, în 1613, el făcuse o înțelegere cu Radu Mihnea și cu Tomșa. «A dat mâna cu cei doi voevozi — povestește un izvor contemporan — și s'au jurat că-și vor fi frați unul altuia și până la moarte nu se vor lăsa unul de altul». Ceea ce s'a și îndeplinit.

Cu Gavril Movilă, care stăpânește în Muntenia, între cele două domnii ale lui Radu Mihnea, relațiile sale au fost de asemenea bune; dovadă, tratatul de alianță, în condiții de perfectă reciprocitate, care se încheie la 5 Mai 1619.

Față de Românii din Ardeal, a căror limbă o știa din copilărie, Bethlen n'a avut o atitudine ostilă, dimpotrivă, a făcut chiar câteva gesturi de înțelegere. Astfel, cu prilejul confirmării episcopului Teofil dela Prislop, la 21 Fevruarie 1615, el hotărăște ca toți aceia cari au înstrăinat sau vor înstrăina bunuri sau venituri ale preoților sau bisericilor românești, să fie obligați a le înapoia numai decât; pedeapsa, pentru neascultători, va fi de 200 de florini, dacă sunt nobili, și de 12 florini, dacă sunt plebei. Mai târziu, în 1624, la stăruința mitropolitului Dosofteiu, ce-i fusese recomandat spre confirmare de către Ștefan Tomșa, el scutește pe preoții români de dijma din vite și din grâne.

Gabriel Bethlen a murit relativ tânăr, la 49 de ani, în ziua de 15 Noemvrie 1629, în orașul Aiud.

Gheorghe Rákoczy I. Incă înainte de moartea lui Bethlen, dieta alesese pe soția acestuia, Ecaterina de Brandemburg, ca principesă a Transilvaniei; prim dregător era guvernatorul Ștefan Bethlen, vărul lui Gabriel. Situația nu dură însă nici un an de zile: Ecaterina, care trecuse, în taină, la catolicism și care ducea o viață liberă, trebui să abdice, spre a nu f detronată. In locul ei fu ales Gheorghe Rákoczy (Decemvrie 1630; vezi și fig. 123).

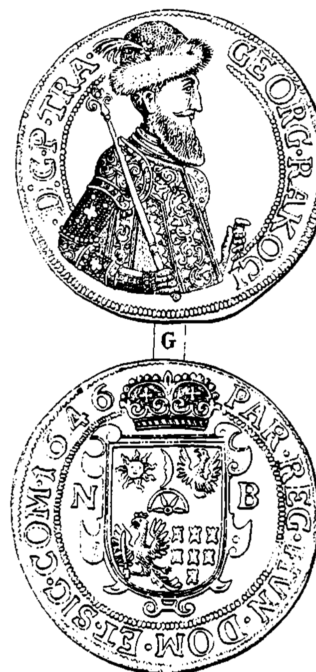

Fig. 123. — Monetă de aur, de zece ducați, dela Gheorghe Rákoczy I, bătută în anul 1646.

In primii ani de stăpânire, el își consolidă tronul; trebui să lupte în 1636 împotriva fostului guvernator Ștefan Bethlen, care, având și sprijinul pașei de Buda, revendica Transilvania pentru sine. După ce se asigură din partea aceasta, Rákoczy păși mai departe, împotriva Austriacilor; el urmărea, ca și predecesorul său, să ocupe Ungaria stăpânită de Habsburgi și să se proclame rege. In acest scop, făcu o alianță cu grupul de puteri protestante, încheind, în Aprilie 1643, un tratat cu Suedezii; determină apoi și pe Turci să declare război Austriacilor (Decemvrie 1643). Dar, cu toate sforțările sale și cu toate că încheie, în primăvara lui 1645, un tratat și cu Francezii, dușmanii împăratului dela Viena, el nu reuși să-și atingă scopul și trebui, în cele din urmă, să facă pace (August 1645).

Față de Muntenia, Gheorghe Rákoczy a avut o politică unitară, consequentă. A sprijinit partida de boieri, în frunte cu aga Matei, care se ridicase împotriva Grecilor, și odată conducătorul partidei ajuns domn, i-a rămas aliat până la sfârșitul vieții, recomandând chiar și urmașului său să păstreze aceeași atitudine

(vezi și mai sus, p. 56). Această strânsă legătură, consacrată de tratate mereu reînnoite, a determinat și politica sa față de adversarul lui Matei, Vasile Lupu; fără să ajungă la o ruptură, relațiile cu domnul Moldovei au fost însă, în general, reci. Și de o parte și de alta era neîncredere; Vasile Lupu făcea pe Rákoczy « vulpe mincinoasă » și-l acuza că « înșeală pe Turci cu știri falșe », « vînzînd fum și vânt ».

Un merit deosebit își câștigă Gheorghe Rákoczy, sub raportul cultural, prin reorganizarea tipografiei curții, ce fusese întemeiată « pe la 1565 », sub Ioan Sigismund Szapolyay. Gabriel Bethlen voise și el s'o facă; se gândea să-i adaoge și o secție cu caractere chirilice spre a tipări cărți românești; nu izbutise însă să-și realizeze intenția. În Martie 1639, sub Rákoczy, « mitropolitul » Ardealului, Ghenadie, se duse la Brașov, și, aducând litere chirilice din Muntenia — sunt la fel cu acelea ale Pravilei delà Govora — și un meșter tipograf « dascălul popa Dobre », se începu, în tipografia curței, din Alba-Iulia, tipărirea de cărți românești. Prima fu un *zbornic româno-slav*, ieșit de sub teascuri « probabil în jumătatea a doua a anului 1639 ». Pentru cuprinsul lui și a celorlalte cărți, vezi mai departe, partea a doua a acestui volum, la capitolul « Tiparul ardelean în veacul al XVII-lea ».

Gheorghe Rákoczy a murit la 15 Octomvrie 1648, lăsând ca urmaș la tron pe fiul său Gheorghe Rákoczy al II-lea. (vezi fig. 124).

Gheorghe Rákoczy al II-lea. Acesta continuă politica tatălui său față de domnii de dincoace de Carpați. Cu Matei Basarab reînnoi legăturile de alianță și prietenie, încheind două acte, la 18 Fevruarie 1650 și la 10 Mai 1651. Cu Vasile Lupu, dimpotrivă, relațiile continuară să fie reci; la prima ocazie, Rácokzy ajută chiar logofătului Gheorghe Ștefan să-și răstoarne domnul și să ocupe el scaunul (vezi mai sus, p. 59).

Față de urmașul lui Matei Basarab, Constantin Șerban, aceeași politică de înțelegere și ajutor. Când seimenii se răscoală, el nu pregetă să treacă munții, în fruntea armatei și să dea singur lupta dela Șoplea, repurtând o biruință desăvârșită. În felul acesta, ambii domni ai țărilor noastre îi sunt obligați, ceea explică ajutorul armat pe care i-l trimit ei în războiul din Polonia și

Fig. 124. — Gheorghe Rákoczy II, principele Transilvaniei. Gravură în aramă, contemporană.

soarta comună pe care o au, după sfârşitul nenorocit al acestui războiu.

Am arătat că Gheorghe Rákoczy I urmărise, la un moment dat, coroana Poloniei. Fiul său îi calcă pe urme, numai că nu are destul discernământ şi simţ politic ca să-şi dea seama exact de posibilităţile de înfăptuire. El crede că mijlocul cel mai nemerit de a obţine coroana pe care o dorea este de a se amesteca în războiul care izbucnise în 1655 între Poloni şi Suedezi, luând partea acestora din urmă. Se formează două tabere: de o parte Suedezii, Gheorghe Rákoczy al II-lea, Cazacii şi Electorul de Brandemburg, uniţi prin tratatul încheiat la 10 Decemvrie 1656, de partea cealaltă, Polonii şi Austriacii, cărora li se vor adăoga, puţin mai târziu, Turcii şi Tătarii. Rákoczy dă, la 30 Decemvrie 1656, un manifest către «adevăraţii patrioţi poloni» şi intră apoi cu armata în Galiţia. În acelaşi timp, pătrund pe la Snyatin, alături de Cazaci, şi un detaşament muntean, de 2000 de oameni, sub comanda căpitanului Odivoianul, şi unul moldovean, tot de 2000 de oameni, sub comanda serdarului Grigore Hăbăşescu şi a lui Frătiţa, căpitanul de Fălciu: erau ajutoarele trimise de domnii noştri.

La început, campania se desfăşoară favorabil lui Rákoczy, cu toată lipsa de disciplină şi de coheziune a trupelor sale, determinată de rivalitatea între Unguri şi Cazaci. *Lwówul* e ocupat; la 28 Martie 1657 cade *Cracovia*; la 7 Aprilie, se stabileşte legătura cu armata suedeză a regelui Carol Gustav. Urmează apoi ocuparea Varşoviei (23 Iunie), ajungându-se chiar până la *Brest-Litovsk*. După aceea urmează însă retragerea. Turcii luaseră încă din iarnă atitudine contra lui Rákoczy; Polonii se regrupaseră în urma rezistenţei victorioase dela mănăstirea *Czenstochowa*; Tătarii înaintau cu o armată numeroasă. De teamă a nu fi prins, Rákoczy ajunge, la 22 Iulie, la o înţelegere cu Polonii — de fapt o capitulare — obligându-se să le dea 1.200.000 florini despăgubire şi lăsându-le drept zălog pe Ştefan Apaffy, fratele viitorului principe al Transilvaniei şi pe nobilul G. Gyeröffy. Apoi, împreună cu o mică escortă, de numai 14 persoane, se grăbeşte spre casă. În urma lui, armata, condusă de generalul Ioan Kémeny, e atacată de Tătari, la 31 Iulie, şi distrusă. Cea mai mare parte a ei,

inclusiv comandantul, cade în robie; un detașament care plecase mai înainte de lupta cu Tătarii și voia să treacă în Ardeal pe la Câmpulung, e urmărit de Moldoveni în munți și suferă de asemeni pierderi foarte grele.

Rezultatul acestei nenorocite expediții este că Rákoczy, în loc să obțină coroana Poloniei, pierde și principatul său. Turcii pun la închisoare pe reprezentantul ardelean la Poartă și cer să fie ales alt principe. Într'adevăr, dieta, întrunită în Alba-Iulia, la 25 Octomvrie, proclamă, după câteva zile de discuții, pe *Francisc Rhédey* (2 Noemvrie). Turcii însă nu-l recunosc; ei sprijineau pe *Acațiu Barcsai*, român de origine, din Bârcea Mare (Huniedoara). În fața acestei situații, Rákoczy, în fruntea unei armate, obligă dieta din Mediaș să-l realeagă principe, în noaptea de 27 Ianuarie 1658. Rezultatul e un atac al Turcilor și al Tătarilor asupra Transilvaniei, în vară; țara e arsă și prădată; însăși Alba-Iulia cade pradă flăcărilor (6—10 Septemvrie). În asemenea condiții, este ales Principe, în urma indicațiilor marelui vizir, Acațiu Barcsai (7 Octomvrie 1658).

În timpul stăpânirii lui Gheorghe Rákoczy al II-lea, e de semnalat, în ce privește pe Românii din Ardeal, confirmarea lui Sava Brancovici ca mitropolit al Bălgradului; decretul poartă data 28 Decemvrie 1656, puțin deci înainte de pornirea expediției în Polonia și vorbește de « modestia, integritatea vieții și destoinicia în mărturisirea credinței » celui confirmat. La începutul domniei, la 12 Aprilie 1650, Rákoczy confirmă de asemenea ca episcop peste Maramureș și părțile sătmărene pe popa Savu. Între timp, cărțile românești continuă să apară în tipografia curții.

Acațiu Barcsai. Condițiile impuse lui Barcsai de marele vizir erau grele: cetățile Inău, Lugoj și Caransebeș rămâneau în stăpânirea Turcilor, haraciul era sporit la 40.000 de galbeni și se adăoga și o despăgubire de război de o mie de pungi. Toate acestea nu erau, evident, de natură să facă simpatic pe Barcsai (vezi și fig. 125). De această atmosferă profită din nou Gheorghe Rákoczy; el își regrupează prietenii și, prin mijlocirea lui Ioan Kémeny, face ca dieta din Târgul Mureș să-l recunoască iarăși principe (29 Septemvrie 1659). În primăvara următoare, lupta

reîncepe. Pașa de Buda ia ofensiva; armatele se ciocnesc la *Gilău*, lângă Feneș (22 Mai 1660); Rákoczy, învins și rănit greu, e silit să se retragă la Oradia Mare, unde, după câteva zile, moare (6 Iunie 1660).

Restabilit pe tron, Barcsai își continuă stăpânirea câteva luni, până în primele zile ale anului 1661, când dieta, ne mai putând suporta contribuțiile excesive, se ridică împotriva lui și proclamă principe pe Ioan Kémeny. Până să se producă reacțiunea turcească, în vară, Acațiu Barcsai împreună cu fratele său Andrei sunt uciși prin vicleșug — fuseseră

Fig. 125. — Monetă de aur, de zece ducați, dela Acațiu Barcsai, bătută în 1659. Cântărește 34,8 grame.

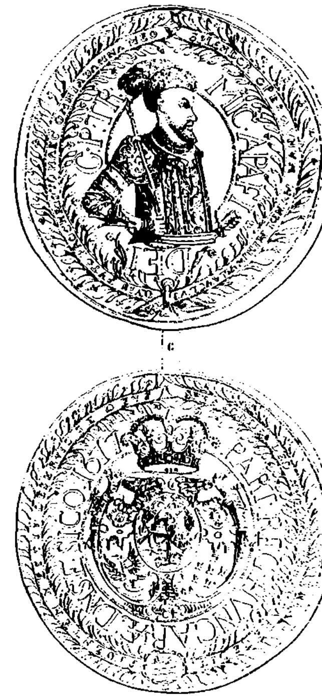
poftiți la o vânătoare și acolo făcuți prizonieri — de către oamenii lui Kémeny; primul piere în satul Cozma și e înmormântat în biserica de acolo, cel de al doilea e spânzurat la Făgăraș, dar nici Kémeny nu se putu bucura de fără de legea sa, deoarece Turcii, intrând cu oaste în Ardeal, îl siliră să se retragă și impuseră ca principe pe ***Mihai Apaffy***. O nouă încercare a lui de a relua tronul, la începutul anului 1662, îl costă viața: el cade în lupta dela Seleușul Mare, lângă Sighișoara (22 Ianuarie).

Neuitând glasul sângelui, Acațiu Barcsai, întocmai ca și odinioară Mihai Viteazul, se îngriji de preoții români din Ardeal; el le dădu un privilegiu, *scutindu-i de orice dări*.

Mihai Apaffy era înrudit cu familia Bethlen; stătuse prizonier la Tătari aproape patru ani, în urma expediției nenorocite

din Polonia, în 1657; reîntors de puțin din captivitate, se afla pe domeniul său dela Ibașfalău, când îi sosi vestea că s'a hotărît alegerea sa ca principe. Proclamarea avu loc pe câmpia de lângă Târgul Mureș, în ziua de 16 Ianuarie 1661, comandantul armatei turcești, Ali pașa, îmbrăcându-l cu caftan (vezi și fig. 126).

Apaffy era o fire liniștită, pașnică; calvin convins, a alcătuit el însuși câteva texte bisericești pe care le-a tipărit; iubea lectura, muzica și vânătoarea; nu disprețuia însă nici petrecerile și banchetele.

Fig. 126. — Monetă de aur, de o sută de ducați, dela Mihai Apaffy, bătută în 1677. Are 83 mm. in diametru și cântărește 347 de grame.

În primii ani de domnie, s'a silit să refacă țara, adânc turburată de luptele și schimbările din ultima vreme; ajutat și de soția sa, *Ana Bornemisa*, o femeie energică, el izbuti să puie ordine în finanțe și să îmbunătățească starea generală. În 1664, Septemvrie, se termină, prin pacea dela *Vasvar* și războiul dintre Turci și Austriaci, hotărându-se evacuarea Transilvaniei de către trupele sultanului și ale împăratului Leopold; acesta din urmă păstră însă pentru sine *Sătmarul*, în timp ce primul rămase stăpân asupra *Orăzii Mari*, ocupate încă din 1660. Apaffy fu recunoscut principe de către ambii monarhi.

Dar tocmai când lucrurile păreau a se fi liniștit și o epocă mai bună, de pace și de progres, se deschidea, surveni o nouă complicație, provocată de intoleranța religioasă, de apăsarea fiscală și de arbitrarul austriac. O seamă dintre nemeșii din teritoriul ungar supus împăratului, având în frunte pe «judele curiei» Francisc Nádasdy, pe banul Petre Zrinyi și pe Francisc Frangepan, se revoltară; această revoltă fu înăbușită însă, cei trei conducători fiind prinși și executați. Rezultatul fu o adevărată emi-

grare a protestanților unguri în Ardeal unde găsiră sprijinul Principelui Apaffy — doritor de a ajunge rege — și a sfetnicilor acestuia, printre care cei mai de seamă erau cancelarul Nicolae Bethlen și Mihai Teleki. Se hotărî să se înceapă lupta împotriva împăratului Leopold, pentru recâștigarea libertăților religioase și constituționale; ea e cunoscută sub numele de lupta dintre *Curuți* (Kurucz) și *Lobonți* (Labancz) — epitete batjocoritoare date, cel dintâi Ungurilor, cel de al doilea Austriacilor. Această luptă a durat mulți ani de zile și s'a caracterizat prin atrocități nemaipomenite: a fost o adevărată sălbătăcire, ca în războiul de treizeci de ani din Apus. La început, Curuții avură de conducător pe Mihai Teleki, ajuns cancelar; apoi, în urma sugestiilor lui Ludovic al XIV-lea care, dușman al Austriacilor, avea tot interesul să-i sprijine, fu pus în frunte tânărul Emeric Tököly (1678). Se ajunse chiar la un tratat formal, încheiat la 27 Mai 1677, prin care regele Franței le da — lui Apaffy și Curuților — suma de 100.000 de scuzi sau taleri anual, — necesară întreținerii unei armate de 15.000 de oameni. La început se înregistrează unele succese, ocupându-se între altele, *Baia Mare*; Tököly, stăpân în Ungaria de Sus, bate monezi cu deviza «pro libertate et justitia». După ce însă Ludovic al XIV-lea făcu pace cu Leopold, fără ca să cuprindă în tratat și pe aliații săi din Ardeal, aceștia sunt bătuți de trupele austriace și siliți să se retragă spre Tisa. Atunci Tököly încheie în 1682 un tratat cu sultanul, obligându-se a plăti un tribut anual de 40.000 de ducați; e recunoscut, în schimb, de acesta ca principe al Ungariei de sus; în urma mai multor succese militare, i se dă la 17 Septemvrie, chiar titlul de rege al Ungariei.

În 1683 avu loc marea expediție turcească împotriva Vienei, isprăvită dezastruos, mulțumită intervenției hotărîtoare a regelui polon Ioan Sobieski. Tököly, care participase și el la campanie, alături de vizirul Cara Mustafa, își pierdu după înfrângere, foarte mulți dintre partizani; doi ani mai târziu, el fu chiar arestat, din ordinul sultanului și dus la Belgrad (4 Octomvrie 1685). Apaffy trimisese vorbă împăratului Leopold, încă din timpul asediului, că a luat parte la războiu, numai fiind silit. Apoi el începu tratative care duseră, în cele din urmă, la tratatul

dela Viena (28 Iunie 1686) și la intrarea trupelor austriace în Ardeal. Un nou tratat, încheiat la *Blaj*, la 27 Octomvrie 1687, stipula cedarea către Imperiali a 12 cetăți importante, furnizarea de provizii și achitarea, până la 1 Iunie 1688, a unei sume de 700.000 de florini. Apaffy e recunoscut ca principe al Transilvaniei, cu drept de moștenire pentru fiii săi; se acordă, în sfârșit, libertatea cultului pentru cele patru confesiuni din Ardeal. Dar la 9 Mai 1688 urmă un nou act prin care țara fu supusă împăratului Leopold; la cele 12 cetăți cedate, se adăo-

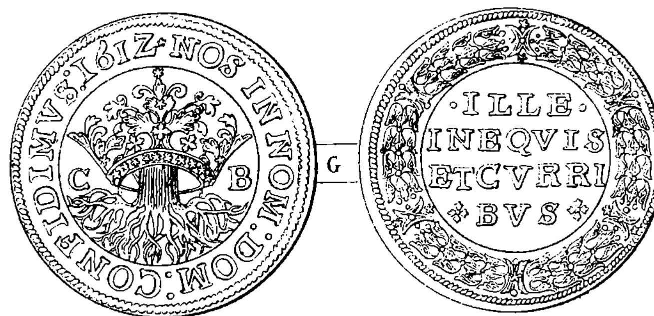

Fig. 127. — Monetă de zece ducați, de aur, a orașului Brașov, bătută în 1612. Pe avers, stema orașului: o coroană pusă deasupra unui trunchiu cu rădăcini. Cântărește 34,8 grame.

gară Sighetul Marmației, Chioara, Gurghiul și Brașovul (vezi și fig. 127).

Când, la 15 Aprilie 1690, Apaffy muri, în Făgăraș, — soția sa îl precedase, la 8 August 1688 — urma să ocupe tronul, potrivit tratatului dela Blaj, fiul său, numit tot Mihai; împăratul Leopold nu-l admise însă și dădu conducerea unui guvern, în frunte cu Mihai Teleki. Turcii, împreună cu Brâncoveanu și cu Emeric Tököly, intrară atunci în Ardeal, și după lupta dela Zărnești, în care Mihai Teleki căzu, impuseră alegerea ca principe a lui Tököly (vezi mai sus p. 174). Acesta însă nu se putu menține în fața întoarcerii ofensive a Austriacilor și trebui să părăsească țara. Transilvania ajunse astfel din nou în stăpânirea împăratului sub care rămase definitiv. La 10 Ianuarie 1691, «statele» și «ordinile» — constituind dieta —

se întrunără spre a lua cunoştinţă de noul statut al ţării, cuprins în aşa numita « Diplomă Leopoldină ». Aceasta era o adevărată constituţie; ea a format temeiul organizării ţării până în veacul al XIX-lea. Cele 19 puncte ale Diplomei prevăd: libertatea religioasă, întărirea vechilor privilegii, alegerea liberă a guvernatorului şi înalţilor demnitari, dietă anuală, ale cărei hotărîri sunt sancţionate de rege, un impozit anual de 50.000 de taleri în timp de pace şi 400.000 de guldeni în timp de război; Secuii sunt scutiţi de acesta din urmă, servind în campanie pe cheltuiala lor.

După acceptarea acestui statut, dieta alese pe marii demnitari: Gheorghe Banffy, guvernator; Grigore Bethlen, căpitan suprem (comandant al oştirii!); Nicolae Bethlen, cancelar şi Ioan Haller, vistiernic.

În ce priveşte pe Emeric Tököly, după unele încercări în Banat în primăvara şi vara anului 1691, când ocupă Caransebeşul şi Lugojul, şi după ce nutri la un moment dat speranţa să ia Ţara Românească, el trebui, în cele din urmă, după pacea dela Karlovitz, să renunţe la acţiunea şi la planurile sale. A murit în Asia Mică, la Nicomedia, în 1705.

Mihai Apaffy şi Românii. Mihai Apaffy a avut relaţii bune cu domnii Munteniei şi Moldovei; aceştia au participat adeseaori cu oştile lor, alături de oştile ardelene, la campaniile Turcilor împotriva Imperialilor (vezi mai sus, p. 115). Ni s'a păstrat o bogată corespondenţă schimbată între stăpânitorii celor trei ţări româneşti precum şi între dregătorii cei mai de seamă a lor. « In casele familiei Cantacuzino, numele Măriei Tale e lăudat zilnic » scrie vel spătarul Buhuş lui Apaffy, în iarna anului 1676. Şi într'adevăr, constatăm legături strânse între principele Transilvaniei şi membrii puternicei şi numeroasei familii din Ţara Românească.

Faţă de Românii din Ardeal, Apaffy a arătat, în unele momente, o oarecare înţelegere. În primăvara anului 1662, deci chiar la începutul domniei, a confirmat pe vlădica Sava Brancovici, care fusese reales de cărte protopopii din opt scaune, întruniţi în Bălgrad (Alba-Iulia). Apoi, la 1 Septemvrie 1663, el a reînoit privilegiul acordat preoţilor români de către Acaţiu Barcsai, de a nu plăti dări, adăogând şi scutirea pentru *vii*, care nu fusese prevă-

zută în amintitul privilegiu. Şi fiindcă unele autorităţi căutau totuşi să-i impună, principele revine, la 12 August 1666, dând ordin sever să înceteze abuzul.

Tipografia românească, înfiinţată de Gheorghe Rákoczy I, încetase a mai funcţiona, în urma turburărilor produse de nenorocita expediţie în Polonia; se pare că fusese distrusă sau ascunsă. La 24 Mai 1667, Apaffy porunceşte mănăstirii din Alba Iulia să înfiinţeze şcoală şi tipografie românească şi să arate cine e vinovat că acestea nu au luat naştere mai curând. Ordinul n'are urmare deocamdată; o revenire, peste şapte ani, nu are nici ea mai mult succes. Abia în 1683 constatăm că tipografia funcţiona: în acest an apare prima tipăritură a ei, « pârga întâia », dar nu la Alba Iulia, ci la Sas Sebeş.

Aceste gesturi ale lui Apaffy faţă de biserica românească din Ardeal *nu erau însă desinteresate*; *ele urmăreau vechea politică de captare pentru calvinism*. În fond, principele era îngrijorat de marele număr al Românilor şi o şi spune explicit într'o scrisoare din 22 Mai 1676, adresată Bistriţenilor (vezi şi mai jos, p. 394). Pe de altă parte, faţă de Sava Brancovici a avut, spre sfârşit, o atitudine duşmănoasă, total deosebită de cea iniţială.

BIBLIOGRAFIE

I. **Gabriel Bethlen:** 1. SZEFKÜ GYULA, *Bethlen Gábor*, Budapest, 1929 (utilizată indirect); 2. RUGONFALVI KISS ISTVÁN, *Az átértékelt Bethlen Gábor* (Gabriel Bethlen cel depreciat), Debreczen, 1929 (Idem); 3. MAKKAI SÁNDOR, *Egyedül. Bethlen Gábor lelki arcza* (Singur. Portretul sufletesc al lui Gabriel Bethlen), Cluj, 1929 (Idem); 4. M. DEPNER, *Das Fürstentum Siebenbürgen im Kampf gegen Habsburg*, Stuttgart, 1938, XVI + 331 p. în 8°; 5. I. LUPAŞ, *Principele Transilvan Gavriil Bethlen 1580—1629*, în *Studii, conferinţe şi comunicări istorice*, II, Cluj, 1940, p. 197—219.

II. **Gheorghe Rákoczy I:** 6. V. MOTOGNA, *Epoca lui Matei Basarab şi Vasile Lupu*, în *Cercet. Ist.*, XIII—XVI, Iaşi, 1940, p. 453—544.

V. şi p. 11, nr. 5.

III. **Gheorghe Rákoczy II:** 7. I. HUDIŢĂ, *Histoire des relations diplomatiques entre la France et la Transylvanie au XVII-e siècle (1635—1683)*, Paris, 1927, 432 p. în 8°.

V. şi p. 127, nr. 3—5 şi 9.

IV. **Acaţiu Barcsai:** 8. I. LUPAŞ, *Principele ardelean Acaţiu Barcsai şi Mitropolitul Sava Brancovici (1658—1661)*, în *Studii, conferinţe şi comunicări istorice*, I, Bucureşti, 1928, p. 165—193;

V. şi p. 366, nr. 9.

V. **Mihai Apaffy:** 9. A. VERESS, *Prefaţa* vol. XI de *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei şi Ţării Româneşti*, Bucureşti, 1939, XXIV + 483 p. in 8°.

VIAŢA RELIGIOASĂ A ROMÂNILOR DIN ARDEAL IN VEACURILE XVII ŞI XVIII

Acceptarea Unirei cu Roma se explică prin dorinţa preoţimei româneşti din Ardeal de a ieşi odată din situaţia de inferioritate socială, economică şi politică în care se afla de secole.

Situaţia Românilor din Ardeal, în veacurile XVII şi XVIII, este din cele mai grele. Potrivit actului din 1437 şi a diferitelor « constituţiuni » elaborate după aceea, ei nu formează o « naţiune » în înţeles juridic, cu drepturi politice, aşa cum sunt *nobilii*, *Secuii* şi *Saşii*; ei nu au deci nici reprezentanţi în dietă şi în guvern, nici organ politic propriu. Cu atât mai mare este însemnătatea *Bisericii* în viaţa fraţilor noştri de peste munţi. Vlădica din Bălgrad este nu numai conducătorul spiritual al lor dar şi cel politic, el ţine, deci, într'o anumită măsură, şi locul Domnului din Ţara Românească şi Moldova; episcopii, protopopii şi popii ţin şi locul dregătorilor, mari sau mici. Clerul din Ardeal, din cauza împrejurărilor specifice de acolo, a avut întotdeauna şi un rol laic accentuat, mult mai accentuat ca dincoace de munţi. « Domnul Părintele » e, în această privinţă, o expresie caracteristică: ea arată limpede îmbinarea de atribuţii. Fenomenul se poate urmări în toată perioada modernă şi contemporană, până la Statutul lui Şaguna inclusiv.

« Mitropolia » din Bălgrad în veacul al XVII-lea. După biruinţa dela Şelimbăr, Mihai Viteazul numise pe *Ioan* dela Prislop păstor al tuturor Românilor din Ardeal şi-i hotărîse drept reşedinţă mănăstirea pe care o clădise cu mai puţin de trei ani în urmă la Alba Iulia, în afara zidului cetăţii (vezi şi vol. II, p. 325). Intr'o scrisoare autografă, Ioan se intitulează: « милстїю бжїю (cu mila lui Dumnezeu) Ioan Vlădica ot Belgrad » (Alba-Iulia); în

actele urmașilor săi, găsim, pentru instituție, titulatura de « Arhiepiscopia și Mitropolia Bălgradului, Vadului, Silvașului, Făgărașului, Maramureșului și Țerii Ungurești, iproci ». Titlul de « mitropolie » și « mitropolit » este însă contestat de unii cercetători ai vremii noastre. La Alba Iulia — susțin ei — n'a fost decât un scaun *episcopal*, nu metropolitan; cei ce l-au ocupat au fost *episcopi*, nu mitropoliți. Argumentele invocate în sprijinul acestei teze sunt pe deoparte împrejurarea că « mitropolia » nu are episcopi sufragani adică deprinzând de dânsa, pe de altă parte însuși titlul pe care și-l dau o seamă dintre titularii ei, de pildă Sava Brancovici care se iscălește numai « Piscup Sava », iar nu arhiepiscop sau mitropolit. Se poate adăoga în acelaș sens și formularul de alegere al lui Atanasie Anghel, alcătuit la București, în care se spune: « De vreme ce arhiereul care era mai denainte vreame *la episcopia Ardealului* anume Teofil, i s'au săvârșit viața și *episcopia* au rămas văduvă, făr'de stăpân și al ei arhiereu... ». E drept că alte formulare vorbesc de « mitropolia », și « mitropolitul Ardealului », după cum iarăși e drept că o sumă dintre ierarhii care ocupă scaunul dela Bălgrad își zic și se iscălesc « mitropoliți » și « arhiepiscopi ». Concluzia ni se pare a fi următoarea: juridicește, după canoane, nu există, în veacul al XVII-lea, o mitropolie de Alba Iulia, ci numai o episcopie; de fapt însă, prin *mărimea* teritoriului asupra căruia își întinde jurisdicția și prin *însemnătatea* ei, ea poate fi socotită — și a și fost — ca mitropolie.

Urmașii lui Ioan de Prislop până la Sava Brancovici. Nu se cunoaște chipul în care s'a sfârșit păstoria lui Ioan de Prislop, nici anul acestui sfârșit, constatăm numai că în 1605, la 23 Septemvrie era ca « suprem superintendent și episcop » un *Spiridon* căruia, principele Ștefan Bocskay îi supune « toate bisericile românești aflătoare în orice comitate și locuri ale acestei țări a Transilvaniei și ale părților regatului Ungariei supuse Transilvaniei » fără a atinge însă drepturile altuia. Ceea ce înseamnă că, după toate propabilitățile, mai era încă un episcop. Intr'adevăr, întâlnim la 13 Martie 1606, la Brașov, pe un *Teoctist*, despre care aflăm că a făcut o cârjă de argint pentru « mitropolia » sa din Bălgrad. Nu știm cât a păstorit acesta din urmă; știm însă că Spiridon e întărit și de Gabriel Báthory care-i dă și Maramureșul; ultima mențiune e din 1609.

Intâlnim după aceea, în scaunul episcopal din Bălgrad, în 1614, pe *Teofil* venit dela mănăstirea Prislopului; la 21 Fevruarie 1615, Gabriel Bethlen îl numește episcop al Vadului; era « om învățat, cu viață cucernică și moravuri curate ». Urmașul lui Teofil e *Dosofteiu*, venit din Moldova și sprijinit de Ștefan Tomșa, domnul acelei țări. Intr'o însemnare pe o evanghelie slavă el își zice « Eu vlădica Dosofteiu ce am fost în Roman și Huși și mai mare peste toate mănăstirile țării Moldovei, așijderea vlădică în Ardeal și în Maramureș; și am fost în ținutul Sacmarului, până la Dobrițin ». Bun gospodar, Dosofteiu cumpără pentru « mitropolia » din Bălgrad moșia *Beca*, nu departe de Teiuș. Păstoria lui ține până în vara anului 1627; la 4 Iunie, el prezidează soborul convocat la Bălgrad care se ocupă de felul « cum trebuiaște a ținea legea lui Dumnezeu pentru ispășenia sufletului »; la 17 Octomvrie, găsim, în locu-i, pe *Ghenadie*, nobil român din Brad, numit, în mirenie, Gheorghe (vezi și fig. 128). Sub acesta (1627—3 Septemvrie 1640), și sub urmașii săi *Iorest* (1640—1643), originar, ca și Dosofteiu, din Moldova, și *Simion Ștefan* (1643—1656, după 22 Mai) acțiunea de câștigare a Românilor ardeleni pentru calvinism, se intensifică. Ea are, evident, tot sprijinul principilor Transilvaniei, aderenți ai acestei confesiuni. Vlădica nostru e supus « superintendentului » calvin; se fixează și o serie de puncte sau « condiții » pe care el trebue să le țină; dela cinci la început, numărul lor se ridică la nouăsprezece. Prima condiție este ca slujba să fie *în românește*, potrivit normei protestante și calvine care cere limbă națională în biserică. Această « condiție » ne-a fost folositoare, de fapt; ea a determinat tipărirea de cărți bisericești în Ardeal, în veacul al XVII-lea, așa după cum se întâmplase pentru aceeași pricină, și în veacul anterior.

Sava Brancovici. Urmașul lui Simion Ștefan este, fără îndoială, figura cea mai de seamă a bisericii ardelene, între 1600 și 1700. Născut la *Inău* « pe la 1620 » dintr'o familie de clerici (cf. mai jos, p. 372) și primind, la botez, numele de Simion, Sava Brancovici a început ca preot și protopop în orașul natal. Era un om umblat — fusese prin Ungaria și în Țara Românească — un cărturar și un temperament politic: în tinerețe se luptase cu Turcii, mai târziu, se va amesteca în țesătura de intrigi și interese ale vremii, care-i va aduce, la urmă, și căderea. Fratele său, Gheorghe Bran-

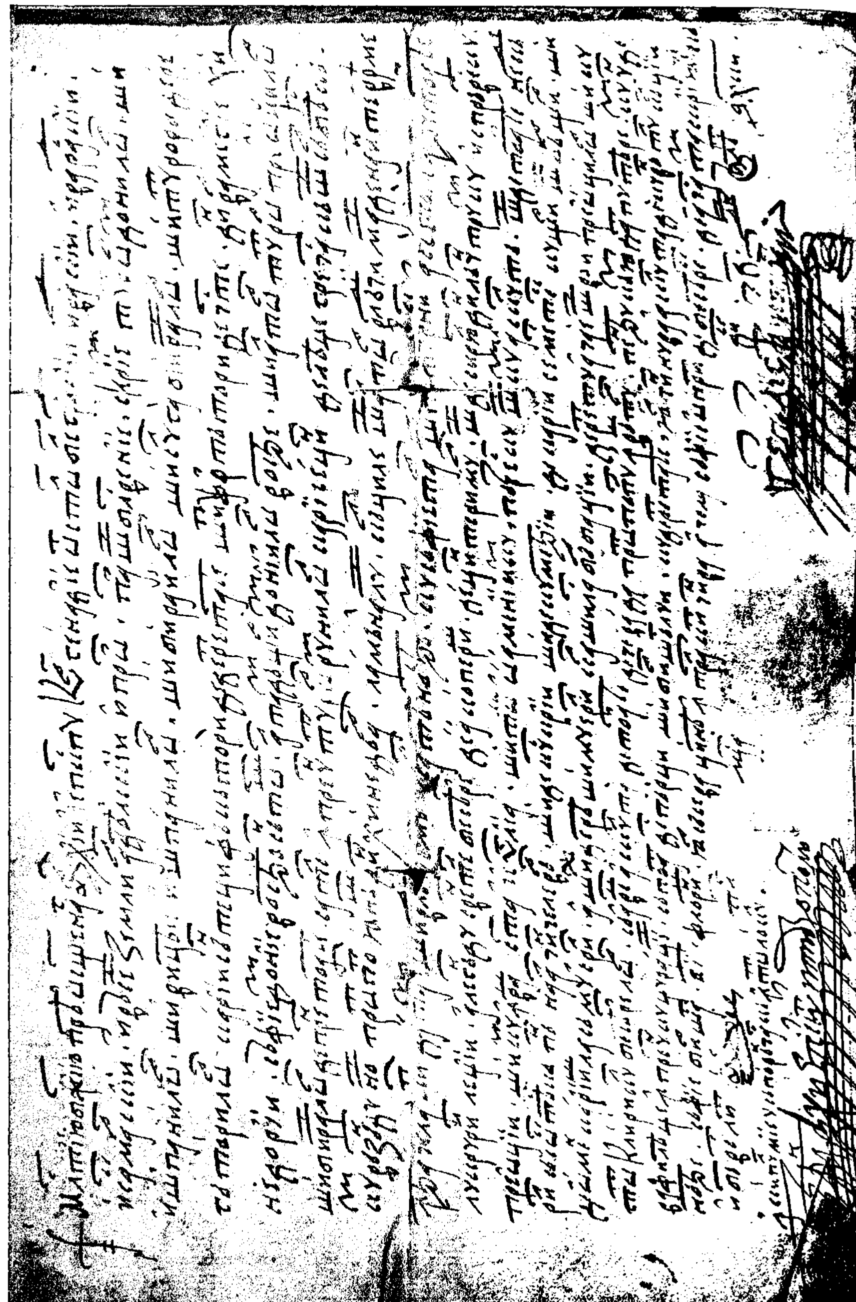

Fig. 128. — Act românesc din 1628, Decemvrie 4 st. v., dela *Ghenadie*, pentru protopopul Ioanăș din Huniedoara. Titlul, *în limba slavă*, e următorul: «Cu mila lui Dumnezeu, a prea sfințitului arhiepiscop chir Ghenadie din scaunul Bălgradului și a Vadului și a Oradiei și a Sacmarului și a întregei țări a Ardealului și celelalte».

covici, de asemenea o personalitate remarcabilă, a știut să câștige încrederea principelui Mihai Apaffy, care-l numește reprezentant al țării la Stambul. Intre cei doi frați au fost legături strânse; ei s'au ajutat reciproc, în diferite împrejurări.

Ales de către sinodul întrunit în vara anului 1656, ca succesor al lui Simion Ștefan, Sava trece în Țara Românească unde se călugărește și e sfințit episcop de către mitropolitul Ștefan, la 25 Septemvrie; peste trei luni, la 28 Decemvrie, el e întărit de către Gheorghe Rákoczy al II-lea. Avea sub ascultarea sa pe toți Românii din Transilvania, Banat, Maramureș și părțile ungurești, afară de aceia din ținutul Făgărașului: e cea mai întinsă jurisdicție pe care a avut-o până atunci vreun episcop de Bălgrad. Inlocuit pentru scurt timp sub Barcsai, pe care îl părăsise, trecând iarăși de partea lui Rákoczy, Sava e confirmat și de Ioan Kémeny; sub Mihai Apaffy, un sobor îl realege din nou, cu unanimitate, vlădică; confirmarea principelui urmează la 23 Aprilie 1662.

Păstoria lui Sava durează până în 1680. In Ianuarie 1668, el pleacă, împreună cu fratele său Gheorghe și cu încă zece însoțitori în Rusia, la curtea țarului; e primit bine de acesta, la Moscova, dăruit cu bani și vesminte bisericești; capătă — favoare rară — și un privilegiu care-i da dreptul de a veni la fiecare șapte ani după ajutor. Intors în Ardeal, el are să lupte cu tendințele de cotropire ale calvinilor și izbutește, la 30 Decemvrie 1675, să obțină anularea ordinului prin care întreaga biserică românească fusese pusă, la 14 Ianuarie 1674, sub ascultarea și conducerea superintendentului lor. Această luptă, dar mai cu seamă amestecul său în chestiunile politice externe, îi aduce însă căderea. Se face o anchetă, se strâng de pretutindeni acte și mărturii, formând un dosar voluminos și la 2 Iulie 1680, cazul său e înfățișat sinodului la Bălgrad. E acuzat de imoralitate și de rea gospodărie a bunurilor episcopale — în realitate altele erau pricinile urmăririi, dar acelea nu se puteau formula. Sinodul, docil, îl condamnă să fie scos « din diregătoria episcopească » și dat « pe mâna magistratului din afară » spre a justifica averea irosită. Sava este depus, apoi închis și — supremă umilință — bătut. Eliberat prin intervenția energică a lui *Șerban Cantacuzino*, el nu mai trăește mult; bătrân și bolnav, închide ochii în 1683, înainte de 1 Mai; la această dată, fratele său Ghoerghe dăruiește bisericii din Veștem, lângă

Sibiu, o evanghelie, preoții lăcașului urmând, în schimb, să pomenească la liturghie pe «răposatul Sava, mitropolitul Ardealului».

Urmașii lui Sava. Episcopii din Inău, Făgăraș și Maramureș. Urmașii lui Sava, un *Iosif Budai* (1680—1682), un *Ioasaj*, grec de origine, recomandat de domnul Țării Românești (1682), un *Sava din Veștem* (1682—1685), un *Varlaam* (1685—1692), sunt ierarhi fără mare însemnătate, supuși calvinilor, și, în partea ultimă a acestei perioade, după ocuparea Transilvaniei de Austriaci, catolicilor. De semnalat e doar, sub Varlaam, introducerea în biserica noastră, a «juraților» și a «gocimanilor» (Gottesmann) — instituție calvină — pe lângă scaunele protopopești; aceștia sunt asemenea epitropilor de dincoace de munți: ei «poartă grija bisericii» adică o administrează sub raportul material.

Alături de episcopii de Bălgrad, întâlnim, în cursul veacului al XVII-lea, episcopi români și în alte părți ale ținutului de peste Carpați. Astfel în «părțile ungurești», găsim pe un *Sava*, din familia Brancovici, între 1606—1627; reședința și-o avea la *Inău* și la *Lipova*, în Banat; după el urmează un nepot, *Lazăr*, cu numele de călugărie *Longhin*; acesta și-a sfârșit zilele în Muntenia, la mănăstirea Comana.

Ținutul Făgărașului are, sub raportul conducerii bisericești, o situație specială, așa cum avusese și sub cea politică: uneori el depinde de episcopul de Bălgrad, alteori însă nu. Sub Gabriel Bethlen și sub Rákoczești, el ascultă, în genere, de superintendentul calvin. Câteodată, i se dau și conducători bisericești locali: astfel e protopopul *Ștefan* din Berivoiul Mare, în 1647, și ceva mai târziu, episcopul *Daniil* (1661—1672), adus din Moldova.

Și în Maramureș, revendicat, sub raportul jurisdicției, în veacul al XVII-lea, atât de vlădicii din Bălgrad cât și de episcopii ruteni din Munkács, constatăm uneori episcopi locali; cel mai de seamă dintre ei este, fără îndoială, *Iosif Stoica*, nobil român băștinaș, hirotonisit în Moldova. Bun teolog, cărturar de seamă, el a scris o epistolă contra Unirii cu Roma; păstoria lui începe în anul 1690.

Cauzele unirei cu Roma. Îndată ce Ardealul ajunse în stăpânirea Austriacilor, acțiunea și propaganda calvină trebui să cedeze în fața celei catolice, sprijinite de Habsburgi. Atenția noilor propagandiști se îndreptă și de data acesta în special asupra Românilor: ei formau doar majoritatea populației din provincia recent

câștigată și apoi prin ei se putea contrabalansa influența Ungurilor calvini, intoleranți și exclusivi. Acțiunea de câștigare a Românilor pentru catolicism n'a fost inspirată deci numai de motive religioase, de pasiunea prozelitismului, dar și — am spune chiar: *mai ales* — de un calcul politic: acela de a dispune în orice moment de o masă capabilă să impresioneze, prin număr și vigoare, pe ceilalți locuitori ai țării, făcându-i astfel docili la ordinele Vienei.

Dacă, pe de altă parte, propaganda misionarilor iezuiți a găsit ecou în rândurile preoțimii românești din Ardeal, faptul se explică iarăși nu prin vreo nemulțumire a acestei preoțimi față de vechea credință, care s'ar fi dovedit cumva insuficientă, ci prin dorința ei de a eși odată din situația de inferioritate socială, economică și politică în care se afla de atâta vreme. Într'adevăr, în Ardeal, între confesiunile legal recunoscute sau — cum se spunea atunci — « recepte », *cea ortodoxă nu era cuprinsă*; de drepturi se bucurau numai confesiunea catolică și cele trei confesiuni reformate: luterană, calvină și unitară sau antitrinitară. Pe de altă parte, Românii nu erau recunoscuți nici ca « națiune » în sens politico-juridic, așa cum erau nobilii, Sașii și Secuii; n'aveau deci reprezentanți în dietă și în guvern. Situația lor și a conducătorilor lor spirituali, era din cele mai grele, aceea a unor « tolerați ». Acesta e chiar termenul care se întrebuințează atunci în mod curent și care se întâlnește în așa zisele « Constituții aprobate » ale țării din veacul al XVII-lea. Iată ce citim într'una din aceste Constituții: « Locuitorii ce se țin de secta Românilor sau Grecilor se suferă provizoriu în țară (pro tempore), până le va plăcea principilor și pământenilor țării » (usque ad beneplacitum Principum et Regnicolarum: Approb. Const. I, 1, 13). Până acolo se mersese în urma celor întâmplate la 1437 și 1514, (vezi vol. II, p. 308—312) cu ura și intoleranța: noi, *băștinașii*, anteriori tuturora pe pământul Ardealului, noi cei mai numeroși, noi care țineam, cu munca și banii noștri, Statul, noi eram socotiți ca « tolerați » în propria noastră țară! Țăranii ajunseseră să muncească aproape numai pentru « domnii de pământ », preoții erau puși la dări și la munci umilitoare. Și situația mergea înrăutățindu-se, sarcinile deveneau din ce în ce mai mari.

Se înțelege așa dar de ce, atunci când propagandiștii catolici au propus conducătorilor spirituali ai românimii din Ardeal

unirea cu Roma, *în schimbul acordării unei situații identice cu aceea pe care o aveau slujitorii celorlalte culte, legal recunoscute*, ei au găsit un teren favorabil. Mai ales că au avut și dibăcia să nu ceară schimbări în formele exterioare ale credinței și cultului, că au lăsat mai totul la fel ca înainte. Modificările introduse nu izbeau pe credincioși, nu schimbau nici felul de viață al preoților, mărginindu-se numai la unele chestiuni dogmatice.

Unirea cu Roma. Teofil și actul din 21 Martie 1697. Propaganda catolică se intensifică sub urmașul lui Varlaam, anume *Teofil*. Acesta, fiul preotului Simion Szeremi din Teiuș, român de origine nobil, fusese hirotonisit la București, la 18/28 Septemvrie 1692. Confirmat de guvernatorul Banffy, la 18 Decemvrie, când trebue să accepte și cele nouăsprezece « condiții » (vezi mai sus, p. 369), el ajunge, cu timpul, la concluzia că între tutela calvină, care nu aducea clerului și poporului român niciun folos și cea catolică, legată de o serie de avantagii, e de preferit aceasta din urmă. De aceea, el convoacă un sinod la Alba Iulia, în Fevruarie 1697, în care se hotărăște Unirea cu biserica romano-catolică. În acest sens se redactează, la 21 Martie 1697, un act care e trimis împăratului Leopold și arhiepiscopului Ungariei și în care se arată condițiile unirii. *Papa* e recunoscut ca șef văzut al întregei biserici creștine; se admite, în afară de rai și de iad, și existența *purgatoriului* « în care se țin sufletele cele necurățite încă și se curăță »; pentru împărtășanie e suficientă *azima* (sau pâinea nedospită); în sfârșit, la « Crez » se adaogă « *filioque* » adică Duhul Sfânt purcede și dela Fiul, nu numai dela Tatăl. În schimb, Teofil și clerul român cer: « Ca preoții și dregătorii bisericești de ritul grec să se bucure de toate acele privilegii și drepturi de care se bucură » preoții confesiunilor « recepte »; « ca în fiecare sat unde se află preot, să aibă biserica casă parohială »; « ca preoții să depinză... de Episcop, iară nu de laici ca până acum ». Asupra autenticității acestui act s'au formulat bănuieli, fără să se aducă însă vreo dovadă hotărîtoare. Oricum ar sta lucrurile — impresia noastră este că actul e autentic, — Unirea nu s'a perfectat însă atunci, deoarece Teofil, după ce dă încă un act, similar în Iunie, moare în a doua jumătate a anului 1697; testamentul său poartă data 12/22 Iulie.

Atanasie. Desăvârşirea Unirii. În scaunul vacant, e ales *Atanasie* — Anghel din botez — fiu de preot nobil, ca şi predecesorul său. Hirotonisirea are loc, după obiceiu, în Ţara Românească, la 1 Fevruarie 1698; cu acest prilej, Atanasie făgădueşte « câte tocmeale ce are scaunu acesta a Ungrovlahiei să le păzesc neschimbat întru toată eparhia mea ». El iscăleşte şi instrucţiunile şi normele ce i se dau de către patriarhul Ierusalimului, prezent şi el la hirotonisire; îşi ia de asemenea angajamentul ca, în caz de nedumerire, să se adreseze întotdeauna mitropolitului din Bucureşti. Cu toate aceste măsuri de precauţie, Atanasie nu poate fi împiedecat să meargă pe drumul croit de Teofil. La 14 Aprilie 1698, apăruse un rescript imperial adresat guvernului din Ardeal în care se spunea că preoţii români cari se vor pronunţa pentru Unire, « se vor bucura de privilegiile preoţilor catolici »; ceilalţi vor rămâne în starea în care se află. Era o invitaţie în toată forma, având garanţia cuvântului împărătesc. Începu deci să circule în Ardeal o listă de adeziune, pe care o iscăliră 38 de protopopi; pe temeiul ei, se redactă apoi, cu colaborarea Iezuiţilor, manifestul pentru unire, din 7 Octomvrie 1698, în mănăstirea Sfintei Treimi din Alba Iulia; el poartă iscăliturile celor 38 şi pecetea « mitropoliei », *nu însă şi iscălitura lui Atanasie.* Urmarea fu diploma din 16 Fevruarie 1699 a împăratului Leopold prin care, primindu-se şi întărindu-se Unirea cu Biserica romano-catolică, se acordă Bisericii unite, clerului şi averii acesteia toate drepturile, privilegiile şi imunităţile Bisericii catolice; preoţii uniţi sunt scutiţi de iobăgie, de clacă sau robotă şi de toate prestaţiile umilitoare: e aşa zisa *primă diplomă leopoldină.*

Atanasie nu iscălise manifestul şi continua să aibă legături cu Brâncoveanu dela care primi chiar, la 15/26 Iunie 1700 moşia dela Merişani (Argeş). Curtea împărătească îl chemă atunci la Viena; aci el fu chestionat şi « purificat », iscălind apoi un act prin care afirmă « stăruinţa, sinceritatea şi tăria » lui faţă de Unirea cu Roma (20 Martie 1701). În urma acestei declaraţii solemne, el e hirotonisit episcop al Românilor din Ardeal (25 Martie); mai înainte cu câteva zile, primise titlul de consilier şi un lanţ de aur cu chipul lui Leopold. Totdeodată, împăratul dădu, la 19 Martie 1701, încă o diplomă, prin care, reînnoindu-se drepturile acordate mai înainte, se specifică de asemenea, la

punctul trei, că țăranii și locuitorii români în genere cari se vor uni cu biserica romano-catolică, nu vor mai fi, pe viitor, socotiți drept *tolerați*, ca până atunci, « ci vor fi primiți între staturile țării, ca ceilalți fii catolici ai patriei ». Această *a doua diplomă leopoldină* va fi invocată în tot cursul luptei duse de Românii ardeleni în veacul al XVIII-lea; guvernul și staturile ardelene nu vor voi s'o ție în seamă însă, sub cuvânt că ea n'a căpătat niciodată valoare de drept, cele trei « națiuni » protestând împotrivă-i, cu prilejul publicării ei, în dieta din Alba Iulia, la 15 Iunie 1703.

Instalarea lui Atanasie avu loc, cu fast oficial, la 25 Iunie 1701, în lăcașul zidit mai bine de o sută de ani înainte de Mihai Viteazul, la Bălgrad. Se produse, ce-i dreptul, la ușa bisericii, o manifestație ostilă, din partea unui preot și a doi mireni ortodocși; urmară, mai târziu, afurisania lui Calinic, patriarhul Constantinopolului, care numi pe episcopul unit « Satanasie », aceea a lui Dositei, patriarhul Ierusalimului și cealaltă a lui Teodosie, mitropolitul Țării Românești. Faptul însă — unirea cu Roma — *rămase* și odată cu ea și *despărțirea obștei românești din Ardeal în două, deci slăbirea ei.* E adevărat că, mai târziu, se produseră și unele urmări favorabile, sub raportul cultural; până atunci însă, avură loc o serie de turburări și frământări confesionale, element necunoscut mai înainte în viața poporului nostru.

Atanasie păstori până în ziua de 19 August 1713, când închise ochii, fără să aibă vreun Român la căpătâiul lui; se rostiră în schimb două cuvântări, de către Iezuiți: una în latinește, alta în ungurește.

Reacția contra Unirii. Chiar dela început, de pe când Atanasie era dus la Viena, în 1701, se ridicară voci contra Unirii. Aceasta era considerată — și pe bună dreptate — ca fiind numai un mijloc de a se îmbunătăți situația clerului; poporul ținea la vechea « lege ». In privința aceasta, sunt caracteristice cuvintele lui *Pater Ianoș*, negustor român din Sibiu, trimise, la 13/24 Martie 1701, lui Atanasie: « Iară leagea — spune el — au rea avem, au bună, nemica nu vom mișca, nici avem a primi mai mult, până nu va fi cu voia și a tuturor mireanilor, nu numai a popilor. Iar de primeaști Sfințiia Ta și popii, numai voi să fiți, iar noi nu vom fi ».

Un nobil român, *Gabriel Nagszegi*, ce se intitula reprezentant al ortodocșilor față de guvern și stat, protestează cu energie, la

25 Septemvrie 1701, împotriva luării celor două biserici din Alba Iulia de către uniți. Acest protest stârnește mare vâlvă; autorul lui e închis și rămâne astfel până la 20 Septemvrie 1706, făcându-i-se și proces; pentru liniștirea spiritelor, împăratul însuși e nevoit să dea, la 12 Decemvrie 1701, un edict care e «un adevărat decret de toleranță» religioasă; tipărit în latinește și în românește, această de a doua versiune însă tot *cu litere latine*, el accentuează că se lasă libertate deplină locuitorilor în ce privește unirea cu vreuna din cele patru confesiuni «recepte» sau rămânerea în vechea confesiune ortodoxă.

Preoții cari nu primiseră unirea și cari reprezentau în 1716 a șasea parte din numărul total: 456 față de 2747, își găsiră un exponent în *Ioan Țirca*; acesta, partizan al lui Francisc Rákoczy II, care se ridicase contra Austriacilor (vezi mai jos, p. 394), fu așezat de către protectorul și șeful său episcop la Bălgrad, în 1707, în locul lui Atanasie. Când Rákoczy trebui să se retragă spre nord, Țirca — acum ca episcop purtând numele de Iov — îl urmă și fu instalat episcop în Maramureș, în locul lui Iosif Stoica.

Țara Bârsei și Brașovul se dovediră în special refractare Unirii. La 5 Mai 1723, ortodocșii din Brașov declară «cu glas mare» că sunt fiii bisericii Răsăritului «de care sfântă credință nici sabia, nici focul, nici închisoarea, nici sărăcia, nici nevoia, nici foamea, nici goana, nici moartea să nu ne poată despărți». (vezi și fig. 129).

O altă regiune unde Unirea se izbi de o rezistență îndărătnică fu aceea a «Mărginenilor», de lângă Sibiu. De aci, se ridicară figuri remarcabile ca țăranul *Nicolae Oprea* din Săliște care merse și la Viena, în 1748, stând acolo mai mult timp și făcând o serie de petiții către Maria Tereza pentru ca, în cele din urmă, să fie închis în temniță, la Kufstein, și să moară acolo, după decenii de suferință. Tot din această regiune s'au ridicat, pe la jumătatea veacului al XVIII, preotul *Ioaneș din Galeș* care moare de asemenea în închisoare, *preotul Ioan din Aciliu* și *protopopul Ioan din Săliște* care e un adevărat «spiritus rector» al ortodocșilor pe la 1759—1760.

In sfârșit, cea de a treia regiune ostilă Unirii era în Munții Apuseni, în *Zarand*, vechiu centru de apărare românească.

Rezistența populației din Ardeal împotriva Unirii a fost însuflețită de apariția, în 1744, a unui călugăr *Visarion Sarai*; acesta, sârb de origine, trecu prin Banat și intră, în Martie, pe la Dobra,

în Huniedoara. De aci, el se îndreptă spre Deva, după aceea, prin Săliște, la Sibiu, vorbind țăranilor, prin sate și pe drum și întărindu-i în vechea credință. Prins de autorități, fu dus sub escortă la Viena, de unde i se pierdu urma. Deși prezența lui a fost de foarte scurtă durată, totuși influența exercitată asupra mulțimii s'a dovedit însemnată; din cauza aceasta, se și institui în 1746 un regim de teroare și de prigonire contra ortodocșilor. Și mai însemnată a fost acțiunea desfășurată, peste un deceniu și jumătate, de călugărul *Sofronie*, originar din satul *Cioara* (județul Alba). Acesta își durase un mic schit în pădure, având pe lângă el și câțiva copii la învățătură. Autoritățile din Vinț îi distruseră însă lăcașul în 1757 și-l siliră să fugă. El petrecu câtva timp prin județul Huniedoara, până când fu prins și închis în satul Bobâlna. De aci îl scăpă o ceată de vreo 5—600 de țărani români, înarmați cu măciuci și conduși de protopopul Ioan din Săliște (13 Fevruarie 1760).

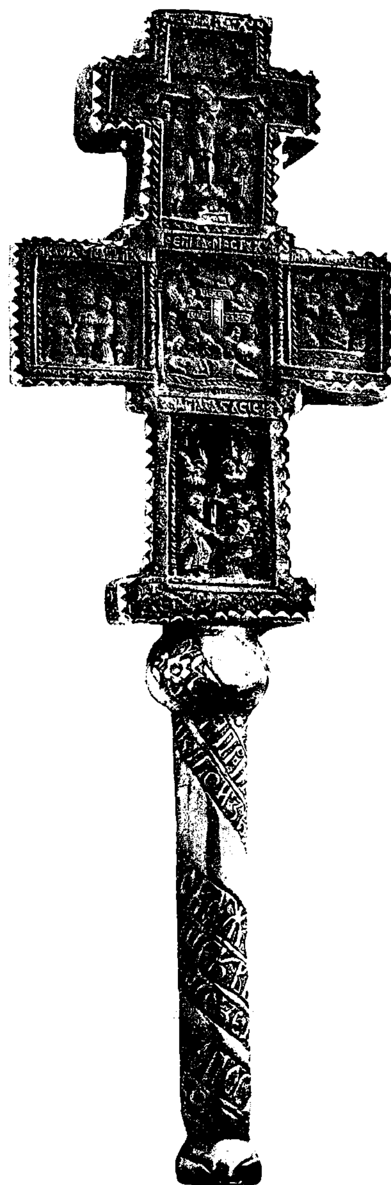

Fig. 129. — Cruce din lemn de chiparos, ferecată în argint, dela biserica Sf. Nicolae din Brașov.

Sofronie se refugie atunci în Zarand, unde se putea apăra. Bisericile uniților începură să fie ocupate; mișcarea se întinse și în sudul Ardealului și în câmpie și pe cursul superior al Mu-

reşului, unde se remarcă protopopul *Ion din Sadu*, zis şi Popa Tunsu. Prins din nou, în Abrud, Sofronie e liberat pentru a doua oară de ţăranii strânşi în mare număr. In cele din urmă, cetele lui atacară Blajul, în August 1760, silind pe Episcopul unit Petru Pavel Aron să fugă la Sibiu. Culminarea mişcării fu sinodul convocat de Sofronie la 14/25 Fevruarie 1761, în Alba Iulia; aci se aprobă o încheiere, în 19 puncte, prin care se cerea, în primul rând, libertate religioasă, consultarea ţării în vederea numirii unui episcop ortodox şi eliberarea celor închişi. In urma acestui fapt, Curtea dela Viena care urmărea, prin Consiliul ei de Stat, cu multă atenţie, problema confesională românească, se hotărî să intervină. Ea trimise în Ardeal pe generalul *Buccow*, cu forţe îndestulătoare, numindu-l totodată şi preşedinte al comisiei instituite pentru cercetarea şi înlăturarea certurilor religioase. Se decise să se facă o conscripţie generală a aderenţilor celor două confesiuni; ea avu loc (Mai 1761 — primele luni din 1762) şi e cunoscută sub numele — barbar — de «dismembraţia legii». Deşi nu se păstră pretutindeni deplină obiectivitate, rezultatul fu că din 152.886 de familii româneşti, 127.712 se declarară ortodoxe şi numai 25.174 unite; dacă s'ar fi procedat imparţial, numărul acestora din urmă ar fi fost — după ultimele cercetări — numai de 11.907 adică 7,7% din populaţia totală. Aceste cifre arată de ce se putea vorbi la Viena, în Consiliul de Stat, de «eşuarea» («Scheitern») Unirii. Lui Sofronie i se intentă proces; sentinţa: 5 ani închisoare, nu putu fi însă executată, deoarece el trecuse din timp în Muntenia, unde ajunse egumen la mănăstirea din Curtea de Argeş.

Episcopii ortodocşi din veacul al XVIII-lea. Odată cu Buccow, sosi în Ardeal şi episcopul ortodox de Buda, *Dionisie Novacovici*, sârb de origine şi diplomat al Academiei Teologice din Chiev, pe care Impărăteasa Maria Tereza hotărîse să-l numească şi episcop pentru Românii neuniţi. Intr'adevăr, aceştia, după ce Atanasie primi Unirea cu Roma, *nu mai avură, timp de şase decenii, un episcop al lor, recunoscut de curtea dela Viena*; singurul ierarh legal, în tot acest răstimp, fu episcopul unit; catolicismul n'avea niciun interes să întărească poziţia ortodocşilor. Rămaşi fără păstor, aceştia se îndreptară spre mitropolitul sârbesc dela Karlovitz. Inceputul îl făcură *Braşovenii* cari şi trimiseră delegaţii

lor la congresul național sârbesc din 1743 precum și la congresele electorale din 1748 și 1749. Urmară apoi Făgărășenii cari cerură, la 28 Noemvrie 1747, mitropolitului să fie luați și ei sub jurisdicția sa. Evident, legăturile cu Muntenia și cu Moldova continuară; nu mai putea fi însă vorba de legături *oficiale*, recunoscute de Stat, așa cum era înainte de Unire. Pe timpul prigoanei religioase, se făcură intervenții și în Rusia, la curtea țarului, spre a interveni în favoarea celor urmăriți. *Protopopul Nicolae Pop* luă drumul într'acolo, pornind la 17 Noemvrie 1749; îi urmă un călugăr *Nicodim* care merse de două ori în Rusia, odată în 1751, a doua oară în 1757. Țarina Elisabeta interveni într'adevăr, prin ambasadorul ei dela Viena; ea îndemnă, apoi, ceva mai târziu, în 1758, pe credincioșii din Ardeal să ceară un arhiereu al lor, făgăduindu-le că le va trimite unul dela Moscova. Pentru a pune capăt agitației religioase, care sub Sofronie din Cioara atinsese maximum, Maria Tereza hotărî să numească un ierarh și pentru ortodocși. Fu trimis deci *Dionisie Novacovici*; decretul prin care acesta e numit episcop exempt (adică *nedepinzând* de vreun mitropolit!) al Românilor din Transilvania poartă data de 13 Iulie 1761. Instalarea avu loc la Brașov, la 4 Septemvrie; ca reședință i se fixaseră Șcheii Brașovului; Novacovici nu voi să rămâie aci însă — Brașovenii îl primiseră rece — ci își luă o locuință la poarta *Cisnădiei*, aproape de Sibiu.

Novacovici păstori până în 1767, Decemvrie 8, când îl ajunse moartea. Invățase, după numire, românește; a scris și o carte de liturgică, în limba română și sârbă, precum și unele studii contra propagandei unite.

Scaunul vacant e girat apoi câtva timp de vicarul Ioan Gheorghievici, după care e numit episcop *Sofronie Chirilovici*, tot sârb și el, avându-și reședința la Sibiu. Păstoria acestuia durează dela 1 Decemvrie 1770 până în 1783. In Ardeal a stat însă, de fapt, numai până în 1773, mutându-se apoi la Buda și, mai târziu, la Timișoara; a avut ca vicar, în această ultimă perioadă de zece ani pe Ioan Popovici din Hondol.

După Sofronie Chirilovici, Impăratul Iosif al II-lea, numește dintre cei trei candidați propuși de mitropolitul de Karlovitz Moise Putnic, pe *Ghedeon Nichitici*, tot un Sârb (6 Noemvrie 1783). Instalat la 12 Iulie 1784, el ocupă scaunul episcopal până

la 6 Decemvrie 1788, data morții. In această vreme erau în Ardeal 940 de parohii ortodoxe, împărțite în 31 de protopopiate.

Urmașul său e *Gherasim Adamovici*, una din figurile remarcabile ale bisericii noastre din Ardeal. Deși Sârb și el — toți ierarhii ortodocși dela Novacovici până la Moga exclusiv au fost de această origine etnică — el s'a identificat însă cu aspirațiile poporului ce păstorea, aspirații concretizate în *Supplex Libellus Valachorum*, și a dus o luptă susținută pentru realizarea lor. A fost în privința aceasta superior chiar Românului Ioan Bob, episcopul unit, alături de care, de altfel, a dus lupta (vezi și mai jos, p. 390—391). Păstoria lui ține dela 13 Septemvrie 1789, data instalării în Sibiu de către guvernatorul Bánffy, până la 13 Aprilie1796, când moare.

După Gherasim Adamovici, scaunul episcopal rămâne vacant până în 1811, *deci timp de peste cincisprezece ani*. Clerul ardelean trimisese îndată după proclamarea vacanței, la 6 Iunie 1796, o petiție la Viena, în două versiuni, latinește și românește, cerând ocuparea scaunului de un episcop « de neamul și sângele nostru român, patriot de țara noastră ». Curtea împărătească a amânat însă satisfacerea acestei atât de legitime dorințe sub motivul ca mai întâi să se strângă toate restanțele « taxelor sidoxiale », taxe ce se percepeau dela preoți și serveau la plata lefii episcopului. Era de fapt un pretext, determinat, se pare, de intervențiile Ungurilor cari nu vedeau cu ochi buni numirea încă a unui episcop *român* în Transilvania. Intre timp, se ivesc nu mai puțin de 12 candidați la scaunul vacant, dintre cari șase Români, cinci Sârbi și unul de origine etnică îndoelnică. Printre ei sunt și figuri remarcabile ca arhimandritul *Nestor Ioanovici*, din mănăstirea Bezdinului, român din Făgăraș, și arhimandritul Sârb *Pavel Kengelatz*, cu studii superioare teologice, juridice și filosofice, autor, mai târziu, al unei *Istorii Universale*, traduse și în românește. Biruie însă preotul *Vasile Moga*, român din Sebeșul Săsesc, fiu de protopop. Deși la sinodul electoral din Turda, la 19 Septemvrie 1810, el are mai puține voturi decât vicarul Nicolae Huțovici, totuși, fiind sprijinit atât de episcopul unit Ioan Bob cât și de guvernatorul Gh. Bánffy, pe care-l asigurase că va conduce « clerul și poporul român totdeauna în direcția voită de Excelența Sa », el obține numirea din partea curții. Instalat în ziua de 29 Iunie

1811, Moga păstorește nu mai puțin de 34 de ani, fără a desvolta însă vreo activitate deosebită.

In timpul îndelungatei vacanțe de după moartea lui Gherasim Adamovici, scaunul fiind girat de vicarul Ioan Popovici din Hondol, a avut loc o încercare de reunire a celor două biserici, în 1798. S'au întrunit mai întâi protopopii la Sibiu, la 7 Noemvrie 1797, au luat în discuție un anteproiect, apoi au însărcinat pe vicar și pe notarul Aron Budai să continue acțiunea de reunire. Aceștia au trimis împăratului, la 1 Fevruarie 1798, o petiție, cerând: 1. Pensionarea imediată a episcopului Ioan Bob. 2. Asimilarea clerului ortodox, ca drepturi, cu acela al confesiunilor recepte. 3. Inlăturarea numirilor de « uniți și neuniți », adoptându-se aceea de « creștini ai bisericii răsăritene de ritul grecesc ortodox adică catolic » (care însă e ambiguă!). 4. Alegerea unui episcop de către clerul de ambele confesiuni și suprimarea taxelor sidoxiale, viitorul ales mulțumindu-se numai cu veniturile domeniului dela Blaj. 5. Interzicerea de a se mai aduce cărți bisericești din Principate sau din alte țări, nici să mai fie primite fețe bisericești din aceste țări sau din Banat. Petiția nu avu însă nicio urmare, probabil și din cauza dificultăților politice dar și din aceea că punctele cuprinse în ea loveau o serie de interese personale. Refacerea unității confesionale românești rămâne încă o problemă a viitorului; dee Domnul ca ea să se poată rezolva cât mai curând, în spirit de perfectă echitate!

Mănăstirile din Ardeal. Ardealul n'a avut parte de o înflorire a vieții monahale, comparabilă cu aceea din Moldova și Țara Românească. Nici climatul religios, cu oficialitate catolică, protestantă sau calvină, nici cel politic, cu sistemul exclusivist al celor trei « națiuni » n'a fost de natură să favorizeze o atare înflorire. Constatăm totuși un număr oarecare de mănăstiri încă din veacurile XIV și XV (vezi vol. II, p. 318—321). Fără să aibă averile celor din Principate și trăind, cele mai multe, în condiții grele, ele au continuat să existe și în veacurile următoare. Mănăstirea din *Peri* a avut să sufere în veacul al XVII-lea de pe urma calvinilor care o și dărâmă la un moment dat — alte mărturii atribue distrugerea luptelor interne și războaielor; ea se reface însă, adăogându-și și o tipografie în care se tipăresc la 1696 o Evanghelie românească și un Molitvenic. Mănăstirea *Sfânta Treime*

din Alba Iulia, ctitoria lui Mihai Viteazul, durează până în 1714 când e și ea dărâmată, contra despăgubire însă, spre a se face loc întăriturilor noii cetăți; în locul ei, uniții vor zidi alta, cu același hram, la Blaj. Vechea mănăstire dela *Feleac*, din veacul al XV-lea, unde își avuseseră reședința episcopii Marcu, Daniil și Petru (vezi vol. II, p. 322), dura încă la începutul veacului al XVIII-lea;

Fig. 130. — Biserica fostei mănăstiri a Silvașului, dela Prislop (jud. Hunedoara).

aci se copiază în 1716 un Apostol și o Evanghelie. Boieri pribegi munteni ridică, între 1558—1562, mănăstirea dela *Lancrăm* (județul Sibiu), iar doi Aromâni din Cluj, Pavel și ginerele său Gheorghe Christofor Literatul, la finele veacului al XVII-lea, pe aceea din *Cluj-Mănăștur*. Trebue, în sfârșit, pomenită frumoasa mănăstire a lui Constantin Brâncoveanu de pe moșia sa dela *Sâmbăta de Sus*, zidită înainte de 1701.

Pe lângă aceste lăcașuri mai însemnate (vezi și fig. 130), existau însă și o sumă altele, modeste, multe din ele schituri de lemn, având câțiva călugări, câteodată unul sau doi numai; adesea, ele serveau și ca biserici de sat. Cercetări recente constată în totul, din veacul al XIV-lea până în al XIX-lea, «peste 180» de mănăstiri în ținu-

turile de peste munți, din Maramureș până în Banat. Mai cu seamă erau ele numeroase în ținutul Făgărașului (douăzeci și șapte de toate!), în Solnoc Dobâca (douăzeci și una!), în Cojocna (cincisprezece!) și în Maramureș (patrusprezece!).

Distrugerea mănăstirilor ordonată de generalul Buccow. In rezistența arătată de pătura țărănească la Unirea cu Roma, un rol însemnat au jucat mănăstirile și schiturile din Ardeal. Călugării fac propagandă împotriva acestei înnoiri a legii; unul dintre ei, Sofronie din Cioara, devine, după cum am arătat, exponentul și conducătorul mișcării, la 1760. Urmarea este că generalul Buccow dă ordin să se distrugă aceste lăcașuri, centre ale rezistenței religioase. Transmițând ordinul, căpitanul orașului Sibiu, comunică, la 13 Iunie 1761, următoarele: «Mănăstirile de lemn să fie arse pretutindenea, cele de piatră să se distrugă și să se facă raport Excelenței Sale Generalului atât despre restituirea bisericilor (către Uniți!) cât și despre demolarea mănăstirilor». Cine se opune, va fi spânzurat sau decapitat. Ordinul s'a executat în foarte multe locuri; au căzut astfel jertfă acestui act de vandalism care rămâne o veșnică pată asupra regimului austriac și asupra memoriei generalului Buccow, o sumă de vechi lăcașuri românești: s'a distrus mănăstirea *Prislopului*, întemeiată, potrivit tradiției, de Nicodim, ctitorul Voditei și Tismenei, mănăstirea dela *Geoagiul de Sus*, odinioară reședință episcopală (vezi și fig. 131). mănăstirea dela *Râmeți*, precum și o sumă altele, mai ales în Țara Oltului. Din fericire, s'au găsit, în unele părți, și oameni mai înțelegători, așa încât o seamă de mănăstiri și schituri au scăpat neatinse din această prigoană.

Episcopii uniți din veacul al XVIII-lea. Ioan Patachi. După moartea lui Atanasie (19 August 1713), sinodul protopopilor voi să aleagă pe Wenceslaw Frantz, secretarul celui răposat. Candidat — sprijinit de oficialitate — era însă și *Ioan Patachi*, preotul catolic din Făgăraș, român ca origine etnică. Cum la acest sinod nu obținuse niciun vot, se hotărăște ținerea unui al doilea și apoi unui al treilea: rezultatul e însă același. Abia la al patrulea sinod, care a fost însă, de fapt, o parodie, ținându-se cu un singur membru, Patachi obține votul acestui singur protopop și e întărit de curte la 23 Decemvrie 1715. Când e vorba să fie însă confirmat de Papă, se observă că nu există încă decât un episcop, nu și o episcopie

Fig. 131. — Vedere de pe valea Geoagiului.

unită, înzestrată cu un domeniu propriu și luându-și titlul sau numele dela reședința ei. Atunci curtea dela Viena acordă un domeniu producând 3000 florini anual — acela al Gherlei — iar în ce privește reședința, fiindcă mănăstirea din Alba Iulia se dărâmase tocmai pentru a se face loc noilor întărituri ale cetății, hotărăște să fie Făgărașul (vezi și fig. 132). Rezolvarea tuturor acestor probleme,

Fig. 132. — Castelul din orașul Făgăraș.

cu sistemul complicat al birocrației de atunci, cere timp, astfel că abia la 15 Iunie 1721, Papa Inochentie al XIII-lea expediază cele două bule privind, cea dintâi: înființarea episcopiei unite a Făgărașului pentru Grecii, Rutenii, Românii și Sârbii din tot Ardealul și ridicarea bisericii de acolo la rangul de catedrală; cea de a doua: confirmarea lui Patachi ca episcop unit de Făgăraș. Astfel ctitoria lui Constantin Brâncoveanu, figură reprezentativă a ortodoxiei, ajunge reședința uniților. Instalarea lui Patachi la Făgăraș are loc la 16 Septemvrie 1723; păstoria lui durează puțin, până la 29 Octomvrie 1727 când moare, în vârstă de numai 46 de ani. Unii cred că ar fi fost otrăvit; faptul însă nu e sigur.

Ioan Inochentie Clain, urmașul lui Patachi, este cea mai de seamă figură a clerului românesc din Ardeal, în veacul al XVIII-lea.

Fiu de ţăran liber din comuna Sadu, în ţinutul Sibiului, Ioan Micu şi-a văzut în şcoală numele germanizat în Klein (scris româneşte: Clain!). Isprăvise tocmai cu distincţie studiile teologice, când se produce vacanţa scaunului episcopal; sinodul electoral, întrunit la 4 Iunie 1728, îl alege, iar împăratul îl numeşte la 25 Fevruarie 1729; peste câteva luni, la 5 Septemvrie, e făcut baron: Clain avea atunci 36 de ani. Consacrarea de către Papă are loc la 5 Noemvrie 1730, iar instalarea abia după doi ani, la 28 Septemvrie 1732: noul ierarh era socotit încă foarte tânăr (vezi fig. 133). Imediat după aceasta, la 11 Septemvrie, împăratul îi acordă şi loc în dieta transilvană, cu drept de vot: prima dată când un reprezentant al «Valahilor» oropsiţi putea să-şi spună cuvântul în adunare, în faţa reprezentanţilor celor trei «naţiuni». El nu întârzie de altfel s'o facă.

Iubindu-şi credincioşii, socotindu-se, în anumite momente, ca apărător nu numai al lor, dar al întregei obşti româneşti din Ardeal, cerând cu tenacitate drepturile acordate prin diplomele împărăteşti, Clain a dus o luptă de mai bine de doisprezece ani (1732—1744), singur contra tuturora, până când a fost, în cele din urmă, răpus. Nu mai puţin de douăzeci şi patru de petiţii a înaintat el curţii dela Viena, cerând dreptate. (Vezi mai jos, capitolul: Lupta pentru dezrobirea politică şi socială a Românilor din Ardeal în veacul al XVIII-lea).

În timpul păstoriei sale, reşedinţa episcopiei se mută dela Făgăraş la Blaj. Clain cedează, la 28 Martie 1736, erariului împărătesc domeniul dela Gherla şi cel dela Sâmbăta de jos, primind în schimb domeniul Blajului, cu «coşteiul» adică castelul de acolo, fost al familiei Apaffy, cu satele întregi Blajul, Mânăradea, Spătacul, Cergăul Mare, Veza, Ciufudu, Tiurul şi cu părţi din satele Sâncel, Petrifalău, Pânade, Şona şi Spini. Intrând în posesiunea acestui domeniu în Mai 1737, Clain hotărăşte să ridice, la Blaj, o mănăstire cu seminar de băieţi, o biserică catedrală şi o reşedinţă episcopală: totul urma să coste 61.000 de florini, după planurile şi devizul arhitectului curţii imperiale, Ioan Martinelli. Construcţiile începură în 1741; Clain însă nu mai apucă să le vadă isprăvite, deoarece, în urma luptei duse cu dieta şi guvernul Transilvaniei, e nevoit să părăsească scaunul şi să se retragă într'o mănăstire la Roma, unde a şi murit, după aproape două decenii şi jumătate, la 23 Septemvrie 1768.

Urmașii lui Ioan Inochentie Clain. Din mănăstirea în care se retrăsese Clain își înaintează, la 10 Mai 1751, demisia din calitatea de episcop. Sinodul electoral, convocat la Făgăraș, la 15 Noemvrie, își împarte voturile între Petru Pavel Aron, Grigore Maior și Silvestru

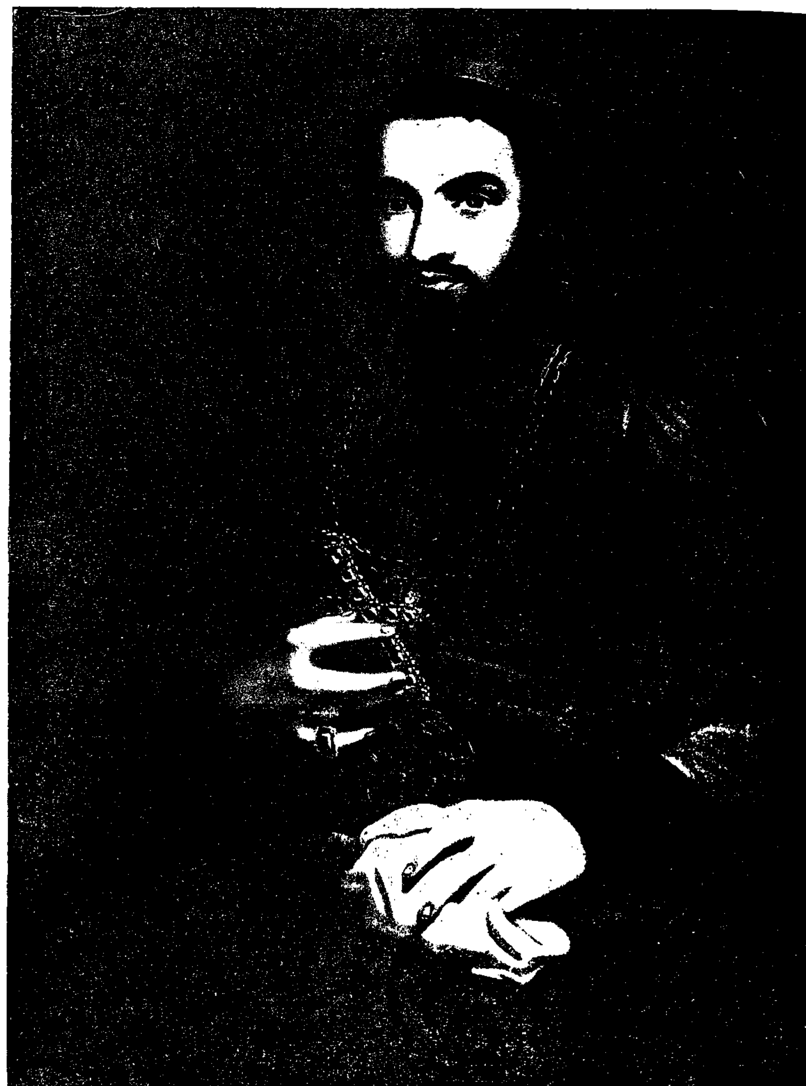

Fig. 133. — Episcopul Ioan Inochentie Clain. Pictură în ulei. In colțul din stânga sus următoarea inscripție în latinește: «Ioannes Inocentius B. Klein de Szad episcopus fagarasiensis anno 1729».

Caliani, dintre cari curtea confirmă pe cel dintâi (28 Fevruarie 1752). Instalat la Blaj în toamna anului 1754, Aron dă o deosebită atenție lăcașurilor începute de Clain și are satisfacția să inaugureze, la 11 Octomvrie, trei școli: *Școala de obște*, adică elementară, cu învățământul gratuit; din ea s'a desvoltat mai târziu Școala Normală; *Școala latinească*, pentru învățătura limbilor și a științelor, predecesoarea actualului liceu; *Școala de preoție* destinată formării preoților; elevii locuiau în Seminarul Sfânta Treime. Tot lui i se datorește și cel de al doilea seminar, acela al *Bunei Vestiri* (1760) pe care-l înzestrează cu domeniul dela Cut, cumpărat pe 30.000 de florini dela Gabriel Bethlen. Petru Pavel Aron a păstorit până la 25 Fevruarie 1764, data morții.

I-a urmat în scaun *Atanasie Rednic*, un adevărat ascet, ducând o viață foarte sobră și voind s'o impună și celor de prin prejurul său (vezi fig. 134). El s'a îngrijit în deosebi de mănăstiri; a sprijinit și pe școlarii meritoși; din vremea lui datează «țipăul»: o pâine mare și gustoasă care se dădea școlarilor la cinci zile odată, ca ajutor din partea episcopului; foarte mulți dintre cărturarii Ardealului, de atunci și până la Unirea din 1918, au beneficiat de acest dar. Atanasie Rednic a murit în ziua de 2 Mai 1772.

În locul lui a fost ales *Grigore Maior*, candidatul din 1751 și care, neîmpăcându-se cu Rednic, trebuise să stea ani îndelungați în surghiun, în mănăstirea dela Munkács. Consacrarea lui ca episcop are loc la Viena, la 23 Aprilie 1773, în prezența împărătesei Maria Tereza și a lui Iosif al II-lea. S'a ocupat în deosebi de învățământ, înființând multe școli prin sate; ca un cărturar ales ce era — își luase doctoratul în filosofie și în teologie — a făcut și o frumoasă bibliotecă la Blaj. În vremea lui, Școala de obște se transformă în Școală Normală, iar cele două seminarii se contopesc într'unul singur.

Din cauza firii sale combative și a opoziției ce făcea calvinilor și luteranilor, Maior ajunge în conflict cu guvernul transilvan și e nevoit, în cele din urmă, să demisioneze (13 Martie 1782); cuvântarea lui de rămas bun e emoționantă. Retras în mănăstirea din Alba Iulia, Maior moare în Fevruarie 1785, lăsând aproape toată averea sa instituțiilor școlare din Blaj.

Urmașul său în scaun, *Ioan Bob*, era român numai după tată, nobil catolic din părțile Chioarei; maică-sa, Candida Timandi,

era unguroaică. Ales episcop la 21 Octomvrie 1782, el e consacrat la 6 Iunie 1784 și are o foarte lungă păstorire, până în 1830. N'a

Fig. 134. — Episcopul Atanasie Rednic. Pictură în ulei. In colțul din dreapta sus o inscripție în latinește dând numele lui și anul morții 1772.

fost un temperament de luptător; cu prilejul revendicărilor cuprinse în « Supplex Libellus Valachorum » s'a arătat moale, nepărând așa cum trebuia cauza în Dietă (vezi mai jos, p. 410).

Episcopia unită de Oradia Mare. În vederea câștigării de noi adepți pentru Unirea cu Roma și a păstrării celor existenți, se numi, la 16 Septemvrie 1748, în persoana lui *Meletie Covaci*, de origine Aromân, un nou episcop unit în Ardeal, și anume pentru părțile Orăzii Mari, prea depărtate de Blaj; el era sufraganul Episcopului Catolic de Oradea, adică depindea de acesta. Nu se creie deocamdată o nouă eparhie; Meletie fusese numit episcop « in partibus » și anume « de Tegeia », în Arcadia; se intitula totuși într'un act din 26 Martie 1754: « Noi Meletie, din mila lui Dumnezeu și Scaunului Apostolicesc arhiereu Sfintei Biserici Răsăritului Orezi Mari și lŭ Biharŭ varmedi, Grecilor, Rumânilor și Rușilor, iproci ». Moare în anul 1770. Succesorul său desemnat abia în 1775, la 5 Noemvrie, și pentru moment tot cu titlul de sufragan al episcopului catolic de Oradea, e *Moise Dragoș*, nobil din Turda, fost paroh în Diosig și în Oradea. În 9 Noemvrie 1777, Dragoș e sfințit episcop unit al Orăzii, iar împărăteasa Maria Tereza dă acestei noi episcopii — create în ziua de 17 Iunie — domeniul, bogat și întins, al Beiușului. Păstoria lui Dragoș ține până în 1787, Aprilie 16. Urmașul său în scaun e *Ignatie Darabant* de fel din Mănău, Sălaj (8 Aprilie 1788—31 Octomvrie 1805); lui i se datorește înființarea, în 1792, a unui institut pentru pregătirea preoților și învățătorilor, seminar deci și școală normală în același timp; după acesta vine *Samuil Vulcan* (25 Octomvrie 1806—25 Decemvrie 1839), o figură de seamă între ierarhii ardeleni și ocrotitorul lui Gheorghe Șincai. El întemeiază, în 1828, gimnaziul românesc din Beiuș, transformat în 1836 în liceu.

BIBLIOGRAFIE

Mitropolia din Bălgrad în veacul al XVII-lea: 1. Dr. A. BUNEA, *Ierarchia Românilor din Ardeal și Ungaria*, Blaș, 1904, 307 + VII p. in 8°; 2. N. IORGA, *Istoria bisericii românești și a vieții religioase a Românilor*, ed. 2-a, vol. I—II, București, 1929—1932, 432 + 493 p. in 8°.

Urmașii lui Ioan de Prislop până la Sava Brancovici: 3. ȘT. METEȘ, *Istoria bisericii și a vieții religioase a Românilor din Transilvania și Ungaria*, vol. I (până la 1698), Sibiu, 1935, XXXVI + 596 p. in 8°.

Sava Brancovici: 4. SILVIU DRAGOMIR, *Fragmente din cronica sârbească a lui George Brancovici*, în *Anuar. Ist. Cluj*, II (1923), p. 1—70; 5. I. LUPAȘ, *Odăjdiile mitropolitului Sava Brancovici, 5 August 1684*, în *Studii, Conferințe și Comunicări Istorice*, I, București, 1928, p. 203—209; 6. MARINA LUPAȘ, *Mitropolitul Sava Brancovici*, Cluj, 1939, 126 p. in 8°.

V. și p. 319, nr. 3.

Urmașii lui Sava. Episcopii din Inău, Făgăraș și Maramureș: 7. N. IORGA, *Ceva despre Episcopul maramureșan Iosif Stoica*, în *An. Acad. Rom. Mem. Secț. Ist.*, s. 2, t. XXXVI (1913—1914), p. 151—156.

Unirea cu Roma: 8. AL. LAPEDATU, *Pater Ianoș*, în *Prinos lui D. A. Sturdza*, București, 1903, p. 303—310; 9. I. URSU, *Un manifest românesc tipărit cu litere latine al Impăratului Leopold I din anul 1701*, în *An. Acad. Rom. Mem. Secț. Ist.*, s. 2, t. XXXIV (1911—1912), p. 1049—1063.

V. și p. 392, nr. 10.

Reacția contra Unirii: 10. SILVIU DRAGOMIR, *Istoria desrobirei religioase a Românilor din Ardeal în secolul XVIII-lea*, vol. I—II, Sibiu, 1920 și 1930, VIII + 259 + 224 și VII + 440 p. in 4°; 11. TEODOR V. PĂCĂȚIAN, *Contribuțiuni la istoria Românilor ardeleni în sec. al XVIII-lea*, în *Anuar. Ist. Cluj*, III (1924—1925), p. 161—179; 12. Dr. VIRGIL CIOBANU, *Statistica Românilor din Ardeal făcută de administrația austriacă la anul 1760—1762*, Cluj, 1926, 87 p. in 8° (Extras din *Anuar. Ist. Cluj*); 13. I. LUPAȘ, *Desbinarea bisericească a Românilor ardeleni, în lumina documentelor din I-a jumătate a veacului al XVIII-lea*, în *Studii, Conferințe și Comunicări Istorice*, București, 1928, p. 231—267; 14. HELMUT KLIMA, *Die Union der Siebenbürger Rumänen und der Wiener Staatsrat im theresianischen Zeitalter*, în *Südost-Forschungen*, VI (1941), p. 249—256.

Episcopii ortodocși din veacul al XVIII-lea: 15. I. LUPAȘ, *Doisprezece pețitori ai episcopiei transilvane vacante dela 1796—1810*, în *Studii, Conferințe și Comunicări Istorice*, I, București, 1928, p. 407—430; 16. I. LUPAȘ, *O încercare de reunire a bisericilor române din Transilvania la 1798*, în *Studii, Conferințe și Comunicări Istorice*, vol. I, București, 1928, p. 349—405.

Mănăstirile din Ardeal: 17. ȘTEFAN METEȘ, *Mănăstirile românești din Transilvania și Ungaria*, Sibiu, 1936, XCVIII + 363 p. in 8°.

Episcopii uniți din veacul al XVIII-lea, Ioan Patachi: 18. N. IORGA, *Istoria Românilor din Ardeal și Ungaria*, vol. I—II, București, 1915, VI + 460 și XV + 291 p. in 8°.

Vezi și p. 329, nr. 10.

Inochentie Clain: 19. GEORGE BOGDAN-DUICĂ, *Procesul Episcopului Ioan Inochentie Clain*, Caransebeș, 1896, 79 p. in 8°; 20. Dr. A. BUNEA, *Din istoria Românilor. Episcopul Ioan Inocențiu Klein*, Blaj, 1900, XV + 423 p. in 8°; 21. ȘTEFAN MANCIULEA, *Ctitorii Școalelor din Blaj*, Blaj, f. a., 42 p. in 8°.

Urmașii lui Ioan Inochentie Clain: 22. Dr. A. BUNEA, *Episcopii Petru Paul Aron și Dionisiu Novacovici*, Blaj, 1902, XIX + 498 p. în 8°.

Episcopia Unită de Oradia Mare: 23. IOAN GEORGESCU, *Istoria Bisericei Creștine Universale cu deosebită privire la istoria bisericei românești unite cu Roma*, Blaj, 1921, 324 p. în 8°.

LUPTA PENTRU DESROBIREA POLITICĂ ŞI SOCIALĂ A ROMÂNILOR DIN ARDEAL IN VEACUL AL XVIII-lea

> *« Ţara asta e a noastră, a voastră e ţara ungurească şi în scurtă vreme vă şi scoatem noi de aci ».*
>
> (Ţăranul Florea Cosma din Gârbău către nobilul Szent-Pal, în toamna lui 1784).

Românii din Ardeal, la începutul veacului al XVII-lea, se găsesc într'o stare de întreită oprimare: politică, religioasă şi socială. Politică, deoarece, potrivit uniunii din 1437, dintre nobili, Saşi şi Secui, ei nu sunt consideraţi ca formând o « naţiune » în sens juridic, nu au deci reprezentanţi în dietă şi cu atât mai puţin în guvern. Religioasă, deoarece confesiunea ortodoxă nu este trecută printre confesiunile « recepte » adică primite sau recunoscute, deci şi ajutate, de Stat. In sfârşit, socială, deoarece, marea majoritate a ţărănimii româneşti găsindu-se în situaţia de iobagi, e supusă la o serie întreagă de dijme, servicii şi prestaţiuni faţă de proprietar şi de biserica oficială, precum şi la unele restricţiuni civile umilitoare. Iar aceia cari au o situaţie socială superioară, cnezii sau nobilii, sunt supuşi primejdiei desnaţionalizării şi pierduţi astfel pentru connaţionalii lor.

In veacul al XVII-lea, această situaţie de oprimare şi de inferioritate se accentuiază; ea capătă şi o nouă consacrare oficială care este, totdeodată, şi o nouă umilinţă. Intr'adevăr, în acest veac, în timpul lui Gheorghe Rákoczy I, se formulează, în « Constituţiunile Aprobate » din 1635, 1636 şi 1646, principiul că Românii din Ardeal sunt simpli « toleraţi », că ei « se suferă provizoriu în ţară (pro tempore) până le va plăcea principilor şi pământenilor ţării (usque ad beneplacitum Principum et Regnicolarum). Este

punctul maxim al uzurpării și intoleranței maghiare și, în același timp, punctul cel mai de jos la care ajunge, printr'o apăsare seculară, nenorocitul nostru popor din Ardeal. Pentru a ieși din această situație, primesc conducătorii spirituali ai lui, la sfârșitul veacului al XVII-lea, Unirea cu Roma; tot pentru înlăturarea ei, au loc, în veacul al XVIII-lea o serie întreagă de acte și manifestări, pe diferite căi și cu diferite mijloace. Se poate spune că întreg veacul al XVIII-lea în Ardeal e dominat de lupta pentru desrobirea politică și socială a Românilor. Rezistența conducătorilor, a « fericiților posesori » (beati possidentes), e aprigă și perfect solidară: când e vorba de a se apăra privilegiile și de a se menține Valahii într'o situație de permanentă șerbie, nu există nicio divergență între cele trei « națiuni » dominante. Mai ales că acestea văd cu adevărată spaimă cum, în ciuda condițiilor foarte vitrege de traiu, *numărul* celor oprimați crește necontenit. Intr'o scrisoare din 22 Mai 1676 adresată Bistrițenilor, Mihai Apaffy constată cu îngrijorare: « Experiența de toate zilele confirmă că Românimea e o nație de tot spornică, iar Ungurimea și Săsimea din zi în zi se împuținează ».

La începutul veacului al XVIII-lea, Românii din Ardeal participă în mare număr la răscoala lui *Francisc Rákoczy.* Acesta, ajutat de regele Franței, Ludovic al XIV-lea, care era în război cu Austriacii, și de Poloni, se ridică în 1703 împotriva împăratului Leopold, cerând restabilirea vechilor drepturi ale Ungariei; în anul următor, 1704, este ales chiar principe al Transilvaniei. Răscoala, pornită mai întâi prin mișcări țărănești, în comitatele Maramureș, Sătmar și Ugocea, durează mai mulți ani, până în 1711 (Pacea dela Sătmar, 1 Mai). Românii, sperând o îmbunătățire a soartei lor, se alăturară lui Rákoczy. Cunoaștem numele câtorva dintre căpetenii: Vasile Negru, Dragul Balică, Bucur Câmpeanu și « colonelul » Gavrilă Nagszegi, acesta din urmă una și aceeași persoană cu cel ce protestase împotriva cedării celor două biserici din Alba Iulia către Uniți. După înăbușirea răscoalei, dieta din 1714 hotărăște ca fiecare iobag să facă patru zile de clacă sau robotă pe săptămână, iar fiecare jeler, trei zile. O înrăutățire deci a situației.

Lupta lui Ioan Inochentie Clain. Prima diplomă leopoldină, din 1699, acorda bisericii unite și clerului acesteia aceleași drepturi,

privilegii și imunități ca și bisericii catolice. Cea de a doua diplomă leopoldină, din 1701, confirmând cuprinsul celei anterioare, adăoga și dispoziția, esențială, că țăranii și locuitorii români în genere cari se vor uni cu biserica romano-catolică, nu vor mai fi, pe viitor, socotiți, drept « tolerați », « ci vor fi primiți între staturile țării », ca și ceilalți catolici.

Această de a doua diplomă nu căpătă nicio urmare, membrii dietei protestând împotriva ei, la publicare (1703). Dar nici cea dintâi nu fu respectată în întregime. După sistemul specific lor, de a eluda legile și angajamentele — chiar solemne, chiar iscălite de ei înșiși — care nu le convin, stăpânitorii maghiari ai Ardealului nu aplicară nici în întregime, nici peste tot dispozițiile, categorice totuși, ale diplomei împărătești. Așa se face că o sumă dintre preoții uniți continuară să plătească dijmă — și nu numai domnilor de pământ, dar și fiscului și uneori chiar clericilor străini — apoi vamă și vad; ei continuară de asemenea să nu primească în dar cantitatea de sare pe care o primeau slujitorii celorlalte confesiuni.

Impotriva acestei stări de lucruri se ridică episcopul Clain. El înaintează o primă petiție împăratului, la 9 Aprilie 1732, arătând cele de mai sus și cerând respectarea întocmai a drepturilor conferite prin prima diplomă leopoldină. Petiția e îndrumată dietei ardelene, în care i se face loc și episcopului; aceasta numește o comisie care să cerceteze pe teren starea de lucruri arătată de Clain și să facă un raport. Cercetarea durează foarte mult; abia la 17 Martie 1735 se depune raportul constatând că o sumă dintre plângeri erau îndreptățite. Dar în aceeași zi, guvernul ardelean dă un act în care face o critică nedreaptă și plină de ură la adresa Uniților și a Românilor în genere. Ei sunt arătați în culorile cele mai negre; cât despre episcop, el nu e « nici politic, nici om de Stat, nici jurist », nu vorbește bine ungurește, nu i se poate deci acorda — așa cum ceruse — un loc în guvern. Clain prezintă atunci un nou memoriu Vienei arătând că vorbește în numele a 85.857 de familii românești, arată credința lor față de Stat, cere din nou respectarea drepturilor conferite prin diplome și un loc în guvern. Rezultatul e decretul împărătesc din 24 Octomvrie 1735 prin care se ordonă încetarea oricărui abuz și a oricărei violențe sau ilegalități împotriva episcopului unit și a clerului

său. Era o satisfacție platonică, deoarece, la fața locului, în Ardeal, nemeșii făceau tot ce știau ei.

Față de această situație, Clain se hotărăște să înainteze dietei o nouă cerere, cuprinzând toate revendicările, atât de ordin bisericesc cât și politic și social și privind întreaga obște românească de peste munți; faptul are loc în Mai 1736. El cere, de data aceasta: Scutirea tuturor preoților de dăjdi, taxe și contribuțiuni; acordarea de « porții canonice »; înlăturarea oricărui amestec mirean la numirea și la judecata preoților cari vor depinde toți numai de episcopul unit; despăgubirea preoților cari fuseseră supuși la taxe și prestațiuni nelegale. In ce privește pe mireni: aplicarea celei de a doua diplome leopoldine, deci acordarea de drepturi politice uniților, așa cum au romano-catolicii. Țăranii să se poată folosi, pe teritoriul Sașilor, de păduri, ape și munți, întocmai ca și ceilalți; să aibă dreptul de a fi meseriași; să nu plătească dijmă decât preoților lor; să-și poată trimite copiii la școală; să fie lăsați să-și prăznuiască sărbătorile în pace și să nu fie împiedecați a cere judecata vlădicăi.

Această nouă petiție produce în dietă o mare indignare. Se cere mai întâi un răgaz, apoi se dă următorul răspuns, caracteristic: « Episcopul și clerul unit cer lucruri pe care nimeni nu le-a mai cerut vreodată dela străbunii noștri și nu le va putea cere nici dela urmașii noștri; cer lucruri cu totul contrarii legilor nației; cer lucruri ce ating în gradul cel mai înalt privilegiile și scutirile cele vechi dobândite dela regi și principi; cer lucruri ce nu se potrivesc cu sancțiunile pragmatice ale țării, întărite de împăratul de acum; cer lucruri ce răstoarnă din temelie drepturile și libertățile gustate până acum în pace de națiunile patriei; cer lucruri care fac cea mai mare silă nobilimei și prerogativei nobiliare, a căror sfântă pază o avem; cer lucruri care, de fapt, zguduie întreg sistemul acestei țări, păstrat până acuma în bună rânduială, atât în cele religioase, cât și în cele politice și fiscale; în sfârșit, cer ceea ce clerului și plebei valahe, după firea ei bine cunoscută, nu i se cuvine niciodată. La aceste cereri ne mai auzite și foarte însemnate ale episcopului, nouă, staturilor, care am venit la această dietă, nu ne este iertat a răspunde, nefiind autorizați și pregătiți a ne declara într'o chestiune atât de importantă și neașteptată ». Nu se poate ajunge deci la un rezultat.

Lupta reîncepe în dieta din 1737; în ziua de 28 Septemvrie, Clain ia cuvântul « în numele său și al întregii națiuni ce se zice românească în Transilvania ». Nu « națiune » — strigă atunci furioși membrii adunării — ci « Valahi » sau « plebe valahică ». Altfel, nu-l vor lăsa să citească noua plângere; așa se și întâmplă, episcopul refuzând să schimbe termenul care-și avea temeiul în cea de a doua diplomă leopoldină.

După războiul terminat prin pacea dela Belgrad, are loc un nou demers, în 1741. De data aceasta, Clain oferă împăratului 5000 de soldați « plătiți de clerul românesc și comandați de ofițeri români »; prezintă totdeodată, vechile cereri. Sub raportul politic, el cere ca « Românii potrivit diplomei leopoldine amintite — să se adaoge (adnumerentur) celorlalte națiuni recepte, adică: în comitate, națiunii ungurești, în scaunele săcuiești, națiunii secuiești, pe teritoriul regal națiunii săsești și să fie capabili de toate beneficiile și dregătoriile ». Motivarea e foarte simplă: cei ce poartă sarcinile publice « la o laltă cu celelalte națiuni, ba încă mai mult decât toate acele națiuni împreună », e drept să aibă și foloasele respective. Dar nici această cerere, după ce străbate filiera cunoscută: comisii la Viena, dieta transilvană, conferințe ministeriale din nou la Viena, nu duce la un rezultat apreciabil: se acordă, prin rescriptul imperial din 9 Septemvrie 1743, trimis prin poștă lui Clain, numai câteva avantagii materiale clerului unit și se dă voie a se ridica biserici și a se trimite copiii la școli; despre celelalte revendicări, politice și sociale, nimic. Această atitudine vitregă scoate lui Clain un strigăt de indignare: « Suntem tratați mai rău decât Evreii », izbucnește el. Trebue apoi să audă, în dieta din 1744, injuriile de tot felul care se adresează păstoriților săi. « Românii sunt niște pribegi » — spun deputații celor trei națiuni, iar Clain răspunde: « Nu pot fi altcum, deoarece sunt împilați până la sânge ». « Sunt numai țărani și iobagi » continuă aceia, iar episcopul replică: « Nu este adevărat, căci avem nobili în districtul Făgărașului și oameni liberi pe pământul crăiesc ». « Sunt tâlhari și hoți și leneși » continuă Ungurii », iar Clain răspunde: « Nu trebue să vă mirați, căci bieților oameni, în afară de piele, nu le lăsați nimic, cu ce să se hrănească. Oare nu Românii vă lucrează ocnele, băile de fier și aur, iar de pe unii nu luați și pielea? ». « Clerul și poporul român nu

sunt uniți din inimă » spun ei în sfârșit, la care episcopul replică: « Cele ce sunt ascunse în inima omului, numai Dumnezeu le poate judeca ».

Anul acesta, 1744, e anul încordării maxime în lupta lui Clain. De atâta vreme se străduia el necontenit pentru ai săi, singur contra tuturora; ceea ce obținuse era puțin, față de ce se făgăduise în momentul unirii; diplomele împărătești rămăseseră fără valoare, în fața urei și egoismului reprezentanților celor trei « națiuni » transilvănene. Astfel fiind, episcopul convocă un sinod, care se și întruni la 25 Iunie 1744; punându-se problema atitudinii viitoare, se hotărî continuarea luptei; iar dacă nu se va face dreptate, *atunci să se renunțe la Unire.* Era o hotărîre gravă, care putea nimici dintr'odată sforțările de aproape o jumătate de veac ale oficialității. De această încheiere a sinodului se folosiră numeroșii adversari ai lui Clain, cari de mult îi purtau sâmbetele, ca să-l reclame la Viena, arătându-l ca pe un element periculos Statului. Clain fu într'adevăr chemat în capitală și aci trebui să se prezinte, la 16 Noemvrie, în fața unei comisiuni de anchetă. Când simți însă că va fi judecat și condamnat, el plecă, la 9 Decemvrie 1744, spre Roma, sperând ca să găsească acolo mai multă înțelegere. Oficialitatea austriacă se dovedi totuși mai puternică; Clain nu putu face nimic și după mai bine de șase ani de rezistență, el trebui, la 10 Mai 1751, să-și dea demisia din episcopat. Retras în mănăstirea călugărilor baziliți poloni din Roma, el petrecu aci încă mulți ani, cu durerea în suflet că nu izbutise să scoată dreptatea poporului său. A închis ochii la 23 Septemvrie 1768, departe de țară, fără să mai fi putut revedea Ardealul.

Inființarea regimentelor de grăniceri români. O oarecare ușurare se produse în viața țăranilor români din regiunile de margine prin înființarea regimentelor grănicerești. Generalul Buccow, comandantul militar al Transilvaniei și, dela 7 Mai 1762, și președintele ei de guvern, propuse Vienei înființarea mai multor atari regimente, după chipul celor existente între Adriatica și Porțile de Fier. Curtea aprobă propunerea, astfel că în răstimp de patru ani, dela 1762 la 1766, luară ființă « trei regimente de grăniceri români »; de asemenea, două de secui. Primul regiment de grăniceri români se formează la granița de miazăzi a Transil-

vaniei, dela Braşov la Huniedoara; colonelul îşi are reşedinţa în *Orlat* (Sibiu), locotenent-colonelul în *Haţeg* (Huniedoara). Cel de al doilea regiment se formează în districtul Năsăudului; colonelul stă la *Năsăud*, locotenent-colonelul la *Feldru*. Steagul acestui regiment are semnificativa deviză: « Virtus romana rediviva ». În sfârşit, cel de al treilea regiment, de dragoni, se recrutează tot din părţile de miazăzi ale Transilvaniei şi cele imediat vecine lor; în 1772, el e redus însă numai la patru escadroane, alipite la regimentul secuiesc de husari; escadroanele îşi au sediile la *Dejani* (Făgăraş), *Dobra* (Huniedoara), *Teiuş* (Alba) şi *Agârbiciu* (Târnava Mare).

Locuitorii satelor de unde se recrutau soldaţii acestor regimente beneficiau de anumite libertăţi şi avantagii; mai întâi, ei nu mai erau iobagi, apoi ascultau numai de autorităţile militare, în sfârşit, o seamă dintre proprietăţile nemeşilor fuseseră expropriate şi constituiau avere comună grănicerească. Comunele din imediata vecinătate a graniţei cu Muntenia şi Moldova beneficiară şi de munţii ce fură răpiţi prin împingerea pajurilor împărăteşti în 1769 şi 1773; astfel de pildă, comuna Jina, la sud vest de Sibiu, primi nu mai puţin de opt munţi şi anume Goaza de sus, Goaza de jos, Groapa de sus, Groapa de jos, Haneşul de sus, Haneşul de jos, Steaza de sus, Steaza de jos. Curtea dela Viena găsi însă cu cale, după sugestia lui Buccow, să facă şi din aceste avantagii un mijloc de propagandă religioasă în favoarea Unirii: recrutarea pentru regimentele grănicereşti avea loc de preferinţă dintre uniţi, în timp ce ortodocşii furnizau soldaţi în special pentru regimentele obişnuite, de linie. Se câştigară astfel o serie de noi credincioşi; mulţi însă dintre locuitorii satelor de margine, atât în regiunea Sibiului cât şi a Năsăudului, care ţineau cu tărie la vechea lor « lege », preferară să se lipsească nu numai de foloasele noii situaţii, dar chiar de ce bruma pământ mai aveau şi trecură dincoace peste munţi, în Principate.

Indatoririle iobagilor. Situaţia celorlalţi ţărani, iobagi, care nu intrau în regimentele de grăniceri, rămase foarte grea. Ei erau legaţi de moşie sau, după expresia consacrată, « lipiţi pământului » (glebae adscripti) — de aci calificativul: sărac lipit pământului » — şi datorau proprietarului sau « domnului de pământ » muncă, dijme şi diferite daruri şi servicii. În ce priveşte

munca sau robota, dieta din 1714, de după înăbușirea răscoalei lui Francisc Rákoczy, fixase, pentru iobagi, așa cum am arătat, patru zile pe săptămână. Era excesiv; de aceea, curtea dela Viena o reduce în 1769, pe timpul Mariei Tereza, la două zile pe săptămână sau 104 zile pe an; nemeșii însă nu vor să respecte ordonanța împărătească. Trebue să se observe, de asemenea, că repartiția zilelor de muncă nu era *uniformă*, în tot cursul anului; în timpul verii, erau perioade când trebuiau să lucreze chiar șase zile pe săptămână, în timp ce iarna, evident, munca era mult mai puțină. Sub raportul dijmelor, iobagii dădeau a noua sau a zecea parte din recoltă proprietarului și o cantitate egală preotului catolic sau reformat; prin recoltă se înțelegea, așa cum ne arată un document din 15 Martie 1659, grâul, secara, orzul, ovăzul, meiul, lintea, mazărea, bobul, fasolea, cânepa și inul. Dădeau de asemenea dijmă din oi, porci, capre și stupi; dijma din oi, dela « quinquagesima » evului mediu (o oaie cu miel și o mioară din cincizeci!) tindea să atingă, la unii proprietari lacomi, quantumul de una din zece. Se adăogau apoi « darurile » — obligatorii însă — pe care le făceau « domnilor de pământ » de trei ori pe an. Bine înțeles, ei suportau și totalitatea sarcinelor publice ordinare, impozitele și taxele către Stat numite oficial « acrescenții », precum și pe cele extraordinare. Nu e de mirare deci că gloata țăranilor din Transilvania și Ungaria ajunsese să fie numită « misera plebs contribuens », în timp ce nobilii erau scutiți de impozite și servicii.

La greutățile economice și fiscale, se adăogau și unele îngrădiri civile. Iobagii, până în 1783, nu se puteau căsători fără voia stăpânilor lor; nu puteau purta arme, iar îmbrăcămintea era determinată. Așa dar, sub toate raporturile o situație din cele mai grele și umilitoare.

Călătoriile lui Iosif al II-lea în Ardeal. Reformele lui. Fiul Mariei Tereza, Iosif al II-lea, fusese crescut în atmosfera înțelegătoare din a doua jumătate a veacului al XVIII-lea, de umanitarism, de compătimire pentru suferințele mulțimii, în atmosfera în care se pregătea formularea principiilor de libertate, egalitate și fraternitate ale Revoluției Franceze. Asociat la domnie de mama sa, el căută să-și dea seama personal de situația reală din împărăție, întreprinse deci o serie de călătorii în diferitele provincii ale țării. În Ardeal, el veni în trei rânduri, în 1773, 1783 și 1786, cercetându-l amănunțit, stând de vorbă cu locuitorii, interesându-se în

special de țărănimea română și primind jălbi sau petiții; în prima călătorie, numărul acestor petiții a fost de nouăsprezece mii! În Mai 1773, Iosif al II-lea intră pentru întâia dată în Transilvania; la 21 ale lunii pătrunse în țara Hațegului, vizită orașele Hațeg, Huniedoara, Deva, Orăștie, Alba Iulia trecând în revistă pe grănicerii români; cercetă călare munții Abrudului, până la Zlatna; veni apoi la Sibiu unde descinse la hotelul care de atunci s'a numit «La Împăratul Roman». De aci, trecu la Sighișoara, la Făgăraș, la Brașov, străbătu Săcuimea și prin Bistrița, Rodna Gherla, Cluj, Turda, Aiud, se întoarse iarăși la Sibiu. Luând apoi, încăodată, de-a-curmezișul Ardealul, el trecu, prin Năsăud, în Maramureș și de aci în Galiția, noua achiziție a diplomației austriace. In timpul acestei lungi vizite, Iosif ascultă plângerile a numeroși iobagi români; ba le adresă chiar, după cum spune notarul Mediașului, și câteva cuvinte în românește; formula obișnuită, când primea petițiile, era «oi căuta».

După ce ajunge împărat (Maria Tereza moare la 29 Noemvrie 1780), Iosif întreprinde a doua călătorie în Ardeal. La 28 Mai 1783 e la Lugoj; vizitează apoi Deva, Alba-Iulia, Sebeșul, Miercurea, ajungând, la 31 Mai, la Sibiu. Cu acest prilej, locuitorii din Mărtinești (Huniedoara) i se plâng că sunt obligați să lucreze ca iobagi, câte trei săptămâni pe lună («per quoslibet menses tres inpendimus septimanas pro dominalibus serviciis»). Impresionat de situația mizerabilă a țărănimii, pe când era încă la Sibiu, Iosif declară desființată servitutea personală a iobagilor din Transilvania, aplică așa dar și în această provincie măsura pe care o luase încă din 1781 în Moravia, în Boemia și în Silezia. Dar hotărîrea suveranului nu avu urmări practice, nobilii opunându-se. La 6 Iunie, Iosif pleacă spre Brașov, apoi, după ce vede iarăși alte centre ardelene, se reîntoarce la Viena. De aci, el ordonă, la 16 August 1783, guvernului din Transilvania, să apere pe iobagi «în contra tuturor apăsărilor și vexațiunilor domnilor de pământ»; ei se vor putea căsători liber, vor putea învăța meșteșuguri; proprietarii nu vor mai avea dreptul să-i scoată de pe moșie, nici să-i strămute dintr'un comitat într'altul. O nouă intervenție, în favoarea lor, are loc la 2 Martie 1784.

Dar prin călătoriile sale, Iosif al II-lea observase și o sumă de alte nedreptăți și stări nepotrivite în Transilvania. De aceea, el

luă o serie de măsuri destinate să le pună capăt. Dădu mai întâi, la 22 Martie 1781, decretul de concivilitate, adică de egală îndreptățire a tuturor locuitorilor Ardealului, ceea ce însemna desființarea sistemului celor trei «națiuni» privilegiate; decretă apoi la 3 Iulie 1784, în ajunul mișcării lui Horia, *o nouă împărțire administrativă*, în 11 comitate, în locul vechilor teritorii naționale. In locul limbei latine, introduse, prin ordonanța din 26 Aprilie 1784, limba germană; importantă e constatarea care se face, cu acest prilej, că populația germană, română și sârbă nu vrea să aibă ca limbă comună, limba ungară. In sfârșit, el luă măsuri și în ce privește propășirea învățământului românesc, dând ordin să se plătească, din fondul școlar, deocamdată 12 învățători români, numind apoi un «director al școalelor naționalicești neunite» și încredințând românului Ioan Molnar, oculist cu faimă în Sibiu, elaborarea unui proiect «pentru înființarea și conducerea școalelor triviale» (elementare); proiectul lui Molnar, care prevedea înființarea a cel puțin 70 de asemenea școale, fu însă zădărnicit de către guvernul transilvănean care nu vedea cu ochi buni ridicarea prin cultură a «Valahilor». Iosif al II-lea a arătat multă simpatie Românilor din Ardeal pe care-i consideră — cităm chiar cuvintele sale — «incontestabil cei mai vechi și cei mai numeroși locuitori ai Transilvaniei». La rândul lor, aceștia au pentru împărat un adevărat cult; el singur poate să-i scape din starea nenorocită în care sunt; la moartea împărătesei Maria Tereza, într'o odă făcută de un Român, e considerat ca «al doilea Traian».

Răscoala din 1784. Horia, Cloșca și Crișan. Răscoala din 1784 este reacția iobagilor români din Ardeal, exasperați de situația lor economică și socială, din ce în ce mai grea, și de nesfârșitele șicane și nedreptăți ale autorității locale. Ea se produce în Munții Apuseni, regiune tipică românească, și are toate caracteristicele unei mișcări țărănești: lipsă de sistem și de coordonare, credulitate, izbucniri violente, încredere și nădejde în autoritatea centrală, împăratul, care ar fi opusă celei locale. Ea nu e lipsită însă nici de o puternică notă națională.

Câteva fapte recente creaseră atmosfera necesară izbucnirii răscoalei. Avusese loc mai întâi un «tumult» sau o răsmiriță a Moților la Câmpeni, în ziua de 24 Mai 1782; maltratați de slugile concesionarilor de băuturi spirtoase, aceștia sparseseră butoaiele

şi puseseră pe fugă zisele slugi. Rezultatul e condamnarea a 23 de primari şi juraţi din Munţii Abrudului la 25 până la 100 de lovituri de baston şi la 3 luni până la 2 ani închisoare; cinci dintre ţărani sunt condamnaţi chiar la moarte; pe lângă aceasta, comunele sunt obligate să plătească solidar o despăgubire de 8708,49 florini, deşi băutura vărsată nu făcea mai mult de 343,41 florini. Printre cei urmăriţi e şi *Horia*, viitorul conducător al răscoalei, care însă nu poate fi prins. In anul următor 1783, are loc vizita lui Iosif al II-lea în Transilvania; acesta, prin atitudinea sa şi prin bună voinţa arătată, produce o mare impresie asupra ţărănimei care vede în el un protector. In sfârşit, în Ianuarie 1784, soseşte ordinul împărătesc să fie înscrise în prealabil pentru recrutarea grănicerilor şi alte comune din Ardeal, în afară de cele de până atunci. Deşi guvernul transilvănean nu publică ordinul, poporul află de el şi se produce un curent foarte puternic pentru înscriere: dela jumătatea lui Iulie până la jumătatea lui August se înscriu la Alba Iulia nu mai puţin de 81 de comune din comitatele Alba, Turda, Zarand şi Cetatea de Baltă. Văzând afluenţa, autoritatea locală suspendă operaţiunea, cu atât mai mult cu cât ţăranii înscrişi declarau că nu mai prestează servicii iobăgeşti, cereau moşiile nobililor, ba anunţau chiar, că îndată ce vor primi arme, îi vor tăia pe aceştia «ca napii». Suspendarea irită pe ţărani; şi mai mult îi irită publicaţiunea guvernului prin care iobagii erau înştiinţaţi că trebue să continue a presta servicii stăpânilor lor. Se creează aşa dar o stare de agitaţie, de efervescenţă, extrem de favorabilă izbucnirii unei răscoale. De această stare se şi folosesc cei trei conducători, Horia, Cloşca şi Crişan, pentru a ridica mulţimea.

Horia se numea de fapt *Vasile Nicola*; i se mai zicea şi Ursu Nicola, iar lumea îl poreclise Horia, după darul pe care-l avea de a «hori», adică de a cânta frumos. Era de fel din *Albac*, iobag al Statului; în vârstă de 54 de ani; purta obişnuit suman negru tivit cu vânăt, căciulă neagră şi cisme; iarna, cojoc. Ştia, după toate probabilităţile, să scrie şi să citească; mintea îi era ageră, înfăţişarea impunea (vezi fig. 135).

Fusese în patru rânduri pe jos, la Viena, cu plângeri de ale Moţilor: prima dată în 1779, a doua oară în 1780, a treia oară în 1782, ultima dată în postul Crăciunului din 1783, întorcându-se acasă prin Mai 1784. Impăratul îl primise în audienţă la 1 Aprilie

şi dăduse apoi, la 13, ordin guvernului transilvănean să apere comunele care reclamaseră, de orice persecuţie şi urmăriri şi să elibereze pe cei închişi; nu e însă de crezut că, la cuvântul lui Horia, cum că iobagii se vor răscula împotriva « domnilor de

Fig. 135. — Medalion contemporan înfăţişând chipul lui Horia. E cel mai bun portret care ni s'a păstrat dela conducătorul mişcării din 1784.

pământ » unguri, Iosif ar fi spus, cum a mers apoi vorba: « Thut Ihr das » (adică « faceţi aceasta!).

Numele adevărat al lui Cloşca era *Ion Oargă*; iobag al Statului din comuna *Cărpeniş*, în munţii Abrudului, avea 37 de ani şi poseda oarecare avere. De statură mică, îndesată, se purta îmbrăcat ca şi Horia. Insoţise pe acesta în primele trei călătorii la Viena.

Crişan se numea în realitate *Giurgiu Marcu*; era din comuna *Vaca*, în comitatul Zarandului; iobag al Statului şi el, servise, în tinereţe, în armată; avea 52 de ani şi o fire aprigă, hotărîtă (vezi fig. 136); el a fost *elementul de acţiune* în răscoală, Horia rămânând conducătorul şi inspiratorul ei.

Se pare că răscoala fusese plănuită mai întâi să înceapă în Mai 1785; dacă a început totuşi toamna târziu în 1784, deci într'o

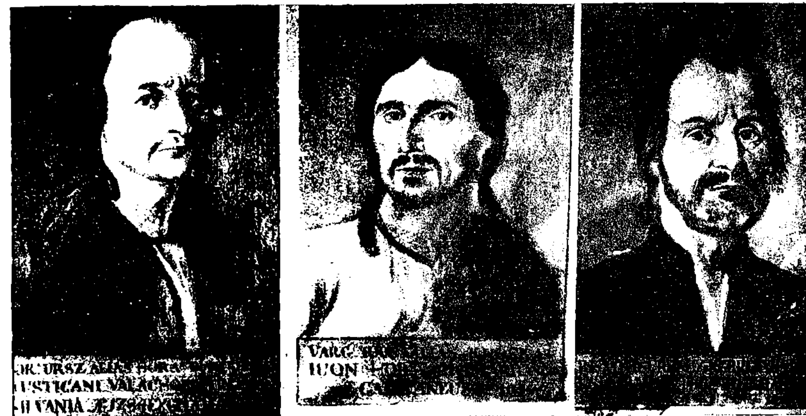

Fig. 136. — Horia, Cloşca şi Crişan, portrete contemporane. Inscripţiile, în latineşte, dau numele şi porecla fiecăruia, precum şi calitatea avută în răscoală. Horia e arătat ca « autor » al « tumultului », lui Cloşca i se dă titlul de « prim căpitan » al lui Horia, Crişan e considerat ca « al treilea corifeu ».

vreme neprielnică, aceasta se datoreşte temerii de a nu se face indiscreţii sau trădări. Duminică 31 Octomvrie, se strâng în biserica din Mesteacăn, vreo 5—600 de ţărani din Zarand, Huniedoara şi Munţii Abrudului, convocaţi în ascuns de Crişan. Acesta le spune că Horia a sosit dela împăratul care i-a dat o cruce de aur şi o scrisoare, în care stă scris ca ţăranii să meargă la Alba Iulia, să fie trecuţi la grăniceri şi să li se dea arme. De asemenea, ca iobagii să slujească numai o zi pe săptămână, şi aceea cu plată. Preotul din Mesteacăn confirmă spusele lui Crişan şi ia jurământul oamenilor. A doua zi seara, aceştia se strâng în satul Curechiu; doi subprefecţi care încearcă să aresteze pe Crişan sunt ucişi, iar garda lor, alcătuită din 3—4 soldaţi, desarmată. După acest fapt, Crişan, în ziua de 2 Noemvrie, spune ţăranilor să « stingă » pe nobili şi

pe Unguri, cari nu vor ca ei să capete arme, și să le prade averile. Să n'aibă nicio teamă, deoarece acestea se fac « cu voia și cu porunca împăratului ». Indemnul găsește imediat ecou, cum era de altfel de așteptat, dată fiind starea de spirit. Sunt atacate mai întâi curțile nemeșilor din *Criscior*; doisprezece membrii ai familiei Kristsori și alte cinci persoane străine cad jertfă. Țăranii lovesc apoi *Bradul*, unde pier iarăși câțiva Unguri, *Ribița*, unde sunt executate patruzeci și două de persoane, *Michălenii*, *Baia de Criș*, *Trestia*. Până în ziua de 5 Noemvrie, tot Zarandul ajunge în mâinile răsculaților; o sumă de așezări nobiliare sunt arse, altele devastate; unii dintre proprietari pier; alții, împreună cu soțiile și copiii lor, botezați din nou întru ortodoxie; câteva fiice de nobili sunt căsătorite cu iobagi români. Mișcarea se întinde repde spre miazăzi: la *Ilia*, în Huniedoara, e executată întreaga familie a lui Ladislau Crainic; ard curțile din *Dobra*, *Gura-Sada*, *Roșcani*, *Zam*, *Bobâlna*, *Geoagiul de jos*, *Șoimuș*, *Homorod* și multe altele. Atacul împotriva *Devei*, încercat în zilele de 6 și 7 Noemvrie nu reușește însă; țăranii sunt respinși de garnizoana locală, alcătuită în mare parte tot din Români, lăsând în mâna acesteia câteva zeci de prizonieri, care împreună cu alții, luați la Binținți, sunt executați a doua și a treia zi, prin decapitare (cincizeci și șase cu toți; groapa — comună — și-au săpat-o singuri).

In același timp, o altă ceată de țărani, în frunte cu Horia și Cloșca, la care se adăogă apoi și Crișan, venit repede din Zarand, ocupă, la 5 Noemvrie, *Câmpenii*. A doua zi, e luat *Abrudul*, apoi *Roșia*: în aceste două localități fură siliți să se boteze ortodocși 1122 de Unguri. Intr'unul din satele regiunii, la *Bucium*, Horia este cât pe aci să fie dat pe mâna autorităților, de către primarul din sat care îl și arestează; intervenția țăranilor din împrejurimi, conduși de tânărul Ionuț Dandea, îl scapă însă la timp. O a treia ceată atacă, la 6 Noemvrie, *Vurpărul* și, la 7, *Vințul de Jos*; curțile boierești din multe sate sunt arse.

Răscoala s'a întins și în Țara Hațegului, unde o sumă de așezări nobile sunt prefăcute în cenușă, în zilele de 6—9 Noemvrie, în comitatul Sibiului (trei comune), în comitatul Aradului și chiar în acela al Clujului (optsprezece comune). Ea ar fi cuprins, de bună seamă, întreg Ardealul dacă răsculații n'ar fi făcut greșala de a încheia la 12 Noemvrie, un armistițiu de opt zile cu

armata austriacă, timp în care aceasta a putut să se grupeze și să ocupe poziții favorabile. Guvernul transilvănean publicase, între timp, la 11 Noemvrie, o patentă prin care se dădea o desmințire categorică afirmației că mișcarea ar fi cu voia împăratului; el trimite apoi emisari, ca oculistul român Molnar din Sibiu, de pildă, să convingă pe răsculați, face apel la episcopi să sfătuiască pe preoți, recurge chiar la măsura extremă de a proclama «insurecțiunea» nobilimii din Transilvania, adică ridicarea ei în arme pentru a apăra Statul în primejdie. Cu puțin înainte de încheierea armistițiului, Horia trimisese, prin trei emisari, condițiile sale oficialității. Ele erau: Desființarea calității de nobil, expropierea moșiilor nobiliare, acestea urmând a fi împărțite între țărani, impozite plătite și de nobili, prestarea jurământului de credință de către aceștia și de demnitarii comitatului. Dacă ele nu sunt primite, până în seara de 14 Noemvrie, atunci va ataca și distruge Deva. Între timp, se încheie armistițiul însă. La expirarea lui, au loc o serie de mici ciocniri cu armata la *Râmeți*, *Brad*, *Lupșa*, toate favorabile răsculaților; la *Michăleni* însă, aceștia sunt învinși (7 Dechemvrie) și Zarandul ajunge în mâna armatei. După o a doua înfrângere la *Câmpeni*, (12 Dechemvrie), Horia se hotărăște să dea drumul oamenilor acasă (14 Dechemvrie). Iarna sosise, fiecare trebuia să-și grijească de gospodărie; apoi la 30 Noemvrie se publicase de către guvernul transilvănean amnistia generală acordată de împărat, pe care însă Horia nu voise s'o primească. Întovărășit de mulțime până la Albac, el se retrage apoi, împreună cu Cloșca, într'un adăpost în uriașul codru al Scorăgetului, nu departe de râul Someș. Aci urma să petreacă iarna, neștiut de nimeni, rămânând ca apoi să plece, cu bani strânși dela comune, la Viena. Lucrurile se desfășurară însă altfel. Pe capul lui Horia și al celor doi tovarăși se fixase un premiu de câte 300 de galbeni. Se găsiră deci șapte nenorociți — țărani din comuna Râul Mare—, care uitând că răscoala fusese a țărănimii și pentru țărănime, se lăcomiră la bani și, trădând neamul și pătându-și pentru veșnicie obrazul, prinseră, în ziua de 27 Decemvrie 1784, pe Horia și pe Cloșca, în adăpostul lor din codru, dându-i apoi pe mâna cătanelor. Legați în lanțuri, fură aduși cei doi și închiși, sub pază tare, în fortăreața din Alba Iulia, într'o odăiță strâmtă (2 Ianuarie 1785). Crișan fu prins și

el pe drumul spre Ponor, tot de ţărani — nouă trădători din satele Cărpeniş şi Şaza-Lupşa, în frunte cu popa Moise din Cărpeniş (30 Ianuarie 1785). Dar ştiind ce va urma, Crişan nu aşteptă judecata, ci în închisoare, îşi luă singur viaţa, sucindu-şi în jurul gâtului, cu o voinţă extraordinară, nojiţele dela opinci (13 Fevruarie). Peste două săptămâni se dădea sentinţa tribunalului militar în procesul lui Horia şi Cloşca: amândoi erau condamnaţi, citâm textual: « să li se frângă cu roata toate membrele corpului, începând de jos în sus » adică dela picioare, apoi « corpurile lor să se despice şi taie în 4 bucăţi », expunându-se pe roate în diferite sate. Înainte de a fi duşi la locul osândei, amândoi arătară preotului Nicolae Raţ din Maerii Bălgradului care le puse în scris, ultimele dorinţi. Dând numele celor ce l-au prins, Horia adaogă că « îi iartă cu toată inima ». Supliciul avu loc în ziua de 28 Fevruarie 1785, « pe colina care se înnalţă deasupra viilor, în partea de miazăzi a fortăreţii » şi în prezenţa a peste 6000 de spectatori, dintre care 2515 ţărani români aduşi din 419 comune sub un pretext mincinos. Intâi fu executat Cloşca: el primi « cel puţin 20 de lovituri », până-şi dete, în cumplite chinuri, sufletul; Horia primi numai două: una care-i frânse fluerul piciorului drept, a doua, de graţie, peste piept. Azi, chipurile lor, săpate în piatră, străjuesc asupra cetăţii care le-a văzut martiriul, după cum văzuse, cu aproape două sute de ani mai înainte, alaiul măreţ al lui Mihai Viteazul.

În afară de Horia, Cloşca şi Crişan şi în afară de ţăranii executaţi la Deva, au mai fost mulţi alţii cari au căzut jertfă. Numai la Alba Iulia au fost executaţi, în zilele de 25—27 Noemvrie 1784, 11 ţărani; alţii pieriră prin închisori. O sumă de ţărani din cei compromişi, locuitori în 61 de comune din comitatele Zarand, Huniedoara şi Alba, fură strămutaţi în Banat, în regiunea Panciova (Fevruarie 1786).

Răscoala lui Horia, Cloşca şi Crişan nu rămase totuşi fără urmări. Cea mai însemnată fu *desfiinţarea iobăgiei*, prin actul solemn din 22 August 1785; de data aceasta, nobilii nu mai îndrăzniră să protesteze, aşa cum făcuseră în 1783, când împăratul luase această hotărîre, în timpul călătoriei sale prin Transilvania (vezi mai sus, p. 401). Se suprimară de asemenea abuzurile administrative şi se acordară Moţilor o sumă de uşurări, între altele

păşunat liber pe tot domeniul de sus al Zlatnei, dreptul de a face curături în locurile de unde nu se pot aduce lemne şi de a le cultiva, scutire de dări pentru mineri, etc. O nouă eră ar fi putut începe în Transilvania, mai ales în urma decretului de concivilitate care suprimase vechea împărţire pe «naţiuni» a ţării; din nefericire însă, tot nemeşii şi privilegiaţii fură mai tari, aşa încât ei siliră pe împărat, profitând de starea de slăbiciune şi deprimare în care se găsea acesta, cu puţin înainte de a muri, să revie asupra măsurilor luate şi să readucă viaţa constituţională şi administrativă a Ardealului la ceea ce fusese în 1780 («revocatio ordinationum»: 28 Ianuarie 1790); rămaseră în vigoare numai câteva decrete, între care şi acela privind desfiinţarea iobăgiei.

Supplex Libellus Valachorum. Memoriile următoare. Vestea că s'a revenit asupra măsurilor drepte şi binefăcătoare luate de împărat, în special asupra decretului de concivilitate, provocă între Românii din Ardeal o vie agitaţie. Aceştia, fără deosebire de confesiune, cerură episcopilor lor să arate curţii toate doleanţele sau, cum se spunea pe atunci, «gravaminele» naţiunii şi să stăruie pentru satisfacerea lor. Se alcătui astfel, cu colaborarea cărturarilor de seamă ardeleni — *Petru Maior*, *Samuil Clain*, — în deosebi acesta — *Gheorghe Şincai*, *Ioan Molnar* şi *Iosif Mehesi*, ultimul, fiul protopopului de Cluj, — o petiţie care e cunoscută sub numele de «*Supplex Libellus Valachorum*»; ea fu trimisă prin poştă, în Martie 1791, împăratului Leopold al II-lea. Petiţia începea prin proclamarea vechimei Românilor în Ardeal, ei fiind urmaşii coloniştilor aduşi de Traian, arăta apoi că au avut la început aceleaşi drepturi ca şi Ungurii şi enumera personalităţile politice şi militare ieşite din rândurile lor. După această introducere, de caracter istoric, urma expunerea doleanţelor: 1. «Numirile odioase de toleraţi, admişi, neprimiţi între staturi (venetici) să nu mai fie întrebuinţate la adresa Românilor», ele fiind «nedemne şi injurioase». 2. Naţiunei române să i se dea locul pe care l-a avut între celelalte naţiuni regnicolare înainte de 1437 (unio trium nationum). 3. «Clerul, nobilimea şi poporul român» să fie tratat la fel şi să aibă aceleaşi drepturi ca şi clerul, nobilimea şi poporul celorlalte trei naţiuni. 4. Deputaţi şi funcţionari români proporţional cu numărul contribuabililor. 5. Numiri topice mixte ungaro-române şi germano-române, în-

comitate, districte și scaune. Toți locuitorii să se bucure « de libertăți și beneficii egale și să poarte, în măsura puterilor, sarcini egale ». În sfârșit, să se îngădue ținerea unui congres național românesc, după modelul celui sârbesc, care să aleagă deputații ce urmează să reprezinte pe viitor națiunea. Petiția, redactată în latinește, e subscrisă astfel: « Cei mai umiliți și întotdeauna supuși credincioși: clerul, nobilimea, statul militar și civil al întregii națiuni române din Transillvania ».

Împăratul, după ce luă și avizul contelui *Teleki*, « președintele cancelariei aulice transilvane » care fu silit să recunoască faptul că « Românii sunt locuitorii cei mai vechi ai Transilvaniei », trimise petiția, la 18 Mai 1791, dietei din Ardeal, cu recomandarea să se asigure petiționarilor beneficiile concivilității și libertatea religioasă și să se indice « mijloacele potrivite pentru susținerea clerului ambelor confesiuni » și pentru răspândirea culturii în masele populare. Efectul în dietă fu extraordinar: protocolul ședinței, întocmit de deputații sași din Sibiu, înseamnă că, după citirea petiției și adresei împărătești, se produse « o tăcere generală și o consternare mare ». Totuși, rezultatul, după cum se putea bănui, fu negativ: Dieta trimise la Viena, la 9 August 1791, o adresă combătând cererile Românilor și formulând asupra acestora o serie de aprecieri rău voitoare. Episcopul unit Ioan Bob, membru al dietei, nu avu tăria necesară să susție așa cum trebue, cererile prezentate; celălalt episcop, Gherasim Adamovici, nu făcea parte din adunare. De altfel, Uniții făcură eroarea de a mai trimite și o altă petiție separată, datată Blaj, 1 Martie 1791 și iscălită de Mihai Timar, vicarul Hațegului; cereau doar același lucru, împărtășirea Românilor ca națiune, de toate « legile și beneficiile patriei ».

Față de răspunsul negativ al dietei, cei doi episcopi înaintară curții, la rândul lor, un nou memoriu în 17 puncte, datat Viena, 30 Martie 1792, și însoțit de o serie întreagă de anexe documentare. El are o deosebită însemnătate, fiind o viguroasă apărare a lui « Supplex Libellus » și totdeodată o respingere documentată și demnă a afirmațiilor neîntemeiate și injurioase cuprinse în răspunsul dietei, din 9 August 1791. La acest nou memoriu, împăratul răspunde prin rescriptul din 26 Mai 1792, care cuprinde *recunoașterea confesiunei ortodoxe*, ce fusese până aci

numai tolerată, și admiterea credincioșilor ei în funcțiuni publice, afară de acelea care sunt rezervate prin legi speciale celor patru confesiuni recepte. Doleanțele celelalte, esențiale, precum recunoașterea Românilor ca a patra națiune, dreptul la deputați în dietă, proporțional cu numărul contribuabililor, numiri topice mixte, *nu sunt însă recunoscute*. Mai mult chiar, cei doi episcopi primesc o mustrare la 6 Iunie pentru faptul că, fără aprobare, stau la Viena, tratând în numele națiunii românești întregi și că jignesc, prin expresiile lor, staturile și ordinile Transilvaniei, ba încă și legile, hotărîrile și diplomele regale. Episcopii nu lasă nici acest act fără replică și la 1 Iulie 1792 înaintează *un al treilea memoriu*, respingând învinuirile aduse și insistând din nou pentru satisfacerea doleanțelor românești. Dar și de data aceasta, ei nu primesc decât o satisfacție formală, un decret cu făgădueli și generalități, iar nu o rezolvire a cererilor care erau totuși atât de drepte.

Dacă *rezultatul* practic al acestei noi lupte a Românilor din Ardeal n'a corespuns așteptărilor, s'a înregistrat totuși un câștig însemnat, de ordin moral: *s'a refăcut solidaritatea națională, pe teren politic*, ambele confesiuni luptând alături și s'a stimulat *spiritul de luptă*; el se manifestă acum în forme categorice, prevestind mișcarea amplă și organizată dela 1848.

BIBLIOGRAFIE

Lupta lui Ioan Inochentie Clain: 1. N. IORGA, *Istoria Românilor din Ardeal și Ungaria*, vol. I—II, București, 1915, VI + 460 și XV + 291 p. in 8°; 2. AL. DOBOȘI, *Cum descrie stările politice și economice din Transilvania un nobil ungur la 1744*, în *Anuar. Ist. Cluj*, VIII (1936—1938), p. 674—685.

V. și p. 392, nr. 10.

Inființarea regimentelor de grăniceri români: 3. G. BARIȚIU, *Istoria Regimentului al II românesc Grănițariu Transilvan*, Brașov, 1874, 110 p. in 8°; 4. I. NISTOR, *Emigrările de peste munți*, în *An. Acad. Rom. Mem. Secț. Ist.*, s. 2, t. XXXVII (1914—1915, p. 815—865; 5. EMIL MICU, *Contribuțiuni la istoricul regimentului grăniceresc I valah*, teză de doctorat (în curs de imprimare).

Indatoririle iobagilor: 6. ETIENNE METEȘ, *La vie menée par les Roumains en Transylvanie du XVI-e au XVIII-e siècle*, Bucarest, 1938, 78 p. in 8°.

Călătoriile lui Iosif al II-lea în Ardeal. Reformele lui: 7. C. SASSU, *Sumară caracteristică a directivelor politice tradiționale habsburgice și a programului de guvernământ al Impăratului Iosif II, spre a servi drept introducere la jur-*

nalul său de călătorie din Banat în anul 1773, în *Arh. Olt.*, VII (1928), p. 377—393; 8. C. SASSU, *Românii și Ungurii, Premize istorice*, București, 1940, 159 p. in 8°.

V. și p. 412, nr. 9 și 23.

Răscoala din 1784. Horia, Cloșca și Crișan: 9. NIC. DENSUSIANU, *Revoluțiunea lui Horia în Transilvania și Ungaria, 1784—1785*, București, 1884, VI + 523 p. in 8° (lucrare de bază); 10. IOAN BĂCILĂ, *Portretele lui Horia, Cloșca și Crișan*, Sibiu, 1922, 48 p. in 8°; 11. NICOLAE FIRU, *Revoluțiunea lui Horia 1784—1785, date nouă culese din arhiva județului Bihor*, Oradia Mare, 1925, 40 p. in 8°; 12. I. LUPAȘ, *Revoluția lui Horia*, în *Studii, Conferințe și Comunicării Istorice*, I, București, 1928, p. 281—302; 13. V. ȘOTROPA, *Contribuții la istoria revoluției lui Horia*, în *Anuarul Ist. Cluj*, V (1928—1930), p. 159—174; 14. ȘTEFAN METEȘ, *Lămuriri nouă privitoare la revoluția lui Horia*, Sibiu, 1933, 62 p. in 8°; 15. ZENOVIE PĂCLIȘANU, *Revoluția lui Horia* în *Revista Fundațiilor Regale*, I (1934), p. 3—8; 16. I. LUPAȘ, *Răscoala țăranilor din Transilvania la anul 1784*, Cluj, 1934, 223 p. in 8° (lucrare fundamentală); 17. M. AUNER, *Zur Geschichte des rumänischen Bauernaufstandes in Siebenbürgen 1784*, Sibiu, 1935, 47 p. in 8°; 18. I. LUPAȘ, *Impăratul Iosif II și răscoala țăranilor din Transilvania*, în *Mem. Secț. Ist. Acad. Rom.*, s. 3, t. XVI (1934—1935), p. 257—330; 19. OCTAVIAN BEU, *Răscoala lui Horia în arta epocei*, București, 1935, 29 p. in 4°, cu 105 ilustrații; 20. OCTAVIAN BEU, *Răscoala lui Horia în corespondența împăratului Iosif II cu arhiducele Leopold de Toscana*, în *Omagiu Fraților Alexandru și Ion Lapedatu*, București, 1936, p. 15—60; 21. DAVID PRODAN, *Răscoala lui Horia în comitatele Cluj și Turda*, București, 1938, 205 p. in 8° (Biblioteca Institutului de Istorie Națională, IV).

Supplex Libellus Valachorum: 22. I. LUPAȘ, *Contribuțiuni la istoria Românilor Ardeleni 1780—1792. Cu 84 acte și documente inedite, culese din arhivele din Viena, Budapesta, Sibiu și Brașov*, în *An. Acad. Rom. Mem. Secț. Ist.*, s. 2, t. XXXVII (1914—1915), p. 607—813; 23. ZENOVIE PĂCLIȘANU *Luptele politice ale Românilor ardeleni din 1790—92*, în *Mem. Secț. Ist. Acad. Rom.*, t. I (1923), p. 33—146; 24. I. LUPAȘ, *Contribuțiuni la istoria politică a Românilor ardeleni dela 1780—1792*, în *Studii, Conferințe și Comunicări Istorice*, I, București, 1928, p. 313—373; 25. I. LUPAȘ, *Doctorul Ioan Piuariu-Molnar. Viața și opera lui*, în *Mem. Secț. Ist. Acad. Rom.*, XXI (1938-1939), p. 653—697.

ROMÂNII DIN PENINSULA BALCANICĂ IN VEACURILE XVII ȘI XVIII

> *Prin spiritul lor întreprinzător, prin cultura lor, prin economia și sobrietatea lor caracteristică, prin viața lor morală de familie, Aromânii au reprezentat o adevărată elită a Peninsulei Balcanice.*

Istoria Românilor din Peninsula Balcanică în veacurile XVII și XVIII este în primul rând istoria desvoltării lor *economice* și *culturale*. Sub raportul economic, ei sunt într'un continu progres, atingând maximum după 1750; sub raportul cultural, momentul cel mai însemnat este de asemenea după 1750, coincizând cu cel economic; de amândouă rămâne strâns legat numele *Moscopolei*, marele oraș aromânesc din Albania. Nu avem în schimb o istorie politică și diplomatică a acestei ramuri a poporului nostru, așa cum e cazul la Nord de Dunăre sau cum se întâmplase și la Sud, în timpul Asaneștilor. Răspândiți pe o suprafață întinsă, în mijlocul unor formațiuni etnice superioare numericește, Românii din Peninsula Balcanică nu au putința să întemeieze *un Stat*; din aceată cauză, grupuri întregi dintre ei sunt asimilate, încetul cu încetul, de populațiile înconjurătoare (vezi și vol. II, p. 336). Pe de altă parte, stăpânirea Turcilor și luptele continue ale acestora cu Imperialii fac ca o parte a populației românești din Vestul Peninsulei să-și părăsească așezările, strămutându-se în locuri mai sigure; grupuri importante se stabilesc astfel în *Slavonia*, între Drava și Sava, în districtele Križevici, Koprivnica și Ivanić. Faptul se produce în timpul împăraților Rudolf al II-lea (1576—1608) și Matiaș al II-lea (1608—1619); ne-o spune lămurit diploma din 14 Aprilie 1667 a Impăratului Leopold I, care precizează situația de drept a acestor Români, fiind o adevărată *constituție* a lor.

Alături de deplasarea Românilor din Vestul Peninsulei, se produce, după 1769, și una, puternică, a celor din Albania, din Moscopole și regiunile învecinate; după distrugerea frumosului lor oraș, aceștia emigrează în număr însemnat, așezându-se în centrele comerciale din Balcani și mai cu seamă în orașele din împărăția austriacă, începând din Ardeal și până la Viena. Unii se duc și mai departe, în Germania, în Franța, până în Spania și, spre răsărit, în Rusia.

Desvoltarea economică. Toți cei cari au cunoscut pe Aromâni, în decursul vremurilor, sunt unanimi în a recunoaște marea lor capacitate economică, spiritul lor întreprinzător, talentul lor în afaceri. Dușan Popovici, un învățat sârb care le-a consacrat un studiu amănunțit, intitulat « Despre Țânțari » îi socotește ca « oameni de o capacitate rară, aproape genială » și îi compară, sub acest raport, cu Evreii și Armenii. Aptitudinea lor deosebită în direcția economică nu e o întâmplare. Trăind în condiții grele pe un pământ sărac, care nu-i putea hrăni, — de aceea agricultura n'a fost niciodată o îndeletnicire fundamentală aromânească — ei au trebuit să-și câștige existența pe altă cale și anume prin comerț și industrie, răspândindu-se pretutindeni unde era o posibilitate de afaceri. Au început prin a pune în valoare produsele *turmelor* lor, adică *lâna*, *părul de capră*, apoi *cergile* mițoase, un articol deosebit de căutat și constituind o specialitate aromânească, *abalele*, *pieile* lucrate și nelucrate; *brânza* « valahă » avea o străveche reputație în întreaga Peninsulă. Venețienii, în secolul al XVII-lea, sunt clienți importanți pentru aceste produse; chiar și Francezii își stabilesc antrepozite comerciale în centrele aromânești în vederea procurării lor; constatăm un asemenea antrepozit, la sfârșitul secolului, sub Ludovic al XIV-lea, la *Metzova* sau *Aminciu* : aci se strânge în special, lână și păr de capră.

La aceste articole, în legătură cu păstoritul, se adaogă apoi o sumă altele. Negustorii aromâni sunt mari importatori de *bumbac*, pe care îl revând pe piața Europei centrale; așa a făcut avere *Simeon Sina*, vestitul bancher și filantrop, în timpul blocusului continental; el a adus, în anul 1806 și următorii, bumbac din Turcia, pe la Vidin, în înțelegere cu Pasvantoglu, și l-a desfăcut în Austria, realizând câștiguri însemnate. *Grânele*, *vitele mari*, *vinul*, *colonialele*, *ceara*, — aceasta din urmă adusă mai ales din

Muntenia, încă din veacul al XVII-lea, fac de asemenea obiectul tranzacţiilor numeroşilor negustori aromâni din Peninsulă şi din întreaga Europă Centrală.

Odată cu amplificarea operaţiilor comerciale, la sfârşitul veacului al XVIII-lea şi începutul celui de al XIX-lea, când mărfurile circulă în cantităţi tot mai mari şi la distanţe considerabile, Aromânii devin proprietari de *case de expediţie şi comision* şi *bancheri*. Pentru prima categorie cităm, de pildă, firma lui Kiriac Barboglu din Zemlin, cu filiale la Triest şi la Braşov şi aceea a lui Zenovie Popa, stabilită mai întâi la Zemlin, apoi la Viena. Pentru cea de a doua categorie, au rămas celebre casele de bancă ale fraţilor *Darvari*, în special aceea a lui Marcu, din Viena, precum şi banca lui *Simeon Sina*, tot din Viena. Fiul acestuia din urmă, Gheorghe, a ajuns baron şi a fost un potentat al finanţei europene.

Hotelurile şi hanurile în centrele comerciale ale Peninsulei şi dealungul şoselelor de mare trafic erau mai toate în mâna Aromânilor. Dela Semendria pe Dunăre (la est de Belgrad!) şi până la Ţarigrad, dealungul marei artere care taie deacurmezişul Balcanii, îi întâlneai pretutindeni. Iar hanurile lor se bucurau de reputaţia de a fi cele mai curate, de aceea erau căutate de călători.

In ce priveşte meşteşugurile, aveau o deosebită pricepere pentru lucrul metalelor în genere şi mai ales a metalelor preţioase. Lucrau arama — găsim o breaslă a arămarilor la Moscopole unde ea ridică în 1752 biserica Sfinţii Apostoli — făceau săbii, iatagane, junghere, cu prăsele frumos împodobite; erau însă neîntrecuţi în lucrul aurului şi argintului. Obiectele bisericeşti de metal preţios ieşite din mâna lor, apoi acele laice — filigene, paftale, cutii, podoabe de tot felul — delicat cizelate sau lucrate în filigran, făceau admiraţia cunoscătorilor şi erau foarte căutate în întreg Orientul (vezi fig. 137).

Aşezări aromâneşti mai însemnate. Mulţumită însuşirilor lor, întreprinzători, sobri şi strângători — în limba sârbă «ţinţar» e tot una cu «econom» iar verbul «ţinţariti» înseamnă «a se tocmi» — Aromânii izbutesc să strângă averi însemnate. Aşezările lor înfloresc; «pecealbarul» adică cel căruia negoţul între străini i-a adus un câştig sau — cum se spunea, pe atunci, un «chesat» important, nu uită niciodată locul său de baştină, aşezarea din munţii Pindului, din Albania sau din Macedonia unde

Fig. 137. — Evangheliarul lui Condo Vlahul (1557), primul argintar aromân cunoscut; destinat mănăstirii Viteonița din Kuceajnska Gora, acest evangheliar se găsește astăzi la mănăstirea Beșenovo în Srem (Serbia).

a văzut lumina zilei; îşi zideşte acolo casă trainică, de piatră, deobiceiu cu două rânduri şi caută să ajute la înfrumuseţarea comunei, înălţând biserică, şcoală sau alt aşezământ de folos obştesc. Aşa se ridică, în veacul al XVII-lea şi în cursul celui de al XVIII-lea, o sumă de aşezări aromâneşti. *Metzova* sau *Aminciu*, la Nord-Est de Ianina, în Munţii Pindului (vezi harta Nr. 7), cunoaşte o înflorire deosebită. De aci se trag o sumă dintre marii negustori aromâni, făcând comerţ internaţional. Aşezarea se bucură de un regim special, de privilegii largi, consfinţite printr'un act acordat de Poartă în veacul al XVIII-lea. Se prevedea în acest act păstrarea locurilor de păşunat în Epir, Tesalia şi Macedonia, paza drumurilor, interzicerea pentru Musulmani de a se stabili în regiune; comuna plăteşte anual tezaurului 113.000 aspri; autoritatea superioară turcească e cadiul din Livadia şi, în ultimă instanţă, paşa de Negropont. In a doua jumătate a veacului al XVIII se înfiinţează, la Metzova, chiar o «Academie», după pilda celei din Moscopole. In apropiere de Metzova, e *Avdela*, locul de baştină al familiei Papacostea, şi *Turia*, al cărei nume se regăseşte atât în Moldova cât şi în Muntenia şi în Ardeal.

Tot în apropiere de Metzova, spre sud-est, trebuiesc amintite două centre însemnate, *Călăreţi* sau *Călaru* şi *Siracu*: ele se remarcă, sub raportul economic, încă din veacul al XVII-lea. Locuitorii lor excelau în lucrul metalelor preţioase. Siracu este patria lui *Ioan Coletti*, cel mai de seamă bărbat de stat al Greciei moderne. Amândouă aceste centre au atins înflorirea maximă în timpul lui Ali Paşa din Ianina 1784—1820). Curând după aceea însă, în 1821, izbucnind revoluţia Eteriei, ele sunt distruse.

[Din munţii Pindului se desfac, ramificându-se spre Nord-Est, munţii *Gromostea*. Pe un platou a acestor munţi, la 1600 de metri înălţime, înflorea, acum două sute de ani, localitatea *Gramostea*, vestită prin marea sa bogăţie în turme şi cirezi de vite. Şi astăzi e vie încă, în partea locului, amintirea celnicului *Paciurea* care construise o conductă pentru a aduce laptele turmelor, de sus, de pe păşunile de pe «Chiatra mare» jos în vale, «la Chiu» unde se fabricau brânzeturile. In epoca sa de strălucire, Gramostea a avut, după tradiţie, 40.000 de locuitori; de aci a fost vestitul medic aromân *Ion Nicolide*, stabilit la Viena şi înnobilat în 1791 de împăratul Leopold al II-lea. Pe la 1769, localitatea e atacată

de Albanezi și pustiită; de abia refăcută, ea e din nou distrusă de sălbaticul Ali-Pașa din Ianina. Astăzi, numai vreo douăzeci de case mai arată locul unde od'nioară se înălța una din așezările cele mai înfloritoare aromânești. Tot în munții Gramostea, pe versantul nord-estic al lor, trebuiesc menționate localitățile *Lintopea* și *Niculița*, prima vestită, în veacul al XVIII-lea, prin lucrul metalelor prețioase, cea de a doua, amintind, prin numele ei, pe conducătorul răscoalei din 1066 (vezi vol. I, ed. 3, p. 315).

In regiunea marilor lacuri Macedonene (Ohrida, Prespa, Castoria) și în genere în partea de Vest a Macedoniei au fost o sumă de așezări însemnate aromânești. Un centru important era *Vlahoclisura*, locul de baștină a mitropolitului Dosofteiu, a fraților Darvari, a lui Marcu Beza; pe la începutul veacului al XIX-lea locuiau aci — după mărturia lui Pouqueville, consulul francez din Ianina și cel mai bun cunoscător al împrejurărilor macedonene din epoca modernă (1770—1838) — vreo cinci sute de familii de «Vlahi». Spre Nord-Vest de Vlahoclisura, la 1360 de metri înălțime, era *Nevesca*, așezare întemeiată, având case cu două și trei rânduri; o parte a populației a pribegit, în jurul anului 1760, trecând în Ardeal, în județul Alba. Spre Sud-Est de Vlahoclisura, merită a fi menționate *Cojani*, pe drumul ce duce dela Grebena la Salonic și *Seatiștea*, vechiu centru aromânesc, cu prăvălii frumoase și curate, cu o școală mai înaltă de teologie, știință și istorie și, numărând, la începutul veacului al XIX-lea, după mărturia aceluiaș Pouqueville, șapte sute de case și câteva sute de colibe; astăzi ambele localități sunt grecizate.

Spre Vest de Bitolia, la vreo 23 de kilometri și la 1087 de metri înălțime, se află *Moloviștea*. Locuitorii ei făceau, pe la 1740—50, negoț cu Veneția; specialitatea lor era șofranul, în boabe («broștul») și măcinat («târța»), «piperul» adică boiaua de ardei și *lipitorile* pe care le trimiteau până în Franța unde «les sangsues macedoniennes» ajunseseră la preț. Notăm, de altfel, că și *vaccinatul împotriva variolei* a fost practicat, din timpuri străvechi, de păstorii aromâni ca și de cei din Carpați, și că dela aceștia, prin intermediul cercurilor constantinopolitane și germane, metoda a fost cunoscută Apusului care a generalizat-o prin învățatul englez Jenner (1796).

Spre miazănoapte de Moloviște e *Gopeșul*, înfloritor pe la 1750, ai cărui locuitori au emigrat apoi în Ungaria, în Serbia și

— mai târziu — în Bulgaria, la Samakovo. Și mai la miazănoapte, la o înălțime de 1176 metri — foarte multe așezări aromânești sunt situate sus, pe munți — întâlnim, într'o poziție minunată, localitatea *Crușova*. In vremea ei de dezvoltare maximă, a avut patrusprezece mahalale sau enorii cu vreo trei mii cinci sute de case.

Dintre centrele situate în Albania — în afară de *Moscopole*, despre care va fi vorba pe larg mai jos — trebuiesc însemnate *Frașari*, patria Fârșeroților, cei mai conservatori și mai dârzi dintre Aromâni, vestiți și prin portul lor, elegant și sobru, apoi *Coritza*, în jurul căreia s'au dat lupte în războiul dintre Italieni și Greci. In zona de influență a Coritzei sunt localitățile *Bitcuchi*, de o mare vechime, și *Boboștița*, de unde se trag, dintr'o familie de emigrați moscopoleni, înaintașii familiei Antonescu din Pitești.

Cu firea lor întreprinzătoare, Aromânii s'au stabilit în toate centrele mai însemnate ale Macedoniei și în multe dintre acelea ale Peninsulei Balcanice. Grebena și Veria, în basinul Bistriței, Bitolia, Ohrida, Castoria, în regiunea marilor lacuri, Scopia și Veles pe valea Vardarului, Giumaia, Melnic și Seres, pe aceea a Strumei, Drama și Cavala între Struma și Mesta, și, bine înțeles, Salonicul — vechiul Sărună — au avut și au încă o însemnată populație aromânească. Colonii s'au așezat apoi în Stambul, în Sofia, în Küstendil, în Belgrad, în Novisad, în Atena, în Volo, ca să nu pomenim decât pe cele mai importante. Incontestabil însă că centrul orășenesc cel mai de seamă pe care l-au avut Aromânii, metropola lor, atât din punct de vedere economic cât și cultural, a fost *Moscopole*.

Moscopole. Așezată în partea de răsărit a Albaniei, pe cinci coline, la o înălțime medie de 1150 de metri și străbătută de « râulu al Dzegă », Moscopolea, datează, după unii, din veacul al XI-lea, după alții, din al XVI-lea, iar după cronica ei manuscrisă, numai de pe la 1630 (vezi fig. 138). Dar dacă asupra întemeierii există controversă, toți cercetătorii sunt, în schimb, de acord în a fixa epoca ei de înflorire maximă între 1720—1769. Prin energia, priceperea și remarcabilul spirit de afaceri al locuitorilor, veniți unii, pare-se, din Gramostea, ea ajunge atunci centrul comercial și industrial cel mai de seamă din partea apuseană a imperiului turcesc. Are, pe la jumătatea veacului la XVIII-lea, peste cinci-

27*

zeci de mii de locuitori în douăsprezece mii de case, o serie de construcții monumentale — înainte de primul războiu mondial se mai vedeau încă ruinele a douăzeci și patru de biserici — școli, o bibliotecă, o tipografie, un orfelinat, o casă a săracilor și — «podoaba cea mai înaltă a orașului» — o «Academie». Meseriașii sunt grupați în corporații sau bresle — patrusprezece la număr după un studiu apărut la Viena în anul 1791, cincizeci, inclusiv cele mărunte, după un cercetător grec — în frunte stând breslele industriei metalelor: aurarii, argintarii, arămarii și armurierii (vezi fig. 139 și 140). Arămarii ridică biserica *S-ții Apostoli*, epitrop fiind chir Mihail Papatete; pisania poartă data 1752, Octomvrie 20. Cea mai veche biserică pare a fi fost aceea a Sfintei Paraschiva; urma apoi «Adormirea Maicii Domnului», zidită în 1715, «Sfântul Atanasie» în 1721, «Sfinții Voevozi» în 1724, «Sfântul Nicolae» în 1750. La aceasta din urmă era ctitor, în 1758, făcând tronul și amvonul, chir Arghirie Atanasie Gojdu, înaintașul marelui filantrop Emanuil Gojdu.

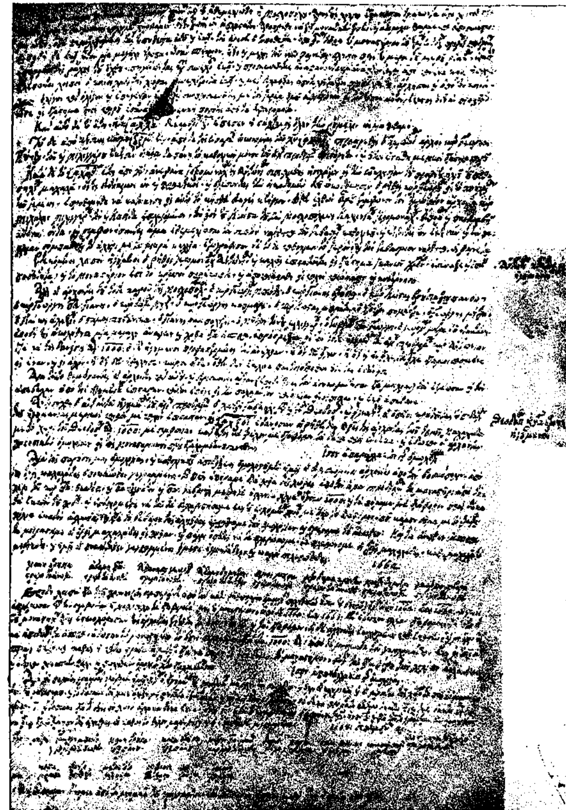

Fig. 138. — O pagină din cronica manuscrisă a Moscopolei, în grecește, dând ca an al întemeierii «pe la 1630» (rândul întâi de sus: ... ἐθεμελιώθε ἡ Μοσχοπόλη πρὸς τούς χιλίους ἑξακοσίους τριάκοντα ..)

Fiecare breaslă era condusă de un sfat de meşteri, prezidat de un *protomeşter*; protomeşterii celor 14 corporaţii alcătuiau un consiliu numit şi Tribunalul de pace, care avea şi atribuţii jude-

Fig. 139. — Ripida lui Gheorghe Arghir din Moscopole (1724). Astăzi la mănăstirea Kruşedol, Srem (Serbia).

cătoreşti. Solidaritatea între membrii breslelor era mare; respectul faţă de cei bătrâni, de asemenea.

Prin stăruinţa acestor bresle şi cu sprijinul lor material, au luat naştere instituţiile filantropice şi culturale ale Moscopolei. Ele au înfiinţat tipografia, ele subvenţionau « Casa săracilor » şi

Fig. 140. — Evangheliarul lui Gheorghe Hrisicu din Moscopole (1742), lucrat pentru mănăstirea Şişatovaţ în Srem (Serbia).

« Orfelinatul », acesta din urmă având patruzeci de odăi mari Incă de pe la 1700 exista o școală de învățături mai înalte; în 1744 are loc o reorganizare a ei, fiind numită « Noua Academie ». La apelul Patriarhului Ioasaf al Ohridei — și el tot Aromân din Moscopole — de a se ridica un lăcaș demn pentru acest așezământ de cultură, breslele răspund cu mare elan, subscriind nu mai puțin de 312.000 de aspri. Fiecare breaslă întreținea apoi câte un tânăr la studii, ca să învețe « limba greacă, filosofia și științele teologice ».

In 1750 e numit rector al « Noii Academii » *Theodor Cavaliotti*, elev al învățatului filosof și teolog grec Evghenie Vulgaris. Sub conducerea lui, înalta instituție capătă o strălucire deosebită, devenind centrul cultural al Peninsulei — excepție făcând, bine înțeles, Constantinopolul. In 1760, Cavaliotti tipărește o *Gramatică* (Εἰσαγογή Γραμματικῆς...) în tipografia din Moscopole. Mai înainte încă, în 1736, 1742 și 1744, apăruseră în aceeași tipografie trei cărți bisericești — 'Ακολουθία sfântului Haralamb, aceia a lui Climent, arhiepiscopul Ohridei, și aceea a lui Visarion, arhiepiscopul Larissei. Opera cea mai însemnată a lui Cavaliotti este însă Πρωτοπειρία, un dicționar greco-aromâno-albanez, apărut la Veneția în 1770; tot el a mai alcătuit și o serie de studii filosofice — între altele o *Logică* în 1743 (vezi fig. 141) — care nu s'au tipărit.

Limba de predare în « Noua Academie » era cea greacă, limba clasică a învățăturilor înalte, limba care, în vremea aceea, domina și în școlile superioare din Principate precum și în saloane. Dar în același timp crește interesul literar și științific pentru limba aromânească, pentru graiul părinților, întrebuințat în familie și în viața de toate zilele. Dovadă sunt operele lexicografice sau dicționarele care se alcătuiesc în această vreme și din care unele se și tipăresc. In afară de *Protopeiria* lui Cavaliotti, trebue relevat vocabularul mai bogat și în patru limbi (greacă, aromână, bulgară, albaneză) intitulat Εἰσαγογίκη διδασκαλία, al lui *Daniil din Moscopole* (vezi și fig. 142). Prima ediție a apărut la Veneția, în 1794; cea de a doua la Constantinopol, în 1802. Un alt dicționar este acela al lui *Nicolae Ianovici*, originar și el tot din Moscopole, dar stabilit în Austria. Cuprinde cinci limbi: greaca veche sau elena, greaca nouă, aromâna, germana și maghiara; trecut la cenzură la 30 Martie 1821, el rămâne în manuscris.

Moscopolea a mai dat și alți oameni de cultură. Astfel a fost *Dimitrie Procopie*, zis și Pamperi, cu studii la Padova, medicul lui

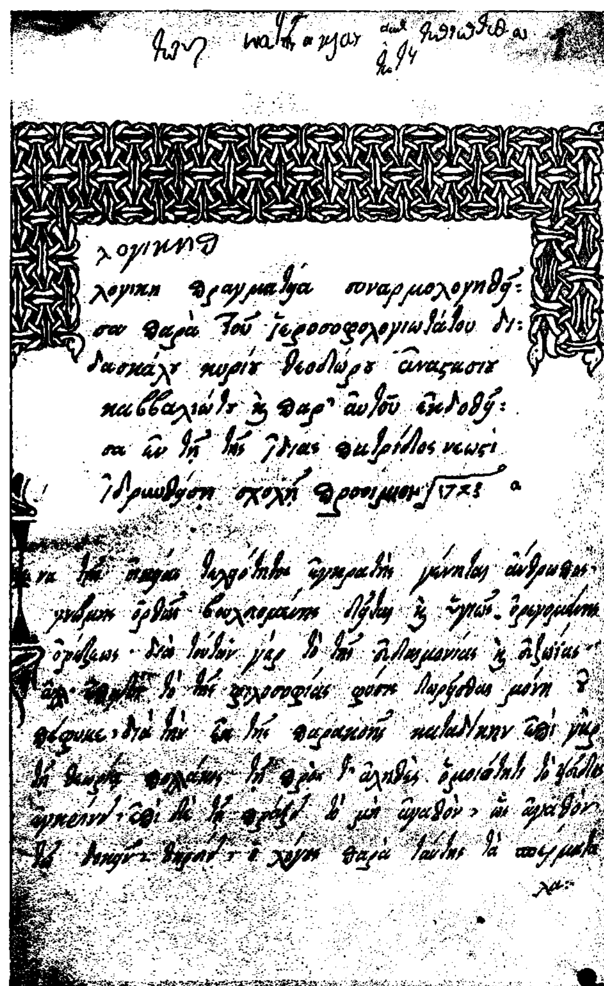

Fig. 141. — Inceputul «Logicei» manuscrise a lui Cavalliotti, alcătuite în 1743.

Nicolae Mavrocordat, apoi protopopul și hartofilaxul *Constantin Ucuta*, stabilit tocmai la Posen, în Prusia, de unde trimite în 1797, lucrarea sa Νέα Παιδαγωγία, cuprinzând un «alfabet prac-

tic », o gramatică și rugăciunile obișnuite, în limba aromână. Lucrarea s'a tipărit în același an, în tipografia din Viena a lui *Marchides Pulliu*, aromân și el din Seatiștea. In prefață, Ucuta cere ca învățământul să se facă *în limba maternă*, acesta fiind cel maipotrivit. Tot din Moscopole sunt originare și familiile *Mocioni* și *Gojdu*, stabilite amândouă în Austria; din împrejurimile Moscopolei, din *Grabova*, e tatăl vestitului mitropolit *Andrei Șaguna.*

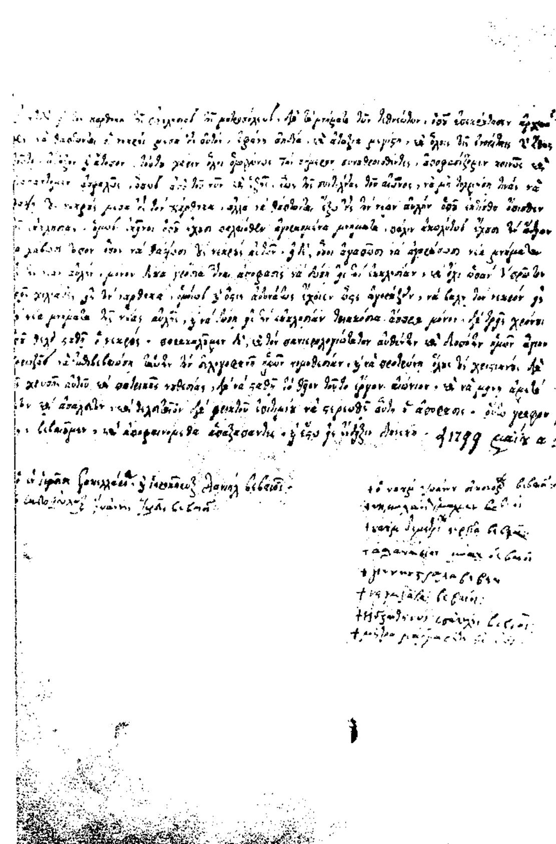

Fig. 142. — Act din 1799, Mai 1, având iscălitura lui Daniil din Moscopole (în stânga, jos : ὁ ἐν ἱερεῦσι σακελλάριος καὶ ἱεροκῆρυξ Δανιὴλ βεβαῖος).

Războiul dintre Ruși și Turci, izbucnit în toamna anului 1768 (30 Octomvrie), înseamnă pentru înfloritorul oraș aromânesc începutul decadenței. Locuitorii lui sunt acuzați că ar fi favorabili Rușilor, că ar sprijini acțiunea acestora care urmărea, paralel cu operațiunile militare, și o răscoală a creștinilor din imperiul turcesc, în special a Grecilor. Poate că unii dintre Moscopoliteni să fi dorit într'adevăr o biruință a țarului; că ar fi trecut însă la acte fățișe de răscoală, nu e dovedit. Se mai adăogă și invidia provocată de multele bogății acumulate în acest centru industrial și comercial, contrastând izbitor cu sărăcia regiunilor învecinate. Fapt este

că, în 1769, orașul începu să fie atacat de bande de Albanezi. Locuitorii rezistară o bucată de vreme ; apoi, dându-și seama că situația nu va mai putea dura și că, în orice caz, comerțul și industria lor vor fi ruinate, se hotărîră să emigreze. Mulți porniră cu familiile și avuțiile lor spre miazănoapte, înspre ținuturile sârbești și spre Austria; alții se adăpostiră în așezările aromânești vecine mai ferite. In urma lor, Moscopolea fu prădată și arsă.

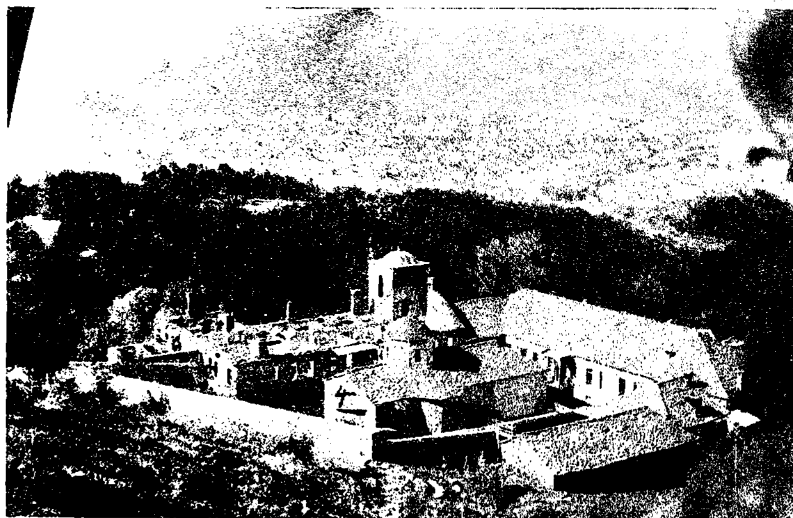

Fig. 143. — Mănăstirea Sf. Prodrom din marginea Moscopolei. In fund, dincolo de pădure, se zărește satul actual Moscopole, pe locul unde odinioară se înalța strălucita metropolă. In această mănăstire — incendiată parțial în 1937 (se văd pe fotografie ruinele) refăcută în 1938 — se păstrau condicele cu acte moscopolitane. Nu știu care e situația de azi, în urma războiului italo-grec, purtat tocmai prin partea locului.

Refăcută parțial, după încheierea păcii, ea fu din nou atacată în 1788, în legătură cu noul război care izbucni între Ruși și Turci la 24 August 1787. De data aceasta, orașul primi lovitura de grație; după sfârșitul ostilităților, nu mai rămase decât o vastă întindere de ruine. In veacul al XIX-lea, un sat modest vegetă pe locul unde odinioară se înălțase înfloritoarea metropolă aromânească (vezi fig. 143). Odată cu Moscopolea, fură prădate și distruse și localitățile Gramostea, Niculița, Lintopea, Bitcuchi și Birina.

Armatolii. Așezările aromânești dispuneau totuși de o organizație militară, recunoscută de Inalta Poartă, aceea a *armatolilor*,

care le apăra în vreme de primejdie. Ele nu putură împiedeca însă dezastrul din 1769 (vezi și vol. II , p. 338). Existau, în vremea mai nouă, douăsprezece unități de armatoli, formând o uniune, cu statute și cu străvechi tradiții. Mulți dintre armatoli au rămas vestiți prin vitejia și disprețul lor de moarte. Astfel, în anii 1685—1689, în timpul războiului dintre Turci și Venețieni, se disting *Anghel Șumilă Vlahu* din Ianina, *Panu Meitani* din Cătuna (Acarnania) și *Hristu* și *Moscu Balauritu* (Valaori) din Moscopole. Familiile *Bucuvală*, *Buia-Griva*, *Andruțu-Veruși*, *Cara-Tașiu* au dat de asemenea armatoli de frunte. Dar tip reprezentativ a rămas, în privința aceasta, căpitanul *Caciandoni*, fârșerot și fiu de celnic. In adunarea dela Santa-Maura, în 1805, el e proclamat « cel mai viteaz » dintre toți armatolii și i se dă sabia vestitului înaintaș, *Iani Contoiani*, pe care sta scris: « Celui care nu se teme de tirani, care trăește liber în lume și a cărui viață se scurge în cinste și slavă. . . ». El atacă deseori pe Turcii și pe Albanezii cari prigoneau satele aromânești și ajunge spaima sângerosului *Ali Pașa* din Ianina. In cele din urmă, acesta îl prinde însă și-l ucide în mod crâncen, zdrobindu-i oasele cu maiul. Cântecele populare amintesc și astăzi pe viteazul Caciandoni.

Răspândirea Aromânilor. Evenimentele din 1769 și 1788 determinară o largă emigrare a Aromânilor. Și mai înainte, aceștia străbăteau Peninsula Balcanică și Austria, ajungând până în Apusul Europei și până în Rusia și așezându-se ori unde era un prilej de afaceri, de industrie și comerț. Curentul se intensifică mult însă după distrugerea Moscopolei și a centrelor din jurul ei. O seamă se stabiliră în Belgrad; cercetătorul sârb Dușan Popovici afirmă chiar că viața economică a acestui oraș li se datorește lor: « Viața Belgradului — spune el — au întemeiat-o familiile aromânești ». Alții se așezară în celelalte orașe sârbești, desvoltând o vie activitate comercială și industrială. Redăm, în privința aceasta, o a doua afirmare a lui Dușan Popovici: « Este cunoscut faptul, deși nu îndestul de studiat, că bazele negoțului nostru au fost puse de străini: de Aromâni în Serbia, de Germani în Croația ».

Un teren vast de lucru oferiră emigranților orașele împărăției habsburgice. Colonii de Aromâni se întâlnesc aci încă dela începutul veacului al XVII: astfel importanta colonie din *Mis-*

kolcz, menţionată pentru prima dată la 1606 şi care număra, în 1728, vreo 300, iar în 1788, peste 350 de familii. Începând din a doua jumătate a veacului al XVIII-lea, curentul de emigrare creşte continuu; de altfel, guvernul austriac căuta să atragă cât mai mulţi « Greci » de aceştia — aşa li se spunea obişnuit Aromânilor de către străini din cauza limbii greceşti întrebuinţate în tranzacţii şi în relaţiile cu oficialitatea — deoarece erau elemente capabile şi întreprinzătoare. In 1782, un anume Danilo Jefarovici, consilier financiar, e făcut nobil, deoarece izbutise să colonizeze în Austria, începând din 1755, deci într'un răstimp de peste un sfert de veac « 500 de familii de Turci şi Greci, cu stare » şi « cu chipul acesta, să sprijine industria şi comerţul ».

Întâlnim pe Aromâni la *Zemlin*, unde, încă din 1704, ei deţin o bună parte din viaţa economică, la *Novisad*, unde, la 1780, era o colonie de vreo 120 de familii, la *Buda*, numărul lor de aci ridicându-se, pe la 1800, la cel puţin o mie o sută de suflete, la *Pesta* şi la *Tokay*. Ii întâlnim de asemenea la *Pojon*, la *Eger*, la *Szegedin*, la *Kecskemet* şi, bine înţeles, la *Viena*; aci, ei ridică în 1766 biserica Sf. Gheorghe din Steyer Hof. In general, se poate spune că nu era centru mai însemnat în împărăţia austriacă, în care să nu se fi aşezat, alcătuind, împreună cu negustorii de origine etnică greacă, aşa zisele « companii greceşti », prevăzute de împărat cu diplome şi privilegii speciale.

In Ardeal îi găsim încă din veacul al XVII-lea, la Sibiu, la Braşov, la Oradea, la Beiuş, având organizarea lor proprie şi privilegii cum e acela din 1636, dat de Gheorghe Rákoczy I. Dintre Aromânii aşezaţi la Braşov — în 1768 companiştii « greci » aveau aci 80 de firme mari — merită o menţiune specială familiile *Nicolau* şi *Nica*; dintre cei dela Sibiu, familiile *Hagi Luca* şi *Hagi Popp*. Aceste ultime două case obţin în Fevruarie 1763 firman dela sultan pentru exercitarea negoţului în imperiul turcesc; Constantin Hagi Popp, prin legăturile sale în întreaga Europă şi prin volumul afacerilor sale, poate fi comparat cu cei mai mari negustori străini. La Cluj, doi Aromâni, Pavel şi ginerele său Gheorghe Christofor Literatul, ridică, la finele veacului al XVII-lea, mănăstirea dela « Cluj-Mănăştur »; la Alba-Iulia, Aromânii dau un puternic sprijin bisericii ortodoxe de acolo. In Timişoara, recensământul din 1739, găseşte 39 de nume de negustori

« greci », dintre care 22 din Moscopole; potrivit şi opiniei lui Duşan Popovici, avem de a face, în realitate, cu Aromâni. In Oradea Mare, ei ridică biserică în 1784; şcoală aveau încă din 1754. La Sebeşul-Săsesc, printre ctitorii bisericei unite găsim pe Marincovici din Târnova (lângă Bitolia!) şi pe soţia sa.

In Principate, erau de asemenea cunoscuţi; Miron Costin îi aminteşte astfel în lucrarea sa « De neamul Moldovenilor », tratând despre originea romană a poporului nostru: « Şi la Rumele în ţările greceşti un neam ce le zicem Coţovlah, colonia Râmului este ». Iar Constantin Cantacuzino stolnicul stătuse cu ei de vorbă, şi ştia cum se înfăţişează locurile lor natale: « Şi locurile lor cu greu de hrană fiind, pentru multă piatră şi munţi ce sunt unde lăcuesc, se împrăştie şi se duc mai mulţi prin acele oraşe mari turceşti ». Posibilităţile de afaceri îi atrag şi în târgurile noastre unde, ca şi în alte ţări, ei sunt adesea confundaţi cu Grecii. Dintre Aromânii veniţi mai de mult, citām figura mitropolitului Dosofteiu al Moldovei; în versurile lui « se găsesc particularităţi din graiul macedo-român ». *Gheorghe Darvari*, medic, originar din Vlahoclisura, se stabileşte în Muntenia, pe la 1780—1790; tot din Vlahoclisura îşi trage obârşia şi familia *Garoflid.* Ştefan Gheorghe Coemgiopol, starostele de argintari sau cum se spunea pe atunci cuiumgi başa — care sta la hanul Zlătari şi era un vestit meseriaş, venise din Bitolia, în a doua jumătate a veacului al XVIII-lea. Familia *Pherekyde* — numită la început Dimcea — este de fel din comuna Fieri-Fearica (Albania). Tot de origine aromână sunt şi familiile Djuvara, Meitani, Valaori, Mihail, aceasta din urmă numită la început Tupàlu. Un Tudurachi din Cruşova e pomenit la Iaşi în 1816; firme aromâneşti apar la Craiova începând din 1792; Moscopoliteni se întâlnesc prin ţară pe la 1812—1813.

Insemnătatea economică şi culturală a Aromânilor. Aromânii au reprezentat, sub raportul economic, un element de primă importanţă. Excelenţi negustori, industriaşi şi mijlocitori, ei au făcut legătura între Orient şi Occident şi au contribuit, oriunde s'au aşezat — în Balcani, în Austria, în Principate — la ridicarea vieţii economice. Se poate spune că pretutindeni ei au fost şi sunt *creatori de burghezie.* Din acest punct de vedere, ei pot avea încă o mare însemnătate în momentul de faţă, în ce priveşte

romanizarea orașelor noastre. Opera de colonizare începută după primul războiu mondial trebue deci continuată, dar îndreptată mai ales asupra mediului urban, unde Aromânii pot fi, prin exemplul lor, *o adevărată școală practică de industrie și comerț*.

O altă trăsătură caracteristică a lor e *dorința de a se instrui, dorința de cultură*: Aromân neștiutor de carte nu există. De aceea, grija pe care au avut-o întotdeauna, oriunde s'au așezat, de a-și face școli, de aceea sprijinul pe care l-au dat instituțiilor culturale. Se poate spune, fără exagerare, că proporțional cu numărul, din rândurile lor a eșit cel mai mare număr de donatori și filantropi. In ce privește Serbia, Dușan Popovici spune lămurit: « Nouă ni se pare că ar fi greu de găsit vreo instituție culturală sau umanitară, ceva mai importantă, la care oamenii aceștia sau descendenții lor să nu fi contribuit ca fondatori sau ca mari donatori. Ceva mai mult, noi credem că din vremea dispariției Aromânilor în societatea sârbească din Ungaria, numărul filantropilor noștri naționali a scăzut ». Pentru Grecia, același învățat afirmă: « Marii sprijinitori ai culturii grecești: Toșița, Sturnari, Pangas, Averof, Sina, toți sunt Aromâni de origine ». La noi, trebue pomenit în special numele lui D nu Mihail din Craiova care și-a lăsat întreaga sa avere în scopuri de binefacere. Cât despre Ungaria — în afară de bine cunoscutul *Emanoil Gojdu* — iată rândurile din enciclopedia Revai, închinate marelui bancher *Simeon Gheorghe Sina*: « Simeon Gheorghe Sina a contribuit cu dărnicie la înfăptuirea Creditului Agrar Ungar, la întemeierea Societății de Asigurare maghiară, la promovarea problemei căilor ferate și a navigațiunei cu vapor, la canalizarea fluviilor, la ridicarea și îndreptarea agriculturii, s'a îngrijit de școale și de educația poporului, a creiat Muzeul Național, Spitalul de copii și alte spitale, leagăne, orfelinate, Institutul orbilor, Academia Comercială, Teatrul Național, Conservatorul, Corpul Pompierilor, Casa Artelor Frumoase și mai presus de toate Palatul Academiei de Științe Ungare: toate îi vestesc numele ca al unui întemeietor ».

Dintre personalitățile culturale ieșite din rândurile Aromânilor, în afară de cele arătate mai sus, trebuiesc amintiți *Gheorghe Roja* și *Mihail Boiadgi*. Cel dintâi, « doftor în spitalul Universității unguresti din Peșta » a publicat la Buda în 1808 « Cercetări despre Românii numiți Vlahi cari locuesc dincolo de Dunăre », în limba

greacă și germană; o traducere în românește de Sergiu Hagiade a apărut la Craiova în 1867. Un alt studiu al său, apărut tot la Buda, în 1809, în românește, are titlul « Măestria ghiovăsirii — adică a scrierii — românești cu litere latinești care sânt literele Românilor cele vechi »: Roja e deci un precursor al lui Eliade Rădulescu, în ce privește întrebuințarea alfabetului latin în locul celui chirilic. Mihail Boiadgi, profesor la școala « greacă » din Viena, publică în acest oraș, în 1813, prima gramatică aromână, redactată în grecește și nemțește și însoțită de o serie de fabule și dialoguri în aromână, cu litere latine. Din cauza acestei cărți, Boiadgi a fost afurisit de patriarhul din Fanar, care se temea că autorul urmărește « de a combate limba greacă din auzul credincioasei noastre turme ». Ca monument literar aromânesc trebue pomenit *Codicele Dimonie*, un manuscris, găsit de învățatul german Weigand la Ohrida, în casa familiei Dimonie, cuprinzând o serie de texte bisericești; o parte însemnată a acestui manuscris e tradusă după o lucrare greacă a lui D. N. Darvari, apărută în 1808, la Viena. Amintim, în sfârșit, pe frații *Tunusli*, pe cheltuiala cărora s'a tipărit la Viena, în 1806, Istoria Țării Românești a lui Mihai Cantacuzino, tradusă în grecește.

Dar în afară de manifestările culturale privind limba materna, Aromânii mai au și meritul de a fi ajutat mult desvoltarea culturală *greacă*. Faptul e ușor de înțeles, dacă ținem seamă că limba oficială, pe care o întrebuințau în corespondență și în tranzacții, era limba greacă. Cursurile la Moscopole se făceau în grecește și se poate spune, fără exagerare, că în epoca de înflorire, acest oraș a fost și o adevărată metropolă culturală grecească. Învățații greci Sp. Lambros și Curilas precum și învățatul sârb J. Cvijić recunosc marele aport adus de Aromâni culturii grecești. Din rândurile Aromânilor a ieșit vestitul revoluționar și poet grec *Rhigas Velestinliul* sau din Velestin, care sfârșește sugrumat de Turci și aruncat în Dunăre, la Belgrad, în noaptea de 24 Iunie 1798. Tot Aromâni au fost și *Iordache Olimpiotul*, vestitul căpitan al Eteriei, mort eroic la mănăstirea Secul din Moldova, în 1821, *Marco Botzaris*, *Theodor Colocotroni*, precum și o sumă de alți viteji luptători ai acestei mișcări de eliberare.

Prin spiritul lor întreprinzător, prin cultura lor, prin economia și sobrietatea lor caracteristică, prin viața lor morală de familie,

Aromânii au reprezentat *o adevărată elită* a Peninsulei Balcanice. Nenorocirea a fost că n'au avut și *un cadru politic propriu* în care să se desvolte în sens național. De aceea, ei au pus foarte adesea aceste remarcabile însușiri în slujba *altora*, au îmbogățit *pe alții* — Sârbi, Austriaci, Unguri, Greci — și mulți din ei s'au pierdut în masa etnică *a altora*. Măcar acum, în ceasul al doisprezecelea și când problemele de rasă au atâta însemnătate, să încercăm să salvăm ceea ce se mai poate salva și să facem să se folosească *poporul nostru* de virtuțile acestor frați îndepărtați.

BIBLIOGRAFIE

I. **Aromânii. Desvoltarea economică:** 1. VALERIU PAPAHAGI, *Contribuții la istoria relațiilor comerciale ale Munteniei cu Peninsula Balcanică și cu Veneția în secolele al XVII-lea și al XVIII-lea*, în *Rev. Ist.*, XIX (1933), p. 119—126; 2. Dr. DUȘAN I. POPOVICI, *Aromânii ca negustori în sec. al XVII-lea și al XVIII-lea în Serbia și Austro-Ungaria*, în românește de C. Constante, București, 1934, 176 p. in 8°; 3. VALERIU PAPAHAGI, *Aromânii moscopoleni și comerțul venețian în secolele al XVII-lea și al XVIII-lea*, București, 1935, VII + 239 p. in 8°; 4. ANASTASE HÂCIU, *Aromânii. Comerț, Industrie, Arte, Expansiune, Civilizație*, Focșani, 1936, IV + 616 p. in 8°; 5. TH. CAPIDAN, *Die Mazedo-rumänen*, București, 1941, 151 p. in 8°.

II. **Așezări aromânești mai însemnate:** 6. N. IORGA, *Histoire des Roumains de la Peninsule des Balcans*, București, 1919, 67 p. in 8°; 7. Dr. I. GHIULAMILA, *Documente vechi privitoare la emigrările Aromânilor*, în *Revista Macedo-română*, II, 1 (1930), p. 19—32; 8. TH. CAPIDAN, *Fărșeroții*, în *Dacoromania*, VI (1929-1930), p. 1—210; 9. VALERIU PAPAHAGI, *Aromâni din Moloviște în documente venețiene din secolul al XVIII-lea*, în *Rev. Ist.*, XVIII (1932), p. 306—313; 10. Dr. S. TZOVARU, *Une page macédo-roumaine concernant les débuts de la vaccination anti-variolique en Europe*, în *Balcania*, I (1938), p. 88—95; 11. D. RUSSO, *Un medic aromân: Ioan Nicolidi de Pindo (1737—1828)*, în *Studii istorice greco-române*, I, București, 1939, p. 323—334.

V. și p. 432, nr. 5.

III. **Moscopole:** 12. V. PAPACOSTEA, *Teodor Anastasie Cavallioti. Trei manuscrise inedite*, în *Rev. Ist. Rom.*, I (1931), p. 383—402; 13. TH. CAPIDAN, *Daniil Moscopoleanul*, în *Inchinare lui Nicolae Iorga*, Cluj, 1931, p. 101—107; 14. VALERIU PAPAHAGI, *Dimitrie Procopiu Pamperi Moscopoleanul*, București, 1937, 17 p. in 8°; 15. ILIE M. CHIAFĂZEZI, *Notă despre Cavaliotti*, în *Rev. Ist.*, XXIII (1937), p. 193—195; 16. VASILE DIAMANDI AMINCEANUL, *Românii din Peninsula Balcanică*, București 1938, 264 p. in 8°; 17. Dr. TEODOR BOTIȘ, *Monografia familiei Mocioni*, București, 1939, 476 p. in 8°; 18. V. PAPACOSTEA, *Despre corporațiile moscopolene*, în *Rev. Ist. Rom.*, IX

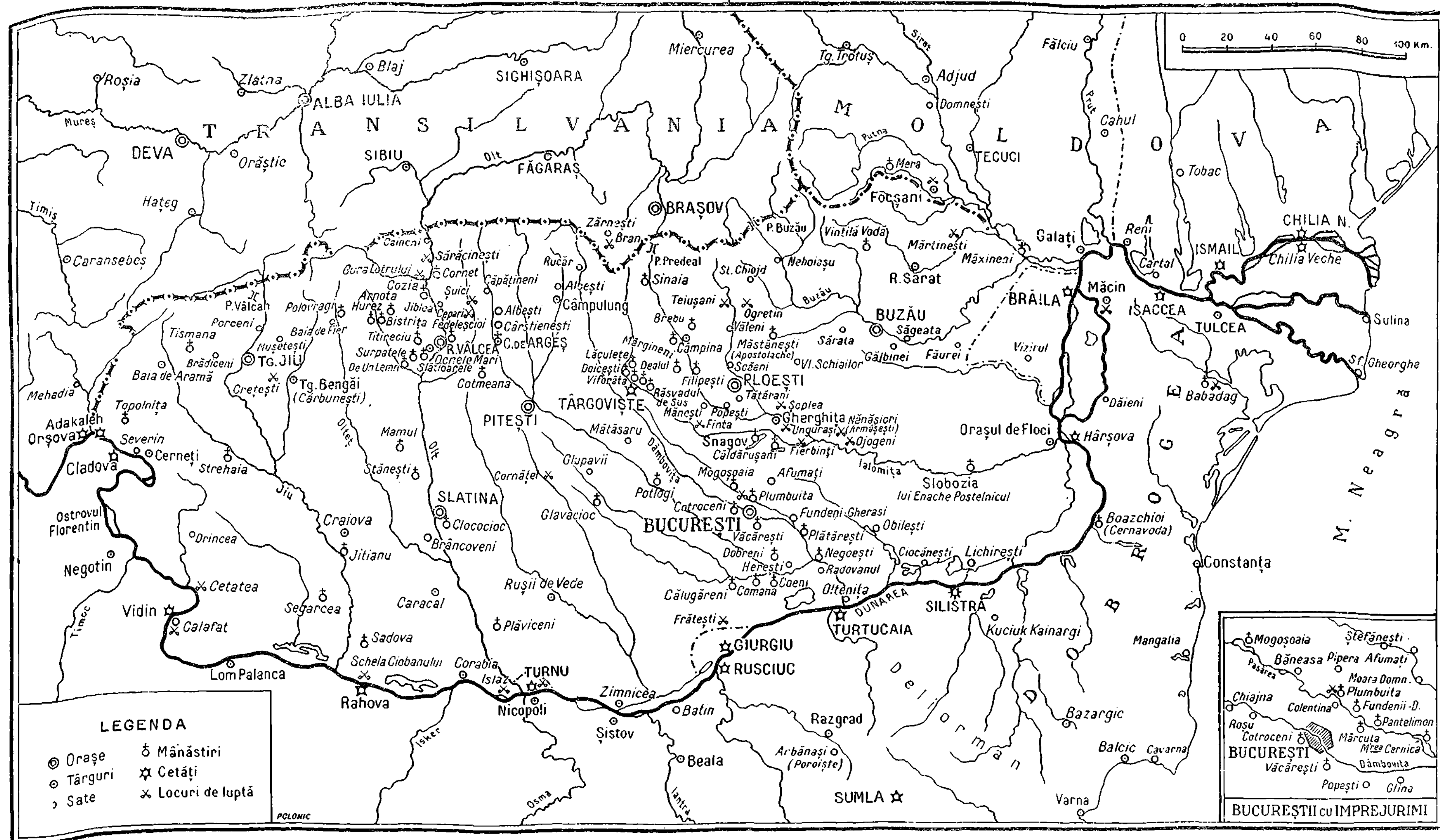
ROMÂNEASCĂ ÎNTR
DE
CONSTANTIN C. GIURE

Miercurea
A N I A
BRAȘOV
Zărnești
Bran
P. Buzău
P. Predeal
Sinaia
St. Chiojd
Neh
ești
mpulung
Teiușani
Ogretin
Brebu
Văleni
Mărgineni
Câmpina
Măstănești
(Apostolache)
Lăculețe
Doicești
Dealul
Scăeni
Viforâta
Filipești
PLOEȘTI
Răsvadul de Sus
Tătărani
RGOVIȘTE
Mănești
Popești
Gher
Finta
Mătăsaru
Snagov
Căldărușani
Dâmbovița
upavii
Mogoșoaia
Afum
Potlogi
Plumbuit
Cotroceni
ioc
BUCUREȘTI
Văcărești
Dobreni
Herești
Comana
Coen
Călugăreni
Frătești
GIURGIU
RUSCIUC
Zimnicea
Balin
Șistov
Arbă
(Po
Beala
Iantra

ȚARA ROMÂNEASCĂ ÎNTRE 1601 ȘI 1821

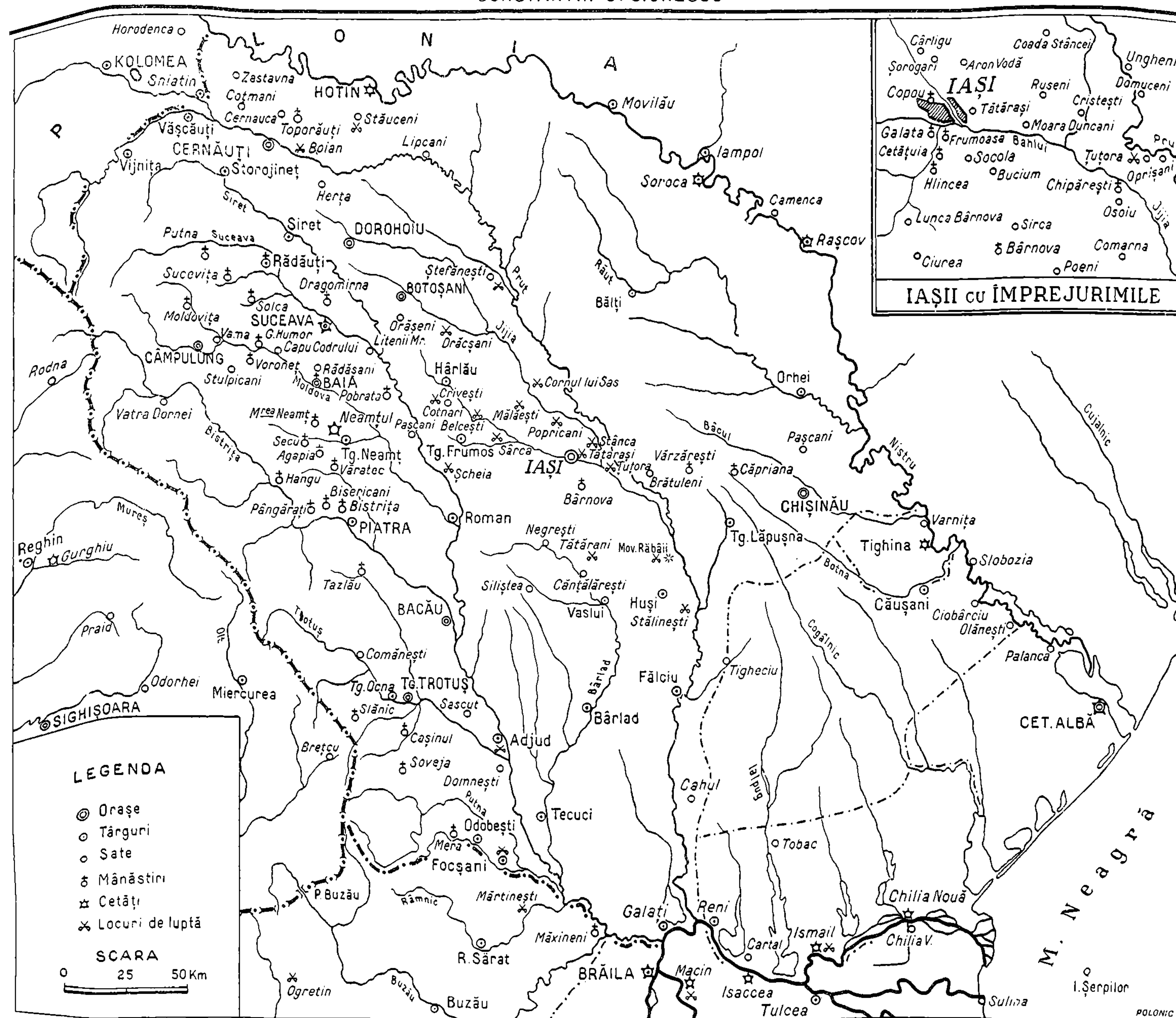
DE

CONSTANTIN C. GIURESCU

MOLDOVA ÎNTRE 1606 ȘI 1821
DE
CONSTANTIN C. GIURESCU

Nr. 2

TRANSILVANIA ÎNTRE 1601 ȘI 1821
DE
CONSTANTIN C. GIURESCU

LEGENDA
◎ Orașe
⊙ Târguri
∘ Sate
♁ Mănăstiri
✡ Cetăți
⚔ Locuri de luptă

SCARA
0 20 40 60 80 100 Km

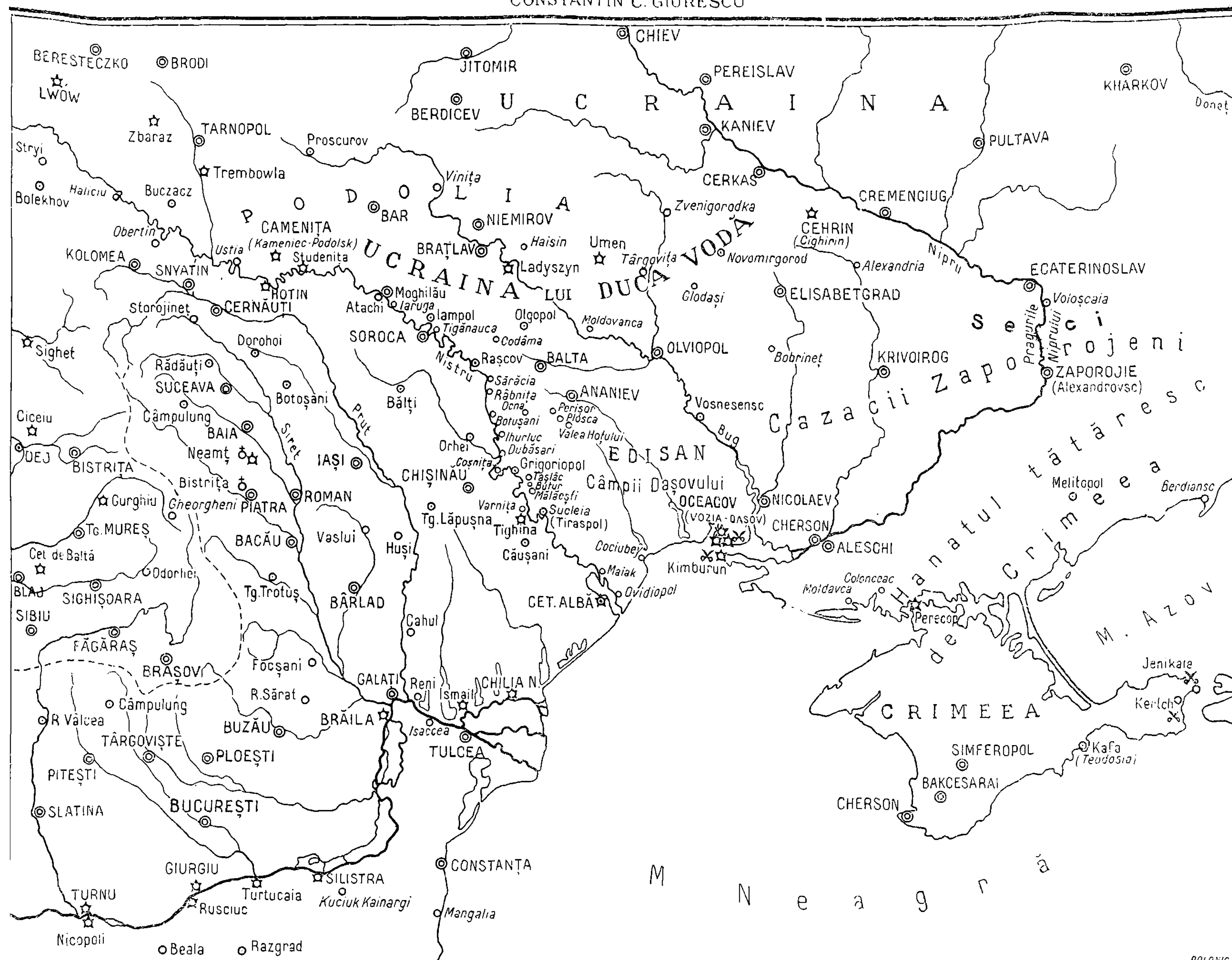
Ungvar
COMITATUL ZEMPLEN
COM. TOKAY
COM. BEREG
Munkács
BEREG
COM. UGOCEA
MARAMUREȘ
Hust
Peri
Tisa
Tokay
Erlau
Someș
Satmar
Sighet
Carei
Baia Sprie
Recea
Baia Mare
Chioara
Arded
DOBRITIN
Valea lui Mihai
Marghita
Rodna
Năsăud
Săniob
Șimleul Silvaniei
Jibou
Recea
Vad
ZALĂU
DEJ
Recea-Cristur
Gherla
Bistrița
Bihor
ORADEA
Szolnok
Mezö Tur
Huedin
CLUJ
Gilău
Feleac
Cluj Mănăștur
Turda
Reghin
Gurghiul
Mureș
Salonta
Bichiș
Bichiș Ciaba
Beiuș
Albac
Tg. MUREȘ
Praid
Chișineu Criș
Câmpeni
Saza-Lupșa
Abrud
Cărpiniș
Râmeți
Aiud
Uioara de Sus
Oicio San Martin
Ineul
Sebiș
Szeghedin
Macău
Nădlac
ARAD
Radna
Ribița
Michăleni
Bucium
Geoagiul de Sus
Teiuș
Cet. de Baltă
Seleușul Mare
Blaj
Odorhei
Baia de Criș
Vaca
Mesteacăn
Curechiu
Zlatna
Roșia
BRAD
Criscior
Mediaș
SIGHIȘOARA
Mureș
Lipova
Zam
Trestia
Vințul de Jos
ALBA IULIA (Bălgrad)
Agârbiciu
Gura Sada
Ilia
Șoimuș
Humorud
Geoagiu-Jos
Lancrăm
Zenta
Cladova
Dobra
Bobâlna
Sebeșul Săsesc
Vurpăr
Ocna S.
FĂGĂRAȘ
Olt
Sf. Gheorghe
Chichinda Mare
TIMIȘOARA
Roșcani
Bârcea Mr.
DEVA
Orăștie
Mărtinești
Cioara
Acilia
Galeș
Săliște
Orlat
SIBIU
Sâmbăta
Jos
Sus
Oejani
Huniedoara
Silvaș
Prislop
Hațeg
Cisnădia
Rășinari
Avrig
Veștem
Sadu
Porcești
Cârstian
BRAȘOV
Râșnov
Timiș
Por Mărului
Zărnești
Tohan
Bran
P. Predeal
P. Buzău
P. Căineni
Timiș
LUGOJ
Caransebeș
Becicherecul Mr.
Carlovitz
Crașovul
Vârșeț
Bistrița
C. de Argeș
CÂMPULUNG
R. VALCEA
Tg. JIU
Baia de Aramă
Tg. Bengăi
Biserica Albă
Mehadia
Semlin
Panciova
Palanca
BELGRAD
Cubin
Moldova Veche
Orșova
Adakaleh
Severin
Semendria
Pojarevăț
Dunărea
Cladova
Jiu
Olt
ȚARA ROMÂNEASCĂ
Slatina
TÂRGOVIȘTE
PITEȘTI
Argeș
PLOEȘTI
GHERGHIȚA
Ialomița
BUCUREȘTI
MOLDOVA
RĂDĂUȚI
Siret
SUCEAVA
Câmpulung
Baia
Vatra Dornei
Bistrița
PIATRA
Ditrău
Gheorghieni
Comănești
Miercurea
Bretcu
Tg. Săcuesc
Bicaz

UCRAINA MOLDOVENEASCĂ ŞI TEATRUL LUPTELOR ÎNTRE RUŞI ŞI TURCI PÂNĂ LA 1821

Nr. 5

CONSTANTIN C. GIURESCU

TEATRUL LUPTELOR ÎNTRE AUSTRIACI ȘI TURCI ÎN SECOLELE XVII ȘI XVIII

DE

CONSTANTIN C. GIURESCU

Nr. 4

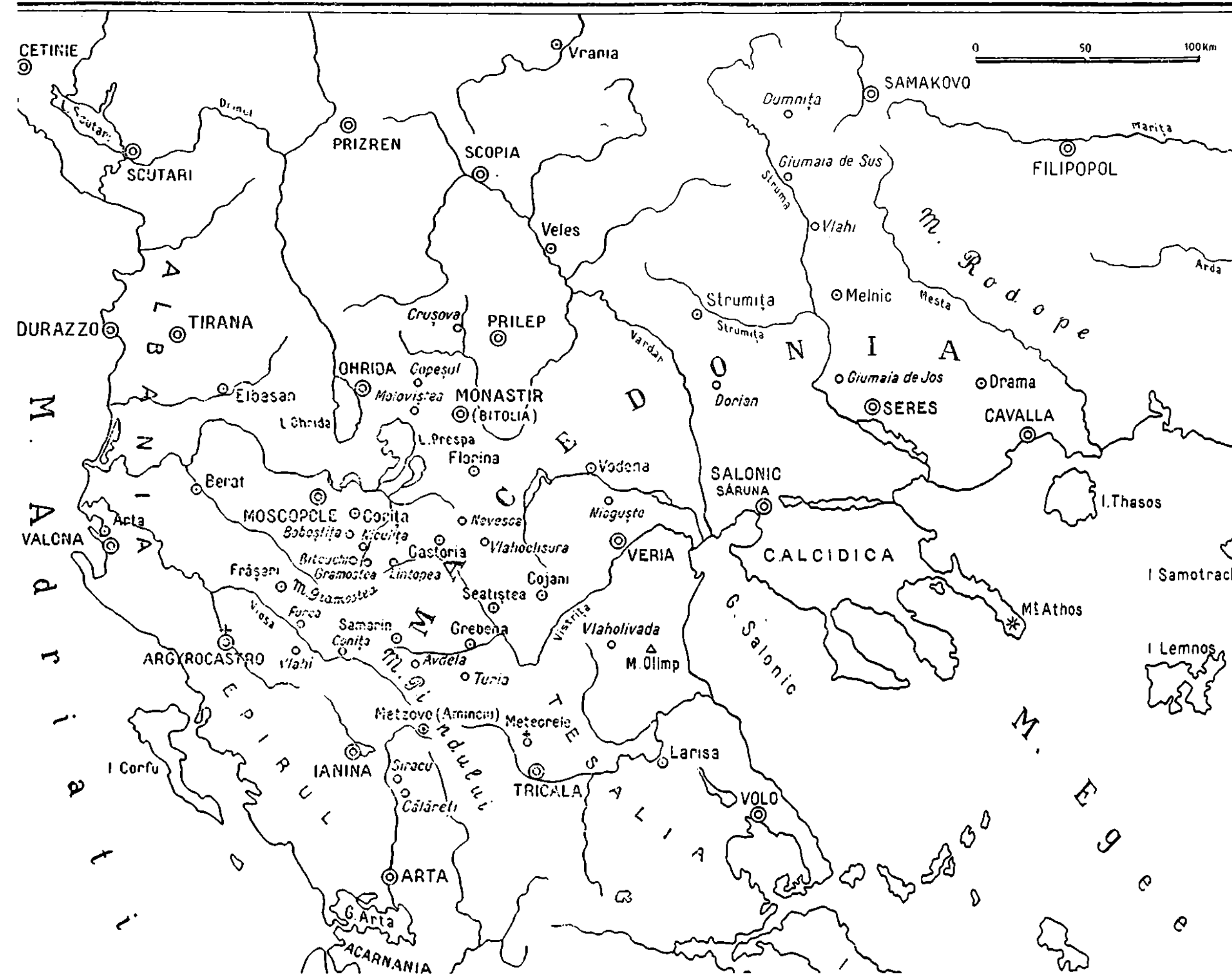

ORIENTUL ȘI ȚĂRILE ROMÂNE ÎNTRE 1601 ȘI 1821
DE
CONSTANTIN C. GIURESCU

AȘEZĂRILE AROMÂNE MAI ÎNSEMNATE
DE
CONSTANTIN C. GIURESCU

Nr. 7

(1939), p. 127—136; 19. V. PAPACOSTEA, *Pentaglosarul lui Nicolae Ianovici*, în *Rev. Ist. Rom.*, IX (1939), p. 314—322.

IV. **Armatolii:** 20. IOAN CARAGIANI, *Studii istorice asupra Românilor din Peninsula Balcanică*, publicare postumă însoțită de notă biografică de Pericle Papahagi, București, 1929, VIII+272 p. in 8°; 21. STERIE DIAMANDI, *Oameni și aspecte din Istoria Aromânilor*, București, 1940, 415 p. in 8°. 22. NICOLAE GIOGA-SINEFACHE, *In legătură cu originea etnică a lui Iordache Olimpiotul (Gheorghe Nicolae)*, în *Rev. Ist. Rom.*, VII (1937), p. 388—392.

V. **Răspândirea Aromânilor:** 23. PETRE DEJEU, *Așezămintele culturale din municipiul Oradea și județul Bihor*, Oradea, 1926, 335 p. in 8°; 24. V. L. BOLOGA, *Știri despre Aromânii din Austria la începutul veacului trecut*, în *Anuar. Ist. Cluj*, V (1928—1930), p. 503—512; 25. GHERON NETTA, *Expansiunea economică a Austriei și explorările ei orientale*, București, 1931, 280 p. in 8°; 26. M. BURGHELE, *Insemnări privitoare la colonia macedoromână din Ungaria și din Viena la începutul secolului trecut, Frații Tunusli-George Constantin Roja*, în *Arhiva*, XXXVIII (1931), p. 64—76; 27. TH. CAPIDAN, *Macedonenii în viața românească*, în *România* cu data 22 Ianuarie 1940.

V. și p. 432, nr. 3 și 5.

VI. **Insemnătatea economică și culturală a Aromânilor:** 28. V. PAPACOSTEA, *Contribuțiuni românești la renașterea Ungariei*, în *Lamura*, I, 2 (1940).

29. P. PAPAHAGI, *Scriitori aromâni în secolul al XVIII-lea (Cavaliotti, Ucuta, Daniil)*, București, 1909, IV + 328 p. in 8°; 30. D. RUSSO, *Elenismul în România*, București, 1912, 70 p. in 8°; 31. OVID DENSUSIANU, *Literatura română modernă*, I, București, 1920, VI + 191p. in 8°.

V. și p. 432, nr. 3; p. 433, nr. 21.

LISTA FIGURILOR

LISTA HARŢILOR

CUPRINSUL